KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

FERENCZ JÓZSEF ÉS KOVÁCSI ANTAL.

VIII. KÖTET.

KONCZ JÁNOS ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRT.
Nyomatott K. Papp Miklósnál 1873.

TARTALOM:

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás. *)

Korunkban az emberek nagyobb részénél a hitczikkelyes vallás, a gépies kegyesség és a theologiai hit iránt az unatkozás folyton növekedik. Ezek soha sem is voltak nagyon kedveltek az ifjak és az élet virágában levő emberek előtt; de csak azért, mert a figyelmet nagyon fontos és komoly tárgyakra irányozzák; már pedig az ifjuság rendszerint nem igen szereti, hogy az igazságnak és kötelességnek még árnyéka is nagyon korán és terhesen nehézkedjék reá. Az ifjuság a korlátozásnak, a gondnak és komoly dolgokkal való foglalkozásnak, a mig teheti, ellentáll, és a ki viszsza tud emlékezni, hogy élte tavaszszában mily mohon koresete az él-

---

*) The break between modern thought and ancient faith and worship. By Henry W. Bellows. Boston 1872. Az amerikai unitárius társulat bizottsága 1371-ben, mondhatni, egy beszédversenyt rendezett. Ugyanis felhivott többeket, hogy fejtsék ki, miként lehet megegyeztetni a keresztény vallással a mai kor szabad és felvilágosult gondolkozásmódját. A felhivásában a többek közt ezeket mondja: „Nem az a czél, hogy a beszédek csak népszerüek legyenek, a végre, hogy azok a közönyösöket felrázzák s bennök a közönséges vallásos igazságok iránt érdeket költsenek; hanem inkább, hogy kielégitsék a nép azon gondolkozó részét, a mely korunk materialis és sceptikus iránya között ide s tova hányatik. Azt sem hajtjuk, hogy az irók azon ösvényre lépjenek, melyen a felekezeti és theologiai vitákat szokták folytatni, hanem inkább arra igyekezzenek, hogy a szabad és felvilágosult kereszténység érdekében felmutassák a hit tényleges bizonyitékait.“ E felhivás következtében tizen vették fel a kitüzött tárgyat s azt egymástól teljesen függetlenül különböző oldalokról tárgyalták; az értekezéseket aztán előbb Bostonban két unitárius templomban tiz egymásután következő vasárnapon és hétfőn felolvasták, később azokat ugyancsak az unitárius társulat Bostonban ki is adta e czim alatt: Christianity and modern thought „(Kereszténység és modern gondolkozás)“. E beszédek között első helyen áll az, a melyet mi itt közlünk magyar forditásban, abban a reményben, hogy annak átültetésével hasznos szolgálatot teszünk folyóiratunk gondolkozni szerető olvasóinak. Szerk.

vezeteket és gyönyöröket, semmi nehézséget sem talál ennek megértésében és igazolásában. Nem különben a gondatlan, önző, érzéki és léha emberek hasonlóképpen soha sem igen kedvellették a vallásos és kiválóan komoly emberek nyugodtságát, hitét és szokásait. Ezek folytonos szemrehányások és unalmas emlékeztetések voltak reájok nézve s feddő szentségökért kinevettetést, képmutatással vádoltatást, megvetést kellett szenvedniök. Azonban mig ez igy folyt, az előbbi kor fiatalsága és léhasága várva várta, hogy eljöjjön az idő, midőn kénytelen lesz gondtalanságától megválni és megtérni; sőt világias és megvető érzelmeit még le is csillapithatja szivének bensejében az igaz hit és igaz kegyesség által, melyet eddig kigunyolt. A tanitó és tanitvány közti régi viszony világosan rajzolja azt az érzést, a melylyel a fiatalság és könynyelmüség a szabályozott hit és kegyesség iránt ezelőtt egy vagy két nemzedékkel viseltetett. Az iskolás gyermek, valóban, most is feljogositva gondolja magát, hogy tanitójának gúnyneveket adjon, hogy tréfát üzzön vele s tanulótársai között nagy léhasággal bánjék az iskola tanitásával és annak minden szabályaival. Mindamellett mégis őszintén tiszteli tanitóját; hiszen benne és tanitásában, és attól kimaradhatatlan hasznot vár, készitvén magát jövendő pályájára. Ez történt atyáink vallásosságával és kegyességével is. Az emberek méjjen tisztelték a hitet, a kegyességben elöljárókat, s a hitben és gyakorlatban kitünő szent embereket, habár a fiatalságnak megvoltak a maga igen és de kifogásai, a templombajárás iránti ellenszenve, az istenes életet ki is nevette; és az emberek nagyobb része valamint most is nem sokat adott a kegyesség kötelezéseire, és az áhitatossság gyakorlatára.

De azon viszszásság, melyre mostan a ti figyelmeteket fel kivánom hivni, egészen különbözik attól a természetes ellenszegüléstől, melylyel az ifjuság a komoly gondolkodás-, a vidámság a komoly tárgyak —, a jelen élvezetében elmerültek a jövő gondjai vagy a magok alsóbb rendü és felületesebb képességeik és érzéseik használatához ragaszkodók, a magok méjjebb és nemesebb természetök ösztönzése és követelése iránt viseltetnek. Hogy a test ne készséggel és minden küzdelem nélkül hódoljon a szellemnek; hogy a gondtalanság ne könynyen változzék át komolysággá; hogy az ifjuság ne könynyen öltse fel az érett kor moráljának ruháját, vagy az érettebb évek érzelmeit és szokásait; hogy az élénk, üde, vágyakodó teremtmény, ki csak most lépett e világba, s ennek szebb

szineit látja, ne vonzódjék a lelki szemlélődéshez, s hogy földi szeretete tárgyait kellemesebbeknek tartsa, mint a szentekkeli közösséget, vagy az imádkozás általi szent közlekedést: mind ez utoljára is könynyen megfogható, s minden nemzedéknek sajátsága, s a tapasztalt gondolkozó éppen oly kevéssé botránkozhatik meg rajtok, mint a csecsemő esztelenségein és hibáin az okos anya, a ki azok közt már több gyermekét jó sikerrel felnevelte.

Korunkat egészen más ellenszenv és vonakodás jellemzi. Ez nem szoritkozik csak az ifjuságra, nem rokon a léhasággal és könynyelmüséggel. Ugy látszik, hogy egy részről az egyház a maga hitczikkelyeivel, másfelől a világ a maga gyakorlati hitével nem állanak többé azon viszonyban, melyben állanak a tisztelt tanitók s a tudatlan és nyakas tanitványok; a komolyság s az azt kerülő léhaság; a tekintélyes igazság, s a kétkedő merész tévedés; a szerkesztett és megállitott hit s az általa felidézett türelmetlenségnek, zajongásnak, tudatlanságnak és balgaságnak birálgatása. Oly ellentét keletkezett azok között, mint az olaj és viz között, oly meghasonlás, mely nincs életkorhoz, sem értelmességi fokozathoz, sőt még a jellem értékéhez is kötve; mely nem tesz különbséget a fiatalság és érett kor, a léhaság és gondolkodás, a rosz és jó között; hanem elválasztja a keresztények hitét, tisztelete tárgyait és vallását, azoknak nagy számától, a kik azt állitják, hogy bizonyos tekintetben ők is keresztények ugyan, de mégis mit sem akarnak tudni a hitczikkelyről, a kegyességről, vagy érzelmeiknek, beszédeiknek és tetteiknek vallásos módoni intézéséről.

Világos, hogy többé nem szükséges mondani, miszerint a mi országunkban a társadalom értékét, erényességét és béfolyását nem lehet megitélni a templomokban communikálók számából, vagy némely régebben hitt theologiai hitczikkelyek iránt tanusitott ragaszkodás fokozatából, melyek az utolsó nemzedék által az állam horgonyául tekintettek. Mindnyájan ismerünk százakat, kik semmi hitvallást sem tudnak aláirni; kik hitökről theologus módjára nem tudnak számot adni, de a kiket mégis Isten és az emberek előtt szükségesképpen nem tarthatunk méltatlanabbaknak, mint sok olyant, a ki minden nehézség nélkül képes felmondani az egész athanasiusi hitvallást. Igen! vannak ebben az országban milliók, még pedig éppen nem a legértetlenebb és haszontalanabb polgárok, a kik soha sem lépnek bé a templom ajtaján. Egy vagy két nemzedékkel ezelőtt bizvást el lehetett volna mondani, hogy ezek a templom-

kerülők világias, könynyelmü emberek, hitetlenek, istentagadók, hivalkodók. Gondoljátok-e, hogy az ilyeneket most is ugy lehetne jellemezni? Meglehet némelyiket, de nem a többségét. Valójában azok között nagyon sokat találnátok olyanokat, kik segedelmezik a templomokat, hová családjaik járnak, de magok nem, vagy a melyekbe mások járnak, s a kik számára hogy ők ezen alkalmat kieszközölték, nagyon örvendenek. Ha saját gondolkozásukat külön eléadhatnák, igy szólanának hozzátok „A köz isteni tisztelet és egyházi szervezet, a hitvallások és káték, az egyházi beszédek és innepek, a közimák és hálaadások kétségkivül jó dolgok, és nagyon hasznosok az értelmi fejlettség bizonyos fokán alól és egy bizonyos fajtáju jellemek számára. De mi felfedeztük, hogy annak, a mit az emberek helytelenül vallásnak neveztek el, valódi igazsága és ereje sokkal tágasabb, szabadabb és sokkal értékesebb dolog, mint a milyennek az egyházak, hitvallások, a papok és szentek azt gondolni látszanak. Itt van ez a jelen élet, foglalkozásokkal, komoly küzdelmekkel és nagy tanitásokkal teljesen. Itt van ez a plánéta, melynek még ezered részét sem ismerjük, s annálfogva unszolva hivu fel, hogy értelmesen vizsgáljuk; a tudomány pedig naponta élénkebben és merészebben tekint belé; nekünk tehát a vasárnapra azért van szükségünk, hogy ezeket a dolgokat figyelemmel kisérjük. Igy gondolkozunk mi az isteni tiszteletről. E mellett most a legnagyobb bölcsészek naponta leirják legszabadabb, legfenségesebb gondolataikat a mi természetünkről; s ha templomba megyünk, mily könynyen találhatunk ott egy rajongó, korlátolt világnézetü papot, ki arra int minket, hogy nehogy olvassuk, vagy meghallgassuk azt, a mit azok a nagy emberek mondanak; a mi pedig ezerszerte kedvesebb, nagyobb és hihetőbb, mint a mit ő maga beszél! Aztán a hirlapok! azok t. i. a melyek komolysággal és helyesen vannak szerkesztve, több tanulságos dolgot, több intést, s több olyast tartalmaznak, a mik a gondolkodó elmét érdeklik, mint a legjobb egyházi beszédek. És a gondolkodó ember, ki a korral haladni kiván, s a ki ugy vélekedik, hogy magának is szabad gondolkozni, miért menjen oda, hol a kötelesség vagy megszokás azt rendeli, hogy búskomolysággal tünődjünk a vizsgálódás, kétkedés és elmélkedés felett, hogy elzárjuk magunktól az ismeretet és megpróbálást, s az embert a gondolkodás és vallástétel sajátszerü jellegével bélyegezzük meg.

A mint láthatjátok, ezen nézet szerint korunkban két tanitó,

között kell választani. Az egyik az egyház vallásos gyakorlatával és kegyes tanitásaival; vasárnapi iskoláival a gyermekek számára, áhitatos gyülekezeteivel hétköznapokon s vasárnapi tanitásaival és isteni tiszteletével, a melyek, a mint átalánosan el van ismerve, mind jók, azok számára, a kik szeretik, és e kik készséggel elfogadják, a mit mások gondoltak és hittek s a mi száz vagy ötszáz évvel ezelőtt igaz volt; a másik a modern sajtó komoly és alkalmas könyvek bámulatos gazdaságával; mindnyájan olcsók és érdekesek s merészen tárgyalják valamint a közvetlen, ugy a maradandó érdekü tárgyakat; ezek mellett itt vannak a szemlék: negyedéviek és haviak, melyek mostan magokba foglalják és népszerüsitik mind azt, a mit azok a könyvek tartalmaznak; és birálati ismertetéseket nyujtanak azokról; továbbá itt vannak az ujságok bámulandó változatossággal és ügyességgel szerkesztve, ezek buzditanak, vezetnek bennünket s házainkba hozzák korunk minden uj és fris gondolatát. És a mi bámulandó, ezek a könyvek, szemlék és lapok mindenike egy sokkal átalánosabb, szabadabb, élénkebb és igazabb dolog érdeke által foglaltatnak el és sugalmaztatnak, mint a melyre az egyház és hitvallások unszolnak minket. Tehát az egyház vallása és az átalános miveltség többé nem játszanak egymás kezére. Ha ön hiszi, a mit a tudomány emberei, a bölcsészek, a költők és itészek hisznek, ugy — kivéve némi átalánosságokat — sehogy sem hiheti azt, a mit az egyházak és hitvallások közönségesen vallanak. Természetesen az iskolák tanárai, a természetbuvárok, a tanitók, a tudósok, a reformerek és politikusok, a szemle-, ujság- és más irók ritkán igazhivő keresztények, vagy éppen templomba járók; és ha talán érdek vagy példaadás indokából el is mennek a templomba, elég szabadelvüek arra, hogy magánosan bevallják, miszerint nemigen hiszik azt, a mit ott hallottak."

Tegyük fel, hogy hazánk olvasó, gondolkodó osztályának nézetéről szóló emez eléadás a lehetőségig szabatos — pedig a festés hatásáért kétségkivül nagyitva van —, akkor is mi annak a valódi jelentése? olyan új-e az, a mint látszik? olyan fenyegető-e az a vallásos hitre nézve, a milyennek látszik? Saját értelmére, jelentésére vive viszsza, teszen-e ennél többet? Ennek a nemzedéknek a hite és vallása, ezen nemzedék nagy részének tapasztalásával és miveltségével ideiglenesen meghasonlott; és miként minden hasonló vitában megszokott történni, ez idő szerint aggasztó

félreértés, kölcsönös féltékenység és ferdités fejlődött ki közöttök. Korunk hite és kegyessége azt állitja, hogy a müveltség, a tudomány az eléhanyadott philantropia, a politika, a magasabb növelés és fejlett irodalom istentelen, krisztustalan. Erre korunk miveltsége és a tudomány talán még nagyobb őszinteséggel azt feleli, hogy korunk hite és vallása babonás, elavult, érzelgős és csak azok számára jó, kik azt szeretik, hogy papok és bérencz-szolgák által vezettessenek.

Ha ez csak a tapasztalat és tudatlanság, a jó és rosz, az igazság és csalfaság közti vita volna, nagyon könynyü lenne pártállást foglalnunk. Ámde a hit és tudomány egyaránt jogosultak az emberiségben. Azok, kik őszintén szeretik az ismereteket, tudományt és bölcsészetet, az által még nem lettek ellenségeivé Istennek és az embernek; s koránt sem lehet őket becsmérelni és kigunyolni a gyakorlati és tudományos igazság iránt tanusitott odaadásokért, a tények nyomozásáért és a teremtő munkái iránti érdekeltségökért; habár nem is teljesek azzal, a mit az egyház sajátlag hitnek és kegyességnek nevez. És másfelől bármenynyire is legyen igen természetesen megrázva a megállitott hit és kegyesség azon támadás által, melyet a vallás az ő hitczikkelyeivel és szertartásaival a modern vizsgálódóktól szenved, a méjjen hivő csakugyan féltheti e komolyan az élet fája gyökereinek és üditő leveleinek biztonságát, azon ingatástól, melylyel az most illettetik? Habár a tapogatódzó tudomány és müveltség néha azt láttatják, mintha a valót felismerték volna: a történelemmel és emberi természettel ismeretes, józan-gondolkodásu lélek hiheti-e mégis, hogy maga a hit csak határozatlan és mulandó tényező a mi természetünkben? hogy az imádság csak gyermekies ösztön, melyet a tisztán látó féfikornak el kell dobni? És hogy a lelkiismeret nem az egész erkölcsi világ felett uralkodó szentség, hanem csak mesterkélt közeg, melyet a társadalmi közvélemény fejlesztett nagygyá, miként a straszburgi libában a nagy májat? Egy szóval, azok, a kik ismerik azt a szerepet, melyet a hit és vallás nemünk történelmében játszott, kételkedhetnek-e annak lényeges és állandó állásáról az emberiség sorsában?

Hogy az emberiségnek valami vallásra, valami isteni tiszteletre szüksége van, az nem látszik kétségbe vonhatónak; csak az a kérdés, hogy milyen legyen az a vallás: olyan-e, a melynek főeleme a titokszerüség és félelem, felöltöztetve valami irtózatos, véres

áldozatba, vagy pedig olyan, a melyben több tudomány, több észszerüség és több szeretet van megtestesülve, egy egyszerübb, nemesebb szertartásban? Az emberiségnek, ha nem is mindig szabadon — csak az irtózatos babona és egy inkább vagy kevésbbé észszerü vallás között volt választása. A kereszténység Constantin óta előtérbe lépett a polgárosult nemzetek között, az által, hogy theologiai hitczikkelyeivel és külső szertartásaival a váltakozó évkorok szükségeihez alkalmazkodott, durva s inkább pogány symbolumokkal kezdődve, mind tisztábban és tisztábban folydogálva, a mint nemünk gondolkodása, izlese és tapasztalata fejlodött, jó illat és világosság lett. De vajjon ezért csak emberi munkának lehet-e tekintenünk a kereszténységet s annál fogva jövő hanyatlást jósolhatunk-e számára, a mi, miként némelyek gondolni latszanak, már meg is kezdődött? Ellenkezőleg. A keresztényseget illetőleg a megállitott tényállás az, hogy a mig annak történelmi fejlődése változott, eredeti kútfeje, szerve meghatározott és állandó; s valódi haladása szabatos viszszatérés volt eredeti egyszerüségéhez. Más vallások fejlődnek. A kereszténységben mi fejlődünk és változunk át lassanként a Jézushozi eredeti hasonlatosságra. Jézusnak intézményei. Jézus jelleme. Jézus szavai soha sem avulnak el. A mi hivatásunk nem az, hogy mint a kor babonáit megvessünk bizonyos szót, melyet ő mondott, gondolatot, mely az övé volt, vagy szabályt, melyet rendelt. Igaz ugyan, hogy az eléadást illetőleg sok zavar van, és bátran kérdezhetjük, hogy az miként jött létre; és nem mindig bizhatunk valamint azon kor, ugy korunk előadóiban is. Hanem ha magának Jézusnak saját szavaihoz jutunk, miként bizonynyára számtalan esetben el is jutunk; és valósággal látjuk — miként számtalan tekintetben az idők romjain, zavarain át is megláthatjuk — magának Jézusnak valódi személyét, magatartását és szellemét, egy oly lényt pillantunk és ismerünk meg benne, a kit, ha korunkba képzelünk és a legváiogatottabb szenteknek és bölcseknek, kiket csak a müveltség, tudomány és bölcseség kiválaszthat, a köribe helyezzük, bizonyosan azon magasztos fensőbbséget foglalja el azok között is, melyet saját korában a halászok és publikánusok, a királyok és főpapok, a nemes aszszonyok és tudós rabbik felett elfoglalt. Egy perczig sem haboznánk őt Urunknak és Mesterünknek nevezni, miként azok nevezték; és ezt mondanók: „Kihez menyjünk máshoz? Nálad van az örökéletnek igéje."

A ki tehát attól fél, hogy a valódi müveltség, a tudomány és

bölcselem merészen előre törve, a tanuitság és logika részrehajlás nélkül alkalmazva, Istennek akár a teremtésben, akár a kijelentésben követett módszerének tanulmányozásában, a hitet és kegyességet állandóan sértheti, vagy a kereszténységet egyátalában veszélyeztetheti: az vagy az ember vallásos szükségeit tartja nagyon csekélyeknek és nagyon mesterkélteknek, vagy azt hiszi, hogy az isteni gondviselést könynyü tagadni, és hogy az ő beszédének és munkáinak öszhangzata nagyon roszszul sikerült. Ha tehát a természetben vagy az emberben, a földben, vagy a mi testünk porában, a vegytanban, csillagászatban vagy az emberi test ismeretében; a geologiában — az elenyészett korok nyelvében, vagy a nyelvekben — az eltemetett érák geologiájában van valami olyas, a mi az élő Isten lételét és gondviselését, az ő jellemének szentségét, jóságát és igazságosságát, az ember erkölcsi és vallásos természetét, az ő felelősségét, az ő halhatatlanságát, Jézus Krisztusnak dicső, bűnnélküli fenségét, s az ő vallásának lényeges igazságait megczáfolja; — igyekezzünk azt minden áron megismerni Miért engedjük meg, hogy mesék, csalfa remények és csinált hit által félrevezettessünk? Igen de a vallásos tapasztalatbani hit, s azoknak bizalma, kik ismerik és szeretik a Jézus Krisztus tanitását s azzal szellemileg, bensőleg egyesültek, oly erős, hogy inkább nem biznak érzékeikben, mint lelkökben, s keresztény hitökben egy olyan erkölcsi, lelki kalauzt, táplálékot és gyógyszert találtak, melyek képessé teszik őket, hogy a birálgatáshoz, tudományhoz és miveltséghez nyugodtan igy szóljanak: „Mi nem akarjuk a ti engedélyetek vagy a ti önkényetek szerint rendezni hitünket vagy gyakorolni vallásunkat.“ A hit első sorban az ember lelki természetére, nem a bebizonyitható tudományra támaszkodik. Nem lenne hit, ha csak éles látás lenne; az belátás, nem látás; saját gyökeréből, nem pedig előlegesen az értelemből nő ki. Miként feleségünket és gyermekeinket is az itélőtehetség és logikai képesség befolyása nélkül —, ugy az Istent is szivünkkel, nem pedig értelmünkkel szeretjük. Mi egyenesen, nyitott szemekkel állunk, midőn az igazságot vizsgáljuk, de midőn Istent keressük, bezárjuk szemeinket s térdre borulunk. A vallás nem hármas — hanem arany-szabály; nem a logika első és második előzménye, vagy öszszefoglalója, hanem a lélek szent ösztöne, melyet a Jézus Krisztus megbecsülhetetlen módon kielégitett, vezetett, teljesitett és irányzott.

De midőn a hit és vallás ily saját, független hangon nyilat-

kozik, ne csatlakozzék azokhoz a balga vakhitüekhez, kik azt gondolják, hogy mivel a hit egészen más alapon nyugszik, mint a tudomány, azért semmi köze sincsen a tudománynyal és müveltséggel s egészen el tudja választani annak sorsát és jövojét ezektol Igaz, hogy a hit és müveltség, a vallás és tudomány az ők átalános és állandó rokonságok és öszszeköttetésök ellenére, midon becsülettel együtt nem járhattak, koronkent inkább megváltak egymástól; és az ily elszigeteltségben és elvállásban történik, hogy azok néha, mindenik külön saját olvasztó kemenczéjében, oly elemeket készit és alkat, melyek később egyesülten sokkal fényesebben fognak tündökölni, mint azelott bár melyik magára. A hit — például — eluzvén a maga cellájából a bölcselkedést és tudományt s a tények e vizsgálódás elott bezárván ajtaját, áhitatosságába burkoltan saját, tisztán lelki athmospheráján át oly látomásokat nyert Istentol, a milyet semmiféle bölcsek sem láttak soha a magok tanuló műhelyökben. A vallásos nagyszerü inspiratiók soha sem a tudósoktól, hanem a látnokoktól jöttek: a lélek, nem pedig az érzékek embereitől. „Mi módon tudhatja ez az irásokat, holott nem tanulta?“ mondották kortársai Jézusról. Igaz! nem ismerte az irásokat; de birt azzal, a mire az irások soha sem tanitanak — isteni bölcsességgel. Ismerte Istent, az ismeretek e végczélját, ismerte az embert, a bölcselem kiváló tárgyát. A hit e szerint igen gyakran megigazodik az által, hogy időre megválik a tudománytól; a románismus is a maga papjait gyakran egy időre elvonultságra kényszeriti, hogy imádkozzanak s kizárólag Istenről és Krisztusról elmélkedjenek. Nagyon szép, tanulmányozni azokat a legalantabb álló és legtudatlanabbaknak látszó keresztény felekezeteket, kiknek egyszerü, mesterkéltség nélküli hitök védve, söt emelve van a tudomány iránti végzetszerü közönbösségök és az elméleti vizsgálódásbani járatlanságok által. Nem tudatlanságuk ébreszti fel bennök az áhitatosságot, hanem az élőhit, mely némely kivételes természetekben és közökben sokkal tisztábban fénylik és tündöklik akkor, ha csak saját szent lényéből táplálkozik. Ha feltörted egy hiv morva-testvér vagy akár katholikus szivének bensejét, s ott a hitnek kemény magvát találtad, melyet minden más igazság nélkül csak az az egy istápol, melyet a szentirás ezen szavakkal jelez: „A hit az olyan dolgoknak valóságok, a melyeket reménylünk, és a mely dolgok nem láttatnak, azoknak bizonyos mutatójok; természetünk szent titkának látványához,

az élővíznek forrásához jutottál. És másfelől menynyivel jobb mind a hitre, mind a tudományra nézve, hogy a tudomány is egy időre vallásos czélok nélkül bocsátkozzék természettani, vagy metaphysikai vizsgálódásokba; hogy nyomozodjék, buvárkodjék, tapagatódzék és kérdezősködjék teljesen függetlenül minden theologiai vagy lelki következésektől Csak akkor értékes az ő bizonyságtétele, mikor szabad, merész és minden befolyástól ment. Nézzük Newtont, a mint a naprendszer felett elmélkedik és vizsgálódik az igazság természetes szeretetével, menten az egyházi közbenjárók háborgatásától és akadályoztatásától s hasonlitsuk össze vele Galil eit, a mint látcsővét a római papság átkozodásai között forgatja.

Ugyvan! Legyen a tudomány olyan szabad, mint a világosság, oly felséges mint a napsugár s olyan őszinte, mint fényirat. Biztassuk, hogy következtetéseit szabad, feddhetetlen hüséggel adja elő. Bizonyosan sok oly dolgot, melyek eddig a valláshoz voltak fűzve, esztelenségeknek és hihetetleneknek fog feltüntetni. De csak igy nyerhet tőle a vallás némi segedelmet s csak igy menekülhet némely zavartól. Röviden csak is a tudomány és tapasztalás által intézett eme támadás és birálat ösztönzi a vallást arra, hogy elüzze a legyeket a maga mézéről; hogy megkülönböztesse azt, a mi csak történetes a hitben, attól, a mi lényeges és maradandó. És miután a tudomány és műveltség a felfedezés és szemlélődés jelen bámulatos korában gazdag aratást csinált magának, bizonyos hogy a hitet kivetkeztetve találjuk ugyan igen sok, jelenleg tisztelt ruhából, melyeket a tudatlanság és félelem adott reája védelemül és oltalamul; de tényleg, lényében meg lesz erősödve a lélekzetének engedett szabad mozgás és sok haszontalan tehernek hátáróli leszedése által. Tehát a tudomány és bölcselem ismét elfoglalják a magok helyöket természetünk főelvének vezetésében, mig nem ismét elválasztatnak, hogy ismét öszszetalálkozzanak egy finom öszhangzat felfedezése után.

Az önművelődés soha sem teszi feleslegessé a vallást, éppen oly kevéssé, mint az aranyozott lámpák, vagy a lángoló olaj a napot, vagy az ásás, kapálás és plántálás a napfényt és az esőt. Önmivelés? Igen minden esetre, és minden módon, de nem mint végczél. Ha az emberek a mesterséges termeléshez folyamodnak azon tápszerekért, melyeknek az éhséggel küzködő világot táplálni kell, nem pedig a legelőkhez és rétekhez, a mint azok a szabad ég alatt elterülnek, az önműveltséghez is folyamodjanak jellemökért,

szivökért és lelkökért, a mi dicsőiti Istent, felemeli és megáldja a világot. „Szeressed Uradat Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint önmön magadat.“ Ez az épülésnek megczáfolhatlan törvénye.

„Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és mindazok megadatnak nektek.“ Vallás, hit, kötelességérzet, Isten és Krisztus s az emberiség, az igazság, szabadság és az igaz iránti feláldozó odaadás, nem pedig az önmivelés emelte fel nemünket és s világot. Tanuljatok, gyarapodjatok, miveljétek, fejleszszétek, képezzétek magatokat a muvészet, zene, olvasás, nyelvek, tanulás, a tudomány és tapasztalás által; de mindezeket ugy tegyétek, hogy iparkodjatok megismerni, szeretni és szolgálni az Istent és az embereket. Törekedjetek megismerni Istent s ez által bár közvetve, de mégis többet tanultok, mintha minden tudományra törekesztek ezen szomj nélkül. Iparkodjatok megismerni Istent s akkor a tudományt és muveitséget üditonek, szentnek, öszhangzatosnak, kielégitőnek és áhitatosnak találandjátok.

Korunk gondolkodása és a régi hit és vallás közti meghasonlás igy feltogva bár komoly, — és megérdemli, hogy a legnagyobb fáradsággal megorvosoltassék, még pedig oly módok és eszközök által, a melyek nem palástolják el s nem gyógyitják csak felületesen a nélkül, hogy magát a sebet megyógyitanák, — még sem állandóan kétségbeejtő a valódi, komoly és jólértett keresztény hitre nézve. Az idők jelei nem mind egy irányt követnek. Tehát mind az után, a mit korunk birálgató, öntudatos gondolkodásának nyughatatlan és ki nem elégitett állapotáról s a tanult és elmélkedő osztály kétkedéseiről, korunk physikai előhaladásában született uj gondolkodásáról és a vallásnak az irodalmi, muvészi, irói s költői körökbeni hanyatlásáról elmondottunk, azt állithatjuk, hogy a társadalom ezen jelentékeny és érdemes részén kivül, mely nem roszban munkál, s a mellett kételyeiért s a tényleges intézményektőli visszavonulásáért személyes kezességet is nyujt, még egy hatalmas többség is marad, melyben a keresztény vallás, a történelmi hit és a külső egyház, erőteljes és hajthatatlan támaszra talál és a mely gyakorlati érzékével, nagy közszellemével és örökölt tapasztalatával biztos horgonyt talál a tényleges hitben, mig a kétkedés a nélkül hányódva, önmagát felemészti és megsemmisül. A kereszténység legelsőbben is a köznéphez fordult, nem azért, hogy kikerülje a birálgatást, hanem hogy maga számára biztositsa az erkölcsi jó

indulat és a lelki hatalom figyelmét, az alantabbi értelmi fejlettség helyett. A tomeg öntudatában, szükségeiben és vágyaiban élt, a melytől a gyakorlati bölcsesség, a meghatározott intézmények és egyszerü hit rendesen származik, és a melyhez viszszatér. A közszellem nem az a szellem, mely közös, hanem az a szellem, mely minden emberben megvan. És a néphit, nem a tömegesitett egyéni tudatlanságnak a hite; hanem azon bölcsességnek a hite, a mely képessé teszi a tudatlan népet, hogy értelmének és tetteinek oly alapot találjon, melytól mindenki érezze, hogy az egyesek tudatlanságán és önakaratán kivül s annak felette áll. A köznép hallgatta meg legelsőbben Jézust örömest: az hallgatná meg legutoljára azt, ki Jézust megtagadná.

Könynyü dolog nagyitani a mostani hit hanyatlását és hibáztatni az időnek, melyben élünk, az irányát. Azonban bár paradoxonnak tetszék, mégis igazán el lehet mondani azt, hogy mai nap határozottan több ember érdeklódik a keresztény hit és vallás iránt, mint bár melyik korában ezelőtt a mi vallásunk történelmének; valamint azt is, hogy többen kételkednek benne, és itélik el, mint azelőtt. Mind a két állitás igaz; és könynyen megmagyarázható egyedül azon tényből, hogy a hit követelései és a vallás csupán csak a jelen században vitattattak meg népszerüen, és a néptől megvárták és meg is engedték, hogy aziránt némi független vélekedése legyen. Az emberiség átalános mezeje mostan munkáltatott és vettetett bé legelőször, s ugy találtatott, hogy az eddiginél több buzaszem mellett több a léha kalász is. A több értelmes és öntudatos hivő mellett több a vallásnak önkéntes és gondolkodó elhanyagolója, több őszinte hivővel egyetemben több a kétkedő is, s nagyobb vallásos tevékenység mellett nagyobb a világiasság is. Harcztéren fegyverben álló hadsereg nélkül nincsenek szökevények, az igaz pénznek átalános forgása nélkül nincsen hamisitás, az állitóknak tekintélyes tömege nélkül kevés tagadó van.

A kereszténység tényleges intézvényei egy alakban lehanyatlanak, hogy egy más alakban uj életre ébredjenek. Kétségkivül a mi korunkban négyszerte több pénzt költenek templomokra, mint abban, melyet helytelenül a hit korának neveztek s a mely inkább a tespedés kora. A vallásnak, mint az emberiség drága kincsének nem szabad hanyatlani a kétkedés eléhaladásával, a szabadság, értelmesség, tudomány és gazdagság fejlődésével. Az az embernek örökös állandó és szüksége, s mindig jelen van, vagy mint ren-

geteg, beárnyékoló babona, vagy mint inkább vagy kevésbbé értelmes hit. Sehol sem volt annak erősebb támasza a társadalomban, mint a szabad Amerikában, melyről hamis próféták tekintetöket a multra irányozva, azt susogták, hogy rövid időn annak sirja lesz. Amerika — mondák ezek a hamis próféták — csak egy foglalkozó, üzérkedő, haszonhajhászó tartomány: melynek nincs multja, mely tagadja a romok hatását s a mesés alapitók emlékét: egy mysteriumok és költészet nélküli ország, ugyan miként lakozhatik az ő vakitó napfényében egy oly gyöngéd, nemes érzés, mint a tisztelet? miként térdepelne le egy oly kedves nympha, mint a kegyesség annak sáros vásártéreire, vagy miként zenghetné dicsénekét annak egyhangu pusztaságaiban, melyet a favágó fejszéjének vagy csikorgó fürészének zaja tölti bé. De mostan az ó világból minden vallásos testületek követei látogatják meg Amerikát vallásos okulás és lelkesülés okáért. El van ismerve, hogy sehol sem lehet oly népet találni, mely anynyira érdeklődjék a vallás iránt s oly készséggel tegyen nagy áldozatokat azért, s oly mélyen legyen meggyőződve arról, hogy annak elvei és buzditásai gyökerökkel vannak öszszenőve az egész nemzeti jólléttel. Sehol sem emelkednek a templomok és kápolnák oly gyorsasággal s oly nagy számban. Sehol sincsenek az ő szolgái anynyira segedelmezve, és sehol sem oly befolyásos tagjai a társadalomnak, és sehol sem iparkodnak az üzlet és értelmesség — nem mondom a tudomány és bölcselem — emberei oly szabadon résztvenni a vallásos isteni tiszteletben. És mióta a vallás segedelmezésére vonatkozó minden politikai kényszerités eltöröltetett és az csak önkéntessé lett, annak érdekei még nagyobb gondozásban részesülnek. Nem igen lehet kétkedni abban, hogy a vallásos intézetek hanyatlása, a papi tekintély sülyedése, a kormányi pártfogolás teljes megvonása, az észellenes félelem elveinek megczáfolása, a hamis hitvallások elnémitása, a türelmességnek és szeretetnek gyarapodása, a helyett hogy az igaz hitet gyengitse, vagy a nyilvános isteni tiszteletet lankaszsza, mind a kettót tetemesen ne gyarapitsa és ne erősitse. Az embert ugyanis nem az ő tudatlansága, gyengesége, vagy félelme vezérli legbizonyosabban a keresztény valláshoz és a hithez A vakságnak és félelemnek is meg van a maga hite; de ezeknek nem czélja, hogy az Isten és ember jelleméről erkölcsibb és szellemibb felfogást fejleszszenek, s hogy az átalános értelmesedés és a lelki szabadság elterjedését munkálják. Ha a gondolkodás, a lelki szabadság, ha a vizsgálódás

és nyomozás, ha a tapasztalás és a tanulás, s az élénk felfogás, ha a világosság és józanokosság s az emberi természetteli ismeretség arra czéloznának, hogy az élő Istent kitöröljék az ember szivéből és hitéből, hogy megczáfolják a kereszténység lényeges igazságait, vagy hogy az ember életét és lelkét kevésbbé szentté, vágyakodóvá és vallásossá tegyék, a világ a leggyorsabb léptekkel haladna az istentagadás felé. De én azt állitom, hogy maga a tudomány, a bölcselem és szabad vizsgálódás, habár most megváltak is a vallásos intézményektől és hitczikkelyektől, soha sem voltak oly alázatosak, tiszteletteljesek, és keresztényiesek, mint a mióta részben felszabaditották magokat a theologiai és egyházi felügyelet és gyanusitás alól. A korábbi századokban a tudomány, ha a vallás meglátogatta öt az ő mühelyében, éppen ugy letérdepelt ez előtt, mint a segrestyés, midőn valamely katholikus székes egyházban az oltár előtt elmegyen, s éppen oly kevés gondolattal és érzéssel, mint emez, egyszerüen csak azért, hogy mutassa a felvigyázónak; pedig olvasmiben vizsgálódott, a miről jól tudta, hogy el fogja itélni az a vakhit, melyet ő szinből tisztelt. A hit és tudomány az ellenkező sarkok voltak; a vallásos igazság és tudomány igazságai állandóan külön zászlókhoz csatlakoztak. Mily megalázó volt magára a vallásra nézve a világosság és tudomány iránti ezen bizalmatlanság; mily hivtelen Isten iránt azon benne való hit, mely nem türte a vizsgálódást! menynyire gyanusitó magára a kereszténységre nézve a bizalomnak oly neme, mely rágalomnak tartja az oly tanukat és bizonyitványokat, melyek minden más fontos meggyőződés igazolására szükségesek. A vallásos hit lelki természetünkön nyugszik; de annak alapja mégis anynyira tényleges, s éppen oly kevéssé igényel bébizonyitást, mint a mathematikai alaptételek. Az olyan hit nem valódi hit, mely saját lételének alapját nem nyomozza. Tisztelethiány Isten iránt azt állitani, hogy ő nem engedte meg nekünk, hogy az ő útait vizsgáljuk, hogy az ő létezésének és igazságos kormányzásának tanubizonyságait keressük, hogy bévallott küldöttjeinek megbizó levelét előkérjük, hogy gyanakodjunk mindaddig, mig észszerüen meg nem győződünk. Ha azon mesterkélt érzelem, hogy a hit ellentéte az okosságnak, a vallásos igazság az általános igazságnak, és hogy a láthatatlan dolgokban való hit, kevésbbé észszerü és kevésbbé igazolható, mint az érzékelés utáni radicalis hit — ha ezen előitéletek hangoztatnának és nem az igazság másik oldala, a világ feltartathatlanul az átalános

hitetlenség és istentelen materialismus utjára rohanna. De vajjon ez-e a dolgok iránya? Vajjon a vallás lett-e kevésbbé mystikussá, vagy csak a tudomány? Vajjon nem vitetett-e át több valódi és érdekes mysterium a theologiából a bölcselembe, a papoktól a tanárokhoz? Nagyon kétkedem, hogy vajjon napjainkban a tudomány emberei nem tisztább szivvel térdepelnek-e, mint egykor a babona emberei. A tudományban soha sem mutatkozott az az öszinteség, a zavaros felfogásnak bevallása, a vitathatlan bölcseségnek és hatalomnak elismerése, a tiszteletnek és függésnek érzete, annyira, mint most, a midőn nagyon sokan a theologusok közül öszszehuzzák szemöldökeiket, és a világot rémiteni akarják azzal, a mit ők a legigazságszeretőbb, a legkomolyabb és nemesebb emberek istentagadásának neveznek. Inkább szeretem a természet belső rejtékeiben komolyan és tiszteletre méltóan buvárkodók, tisztelendő, becsületes és bátor egyének kétkedését, mint azoknak az önmagokat lenyügzött papoknak a hitét, kik azt gondolják, hogy ugy világitják meg az égnek útját, ha délben gyertyákat gyujtanak az oltárokon, s hogy az Istenben való hitet csak processiok által biborba és aranyba öltözve lehet felébreszteni.

A kereszténységnek nincs miért féljen azon iránytól is, mely kiválóan arra törekszik, hogy elválaszsza tőle a mi rajta történetes, toldás és ferdités. Nem rég multak el azok a napok, mikor az emberről azt tartották, hogy kevés tiszteletre jogosult, ha nem hord oldalán kardot, s fején parókát. Emlékezhettek, hogy a mi Franklin Beniaminünk menynyire meglepte és megbotránkoztatta s később menynyire mulattatta egész Európát az által, hogy a franczia udvarnál teljes polgári ruhában jelent meg. A vallásnak is meg volt a maga udvari ruhája, hangzatos udvari czime és hivatalos köntösse, és megállitott czeremoniái. A világ egészen elborzadott, ha valahol valamely bátor, vagy mély hitü szellem kérdésessé merészkedett tenni azon theologiai cziczomák és czimek értelmét. Ámde vajjon kevésbbé egészséges-e a tiszta viz, ha egy lapuból vagy markunkból iszszuk, mintha tálczán, bámulatosan faragott üvegben nyujtja nekünk egy libériás pap? A megállitott tényeknek és rendszeres istenségnek, melynek megértése egy egész élet tanulmányozását igényli — theologiai őszintesége menynyit emelte Krisztus egyszerüségének hatalmát, a a milyennek ö magát a hegyi beszédében felmutatta? Sőt, ha valaki mérészkedett volna oly egyszerü lenni, mint a milyen Krisz-

tus volt a maga hitében, azt mondották volna róla, hogy megtagadja az urat, a ki megváltotta. Hitlenségnek nevezték, azt gondolni, hogy Krisztus csak azt értette, a mit mondott és a mit mondani akart egyszerü példázataiban. Neked csak oly hihetetlen és rejtélyes dolgot szabad hinned, mint az egyház szentháromsága; valami az igazsággal és józanokossággal nem kevésbbé elleukezőt, mint az egyház által hitt helyettes bünhödés; valami nem kevésbbé kegyetlen és boszszuálló dolgot, mint azoknak örök kárhozatát, a kik akár tudatlanságok, akár születésök, vagy eset, vagy éppen gonoszságok és büszkeségök okán nem tudják meghallani, vagy elfogadni Krisztus vérét az isteni kegyelem és megbocsátás egyedüli reményéül, különben nem vagy keresztény. Ime én azt tartom, hogy ezek a hitvallások nem keresztényiek sem eredetökben, sem következéseikben, ámbár több jeles keresztény férfiu fentartja. Én azt hiszem, hogy főképpen ez akadályozza, hogy napjainkban sok becsületes, derék és felvilágosodott ember a vallás és egyház iránt érdeklődjék, és hogy milliók azért vetik meg az egyházat és kereszténységet, a mi pedig két különböző dolog, mert ezt felelősnek tartják a szent hajóra nőtt gombákért. Éppen ily okszerü lenne a Hudson folyót felelőssé tenni azért a piszokért, melyet a város csatornái belé üritenek, vagy felelősségre vonni a napot azon változásokért, melyeket sugaraiban a templomok ablakainak szines üvegei okoznak.

A kereszténység, Krisztus kereszténysége egyszerü, megérthető, független a bölcselemtől, erkölcstantól és tudományoktól, mégis teljes öszhangzatban van ezekkel, habár ez öszhangot néha nem ismerik fel; igaz, mert Istentől, a természet és kegyelem Istenétől van; igaz, mert az önismerés és önmegpróbálás elvének másolata; igaz, mert biztositva van a mi természetünk által; igaz, mert átalános használatu s nem talált benne hibát sem az idö, sem a tudomány. Hiszi lételét és tekintélyét egy igazságos, szent és mindeneket szerető Istennek, a kit az ember szolgálhat, tisztelhet és szerethet; mert annak képére van teremtve; a kit az ember megismerhet, önmagát tanulmányozva; és a kivel az ember egyenesen össze van köttetve az okosság, lelkiismeret és szeretet által. A kereszténység azt állitja, hogy az isteni tudomány és tisztelet, az Isten törvényei iránti engedelmességben áll, mely törvények bé vannak irva az ember szivébe s a melyeket Isten lelke mindig törekedett érvényesiteni. Hiszi a jelen és jövő büntetést, mint

minden erkölcsi és lelki gonosztettnek és engedetlenségnek elkerülhetlen következményét, a jótétnek és kegyességnek jelen és jövő megjutalmaztatását. Ugy állitja elönkbe Jézust, mint Isten fiát és ember fiát, mely elnevezés mélyen megfontolva egyet jelent —, mint Istennek egyenes követét, képviselőjét és felhatalmazottját, s az ő tökéletes erkölcsi képét. A kereszténység arra ösztönzi az embereket, hogy tanuljanak Krisztustól, hogy őt tiszteljék, szeressék és kövessék, e czélra alkossanak társulatokat, vagy egyházakat, imádkozzanak, elmélkedjenek és tanulmányozzák az ő életét; nemesitsék értelmöket és szivöket, s akaratjokat képezzék az ő hasonlatosságára, a mi az emberiség eszményképe. A kereszténység egyenes tárgya, hogy az embert emelje és nemesitse, ugy állitván elibe Istent, mint az ő atyját; hogy megmutassa neki, hogy természete mire képes, felmutatván neki Krisztus megható, de mégis vonzó szépségének szeretetét, szentségét és hatalmát; hogy szégyenleni tanitsa saját bűneit, s elijeszsze a bűntől, felébresztvén szivében az erkölcsi érzést; hogy biztosan megtartsa őt annak útjában szép és szent szokások által, milyenek a keresztelés és úrivacsora kedves és egyszerü szertartásai; a napi imádkozás kötelessége, a szentirás használása és az innepnapok megülése.

Ilyen a kereszténység dogmatikai ferdités nélkül, tiszta, egyenes, komoly, egyszerü, igazolható, egy gyermek is megértheti, s mégis elég mélységes arra, hogy egy egész élet tanulmányozását igénybe vegye. Mert a vallásban éppen a legegyszerübb dolgok azok az állandó és dicső titkok, melyekkel a lélek soha bé nem telik, melyek megragadják gyermekkorunk bámulatát, férfikorunk becsülését, és vénségünk ki nem elégithető tudvágyát és tiszteletét. Avagy kimerül-e valaha lelkünk a csillagok vagy a láthatár, a kék ég, vagy alkony, a nap lemente, a vizek folyása vagy a drágagyöngyök szemléletében? Nem különben ki tudjuk-e valaha magyarázni egy szent, legbölcsebb és legjobb Lelkek Lelkének, a mi Istenünknek és atyánknak fogalmát, vagy annak a tiszteletnek, vagy bizalomnak és szeretetnek a létezését, melylyel neki tartozunk? Kifáradunk-e valaha Jézus Krisztusnak — emberi meghatározás szerint — az Isten szeretete, igazságosságossága, kegyelme és tisztasága mocsoktalan képének szemléletében? Lehet-e idő, melyben kedvesen ne esnék az ő engedelmes, önzéstelen magasztos élete és önfeláldozása bámulandó előadásának meghallgatása, vagy azon felhivás, hogy kövessük kegyességét és utánozzuk tökéletességeit a mi szivünkben és életünkben? Kifáradunk-e

valaha hallgatni a halhatatlanság áldásos reményére, azon megnyugtató várakozással, hogy testünk terhét letegyük és útunkat a lelki szabadságba vigyük közelebb Istenhez a mi mesterünk ábrázatának világához? Ki meritheti ki, kicsoda öregbitheti ezen igazságoknak és igéreteknek valódi erejét, vonzását és tökéletes voltát? Igazán felfogva, megértve, azok a mindennapi szemlélés és használat által folytonosan gyarapodnak; a szivet folyvást növekedő tisztelettel és örömmel töltik el, annál kevésbbé közönségeseknek tetszenek, minél inkább megközelitettük, annál gazdagabbaknak, minél inkább kimeritettük, s annál szentebbeknek, minél inkább megbarátkoztunk velök.

A közönséges egyszerü és átalános igazságok a nagy, kimerithetetlen hatalmas és soha el nem muló igazságok. Azonban kétségkivül bátorság, személyes meggyőződés és erős akarat szükséges, hogy egyéni kegyességünket és a vallásos intézményeket szabad és felvilágosodott viszonyok között fenntarthassuk, különösen, midőn ezek kezdödnek. Midőn a szent mysteriumok eldobatnak, midőn az emberek a papság hivatalos szentségét, az Istenhez-járulhatás mesterkélt és dogmaticus feltételèit megtagadják, midőn azt tanitják, hogy mindenkinek joga van egyénileg itélni; midőn a józanokosság a hit legbelsőbb csarnokába hivatik, midőn mindenkiről azt állitjuk, hogy király és főpap Istennek azon templomában, melyet saját testében és lelkében talál; midőn a valódi, őszinte jóság a vallással egyértékünek tartatik: világos, hogy ilyenkor a vallásos intézvényeknek, a nyilvános isteni tiszteletnek, az egyház és intézkedései segedelmezésének a keresztény világ tudatlanságán, babonáján és hagyományain kivül valamihez máshoz kell folyamodniok. Viszsza kell térniök azon tényleges meggyőződéshez, melylyel az emberek azok belső fontosságáról birnak. A bátor, gondolkozó és figyelmező emberek józanabb, nyiltabb és észszerűbb itéletéhez kell alkalmazkodniok. Egy sorba állanak ezek akkor azzal a kormánynyal, mely nem alapszik a királyok isteni jogán, nem a mult nemzedékek gyakorlatán, a rangok és osztályok mesterkélt megkülönböztetésén, büszkén mindent annak tulajdonitván, a ki társadalmilag felette áll; hanem a mely a kormányzottak önkéntes beleegyezésén nyugszik és a maga tekintélyét és fenntartását saját hasznos voltának és szükségességének érzetéből meriti. Mi még nem végeztük be teljesen azt az utat, mely ebben az országban a népet az ó világ rendi állomáról az új világ polgári

államára vezeti által. Mi egy oly állam és egy oly nemzeti lét dicső küzdelme közepette vagyunk, a mely biztosan nyugodjék azoknak a sziveknek szeretetén és szolgálatán, a melyek teremtették, s a melyek fenntartják és védik tisztán észszerü és megérthető okból. Annyira dicső és magasztos munka ez, hogy mi gyakran kétkedünk benne: ha vajjon az ember már eléggé jó, és eléggé értelmes-e arra, hogy jogosult legyen egy ilyen kormányhoz. Mi gyakran kétkedünk, hogy vajjon mi még elbirhatjuk-e tovább is azt a felhigitást, a melyet a mi szülőföldünken a közerkölcs és a közértelem szenved a tudatlanság és politikai babonának azon áradata által, melyet a bevándorlók egészen más, még pedig durvább állapotu társadalmakból és polgári szerkezetekből hoznak. Mi még félig sem vagyunk életképesek a szabad politikai intézmények gyakorlásának nagyságára és dicsőségére; nem erőszakoljuk azon buzgalommal, melylyel kellene, az átalános növelést, a politikai képzést és az erkölcsi fegyelmet, a mely egyedül tartja fenn az államot, midőn annak a nép jóakaratán, tiszteletén és gyakorlati becsülésén kivül nincsen semmi más alapja. De vajjon az állam lehet-e valamikor anynyira igazán isteni, mint mikor valójában Isten szózatának ismertetik el, s mikor minden népeket arra hivu fel, hogy ismerjék el azt közös érdeknek, s hogy a keresztény erkölcstant testesitsék meg a köztörvényekben. És a mi helyi boszszantgatásaink és esetleges gyanusitgatásaink ellenére is melyik nemzet oly erős és szilárd, melyik kormány oly bizalmas és sokat igérő, mint a miénk? És a szabadságon, az észszerü elvekhez és eszményképi igazsághoz való hűséges ragaszkodáson kivül mi adja nekünk ezt az erőt? Másfelől mi az, ha nem a mult idők tudatlanságát és igazságtalanságát képviselő hagyomány, — a melyet a tekintély előbb csak használt, azután pedig szentesitett s a társadalmi babonákat politikai dogmákká változtatta, — mi jelenleg az európai nemzetiségek, a császári és monarchiai kormányformák gyengeségét nyilván mutatja? Az ismeretek, tudomány, irodalom, előhaladás, igazság, szabadság előbb vagy később ellenségeivé lesznek minden oly kormánynak és minden olyan társadalmi intézvénynek, melyek nem alapulnak az átalános igazságon és a jogegyenlőségen. És mily keserves az átmenet. Ki tekintheti aggodalom nélkül a franczia császárság öszszeomlását s egyszersmind azt a munkát, melyet az uj köztársaság épitő mesterei, egy a papok által félrevezetett, és nem iskolázott nép durva tömegében folytatnak? Azonban ez a műfolyam kikerülhetetlen. A

*

democraticus eszmék sikra szállottak, a levegőben vannak. Azok minden alapot, melyet érintnek, félre löknek, legyen bár érczből; és a trónok és czimek, a törvényesitett osztályok, és kivételes előjogok gyors szétmállásra vannak elitélve. Mily boldog az a nép, a mely a maga politikai hódolatát a hagyományokról az elvekre ruházta, emberekről és családokról jogokra és kötelességekre, a hajdani alárendeltségről és igazságtalanságról az átalános igazság és jog bevallására vitte át. Valójában soha sem voltak egy népnek is oly nagy, határozott és komoly kötelességei, mint nekünk. És a mi elveinkben és kormányzásunkban nincsen semmi olyas, a minek meg kelljen menteni országunkat, ha a polgári erény, értelmesség és odaadás a mi egyes polgárainkban hanyatlani fog. Isten több köztársaságot megdöntött, mert a nép nem volt méltó arra. Azok megbukása nem a bennök való elvnek megczáfolása, hanem csak bizonyitvány arra nézve, hogy az emberek azok előnyein és eszméin alól sülyedtek. Amérika egygyel gyarapithatja ezen bukások számát; de a democratia igazsága, dicsősége és végső győzelme hitelének koczkáztatására semmit sem tehet. Részemről nem hiszem, hogy megbukjunk, sőt ellenkezőleg folytotosan növekszik hitem ezen ország népének helyes gondolkozásában, erényében és ügyességében. Azonban az amerikai politikai intézvények sikere nagyon sokat függ a vallási intézvények sikerétől, a melyek egyértéküek amazokkal, és egygyé vannak forrva. A szabad iskola, a nyilvános tanodák, független hirlapok, az akadálytalan vizsgálódás s teljes vallásegyenlőség e honában lehetetlen tovább fenntartani oly vallás-intézvényeket, melyek nem állanak a józanokosság, tapasztalás és tiszta igazság alapján. A puszta tekintély, egyháziasság, szent gyakorlatok vagy dogmatismus nem birják már hoszszason megvédeni az egyház hitczikkelyeit és formaságait. Ezek bizonyos száraz rothadáson mennek át, a milyent az én saját templomom fedélgerendái közelebbről szenvedtek, azért mert beboritották s nagyobb biztosság okáért végeiket a levegőtől való megvédésért vaslemezben foglalták; levegő és világosság kellett nekiek, és több bizalom az ők saját tartosságokban; és ha ezekben részeltettek volna, még száz esztendeig is eltartottak volna. Éppen ez történik a hitczikkelyekbe csomagolt keresztény vallással is: redvessé, szuetté válik, és végtére elveszti életét és tartósságát. A hitfelekezetek és községek bizonyos félénk, és szokásos modorban vallásos része kegyelettel ápol minden tisztes koru hitczikkelyt és

gyakorlatot; és korunk kevésbé önálló és határozott gondolkozású emberei rugaszkodni kivánnak mindahoz, a mi meg van állitva és a mi tényleg tiszteltetik, habár elavult, hihetetlen és észellenes. De a mi komoly figyelmünknek csak az lehet a tárgya, a mi a köznép független, szabad gondolkodásával megfér. Mi lehet a hite azon józanon nevelt ifju férfiaknak és nőknek, a kik most Amerikában felnőnek? Bizonyosan, legalább a tehetségesebb és godolkozóbb résznél — nem a sacramentumos és dogmatikus kereszténységhezi vonzódásban mutatkozik. Az nem szentháromságos, nem bibliás, nem szabályszerüen megszabott. Tisztán, határozottan keresztény! Bátor, független vizsgálódó, mindent kutató, és az önitélet jogában elhatározott. Nagy mértékben idegenkedik a templomtól és isteni tisztelettől. A vallásos intézvények felett elmélkedik, s a költői s bölcselmi könyvekből olvas, gondolkodik és imádkozik. A félénk sziv könynyen megijedhet ezen jelekre, és azt gondolhatja, hogy a vallástalanság az isteni tiszteletnek és a keresztény felebarátiságnak hanyatlása már-már rajtunk van. De bármily komolyak és leverők a jelenleg mutatkozó jelek sokakra nézve, én mégis több reményt mint félelmetest látok ezen irányokban. Azok ugyanis a formaszerü és gépies theologiának, az egyoldalu felekezetességnek és elnyütt módoknak a tagadásai. Azoknak erőszakos támadást kell intézni a merev, lenyügző hit kemény kérge ellen, a melytől a világnak meg kell szabadulni, mielőtt Krisztus vallása felyülkerekedhetik és eredeti egyszerüségében kaphatjuk. A hit mindig csak egy módon tisztulhatott meg — kétkedés és tagadás által. A vallásnak új nyilatkozatra van szüksége; ki kell lépnie felekezeties erődéből. Fel kell hagynia azon követelésével, hogy más itéletre legyen jogosult, mint a milyet minden más igazság követel és megenged. A tudomány, tapasztalat és bölcselem mellé kell állnia s azoknak tanubizonyságát követelni; a legszigorubb vizsgálatot kell felhivnia; alapját az örök igazságban kell követelnie. Be kell bizonyitani hatásos voltát, még pedig nem a gyenge, hanem az erős, nem a tudatlan, hanem a tanult, nem a lekötelezett, hanem a szabad által. És ekkor aztán viszszanyeri elvesztett támaszát, és sokkal erősebb és istenibb állást fog elfoglalni, mint ezelőtt bármikor.

Ez azon munka, melyet a szabad kereszténység a kezébe vett; nehéz, hosszadalmas és gyakran leverő, de olyan munka, mely legbensőbben hazafias, gyakorlati és szükséges. Az, a mi az egyetlen

erőd volt, a hova ezelőtt egy fél századdal Massachusette állam felvilágosodott, és szabagondolkozásu népei az egyházi zsarnokság ellen menekültek — az unitarizmus — most az amerikai népnek a vallásszabadság ügyében folyó keresztes háboruja által van elismerve. A szabadság csaknem elégségesen, igen, bizonyosan elégségesen fejlődik; de vajjon vele bé fog-e következni a vallásosság, a keresztény komolyság, a hitbeni atyafiság: vajjon meg fog-e jőni a kegyesség is, a mely illatos szépséget és egyszersmind életet ad a léleknek? mert ha ezek nem következnek be, a szabadság csak féltékenységgé, világias élvezethajhászattá, önzéssé válik. A szabad kereszténység mindenik jól rendezett, komoly és vallásos gyülekezete, mely állandóságot, rendet és komolyságot tanusit, mely a vallás műveit a szegények között gyakorolja, és a kegyességet saját ifju népében ápolja, saját eszméje érdekében áldozatokat teszen, és saját vallását segedelmezi, fentartja: a legnyomatékosabb bizonyitvány, a legvonzóbb példa, a legbecsesebb bátoritás mindazokra nézve, a kik azt gondolják, hogy a keresztény szabadság szükségesképpen féktelenségre és a vallás hanyatlására vezet: a kik azt gondolják, hogy Krisztust kevésbbé tiszteljük, szeretjük, s benne kevésbé bizunk, ha azon származtatott és mástól függő minőségben fogadjuk el, milyent maga igényelt, s mely egyedül tartható észszerü és lehetséges minőségnek, és a melyben egy század mulva minden nem vakhitü ember fogja elfogadni. Mi egy szent kiváltsággal, dicső állással birunk. Nekünk csak melegeknek, komolyaknak, egyetértőknek, a valláshoz ragaszkodóknak, a kegyességben hasznosoknak, Isten munkája iránt tiszteletteljeseknek, Isten dicsőitésében és az ember megváltásában buzgolkodóknak, s Krisztus őszinte, alázatos, de józan és szabad követőinek kell magunkat bébizonyitanunk, hogy Isten tiszteletére és a vallás mellett nagy győzedelmet vivjunk ki ezen vizsgálódó és kétkedő korban. Nincs ugyan látnoki tehetségem, de kimondhatatlanul reménylek a jövő nemzedék kedvező fejlődésében, és éppen semmit sem alkuszom azon meggyőződésemből, hogy a vallásban nyilvánuló teljes szabadság éppen ugy ápolni fogja a kegyesség gyarapodását, miként a politikai szabadság ápolta a rendnek, békeségnek és jóllétnek gyarapodását. Oh! a keresztény igazságosság és feddhetetlenség hatalmának még ezered része sem mutatkozik a világban. Az Isten és az emberek iránti szeretet még csak most kezdette meg dicső küldetését. Krisztus még várja az ö igazi trónját. A humanitás

csak most növekedett fel s némi merész ünnepélylyel követeli a maga örökségét; de az Isten van felette és vele, s Jézus az ő lelkesitője és vezére. Jézus nem hagy fel a vezérléssel. Őtet akkor fogják inkább követni, midőn kevésbbé imádják; akkor fogják igazán szeretni, midőn kevésbbé bálványozzák; akkor győzedelmeskedend leginkább, midőn legtisztábban megértik. A sötétség, boszu, fenyegetés, babona, s a sacramentumok, a földreborulás, az értelem megalázása, a zajongás, a hitnek fitogtatása, az önhaszonbóli hit; e dolgok közül egyik sem kedvező Krisztus királyságára, vagy az ő tisztelete dicsőitésére. Isten világosság és ő benne ninesen semmi sötétség. Jézus az igazság napja. Midőn józanokosság, lelkiismeret és jóindulat uralkodnak a világon; midőn a szeretet és igazság és az életről, emberiségről, Istenről és Krisztusról való szelidebb, gyöngédebb nézetek elűzik azt a kegyetlen rémületet és vallásos hitet, a mely korunk társadalmi és politikai javitásait túlélte, csak akkor fogjuk meglátni, hogy a szeretet a törvény betöltése, s hogy a szabad gondolkodás legnagyobb barátja a vallásnak, s a legdicsőbb következése Krisztus eljövetelének, és az a trón, melyről ő az egész emberi szivet és történelmet kormányozza.

Angolból

Kovácsi Antal.

Miért küldött Isten engemet hozzátok?

(Papi beköszöntő beszéd.)

Minden ellentartás nélkül eljöttem a hivatalra; azt kérdem azért, miért hivattatok engemet. Csel. 10, 29.

Remény és félelem, bizalom és kétség váltakozó érzelmei fogják el szivemet ez ünnepélyes, e fontos pillanatban, midőn először állok körötökben ker. hivek, e pereztől fogva kedves hallgatóim! midőn először léptem e szószékre az ur igéjének hirdetése végett, hogy ez által a köztem és köztetek való viszony végleg megköttessék. Komolyan kérdezi lelkem önmagától: vajjon van-e elég erőm megfelelni azon ti nemes bizalmatoknak, mely rövid időközzel kétszeri megválasztatásomban nyilvánult? S mig ez érzelmek közepette szivem elszorul s elmém, mint tengeren a vihartól űzött hajó, czél és irány nélkül hánykodik, remegő ajkaim Jeremiás prófétával csak ez egyszerü, de jelentőségökben mély fontosságu szavakra képesek: Ah, ah uram Isten! imé nem tudok szólani: mert gyermek vágyok én!

Igen Ai. érzem a teher sulyát, mely mint papnak, vállaimra nehezedik; érzem a nagy felelősséget, látom az akadályokat, melyek utamban vannak, a küzdtért, melyen harczolnom, a nehézségeket, melyekkel szembe szállanom kell, s midőn ezeknek látása csaknem viszszariasztani akarna, fülembe hangzanak az urnak prófétájához intézett eme biztató szavai: ne mond ezt: gyermek vagyok én, hanem valamire küldlek téged, elmenj: mert veled vagyok én, hogy megoltalmazzalak.

E biztatás, ez isteni igéret lecsillapitá keblemben az aggodalmakat s a kétely sötét boruját eloszlatván, reményt nyujtott, mely kisirőm, szövétnekem legyen. És én Ai. e reménysugárt követtem, midőn elhagytam érettetek, meghivástokra a helyet, hol ifjukorom szép napjai, a derüben és boruban egyaránt oly kedvesek, ez ideig folytak; elhagytam a baráti kört, melylyel örömem és

ujjaimon, hatalmam és igyekezetem mindig közös volt s melynek központja oly boldog valék! Elhagytam ifju munkásságom eddigi terét, hogy itt a ti körötökben az adott uj téren tovább haladjak ama nagy czél — a tökélesedés czélja felé!

Igen Ai.! én engedtem hivástoknak, eljöttem minden ellentartás nélkül a hivatalra, azonban mint Péter apostol a czézareai századostól, azt kérdem én is tőletek a szent leczke szavaival: miért hivattatok engemet?

Miért hivattatok engemet? e kérdésre Ai. a dolog természete szerint nektek kellene felelnetek; de mint Kornélius és környezete az apostol fennebbi kérdésére, ugy ti is, hiszem, csak ezt felelitek: mi mindnyájan az Isten előtt állunk most, hogy meghallgassuk mindazokat, melyeket Isten neked mondott. Sietek tehát tudomástokra hozni, miket mondott Isten nekem, vagy más szóval: miért küldött Isten engemet hozzátok? Mig e kérdésre Isten engedelmével megfelelhetek, kérlek Ai. kisérjetek becses figyelmetekkel.

Hozzátok küldött Isten először azért, hogy hirdessem köztetek az igét, vagyis, hogy az ő akaratának hirnöke legyek. A mily szép és nemes, épp anynyira nehéz e küldetés. S ha valakinek állása a társadalomban nehéz, ugy a papé egyike azoknak; s ezek közt is különösen azé, a ki az igét meghamisitatlanul szólja és hirdeti minden időben s mindeneknek. Mert fájdalom, emberi természetünknek lényeges hibája, hogy az igazságtól, a helyett, hogy azt egész erővel szivünkhez szoritnók, irtozunk, s azokat, kik igazat szólnak, s a hibákat, tévedéseket nem nézik el, nem szépitik, hanem kiméletlenül fölleplezik, sőt, ha a körülmények ugy kivánják, megdorgálni is készek, rendesen ellenségünknek, roszakarónknak tartjuk. S e tekintetben vajmi kényes a papnak helyzete! Mert mig az irás igy int: prédikáljad az igét, rajta légy mind alkalmatos, mind alkalmatlan időben, feddődjél, dorgálódjál, intsed a hallgatókat, addig a világ és az emberek azt kivánják, hogy hagyjuk el őket s ne elegyedjünk dolgaikba. Vagy nem ugy van-e Ai.! hogy akárhány ekklézsiában a pap és hivei között meghasonlás és ellenségeskedés van csak azért, mert a pap hivatalához hiven valamely elharapózott hibát orvosolni akarván, kötelessége szerint megrótta? Nincsen-e akárhány ember csaknem minden gyülekezetben, hogy ezért haragot táplálván szivében, Istennek is ellenségivé lesz, s mert papjára haragszik,

nem járja a templomot, nem veszen urvacsorát?! Szánalmas helyzet, keserü tapasztalat, de ugy van. Ezek teszik aztán a papi pályát, mely pedig a nélkül is eléggé göröngyös, tövisessé s ezek lankasztják meg, mint a déli nap égető heve a virágot, a legtöbb papban a hivatali buzgalmat és lelkesültséget. Ne csodálkozzatok hát Ai. ha az ujabb időben oly kevesen vágyakoznak az erkölcsileg és anyagilag egyaránt oly kevéssé kecsegtető papi pályára!!

Pedig mondjátok meg, a kertész, ha a korhadt, száraz ágat s fattyu hajtást le nem vagdalja, ha fáit nem tisztogatja; a földmivelő, ha nem miveli földjét gondosan s az ártalmas növényeket, töviset, burjánt ki nem irtja: vajjon helyesen járt-e el kötelességében? vajjon nem azt mondják-e róluk, hogy hanyagok, vagy nem értik teendőjüket? S ti is Ai., a kik a földmivelést és kertészetet egyaránt folytatjátok, nem tesztek-e meg mindent, a mit szükségesnek láttok: irtván, gyomlálván a körülmények szerint?

És látjátok, mint a hanyag kertész és földmivelő, éppen ugy kárhoztatásra méltó a pap s nyilván van az irás szerint Istennek haragja ellene, ha mind alkalmas, mind alkalmatlan időben nem hirdeti az igét; ha nem szólja az urnak akaratját, hanem az igazságot fogva tartja s a lelki vakság, babona, tévhit sürü ködében engedi tévelyegni hiveit.

Szintén akkor sem lehet helyeselnünk a pap eljárását, ha ő az igehirdetés ürügye alatt magán céljait igyekszik előmozditani, s Isten akaratját nem minden hivők épületére, hanem saját maga, vagy egyes kiválasztottak érdeke szerint prédikálja s magyarázza. Ha részrehajlásból, boszuból, ellenséges indulatból beszél ott, hol szeretetet s szeretettel kellene szólnia. Mert a papnak felednie soha sem szabad, hogy ő a szeretet mesterének tanitványa s követője, ki a bűnösök, publikánusok iránt sem vala túlszigoru, s ha hibáikat nem is nézte el, de mégis szeliden, a nemes harag hangján dolgálta őket! És ha ezek fogyatkozásai iránt elnéző nem volt, hasonlóan cselekedett a nép előtt érdemök felett kiváló tiszteletben lévő farizeusok- és irásmagyarázókéval is. Jaj nektek, igy szól ő akárhányszor, képmutató irástudók és farizeusok!! Nem tekintette, ki minő rangot és társadalmi állást foglal el, miután a hiba mindenütt hiba, avval a különbséggel, hogy valamint a fa, annál nagyobb árnyékot terjeszt maga körül, minél magasabb, s minél emelkedettebb helyen áll: ugy az ember is, minél kiemelkedettebb mások felett akár születési-, akár hivatali állásánál fogva,

hibája, tévedése annál károsabb befolyású s annál menthetetlenebb. Ez elvet és nézetet szem előtt kell tartania a papnak is mindig, ha azt akarja, hogy az ige, melyet hirdet, jó termőföldre találjon. Igy, ha a hibát, sőt, mi több, a vétket senkiben nem kiméli, mindazáltal nem személyeskedik, végre is az igazság napfénye előtt elhomályosulnak minden egyéb érdekek s az igazságnak győznie kell, az igazság győzni fog.

És ugyan mondjátok meg Ai, nincsen-e szüksége az emberi társaságnak ilyen a hibákat és tévedéseket figyelemmel kisérő egyénekre? nincsen-e szükség ilynemü őrállókra? Hiszen magunkban a hibákat, a bennünk lévő önszeretetnél fogva ritkán vagy soha sem fedezzük fel. Sokkal inkább meglátjuk azokat másokban, s éppen mint az orvos a kórjelekből a bekövetkezendő testi betegségre képes rámutatni, s ennélfogva kötelessége arra az érdekletteket figyelmeztetni: azonképpen a papnak is, észrevévén a hibákat, észre kell vétetni másokkal is, hogy a bekövetkezhető bajnak ideje-korán eleje vétessék. S ha ez már bekövetkezett volna véletlenül, valamint az orvos van hivatva gyógyitni, ugy kell javitnia hiveit a papnak is.

E javitás egyik főeszköze az igehirdetés. Mint világitó torony a sötét, zivataros éjben eltévedt hajóst biztos menhelyre vezérli: ugy az urnak igéje, Jézus tudománya is, mely lélek és élet, az erény útjáról eltérőknek szövétnekül szolgál, s a ki azt a töredelmes sziv bünbánatával keresi és hallgatja, benne vigaszt, megnyugvást, menedéket talál. Mert nincs oly helyzet vagy lelki állapot, nincs oly körülmény, melyben az úr igéjére szükség ne lenne, s mely azt nélkülözhetné; s én éppen ebben találom második okát hozzátok küldetésemnek, hogy ezen, az igehirdetésből eredő szükség kielégittetésére is útat mutassak; vagy

---

Hozzátok küldött Isten másodszor: hogy legeltessem az ő lelki nyáját, s legyek annak vezére. Nem kevesebbé fontos és nehéz feladata a papnak a lelki pásztorkodás, ha tekintetbe veszszük, hogy menynyi és mily különböző szükségek kielégitéséről kell gondoskodnia, s hogy az igények és várakozások, melyek a papra irányulnak, mily sokfélék; mert miként a pásztor nyájának: úgy a pap gyülekezetének mindene. Nincs és nem is lehet a társadalomban fontosabb állás, mint a papé. Ha kisded születik, a keresztség által a pap avatja be a keresztény gyülekezetbe; midőn a gyermek már hitéről vallást tehet, a hitben megerősités,

confirmatio útján ő vezeti a szeretet vendégségéhez; majd ha vágyat érez egy rokonérzésü szivnek megnyeréséhez, kivel élete örömét és fájdalmát megosztva, az élet tövises útját virágossá vagy legalább járhatóvá tegye, ismét ott van a pap, ki a szerető sziveket öszszeköti s áldást kér az egek urától, a szeretet Istenélől a szent szövetségre; s utoljára, az élet terheinek hordozása erőnket végképp kimeritvén, midőn egyikhez korán, máshoz későbben bekopogtat az enyészet angyala s a kikerülhetlen adót, a halált le kell fizetnünk, ott áll a pap koporsónk mellett, hogy meghidegült ajkaink végképp becsukodván, végbúcsunkat tolünk elmaradott szeretteinknek elmondja, s ama nagy és hoszszu útra elkisérjen. Szóval Ai. az örömben és bánat óráiban egyaránt a pap élete hiveiével öszsze van forrva s az apostol emez intése: sirjatok a sirókkal, örüljetek az örülőkkel, senkinek anynyira nem szól, mint a papnak.

Szenved-e valaki tiköztetek? imádkozzék, mond az apostol. Nehéz napok borulnak életedre kedves atyámfia, boldog házi köröd menyországát feldulta a szerencsétlenség s életed fájának gyökerén emésztő bánat férgei pusztitanak. Oh ne essél kétségbe, a hit fáklyáját ne engedd kialunni kebledben, bizzál bölcs és jó atyádban, az Istenben, ki hitedet szenvedés által tette próbára. Ő a boru után ismét derüt bocsát élted egére, a szomoruság napjai után ismét megvigasztal; igy biztat hű pásztorod a pap, ki sorsodnak osztályosa s igy legeltet az evangelium mezején.

Öröme van-e valakinek? ékneléssel dicsérje az Istent, folytatja az apostol tovább. Az öröm árja Ai. a gátját elszaggató vizár gyanánt szokott elragadni rendesen és soha olyan hamar s olyan könynyen nem feledkezik el senki Istenről s az ő velünk éreztetetett jóságáról, mint a boldogság ölén, midőn legtöbb hálával s elismeréssel kellene adoznunk az elvett jókért. Úgy teszünk, mint a hálátlan gyermekek, kik szüleiket akkor veszik legkevesebbe, midőn ezek érettök a legtöbbet futnak-fáradnak s irántok való szeretetöknek legnyilvánvalóbb jeleit adják. Nemde Ai. ti magatok is roszaknak tartjátok az ily gyermekeket, kik a jóért roszszal fizetnek? s méltán is. És, midőn ezt teszitek, önmagatokra mondottátok ki az itéletet, s ekkor hozzátok fordul a gondos pap az apostol intő kérdésével: öröme van-e valakinek? énekléssel dicsérje az Istent.

Hitünk fejedelme Jézus, a legnagyobb pap, úgy nyilatkozik, hogy ő ama jó pásztor, s hogy a jó pásztor életét adja az ő juhaiért.

Mindenikünk tudja, hogy ő életében e nyilatkozatának meg is felelt. Ugyanez a teendője hát ma is minden papnak, ki nyájának hű őre, lelkiismeretes fölvigyázója akar lenni. Nem egyéni érdek s nyerészkedési vágy kösse a papot nyájához; mert akkor nem az úr szolgája ő, hanem a világé leszen, ki mindent csak anynyira becsül, a menynyit érette adnak, sőt magát is kész a többet igérőnek elárusitani! . . . s mert nem tulajdonai a juhok, látván eljőni a farkast, elhagyja a juhokat és elfut; a farkas pedig elragadozza és eloszlatja a juhokat.

E képes magyarázatban Jézus a korabeli, az önhaszonleső farizeusokat, irástudókat állitja elénk, kik a hivatalra, melyet elfoglaltak nem hivatásból, nem szivök benső inditásából léptek; hanem csak azért, hogy a népet ámitva, azt maguk számára gazdagon jövedelmező tőkéül biztosithassák. Annak a népnek jólléte és boldogsága pedig soha sem foglalkoztatá csak egy perczig is, melynek ugy szólva zsirjából ők kényelmesen lakmároztak. „Nem a népnek való a tudomány," ez elvet vallák titokban s követék nyiltan; mert a világosságnak legcsekélyebb sugarát is elzárták attól. S hányan vannak, kik ezt ma is szeretnék gyakorolni! . . .

Azonban a világ nézete e tekintetben is, mint anynyi másban, megváltozott; ma egyesek és társulatok versenyezve munkálnak azon, hogy a felvilágosultság fénye minél általánosabb legyen s minél több csatornán terjedjen szét a tudomány.

És mert a tökélyesülés a vallás világában is szükséges, s mert a mozgalmak e téren is folynak, nekünk sem lehet kivonnunk belőle magunkat; a tudomány által napfényre hozott s elfogadott igazságok előtt hiábavaló szemet hunynunk: a haladás terére kell lépnünk mindnyájunknak; mert ellenkezőleg a kor áramlata mint hitvány iszapot elseper bennünket; s engem Isten éppen azért küldött hozzátok Ai.! hogy ez irányban legeltesselek titeket, hogy a midőn az ő akaratját hirdetem köztetek, tárjam fel egyszersmind az evangelium mezejét, hogy a Jézus beszédét éhező és szomjuhozó lélek kielégitést találjon. Azért küldött hozzátok, hogy megoltalmazzalak az olyan pásztoroktól, kik más mezőkre akarnának terelni; azokra a mezőkre, hol Isten üdvözitő igéje helyett a más vallásuak iránti türelmetlenség, politikai pártoskodások, az ellenkező meggyőződésüek elleni bujtogatásos, a felsőbb osztályokkal és más nemzetiségüekkel szemben való szeretetlenség üdvtelen tanai prédikáltatnak. És ha ezektől titeket megóvnom sikerülend, ha az

evangelium mezején kellő eledelt nyujthatok számatokra: akkor küldetésemnek eleget tettem. Akkor elmondhatom: azok közül atyám, kiket reám bizttál, egyet sem vesztettem el.

Hozzátok küldött végre harmadszor Isten azért Ai.! hogy köztetek a vallás-erkölcsi életnek irányadója, ébrentartója legyek.

Társadalmi életünket s ebben az egyesek életét tekintve, itt és ott, alant és fent, mindenütt vallás iránti közönyt és az erkölcsökben való lazultságot találunk. S ha a társas élet bizalmas beszélgetéseire figyelmezünk, akárhány s tán a legtöbb helyen hallani fogunk ilyetén könnyelmü, hogy ne mondjam botrányos megjegyzéseket: „mire való már ma a vallás? nem szükséges az, csak a népnek; a vallás csupán a papok találmánya“! Ilyen és hasonló tévedésekre különben csaknem minden időkor képes példát felmutatni, de oly mérvben mint korunk, tán egy sem. Pedig ha mindig és mindenütt megvetésre, sőt szánalomra voltak méltók az igy vélekedők: menynyivel inkább ma, midőn az ismeretek mezeje oly széles kiterjedésüvé lett, midőn a miveltség, felvilágosultság hova-tovább mínd általánosabbá válik! Én szánom az ilyeket, s azt mondom idvezitőnkkel: Uram! bocsáss meg nekiek, mert nem tudják, mit cselekesznek. Mert én részemről Ai.! meg vagyok teljesen győződve a vallás vigasztaló, fölemelő erejéről; meg vagyok győződve, hogy bizonyos lelki szükséget semmi sem képes kielégiteni, csak a vallás; én meg vagyok győződve, hogy anynyi megnyugvást a sors változásaiban, vigaszt a kétség perczeiben s kitartást a veszélyek közepette sehol sem találhatni, mint a vallásban. S hogy ez valósággal igy van, arra bizonyságul mindnyájatokat föl merlek hivni.

Mert nem ugy van-e, hogy mindenki, fájdalmai és szenvedései fölötte igen megsokasodván, midőn már erőt és megnyugvást sehol e földön nem találhat, midőn emberi szó és vigasz hatás nélkül hangzanak el: ha vallásos hittel akár itt e szent helyen, akár otthon titkos magányában Istenhez emelkedve fájdalmait elpanaszolta, keble fájdalomérzései, mint kis gyermek zokogó sirása édes anyja szelid mosolyára, lecsillapultak s ő szivben, lélekben megkönynyebbülve érezte magát sulyos terhétől? nem azt mutatja ez a mindnyájunk köztapasztalata, hogy a vallás nemcsak a népnek, de mindenkinek szükséges, s hogy a vallás nem az emberek, annál kevésbé a papok találmánya, hanem a lélek szüksége!?

De példát emlitek, hogy meggyőződéstek annál szilárdabb, annál erősebb legyen. Valaki boldog, van szerető családja, rokonok, jó barátok sem hiányoznak a szeretet koszorujából; megáldotta Isten világi vagyonnal, de a mi legfőbb gazdagság: szive telve nemes érzelmekkel; bárhova tekint, mindenütt mosolygó arczok köszöntik. Szóval, a mi e földön boldogságot eszközölhet, mindazzal bir. Ámde ki nem tudja, hogy a tartós öröm, zavartalan boldogság olyan virágok, melyeknek hona e föld nem lehet? Ki nem tapasztalta, hogy minden muló s örökös csak a mulandóság és fájdalom? Ezt tapasztalja meglehet éppen akkor, midőn legkevébbé várta volna a mi boldog emberünk is. Eljő egy betegség, s szivének legfőbb örömét, életének legnagyobb gyönyörüségét hü élettársát vagy szeretett gyermekét ágyba fekteti; s látnia kell, miként zárják gyászos koporsóba, hallania kell azt a hangot, mely a legirtózatosabb e földön, a göröngy miként hull szeretettje koporsójára s midőn innen haza tér, házában a megszokott vidám alakot sehol sem látja..... De oh ki tudna leirni egy ily veszteséget; hol a szin, mely visszaadhatná méltólag a fájdalmat, mely ilyenkor a szivre sötét felhő gyanánt nehezül?! A csapásnál csak a bánat lehet nagyobb.... És mit véltek Ai.! hol a balzsam, a gyógyir ily fájdalmakra másutt, mint Istennél, mint a vallás ama vigasztaló szavaiban: jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik elfáradtatok, én megnyugtatlak titeket!... Avagy nem láttatok-e akárhány ily bánattól levert embert, hogy ha reménységét Istenben helyezte s nem lankadt el az imádkozásban: a fájdalom lassanként megenyhült, a seb begyógyult.

Hozhatnék fel még számtalan példát Ai.! mert az élet bőven nyujt ilyet; de ez egy is elég, ugy hiszem, állitásom bebizonyitására.

Hasonló nemesitő befolyása van a vallásnak az örömekre is; mert megszenteli azokat; átalában pedig az életet áthatja minden viszonyaiban. Ugyan ki tagadná, hogy az igaz vallásossággal együtt jár az erkölcsösség s hogy egyik a másiktól elválhatlan? Ki nem tudja, hogy a hol a nép vallásos, ott az erkölcsök tiszták s mindenki kerüli a bünt, tudván, hogy tágas kapu és széles út az, mely veszedelemre viszen; olyan veszedelemre, mely az egyesek és társaságok életét, mint a lassu halállal emésztő méreg pusztitja el; mert minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledül s rabigába görbed; s ki nem tudja, hogy a hol a nép vallásos, ott a szorgalom, munkásság csodákat mivel; ott

testvéries viszonyban él ember ember-társával, s mindenki abban leli örömét, ha másnak örömet szerezhet; mert a vallásnak forrása a szeretet, a szeretet pedig minden erények éltető napja.

Engem Isten hozzátok azért küldött Ai! hogy e vallás-erkölcsi életnek irányadója, táplálója legyek s a szomjuhozónak nyujtsam az örökéletnek ama vizét, melyből a ki iszik, meg nem szomjuhozik soha.

Ezeknek teljesitésével bizott meg Isten engemet köztetek Ai.! nektek pedig szintén kötelességtekké tette, hogy az elmondottakban nyujtsatok segédkezet nekem; mert a nélkül minden igyekezetem haszon nélküli munka s céltalan törekvés.

Ha ti kedves Ai.! nem fogadjátok tárt kebellel a hirdetendő szent igéket; ha a hallottak iránt lelketek nem fogékony: akkor ugy járok mint amaz evangeliumi gazda, ki magvát elhintvén, annak egy része az útra, más része a sziklára és tövis közé hullott s igy semmi aratást nem lehete remélnie; mert a mi az útra hullott, eltapodták a járó-kelők; a sziklán termőföld hiányában nem kelhetett ki; a tövis közt pedig kikelvén, a tövis által elfojtva nem növekedhetett meg. Vajha nálatok ama negyedik jó földre találna az ige és teremne gyümölcsöt némely százanynyit, némely hatvan- és némely harminczanynyit! Vajha az irányt, melyet előttetek kijelöltem, követnétek buzgón, valódi lelkesültséggel, hogy az Istenországa, azaz, az igazság, szeretet és béke országa települne közénk és házainkba!

És én Ai.! számitok is erre; én hiszem, hogy ti ezekben az Isten akaratját s korunk kivánalmait megértve, velem együtt törekedni fogtok a nagy és nemes czél felé. E reményben örömmel szólok hozzátok s köszöntelek e szentegyház érdemes gondnoka, presbyteriuma, hű egyházfia, kik e szentegyház ügyeinek intézőivé, vezetőivé vagytok állitva ker. testvéreitek által. Oh legyen a ti munkálkodástok Istentől sikerrel koronázva s kisérje áldás lépteiteket, hogy fáradozástok által az egyház felvirágozzék s ti példányul szolgáljatok minden ezután következőknek.

E reményben szólok hozzád s köszöntelek kedves hivatali társam, ki ez egyház reményteljes sarjainak, az ifju nemzedéknek hű oktatója s az úr dolgainak végzésében segédtársam vagy. Mindketten egy czélra törekszünk s az úr szőlőjének megmivelésére egyformán hivatva vagyunk. A békeség Istene, ki minden igaz ügynek

támasza, tartsa fenn köztünk az egyetértés szellemét, hogy vállvetve törekedvén s egymásnak gyámolul szolgálva, a magasztos czélt, mely a hivek lelki épülése, mind inkább megközelithessük.

Szivből köszöntelek titeket is e szentegyháznak minden rendü és rangu hivei! Ti szülők, találjatok örömet és boldogságot gyermekeitekben, kikkel Isten az ő jóvoltából megáldott. Ti fiak és leányok örvendezzetek, mig időtök van, a ti ifjuságtoknak, de az Urról soha meg ne feledkezzetek: mert ő az, ki vágyaitoknak, reményeiteknek valósulást adand. Legyetek vallásos keresztények, s járjatok az evangelium mezején szüntelen. Ti özvegyek és árvák, szűkölködők és inség gyermekei, vessétek reménységteket az Istenben, ki a benne bizókat soha el nem hagyja; ki akkor is, ha a mi rokonink s barátink vagy az egész világ elhagy is, velünk van s velünk marad.

Üdvözöllek titeket is egyen-egyen, kik bár nem vagytok ez egyház hivei, mégis minden ellentartás nélkül eljöttetek, hogy nekem, ismeretlen pályakezdőnek, jelenlétetekkel örömet szerezzetek. Vajha oly lelki élvezetet nyujthattam volna fáradozástokért, minőt reméltetek. Legyetek megáldva mindnyájan; s a hit, remény és szeretet hármas szövétneke ragyogjon mindig útaitokon!

És te szent hajlék, Isten háza, mely az úr tiszteletének és imádásának helyéül vagy felavatva s melyben a hivő lélek oly szelid nyugalommal szokott eltelni s oly ragaszkodólag társalog teremtőjével, légy mindig a béke és szeretet hajléka! találjon benned enyhet a hánykodó sziv s üdülést a bánatos lélek; orgonád legyen a hivek öszhangzó érzelmeinek tolmácsa; tornyodban a harangok legyenek a béke hirnökei; keritésedben honoljon nyugalom; s a helység, mely körülölel, élvezze a szabadság s jólét áldásait; lakozzék a buzgóság lelke a hivekben, kik küszöböden be és kijárnak s kisérje szerencse nemes törekvéseiket!

Ur Isten, édes atyám! kinek ez órában szolgálatába állottam, szenteld és segéld meg igyekezetemet, hogy mindenkor és minden időben a te akaratodnak legyek hirdetője, hogy a te tiszteletedtől és félelmedtől semmi el ne szakaszszon. Légy oltalmam és paizsom a kisértésekkel szemben; kisérd őrködő szemeiddel lépteimet s az élet szélvészes tengerére biztos reménynyel, a te neveddel kiindult hajómat vezéreld csendes kikötőbe, hogy a hivatalt, melyre oly készséggel, de a te neved segitségül hivásával léptem, hiven tölthessem bé. Ámen.

Ürmösi Kálmán.

Emlékjegyzetek nemzetségemről, tanulói s hivatalnoki életemből.

(Kovács István hátrahagyott kézirataiból).

I.

Kovács nemzettségem Nagy-Ajtán egyik a legeslegrégiebbek közül, melyek még itt léteznek. Rajta kivül az 1635-beli szemle (lustralis) könyvben megnevezettek közül is most csak az Ádám, Darkó, Kozma, Molnos, Péterfi nemzettségek vannak fenn. A régi főrendüek is kihaltak. Ezek közt a Donát és Henter-eket találtam levelekben legrégiebbeknek, az utolsó Henter unitárius ur azon Henter Mihály vala, kit 1780-ban saját curiájában, saját jobbágya s szolgája, miklósvári Kovács Ferencz, agyonvert. Csak leányai lévén, ezekre szállt s oszlott szép fekvő birtoka.

Lakik ugyan ma is Nagy-Ajtán Henter család, de ez más ág; csak néhány évtized óta jött ide Miklósvárról, s idevaló birtokát cserében kapta a Miklósváriért.

A Dónát-ok e század közepe táján fogyának innen ki mind.

A Cserey-ek későbbi birtokosok voltak itten, mint az előbbiek, s hamarább is kihaltak, mint azok.

Egyik elődöm — Kovács Balázs, lófő székely, Báthori Zsigmond fejedelemtől 1591-ben april 27-ik napján kelt uj-adománylevelet nyert nagy-ajtai fekvő birtokára nézve, s annálfogva fia Keresztes az 1-ső Rákóczy György fejedelem által véghezvitetett 1635-beli hadszemle-könyvben a nemesek osztályába is soroztatott; de apja Balázs, mint többnyire a székelyek szükségtelennek tartván és elmulasztván a beiktatást (statutiot) megtétetni: e mulasztás miatt utódai későbben ló-fő székelyek rendében maradtak.

Az adományozáskori Kovács belső telek Al-szeg nevü utcza alsó részében feküdt, s egy része az volt, melyet most Gáspár szomszédságában alól felől unoka-öcsém bir, köztünk történt osztály következtében, de ez csak kis része az egykori Kovács teleknek, mely magában foglalta feljül a Gáspárét s alól mind azt is, mi ott a Péterfi-ek kezén van.

Emlitett Rákóczy fejedelem idejében élt N.-Ajtán Sérthő Máthé, ki gyermektelen lévén, fiává fogadta törvényszerüen Bánffy-Hunyadról nem tudom miképp ide került Kovács András nevü ifju legényt. S ez 1635-ben a hadszemle (lustra) alkalmával úgy iratik be, mint fogadott fia az akkor még élt Sérthő Máthénak. És tőle származott le N.-Ajtán a második Kovács nemzettség, melynek ma itt élő tagja Kovács Elek. Valamint tehát ő, ugy a vele rokon Kovácsok is Háromszéken nem a Kovács Balázs törzséből jőnek le.

Nagyatyám Kovács Keresztes a mult század első felében kolozsvári collegiumunkban végezte tanulását, hittant roppant terjedelemben, nevezetesen a „Summa universae Theologiae christianae"-t is, mely szép kéziratában birtokomban van, Szentábrahámi Mihály tanártól hallgatván a 40-es években. A század második felében papi hivatalt viselt Homoród-Szent-Mártonban, Hévizen és Kálnokon. Hitvesse Nagy Anna volt Nagy-Ajtáról, testvére Nagy István ügyvédnek, kiben ezen nemzettség fiágon kihalt. Ezen nagyatyám, ugy látom már 1783-ban meghalt. Gyermeke kettő maradt hátra:

Boris, kit özvegy anyja 1787-ben april havában N.-Ajtán adott férjhez, homoród-almási Beretz Andráshoz, akkori ajtai iskolamesterhez; és

István az édes atyám. Mig atyja élt a kolozsvári collegiumban tanult, de annak halála után Ajtán maradt, gazdaság folytatáshoz fogott, s 1792-ben megházasodott, nőül vevén innen a faluból Ferencz Ilonát.

Tölök heten születtünk: névszerént: Anna, Susánna, Ilona, István, Mózes, Balázs és Keresztes.

II,

Én 1799-ben husvét harmadnapján születtem N.-Ajtán, atyám előszeg-utczai lakásánál, melyben mostan István unoka-öcsém lakik, mint osztálynálfogva tulajdonában, s kereszteltettem meg május 3-ikán Szolga Ferencz helybeli papunk által.

1805-ben már iskolába jártam. Mester Bene András volt, s mivel akkor falusi iskolában is főtantárgyul a latinnyelv tanittatott, a latin declinatio, comparatio s conjugatio nyelvtani szabályai és gyakorlati példák is.

A szabályokat, mint más iskoláinkban, ugy az ajtaiban is, Molnár Gergely „Elementa grammaticae latinae"—, a példákat pedig

Alsted „Rudimenta Lingvae latinae“ czimü munkáikból kellett tanulni. Ezek mellett a nyelv tekintetéből használatban és gyakorlatban voltak még a Comeniusféle „Januae Lingvae latinae Vestibulum;“ és a Langius (Lange) féle „Colloquia Langiana.“

Magyar kézi könyvünk csak kettő volt: a kis- és nagy Katechesis.

A mester napjában háromszor tartott leczkézést, reggeli templomozás után, délkor és estve. Ezen órákon kivül csak akkor jelent meg köztünk, mikor lármát hallott onnan. Ily alkalmakkal haragosan jött hoszszu nyelü fa-plágájával, s a kiadott lármázónak jót vágott tenyerébe „eb az anyád“ (canis sit mater) mondva, mi szavajárása volt. Szigorral tanitott, de az akkori időhöz képest eléggé jól. Bár mi keveset tudtunk latinul — deákul — ugy kellett beszélnünk az iskolában, mihelyt oda beléptünk; ki magyarul csak egy szót ejtett, markába nyomták az illetékes jegyet, melyet ha másnak nem tudott tovább adni délig vagy estig, ki magyarul szólt, akkor a faplága csapást megkapta tenyerébe. De sőt a mesteri telekre be s onnan kiléptekkor deákul kellett a tanulóknak megszólalni. Reggel ugyanis, mi rövid napok beálltával sötétben történt, mindenkinek igy kellett a mester ablaka előtt elhaladva az udvaron fennhangon kiáltva köszönteni őt:

Hoc tibi mane novum felix sit docte Magister!

Estve pedig hazabocsáttatásunkkor az udvaron át ezzel távoztunk:

Ista tibi nox sit felix reverende Magister!

Mindennap kétszer templomba mentünk; müves napokon ezen isteni dicséretet énekelve:

„Örvend megrepesvén szivem, sat.

Ennek tartalma igen jól illett arra.

„Az Úr templomába megyünk,
Hogy az Isten előtt legyünk,
S kedves áldozatot tegyünk.“

„Oh mely kies hely a Sion,
Szép voltával magához von
Fundáltatott a kőszálon.“

„Az Úr népe oda gyül fel,
Csak egy szent is nem marad el,
Mikor arra adatik jel.“ sat.

E közben az ajtai unitárius Sion hegyén fel a templomba érkeztünk, de az éneklést ott is folytattuk, mert ezen időben orgonánk nem lévén, kar sem volt a templom hátulsó részében; hanem a templom piaczán a papszék előtt festett deszka oltár állott, pyramidalis tetővel.

Ezzel szemben — az az a papi ülőszékkel átellenben fekvő oldalon — tartatott egy ivrétben kéziratban nagy betükkel készült énekes könyv, melyből a mester előtte állva kikeresvén az éneklendő darabot, számát krétával megjelölte a pyramis felett könnyen forgathatott két oldalu fekete táblára, s egyik oldalát a férfiak, másikat az aszszonyok felé forditván, elkezdette az éneket, mikor már a tanulók éneklése is megszünvén, ezek közül a nagyobbak a mester és oltár közé sorakoztak, s neki a nagy énekes könyvből énekelni segitettek. Vasárnapokon a mester éneklés után a papi székbe vonult, müves napokon pedig a könyörgést az emlegetett oltárra hajolva hallgatta; a tanulóknak a pap és férfiak első székeik előtt a templom piaczán ülő padjaik lévén.

Isteni tisztelet végződése után mi az éneket csak a várkapun kiérkezve kezdettük, s rendszerint ezt:

„A királyi székben ülőnek és a Báránynak: áldás és tisztesség, dicsőség és hatalom örökkön örökké.“ Mig ezt elénekeltük a várkaputól a mester kapujáig értünk.

De iskolás gyermekkoromban folyvást tartván a franczia háboru s a székely katonaságnak legnagyobb mértékben kijutván a tereh, gyakran énekeltük ezt is:

„Adj békességet Ur Isten a mi időnkben ez földön; mert nincsen nékünk több senki hajvivónk, hadakozónk, hanem csak te Ur Isten.“

Vasár- és ünnepnapokon iskolából templomba menetelünk alatt ezen zsoltárt énekeltük:

„Mint a szép hives parakra, a szarvas kivánkozik sat.“

Vasárnapokon tavaszi, téli, őszi időkben is mindég feljártunk iskolába, s reggeli templomozás után folyt a tanitás, de csak a vallási. Mi atyánktól kezdve a nagy Cathechesisig.

Iskolába járásom ideje alatt egyszer szinte halál áldozata lettem.

A Nagy-Ajtán átfolyó ugynevezett nagy patak — mivel kisebb is van a falu között — egy nagy területet haszonvehetetlenné teszen meg-megáradásakor, azt el-béköveesezvén s kénye szerint magának

árkot most erre, majd amarra csinálván. Ezt illő mederbe szoritással meg lehetne akadályozni, de ugy látszik soha meg sem kisértették, s tán meg se gondolták, mert a körülötte levő házsor emlékezetet feljül haladó idő óta ott volt, hol most. Iskolás gyermekkoromban a nagy patak árka ezen területen ott volt, hol a „kicsi pap szorosán" le s a malomárkon átjöttünk s jőnek; tehát a malomárka utjában, mely most is fennebb vonalat képez; alább azonban átkanyarult Előszeg felé azon domb alá, melyen jelenleg lakház áll, de akkor pusztán hevert és salétrom dombnak hivták — mivel régebben ott, vagy az onnan ásott földből salétromot főztek: mint oly régi lakósok, kik ezt érték, beszélték. A pap szorosán és malomárkon átérve kis köz után következett a nagy patak feletti palló fatalis minőséges helyzetben, mert csak egy szál fából állott; és malomárok felőli partja magas, Előszeg felőli pedig lelapult, söt part nélküli lévén, a palló nem csak lejtősen, hanem inkább meredékesen nyult át. S egy napon éppen a patak áradásakor itt kellett nekem átkelnem Bartha Pistával iskolából haza jöttünkben. Mint az atyám ugy az övé is Előszegen lakott, feljül rajtunk nehány házzal s Pista tanulótársamnak igen sokat köszönhetünk én és szüléim; mert én gyenge valék, ő pedig testben, erőben sokkal feljül mult engemet, s mivel téli időben is reggel korán virradt előtt sötétben kellett iskolába mennünk, ő minden nap jókor hajnalban hozzánk jött s együtt vándoroltunk fel iskolába, s innen annak idejében ismét viszsza. A nagy pallóhoz érkezve — télies időben — noha az áradó viz rohammal zugott alatta el lejebb, ő mindamellett bátran és szilárd lépésekkel áthaladt rajta; de én szédülő fejü lévén, nem merészeltem rája lépni. Ő tehát viszszatért, hogy engemet átvezessen, s meg is indultunk, én felső köntösét s ő karamat — az egyiket fogva; azonban alig jutottunk közepéig, elszédültem s magammal együtt őt is a folyamba rántottam. Alább nehány mosó aszszony látván az esetet, iszonyuan kezdettek sikoltani, kiáltani; mert ha a salétrom domb alá sodortatunk, életünk veszve van. Bartha Pista megmentett. Ő lélekjelenetét egy pillanatra se vesztette el, hanem bámulatosan megtartotta s használta. Felső köntösünk mindkettőnknek bárány-bőrrel levén béllelve, annálfogva nem merültünk el, hanem fennlebegtünk, én fogva akkor is őt a viz szinén. A malomárka partoldala mellett nehány gerenda volt annak támogatásául leverve, s midőn itt haladnánk, Pista társam egyet oly erővel rugott meg, hogy mindketten az Előszeg

elöli partfelé löködtünk; itt aztán rögtön talpra állott, s magával engemet is kivezetett.

Ez a Bartha Pista aztán meghalt 1816-ban. Fia volt az ugynevezett tudákos Bartha Istvánnak.

Atyám hoszszu estvéken gyakran elkérdezte tőlem a másnapi leczkét, a latin szövegü nyelvtani szabályokat magyarázgatta nekem s tanulásomat ekképp elősegitette.

Anyám pedig vallásos erkölcsi szabályokat ébresztett s gyökereztetett meg bennem. Ismerte a Hübner Jánosféle Bibliabeli történetek mindanynyiját, s ezek elbeszélésével szerette gyermekeit főképpen oktatni. Midon Isten iránti tiszteletet akart szivünkbe oltani, azt nagy hatalma s jóságának példákkal világositása által tette. Elbeszélte: mint kényszergette Nabugodonozor babyloniai király a három zsidó férfiat bálványimádásra, s mivel nem engedelmeskedtek, vetette őket égő tüzes kemenczébe, de a nagy hatalmu jó Isten, kit ők szivbol imádtak, hozzájok küldvén angyalát, ez a tüzerejét anynyira elvette, hogy hajok szála sem perzselődött meg, és megszabadultak a veszedelemből. Máskor az öregek megbecsülésére intvén, elmondta, miként gunyolták Bethelben a gyermekek Eliseust, de meg is lakoltak miatta; mert Eliseus viszszatekitvén rájok, megátkozta őket az Urnak nevében: s tüstént kijővén az erdőből két medve, negyvenkét gyermeket szétszaggatott. Különösen a szeplötlen ártatlan élet szépségét, hasznos voltát mutogatta nekünk József és Susánna példáival; s ha valami falusi eset jött szóba, nem mulasztotta el, hogy alkalmával oktatást ne adjon a bibliai historiából; mit mindég folyékony, kellemetes és érzésteljes előadással tett.

Én nagyon szerettem ilyes beszédeit hallgatni, mit örömmel látott, s én levén nagyobb fiu, nekem a Haller János Hármas historiája szerint sok történetet el-elmondogatott Nagy Sándor viselt dolgaiból s Trója veszedelméből; mi által a történelmet már gyermekkoromban megkedveltette velem.

III.

1810-ben september 1-ső napjára atyám a sz. kereszturi gymnasiumba vitt, melynek igazgató tanára Szabó Sámuel volt akkor. Én iskolai tanulmányaimból kikérdeztetvén, s azok kielégitőknek találtatván, egyenesen az etymologia tanulására bocsáttattam, mi két iskolai évig volt tartandó a fennállott rendszer szerint. Ma-

gán tanitóul (privatus praeceptor) homoród-almási Máthé Albertet nyertem, ki majd semmit sem tanitott; azonban szerencsés voltam azzal, hogy ugyanazon lakszobában, melyben tanitóm gazda (hospes) vala, még két igen szorgalmatos deák lakott: egyik Inczefi József, ki mint derzsi pap és esperes ez évben (1871) hala el és az ismeretes Tiboldi István, és ezek saját tanitványaikat nagy szorgalommal tanitván, én a grammatikai latin szabályokat enmagam ösztönzéséből megtanultam, magyarázataikat pedig azokból sajátitottam el, miket Inczefi s Tiboldi tanitványaiknak elmondogattak, ismételgettek. Következett 1811-ben Máthé tanitóm távozván, mint ottani tanulmányait végzett deák, a gymnasiumból, Inczefit kértem tanitóul, kit meg is nyertem, s keze alatt tanultam két évig, s miután ő Kolozsvárra ment át, Székely Sándor lett tanitóm 1813-ban, ki később mint püspökünk halt el. Tanitásaikért mindkettőnek hálával, tisztelettel tartozom s adózom halálomig.

Ezen évben Szabó Samuel lemondván az igazgatóság s egyszersmind tanárságról, helyébe 1813-ban september elején Koronka József lépett, az előtt kolozsvari collegiumi főnök.

Ugyanezen évben a gymnasiumi tanfolyamra nézve változtatás is történt vala a főconsistorium által. Eddig ugyanis az elemi osztályokon kivül 8 évet kellett a fennebbi négy osztályban tölteni, kettőt-kettőt mindenikben, s ezek voltak: etymologia, syntaxis, poesis vagy poetica s rhetorikai osztály. Most a 8 évet hétre szállitván le, mivel én első syntaxista, s Elekes György második voltunk, minket ketten az első félévi közvizsgáltatáskor felbocsáttattunk a poeticába; de a következett évben a nyocz éves rendszer ismét viszszaállittatott, én azonban Elekes társammal szerencsés lettem csak hét évig maradhatni a gymnasiumban.

Koronka József negyedfél évig volt tanárom a poetica s rhetoricában és azokhoz csatolva volt tantárgyakban, melyek közt különösen a latin nyelv állott, s ebben jelentékeny előhaladást is tettem, de igen a német nyelvben is. Ezt ugyan rendesen minden tanitványainak tanitania kellett; ő azonban nem elégelvén azt, nyilván kijelentette, hogy kiknek kedvök lenne abból rendkivül is oktatást venni — minden díjfizetés nélkül — kész a végett saját házában külön órákat adni, s örvendeni fog ha ilyek minél számosabban lesznek. E kedvező alkalmat én egyedül használtam s délesti órákban nála megjelenvén, Márton József 1811-ik évbeli német grammatikáját véve fel, lassanként annak minden gyakorlásán és egész

olvasókönyvén áthaladtam, a német szöveget természetesen magyarul adva, s hol az értelmet nem jól fogtam fel, Koronka által helyreigazitva. Mit midőn végeztem „most már olvashatja a német könyveket is szótár segitségével“, mondá nekem, s egyszersmind át is adá magam további gyakorlása végett Gellert meséit.

A német nyelv tanulását hathatósan előmozditották szülőim is még kereszturi tanuló koromban.

Brassóban — tulajdonképpen ennek Bolgárszék nevü felső külvárosában — 1782 óta fennállott a Benyovszky sorezered gyermekeinek katona-növeldéje (Regiments-Knaben Erziehungshaus); s iskolai tanodai szünidőkben némely katholikus és református szülők ide szokták vala gyermekeiket német nyelvtanulás végett vinni, minthogy itt mindig csak német szót lehetett hallani, s csak német beszéd folyt. Az intézet neve egyébiránt székelyek közt is németül — Stift — forgott szóban inkább.

1816-ban Kereszturról nyári szünidőre — mely julius és augustus két hónapból állott, Ajtára haza érkezvén, pár nap mulva anyám engemet is oda vitt. A brassói belvárosi kapun kiérvén, Bolgárszékbe széles pázsitos tér tárult fel előttünk, s jobbra az intézet emeletes épülete azonnal látható s észrevehető lőn annál inkább, mivel homlokzatával szemben egy kis földvár is volt alakitva sánczárkokkal, hadi gyakorlatok szempontjából. Arra felé indulván anyámmal, csak hamar szól hozzám: né az, ki velünk szembe jő, Farkas Sándor, Bölönből. S valóban ő volt. Szembe érvén egymással, mind megállottunk, s köszönés után:

„Néném aszszony“ — mond Farkas — „az öcsémet a Stifbe akarja bevétetni, ugy-e?“

„Azt akarnám, ha lehetne“ — felelé anyám.

„Éppen annak egyik felső ablakánál állottam, mikor kiléptek a várkapun, s mihelyt erre felé indultak, mindjárt gondoltam, hogy az a szándék s azért siettem eleikbe jőni, hogy egy s más utasitást adhassak“, folytatá Farkas. „A bevétetést meg lehet nyerni, hanem mindenekfelett szükséges: nem kell senkinek mondani, hogy az öcsém unitárius, mert ugy nem veszik bé. Én sem ugy vagyok ott mint unitárius, hanem mint katholikus, s az öcsémről azt kell mondani, hogy katholikus.“

Anyám mint buzgó unitária hallva ezeket, megdöbbenni látszott; mit Farkas észrevéve: „Ne féljen néném aszszony“ — szólt biztatólag — „mert azért bizony nem leszünk pápisták, s egész

pápistaságunk ott létünk alatt abból áll, hogy reggel, este a benn levő kis katonákkal együtt bemegyünk egy nagy hoszszu szobába, hol ebédelni s vacsorálni is szokás. Ott ők fennállva egyet énekelnek, azután egyik közülök elmondja fenszóval a Mi atyánkat, végével mindnyájan keresztet vetünk magunkra s akkor viszszatér kiki maga lakszobájába."

Azt sem kell mondani, hogy az öcsém Kereszturatt tanul, mert ott nincs pápista iskola, hanem hagy Kolozsváratt. E bizony nincs a rendén; de vele senkinek sem ártunk, magunknak pedig használunk".

„Ezekhez még azt mondom: kivévén az exercirozást, mindenben a kis katonák regulájához kell alkalmaznia magát. Ugy hálunk, ugy ebédelünk vacsorálunk mint ők. Mindennek van egy ágya szalmazsákkal, szalmavánkossal s egy lepedővel. A kenyér-profont, melyből minden ebéd s vacsora alkalmával kikapja kiki maga illő portioját — loth-szám szerint mérve ahoz képest ki menynyi idős. Az étkek katonások. Mindezekben változtatást nem engednek, nehogy a gyermekekben kiváncsiság ébresztessék fel bármiben. S ha már néném aszszony és az öcsém ezekre ráállanak, a bevételt mindjárt eszközölhetjük. A Stift-intézet igazgatója egy főhadnagy az ezredből, ki az intézeten kivül s innen ama házban lakik, s innen egyenesen hozzá mehetünk".

Anyámnak az előadott körülmények nem igen tetszettek; de egy kis gondolkodás után mégis oda nyilatkozék: „Hiszen ha öcsém uram is igy van ott a stiftben, fiamra nézve sem kivánhatom másképpen".

Farkas azonnal a főhadnagyhoz vezetett, ott jelentve, hogy szomszédfalujabeli ismerősei vagyunk, s én mint kolozsvári katholikus tanuló a stiftbe óhajtanék két hónapra bevétetni német nyelv tanulás végett. A hadnagy őt mint leendő gardistát tekintette, s megkülönböztetéssel fogadta, röviden csak anynyit felelt: hogy igen is béveszen természetesen a szokott fizetés mellett, s kérte Farkast, vezessen fel bennünket a Stiftbe, s nevében mondja meg az illető őrmesternek, irjanak be engemet és tegyék meg a további teendőket.

A Stiftben — intézetben — valánk, egy hoszszu, egy emeletes épületben, mely földszint az intézetben szolgálatot tevő régi katonák, sütő, szakács szobáit, egy hoszszu ima-, étkezés-termet s a t. foglalta magában, fenn pedig a kis katonák lakjait, mintegy 70-nek

adva helyet. Elől az utcza felől két szoba volt, egy nagy és egy kisded. Ebben lakott az ezredbeli őrmester mint az intézet beligazgatója, és vele Farkas Sándor, más senki. Belőle az ajtó a nagy szobába nyilt. s innen volt a kijárás, és ebben mutattatott ki számomra az ágy — következésképpen a lakhely. Az őrmester jegyzőkönyvre vette: hová való vagyok, minek hivnak, mi a vallásom, hol tanultam és hányadik esztendőben járok és meddig szándékozom az intézetben maradni; s eképp annak ideiglenes tagja lettem.

Farkas Sándor az 1816-ik évi nyár kezdetén mint már a kolozsvári királyi lyceumban jogtanfolyamot végzett egyén volt a Benyovszky sorezered gyermekei katona-növeldéjében, s azért, hogy a katonai német nyelv-szabályzatok és fegyveres gyakorlatban kellő tájékozást és ismeretet, képességet szerezzen magának, minthogy a bécsi magyar királyi testőrseregbe kivánt jutni. Ez iránti folyamodványát a háromszéki akkori markalis deputatio ajánlással fel is terjesztette volt a kir. kormányszék elébe 1816-ban, 1816-beli 561, 2434 kormányszéki számok alatt; de kérelmével elutasittatott, mert mint a kormányhatározat mondja vala, a testőrségben Erdély részére üres hely nincs; mig lenne, ő, ki már is 21 éves, meghaladja a kort, melyben felvétethetnék, aztán tulajdonai nincsenek is a megszabott kimutatási rendszernek megfelelőleg felmutatva. Az elutasitás valóságos oka azonban az volt, mert lófő székely katonai rendbeli s nem primoris osztálybeli lévén, még az unitárius hitfelekezethez is tartozott, melynek tagjait a többi vallásbeliek, kik a rendelkezési hatalommal birtak, mindenben és mindenütt mellőzték, hol csak mellőzhették.

Farkas remélvén a királyi testőrségbe juthatását, nagy szorgalommal olvasta s tanulmányozta a katonai reglamentokat, naponként bizonyos órákban gyakorolta magát a fegyver-, kardforgatásban, vívásban, miket a nagy étteremben folytatott, hol őt a katonai növendékek közül egyik káplár vagy az őrmester commandirozgatta. Ilyenkor néha én is letekintettem oda, s mosolyogva néztem, mint machiroztatják most ide majd oda, mire maga is jóizüeket nevetett. Egy alkalommal végezvén a gyakorlatot, mint jöttünk fel szobáinkba, „hát nekem nincs kedvem katonáskodni?“ kérdé tőlem. „Nekem nincs“ felelék rá, „s csodálkozom hogy van neki is.“ „Hjah“ mondá felsohajtva „a katonasághoz tulajdonképpen nekem sincs kedvem; hanem az én vágyam: országot világot látni, s azt

leginkább ugy érhetem el, ha katona leszek.“ Ezt hallva, katonáskodásán nem csodálkozom többé. Az addig folyt hoszszas franczia háborukban a legutolsó székely közkatona is sok országot bejárván, menynyi mindent tudott beszélni a látottak-, tapasztaltak-, hallottakról!

Ebéd és vacsora alkalmával a nagy hoszszu asztal mellett Farkas és én szemben ülvén egymással, hogy együtt beszélgethessünk, volt alkalmam tapasztalni, menynyire szerette volna ő magyar gardista lenni; de habár késleltetve, megkapta kérelmére az elutasitó kormányszéki választ, eltávozott a Stiftből a nélkül, hogy valaki tudta volna távozása valódi okát.

Novemberben aztán 1816-ban királyi táblai, aprilisben pedig 1817-ben kir. kormányszéki cancellista lett.

Augustus végével én is oda hagytam a Benyovszky katonanöveldét s Ajtára jöttem szüleimhez, honnan Kereszturra vitettem; onnan pedig 1817-ben julius elején ismét az emlegetett Stiftbe mentem, és ekkor Kandal József bölöni születésü kolozsvári unitárius tanulóval.

Kandal magas termetü, szép testalkatu, ábrázatu, bátor szivü, tüzes jellemü ifju volt, s egyedüli gyermeke atyjának, Kandal Jánosnak; mind e mellett ámbár nem köleleztetett, katona-pályára szánta el magát, s előkészület végett ő is Brassóba a Benyovszky katona-növeldébe szándékozott menni. Szülői [szülőimmel meghitt barátságos viszonyban élvén, mi is jól ismertük egymást s együtt mentünk bé Brassóbn; de útban megértvén tőlem, hogy mult nyáron Farkas Sándorral, kinek anyja, Kandal Judith, testvér volt emlitett Kandal Jánossal, mint katholikusok voltunk az intézetben; „de már ebből bruder, szól hozzám, most semmi sem lesz. Én soha sehol nem fogom titkolni, hogy unitárius vagyok“.

„De mondám, unitáriust oda nem vesznek bé“.

„No, s ha nem vesznek“ folytatá nevetve, „elég tágas Brassó, fogadunk magunknak szállást és ott maradunk mint unitáriusok“.

Figyelmeztettem, hogy ez éppen rája nézve lesz inkább káros; mert künn a városon nem készülhet ugy katonának, mint benn a katonanöveldében.

Már az mindegy nekem, bruder, de én még sem vallom magamot egyébnek, mint a mi vagyok. Azért ha először tőlem kérdik, mi vallásu vagyok, nyiltan fogom megmondani, unitárius; ha

pedig bruder, téged kérdeznek ki először, te is azt mondd, mert különben szemedbe mondom én neked, hogy hazudsz.

Ismervén természetét, kiivántam mihamarább tudni, mi lesz ügyünk kimenetele. Az intézetet igazgató hadnagy engemet már ismervén, szó nélkül bévett ismét. Kandalt is, csak anynyit kérdezvén tőle: mi a neve, hová való és hol tanult; mi megtörténvén, pár sor irással az intézetbe utasitott magunkat beiratni. Az látván a hadnagy rendelését, azonnal vette a jegyzőkönyvet s felém fordulva kérdi:

Miféle vallásu vala Kovács?

Én Kandalra néztem. Ő pedig rögtön mondja: unitárius.

Mi az? kérdi az őrmester. Hiszen mult nyáron nem volt az.

Ő biz akkor is az, csak elhallgatta, tartván attól, hogy nem veszik be.

Hát az ur mi féle vallásu? kérdi tőle most az őrmester.

Én is unitárius vagyok mint ő, felel Kandal.

Már igy hát jelentést kell róla tennem a hadnagy urnak, mielőtt valamit tennék, mert itt ily vallásu több ifju nem volt — válaszolja az őrmester.

De volt — folytatja Kandal — mert Farkas Sándor is az volt.

Igaz ez? kérdi tőle az őrmester.

Igaz, mondám neki.

Az őrmester ausztriai születésü volt, s kére bennünket, irjuk le neki egy darabka papirosra: unitárius, mert megvallja, azt se tudja, hogy kell azt helyesen irni; mit egyikünk megtevén, vette azt s ment a hadnagyhoz, meghagyván: várjuk el viszszajövetelét. Elbeszélvén a hadnagynak miket tőlünk hallott, kérdést tett, mit parancsol már most mi reánk nézve, feleletül azt kapta: ő rendeletet, mely az unitáriusok bevételét az intézetbe tiltaná, nem ismer. Ha Kovács unitárius és Farkas is az, ugy unitáriusok immár voltak abban, becsületesen viselték mindketten magokat, s irja be ezeket is és tegye meg irántuk az intézetbeli további teendőket. S igy történt.

A katonanövendékek egymásra tódultak szobánkba bámulni az unitáriusokon, később aztán megszoktak.

A két nyári időben én e Benyovszky intézetben főképpen a német beszédben gyakorolhattam magamat, miután ott minden azon folyt. Brassóban létem alatt azonban kezdettem ismerkedni a német irodalmi művekkel is. Megszereztem ugyanott s olvasgattam: Kleist, Matthisson, Körner verseit és Schiller drámáit.

De mint poeticai s rhetoricai osztálybeli tanuló — deák — Kereszturatt természetesen örömestebb veddegeltem a magyar költők munkáit, melyeket a maros-vásárhelyi könyvárusok, kereszturi sokadalmak alkalmával oda hozogattak. Ilyenek voltak:

Uj mértékre vett különb verseknek könyvei: batóthi Szabó Dávidtól.

A magyar Helikonra vezető Kalauz, kőszegi Rajnis Józseftől.

Gyöngyösi Jánosnak magyar versei.

Himfy szerelmei (Kisfaludy Sándortól.)

Csokonai poetikai munkái.

Berzsényi Dániel versei.

Dayka Gábor versei.

Kis János versei.

Kazinczy Ferencz munkái 9 kötetben.

Én Kazinczyról csak anynyit tudtam, menynyit róla s tőle Daykának 1813-ban, Kisnek 1815-ben általa eszközlött kiadásaiban olvashattam. De 1817-ben az ő munkáit is meghozta Kereszturra a m.-vásárhelyi könyvárus. Szép kötésekben, könyvárusi pólczon egymásmellé sorozva, bámészkodásra csalogatták a sokadalmasokat. Én pedig köztők ugy gondolkoztam: ki enynyit irt, annak kétségen kivül nevezetes irónak kell lennie. Megvásároltam azokat. S menynyi gyönyörüségemet találtam bennök!

1817-ben nyári közvizsgáltatáskor kereszturi tanulásomat végezvén.

IV.

September elejére Kolozsvárra mentem ottani collegiumunkban tovább folytatni. Az egész tanfolyam négy évre terjedt, négy tanár keze alatt: Fűzi János a philosophiai, Molnos Dávid a földirati s történelmi, Székely Miklós a physica, chemia, mathesis, geometriai, Sylvester György a theologiai tanokat adván elő.

Az első évi osztály a Kolozsvárt, Tordán és Keresztúrat rhetoricát végzett ifjakból alakult s szokás szerint sorban az elsőbb helyek a kolozsváriakat illették; utánnok következtek a tordaiak s ezek után a kereszturiak; de ez csak az első év alatt maradt igy, mert az évi két közvizsgálat után bekövetkezett érdemsorozás alkalmával a legelső helyet az nyerte el, kinek legtöbb s legjobb calculusa volt, s legutolsóba az jutott, kinek legtöbb gyenge calculusa. S azon mérték szerint kapván ki mindenik sorhelyét, ez

aztán állandóul ugy maradt. Mely rendszernél fogva az 1818-beli vizsga után osztályomban első én lettem, s maradtam mind végig.

A negyedik évben ismét részesittettem egy kitüntetésben, de akkor már akaratom s kedvem ellen; mert a philosophiai osztályon alóliak köztanitói deákok voltak ugyan, de olyanok, kik tanulmányaikat végezték s papi állomások után várakoztak, annálfogva se idejök nem hiányzott tanitásra, se kedvök, minthogy általa külön érdemeket szerezhettek maguknak. Mindemellett én — mint még a negyedik évi tanfolyam hallgatója — rendeltettem 18$^{20}/_{21}$-ben a poeticai osztály köztanitójává. Eleget szabadkoztam ellene, de a consistorium rám parancsolt s engedelmeskedtem.

18$^{21}/_{22}$—18$^{22}/_{23}$-ban a kolozsvári királyi Lyceumban hallgattam és végeztem a jogi tudományokat és azokhoz csatoltakat, melyek jogászokra nézve legfelsőbb helyen megrendelve voltak.

Első félévben egyik tanárunk Banó István volt, a természetjogot (jus naturae) adván elő, rendkivüli nagy terjedelemben, kéziratból. Párszor távozván tanórákba a hallteremből, engemet ültetett székébe helyettesül, min éppen nem örültem, mert az ily jelenet irigységet szokott szülni a társak közt. De jött a félévi közvizsgáltatás ideje s Banó egyik órán érintvén azt, előadta, mily kiválónatos és szép lesz akkor studiumát szokott módon defendálni — védeni, s nyilván kérdésbe veszi: „kik vállalkoznak arra?“ Senki se szólt. „No hát kik fogják defendálni?“ Ismét senki se szól. „Tehát mond felindulva, ily sok jeles ifju között csakugyan egy se találkoznék, ki defendálni merjen?“ Hallgatás közben felállva mondék ekkor: „Én egyik.“ „Igen jó“ felel rá. S ekkor báró Jósika Samu, később erdélyi udvari cancellariushoz fordulva: Hát Báró ur? (Ergo Domine Báro?)“ Jósika ültében meghajtja magát s feleli: „Ha Professor ur kivánja.“ Tehát ketten. Végzi Banó.

Ő egyszersmind magán tanitója, nevelője volt báró Jósikának s nehány nap mulva hivatván engemet, szobájában némi szóváltás után kérdi tőlem: „Nem lennék-e hajlandó lemondani a defensióról?“

„Mi okból?“ tevém most én a kérdést.

Hoszszasan felelt nekem, mi azzal végződött: „Ha valaki valamiben dicsőséget szerezhet magának, azt inkább szereti egyedül magáévá tenni, mint mással megosztani.“

„Én mondék rá, nem dicsvágyból vállalkoztam a defensióra, hanem kötelességérzetből. Professor ur pár alkalommal engemet

mások felett kitüntetett; annálfogva ugy véltem, ha mástól nem is, de tőlem megkivánhatja tantárgya defensióját, s mivel arra háromszori felszólitására se ajánlkozott senki, kötelességemnek érzettem énmagam ajánlkozni. Lévén azonban már más defendens is, még pedig a legméltóbb, báró Jósikában, a vállalt defensióról annál nagyobb készséggel mondok le, mert ez által professor urnak úgy látom, kedvét teljesitem."

„Én folytatá Banó a beszédet," az érdemsorozatban báró Jósikát első, másodikra az urat szándékozván különben is tenni, ezt a defensio nélkül is meg fogja kapni. Arról itt előre is biztositom." Szavát teljesitette.

1817. septemberétől 1823. septemberéig collegiumunk falai közt laktam s más tanulmányaim mellett az olasz és franczia nyelveket is sikerrel tanultam.

V.

1823-ban september 4-kén a királyi Guberniumnak kérelmemre adott válasza s másnap eskümnek letétele következtében honorarius gubernialis cancellista=tiszteletbeli kormányszéki jegyző lettem s mint ilyen hivatalomat azonnal meg is kezdettem, de csak nehány hétig folytattam.

Óhajtásom volt: udvari agens lenni, ha lehet, Bécsben az erdélyi cancellariánál s arra készülni novemberben Maros-Vásárhelyre a törvényes királyi táblához szándékoztam menni, azelőtt pedig szülőimhez Ajtára.

Ekkor káli Nagy Lázár, vármegyékben szép birtoku, de rendesen Kolozsvárt lakó ur, kinek fiát Eleket, (Ez a mostani ministeri tanácsos.) tanitottam, szállást, ebédet, vacsorát ajánlván nekem, azt tanácsolta: szüleimet meglátogatván, menjek viszsza Kolozsvárra hivatalomat tovább folytatni. A kir. tábla szokás szerint tavaszszal productionale forum tartására ugy is Kolozsvárra jővén, akkor táblai cancellistának is feleskűdhetek, s a táblai praxissal is megismerkedvén, biztosabban határozhatom el magamat: a kir. gubernium mellett maradjak-e vagy a kir. tábla körében. Az öreg ur ugyanis nem tudta, hogy nekem nem czélom sem egyik, sem másik helyen maradni állandóul.

Azonban már a következett tavaszszal eltünt reményem, hogy a bécsi agentiához juthassak. Mert azon évszakban Kis-Solymosi Simó Károly már harmad éves kir. táblai cancellista, kivel régóta

jó barátságban voltam, megfordulván nálam Kolozsvárt, megtudtam tőle, hogy ő is bécsi ügynökségre vágyik, készül, s pár év alatt vizsgát tevén, menendő Bécsbe s ott maradandó, egyelőre ha más minőségben nem lehet, mint segéd valamelyik agens mellett. Simó barátomhoz kortársai közt alig lehetett hasonlitható képességü s képzettségü jurista: de kedvvel olvasta a magyar és latin irodalom jelesebb müvein kivül eredeti nyelveken a németeket, francziákat és angolokat is. Nem lehetett tehát által nem látnom, hogy nekem óhajtott czélom elérésében ha semmi más akadály nem lenne is, Simó Bécsben léte egyedül megakadályozna, mert a három négy ágens közül két unitáriust tenni azzá bizonyosan nem fognának. Ő ugyan nem lett az, mert midőn egyik tavaszon éppen nálam szállásolt, velem egy szobában elvégre megteendő a vizsgát a Kolozsvártt levő kir. táblánál. egy nem is vélte körülmény elhalasztatta azt vele, mint vélte rövid időre, de valóban örökre. Gróf Bánffy Dénezsnek — tudniillik — nagy pere lévén testvéreivel választott biróság (compromissionale judicium) előtt, végrehajtására jogfelügyelőjének mindenképp igyekezett Simót megnyerni, kit arra a kir. tábla hires elnöke, Székely Mihály, különösen ajánlott. Simó eleinte vonakodott vállalkozni, de aztán egyfelől mert nagy jutalom igértetett neki, másfelől mert ugy vélekedett: a Bécsben lakó Bánffy Dénes ott sokképpen pártfogolhatja őtet, elvállalta a felügyelést pere felett, miközben anynyira megnyerte a gróf bizodalmát, s ez oly jutalmazást biztositott számára, minélfogva végképpen uradalmában maradt mint annak igazgatója, s mint ilyen magának oly szép birtokot szerzett, minőt aligha szerezhetett volna bécsi ügynökséggel.

Tudva Simó barátom készülődéseit udvari ügynökségre, nem mentem M. Vásárhelyre, hanem a kir. táblának két izben Kolozsvártt léte alatt — Husvét és Pünköst között — mint egyszersmind kir. táblai cancellista szorgalmatosan megjelentem a táblai ülésekben akkori szokás szerint; tettem a táblai cancellistai teendőket, s a guberniumnál maradtam; noha már alkalmasint ismertem az ottani kevésé biztató uralgó viszonyokat.

De Kolozsvár főpontja volt Erdélynek, s hajlandóbb voltam ott élni, habár alantabb hivatalállomáson s kevesebb jövedelemmel mint máshol az országban emelkedettebben, többel. S pedig erre is sokáig kellett várakoznom.

1833-ban már tizedik éve teldegelt hivataloskodásomnak. Bureau-ban dolgoztam, az-az consiliarius mellett annak guberniumi hivatalszobájában. Egyszersmind tollvivője voltam a kormányszék melletti ügyvédi karnak. S még egy más fáradalmas munkával is foglalkoznom kellett, rendkivülileg a cancellariusnak, gróf Lázár Lászlónak parancsolatjára. 1811 óta ugyanis nem volt országgyülés. Ekkor egy közelebb tartandót mindinkább reméltek. Az $18^{10}/_{11}$-ik évbeli országgyülési jegyzőkönyv terjedelmesebb lévén mint mindenik azelőtti, még pedig minden mutató nélkül: gr. Lázár, a nélkül, hogy valamelyik rendes kötelességem alól ideiglenesen felmentett volna, kötelességemmé tette azt is: az érintett jegyzőkönyvnek oly mutatót késziteni, mely minden abban előfordult személyt, várost, falut, tárgyat sat. megemlitsen mindanynyiszor, valahányszor előfordul, pontosan megjelelve a lapokat, hol előfordul; melynélfogva rövid historiája mintegy minden tárgynak magából a mutatóból látható legyen. Megtettem ezt is. Munkám kinyomatott még 1833-ban a királyi lyceum nyomdájában, s a cancellarius maga megvizsgálván „bravo“-t mondott rá, megveregette vállamat; s mindemellett még egy krajczár fizetésem sem volt.

A mutató ivrétben 12 iven és fél lapon következő czim alatt nyomatott ki:

„Mutató táblája az erdélyi nagyfejedelemség 1810 és 11-dik esztendőkben Kolozsvártt tartott országos gyülése jegyzőkönyvének“.

Előléptetésem tőbbfelől akadályoztatott, leginkább unitárius hitrokonaim részéről. Mindenik unitárius hivatalnoknak, ki valami béfolyással birt itt-ott a guberniumnál, meg volt maga unitárius pártfogoltja s adott alkalommal azt pártfogolta, ajánlotta, dicsérte. Az ily eljárások pedig a concurrensnek gyakran kisebbitésével szoktak történni.

1834-ben september 23-kán csakugyan napidijas (diurnista) cancellistának neveztettem ki. S ezen kinevezés is elég korainak tartatott az akkori gubernialis viszonyok közt. Rendkivül számos volt a honorarius cancellista sereg.

1837-ben januarius 7-én actualis — állandó fizetéses — cancellista lettem.

Azon időben a kir. guberniumnál nem léteztek fogalmazó gyakornokok; hanem csak tiszteletbeli, napi dijas és valóságos állandó fizetéses cancellisták; és ezek jelesbjei vitték nagyobbrészint a fogalmazást; rendszerezett fogalmazók csak 7-en lévén és közü-

lök is egy kettő már előhaladt kora miatt keveset dolgozván. A napi dijasok (diurnisták) osztályán kivül és feljül még öt, tulajdonképpen hat cancellistai osztály volt, fokozatosan mindenik nagyobb fizetéssel a másnál; és azon osztálybeli egyének csak sorban léptettek rendszerint fennebb-fennebb egyik a másiknak megürült állomása helyébe; kivévén a kik magukat képességgel, képzettséggel, szorgalommal mások közül kitüntették, mert az ilyenek egyik osztályból a másikba hamar átléptettek, sőt egy két egész osztályt és többet is mellőzve, fennebbi állomásra mozoittattak elő.

1842-ben junius 4-én ily szerencsében részesültem én is. Az actualis cancellisták legalsóbb osztályának, mely 19 vagy 20 egyénből állott, alsóbb tagjai közül kineveztettem azon napon királyi kormányszéki lajstromzóvá, mi által átugrottam minden cancellistai osztályt, a lajstromzói állomás azoknál fennebb lévén. Azt mondták: a guberniumnál éppen ily nagy hivatalos ugrás fél század alatt alig történt.

Négy lajstromzói állomás lévén, s azok közt fizetésre nézve két fokozat, 1843-ban május 24-én a felsőbe jutottam.

Ugyanezen esztendőben a királyi gubernium engemet egy nem kért, nem is remélt más kitüntetésben is részesitett. A kormányszéki titkárokat az erdélyi udvari cancellaria szokta volt kinevezni, de a gubernium kijelölése (candidatio) következéséül, s én a gubernium által már 1843-ban titkárrá jelöltetém ki az unitáriusok részéről 1843 évi 1538 sz. alatt. Ez az atyafiakat mindinkább ellenségeimmé tette. Megijedtek, hogy mindenikének elébe vágok hivatalban, s emelkedésemmel arányban fog befolyásom is növekedni.

1847-nek utolsó, 1848-nak első hónapjaiban egy királyi kormányszéki bizottmánynak voltam tollvivője.

$184^{6}/_{7}$-beli egyik törvénynél fogva a fejedelem elvégre megengedvén, hogy latin helyett a magyar nyelv legyen hazánkban hivatalos nyelv; a királyi kormányszék — későbbi rövidebb kitétellel kormány — 1847-ben october 2-án 11985 sz. alatt gróf Lázár László cancellarius elnöklése alatt kormánytanácsosok és titkárokból bizottmányt neveztetett ki, mely tervet készitsen és terjeszszen elébe: miképpen állittassanak meg és folytattassanak már a közelgő új év kezdetén leghelyesebben és legczélszerübben általa magyarul hivatalos levelezései (manipulatio), tollvivőül pedig a cancellarius által én rendeltettem.

Ülések az ő piaczsori szállásán gr. Rhédei Ádám-féle háznál)

tartattak, s az első nvember 20-kán. Elvül előre megállittatott: mely sorban kezeltetnek és tárgyaltatnak az ügyek, ugyanabban tegye teendőit a bizottmány a kebli hivatalokban addig divatozott latin szavak és kitételek magyarositásában. S mivel minden ügy először a jegyzőkönyvi hivatalban fordult meg, mi azonban azelőtt nem magyarul hallatott, hanem latinul eképpen: „Officium protocolli et exhibitorum"; vagy röviden csak: „protocollum"; kérdés lön: hogy legyen e hivatal magyar elnevezése? Tanakodván, abban lett megállapodás: a hivatalok elnevezéseinek megállitása hagyassék későbbre egyszerre, s most fogjanak a sürgősebbekhez, mindenek előtt tehát a jegyzőkönyvekben levő latin szavak és mutatók vezérszavai magyarázásához.

Jegyzőkönyvben feljül ez állván nyomtatva: „Objectum causae", kérdés támada: miképp tétessék ez ki magyarul: „tárgya az ügynek" szól az egyik tag; az „ügynek tárgya", monda a másik; „az ügy tárgya", vélte a harmadik; s hoszszadalmas vita keletkezett, hogy lesz leghelyesebben.

Én kötelességem szerint jegyzetbe vettem a megállapodásokat; de következett ülés alkalmával pár könyvet kötöttem jegyzőkönyvi papirjaim közé, s miután az urak helyeiket elfoglalták asztal mellett, felül végén mint elnök gróf Lázár, én is alól szemben vele leültem s jegyzőkönyvemet szétoldván, a két könyvet magam mellé félre tettem:

„Miféle könyvek azok?" kérdé legott a gróf.

Szó nélkül vettem mind a kettőt, s hozzája vivén előtte letettem. Voltak pedig azok:

A magyar királyi udvari tanács által kiadott „Hivatalos Műszótár", és a magyar tudós társaság által közrebocsátott „Törvénytudományi Műszótár".

A gróf utóbbit kezébe vevén, „Olvassa csak a protocollumot" szól hozzám; mit teljesitvén, egyik s másik szó s kitétel ismét vitára adott alkalmat, az előbb elfogadott helyébe más mutatkozván helyesebbnek. Olvasás közben a gróf keveset figyelmezett reá, de folyvást nézegette az akademiai Műszótárt, melyben a régibb és újabb korban használt és javaslott műszavak, még az udvari tanácsnál gyakorlatba hozattak is, összegyülve voltak, s midőn én az olvasást végeztem:

„Hiszen itt" — mond — „ugy látszik, minden feltalálható, mi nekünk kell".

Legott bővebb vizsgálat alá vétették a két Műszótár, s azokból szemeltettek ki aztán a szükséges műszavak, és szerintök, alkalmazásokkal állittatott ki már 1848. évre „Erdély nagyfejedelemség tiszti Névtára“.

De hátra volt még a bizottmány nevezetesebb feladatának megoldása — a hivatalos levelek latin formuláinak (példázatainak) magyar nyelvre áttétele, melyek közt csak a különféle mandatumok (parancsok) könyvet tettek: s mindezek magyarra átforditását a bizottmány nekem tette kötelességemmé, melyek az ülésekben általam felolvastatván, az előfordulhatott észrevételek megtétele után helyben hagyattak. Ezen működés 1848-ban folyt. S martius közepső napjainak egyikén már olvastam egy Mandatumot — parancsot — midőn Sala Mihály consiliarius bizottmányi tag, mint mondani szokták, képéből kikelve a terembe jőn, s gyors léptekkel Lázár grófhoz sietvén, súg neki valamit: mire ez székéről felkelvén, mind ketten a tágas terem más oldalára távoznak, s ott ismét suttogva beszélnek. A mint végzem a parancs olvasását, Cserei Farkas consiliarius és másik bizottmányi tag is hozzájok megy s asztal mellett csak Szegedi Mihály nem rég kinevezett consiliarius maradván: „Olvassak tovább?“ kérdém tőle.

„Igen“ felel rá. „Eligazitjuk ketten is“.

De alig végzem egy másik parancs (Mandatum) olvasását: ő is ott hagy és collegái közé sorakozik.

Miattam lévén a titkolódzó, susogó beszélgetés, magamnak foglalkozást keresve, forgattam ide-tova irományaimat, mintha keresnék és nem lelnék valamit, hogy legkevésbbé se láttassam oda figyelni; de senki se térvén viszsza az asztalhoz, magam a cancellarius elébe járulván, „Excellentiád“ mondék „a mai ülés tovább folytatását talán máskorra méltóztatik halasztani“.

„Igen“, felele, „máskorra. Tudatni fogom aztán mikor jöjjünk ismét öszsze“.

Azonnal öszszeszedtem irományaimat és távoztam. A lépcsőzeten lehaladván, már közeledtem a kapuhoz, midőn Szegedi consiliarius ezen megszólitását hallom: „Várjon meg, Kovács“. — Tudja, mi a baj? kérdi hozzám érve.

„Nem“ felelém.

„Bécsben kiütött a revolutio. Metternich herczeget elkergették. Nagy a zavar s rémület“. Az ujságot közli velem.

A 75 esztendős herczeg hoszszasan főszerepvivő volt az ausztriai birodalmi kormányzatban.

„Ha igy állnak a dolgok Bécsben“ mondám, „nem tudom mikor lesz ismét bizottmányi ülés“.

„Meglehet, egyszer sem“, jegyzé meg a consiliarius. — Nem is lett több egy is.

(Folytatása következik.)

A középtanodák tervbevett új szervezéséről.

A nevelésügy barátai nem csekély érdekkel láthatták, hogy a „Kelet" czimü lap f. évi 5-ik, 6-ik, 7-ik és 8-ik számaiban egy „Törvényjavaslat" jelent meg „a középtanodai oktatásról" czim alatt.

Bárha e törvényjavaslat a hivatalos lapban még mind eddig ki nem adatott is, s bárha a „Kelet" is a forrás megnevezése nélkül közölte azt; mégis csaknem bizonyos, hogy e munkálat a közoktatásügyi m. kir. miniszteriumban készült, — és pedig ama tanácskozások eredménye feldolgozásáúl, a melyeket az illető szakminiszter úr által egybehívott véleményt adó bizottság (enquête) közelebbről Pesten lejártatott.

Szóval: megvan ennek a maga hivatalos jellege, habár nem is hiszszük azt, hogy ezen, a mig az országgyülés elé nem terjesztetik, többé egyátalában semmi változás nem történik. Sőt reméljük, hogy egyben-másban maga a miniszter is változtat rajta, azelőtt is, a mielőtt a „ház" elébe terjesztené, — feltéve, hogy e változtatások és modositások szükségéről a nyilatkozó szakembereknek és érdekelt testületeknek helyes, méltányos és a tanügy kára nélkül elfogadható indokok alapján — sikerülend meggyőzniök Ő Nagyméltóságát.

Kivánatos tehát, hogy e törvényjavaslatot, a mely most még csak tervezetnek tekinthető ugyan, már azelőtt is vegyék úgy a hivatott szakemberek, valamint a középtanodákat fenntartó felekezetek illetékes testületei beható birálat és tüzetes megvitatás alá, a mielőtt az a miniszter által az országgyülésnek tárgyalásra előterjesztetnék; mert igy nemcsak a minisztert, hanem a képviselőház tagjait is — a kellő időben — lehetend, ez ügyre vonatkozólag, az ország közvéleményéről tájékozni.

Éppen ezért a vallás-közönségünk kebelében fennálló „Növelési bizottmány" is kötelességének tartotta, a maga részéről e kérdéshez — **ideje korán** — **hozzászólani.**

Igy adatott ki e tárgy újjászervezett nővelési bizottmány „Középtanodai szakosztály"-ának megvitatására, s illetőleg a maga — ezt érdeklő — véleményes javaslatai előterjesztésére.

E szakosztály — még a mult febr. hó végén tartott üléseiben — el is járt e megbizatásában, s most alólirottnak, mint a szakosztály jegyzőjének és előadójának, van szerencséje — a t. szerkesztő urak engedelmével — legalább főbb vonásaiban megismertetni a „Magvető" t. olvasó közönségét e szakosztály eljárásának eredményével, s illetőleg a hozzáutasitott tárgyra adott véleményével.

Folyóiratunk szűk köre nem engedi meg, hogy a törvényjavaslatot egész terjedelmében ide iktassuk. Ezért ismertetésünkben ennek csakis ama pontjaira fogunk szoritkozni, a melyekkel szemben szakosztályunknak eltérő véleménye, s illetőleg javaslata van; s kénytelenek vagyunk tehát mindenkit, a ki magával a törvényjavaslat egész szövegével akar megismerkedni, a „Kelet" fennebb idézett számaira utalnunk.

Itt még csak anynyit jegyzünk meg átalánosságban, hogy az egész „Törvényjavaslat" 5 fejezetben, a következő főczimek alatt: „I. A középtanodák köre s felállithatásuk joga. II. A középtanodák szervezete. III. Az állami középtanodák és közigazgatásuk. IV. Nem állami nyilvános középtanodák. V. Magán intézetek." összesen 51 czikkelyből áll.

E főczimekből ugy tünhetik fel folyóiratunk t. olvasóinak, mintha vallás közönségünket, mint „nem állami nyilvános középtanodák" tulajdonosát, e törvényjavaslatnak kiválólag csak a 4-ik fejezete érdekelné, s igy első látszatra azt hihetik, hogy nekünk csakis e fejezethez van jogos hozzászólásunk. A ki azonban az egész törvényjavaslatot átolvassa, azonnal láthatja, hogy ez nem áll. És mert ez nem áll, szakosztályunk is kötelességének tartotta a törvényjavaslatot a maga egészében tárgyalni, s valóban úgy is tárgyalta, „nemcsak azért, mert a minket kiválólag érdekelni látszó 4-ik fejezet magában nem önálló egész; hanem még azért is, mert átalában illőnek, jogosnak, sőt kötelességszerünek tartja azt, hogy a maga részéről vallásfelekezetünk is szóljon hozzá ahoz a törvényjavaslathoz, a mely a hazai közmivelődési és társadalmi állapatokra anynyira fontos középtanodai oktatás ügyét czélozza szabályozni, — és pedig az eddigi gyakorlattól merőben eltérőleg, az az teljes egyöntetüséggel, tehát kellő tekintet nélkül

az e teren anynyira kivánatos szabad verseny és önálló fejlődés, valamint a törvények által is biztositott autonomicus jogkör tiszteletben tartása méltányos követelményeire is."

Különben is — szakosztályunk vélekedése szerint — „még a szorosabb értelemben vett állami iskolák szervezetéhez is mindig jogosan hozzászólhat az állami adozó polgárok egy oly tekintélyes contingense, a mekkorát egy-egy vallásfelekezet tömörit a maga kebelében."

Elfoglalt álláspontjának ily indokolása után tért át szakosztályunk a teljes törvényjavaslat pontonkénti tárgyalására, s illetőleg megvitatására.

E közben az I. fejezeten, a melynek czime: „a középtanodák köre és felállithatásuk joga" minden vita és különös megjegyzés nélkül haladtunk át.

A II. fejezet első kikezdését, vagy is a Törvényjavaslat 4-ik czikkelyét illetőleg, a mely igy szól: „A középtanodák nyolcz osztályból s ugyananynyi évfolyamból álló gymnasiumok, vagy realtanodák," a következő indokolt véleményét s illetőleg javaslatát akarná szakosztályunk, — feltéve, hogy ezt a nevelési bizottmány is helyesli és elfogadja — egyházi tanácsunk utján az illető szakminiszter úr tudomására juttatni, s illetőleg annak figyelmébe ajánlani.

„A teljes reáliskolákban — az új szervezet életbeléptetése után is — teljesleg elégnek tartja a 7 osztályt, s illetőleg az ezeknek megfelelő 7 éves tanfolyamat. Kérni kell tehát a törvényjavaslat idézett szavainak ily értelemben való módositását." Szakosztályunk ez ajánlatát a következő szempontokból, s illetőleg indokok alapján tette:

„a) Jó tanerőkkel s helyes beosztással 7 év alatt is elvégezheti a reáliskola nemcsak mindazon tantárgyak tanitását, a melyeket mint kötelezetteket részére a miniszter ő nagymélt. kiszabott; hanem még azokat is, a melyekkel még e sorozat — szakosztályunk alább előadandó javaslata szerint — kibővitendő lenne. Ugyanis a latin és görög nyelvek tanitásával — legalább mint rendes tantárgyakéval — egyátalában nem foglalkoznak a reáliskolákban; holott a gymnasiumokban éppen ezek veszik el a legtöbb időt, s ezekre forditandó aránylag a legfőbb figyelem. A történelmi és bölcselmi tantárgyakat sem kell oly részletességgel, s oly behatóan

tárgyalni a reáliskolákban. mint a gymnasiumokban. — Mindezektől tehát elég idő marad 7 év alatt is a reáliskolákban ugy a reáliák részletesebb tárgyalására, valamint az ily intézetek rendes tantárgyai sorába — kellő aránynyal — szintén be vett humaniórák tanitására is.

b) Hét osztályra a már meglevő főreáltanodák is könynyebben lesznek kinövelhetők, s illetőleg 7 osztálylyal ilynemü új tanintézetek is könynyebben lesznek alakithatók. Ez pedig kivált hazánkban megfontolást érdemlő szempont; mert nálunk sem az állam, sem a felekezetek nincsenek abban a helyzetben, hogy — a tanügy terén különben is nagy számmal levő hiányok pótlásán kivül — még ily 8 osztályos új reáliskolák állitására, s illetőleg a már meglevők ily nagyobb költséget igénylő átalakitására is tekintélyes öszszegeket költhetnének.

c) Ha a reáliskolák 6 osztályról egyszerre 8-ra emeltetnének, éppen azon szülőkre nézve nehezittetnék meg gyermekeik tanitása, a kiknek legnagyobb része eddig is leginkább a rövidebb tanfolyamra, s igy a költségkimélésre való tekintetből adta gyermekeit a reáliskolákba.

d) Végre még azt is tekintetbe lehet venni, hogy a kik a teljes reáliskolák végzése után polytechnicumba lépnek, azoknak ott még 5 éves tanfolyamot kell végezniök, mig a gymnasiumokból kilépők legnagyobb részének — az illető theologicum seminariumokban, jogakadémiákon, vagy az egyetemek bölcselmi tanfolyamain— csak 3, vagy legfélebb 4 évet kell kitölteniök.

Az iskolai tanfolyamból megnyert 1 évet tehát, vagy a műszaki felsőbb tanintézeteken, vagy mint kezdő gyakornok valamely gyakorlatias életpályán — ugy is utánpótolja a reáliskolai növendék.“

A törvényjavaslat 5-ik és 6-ik czikkeire vonatkozólag, a melyekben a teljes gymnasiumok és reáliskolák rendes tantárgyai vannak előosorolva, beható megfontolás után a következő indokolt vélekedéseit s javaslatait terjeszti a „növelési bizottmány“ elébe szakosztályunk:

az e) pontra vonatkozólag,

a német nyelvet, a mely e pont szerint oly intézetben, a hol a tannyely magyar, csak a 4 alsóbb osztályban lenne tanitandó, szakosztályunk mind a gymnasium, mind a reáliskola min-

den osztályában, mint rendes tantárgyat, kivánná tanittatni. Erre nézve ezek a szakosztály indokai:*)

„E nyelv teljes értésére nálunk mind a tudományos pályákra lépőknek, mind a gyakorlati élet embereinek elvitázhatlan szükségük van. Eddig majdnem minden gymnasium mindenik osztályában tanitották e nyelvet, s mégis vajmi kevés alapos ismeretre juthattak el belőle a magyar növendékek. Minő eredményt várhatnánk tehát ezután, ha már csak 4 osztályban fognák ezt tanitani; és pedig abban a 4 alsóbb osztályban, melyben a magyar és német nyelven kivül a gymn. rendszer szerint még a latin is fog tanittatni? De ha megengednők is, hogy a 4 alsóbb osztályban is tudna az iskola eleget tanittatni e nyelvből a maga növendékeinek; abból szerzett ismereteiket — 4 évi nem gyakorlás után — csak elfelejtenék ezek, s igy éppen akkor nem tudnának belőle semmit, a mikor már a legnagyobb szükségök lenne reá. Ez pedig ellenkezik mind azzal, hogy a gymnasium gyakorló intézet, mind pedig azzal, hogy a fölvett tantárgyakon bizonyos rendszeres folytonossággal vezeti át az életbe a maga növendékeit.

Szakosztályunk véleménye a nyelvek tanitására átalában az, hogy ha már mint rendes tantárgyat tanit az iskola egy nyelvet, tanitsa ezt ugy, hogy hasznát is lássa e tanulásának a növendék, s illetőleg, hogy az ez által szerzett ismereteit hasznosithassa is.

Enynyit a németnyelv tanitásáról a gymnasiumban.

Hogy pedig a reáliskolákban még inkább szükséges e nyelvet minden osztályban tanitani, azt ezektől nemcsak a gyakorlati élet szükségei kivánják még élénkebben; hanem azt kivánná magának a miniszteri törvényjavaslatnak a 2-ik czikkelybe foglalt következő tétele is: „Az átalános miveltség megalapitása .... a reáltanodékban az újabbkori mivelt nyelvek alapján történik."

E tétel átalánosságban kimondatott ugyan, — de az alkalmazásban — legnagyobb bámulatunkra — csaknem egészen mellőztetett.

---

*) Egyéni szerény nézetünk szerint: igenis kellene a németet a reáliskola mindenik osztályában tanitani: de a gymnasiumokban elég lenne 6, vagy legfőlebb 7 osztályban. Utóbbiakban a nélkül is kell még 3, sőt helyenként 4 nyelvet is tanitani. Ha tehát még a németet is minden osztályba beviszszük, el nem tudom képzelni, hogy enynyi nyelv tanitását miként fogjuk — a paedagogia kivánalmainak megfelelőleg — a nyolcz éves tanfolyamba helyesen beosztani. Közlő.

Ugyanis a németen, vagy legfőlebb még a magyaron kivül, hasztalan kerestünk csak egyet is ez „újabbkori mivelt nyelvek“ közül a reáliskoláknak a törvényjavaslatba iktatott rendes tantárgyai sorában.

Ott áll ugyan a d) pont alatt, hogy „a hol a német nyelv rendes: a franczia nyelv; a hol a német nyelv nem rendes: a német nyelv“ (tanittassék); de ezzel a fennebbi elv helyes alkalmazásának távulról sem tehetünk eleget. E szerint a német reáliskolákban igenis rendes tantárgy lesz a franczia nyelv, de a magyar nyelvüekben a tannyelven kivül csakis a német lesz ilyen, s igy ezek már a törvényjavaslat szelleme szerint is kevesebb „miveltség“-et fognak adni növendékeiknek, mint a német reáliskolák.

Hogy mily hátrányos lenne e megkülönböztetés magyar tanintézeteinkre, azt feleslegesnek is tartjuk mutogatni.

Szakosztályunk tehát egyfelől e hátrányos megkülönböztetés elkerüléseért, de másfelől és főképpen pedig azért, hogy a törvényjavaslat fennebb idézett alapelve szellemének valósággal megfelelhessenek a reáliskolák, a franczia nyelvet is fel kivánná vétetni ezek rendes tantárgyai sorába, és pedig minden különböztetés nélkül a magyar vagy németnyelvü iskolákra.

Nézetünk szerint szó sem is lehet arról, hogy a „reáliskolákban az átalános miveltség megalapitása — illetőleg kifejtése — az újabbkori mivelt nyelvek alapján“ történjék, ha ezekben a német mellett legalább egy latin eredetü ilyen nyelvet is nem tanittatunk.

Hogy pedig e latin eredetü mivelt nyelvek közül éppen a francziát tartjuk a reáliskolákra nézve a legalkalmasabbnak, az viszonyaink között igen természetes. A német után a franczia irodalom termékei vannak nálunk leginkább elterjedve; a franczia nyelv iránt van népünkben a legtöbb rokonszenv; s a szülők és a közönség többsége is e nyelv tanitását óhajtja leginkább.

Ha még ide veszszük, hogy a német után e nyelvet értik és beszélik nálunk aránylag legtöbben, tehát ennek tanitására kapnánk legkönynyebben legtöbb alkalmas tanerőt; s továbbá azt, hogy a reáliskolákból kikerülők közül azoknak, a kik mérnökökké, gépészekké, épitészekké lesznek, mint társalgási nyelvre is — az anyanyelven s a németen kivűl — a francziára lesz legtöbb alkalmok, s illetőleg szükségök: azt hiszszük ezekkel eléggé kimutattuk, s ezekben eléggé kifejtettük, hogy miért tartjuk a reáliskolákban a

franczia nyelv tanitását nemcsak szükségesnek, hanem viszonyaink között — a latin eredetü mivelt nyelvek közül — a legalkalmasabbnak is.

A nyelvekre vonatkozólag a fennebbieken kivül még csak egy megjegyzése s illetőleg aggodalma van szakosztályunknak, s ez azon e.) pont következő záradékát illeti: „az ötödik osztálytól kezdve a tannyelv mindenütt magyar".

Mellőzve most annak részletezését és kifejtését, hogy Magyarországon — a sok idegen nemzetiségért — már politikailag sem lenne helyes és tapintatos ilyet igtatni törvénybe; csak is arra kivánnók felhivni a minister ő nagyméltósága figyelmét, hogy mi e törvényt — jelen viszonyaink között — a következő okokból kivihetetlennek is tartjuk:

a.) A jelenben meglevö nem magyar ajku tanintézetek tanárainak legnagyobb része nem is lenne képes tanitványait magyar nyelven tanitani. Ha tehát e törvénynek kellő szigorral akarnának eleget tétetni, könynyen megtörténhetnék, hogy az idegen nemzetiségek legjelesebb iskoláik — igy például az erdélyi részekben a szászokéit — kellene bezáratni azért, mert ezeknek kellő számmal oly tanáraik nem lennének, a kik magyar nyelven is tudnának tanitani. Már pedig ez nemcsak nemzetiségi szempontból adhatna az állam nyugalmát veszélyeztető visszahatásokra alkalmat, hanem közmivelődési szempontból is valóságos visszaesést eredményezne.

b.) Feltéve, de meg nem engedve azonban, hogy a nem magyar ajku tanintézetek tanárai valahogy csak tudnának a felsőbb osztályokban magyarul tanitani, paedagogiai szempontból még akkor is kivihetetlen lenne a törvény.

Még csak hinni is képtelen ugyan is, hogy egy nem magyar ajku gyermek, oly tanintézetben, a melyben vagy a tannyelv, vagy legalább a tanulók egy tekintélyes száma nem magyar, 4 év alatt, az-az a 4 alsóbb osztályban, 2—3 más nyelv s egy sereg egyéb tantárgy tanulása mellett ugy elsajátitsa s ugy megtanulja nyelvünket, hogy az 5-ik osztálytól kezdve azon már minden feltünőbb nehézség nélkül tanulhasson, fogalmazhasson, s tehát gondolkozhassék és reflectálhasson is.

Bátran merjük állitani azért, hogy e rendelkezés — a közmivelődés nagy hátrányára — nem egyszer a különben legfényesebb tehetségek fokozatos és öntudatos fejlődését fogná akadályozni és elfojtani; sőt a gyengébb és közepes tehetségeknek ez lenne az idegen ajku iskolákban a megölő betüje.

c.) Végre megfontolást érdemel e tekintetben még az is, hogy valamint a magyar, ugy a nem magyar ajku tanintézetek igen sok alapitványa egyenesen ahoz a feltételhez köttetett, hogy ezt az illető tanintézet csak addig élvezheti, vagy használhatja, a mig a tannyelv az marad benne, a mi volt az alapitáskor.

Mindezekért, — és mert szakosztályunk nem az erőszakos magyarositástól várja nyelvünk terjedését s hóditó hatalmát — azt tartanók helyesnek, tappintatosnak és jogosnak, hogy a minister s illetőleg a törvényhozó testület mellőzze teljesleg az e) pont eme záradékát, s e helyett a magyar korona minden tanintézetére nézve is, a melyben a tannyelv nem magyar, iktassa a magyar nyelvet is a rendes, az-az a köteles tantárgyak sorába, és pedig a következő f.) pont mellőzésével, a mely alatt az érthetlen és semmit sem jelentő „irodalomtan“ szerepel, igy: „a magyar nyelv, és e nyelv irodalmi jelesebb termékeinek fejtegető ismertetése, irodalmi történelmi alapon“. Az óhajtott czélt, azt t. i. hogy a hazában élő nem magyar ajku nemzetiségek képzettebb fiai már az iskolákban megismerhessék és megtanulhassák nyelvünket, azt hiszszük, igy is elérjük; de el a nélkül, hogy a nem magyar ajku iskolákat megfosztanók a magok tannyelvétől, s igy a nélkül, hogy indokolt viszszatetszésre, vagy nemzetiségi jogosult viszszahatásra adnánk alkalmat.

Erről anynyival kevésbbé lehetend szó, mert ha szakosztályunk egyik fennebb kifejtett ajánlata elfogadtatik, az ujabbkori nyelvek közül a gymnasiumokban a német, s a reáliskolákban pedig még a franczia nyelv is fel fog vétetni a rendes tantárgyak sorába.

S végül is szakosztályunk nézete szerint nemcsak teljes joga, de sőt kötelessége is az államnak a maga nyelvét — a területén lévő minden tanintézetre nézve — a köteles tantárgyak sorába iktatni, nem csak azért, mert ennek értése nélkül legalább a központi főbb hivatalokra nem juthatnak el polgárai, hanem még azért is, mert e nélkül polgári legfőbb jogukat — a törvényhozó testületben való részvételt — sem gyakorolhatják.

A tantárgyakat illetőleg még a következők szakosztályunk megjegyzései s illetőleg indokolt javaslatai:

1.) Miután az élettan (physiologia) sem a gymnasialis, sem a reáliskolai tantárgyak sorába sehol sines beiktatva, e nélkül pedig ma már — kivált középtanodákban — sem az állattan, sem a

növénytan alapos és igazán fejlesztő hatásu tanitása nem is képzelhető: szakosztályunk óhajtaná, hogy legalább a részletes tantervbe iktattassék be ez is, ha önállólag nem is, de legalább a természetrajz mellé ily megjegyzéssel: „az állattan és növénytan élettani alapon, s az ásványtan a földisme és földtan alapvonalaival“.

2.) A gymnasialis tantárgyak sorában az o.) pont alatt, a reáliskolaiak sorában pedig az n) pont alatt olvasható „bölcsészeti előtan-ra nézve szakosztályunknak az a véleménye, hogy a szorosabb érlelemben vett bölcsészeti tantárgyak közül a középtanodák czéljának leginkább megfelelő a gondolkodástan (logica) és a **lélektan** (psychologia) tanitása.

A gondolkodástané nemcsak azért, mert az egyik legbiztosabb kulcs ugy az anyanyelv szabatos használatához, valamint az idegen nyelvek belső természete vizsgálásához és megértéséhez is; hanem még azért is, mert ez ad a felsőbb osztályu növendékeknek kiváló alkalmat a fogalmak tisztázására, a gondolatok rendezésére, s átalában arra, hogy az önálló szabályos és helyes gondolkozásban és elmélkedésben magukat gyakorolni és tökéletesiteni igyekezzenek.

A lélektan felvételét pedig azért óhajtjuk, mert — jól és kellő emelkedettséggel kezelve — egyik jó védszer lehet ez is korunk kiválólag materialisticus törekvései ellenében az által, hogy énünk tüzetesebb vizsgálására, emberi természetünk tisztább felismerésére, s igy elhivatásunk nemesebb és elevenebb felfogására és átérzésére vezet.

3.) A reáliskolai tantárgyak sorába a gyakorlati életre anynyira fontos könyviteltan — sem a rendesek, sem a rendkivüliek közé — sehol sincs felvéve. Szakosztályunk hinni sem akarja, hogy e fontos tantárgyat, mely még a polgári iskolák rendes tantárgyai közé is fel van véve, a minister a reáliskolaiak sorából teljesleg ki akarta volna hagyni; sőt reményli, hogy a később kiadandó részletes tantervbe, a mostani törvényjavaslat i.) pontja alatt emlitett „menynyiségtan“ rovatába, bizonynyal maga a minister is be fogja ezt osztani. Nézetünk szerint méltó és helyes lenne azonban, külön megnevezéssel is szerepeltetni a könyvviteltant a reáliskolák rendes tantárgyai sorában. Igy kivánná ezt egyfelől a fogalmak tisztázata és szabatos értelmezése, de másfelől az az érdek is, hogy e fontos tantárgy, legalább a reál pályákra készitő

iskolákban, ne legyen ezután is egy más tantárgynak amugy „mellékesen“ alárendelve, hanem kezeltessék oly figyelemmel és önállósággal, a milyent mind terjedelménél, mind pedig a gyakorlati életre való fontosságánál fogva megkiván, és méltán meg is érdemel.

Oly joggal ugyanis a könyvviteltan is bátran szerepelhet külön pont alatt a reáliskolai rendes tantárgyak sorában, mint a milyennek alapján a „menynyiségtani földrajz“ a miniszteri javaslatba is felvétetett ezek közé. S hamár külön tantárgy lesz, nem fogják mindenütt okvetlen csak a menynyiségtan tanárainak osztani ki, azoknak a tanároknak, a kik különben lehetnek igen jó mathematicusok, de a könyvviteltanhoz — meglehet — nagyon keveset értenek, s különösen gyakorlatiasan kezeltetni aligha tudnák mindnyájan ezt; hanem a lehetőleg gondoskodni fog minden intézet ennek tanitására egy oly szakemberről, a ki már gyakorlatban is foglalkozott könyvvezetéssel, s a ki tehát már a gyakorlatból ismeri a könyvviteltan érvényét, s ennek ágazatai, részletei helyes alkalmazását.

Ez utóbbira szakosztályunk oly nagy sulyt fektet, hogy méltónak tartja erre már most jó előre felhivni a miniszter ur őmlga figyelmét.

4.) A tantárgyakat illetőleg végül még csak azon veszélyre kivánnók tiszteletteljesen figyelmeztetni az illető miniszter ur ő nmlgát, a mely a törvényjavaslat 8-ik czikkelye 2-ik pontja f.) betüjének betüszerinti, téves értelmezéséből és helytelen alkalmazásából származhatnék.

E czikkely megjelölt helyén ugyanis, a miniszter ur ő nmlga a „vegyelemzés“-t még a reáltanodáknak is csak a rendkivüli tantárgyai közé sorozza, tehát azon tantárgyak közé a melyekről eme törvényjavaslatban egy helyt ez áll: „az illető középtanoda viszonyihoz képest . . . . előadhatók“; más helyt meg ez: „ily tantárgyak tanulására **csupán önként vállalkozó** tanulók kötelezhetők“.

Szakosztályunk aggodalommal gondolta el, hogy ha e pont igy válik törvénynyé, s ha e törvény az iskolákban is igy betüszerint alkalmaztatik, ez által az anynyira fontos „vegytan“ tanitása csaknem semmit érővé deválválódik; mert igy sem a vegytan tanárai nem lesznek kötelezve arra, hogy tárgyakat kisérletekkel s elemzésekkel világositva tanitsák, sem pedig a tanulók arra, hogy a vegyelemzésekben kivétel nélkül pontosan részt vegyenek, s illetőleg

hogy ily elemezéseket és vegyi előállitásokat (praeparatiokat) magok is tegyenek. Szóval: a fennebbiek szerint magából a törvény szavaiból és szelleméből azt olvashatná ki a tanár és tanitvány egyaránt, hogy a középtanodákban a vegytannak csak „elméleti" része a köteles tantárgy, de a vegytani gyakorlatokkal (chemiai practicum) már legfölebb csak rendkivülileg kell foglalkozni.

Ezt azonban a miniszter sem akarhatta; mert igy a vegytant, a mely pedig — természetesen — a miniszteri javaslatban is köteles tantárgy, sem kellőleg megértetni és megkedveltetni, sem módszertanilag helyesen tanitani nem lehetne, ezek nélkül pedig sem czélja, sem sikere nem lenne az egész tanitásnak.

Hogy tehát e veszély — a törvény rosz szövegezése miatt — csak egyetlen iskolába is be ne következhessék, kéressék meg a miniszter ő nmlga, hogy a 8-ik czikkely 2-ik pontja f.) betüjét mint nemcsak feleslegest, de téves magyarázatokra is alkalmat adhatót, mellőzze teljesleg; s e helyett azon pontok után, a melyekben a vegytan mint rendes tantárgy szerepel, tegye vagy tétesse oda még ezt: „vegyelemzéssel és kisérleti alapon".

Ez ajánlatunk minden további indoklását feleslegesnek tartva, még csak is azon átalános véleményünk nyilvánitására ragadjuk meg ez alkalmat, a mely szerint a demonstrativ és experimentalis tudományokból csak is anynyit és oly mértékben kell tanitani a középtanodákban, a menynyit s a milyenben ezek a szükséges demonstratiokkal s experimentatiokkal is kisérhetők, s illetőleg felvilágosithatók".

Ezek „nevelési bizottmány"-unk „középtanodai szakosztály"-ának a középtanodák tantárgyait illető megjegyzései és véleményes javaslatai. A „Törvényjavaslat" többi részeinek tárgyalásáról, s az ennek folytán felmerült véleményekről, s hozott határozatokról a legközelebbi füzetben.

Közli

Váradi Károly,
a bizottmány jegyzője.

Egy protestáns pap, a ki a protestantismust és Krisztus evangeliumát megtagadja, s még valami.

Voltak pedig hamis próféták is a község közt, kik által az igazságnak útja káromoltatik, és a tehetetlenség miatt magoktól gondolt beszédekkel belőletek kereskedést szereznek. — 2 Pét. 2, 1—3.

Az emberiség története nem olyan, mint egy csendesen hömpölygő patak. Olyan az, mint a tenger, melyben az eszmék és elvek szakadatlanul hullámzanak, s az igazság és jogosság elvei harczban állanak az emberek önző czéljaival és törekvéseivel. Megtörténik ugyan néha, hogy az önzésnek sikerül bilincsre verni, egy ideig elnyomva tartani és szenvedtetni az igazságot, jogosságot és szabadságot. Ámde az elnyomott szellem rabsága nem tarthat soká. Az eltiport igazság tiszta tudatától és mély érzetétől áthatott erős meggyőződés és akarat, valamint a kor felvilágosodott szelleme is, segélyére jőnek az elnyomottnak. Az igazság — miként a phoenix — hajdani alakjainak hamvaiból újjá születik, s az élő nemzedékre az isteni szellem új napvilága derül.

E nap már is felderült az emberiség életében. A vallásos, egyházi és erkölcsi életben mindenfelé századok óta nem látott életjel és mozgalmak keletkeztek. Az egyes orthodox egyházak megtisztulásuk és megujulásuk előestéjén állanak. Az erkölcsi élet emelkedik. A hit és tudás közé emelt válaszfal leomlott. A keresztény vallás a jobbak előtt már is absolut érvényre kezdett emelkedni. Az igazság diadalát biztositó feltételek megszaporodtak. A szabad sajtó és a nyert meggyőződés szabad nyilvánithatása üdvös hatást gyakorolnak az emberiségre. A tömeg mindenütt ébred, világosodik, tudatra jő. Kezd bélátni a kárpitok mögé. Érzi lelkének szükségeit, igényeit és teendőit. Érzi a vallásszabadság boldogitó erejét, szépségét és békéjét. Érzi, hogy Isten immanens a minden-

ségben és saját lelkében. Látja az elavult régi hitalakokhoz tapasztó anyagi és szellemi kényszer alávalóságát, a lelki zsarnokok önzését, üzelmeit, és a régi téves hitalakok tarthatatlanságát. Látja, hogy a hitnek örök alakot késziteni nem lehet; mert annak, mint lényegtelennek, mint az emberinek, a korszakok vivmányai, az emberiség gondolkozása, ismerete, meggyőződése és viszonyaihoz képest változnia kell. Azt is látja, hogy a hit és vallás dolgában mindenki teljes egyéni szabadságra jogosult, saját hitének mindenki független alkotója, a melyben őt senki sem korlátozhatja s a melyet helyette senki meg nem alkothat. Szóval, az ember mindenütt kezdi belátni, hogy ő nem nyomorult féreg az orthodoxia tanai értelmében, hanem ember, kinek keblében immanens isteni szikra van, a mely őt minden földi intézménynél nagyobbá teszi, minden mulandó dolgok fölé emeli és Istennel közetlen kapcsolatba hozza.

Ily nagyszerü a vivmány, a melyet ma az emberiség legszentebb ügyének érdekében felmutatni lehet. Sokan ezt egészen a legujabb kornak, a modern theologiának tulajdonitják, s csupán Hegellel és Schleimacherrel, s utánok élt férfiakkal hozzák kapcsolatba. Tagadhatatlan, hogy Hegel és Schleiermacher sokat tettek a theologiai tudomány és vallás érdekében: az értelmet felvették a szemlélődésbe és a tudományt a hittel kibékitették. Az utánok élt s ma is élő jelesebb theologusok és philosophusok szintén sokat tettek ama vivmányok fejlesztésére. De bár menynyire is tiszteljük mi azokat, a kiket a modern theologia és az újabb kor vallási vivmányai élén látunk, el kell ismernünk azt is, hogy ők csak a mozgalom élére állottak; de nem ők készitették azt elé.

Az emberiség fejlődésének története azt mutatja, hogy valamint a reformatiot, ugy a modern theologiát és az újabb kor vivmányait nem egyes emberek, hanem századok készitették elé. Az egyház embereket nevelt, hogy hibáit átlássák, s eszközöket adott kezökbe, melyekkel ama hibákat ostromolják és az egyházat megtámadják. E tanultabbak tehát a hibák látására és a kezökbe adott fegyvernél fogva szót emeltek az egyház zsarnoksága ellen, s szabadabb tért kivántak a korral fejlődő emberi lélek számára. Igy történt ez a reformatio és a modern theologia keletkezése alkalmával is. Ámde a reformatio nem Lutherrel és Kálvinnal, s a modern theologia nem a pantheistico-anthropogistikus Hegellel és a bizonyos tekintetben supranaturalistikus és mystikus Schleiermacherrel kezdődik. Ezeknek kezdete felnyúlik az egyház első századaiba. Az

*

egyházban mindig volt egy-egy Praxeas, monarchianus, Sámosátai Pál, Arius, kik az egyházba béhozott tévtanok ellen felszólaljanak, az egyházat hibáiért megtámadják, s a keresztény vallás örök igazságai érvényesitésén munkáljanak. Volt Huss, Wicleff és Guttenberg, kik a reformatiora többet tettek, mint magok a reformatorok, s az egész wormsi gyülés. Volt Servét. Socin, Dávid Ferencz, az unitárizmus, arminianismus, Galileo, Newton, Kant és Lessing, a kik és a melyek sokkal többet tettek a modern theologia érdekében, mint azok, a kiket az egyes irók annak élére állitanak. A reformatorok az előttök élt nagy szellemek fényénél nőttek fel. Ők csak a jelszót adták meg a reformatiora s harczosai voltak; de nem ők érlelték meg. Kifejtették és megérlelték azt a tudomány ihletett bajnokai, azok a mivelt görögök, a kiket a törökök Konstantinápolyból kiüztek; megérlelték a hussiták és waldiak, a mivelt hajdankor klassikus iratai, az ős kereszténység bajnokai, Arius és mások munkái, az egyházi atyák iratai, a zsinatok egybehangzó és ellenkező végzései és a biblia. Valamint ezek, ugy minden újabb felfedezés, a törvénytudomány, tudomány, művészet, ipar, kereskedés újabb meg újabb vivmányai, fejlődése, mind meg anynyi tényezői voltak a reformatio keletkezésének. A modern theologiára pedig az unitarismus, az ennek hatása alatt eszmélő és szabadabban lélegző öntudat, s az újabb kor philosophusai és theologusai törték meg az útat az emberiség közé. Ezek készitették azt elő segitve az újabb kor szelleme és az isteni gondviselés által, a mely az emberiséget koronként egyes válságokra és fordulatokra kifejtette és megérlelte. A modern theologia bajnokai csupán kimondották azt, a mi egy Samosátai Pál és Dávid Ferencz lelkében élt, a mi az idők méhében elkészült, s a mit a biráló történelem, a komoly vizsgálódás, éles megfontolás és az emberiség lelki szükségei a lélek mélyéből ujra felszinre hoztak.

Ily úton és ily tényezők által jutott az emberiség a jelen nagyszerü vivmányai birtokába. Ezernyi ezeren harczoltak az emberiség legszentebb jogai, a lélek nemes áspirátiói és követelései érdekében, számosan buktak és vérzettek el a legszentebb ügy védelmében. De az igazság a századok önző és sötét szellemei törekvései ellenére is diadalmas lett. E diadal kétszeres erőt és bátorságot adott a bátraknak. Még az eddig félénkeket és közönyösöket is bizonyos lelkesedés ragadta meg az ember lelki békéje és legszentebb jogai érdekének előmozditására. Azonban a jóknak és

nemeseknek minden törekvése sem tudta kiirtani a roszat az emberiség közül. Fennmaradtak, s még ma is léteznek a régi roszaknak némely magvai, az elenyészett sötét századok kisértetei, mint az emberiség életfáján rágodó férgek, a világosságot mindenütt követő árnyak. Fennmaradt a tudatlanság, a bigoteria, a régi roszakhoz való merev ragaszkodás, az újabb kor igaznak bizonyult vivmányainak megvetése, az újabb kor szellemébe és viszonyaiba beilleszkedni nem akarás, az önzö rosz akarat és a felszineskedő félszegség. Ezek még ma is készek megostromolni az eget. Készek megtagadni az isteni kijelentést, ha ez a régi kor öntudatával és hitével ellenkezik. Folytonosan ellenségeknek tartják Istennek a kebelben és a nagy mindenségben tett nyilatkozatait, a tudást és a hitet, csakhogy a háborgó és zavargó lelket kizsákmányolhassák. Istent kiszakitják a mindenségből, s csak néha, csodaszerüleg, léptetik be abba, saját tanaik róvására, melyek az isteni gondviselés folytonosságát tanitják. Magokat a szent lélek közetlen fegyelme és vezetése alatt képzelik, s aztán bőszülten dühöngenek minden szent, józan és evangeliumszerü törekvés ellen. Az emberiségből kinőttek és igy tanulni, haladni nem kivánnak, nem akarnak, sőt gőgös, inquisitori rágalmat szórnak minden haladó ember, minden haladás ellen, mely saját álláspontjukon elől áll és azt fenyegeti; s minden oly nemes törekvés ellen, melynek czélja az, hogy az emberben az embert felébreszsze, kifejtse, tökéletesitse, zsarnokságaik alól kiszabaditsa, s a lélek szabad és nemes irányu működésének, röptének szabad tért nyisson. Szóval a középkornak e sötét szellemei lekiábálnak és üldözni óhajtanak minden nemest, szentet és jót; készek nevetségessé tenni magokat, csakhogy üzelmeiket tovább is gyakorolhassák az emberiség róvására.

Egy ily, a jelen kor józan haladása és az unitárismus ellen „ad majorem Dei gloriam“ intézett támadást és bősz dühöngést van szerencsém a t. olvasóknak az alábbiakban eléadni és kissé bonczolás alá venni.

Én ugyanis a mult 1872-ik év octoberében, a „Magyarországi Protestáns Egylet“ 2-ik évi közgyülésén, az egylet t. választmánya megtisztelő felszólitása következtében egy felolvasást tartottam „A szabad irányu kereszténység állása, előnye és teendője a kereszténységben“ felett. E felolvasásomban mindenek előtt üdvözöltem az egylet öszszegyült tagjait. Örömömet

fejeztem ki az egylet szabad és nemes irányu működése, s a már is kivivott siker felett. Különösen kiemeltem az ember teljes lelkiismereti szabadságát, s az őt nemcsak megillető, de kötelező szabad vizsgálódás jogából és elvéből kifolyt két fő vallási irányt: az orthodoxiát és a szabad irányu kereszténységet. Rámutattam arra az ellentétre, a mely a középkor tévtanaihoz kövült orthodoxia, s a mai kor és öntudat kivánalmai és vivmányai közt létrejött. Azokra a veszélyekre is rámutattam, a melyek ez ellentétből folyván, nemcsak magát az orthodox egyházat, de a haladó társadalmat, a Jézus evangeliumát, és az emberi lelket is fenyegetik. Jeleztem a szabad irányu kereszténység álláspontját és felmutattam azokat az előnyöket, a melyekkel a keresztény vallás absolut igazságait tisztán hirdető és a közműveltséggel folyton lépést tartó szabad kereszténység az orthodoxia felett bir. Körvonaloztam a szabad kereszténység nézeteit. Kimondottam, hogy Isten nemcsak koronként és csodaszerüleg jelentette ki magát és akaratát, hanem folytonosan nyilatkozott és nyilatkozik ma is. Kimondottam, hogy a hit a tudással nem ellenkezhetik. Kimondottam, hogy bár a szentirás magában foglalja a vallás absolut igazságait, mindazáltal nem titokteljesen létesült munka, hanem emberi irat, a mely az emberi rövid látás és tévedéshez képest hibáktól sem ment, de a melynek éppen ily szempontból tekintve van nagy becse. Kimondottam, hogy Isten immanens a világ-egyetemben, s az ember az ő közetlen hatása és befolyása alatt áll. Kimutattam az Isten és ember közti viszony szoros voltát, szeretetre méltóságát, az e viszonyból folyó elveket, s az embernek Istentől való áthatottsága szükségét, az ő akaratának hű teljesitését, a mely egyedül épiti fel az Isten országát. Végre hangsulyoztam azokat a teendőket, a melyeket a szabad kereszténységnek szem elől tévesztenie nem lehet, nem szabad; kiemelvén, hogy a szabad kereszténységnek az a teendője, hogy a theologiát minden mystikus, materialistikus, atheistikus, pantheistikus és rideg dogmai tévelygéstől megtisztitsa, azt speculativ, történelmi-birálati alapra fektesse, s fősulyt a vallásos és erkölcsi életre, a gyakorlati vallásosságra helyezzen. E tekintetben buzgó működésre hivtam fel az egylet tagjait. Felhivtam, hogy hirdesse mindenki bátran és szabadon a maga meggyőződését. Hassanak a népre irodalmi, társadalmi úton és a szószékből. Gyújtsák meg a szabad gondolkozás és vizsgálódás fáklyáját a nép minden rétegében. Erősitsék a gyengét, s Jézustól tanult szelidséggel és szeretettel vezessék viszsza az igaz ösvényre az eltévedettet.

Ez fővonásokban a Pesten tartott felolvasásom tartalma és tárgya. Miután a Protestáns-egylet működésének minden mozzanatát nyilvánosságra szokta hozni, hadd lássa mindenki, mit és menynyit tett, minő irányban és szellemben folyt be a szabad vallásos és erkölcsi élet, s ez által a közboldogság előmozditására: ennélfogva az én felolvasásom is megjelent az egylet „Évkönyvében.“ Nem is kellett ennél egyéb a debreczeni orthodoxia barátainak. Alig jelent meg az emberi lélek legszentebb jogai, s az igazság érdekében és érzetében Pesten tartott felolvasásom: az ebből kisugárzó teljes lelki szabadság és józan vallásos elvek hatása felrebbentette és haragra ingerelte a debreczeni Prot. Figyelmező hiveit és barátait, a kik egyébiránt eddig sem tanusitottak valami különös, jézusi szelidséget és szeretetet olyanok iránt, a kik nem ugy gondolkoztak, mint ők. Ezek közül egyik, bizonyos Frecska Lajos ur — czikke után itélve lutheranus lelkész, s mint ilyen a szeretet évángeliumának hirdetője — a „Protestáns Egyletben“ tartott felolvasásomat incidensül véve, egy oly dühöngő és elitélő czikket irt és közölt, a debreczeni Prot. Figyelmező 1872. f. XI. XII. füzetében „P r o t e s t á n s e g y l e t-e, v a g y u n i t á r i a p r o p a g a n d a“ czim alatt az unitárismus és a szabad irányu kereszténység ellen, a melynek modorát, hangulatát, tartalmát és szellemét látva abba a zavarba jő az ember, hogy nem tudja, vajon saját szavaira is elhigyje-e, hogy ő pap. Mert nagyon nehéz elhinni, hogy pap és a szeretet evangeliumának hirdetője lehessen az, a ki a szeretetről megfeledkezik, s a türelmetlenség által magát elragadtatni engedve, oly vádakat vesz ajkaira, a melyek egy pap szájába egyátalában nem illenek. Azért is nehéz elhinni, hogy Frecska ur pap volna, mert az evangelium és a mi mai fogalmaink szerint egy papnak az emberek világosságának kell lenni. Annak magasan kell állania a müveltségben, tisztában kell lennie önmagával, határozott álláspontttal kell birnia, ismernie kell a szentirást, a keresztény egyház régibb és újabb történetét, a dogmák kifejlődését, az egyes felekezeteket, azok nézeteit, elveit, a régibb és mai kor vallásos mozgalmait, hogy ne jőjjön ellenkezésbe az evangeliummal, önmagával, egyházával, s ne állitson olyasmit, a mi az igazsággal ellenkezik, mint a jelen esetben tevé. A Frecska ur czikke pedig mindezeknek az ellenkezőjéről győz meg minket.

Frecska ur az unitárismus és a szabad irányu kereszténység ellen intézett eme czikkében, hogy szavainak nyomatékot adjon,

legelébb is vallomást teszen saját egykori eretnekségéről, s magát mintegy martyrnak tünteti fel, mint a kinek hitvallása veszélyben forog. Mintha bizony valakinek kellene az ő egyéni hitvallása. Azután az eretnekség ösvényéből való csodás és legendaszerü kiszabadittatását emlitve meg, magát, mint átalában az ultramontanismus szokta, a szent lélek fegyelmezése alatt állónak adja ki, s ennek czége alatt harczol a niceai zsinat óta készült hitformák érdekében és elitél mindent, a mi szép, jó és igaz, s a mi nemest az emberi haladás felmutat. *) Ezután „szent lelkével“ az unitarizmus ellen fordul. Azt a legnyersebb rationalismusnak nevezi. Azt mondja, hogy az unitarismusnak egyik előnye: a tudomány elvadulása; a másik: az egyházi élet elfajulása, a mely nem tud mértéket tartani, s a melynek culminatiója a rémuralom; állása pedig az élődi növéyeké. Szerinte az unitárismus élődi növény a protestantismuson. Fennáll szerinte Erdélyben azért, mert az ottani ref. egyházon él, annak életét szivja; mert utánozza azt minden külsőségben, hogy protestánsnak tartassék; s mert megünnepli vele a husvétot, holott embernek ünnepet szentelni bálványozás. Unitárius propagandának nevezi a protestáns egyletet azért, mert Channing világhirü művei terjesztésére segédkezet nyújt. Tovább Channinget ismerteti, s az amerikai unitáriusoknak az elenyészésig csekély voltát hozza fel. Ezután azt hányja az unitáriusok szemére, hogy ők saját állomásaik helyett a ref. egyház gazdag sinecuráira vágynak. Kimondja, hogy hazánkban csak ágost. és helvét hitü protestánsok vannak, — továbbá, hogy az unitáriusok nem protestánsok, a potestánsoknak nem hitfelei, mert őket protestánsoknak honi törvényhozásunk sem ismerte el; s megköszönve a rokonságot, kéri, hogy kiméljék meg a prot. egykázat. Végre — és ez a legjellemzőbb egy keresztény pap czikkében — igy végzi az unitárismus elleni dühöngéseit, melyeket egy idétlen és költött párbeszéddel igyekezett illustrálni: „mig én, és velem együtt ezer meg ezer luth. lelkész a reformatusnak formalis áttérés nélkül nyújthatja az Ur vacsoráját, mert ő édes test-

*) Prot. Figyelmező, 1872. foly. XI. XII. 504--507. l.

vérem; mig a r. katholikust, ha áttér, csak confirmálom, mert keresztsége, apostoli hitvallásánál és a helyes keresztségi formulánál fogva, érvényes: **az unitáriust, ha áttér, megkereszteleni, mert keresztségét el nem ismerhetem.** *) Megjegyzendő, hogy Frecska urnak egész czikke puszta állitásokból áll, a nélkül, hogy azokat legalább valószinüvé tudná és akarná tenni. Szóval egész czikkén az ámitás, a tehetetlenség és felszineskedő félszegség ömlik el, ugy anynyira, hogy az ember valóban csodálkozik, hogy a tudós Révész Imre, ha valakit az unitárismus és a rokon vallási irányok ellen lapjában fel akart léptetni, miért léptetett fel oly embert, a ki sem a protestáns egyház álláspontját és hivatását, sem az ellenfél állását nem ismeri, sem az orthodoxia szokott fegyvereivel nem rendelkezik, s csupán dühöngeni, de bizonyitani semmit sem tud. Ugy látszik, hogy a szent lélek ez alkalommal cserben hagyta, nem akart igaztalan és ámitó szerepben segédkezet nyujtani.

Ez az öszszege ama fanatikus kifakadásoknak, a melyeket Frecska ur az unitárismus ellen szór. Valóban, midőn az ember ezeket végig olvassa és elgondolja, lehetetlen, hogy eszébe ne jusson az inquisitio, a maga eretnek-üldözéseivel. Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson a jezsuitáknak Kázmérhez, Jülich és Bergland herczegéhez intézett amaz ajánlata:

„O Casimire potens, servos expelle Calvini,
Ense, rota, ponto, funibus, igne neca“.

Lehetetlen, hogy ne fájjon a Frecska ur „szent lelkének“ az, hogy ma már többé nem rendelkezhetik oly eszközökkel, a melyekkel az inquisitio papjai, a kik magokat szintén a szent lélek közetlen fegyelme alatt állóknak mondották, régebben eretnekeket irtottak. Ő bizonyára végre is hajtaná a jézsuitáknak fennebbi ajánlatát minden szabad gondolkozásu keresztényen. Csakhogy ma már az idők megváltoztak. Az idő elvette azanyagi fegyver élét. Ma csupán szellemi fegyverekkel lehet harczolni. S e tekintetben a sajtó szabad, mindenkinek szolgálatára áll. Frecska ur elvileg ugyan annak sem barátja, mert a sajtó világot derit, de a gyakorlatban azt is igénybe veszi, csakhogy magát ellenfeleire dühönghesse, s tőlünk unitáriusoktól még a kereszténységet is megtagadhassa. Ebben neki saját álláspontjából kiindulva tökéletes igaza is van elvileg. Elitélt elvet azonban gyakorlatilag alkalmazni: ez következetlenség.

---

*) Prot. Figyelmező. 1872. fofy. XI. XII. füz. 508—513. l.

Ily következetlenség és zavar kifolyása a fennebb érintett és az unitárismus ellen intézett igaztalan czikke is. Ilyennek tekintették azt azok a lapok, a melyek Frecska urnak czikkéhez hozzászólottak; s ilyennek tekintette bizonyosan a Figyelmező olvasóinak gondolkozó nagyobb része. Ez oldalról tehát felesleges volna hozzászólanom a Frecska ur dühöngéseihez. S hogy mégis teszem, ez onnan van, mert egyfelől szomoru dolog, hogy ma, a XIX-dik század második felében, egy protestans pap anynyira megfeledkezzék hivatásáról; másfelől, fájdalom, még ma is vannak, a kik még az alaptalan rágalmat és hazugságot is elhiszik, ha azokat valaki komolyan eléadja; s harmadszor, mert Frecska ur teljes komolysággal látszik állitani azt, a mit az unitárismus ellen mond. A Frecska ur modorából kiindulva nem volna más út a kérdés tárgyalásánál, mint az ő helyzetének nevetséges voltát kimutatni. De a fennebbi körülmények azt igénylik, hogy komolyabban bánjak állitásaival, mint a hogy érdemlik, anynyival is inkább, mert az ő kihivó hangjának viszhangzásával csak növelném a sérelmet, a melyet ő fanatismusával a kereszténység ügyén ejtett. Mielőtt azonban a kérdés érdemleges vitatásába bocsátkoznám, szükségesnek tartom Frecska urat a t. olvasó közönségnek bemutatni, mert egy ismeretlen ellennel való harczunkban szükséges annak erejét, álláspontját és irányát ismernünk.

I.

Hogy valakit megismerhessünk, annak jellemét alkotó vonásait kell megismernünk. Lássuk tehát a Frecska uréit.

1. Frecska urnak legelső jellemvonása az, hogy ő fanatikus.

Némely embereknél a vallásos érzelem megbetegszik. E beteges állapot az által keletkezik, hogy az emberben a babona és előitélet egyesül a rosz indulatokkal. A babonának és előitéletnek az ember rosz indulataival való egyesülése szüli az ember beteges állapotát, s ez a fanatismust. A fanatikus beteges érzelmeitől áthatva azt hiszi, hogy minden érette létezik. Ez önző szenvedélyéből kiindulva, maga teremti meg Istenét, beléje lehelli saját gyülöletét, s azt hiszi, hogy neki nem csak ihletése van, de kötelessége is gyülölni és haraggal sújtani saját istene elleneit. Ezt teszi is, még pedig „Isten nevében" és ama vallás czége alatt, a melyhez előitéletei leláncziolák.

A fanatismus minden korban létezett. Ez egyike ama nyava-

lyáknak, a melyek az emberiséget meglátogatják. S ha e nyavalya egyszer az ember vallásosságához hatott, akkor a legnagyobb szélsőségekre ragadja. Láthatni ezt a kereszténység történetében; melyhez hasonló fanatismus még a bálványimádók és pogányok közt sem létezett. Az embernek e beteges állapotában a jó és rosz, a nemes és nemtelen, az igaz és hamis elvesztik megkülönböztető jellegöket, öszszefolynak: a jó rosznak, a rosz jónak, vagy mindkettő azonosnak tetszik. Ilyenkor a fanatikus azt hiszi, hogy habár maga is áthágja, s hamis tanitásaival másokkal is áthágatja az isteni s emberi törvényeket, mindazáltal még sem hibás, mert ő szent lélekkel van teli, annak fegyelme alatt áll. Azt hiszi, hogy Isten tőle ellenei üldözését, szidalmazását kivánja. S minthogy szüntelen e hiedelem kinozza, ez okból nincs oly ámitás, a mit ki ne találna, s nincs oly kinzó szer, a melyet — ha lehet — ne alkalmazna.

A fanatikusok lánczolata véres nyomokkal huzódik végig az emberiség történetén. Mózes fanatismusból parancsolta a zsidó népnek, hogy a bálványimádó nemzeteket kiirtsa, a kik pedig egy szikrával sem voltak alábbvalók a zsidóknál, éppen azt a természeti vallást követték, a melyet a zsidók. Józsué és Dávid fanatikusok voltak. Saul fanatismusból üldözte a keresztényeket. S Justintól kezdve a jelen századig hányan voltak, a kik kezökben a kereszttel, s szájukon az evangeliummal irtották az eretnekeket, nem tekintve a vérségi s más szent kötelékeket? Valóban az apocalypsis eme vadai hoszszasan pusztitottak.

Ma már a fanatismusnak eme vad állatai, az emberi sülyedésnek eme jelei, nem léteznek ugyan; azonban szelidebb alakjai fenvannak. Találkozunk velök a theologiai viták terén, egyes vallási folyóiratokban. A fanatismusnak ilyetén szelidebb alakját képviseli Frecska ur, a kit előitéletei és babonája hozzálánczolván egy sötét korszak alkotta hitformákhoz, egy hármas istenséghez, s némely tévtanokhoz, azt hiszi, hogy neki — ha Isten előtt kedves akar lenni — mindazokat üldöznie és szidalmaznia kell, a kik nem az ő beteges képzelődései szerint nézik a vallás lényegét és alakjait. S e tényre jogositottnak érzi magát, mert hisz őt a „szent lélek fegyelmében tartja“. Csak azt nem tudom, hogy miféle szent lélek lehet az, a mely Frecska urat a másként gondolkozók elitélésére és szidalmazására vezérli. Ily szent lelket mi unitáriusokul az evangeliumból nem tanultunk ismerni. Mi a szent lelket olyan-

nak ismerjük, a mely szeretetre, türelemre tanit, a mely felvilágositja értelmünket, s erősit az igazság és jogosság gyakorlásában. És éppen ez az, a mi

2.) Frecska urnak második jellemvonását alkotja, a mely nem egyéb, mint az, hogy ő az evangelium tanitásait megveti és megtagadja. Az evangelium az Isten megoszolhatatlan egységét tanitja. Ezt az egy Istent imádta Jézus, s ennek imádására tanitotta tanitványait. Frecska úr ellenben ezt az egy Istent három részre osztja. Az evangelium Jézust valóságos embernek és a szent lelket isteni béfolyásnak tanitja. Frecska ur ezeket külön isteneknek és az istenséget alkotó személyeknek tekinti. Az evangeliumban Jézus ártatlanoknak mondja a kis gyermekeket. Szerinte „ilyeneké a menynyeknek országa". Frecska ur szerint a kis gyermek eredendő bűnben születik, nem ártatlan, hanem már kész megátalkodott bunös. Az evangelium embertársaink átalános szeretetét tanitja. Azt parancsolja: „legyetek szelidek, mint a galambok", és legyetek atyámfiai szeretettel felékesitettek, nem fizetvén szidalommal a szidalomért". Frecska ur ellenben — miként az ó testamentumi zsidó — csak a lutheranust tartja felebarátjának. A ki más kifejezésekkel imádja Istenét, azt gyülöli, a keresztény egyházból türelmetlenül kirekeszti, szavait kortesfogásoknak nevezi, megveti és kárhoztatja. Minő nyilatkozat ez egy ker. pap szájában: „ha akár gyülekezetem, akár egyházi hatóságom a prot. egylet tagjait szószékre akarná juttatni, ezt csak holt testemen át tehetné". Hijában, nem várhatunk egyebet oly embertől, a ki Krisztus lábainál soha sem ült, hanem csak az athanasiusi hitformára figyelt. Az evangelium egyik legfontosabb parancsa ez: „legyetek tökéletesek". Frecska ur ellenben anathemával sújtja azt, a ki Jézusnak e fenkölt parancsát teljesiti, s haladni akar és tökéletesedik.

Ez öszszehasonlitásból látni való, hogy Frecska ur teljesen megtagadja Jézus evangeliumát, egészen ellenkezőt tesz és mond aval, a mit Jézus tanitott és tett, és igy neki ellensége.

3.) Frecska urnak harmadik jellemvonása az, hogy ő — bár protestáns pap — megtagadja a protestantismus szellemét. Midőn Luther az emberi lélekre kovácsolt újabb békót, a pápai bullát tűzbe dobta, előtte Jézusnak e két emelkedett mon-

dása lebegett: „l e g y e t e k t ö k é l e t e s e k“, és „m e g i s m e r i t e k a z i g a z s á g o t é s a z i g a z s á g s z a b a d o k k á t e s z e n t i t e k e t“. S az evangeliumnak e nagyszerü tanitása nyomán kimondotta a lelkiismereti szabadságot. A lelkiismereti szabadság ezóta a protestantismus vezérelvévé lett, s dicsö eredményeket vivott ki az emberiség számára. Frecska ur ellenben nem türi, hogy valaki a protestantismus vezérelvéhez hu legyen, s a szabad vizsgálódás jogát gyakorolja. Ujra békóba szeretné verni az emberi lelket, miként Hengstenberg tevé Berlinben. S kiátkozza a ker. egyházból azokat, a kik a lélek jogait érvényesitve, az ö akarata ellenére, szabadon vizsgálódni, a vallásos öntudatot a korszellemmel kibékitni, aval kezet fogni, és a vizsgálódás eredményei segélyével haladni merészelnek.

4.) Frecska urnak negyedik jellemvonása: a m a t e r i a l i s m u s.

Ma már egy értelmes és itélni tudó, még orthodox ember sem hiszi el, hogy a „teremtés könyve“ legendáit és mythusait, valamint az egyptomi csapásokról adott elbeszélést betüszerinti értelemben, és absolute megtörtént tényeknek kell venni. Senki sem hiszi, hogy a jó és rosz ismerete — a mint a Mózes 1-ső könyve mondja — egy fa gyümölcse élvezéséből ered. Azt sem hiheti, hogy Isten azért üzte ki az első emberpárt a paradicsomból, mert félt, hogy miután ezek az ismeretet már megszerezték, megfosztják őt a halhatatlanságtól. A ki mindezeket elhiszi, az a Védák és a Zend Avesta mythusait is bátran elhiheti. E körülmény oda mutat, hogy hiba a bibliában is van. S ha egy hiba lehetséges, akkor kettő is lehetséges. E hibák pedig lerontják a biblia absolut tekintélyét, a melyet eddig is nem a biblia szellleméből, hanem a dogmákból kifolyólag tulajdonitottak annak csupán.

Némely theologusok és papok azonban, s köztök Frecska ur is, egészen más szemponból tekintik a bibliát, mint a mai kor felvilágosodott emberei. Azok azt mondják, hogy a biblia minden egyes könyvét Isten diktálta, s ennélfogva betüszerint igaz. S nem veszik észre, hogy éppen ez állitásukkal az általuk gyülölt materialismusba sülyednek. Lássuk csak ez állitásunkat közelebbről.

A biblia, az Isten fogalmát illetőleg, a legvastagabb anthropomorphismussal van teli. Az ó testamentumban Isten emberi tulajdonokkal és indulatokkal van felruházva. Ő haragszik, emlékezik, feled, jár, beszél, búsul stb. Szóval mindig emberi lénynek

van felmutatva és anynyira materialisálva, hogy mi, kik őt Jézustól léleknek tanultuk ismerni, s az evangelium világánál ilyennek szoktuk és szeretjük látni, nem tudunk kibékülni az ó testamentum dühös és boszuálló nagy emberével. Midőn, a „teremtés könyve“ szerint, Noé a bárkából kijőve áldozott Istennek: „a z U r i l latozá a kedves illatot és monda az ő szivében: nem átkozom meg többé a földet“. A Mózes 2-ik könyve szerint Isten füstben száll le a sinai hegyre, az égő csipkebokorba, s ott saját kezeivel adja át a két törvény-táblát Mózesnek. Ilyen 2 Móz. 33, $_{18}$—$_{23}$, a hol az van, hogy miután Mózes Istennel sokáig beszélt, de még nem látta volt, arra kérte, mutatná meg neki az ő dicsőségét. Isten e kérésre nem azt feleli Mózesnek, hogy neki nincs teste, s ennélfogva láthatatlan, hanem „szavát hallatja“, „átmenyen előtte“, és csupán „hátulról engedi látni“. Midőn Zsodoma és Gomorra elpusztitásakor Isten, mint ember, megjelenik, neki nincs tiszta tudomása az eseményekről, hanem le kell szállania és megtudnia hogy vajon ugy van-e a dolog, a mint a „kiáltás hozzáhatott“. (1 Móz. 18, $_{20}$—$_{21}$.). Továbbá a Jób könyve szerint, Isten Jóbot, az őt ártatlanul sujtott csapások után ismét vagyonnal halmozza el. S e könyv szószerü magyarázata azt bizonyitja, hogy az isteni kegyelem előtt a sarkpont az anyagi jóllét.

Számtalan más helyet is idézhetnék az ó testamentumból, a melyek Istent testileg tüntetik fel, s a melyek a biblia materialismusát bizonyitják. De a felhozottak is eléggé meggyőzhetik az olvasót arról, hogy a ki az ó testamentumot szószerinti értelemben veszi, az maga is materialista. Minthogy pedig Frecska ur ilyennek veszi, önként következik, hogy ő materialista. Valóban szégyen, hogy a ker. vallás oly sok század mulva sem tudta kiirtani az emberekből a hitetlenséget.

5.) Abból a körülményből, hogy Frecska ur a biblia minden szavát ihletettnek tekinti, s azt betüszerinti értelemben magyarázza, neki egy újabb jellemvonását ismerjük fel, s ez az, hogy neki Istenről hamis nézetei vannak, s nem nagy barátja az erkölcsiségnek és jogosságnak.

A Mózes 1-ső könyve szerint Isten eltaszittat Ábrahámmal egy szegény nőt, kitől Ábrahámnak már gyermeke született, s mind az anyát, mind az ártatlan gyermeket véginségnek teszi ki. A Jákób történetében Isten nem ugy tűnik fel, a ki az erkölcsi tör-

ványt védi és megboszulja, hanem ugy, mint a ki a csalfaság párt- ján áll. P. o. a héber legendák szerint a jog és előny isteni aka- ratnál fogva az első szülöttet illette Azonban Rebeka kedvencz kisebbik fia érdekében megcsalja vak férjét, s vele az apai áldást Jákóbra adatja. Isten látja mindezt, s mégis a csaló részére áll, sőt beléegyezik, hogy Jákób vele szövetséget kössön olyan formán, a hogy a vad népek fétiseikkel szokták (1 Móz. 28, $_{20}$—$_{23}$.). Ké- sőbb Jákób Lábántól elszökik; neje pedig apjának legdrágább hol- miját, isteneit lopja el. Hiában zúgolódnak ellenök a Lábán fiai, hiában vádolják Jákóbot hűtlenséggel. Isten Jákóbot pártfogása alá veszi; meghagyja Lábánnak, hogy neki tetteiért se jót, se roszat ne szóljon; s Ráchelt a lopásért és a lopott istenek eldugásáért nem bünteti meg, söt tovább is isteni kegyelemben áll.

Ime ezek oly példák, hogy ha Frecska ur a biblia eme ré- szét betüszerinti értelemben veszi, akkor ő hitetlenséget és erkölcs- telenséget hiszen és tanit. E hitét tehát ne féltse tőlünk, mert bi- zony nekünk ily hit és ilyszerü elvek — még ha önként kinálna velök — sem kellenének. Nekünk élő, munkás és gyümölcsöző hi- tünk van. S ezt az övével nem kivánjuk felcserélni

6.) Fecska urnak hatodik jellemvonása az e r e t n e k s é g.

Frceska ur egész szenvedélylyel küzd, a kezünk alatti czik- kében, az apostoli és niceai hitformák érvényessége mellett. Hibáz- tatja és unitárius propagandának nevezi a protestáns egyletet azért, hogy megszenvedte, hogy valaki kebelében szabadon kinyilatkoz- tassa, hogy az apostoli hitforma a mai kornak nem felel meg. S azt hiszi, hogy az a tény, hogy egy felolvasó az egylet közgyülé- sén szabadon nyilatkozott az apostoli hitforma ellen, azt teszi, hogy az egylet azt mellőzni kivánja. Sőt határozottan állitja, hogy az egylet a hitformának mellőzését tényleg el is határozta. Frecska urnak ez állitása hamis. Ilyesmit az egylet nem határozott, s el- vei szerint nem is határozhatott; mert az egylet a keresztény val- lás alapjának az evangeliumot tartja, s nem egyik vagy másik hit- vallást. De ha határozott volna, e ténye akkor sem jelentené azt, hogy az egylet unitárius propagandává lett; söt tán éppen az el- lenkezőjét mutatná, mert az apostoli hitformában semmi sincs az unitárismus ellen. Az apost. hitforma az Isten egységét tanitja. Egyetlen hang sincs benne arról, hogy Isten három személyben lé- tezik; vagy hogy Jézus egyidejü, éppen oly örök és mindenható Isten, az ég és föld ura lenne, mint az atya; vagy pedig, hogy a

szent lélek személy és az istenség harmadik személye. Még a személy szó sem jő elé benne. Ez tehát teljesen hallgat a „teljes szentháromság egy örök Isten“ dogmájáról. Nincs meg benne sem a testté lett Isten, sem Jézus ellentétes két természete, sem pedig a háromságnak egyik szokott kifejezése is. E hitforma tehát egy még unitárius kor munkája, a mikor az emberek nem ismerték a később felmerült mysteriumokat és szőrszálhasogató műszavakat. Innen van, hogy már a niceai zsinat többségének 325-ben e hitformát az azóta kifejlett érzelmekhez kellett alkalmazni és új hitformát gyártani. De a niceai is félig még unitárius. Ez már Jézust egylényegüvé teszi ugyan az atyával és igy másodrendü értelemben őt is istennek tartja; azonban határozottan kifejezi az atya dicsőségét. És az orthodox Frecska ur ily unitárius és fél unitárius hitformák érdekében küzd. Lám, ha az ember nem tudja mit tesz és miért küzd, hogy esik a verembe, hogy lesz éppen maga öntudatlanul az unitárius elvek terjesztőjévé és harczosává, s hogy válik saját vallása hitczikkei értelmében eretnekké az unitárius hitforma védelme által.

Frecska ur vagy az ó, vagy az új lutheranismus tagja, vagy a Luther hive. Ha az ó lutheranismus tagja, akkor legalább elvileg a szabad vizsgálódás barátjának kell lennie, s ez eretnekség az új lutheranismus értelmében, mert Hengstenberg, az igazság e karikáturájának, e judaismusnak pápája, kiirtott abból minden nemest és érthetöt. *) Ha az új lutheranismus tagja, akkor ez az ős lutheranismus értelmében eretnekség. Ha pedig a Luther hive, akkor ez az elébbiek értelmében szintén eretnekség, mert e három irány eltérő és nagyon különböző.

Frecska urnak egész czikke oda mutat, hogy ő e három irány közül a legszellemtelenebbet, a legdurvábbat, az új lutherismust követi. Minthogy azonban czikkének eme kifejezései által: „a hitvallás, a kifejlett meggyőződés, igazság és élet nyilatkozata,“ továbbá „gyülekezetemben én is az értelmetlen rationalista liturgia helyett az eredeti **lutherit** állitottam vissza, **) oda útal, hogy

*) Hengstenberg az Ev. Kirchenzeitung 1827-ik évi folyamában igy nyilatkozott: „Eine Lehre, welche mit der Vernunft des Menschen volkommen stimme, würde schon dadurch den Beweis geben, dass sie nicht auf göttlicher Offenbahrung beruhen kann.“ Kilencz évvel pedig az elébbi bolond nyilatkozat után azt mondotta: „Nicht jede Unvernunft ist christlicher Glaubenssatz; aber jeder christliche Glaubenssatz ist unvernünftig.“ Ugy látszik Frecska ur is ilyen formán gondolkozik.

**) Prot. Figy. 1872. foly. XI. XII. füz. 504. és 508. l.

én őt a Luther hivének tartsam, — a mit pedig czikke szelleméből sehogy sem tudok kivenni, — ez okból kimutatom, hogy ő e tette által hűtelen lett egyháza tanaihoz, s eretnekségbe esett. Ugyanis

a) A szentirás tekintélyére vonatkozólag Frecska ur egyházának tana azt tartja, hogy az ó és új testamentumi iratok szószerint ihletve vannak Istentől.

Eleinte Luther is igy gondolkozott. Azonban később a szentirás absolut tekintélye ellen nyilatkozott. Az apocryphusokat különválasztotta a kánonikus könyvektől, s csak másodranguakká tette. Az ó testamentum némely könyvei hitelességét megtagadta. A Mózes törvényeiről kimondotta, hogy azok csak a zsidókat kötelezték, de a keresztényeket nem. Az új testamentum könyveiről is szabadon itél, bár azt átalán véve Isten szavának tartotta. Jézus szavait Isten szavának tartja ugyan, de azt mondja, hogy a Pál levelei többet érnek az evangeliumoknál, mert tisztább evangeliumot tartalmaznak. A Jakab levelét „szalmás levélnek;" a Judásét a Péter 2-ik levele kivonatának, s ennélfogva szükségtelennek tartja. Luther e nézetekre saját subjectiv vizsgálódása nyomán jött. Ő a mi meggyőződésével ellenkezett, még a szent lélek diktálása után sem fogadta el. S a szentirást csak anynyiban tartotta Isten szavának, a menynyiben meggyőződésével megegyezett. Az ő elve tehát a tudás szerinti szabad meggyőződés volt. Innen látni való, hogy Luther nézete és kritikája egészen eltért az egyházi tantól. Ha eltért, eretnekségbe esett. S a ki az ő nézeteit vallja, az is eretnek az egyházi hitczikkek értelmében.

b) A hitre nézve a Frecska ur egyháza megkivánja, hogy tagjai annak szentesitett hitczikkeit feltétlenül elfogadják.

Luther ebben is eltért az egyház nézeteitől. Ő semmit sem hitt el — ha mások hitték is — a minek igazságáról öntudatos szabad vizsgálódása és tapasztalata után meg nem győződött. Csak azt fogadta el, a mit tudása és lelkiismerete jónak itélt. Ezért mondta, hogy „nem tanácsos az embernek lelkiismerete ellen cselekedni", mert ez anynyi, mint a hit ellen tenni és igy vétkezni. E szerint az emberek hitének, a lelki tehetségek különbözőségéhez képest különbözőnek kellett lenni. S minthogy Istenről objectiv ismeretet szerezni nem lehet, ezért a hivők ismeretének és hitének csak subjectivnek lehet lenni.*) E hit teszi szerinte az embert

*) Luthers Werke B. 7. S. 43: „Wie wir Gott fühlen, so ist er uns. Wie wir sind, also ist unser Herr Gott auch".

boldoggá, nem pedig az Isten kegyelme, vagy Jézus érdeme. Miután Luther a hitet ily szempontból tekintette, látni való, hogy egyháza tanai szerint eretnek. S a ki őt ezekben követi, az is eretnek

c.) Istenre nézve az egyházi tan azt tanitja, hogy ő a világtól különbözik, annak felette lakik és három személyben létezik.

Luthert ellenben Istent a világban immanensnek tartja, a ki a világon belől lakik. Szerinte Isten lélek, kivel minden teli van, még Krisztus is, s ki lényegileg mindenütt jelen van és gondviselését nem angyalok, hanem saját ereje által hajtja végre. Luthernek e pantheismusából foly az, hogy előtte a különbség Isten és Jézus közt elenyészik, s mind kettő egy mindenütt jelenvaló istenséggé lesz. Innen látni való, hogy Luthernek e pantheismusa merő eretnekség az egyházi tan értelmében. S ha Frecska ur a Luther hive, akkor ő is eretnek. Egyháza bátran elmondhatja neki azt, a mit ő egy lelkész társára kimondatni óhajt: „uram, te nem hogy lelkészem, de tagom sem vagy, hanem ellenségem“ (Prot. Figy. 505 l.).

d.) Jézusra nézve az egyházi tan azt mondja, hogy Isten leszállott a földre, itt a Mária méhébe jutván ott testet vett magára, s e testté lett Isten a Jézus.

Ennek ellenében Luther azt állitja, hogy Isten nem szállott le a Mária méhébe, hanem mindenütt jelenvalóságánál fogva ott is jelen volt lényegileg és személyesen, s ilyen formán eredt Jézus természetesen és isteníleg. De más ember is e mindenütt jelenvalóság hatása nyomán születik, s a mely mértékben áthatja az embert Istennek lényege, a szeretet, abban a mértékben istenesül. Jézusnál a lényeg a maga legteljesebb mértékében megvolt, ezért szerinte Jézus egy és azonos Istennel. Ebből magyarázta ki Jézusnak az urvacsorában való testi jelenlétét is. Luther tehát e pantheismusa által ismét eretneknek tűnik fel egyháza tanai előtt. Frecska ur azt mondja ugyan, hogy ő a pantheismus örvenyéből kiszabadult. Azonban ő is éppen ugy hiszi Jézusnak az urvatsorában való testi jelenlétét, mint Luther. Ha igen, akkor ez pantheismus, s mint ilyen, eretnekség; valamint eretnekség az is, ha Jézus születésére nézve Lutherrel tart.

Az egyházi tan azt tanitja, hogy létezik örök büntetés és valóságos pokol.

Luther ellenben azt állitja, hogy a szeretet Istene végtelenül senkit sem büntethet, s tulajdonképi pokol nincs; mert valamint a paradicsom nem egyéb a jó lelkiismeretnél, ugy a pokol sem egyéb

a rosz lelkiismeretnél. Luther tehát e tekintetben az egyház tanaitól eltérő véleményben volt, s mint ilyen, eretnek az egyház tanai értelmében. Igen természetes tehát, hogy a ki eretneket követ, az is eretnek.

Még számtalan példát hozhatnék fel, sőt a lutherismus minden egyes hitczikkénél kimutathatnám, hogy ha Frecska ur ama tanokat egyháza értelmében veszi, akkor ő mind a szentirást, mind a józan észt megtagadja, mert ama tanok ezekkel merőben ellenkeznek; ha pedig Luthert követi, akkor daczára a pantheismus lekiábálásának, mégis pantheista a Luther értelmében, s mint ilyen, egyháza tanai előtt eretnek. Megkérdhetném, hogy ha — a mint a Figy. 506-ik lapján mondja — „a szentlélek őt folytonosan fegyelmében tartja“, akkor miért dühöngenek oly türelmetlenül ő és társai a biblia és dogmák érdekében? Hisz ez esetben neki sem bibliára, sem dogmára nincs szüksége. Ott van a szent lélek, a ki a bibliát diktálta. S a mit ez abba diktált, azt neki is meg fogja súgni. Azt is megkérdezhetném, hogy e nyilatkozata után: „a mit nem hiszek, az oltárnál sem olvasnám“, miért olvassa egy unitárius kor hitformáját, a melynek „Hiszek egy Istenben“ kifejezése merő ellentétben áll egyháza háromságával? Vagy ha az apostoli hitformához anynyira ragaszkodik, akkor miért nem lép ki egyházából, holott az egyenesség ezt kivánná? Azonban én mind ezeket elhaligatom. Több példát sem kivánok felhozni. Hisz a felhozottak is elég világot deritnek annak bébizonyitására, hogy Frecska ur nincs tisztában a maga nézeteivel, elveivel és teendőivel.

Ime ezek a Frecska ur jellemvonásai. E soknemü, egymással ellenkező, és más embernél igy együtt alig található tulajdonokkal ékeskedik az a keresztény pap, a ki vallásunkra a fennebbi szidalmakat szórta, s ettől még a keresztény nevet is megtagadta. Valóban valahányszor Frecska urnak dühöngéseire gondolunk, mindig eszünkbe jut Melius is, a ki a felvidéki unitáriusok elleni tajtékzó dühében ily kérelmet intézett volt egyik főispánhoz: „arra kérem Nagyságodat, hogy azokat a fenevadakat lövesse“! Szép gyakorlásai a keresztény szeretetnek! Miután tehát az ő sok irányu álláspontját enynyire ismerjük, vegyük rendre az ő szidalmait.

*

II.

1.) Frecska urnak az unitárismus ellen intézett első vádja az, hogy azt a „legnyersebb rationalismusnak“ nevezi. E nézetében osztozni látszik Szász Domokos barátom is, a ki abból a szempontból, mert az unitárismus a trinitast, a Krisztus istenségét, a vicaria satisfactiot, a praedestinatiot és más hasonló mysteriumokat sem a szentirásban sehol fel nem találja, sem pedig az ész által felfoghatóknak nem tartja, s ennélfogva el nem fogadja, az unitárismust vulgaris rationalismus-nak nevezi, és azt elitéli. Azt állitja, hogy „az unitárismus az inspiratioról és revelatioról semmit sem akar tudni; hanyatlik, mert „a rationalis elemekből igen sokat, a vallásos elemekből pedig igen keveset vett fel. *) Valójában ha e hibáztatást csupán csak Frecska emelte vol-

*) Lásd: Erdélyi prot. közl. 1873 f. 2. sz. Szász Domokos barátom e czikkében hibáztatja az unitárismust az érintett hitczikkek el nem fogadásáért, holott azokat ő sem hiheti; hibáztatja, hogy az erőszaknak engedve némely mysticus elemeket felvett a kátéjába, — holott mint egyháztörténettel foglalkozónak ismernie kellene a deési Complanatio létrejötte körülményeit, melyek közt e mystikus elemek felvételétől függött az unitárismus léte. Különösnek tartja, hogy a Ferencz J. barátom által kiadott kátéban az apostoli hitforma szerepel, holott miután e hitformát ismeri, azt is tudnia kellene, hogy annak ott használt alakja tökéletes unitárius hitforma, a mely csak a háromsággal, s más ily tanokkal telt öntudatot nem elégiti ki. Tovább sectaszerüséggel és ellentmondással vádolja az unitárismust, s azt mondja, hogy az a vallásos szellem öröklő szükségeit nem elégiti ki. S midőn ezt kimondja, feledi, hogy később eme nyilatkozatával: „tán valamenynyi felekezet közt az unitárismus az, a mely bővölködik mindazon erényekben, a melyek egy felekezetnek intensiv erőt és maradandóságot kölcsönöznek“, éppen ő maga jőn ellentmondásba önmagával, elismervén az unitárismusról annak életrevalóságát, gyakorlatiasságát és maradandóságát. E nyilatkozata éppen olyan, mintha azt mondaná: a fa rosz ugyan, de a gyümölcse a legjobb; vagy mintha Bajtaynak Mária Thereziához tett felterjesztését ismételné, a melyben az áll, hogy „az unitáriusok becsületes derék emberek, hű alattvalók, jó gazdák, értelmes és jó hazafiak; de éppen szorgalmuk és jó erkölcsük által veszélyesek az egyházra“. Végre miután az unitárismus erényeit és mások feletti jellemvonásait kiemelte, azt mondja, hogy még sem az unitáriusoké a diadal pálmája, hanem a Luther és Kálvin-féle irányzaté, melylyel hite egész erejével vallja, hogy „Isten jelent meg a testben“. Valóban e nyilatkozata ama vermittleri szerepeket juttatja eszünkbe, a melyek Némethonban oly haszontalanoknak, mulékonyoknak és kéteseknek bizonyultak. Szász Domokos barátom is szabadon nyilatkozik egy szabad irányu egylet kebelében egyháza egyik hitczikkéről; de másfelől Debreczennel sem akar szaki-

na az unitárismus ellen, akkor ezt oly egyéntlől, mint ő, számba sem lehetne venni. De hogy Szász Domokos is, a ki a különböző vallások történetével és fejlődésével foglalkozott, ily nyilatkozatot teszen az unitárismusról, ez kissé különösnek tetszik. Azonban ez is csak azt tanusitja, hogy vagy nem veszi kellő figyelembe sem a rationalismus külön fajait, sem az unitárismust, s ennélfogva öszszevéti; vagy pedig ha tekintetbe veszi is, nem akar különbséget tenni. Pedig a kettő anynyira különböző, hogy a ki komolyan akar beszélni rólok, öszsze nem tévesztheti.

A rationalismus tényleg háromféle. Az egyik a vulgaris rationalismus, a mely azt hiszi, hogy a régi rendszert észszerü magyarázat útján a józan értelemmel meg lehet egyeztetni. A második a speculativ rationalismus, vagyis a rationalisták philosophiai aristokratiája, a mely azt tartja, hogy a régi rendszert a józan értelemmel a speculativ eszmék alapján egyeztetheti öszsze. A harmadik a kritikai rationalismus, a mely előre és hátra tekintés nélkül vizsgálódik, s elvet mindent, a mi előtte megállhatónak nem tetszik.

Az unitárismus ez útak és módok egyikét sem követi. Jól tudja, hogy a mily oktalanság a régi rendszert akár észszerü magyarázattal, akár a speculativ eszmék alapján, a józan értelemmel kiegyeztetni igyekezni, — éppen oly elhibázott dolog volna az emberi lélek szükségeinek, s az e szükségeket kielégitő tényezőknek alap nélküli vizsgálása. Az unitáriusok mindazt elfogadják, a mit a szentirás, a lélek, a tapasztalat, a tudomány és ennek vivmányai, s az emberiség nemes lelkü tanitói együtt és egybehangzólag tanitanak. De a mit a szentirásban fel nem találunk, a mi a történelmi birálat és a tudomány előtt nem igazolható, a lélek szükségeit ki nem elégiti, mint p. o. azt a jellemzést, a melynél fogva a lutheránus és kálvinista egyházak hitformáiban az absoluttökélyekkel biró Istent lelketlennek, igazságtalannak, kegyetlennek és részrehajlónak tüntetik fel, s más hasonló tanokat, a melyek Szász D. szerint „egységes lényünk minden irányu szükségleteit kielégitik“, mi semmikép el nem fogadhatjuk. Mi aval tartunk, hogy a vallás igazságait az emberek az emberi haladás ter-

---

tani, s ezért orthodoxnak mutatja magát itthon. Az általa is vallott szabad vizsgálódás egyátalában nem fér öszsze a bibliának tulajdonitott csalhatatlan tekintélylyel, a mely miatt minket vádol. E két irányu és ellentétes nyilatkozat nem egyezik meg egy modern theologus álláspontjával.

mészetes törvényei szerint fedezték és fedezik fel ezután is. Innen mi az inspiratiot és revelatiot folytonosnak és átalánosnak tartjuk*). Nem áll tehát, a mit Szász Domokos mond, mert mi mind az inspiratiot, mind a revelatiot hiszszük, csakhogy nem a kalvinismus értelmében. Mi Istent és a ker. vallást absolutnak tekintjük. Az üdvösség dolgában nem a hitformákat és abstract deductiokat teszszük a boldogság feltételeivé, hanem az ember jellemét, életét, tetteit, s hitének gyakorlati nyilvánulásait. Szerintünk az üdvösség nem kivülről, hanem belőlről ered, s az ember azt aratja le, a mit vetett. Ebből önként következik, hogy mi, bár a theologiát igyekszünk megtisztitani minden idegen elemtől, de kiválóbb sulyt fektetünk a gyakorlati vallásosságra, mint a rideg és elvont tételekre E tekintetben sem áll tehát Szász Domokosnak az a nyilatkozata, hogy vallásunk igen kevés vallásos elemet tartalmaz. Bizonyitják az unitárismusnak e gyakorlatiasságát azok az erények, a melyeket Szász Domokos barátom az unitárismus jó gyümölcsei gyanánt sorolt elé. El is ismerték az unitárismusnak e gyakorlatiasságát mind azok, a kik arról őszintén és igazán akartak nyilatkozni. Elismeri különösen egy jeles német theologus, a ki „Welchen Werth haben die christlichen Glaubenslehren" czimü munkája 90-dik lapján igy nyilatkozik róla: „Je mehr der Rationalismus mit seiner künstlichen Behandlung der Glaubenslehre in Abnahme kommt, desto gröszere Fortschritte macht jene reinpraktische Richtung, aus welcher die Gemeinschaft der Unitarier, sowie neuerdings die freien Gemeinden und die Protestantenvereine hervorgegangen sind. Sie gehen auf die Lehre, welche Christus selbst verkündet hat, zurück; sie finden, dasz Christus nicht ein dogmatisches System aufgestellt hat, sondern dasz er grosze sittliche Grundsätze gelehrt, und durch sein eigenes Leben anderen Menschen zum Vorbilde, geübt hat. Sie fassen das Christenthum nur als die Religion der Liebe".

Anynyi áll, hogy mi az észre**) nagy súlyt helyezünk, sőt

*) Lásd a Ker. Magvető V-tk köt. 120—126 lapjain az „Ihletés" czimü czikkemet, — és a Prot. egyletben tartott felolvasásomat az „Évkönyv" 106 lapján. — **) Téved Szász Domokos, midőn azt állitja, hogy mi a lelket részekre osztjuk. Ha a léleknek a tudomány által megnevezett működéseiről szólunk, az nem azt teszi, hogy mi az ember belvilágát részekre szakgassuk. A vallásnak szerintünk a lélek egész szükségeit kielégitőnek kell lenni, s mint ilyennek a léleknek a psychologia által nevezett öszszes tehetségeire kell hatnia, nem csak egyikre, vagy másikra, mint a római vagy prot. orthodoxiánál. (Lásd „Szentháromság története" czimü munkám előtti értekezésem XIII. pontja 1—3-dik sorait).

mondhatnám, hogy az értelmet a vallás dolgában legfőbb birónak tartjuk. Szerintünk csak az ész által lehet az igazat a hamistól, a kijelentést a koholmányoktól megkülönböztetni. Ha az új testamentumot csupán azért kellene elfogadnunk, mert előnkbe van téve, akkor a Koránt is éppen ugy elfogadhatnók. Ész nélkül sem a kijelentés nyomait nem tudnók felfedezni, sem az igazságot meggyőződésünkké, s ezt hitté emelni nem tudnók, sem pedig a szentirás valódi értelmét felfogni nem lehetne. Használja is az észt mindenik felekezet, a katholikus ugy, mint a protestáns, és miként mi. Az ész által határozzák el ők is, hogy melyik helyet kell szószerint, melyiket allegoriailag és melyiket képesen magyarázni. Az egyetlen különbség köztünk és köztök az, hogy mi az észt az egész bibliára alkalmazzuk és nem tudjuk fel nekik hibául az értelem gyakorlását; ők pedig annak csak egy részére alkalmazzák, s lekiábálnak minket, ha mi a léleknek általok gyakorolt jogaival élünk*).

A fennebbiekből tisztán látható, hogy vallásunk nem csak nem vulgaris rationalismus, sőt a lélek örök szükségeit más felekezeteknél inkább kielégitő voltánál fogva a jövő vallása.

2.) A második vád, a melyet Frecska ur ellenünk felhoz az, hogy vallásunknak előnye a tudomány elvadulása és az egyházi élet elfajulása. E vádja támogatására azt hozza fel, hogy vallásunk a tárgyilagosságot megveti, s a feléje hajló irány Némethonban egy tönkre silányitott életet mutat fel az 1760—1830 közti időkből. Midőn Frecska ur vádja támogatása szempontjából e bizonyitékokat leirta, valószinüleg nem jutott eszébe az, hogy az a vallási irány soha sem lehet subjectiv, a mely a tudomány vivmányaival kezet fogva halad, Nem jutott eszébe, hogy nem az unitárismus az, a mely a hitet és tudományt megveti, azokat ellenségeknek tartja, hanem éppen a lutherismus és kálvinismus. Az sem jutott eszébe, hogy Némethonban az idézett időkben a rationalis irányt éppen a lutheranus és kalvinista egyházak tagjai képezték, s nem az unitáriusok; mert az érintett idő alatt névleg egy uni-

*) Egyébiránt e téren nem sokára csak magokra fognak maradni a debreczeniek és barátaik; mert ime az erdélyi lutheránusok is az unitáriusok által követett irány felé törekszenek, a mit bizonyit az, hogy zsinatilag ellene nyilatkoztak az egyházi háromságnak (L Verhandlungen d. Vierten Landeskirchenversammlnng 1868), s egyes tekintélyes hangok emelkednek fel körükből az orthodoxia tévtanai ellen. Lásd: L. Koródi, „Theologischer Schutt“ czimü jeles értekezését.

tárius sem volt Némethonban. Hibázik tehát, midőn éppen a protestansok némelyikének. mint Paulusnak és Semlernek munkáit, a kik bizonyára mulhatatlanul felette állottak Frecska urnak, elitéli, s csak a gondolkozása szerintiekét emeli ki, mint p. o. a Rambachét. Egyébiránt én ezt sem tudom fel neki hibául; mert ha ismerte volna és tudná, hogy a Rambach munkája csupa subjectivismus, s hogy Rambach mily nevetségesen határozta meg egy könyv helyes használatát és az aval való viszszaélést, akkor hallgatott volna vele. Ugyanis Rambach „Hist. u. theolog. Einleit. in d. Religions-Streitigkeiten d. ev. luth. Kirche mit d. Socinianern" *) czimü munkájában igy szól: „Ein Miszbrauch ist es, solche Schriften aufzusuchen und zu lesen, die sie nicht würdig sind. Der rechte Gebrauch hingegen bestehet darinnen, dasz man sich für solchen Schrifften hüte". Mi unitáriusokul minden művet szivesen olvasunk és iróikat tiszteletben tartjuk, a kiknek czélja az igazság kideritése, s ez által a közjó eszközlése.

Ebből látni való, hogy midőn mi a tudományt és annak vivmányait vallásos meggyőződésünk fontos tényezőinek tekintjük, akkor vallásunk nem subjectivismus. Ilyennel csak a vak gyülölet hibáztathatja.

3.) Frecska ur harmadik vád gyanánt azt hozza fel az unitárismus ellen, hogy az „élődi növény a protestantismuson, a mely csak azért áll fenn Erdélyben, mert az ottani ref. egyházon él, annak életét szivja„ Frecska ur e vádját semmivel sem tudja bizonyitani, a miért kénytelen vagyok állitásait alaptalan rágalomnak és hitvány hazugságoknak nyilvánitani Ugy látszik, hogy Frecska ur teljesen tudatlan és járatlan az egyházi történelemben; mert ha azt ismerné, akkor tudnia kellene, hogy az unitárismusnak története a protestantismussal csaknem egyidejüleg történt kifejlődése óta, egészen a jelen korig, ellenei, a katholicismus és protestantismus elleni küzdelemben folyt le. Állása mindig védelmi volt, s nem támadó. A támadó fél most a katholicismus, majd a protestantismus voltak, a melyek nem szerették, hogy oly felekezet létezzék, a mely a szabad vizsgálódás elvét valósitja és az emberi lélek örök szükségeit kielégiti. E felekezetek szivták az unitarismus életét szellemileg és anyagilag. Már kezdetben, az unitárismus hajnalán — nem is emlitve az er-

*) Edit. Coburg und Leipzig 1745.

délyi katholikus fejedelmek eljárásait, kik vagyonunk nagy részéből kifosztottak, azt is elhallgatva, hogy midőn az unitáriusok az osztrák kormány által mellőzve voltak, egyetlen egy hatalmas kálvinista ur sem szólalt fel az unitáriusok és méltányosság érdekében — a kálvinisták voltak azok, a kik Servétet megégették. Ők voltak azok, a kik a 17-ik században Lengyelhonban szövetkeztek a jézsuitákkal az unitárismus kiirtására, a mi által aztán saját sirjokat is megásták. Ők voltak azok, a kik magyarhoni hitfeleinket, mint Egri Lukácsot és Alvinczi Györgyöt, halálra juttatták. Ők voltak azok, a kik Bethlen Gábor idejében alattomos utakon 62 háromszéki ekklézsiánkat kezökre keritették. Szóval ők voltak mindig és mindenütt azok, a kik az unitárismust irásban és a gyakorlati életben üldözték, s annak életét szivták. Az unitáriusok soha sem üldöztek senkit. Türelemmel és szeretettel viseltettek mindenki irányában. S ez a körülmény azt követeli, hogy a más felekezetbeliek is igazságosok és türelmesek legyenek irántok; de egyszersmind azt is bizonyitja, hogy az unitárismus nem élődi növény, a minek Frecska ur nevezte.

Felette sajnálom, hogy e történeti tényeket fel kellett emlitenem. Én bizonyára fel nem szakgattam volna a régi sebeket, ha Frecska urnak a Fgyelmezőben levő czikke nem kényszerit reá. Igy kénytelen voltam bizonyitékokat sorolni elé a Frecska ur állitásai hamis voltának kimutatására, különösen a debreczeni Figyelmező baratai téves hiedelmenek eloszlatására, a kik különös türelmetlenséget látszanak táplálni az unitárismus iránt, a mit az is mutat, hogy szivesen közölnek minden ellenünk lázitó, és a felekezetek közti jó egyetértést felzavaró czikket. Tán azt hiszik ezek az urak, hogy az unitárismus a kálvinismus kifolyása? Tévednek; mert az a reformátio elején azonnal eléállott, hogy a Luther és Kálvinféle merev dogmákkal elégedetlen és háborgó léleknek megadja a teljes szabadságot, a helyesebb irányt, s annak szükségeit kielégitse Az igaz, hogy a hol csak a vallás és hit ügyében haladás volt, mind az unitáriusok idézték elé directe és indirecte. Ők voltak az előrörsön. Az arminianusok feléjek igyekeztek; sőt még a kálvinismus is alkalmazkodott. S meglehet, hogy éppen az unitárismusnak e vonzó és alkalmaztató ereje az, a mi a debreczenieket oly dühösekké teszi, s velök a „szeretet“ parancsát feledteti.

Frecska ur aval hibáztatja tovább az unitárismust, hogy „a ref. egyházat utánozza minden külsőségben, csak-

hogy protestánsnak tartassék. Megünnepli ;vele a husvétot, elfeledve, hogy embernek ünnepet szentelni bálványozás". Hogy az unitáriusok isteni tisztelete külsőleg sokat hasonlit a reformátusokéhoz, ez áll. De ez nem azért van, hogy őket utánozzzuk, hanem mert elődeink igy állapitották meg az első keresztények isteni tisztelete egyszerüsége után. Azért éppen nincs, hogy protestánsoknak tartassunk; mert mi határozottan kimondva, nem óhajtunk a Frecskaféle lutheránusok értelmében protestánsok lenni. Mi csak értelemben kivánunk protestánsok lenni, melyszerint mi nem csak az unitárismus keletkezésekor, hanem azóta és ma is protestálunk minden hamis tanok és nézetek ellen. Hogy pedig Jézusnak, az emberiség legnagyobb férfiának, szellemi feltámadása, s az ő valódi tanitványainak (nem a Frecska és Mélius-féle keresztényeknek) lelkében való tovább élése emlékére ünnepet ülünk, ez nem egyéb, mint kegyeletes, hálás és szeretetteljes megemlékezés arról, a ki egész életét az emberiségnek áldozta, s halálával tudománya igazságát bizoyitotta bé. Az ily nemes ünnep nem bálványozás, mert mi Jézust nem imádjuk. Inkább lehetne bálványozóknak nevezni a lutheránusokat, a kik Jézust Istennek tartva, az atyát egyedül illető imádást megosztják, s neki egyik teremtményét imádják. De bálványozóknak lehetne nevezni a lutheranusokat azért is, mert ők daczára annak, hogy a reformátorok ellene nyilatkoztak a 16-ik században, a II. Urban pápa által 1095-ben kánonizált és a Cybele cultusból kifejlett Mária-cultusnak, s csak a gyengék kedvéért hagytak meg némelyeket, még ma is megünneplik az ő tiszteletére gyertyaszentelő, gyümölcsoltó és sarlós boldogaszszony napjait. Ime uram, kár olyasmivel hamisan vádolni mást, a miben maga nyakig van.

4.) Frecska ur azt hiszi továbbá, hogy mi „saját állomásaink helyett holmi gazdag sinecurákra vágyunk, melyeket most a ref. egyházban a nepotismus tölt bé". Én e hiedelmének csupán első ágára nézve tehetek észrevételt. Az utolsó ága a ref. egyházat illeti, azt sujtja, a mi ha igaz, elég szomoritó, s valóban csodálkozom, hogy Révész Imre ez őket fájdalmasan sujtó kifejezést megjegyzés nélkül hagyta. Az első ágára nézve biztositom Frecska urat, hogy unitárius ember sinecurára nem vágyik soha. Elég terünk van nekünk, a melynek hiven megfelelni igénybe veszi egész munkásságunkat. S e kötelességünknek igyekszünk is megfelelni; nem mint Frecska ur,

a ki hihetőleg gazdag sinecurájában felfuvalkodva, restté lett dolgozni, tanulni és a protestantismus eredeti szelleme szerint haladni.

5.) Frecska ur végül azt mondja, hogy „az unitáriusok nem protestánsok, nem hitfelei, mert ilyenekül honi törvényhozásunk sem ismerte el.“ Továbbá arra kér: „kiméljük meg a prot. egyházat“, mert mig ő és vele együtt ezer meg ezer lutheránus lelkész a reformátusnak áttérés nélkül nyujthatja az ur vacsoráját, mert az édes testvére; mig a róm. katholikust, ha áttér csak confirmálja, mert keresztsége apostoli hitvallásánál fogva érvényes: az unitáriust, ha áttér, megkereszteli, mert keresztségét el nem ismerheti“. Hogy Frecska ur az unitáriusokat hitfeleinek, felebarátainak nem ismeri el, ez csak antikrisztusi, ó zsidós szellemét és lelkületét bizonyitja. Erről mi nem tehetünk. Mi mindennek daczára is őt felebarátunknak tartjuk és szeretjük, mert mi azt tanultuk Jézustól: „arról ismerek rátok, ha egymást szeretitek“, s az ő tanitásához egész lélekkel ragaszkodunk. Csak azt sajnáljuk, hogy protestáns és magát igazhitünek tartó pap anynyira megfeledkezhetett a szentirásról, s annak tanitásáról, a kit ő istenének tart. E tette a szentirás iránti hütelenségére, istenétől való elszakadásra és tudatlanságra mutat. Tudatlanságát árulja el az az állitása is, a melyben azt mondja, hogy „honi törvényhozásunk terén csak agost. és helv. hitü protestáns van“. Ha a hazai törvényhozás müködéseivel és törvénykönyveinkkel ismeretes volna, tudhatná, hogy törvényhozásunk a „protestáns“ nevet nem ismeri. Ott mindenik felekezet a maga specialis nevén van nevezve; de a protestáns szó elé nem jön sehol. P. o. a „Corpus Juris“ szerint, a melynek hirét tán Frecska ur is hallotta, a budai 1523-ki országgyülés LIV-ik artikulusában azt határozta: „Lutheranos omnes tanquam publicos haereticos, hostesque Sacr. Virg. Mariae, poena capitis Majestas Regia punire dignetur“. Az 1525-ki rákosi országgyülés IV-ik articulusa igy szól: „Lutherani de regno exstirpentur, capiantur et comburantur“. A III. Ferdinánd alatt 1649-ben hozott XI. és XII. articulusok, s valamint az I. Leopold alatt 1681-ben hozott XXV-ik articulus, ugy az 1791-ki pozsonyi XXVI-ik articulus, mint szintén az „Approbata Constitutio“ I. tit 2 articulusa is csupán helvetica sive re-

formata, és lutherana sive augustana confessioknak nevezi a protestánsokat. Ebből látni való, hogy a protestáns" elnevezés honi törvényhozásunk terén nem szerepelt. Tehát Frecska ur itt sem mondott igazat. Már pedig papnak olyant állitani, a mi nem igaz, hűtelenség saját elhivatásához, mit hogy jövőre elkerülhesssen, azt ajánlom Frecska urnak, hogy tanulja meg elébb azt, a miről irni akar, s ne állitson olyant, a minek igaz vagy igaztalan voltáról magának tudomást és meggyőződést nem szerzett.

A fennebbihez hasonló szeretetlenséget és tudatlanságot árul el Frecska ur akkor is, midőn „az unitáriusok keresztségének érvényességét megtagadja". Frecska urnak tudnia kellene, hogy a keresztség cérémoniáját nem Jézus állitotta fel. Előtte sok idővel szokásban volt keleten a keresztelés a tisztaság jelképe gyanánt. Azt is tudnia kellene, hogy Jézusnak tanitványai nem kis gyermekeket kereszteltek; nem isatartották a keresztséget „verbum Dei cum mersione aquam"-nak, mint a smalcaldi czikkek 5-ik articulusa mondja, hanem egy oly cselekvénynek, a mely által a felnőtteket a Krisztus által alapitott lelki ország tagjaivá felvették, s a mely cselekvény a már megkeresztelteket tiszta és erkölcsös élet gyakorlására kötelezte. Ilyennek tekinti a keresztséget az evangelium, és ilyen cselekvénynek tekintik az unitáriusok Ha tehát Frecska ur magát az evangelium hirdetőjének tartja, akkor nem szabad neki egy oly keresztség érvényes voltát megtagadni, a mely éppen az evangelium szellemében és értelmében történik. Hoszszura nyulnék, ha Frecska ur keresztségi nézeteinek a szentirással ellenkező voltát ki akarnám mutatni. Elég legyen itt anynyit mondanom, hogy én alig hiszem, hogy valaki, a mi sorainkból a Frecska ur megrongyollott zászlójához pártoljon, s hogy Frecska urnak alkalma lehessen ujból keresztelési dühöngő szenvedélyét gyakorolgatni. Azonban ha mégis valakinek erre kedve jőne, s Frecska urhoz fordulna: ám lássa, keresztelje meg. Mi biztositjuk, hogy ha hozzánk tér, nem kereszteljük meg.

Miután ezekben a Frecska ur rágalmainak alaptalan voltát kimutattam, hátra volna még öszszehasonlitanom a protestáns felekezetek nézeteit az unitárismussal, s kimutatnom az unitarismusnak azok feletti elsőbbségét. De erről egy közelebbi alkalommal. Addig is azt ajánlom Frecska urnak, hogy tanulmányozza a Channing munkáit. Abból megtanulhatja, hogy mi a szeretet, a humanismus és egy pap kötelessége.

Simén Domokos.

Egyházi mozgalmak.

A mi herczeg-primásunk — azaz, a magyar róm. katholikusoké — Simor ő nmlga a Szent-István-társulatnak mart. 20-kán tartott nagy gyülésében hangos éljeneket kapott ime fellengző mondatáért: „Az egyház istenen kivül semmi más hatalmat maga fölött el nem ismer“. S ez isten nem is fölötte van az egyháznak, — benne van az az egyházban, mióta a csalatkozhatlanság isteni tökélyével lőn a római szent atya felruházha, a kinek minden allocutioja, egész politikája tanusitja, menynyire belétalálja magát e magasságos úri helyzetbe, éppen mint a szintén római poetikus emberek, a kiknek egyike dallá e szép hexametert: Est Deus in nobis, agitante calescimus illo. A római költő legalább megosztá költő társaival ez isteni kiváltságot, de a római püspök mint egyedül isten helytartója e földön, egymaga számára igényli a legfőbb hatalmat, oly formán, hogy az ő egyháza — az igaz istenországa — törvényei s természetesen maga a csalatkozhatatlan pápa szent sugalmai legyenek sinormértékül minden országban, s az államtörvények csak akkor érvényesek, ha a püspök megerősiti, hogy semmi egyházi törvényekkel nem ütköznek öszsze. Ez immár több mint költői, valóban — politikai szabadosság; s Falk porosz miniszter szerint „pártütés az állam“ ellen s azzal szemben egy kormány sem foglalhat el más álláspontot, mint hogy az államtörvényeknek teljes és feltétlen érvényt szerezni minden erejéből igyekezzék“.

Ez idő szerint 3 egyház-politikai törvényjavaslat volt tárgyalás alatt a porosz képviselő-házban, meganynyi törvényes védfegyverei az államnak a római hierarchia egyenes és nem egyenes megtámadásai ellen. Az első törvényjavaslatnak czélja védelmezni az egyéni szabadságot; a másodiké egy német-nemzeti papságot nevelni szemben egy ultramontan clerussal; s végül a papság jogait és függetlenségét oltalmazni saját maga egyházi előljá-

rói ellen. Az első megkönynyebbiti a fennálló egyházból való kilépést. A kilépő tudniillik köteles ebbeli szándékát községe birájával közölni, a ki e nyilatkozatot jegyzőkönyvbe iktatja s másolatát azon egyházi hatóságnak megküldi, melynek az illető tagja volt. Ha a kilépő 3 hó alatt ki nem veszi kiléptéről a hivatalos bizonylatot, nyilatkozata megszűnik jogérvénynyel birni. E bizonylat következtében pedig az egyháznak tartozó fizetések alól feloldoztatik. A második javaslat szerint az állam saját kezeibe veszi a papnöveldék feletti egyenes felvigyázatot. A papnövendékek kötelezvék az állam-gymnasiumokban és egyetemekben folytatni tanulásokat, s ekként növeltetésök egy része legalább a világi tanulókkal együtt történik. Papi hivatalra alkalmaztatásuk előtt szigoru vizsgát kell kiállaniok a bölcsészetből, történelemből, német irodalomból és a classicus nyelvekből sat. Mind e rendszabályok nem igen férnek össze az alkotmányos szabadsággal, csak is a szükségesség igazolja ily erős biztositékok felállitását az állam, a német egység megvédésére. A német püspökök újabbkori magatartása, egy külföldi, legfőbbnek hitt tekintélytől való függése komoly intésül szolgált a porosz hazafiaknak, gondoskodniok az ultramontan vetések elfojtásáról, mert az ultramontanismus maga részéről minden eszközt felhasznál a német egység elnyomására.

A kisded svájczi köztársaság, mint hajdan Dávid, a bethlehemi vitéz pásztorfi, a német Saul király nehézkes fegyverzete nélkül is el tud bánni az óriás Góliáttal, parittyája ügyesen elsuhintott köveivel nem egyszer homlokon sujtva a haza törvényeit fitymálni merészlőket. Igy teríté a porba Mermillod genevai lelkészt, a ki az állam tudta s megerősitése nélkül fogadta el a római szék adta püspökséget; igy Lachat püspököt, a kinek bűnlajstromából elég ez egyet megemliteni, hogy titkon és nyilván bujtogatott az állam és törvények ellen; igy tett le hivatalából nem egy törvényszegő lelkészt, s legujabban a berni Jurának 97 ily szellemü lelkészének tiltotta meg minden egyházi müködését a berni kormány, s e rendszabályát katonai erővel is készül végrehajtani, s a hol paphelyettesek nem találtatnának, az isteni tiszteletet egyelőre megszüntnek nyilatkoztatja.

Az ó-katholikus mozgalom egy országban sem nyilvánit oly alkotó életerőt, mint a kis Svájczban. Mig Döllingerék a nagy Németországban a kereszténység minden felekezetének egyesitésén ábrándoznak, azalatt Svájczban neki indultak a katholikus hit-

községek szervezésének, ó-katholikus püspök választásának; bizottságok működnek azon, hogy tudományos képzettségü lelkészek hivassanak, s a cultus és egyházi fegyelem reformját is fontolóra veszik, s már most kimondják, hogy a ker. katholikus egyház hitvallásának sulypontja a keresztény községekben s a tudományos miveltségü lelkészekben fog lenni. Mindezek azt bizonyitják, hogy a Svájcz ma is mint 300 éve arra látszik hivatva, hogy az egyházi reform gyakorlati kivitele és kiképzésében kiváló szerepet vigyen.

Egy párisi levélből olvassuk: „A franczia református közzsinat csupán 16 szóval határozta el az új orthodox confessiot, a melylyel megkötendőnek hiszi a lelkészek lelkiismeretét. Egyébaránt az orthodox párt nem remélheti, hogy a zsinat végzéseit a kormány kötelezővé tegye Francziaország minden református hitközségeire nézve; e végzéseket negyvennél több egyháztanács vetette el s kétszázötvennél több lelkész. Az egyháznak és államnak egymástól elválasztása szükségessé lett. Ez okból sürgetővé lett az is, hogy a szabadelvü protestantismus mentől elébb szervezkedjék, a mire, kétségkivül meg fogja nyerni a nagy unitárius társulatok rokonszenvét."

Gladstone, a szabadelvü angol ministerelnök, megbukott irlandi egyetembilljével, e felemás alkotással, melynélfogva megkisérté egyeztetni az olajat és vizet, megengesztelni az engesztelhetetlent — a tudomány előmozditását az irlandi ultramontanismussal. Az új egyetemben nem lesz vala szabad előadásokat tartani az igazán liberalis nevelés két legfontosabb tárgyából — az új történelemből és bölcsészetből, — s megtiltva büntetés alatt az új tanároknak oly tárgyak érintése, mik az ultramontan lelkiismeretre érzékenyen hatnának. Saját párthivei is szent haraggal fordultak el a nagy bölcseség miatt bolondozó vezértől, a ki hogy ujra viszszaesett elnöki székébe, csak annak köszönhető, hogy a tory-párt nem érzi az időt eljöttnek, vagy talán elmultnak látja arra nézve, hogy az ügyek élére állását elfogadni bátorkodhatnék.

— A „Gegenwart" jeles folyóirat szerint Spanyolországot nem ismerik kellőleg; ez ország sokkal előrehaladottabb, mintsem Németországban hiszik. A spanyolok már több forradalmakban igyekeztek a papság hatalmát megtörni és magok számára minél nagyobb függetlenséget biztositani. Az utolsó 13 évben a népnevelés-

re Németország után a spanyolok tettek legtöbbet s aránylag több iskolával és irni-olvasni tudóval birnak, mint Francziaország. Ennélfogva nagyon téves csak úgy általában állitani, hogy a spanyol nép enynyire és enynyire hátramaradt, bigott lakossággal bir stb. Mindez nem áll. Továbbá a köztársaság kikiáltása nem egy pillanat műve, mint ez államforma ellenei oly könynyen hiresztelik. Azon általános érvre, hogy a spanyolok a köztársaságra nem érettek, a Gegenwart irója igen találólag hozza fel Macaulay mondását: „ha egy nép önkényuralom alatt addig akarna várni, mig a szabadságra érett lesz, akkor ugyan mindig várhat s a zsarnokság meg lesz örökitve.

— A „szabad egyház a szabad államban“ újkori sokat hangoztatott elvnek veszélyességét a belgiumi viszonyokból észlelhettük; ez iránt még bővebben okulhatunk Amerika példáján, hol köztudat szerint az egyház és állam valóban függetlenek. Az alattvalókat senki sem kötelezi az egyháznak bizonyos adót fizetni, sőt arra sem, hogy azok egyik vagy másik egyház keblébe okvetlenül beiktatva legyenek.

A hitközség tagjai közönségesen önmagokat adóztatják meg; az egyház legnagyobb jövedelmét azonban adakozások, hagyományok által gyüjti. Nem tartozik a ritkaságok közé, hogy a városokban a templomszékeket elárverezik s egyes divatos templom ülőhelyei 50,000 dollárt is jövedelmeznek, kisebb városokban ellenkezőleg megesik az is, hogy anyagi erők hiányában templomi helyiségül valamely nyilvános termet bérelnek ki.

A katholicismus eleinte alig keltett figyelmet az amerikai Egy. államokban, a pápa hatalma ma már azonban sokkal nagyobb, mintsem gondolnók. Igaz, hogy az állam a katholikus dogmákkal mitsem törődik, valamint a többi hitfelekezet vallásával sem, de azért mégis Rómának kelletén túl engedett befolyást a közügyekbe. A pápa függetlenül nevezi ki püspökeit, érsekeit, ezek viszont a többi lelkészeket, a nélkül, hogy az államnak a placet joga fenn lett volna tartva, épitnek kolostorokat, alapitnak szerzetes-rendeket, a nélkül, hogy ehez a hatóságok beléegyezése megkivántatnék. Igaz, léteznek állami törvények, melyek a vagyonszerzési és kezelési szabályokat minden községre egyenlően kiterjesztik, a katholikus egyház azonban e törvényekkel mitsem törődik, különféle álutakon kijátsza azokat, mig ma már hatalma politikailag is nagy, roppant vagyona nagy segélyévé levén. A katholikus egyház vagyonát ma körülbelől 1000 mil-

lió dollárra számitják az Egyesült-Államokban. E nagy vagyonnál fogva a kath. papság befolyása oly nagy, hogy ma már alig mer egy politikus ellene nyiltan fellépni, az ő párthiveik töltik be a legfelsőbb hivatalokat: és nem ritkán a protestánsoktól bészedett adókat katholikus intézményekre forditják. A kath. egyház hivei tömör zárt sorokat képeznek, mig a protestáns egyházak bár számosabbak, de hiányzik nálok a vezető erő, s azért köztük még véres küzdelmek keletkezhetnek Ámerikában, s Poroszország jelenlegi küzdelme és esetleges győzelme egyszersmind Ámerika győzelme is.

Katholikus reform czim alatt Hatala péter, pesti egyetemi rector, új egyházi folyóiratot ad ki ápril 6-ától kezdve, melynek iránya a szabadelvü haladásé s modora a tudományos birálat modora lesz. Programmja szerint autonomia alatt nem azt érti, hogy az állam szabadalmat adjon a hierarchiának korlátlan uralomra az alpapság és a kath. polgárság felett, hanem azt, hogy ezen két utóbbi tényező is viszszanyerje az egyház kormányára döntő befolyását, a püspökök és papok választásában, az egyházi vagyon kezelésében, a fegyelem kérdésében, az iskolákban sat. — A korszerü folyóiratra figyelmeztetjük az egyházi kérdések iránt is érdeklődő hazánkfiait. — Előfizetési dij: félévre 3 frt.

Kr.

Hitfelekezetünk körében történt mozgalmak a vallás és növelés ügyében.

I. Hivatalos jelentés a Maroskörben tartott köri vizsgáló szék munkálkodásáról.

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

E folyó 1873-ik évi febr. 9-én Sz. Gericzén elkezdve, s Iklandon a mai nap végezve, már az egész környék területén megejtettük a vizsgálati munkálatot, a melyről vezetett három rendbeli jegyzőkönyvek egyik példányát egész terjedelmében; a mult nyári közgyülésre tett költségi jegyzéket, valamint a jelen vizsgálószékre tett költségek jegyzékét, (Iszlóban a Komáromi kisaszszonyok látván el a vizsgálószéket), ide fogva, van szerencsénk felterjeszteni; teszszük pedig ezt a következő megjegyzéseink kiséretében:

A jelen vizsgálat rendén a következő főbb mozzanatok jelentkeztek: 1.) az ekklézsiák pénzkezelése, 2.) kepemegváltási mozgalmak, 3.) tanügy, 4.) iskolaépitési törekvések, 5.) kegyes adományozások.

1.) A pénzügy kezelés, valamint mindenütt, ugy az ekklézsiák életében is egyik főtényező levén, ámbár a vizsgálószék részéről, elejétől fogva, nem hiányzott annak figyelemmel kisérése, szigoru ellenőrzése, és a szükségesnek látszó utasitások megtétele; mégis nehezen csikorog, s mint például: Kálban, tőke is vész el (lásd Kál kivonat 11 pont); a tőke többnyire a szegénység kezén szét van forgácsolva, „édes miénk“ ürügye alatt, a kamat pontosan nem fizettetik; atyafiság, komaság, barátsági érdekek elnézők a tőkék veszélybe sülyedésénél, a helyett, hogy kellő időben megelőzve lett volna a baj. Nehezünkre esik bár kimondanunk, de mégis ugy van; hogy Kálban és Ny. Sz. Lászlón, hol több előkelő birtokos atyánkfia van, fordulnak elő a legtöbb nehézségek a pénzkezelésnél.

A lehető pénzzavar kikerülése végett, és elővigyázatul ugy intézkedtünk: hogy az adósságos kötleveleket férj és feleség együtt irják alá, közösen kötve le vagyonukat, és kötelezetve a kamatok kamatjának is fizetésére; a történhető tehetetlenség esetére állitsanak jótálló személyes kezest is, és saját költségüken és terhökre betáblázhatási engedélyt adjanak sat.

A tiz száztólias kamat fizetése mindenütt életbe van léptetve, és a kötlevelek kieserélése s a fennebbiek értelmében leendő kiállitása meghagyva az illetőknek.

2.) A kepemegváltási mozgalmaknál, szembetünőleg, egyéb polgári terhek alóli kisiklás mindinkább lehetetlenné válván, a nép nagyobb része az egyházi terhek lerázásában keres könynyebbülést és kárpótlást minden lehető alkalommal; kétség kivül azért, mert az egyebekben éreztetett szigor e tekintetben nem alkalmazható. Innen a kepemegváltási ösztön ébredése, feltünedezése! Vizsgálószékünk távol van attól, hogy ez intézményt nyereségnek ne tartaná; mert ez úton elejé vétetnék a belső emberek és nép közti surlódásnak, az igehirdetés és kölcsönös viszony vonzóbb hatásuvá lehetne, s a belső emberekre nézve a kevesebb bizonyos, értékesebb s megnyugtatóbb lenne a többel kecsegtető csalóka váradalomnál; csakhogy a megváltási alap lenne kellően biztositott; a minek pedig nyugodt megalkatására s a megalkatás bevárására a nép alig bir kellő törelemmel: azt sem hajlandó figyelembe venni, hogy e felett egyéb kiadásokra is kellene tőkéjének fenmaradni, s tőkeöregbitési tartalékkal is rendelkezni? Ilyen mozgalom jelentkezett, első helyen:

a.) Szabédon, honnan, a mint értesültünk, ez érdekben már felfolyamodás is történt.

b.) Sz. Gericzén, hol egy megállitandó tervezet szerint, tiz évig tartó rovatal és tőkésités szolgálna alapul.

c.) Csokfalván, hol a malom kétes biztonságu jövedelméből a zabkepe már tettleg megváltozott.

d.) Sz. Háromságon, e.) Ny. Sz. Lászlón, f.) Ny. Sz. Mártonban, g.) Vadadban, h.) Kálban, i) Iklandon, hol a fakepe megváltás részint keresztülvitetett, részint foganatba vételéhez az előleges lépések megtétettek. k.) a Ny. Szeredai leány megyebeliek, meglévő tőkéjök, s a községtől is közelebbről kapandó öszszeg jövedelméből, a belső emberek kepéjét szándékoznak megváltani. l.) N. Ernyei, m.) Ákosfalvi, n.) Atosfal-

*

vi leánymegyebeliekre nézve is hasonló megváltás van kitátásba helyezve, kivált azon okból, hogy e négy utóbbi leánymegyebeliek érdekei, vallásos erkölcsi élete ez úton is megóva maradhassanak.

Mind ezen kepemegváltási mozrgalmak kedvező kilátások volnának életünkben, csak hogy nyugodt, tapintatos átalakuláson s ne kierőszakolt és rohamos úton legyenek keresztülvihetők.

3.) A tanügy kérdésénél ég és föld közt lebegünk, mert magunknak a felvilágositás, buzditás és serkentésen kivül, az iskolák kellő időben való beállitására s öszszetartására nincs más fegyverünk; a polgári hatóság pedig, mely hivatása körébe vonni törekszik az iskolák feletti rendelkezést, még mind csak késik hatályosan közbelépni és kellő segédnyujtással lenni. Azonban igy is észlelhető némi haladás az iskolás gyermekek szaporodásánál, az ismétlő iskolázás beállitásánál, és az oktatás czélszerübb útba inditásánál; az sem hagyható figyelmen kivül, hogy iskoláink javára szaporodnak az iskolapénzek, könyvtáracskák, és vagy két községben gabonamagtár is létezik.

4.) Az iskola-épületek és azok felszerelésére vonatkozólag, miután sz. gericzei, csokfalvi és ny. sz. mártoni iskoláink a polgári kormány részéről a kijavitásra megintve lettek; mindenik helyen az előleges lépések megtétettek, részint az iskolatelek terének megnagyobbitására, részint az épitési anyagok beszerzésére s illetőleg az előmunkálatok megtételére, hogy a fennálló iskolai törvény kivánalmának megfelelhessenek; ezeken kivül: Vadadban, az eddigi szűkös iskolaház egy új tanszobával toldatott ki a mult évben, hogy a népesség befogadására elég tágas legyen, és a fiuk a leányoktól elkülönittessenek.

5.) Jótékonysági és szerzési mozzanatok czime alatt:

a.) Maros-Vásárhelyt, az úr asztalához mig élnek és helyt laknak, tkts. Fekete Károly ur kenyeret, és káli tkts. Nagy György ur, bort adni igérték.

b.) Sz. Gericzén, az iskolatelek nagyobbitására egy 4 öl széles benn való jószág vásároltatott 450 frton.

c.) Csokfalván, a malom területének nagyobbitására két darabocska föld vásároltatott 23 frton.

d.) Ny. Sz. Lászlón, a néhai Sárosi Ferencz ur kegyes alapitványa, több éveken keresztül kamathalmazással 1201 frt 58

kr. tőkére felnövekedvén, ennek jövedelme 1872-ben tétetett folyóvá, mely szerint a helybeli pap évenként kap 35 frtot, a mester 17 frt 50 krt; 17 frt 50 kr. tőke kezelési költségbe menvén; a jelenleg fennmaradó 2 frt 9 kr. jövedelem tőkésittetik.

e.) Ugyan Ny Sz. Lászlón, özv. mlgs. Tolnai Jánosné Szentiváni Zsuzsánna aszszony, urasztali kenyérhordásra ajándékozott egy asztalkendőt, értéke 1 frt 50 kr.

f.) Ny. Gálfalván, Zsigmond Mihályné Fekete Ágnes aszszony, halála utánra, hagyományozott az ekklézsia számára 60 ftot.

g.) A ny. szeredai leánymegye részére, a község jövedelméből kiszakitott 226 frt bevárandó.

h.) Ny. Sz. Mártonban, helybeli pap Szentmártoni Sámuel ur élete párja, Fekete Borbára aszszony adott egy czinfedelü füles üvegkannát, keresztelésre, értéke 1 frt.

Ugyan ide Szentmártoni Berta aszszony, Kis-Adorjáni Farkas Ferenczné, az urasztalához egy virágos üveg boros poharat adott, értéke 1 frt 50 kr.

i.) Vadadban, a falusi község, a papság csűre épitésére ajándékozott 49 ftot.

k.) Iszlóban, mlgs Komáromi Anna kisaszszony, a helybeli papság javára évenként kiszolgáltatandó 15 kalangya buzakepét, az ur asztalára kenyeret és bort biztositott; lekötve ennek biztositására egy 2 hold 1369 □ öl területü szántót, értéke 200 frt.

Ugyan itt mlgs. Komáromi Borbára és Anna kisaszszonyok a papság kapujához és kútja gémjéhez ajándékoztak 2 szál cserefát, értéke 2 frt.

Ugyan itt, Györfi János és neje Jánosi Lidia, egy fekete bársony szószéktakarót ajándékoztak, értéke 10 frt.

A fennebbi kivonatok tudomásul hozása mellett, hivatalos tisztelettel maradunk, a

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanácsnak

A marosköri unitárius egyházi vizsgálószéknek Iklandon febr. 21-én 1873-ban bevégzett üléséből.

alázatos szolgái
Farkas György,
esperes.
Kelemen István,
jegyző.

II. Esperesti vizsgálat a székely-udvarhelyi ekklézsiában.

A sz. udvarhelyi unitária ekklézsiában — megalakulása után — az esperesti első vizsgálat folyó évi febr. 7-én tartatott a templomul is használt helyiségben, t. Bodrogi Áronné kegyes özvegy házánál, hová a helybeli hiveken kivül még a szomszéd helységekből (filiákból) is többen jelentek meg. A szokásos kölcsönös üdvözlések után a vizsgálószék örvendetes izenetként tudatja a hivek kicsiny seregével az udvarhelyköri unitária ekklézsiák testvéri üdvözletét s anyagilag meleg pártfogást tanusitó igéreteit, mely igéretek anynyival biztosabb támaszt nyujtanak, mert már sok közülök be is váltatott. Több ekklézsia küldött már kisebb nagyobb öszszeget, azonban a vizsgálószék által részint beadott, részint bejelentett öszszegek között legjelentékenyebb az, mely a közelebbi zsinat alkalmával Kolozsvártt, egyes hitrokonaink adakozásából, gyüjtetett. Vajha az udvarhelyköri ekklézsiák nemes példája más körökben is követésre találna!

Miután e soroknak nem czélja a számadás, mellőzöm ez uttal az adakozások számszerinti feljegyzését, s csak anynyit emlitek meg, hogy a mily lelkes örömmel tétettek az adakozások és igéretek, épp oly nagy örömmel fogadtattak a gyülekezet által, anynyivalinkább, mert ezen testvéri segélynyujtásban a gyarapodásnak és növekedésnek biztos zálogát látván a kicsiny de lelkes ekklézsia, reménytelten igér magának szép jövendőt.

A vizsgálat rendjén kérdésbe jöttek a helybeli adakozások is, mire feleletül mind előmutattattak azok a tárgyak t. i. anyakönyvek, ekklézsiai jegyzőkönyvek, bibliák s más egyházi könyvek és az urvacsorai teritékhez szükséges kellékek, melyek mind a hivek áldozatkészségéről tanuskodnak.

Ugyanekkor választotta meg a gyülekezet rendes hivatalnokait a legszebb egyetértéssel, kiket a vizsgálószék megerősitett hivatalaikban s azonnal fel is esketett. A hivatalnokok felesketése után több fontos intézkedések tétettek a már tökéletesen megalakult udvarhelyi unitária ekklézsia jövőjét illetőleg, melyről egy más alkalommal talán bővebben szólhatunk, s midőn a tárgyalások bevégződtek, az esperesti vizsgálószék meleg szavakban vett búcsut a gyülekezettől, óhajtván az új ekklézsia gyarapodását és felvirágzását.

Kisgyörgy Sándor.

III. A népnevelés ügye ujszékeli ekklézsiánkban.

Ugy vélem, fontos kötelességet teljesitek, midőn ujszékeli ekklézsiánknak egy, a népnevelés oltárára tett áldozatát a „Keresztény Magvető" lapjain nyilvánosságra hozom. S midőn ezt teszem, önkénytelenül azon óhajtás keletkezik keblemben: vajha ez egyszerü szép példa követésre találna mindenhol, de kűlönösen azon ekklézsiáinkban, hol, mert a közjövedelem vagy semmi, vagy igen csekély, de inkább az érdekeltség, s különösen tán buzgó és erélyes vezérek hiánya miatt, az új nemzedék mivelése, illetőleg az iskolák ügye mind anyagi, mind szellemi tekintetben csaknem oly gyarló, mint volt azon ábéabos korban, mely hála az előhaladás szellemének — már néhaivá vált, s az újabb kornak e téren tett magasztos intézményeiből itélve, talán soha fel nem támad!

Jó iskolaház és *jó tanitó*, ez a népnevelés nagy könyvének ábécéje. Az *első* fénye a községnek, a népnevelés nagy horderejü eszméje miatt; s hol a templom és jó iskolaház, mint szerelmes pár, századokra néző mosolyok között ölelkeznek, ott ne féltsük a népet; mert két fényes csillag — a vallás és tudomány — vezérli a közjóllét és boldogság felé irányzott után. A *második* mozdonya a nemzet és haza századokra nyuló életvonatának, s minél nagyobb mérvben van kifejlődve a tanitóban a kellő erő-, buzgóság- és kitartás gőze, a vonat annál sebesebben és biztosabban halad „Isten országa" állomása felé. A *kettő* együtt véve pedig biztositéka a nemzet és haza fennállásának és virágzásának.

Azonban mióta a népnevelés nagy horderejü eszméje és annak fontossága szőnyegre került, e tárgy anynyira meg van vitatva, miszerint ugy hiszem, nem tulzok, ha kimondom, hogy ezen elméletileg már talán el is nyütt eszmét át kell vinnünk a gyakorlatba, vagyis jobban mondva, ki kell lépnünk a tettek terére. A korszellem szekere sebesen halad: engedjük magunkat általa elragadtatni. A mustármag szét van hintve, találjon az bennünk termékeny földre, csirázzék ki az buzgóságunk esőcseppjeitől... növekedjék az kitartásunk és áldozatkészségünk harmatjától nagy fává. Hiszen a nemzetek és országok statistikája is elég példát mutat fel arra, hogy az államnak ereje és hatalma nem a lábaival földet rengető hadsergektől, hanem a virágzó iskolától függ, és

hogy azon államok, melyek jövedelmöket tán pazarnak tetsző bőkezüséggel szórák a népnevelésre, ha magát, az egész öszszeget nem is, de annak kamatját bizonyosan többszörösebben viszszakapták, mint a golyószóró ágyukra és hátultöltő puskákra tett kiadásokét. Mert a népnevelés virágzása által megszerzett észfennség oly hatalom, melyet semminemü más hatalom örökös rabigában tartani nem képes. Felküzdi az magát az őtet megillető magaslatra . . . ha ma nem, holnap, s ha holnap nem, tizedek vagy századok mulva.

Az 1867-ik évet irtuk. Ez év azon évek közé tartozik, melyek áldással mosolyogtak a remény édes biztatásai közt munkálkodókra. A földmivelő megkapta hiv munkája eredményét, verejtékei jutalmát. Áldott legyen Isten szent neve érette! Oh használjuk az áldást Isten akaratja szerint! Legalább tizedének tizedét tegyük a népnevelés oltárára, honnan majd szellemi kincsekben kamatostól viszszanyerjük! hahár csekélység, hisz unitárius egyházunk nagy érdemü püspöke, ft. Kriza János maga mondja: „Mint a nagy természetben az égből aláhulló miriád kicsinyke cseppek eszközlik a mezők és halmok termékenységét, ugy az erkölcsi világban is oly kicsiny, de gyakran, de szünet nélkül huldogáló adományi cseppekből gyült öszsze, a mi egyházakat, iskolákat, jótékony intézeteket fentart és virágoztat". S im, e felséges igazság népünk keblében is gyökeret vert, egy 400 lelket számláló székely ekklézsia megértette, s annak valósitására buzdult.

„Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden cseppje drága gyöngyöt ér!"

Előre szét lőn terjesztve a hir, hogy a jövő vasárnap, a ki teheti, jöjjön a templomba, mert nagy dolog fog történni.

November 3-ika fölvirradt. Szokatlan nagy hallgatóság seregelt öszsze unitáriusok és reformátusok egyaránt. Szerény magam tartottam egy beszédet, felmutatva abban az irányt, melyben a kor halad, és a sebeket, melyeket gyógyitanunk, és a hiányokat, melyeket pótolnunk kell, ha a kortól meszsze hátramaradni nem akarunk. A hallgatóság mélyen meg volt illetődve. Érezni látszott, hogy a sebek, melyeket eddig nem ismert, már sajogni kezdettek. S szent elhatározás támadott lelkében, hogy ezen segiteni kell, ha idő mulva a nagy fájdalom miatt sirni és jajgatni nem akarunk. Leszállva

a szószékből, felszólitottam a hallgatóságot, hogy a ki az ügy szentségétől át van hatva, „iskolaház épitésére és tanitói fizetés javitására“ megkezdett alapba teendő igéretét mondja tollam alá. Irtam folytonosan, sebesen; mert rohamosan jött a tárgy. A hallgatóság kicsinye és nagyja nem- és valláskülönbség nélkül sietett letenni buzgalmának áldozatát a szent asztalra; Jézus asztalára, a ki életében és halálában példát hagyott nekünk, hogy a mint ő cselekedett, mi is ugy cselekedjük. Az eredmény ez lett: „Iskolaház épitésre“ 32 frt, 10 véka búza, 25 véka 6 kupa törökbúza; „tanitói fizetés javitására“ 49 frt 43 kr. 6 véka 8 kupa búza, 26 véka 14 kupa törökbúza; öszszesen 81 frt 43 kr., 16 véka 5 kupa búza, 52 véka 4 kupa törökbúza. Valódi keresztény îstenitisztelet, Isten országának terjesztése, nem csak buzgó szavakkal, de buzgó tettekkel is! Azonban ez csak igéret, a dolognak könynyebb fele volt. Ezt fel kellett szedni, huzamos ideig napokon keresztül ajtóról ajtóra járni, mig az igéret adománynyá lett; be is gyült pontosan, ekklézsiai gondnok Buzogány Gábor buzgósága által, ki nem kimélve fáradságot, idővesztést, kötelességét hiven megtette. Adjon Isten sok ily gondnokot! A gabona pénzzé tétetett s az egész öszszeg ideiglenes kezelés végett Raffaj Károly urra bizatott, ki 1869 ápril 18-án a gondnoki rendes kezelés alá átadott 166 frtot 24½ krt. Később a presbyterium által meghatároztatott, hogy a tervbe vett iskolaház épittessék fel az ekklézsiai pénzalapból; ez új alap pedig egészben fordittassék az iskola-tanitói fizetés javitására. 1869 óta a gondnok által pontosan kezeltetvén, évről évre szaporodott. 1872-ben az iskolatanitónak a presbyterium által minden évre a kamatból utalványoztatott 30 frt. jelenleg pedig, leszámitva a tanitó évi járulékát és a kezelési költséget „iskolai alap“ czim alatt, a mint ez évi köri vizsgáló szék jegyzőkönyvből kitűnik, áll: 84 kr. hijával 500 — mondd ötszáz o. é. forintból.

Im a követésre méltó gyönyörü példa! Ötszáz forint iskolai alap a nép önkéntes szerény adakozásából. Eszméje megszületett még akkor, mikor az 1868-iki XXXVIII-ik törvényczikk még nem volt meghozva; kivitele pedig részint már megtörtént, s biztosan remélhetjük, hogy a népnevelés ügyében kifejlődött nemes verseny által gyarapodni fog. Föl, részt venni e nemes versenyben! Papok, tanitók, ti legyetek a zászlóvivők! Kárpátokkal keritett hazánk le-

vegője tele van a tömérdek panasz hangjával: hogy a nép hideg, közönyös; a papnak és tanitónak a jövedelme csekélyebb, mint a nemzet más napszámosainak, holott övék a legfontosabb szerep a nép életében, mert ennek vallása és tudománya, erkölcsi élete van kezeikben letéve. Mind igaz, mind ugy van. De elég már a panasz. Ebben igyekezni biztositékot keresni, a vizbe fulónak fűszálhoz való kapkodása Kérjünk, kolduljunk inkább a néptől; hiszen ez nem szégyen, mert nem magunkért, hanem hazánk, nemzetünk és vallásunk közügyeért teszszük. Ne mondjuk, hogy a nép hideg, közönyös; hiszen unitárius vallásunk életéből meritett tapasztalatok szerint tudjuk, hogy midőn egyházunk, vallásunk és iskoláink érdekében a néphez szólottunk; a nép áldozatával felelt. De ne hidjük, hogy a mai korban a buzgóság élesztésére a nagy és fényes szavak elégségesek. Töltsük bé hivatásunk körét híven, pontosan, s midőn a nép észreveszi, hogy a nagy és fényes szavak nagy és fényes tettektől viszhangzanak: bizonyosan érdeklődni és buzdulni fog szent czélok elérésére *).

Raffaj Domokos,
ujszékeli pap.

---

*) Készséggel közöljük a jelentést az eléadott eseményről, melynek számokban kifejezhető értéke bár szerény, jelentését mégis fontosnak tartjuk, mert nyilván mutatja, hogy közügyeink, társadalmi életünk nemesitésében, köznevelésünk emelésében habár csekély eszközökkel, mégis csak lendithetünk, ha a hivatottak buzgalommal sietnek a népben érdekeltséget kelteni s ezt jó irányban vezetni.

Bizalommal hivjuk fel tisztelt olvasóinkat átalán, különösen tisztelt pap társainkat, hogy e mezőn történendő mozgalmakról, vállalatunkban ezek nyilvántartására mostan nyitott rovatunk számára jelentéseiket hozzánk beküldeni sziveskedjenek.

a szerkesztők.

Különfélék.

Belső emberek változása az 1872-ik évben. Meghaláloztak: Pap Sándor, szentmihályfalvi lelkész. Szabó Domokos, iklandi lelkész. Barta György, tarcsafalvi lelkész. Gyöngyösi Áron, kedei lelkész. Jakab Sándor, kénosi lelkész. Székely Károly, kénosi tanitó.

Nyugalmazottak: kidei lelkész Csegezi József. Szindi lelkész Marosi József. Ádámosi tanitó Ütő Gábor. B. szentmiklósi tanitó Kerekes Áron. K. sárosi lelkész Zoltán József, Nyárádszentmártoni lelkész. Szentmártoni Sámuel, Bözödi lelkész Árkosi Mózes. Firtos-váralyai lelkész Kozma Lőrincz. Sz.-kereszturi lelkész Pálfi Lajos. Felső-rákosi lelkész Siménfalvi Sándor.

Kinevezettek: Fülep Mózes, pepnövendék, kidei lelkészszé. Dali Ádám, bágyoni tanitó, szent-mihályfalvi lelkészszé. Tarcsafalvi Izsák, deák, sinfalvi tanitóvá. Fodor András, sinfalvi tanitó, bágyoni tanitóvá. Orbók Gyula, deák, csegezi tanitóvá. Szatmári Mózes, nyug. lelkész, szindi lelkészszé. Benczédi Sándor, papnövendék, ádámosi tanitóvá. Nagy János, pipei tanitó, b. szentmiklósi tanitóvá. Kiss László, k. sárosi tanitó és papjelölt, ugyanoda lekészszé. Szentmártoni Kálmán, papjelölt, ny. szentmártoni lelkészszé. Biró Elek, iszlói lelkész, iklandi lelkészszé. Nagy Mózes, nyug. lelkész, iszlói lelkészszé. Kozma Dimény, papnövendék, firtos-váralyai lelkészszé. Ürmösi Kálmán, kolozsvári káplán, tarcsafalvi lelkészszé. Inczefi Dénes, tordátfalvi lelkész, derzsi lelkészszé. Péterfi Mihály, h. szentmártoni tanitó és papjelölt, kedei lelkészszé. Gombos Sámuel, sz.-kereszturi gymnasiumi segéd-tanár és papjelölt, sz.-kereszturi lelkészszé és hittanárrá. Zsakó János, deák, pipei tanitóvá. Nagy Sándor, deák, h. almási leánytanitóvá. Rédiger Géza, köztanitó és papjelölt, h. ujfalusi lelkészszé. Máté Sándor, deák, h. szentmártoni tanitóvá. Kovács István, nyug. tanitó, muzsnai tanitóvá. Kis-

györgy Sándor, köztanitó és papjelölt, kénosi lelkészszé. Török Áron, derzsi káplán, f. rákosi lelkészszé. Szabó Máton, deák, f. rákosi segéd-tanitóvá.

A közoktatási miniszter legújabb rendelete. A vallás és közoktatási m. kir. miniszter f. évi febr. 22-ről 1 sz. alatt valamenynyi hitfelekezet egyházi főhatóságához egy körrendeletet bocsátot, melyben hivatkozva a nevelés ügye fontosságára, kifejti, hogy valamint az 1868-diki népoktatási törvény hozatalakor nem volt, ugy most sem lehet a kormány czélja a felekezeteket iskolatartási joguktól megfosztani vagy oda müködni, hogy ezek minden áron községi iskolákká alakittassanak. „Én részemről — igy nyilatkozik a szóban levő rendeletben a miniszter ur — a népiskolák feletti felügyelet gyakorlásában soha sem fogok arra tekinteni, hogy az iskolák felekezetiek-e vagy más jellemüek, hanem mindenkor és egyedül azt keresem bennök, jó iskolák-e?

Ez után elismeréssel szólva a hitfelekezeteknek a népoktatás ügye körül eddig is teljesitett buzgalmáról, elősorolja azokat a kötelességeket, a melyeknek teljesitésére a törvény a magok iskoláikat fentartani kivánó egyházakat feltétlenül kötelezi; nevezetesen, „hogy a felekezeti iskolát fentartani kivánó minden hitközség köteles a kebeléhez tartozó tanköteles gyermekek számára szükségéhez mért iskolai épületet állitani; az ily épület egy-egy termében legfennebb 80 tanulót tanittathat, s ezen termeknek egészségeseknek, világosoknak, czélszerüen bébutorozattaknak s taneszközökkel felszerelteknek kell lenni; tartozik a hitközség a felekezetéhez tartozó szülék 6—12 éves korában levő mindkét nemü gyermekeit hat évi tanfolyamon át falun 8, városban 9 hónapig folytonosan iskolába járatni; a 13—15 éves kor között állóknak köteles ismétlő iskolát szervezni: az iskolát mulasztó gyermekek szüleit a törvény 4 §-a szerint megbüntettetni; köteles minden 80 iskolás gyermek mellé egy-egy képezett tanitót rendelni; a törvényt megelőző korból netalán képzettlenül fenmaradt iskolatanitók póttanitásáról gondoskodni, melyben az állam valamint eddig, ugy ezután is igyekszik az egyház segitségére lenni; erkölcsileg köteles az iskolai tanitó tisztességes fizetéséről, sőt tehetetlenségre jutása esetében nyugdijáról is gondoskodni“.

Ezeket emeli ki a miniszteri körrendelet a különben ismert népoktatási törvényből, s mi jónak látjuk ezeket szintén ismételni; mert a midőn a miniszter egyfelől a törvényre hivatkozik, másfelől felhivja az egyházi hatóságokat, hogy vegyék számba népiskoláikat, ha vajjon azok megfelelnek-e a törvény követelményeinek, s ha nem, igyekezzenek e tekintetben

mielőbb intézkedni, vagy ha a szemle alkalmával arról győződnének meg, hogy felekezeti iskoláik között olyanok is találtatnak, melyeket a felekezet saját erején törvényszerüleg rendezni és fentartani nem tudna: találjanak módot abban, hogy az ily hitközségek vagy a felekezet egyetemes erején, vagy a törvény által e czélból megalapitott módszerinti segély által iskoláikat törvényszerüleg rendezhessék és a nép nevelését czélszerüen elémozdithassák; a beállott év lefolyása alatt pedig név szerint jelentsék bé, hogy mely hitközségekben fognak a törvény értelmében rendezett felekezeti iskolákat fentartani, és melyek lesznek azok a hitközségek, melyek iskoláikat sem a hitközségek, sem az egyetemes egyház erején fentartani nem fogják.

Egyházi tanácsunk eme körrendeletet átadta a nevelésügyi bizottságnak azon megintésekkel együtt, a melyeket a tanfelügyelők utján már több iskolánk megkapott, s lesz alkalmunk jövő füzetünkben ennek kimeritő munkálatát közölni; most csak azon szerény megjegyzésünknek kivánunk kifejezést adni, hogy részünkről is óhajtjuk a népnevelésnek minél jobb karba hozatalát, s reméljük is, hogy ez lassanként bé fog következhetni, csak hogy minden esetre idő kell rá, mig sok százados mulasztásokat helyrepótolhatunk.

A porosz néptanitók öszszesen 36 kérelemmel járultak a követek házának nevelésügyi bizottmányához, melyekben azt kérik, hogy ideigleues törvény által a jelen szükség tekintetéből javadalmazásban részesittessenek. Kérésök támogatására eléadják, hogy az a törvény, mely ez ügyet részletesen szabályozná, már régóta kilálásba helyeztetett ugyan, de annak közelebbről leendő megalkotásához s életbeléptetéséhez nincsen semmi reményök. Mivel pedig a közelebbi időkben a legszükségesebb életszerek 50, sőt 100 százalékkal drágultak, eddigi fizetésökből lehetetlen megélniök; másfelől azt, hogy ezen szomoru viszonynál fogva a tanitók jövedelmileg a hivatalszolgákkal és napszámosokkal egy osztályba esnek, a mi a nevelés ügyére csak káros lehet. Kérik tehát 1) Hogy a fizetés minimuma állittassék meg, mely a szolgálati idővel gyarapodjék rendszeresen. 2) Hogy a néptanitók az állami szolgálati személyzettel egyenlő fizetésben részeltessenek. 3) Azon törvények szerint nyugdijaztassanak, miként az álamhivatalnokok. Hasonlóan folyamodott ez ügyben a porosz néptanitók országos egylete is. A kérés támogatására felhozatik, hogy 1864-ben a 10,517 városi néptanitók közül átlag, iskolai és egyházi szolgálatért lakást, fűtést, tehát mindent belé számitva, személyenként 218 tallér (327 ft.) volt az öszszes fizetése; a 26,502 falusi tanitóé átlag 185 tal. (297 ft.) volt.

A kormány biztossa a bizottmány előtt kijelentette, hogy a kormány elismeri a néptanok fizetése emelésének szükséges voltát, és éppen arra kiván munkálni a jelenleg készülőben levő új átalános népiskolai törvény utján ; de éppen azért nem eszközölhető, hogy egy külön esetre külön törvény alkottassék. Biztonsággal várhatni, szerinte, hogy az alkotandó népnevelési törvényben, a népnevelés igazgatása még szorosabb viszonyba hozatik a kerületi közigazgatással, mint a milyenben az utóbbiról szóló törvény szerint jelenleg van. A kérelmekben hangsulyozott azon kivánságra nézve, hogy a tanitói fizetések megállitásánál ne vétessék tekintetbe azon jövedelem, melyet a tanitók egyházi szolgálattételért kapnak, a biztos azt jegyezte meg, hogy a hol a tanitók kettős hivatala organicus öszszeköttetésben van, a törvény bizonyosan nem fog különbséget tenni a jövedelem között, csak az lesz a kérdés, hogy az illető melyik hivatásának szolgál többet. Hogy a tanitók szolgálati idejök szerinti fietéspótlásban részesüljenek, sok nehézséggel jár, mert ez által változások eseteiben egyes községek önhibájokon kivül terheltetnének, midőn tudniillik fiatal tanitó helyett idősebbet kapnának. Hogy nyugdijazás tekintetéből a néptanitók állami hivatalnokoknak nézessenek, az állásokból folyólag lehetetlen, mivel azok sajátlag községi hivatalnokok, s annál fogva csak mellékesen szolgalják az államot. A bizottmány a kérelmeket a kormányhoz utasitotta, hogy a munkában levő népnevelési törvényben vétesseuek tekintetbe ; most csak azt inditványozza, hogy a költségvetésben a tanitók, tanitónők és népiskolák segedelmezésére 2.052,540 tallérban előirányzott öszszeg 700,000 tallérral szaporittassék.

Az ó-katholikus mozgalom jogosultsága mellett bizonyit már most nem csak az elmélet, hanem az élet is, mert Svájczban a napokban indult meg istenigazában az új alakulás. Zürichben ó-katholikus hitközség jött létre a nép által választott pappal, Genevában szintén piroslik az újjászületés hajnala, s Hiacyth atya szabadelvü felolvasásait áhitattal hallgatja a petrifikált igazságokkal jól nem lakható népség. Ausztriában is a cselekvés terére lépnek le az elmélkedések fellegéből az „actions-comiték. Csehországban már alakulóban legalább is 10 ó-katholikus hitközség, s nem sokára a püspök választás is napirendre kerülend. Az eddig csupán klérikális egyház ily formán nem sokára a csodás festésü égből leszállva az emberek fiai és leányai közé, szélesebb demokratikus alapon fog felüdülni s a jelen kor izlését és szükségét mindenben kielégitő gyümölcsöket teremni.

A németországi „Protestantenverein“ mindinkább hatja át életfényével és melegével a birodalom népeit, mióta maga a német Ri-

chelieu, Bismarck herczeg is, átlátta, hogy a katholikus és protestáns orthodoxokkal nem vivhatni ki a német egységet, a melyet nem volt elég kivivni a csatamezőkön, a mi csak napok remeklése volt, de kercsztül kell vinni s megszilárditni a különféle irányzatu lelkekben is, a mi csak huzamos idők munkájának lehet eredménye. Közelebbről S y d o „ , berlini lelkészt helyezte viszsza hivatalába a porosz főegyháztanács, a kit a brandenburgi egyháztanács letett volt 50 évi szolgálata után, mert Jézusnak csodálatos fogantatását nem tudta elhinni, s ennek ellenében őt József és Mária törvényes házasságuk szülöttjének állitja.

— **Az amerikai orthodox egyházakat** nagyban liberalizálta a köztük kovászként működő unitárizmus, ugy, hogy a luther-calvini dogma-rendszer, mi eddig egyedül lelki házikenyere lehetett a népek millióinak, aligha eddigi alakjában további táplálékul maradhat, bármenynyire fitymálja is az unitárizmus életképességét egy-egy nagy Würdenträger, a s e c t a nevezettel csak is e törpe minoritást illetve saját nagy terjü orthodoxiája mellett. Különös ironiája a sorsnak, hogy e nagy orthodoxia öléből egyre ömlik ki az üdébb forrásviz ama nyomoru kis sectának a nevelésére, s mint a 17-ik században a dodrechti zsinat által kiátkozott arminianusok az unitáriusokkal ápolták a legrokonibb viszonylatot, úgy ma is ily rokonszenves hitrokoninkat találjuk fel a franczia, hollandi, svájczi stb. kálvinistákban. Mert azért, hogy jelenleg velünk tartanak inkább, mint a megkövesült orthodoxokkal, méltán nevezhetik magokat a Calvin utódainak, mint névszerint a leghiresebb amerikai hitszónok Beecher nem rég hevesen ostromolva a Calvin dogmáit, midőn valaki azért kérdőre vonná, hogyan nevezi magát mégis Calvin hivének, azzal felelt, hogy „ha Calvin a mai korban él, mint egyike a legnagyobb reformátoroknak, őmaga is hasonló elveket fogna nyilvánitani“.

— **Az angol unitáriusok** éppen most nagyban folytatják az aláirást egy oly Londonban épitendő c s a r n o k r a, mely központi gyülhelye legyen felekezetöknek, hol hivatalaik, könyvtáraik sat. legyenek egy csomóban. Mintegy félmillió forintba fog kerülni az egész épület. Amerikai hitfeleink aláirása pedig jelenleg egy W a s h i n g t o n városban épitendő s z é k e s e g y h á z r a van folyamatban, melynek egyik osztályát szintén könyvtárak, hivatali helyiségek fognák képezni.

Martineau, a hires angol bölcsész, és londoni unitárius tanár és lelkész, utóbbi minőségü működéséről öregségi gyengélkedése következtében lemondván, tisztelői s barátai két izben 8,000 gvinéával, azaz, csak-

nem 90,000 forinttal tisztelték meg, egyfelől „a materialismussal szemben a tisztább kereszténység érdekeinek előmozditására irányzott irodalmi nagy érdemei, másfelől lelkészi hű működése iránti hálaérzésök jeléül".

Az „Egyházi Reform" czimü havi közlöny mult évi 12-ik s folyó évi 1-ső számában a többek közt magától a szerkesztőtől, Kovács Alberttől egy szép tanulmány jelent meg a magyar protestáns énekes könyvekről, melyben a lutheránusok, magyarországi és erdélyi reformátusok és unitáriusok énekes könyveit ismertetve, azokból 134 dicséretet választ ki, mint olyanokat, a melyekből egy közösön használandó énekes könyvet lehetne öszszeállitani. A kiválasztott énekek t. i. olyanok lennének, a melyeket mindenik vallásfelekezet használhatna minden lelki sérelem nélkül. Érdekes az arány, a melyben a különböző vallásfelekezetek énekei állanak egymáshoz a kiválasztott énekgyüjteményben. E szerint az evangelikusok előtt ismerős volna 50 vagy 52; tehát $^2/_5$-e; a magyarországi reformátusok előtt 42, tehát $^1/_3$-a; az erdélyi reformátusok előtt 64, tehát $^1/_2$-e, s végre az unitáriusok előtt 15, tehát $^1/_9$-e. Ez utóbbi három azonban még sok ismerőst nyerne a szebb zsoltárokban, a melyek szintén megválogatandók volnának, ugy hogy öszszesen mintegy 31 zsoltár maradna meg és pedig igen kevés kivétellel éppen azok, melyek az erdélyi ref. és unitár. énekes könyvekben megvannak.

A pesti ref. theologiai önképző-kör „Ifjusági lapok" czim alatt még a mult év november havában egy vegyes tartalmu havi közlönyt inditott meg, melynek eddig megjelent 4 számát szerkesztőségünk is megkapta, s abból örömmel győződtünk meg a pesti ref. theologusok komoly törekvéséről, alapos készültségéről s munkásságban gyönyörködő lelkök nemesebb lüktetéseiről. Ha jól értesültünk, a mi theologusaink is készeknek nyilatkoztak az Ifjusági lapokba dolgozatokat adni; részünkről csak örvendeni fogunk e nemes szövetségnek. Az önképző-kör a maga költségén adja ki a lapot s igy annak előállitásában kétszeres érdeme van.

Az „Erdélyi Gazda" czimü szaklap az erdélyi gazdasági egyletnek eddig kéthetenként megjelenő közlönye, január hó óta heti lappá van átalakitva, s daczára a majdnem kétszeres költségnek, a lap az egylet tagjainak ezután is ingyen, az előfizetőknek pedig az eddigi ár mellett, egész évre 4 frt. o. é. küldetik meg. Belső embereink, valamint általában t. olvasóink legnagyobb része gazdasággal is foglalkozván, kötelességünknek tartottuk részünkről is figyelmökbe ajánlani ez előnyös lapreformot.

Jézusnak a maga korához és más korszakokhoz való viszonya.*)

„Nemde a főemberek, vagy a farizeusok közül hitt-e ő benne valaki? Ján. 7, 48.

A világon semmi sincs oly figyelemre méltó, oly ritka, s a mi a vele való foglalkozást anynyira megjutalmazná, mint egy nagy ember. Az emberi természet a maga lényegében nemes, s ezen valódi földi uralkodóját keresi mindig és mindenütt. Nem egyszer mondjuk, hogy amerikai intézményeink nem kivánnak nagy embereket; hogy mi inkább haladunk ezek nélkül, mint velök. De támadjon csak egy valódi nagy ember a mi földrészünkön, mihelyt megértjük, a mi democraticus sziveink tüstént csodálatra és szeretetre fognak gyuladni. Mi ugy hullámzunk szavaira, mint szél fuvására aratáskor a gabona. Örömet lelnénk benne, ha neki engedelmeskedketünk; mert ő azt beszéli, a mire lelkünk vágyik. Az emberek némileg mindig várnak egy ilyen nagy embert. De midőn megérkezik a valódi nagy ember, kit Isten előre elkészitett, az emberek megcsalatva érezvén magokat várakozásukban, nem ismerik meg őt. Ő nem azokon a kapukon megyen be a városba, hol a várakozók tolonganak. Ő egy újdon-új jelenség, mely egy korábbihoz sem hasonlit teljesen. Azért az emberek sem el- sem meg nem ismerik őt. Nyelve idegen, alakja szokatlan. Forradalminak látszik, a régi falakat lerombolja, hogy azokon felépitse saját templomát, vagy legalább széttöri az ódon sziklákat, s új gránitot és márványt hord öszsze.

A nagy embereknek két osztálya van. Néha olyanok támadnak, kiket mihelyt feltünnek, azonnal mindenki nagyoknak ismer el.

*) „The relation of Jésus to his age and the ages“ Parker Theodornak Bostonban dec. 16-án 1844-ben tartott beszéde. The collected works of Theodor Parker. Edit. by Fr. P. Cobbe. Vol. III. Discourses of theology. London 1866.

Az ilyen emberekben megvan az, a mi a jelenkor szükségeire és várakozásaira nézve helyes. Ők kimondják, a mi után sok ember epedett, de kifejezni nem tudott; gondolattá változtatják, a mi anynyi szivben homályos érzelem parázsaként lappangott, de a mi még nem vált teljes tudattá. Az ily embereket jól fogadják. Senki sem érti őket félre. A világ fut utánnok, kalapját veti fel és ujjong; mert a világ lovagias, követi az ő királyát, ha meglátja és megismeri. A jobbak követik a nagy embert, a kit megértettek; a roszak pedig mindenkit követnek, ki érdeköknek szolgál.

De van a nagy embereknek egy más osztálya, ama nagyoké, a kiknek nagyságát nem mindenki látja. Ezek az emberek vélekedései szerint már sokkal elébb haladtak, mint az ők álmaik; mások szerint meg jobbak koruknál. Ezért sokan azt mondják, hogy valami tévedésnek kell lenni a dologban; mert ez az ember nem oly nagy, a milyennek látszik, sőt átalán nem is nagy ember, csupán ámitó. Ezek az emberek nem csak azt tartják szem előtt, mi az emberek jelen szükségeire és várakozására vonatkozik, hanem a mi a mindenséget, az örökkévalót, az Istent illeti. Ezek nem azt mondják ki, a mit én és te ki akartunk mondani, de nem tudtunk; hanem, a mit majd évek mulva óhajtottunk volna kimondani, akkor, ha tökéletesedtünk és a férfikort elértük.

Nekem ugy tetszik, hogy midőn ez utóbbi osztály emberei eljőnek, soha sem fognak a közvélemény vizsgálóinak és vezéreinek tetszésével találkozni. Midőn ők egy ilyen új nagy embert várnak, lelkök a legutóbbi nagy ember iránti előitélettel van eltelve. Ők azt várják, hogy az új éppen olyan legyen, mint a régi, de az egyáltalában nem hasonlit hozzá. A természet gazdag, de még sem oly gazdag, hogy pazarrá legyen. S igy két nagy ember sohasem hasonlit egymáshoz. Nem! mert ez az új nagy ember talán azzal kezdi, hogy sok olyant lerembol, a mit a régi imák és könyek között épitett fel. Ő először is kimutatja a korábbi nagy ember korlátoltságait és fogyatkozásásait; kétségbe vonja tekintélyét. Viszszautasit minden tanitót; hagyománynak nem hódol; s a népszerü bálványokat látszó tiszteletlenséggel leneveti. Miként fogják „a tekintélyes emberek", a kiknek egy nehány jó elvök van, s még nehányat atyáiktól is örököltek, miként fogják „az emberek legjobbjai és legbölcsebbjei", miként fogják ezt az új embert tekinteni? Ők semmi különöst sem fognak találni benne, csak anynyit, hogy bőbeszédü, felületes, veszélyes és forradalmi. Öszszezavarja a rend-

ről való fogalmaikat, és kimutatja, hogy a társadalmi intézmények tökéletlenek, hogy azoknak tökéletlenségei nem gránit avagy márványból állanak, hanem csupán lágy viaszra irt szavakból, melyeket ki lehet dörzsölni és arra ismét másokat irni. Kimutatja, hogy az ilyen tökéletlen intézmények kisebbek egy nagy embernél. A közvélemény vezérei és vizsgálói az ilyen embert nem tisztelik, hanem gyülölik. Miért ne? Mások, a kiknek félanynyi nevelése sincs, s az előzményekkel sem ismeretesek eléggé üdvözlik az új nagy embert; üdvözlik eszméit; üdvözlik személyét. Ezek igy szólanak: „Ime egy próféta!"

Midőn Jézus, az ácsmester, József feleségének, Máriának a fia, Názáreth kicsiny helységében harmincz éves kora felé elkezdett a synagogákban és az országútakon prédikálni, ugy látszik, hogy senki sem gondolta benne a nagy embert. „Ki vagy te? kérdék a közvélemény őrei. Ő ugy találta, hogy az emberek egy nagy ember után várakoznak. Ugy látszik, általános vélemény volt az, hogy egy nagy embernek kell támadni az egyház és az állam megszabaditására. Ők Mózesre, a hajdankor isteni férfiára tekintettek viszsza, kinek nagyszerü élete átment a világba és a ki iránt az emberek különböző módon mutatták ki tiszteletöket; a többek közt az által, hogy sok mindenféle csudáról beszéltek, melyeket ő tett, és kimondották, hogy többé senki sem lehet olyan nagy, senki sem közeledhetik Istenhez anynyira. Viszszatekintettek a prófétákra, az isteni férfiak hoszszu sorozatára is, a kiket azonban kevesebbre becsültek a dicső Mózesnél; Mózes alakja meszsze kimagasult a nemzet felett, mely az ő árnyékába vonta meg magát. Ábrahám valódi gyermekei ugy gondolkoztak, hogy a legközelebbi nagy embernek az őt közvetlen megelőző képmásának kell lennie, a kinek annak eszméit ismételnie és a régi modorban kell munkálnia. A beteg emberek szeretik, hogy éppen az által az orvosság által gyógyuljanak meg, mely rajtok azelőtt segitett, vagy legalább is azokkal a megszokott szerekkel, melyek közönségesek.

Judéában akkor három kiválóan felismerhető párt volt. Ott voltak egyfelől a conservativek, a kik az egyházat, a hagyományt, az egyházi és theocratiai tekintélyt képviselték. Ezek a régi könyvek betüihez, a régi szertartási formákhoz, az atyák hagyományaihoz ragaszkodtak. Senki sem idvezülhet, csupán a zsidó, mondák ők, s az is csak a körülmetélkedés és a régi törvények megtartása által; Isten azt szereti és azonkivül semmit sem fogad el. Ezek

*

voltak a farizeusok, szolgáik — az irástudókkal. Ebből az osztályból különösen a papok, a léviták képezték a nemzeti pártot, ama kor nemzeti zsidó pártját. Ezek legalább nyilvánosan hittek a hagyományban, Mózesben és a prófétákban; hogy titkon mit hittek, azt az Isten és ők tudják. Én nem tudom.

Ott volt másfelől a közönbös párt, a sadduceusok, az állam. Ezeknek kezében volt a gazdagság és ők hittek abban mind nyilvánosan, mind magánosan. Ezek előkelőbbek és miveltebbek voltak a frarizeusoknál. Érintkeztek a külföldiekkel, ismerték a jóniai ês atheni irókat, kiktől a farizeusok iszonyodtak. Ezek némi tekintélyben álló emberek valának, kik a zsidó theologiában nem igen hittek. Az nem nagy érdem, hogy az ember még az ördögben se higyjen, ha valódi hite az Istenben sincs, a kinek ő szeretetét szentelhetné. A sadduceus nem hitt sem az angyalokban, sem a feltámadásban — még a lélek halhatatlanságában sem, hanem hitt az államban, a törvényekben, a rendőrségben, a börtönökben, a bárdban. Vallási dolgokban, ugy látszik, a farizeusnak positiv hite volt, csak hogy e positiv hit nagy tévedésen alapult. Vallási dolgokban a sadduceusnak éppen semmi positiv hite nem volt, még olyan se, a mely téves lett volna, legalább igy gondolkoznak némelyek. Határozott állitása csak tagadólagos volt. Azt hitte, mit szemeivel látott, ujjaival érintett és nyelvével megizlelt. A halhatatlan életet sohasem látta, nem érezte és nem izlelte, tehát nem is hitt abban. Volt egyszer egy pogány sadduceus, a ki azt mondotta: „A jobb karom az én Istenem!“.

Harmadik volt a kivülállók (come-outers) pártja, kik megvetették az államot és az egyházat is; ezek a pusztába vonultak, hol szomjukat vad szamarak enyhitették és a hol reményök szerint minden régi zsarnokságtól szabadon alkothatták meg intézményöket. A szentirás canonicus könyveiben határozottan semmit sem mond ez emberekről. Ez feltünő hiány ugyan, de a külföldi irókkal ismeretes két zsidónál, u. m, Josephusnál és Philonál találunk némi tudósitást ezekről. Ezek az essenusok, egy asketa felekezet voltak, kik legalább nagy részben idegenkedtek a házasságtól és egymással bizonyos communismusban éltek.

A farizeusok és sadduceusoknak egyetlenegy nagy, élő és irányadó eszméjök se volt; értek olyan eszmét, mely az embert, annak reményeit, vágyait, hajlamait, aspiratioit és törekvő erejét képviselte volna. Az nem ritka dolog, fogják önök talán mondani,

hogy az egyházban, vagy az államban valamely pártnak ilyen eszméi ne legyenek; de nekik még olyanok sem voltak, melyek ez eszméket bár némileg pótolhatták volna. Ugy látszik, teljességgel nem volt hitök az emberben, annak isteni természetében és tökéletesedő erejében. Az essenusoknak voltak eszméik, volt positiv hitök; ők hittek az emberben, de e hitet nagyon gyengitette intézményök. Ők, mint a farizeusok és sadduceusok foglyai valának saját intézményöknek és pártjok határán kivül valószinüleg semmi jót sem láttak.

Anynyi világos, hogy e három felekezet közül egyik sem hitte, nem ismerte, sőt nem is vette volna észre a názárethi Jézus nagyságát: eszméi nem egyeztek azok fogalmaival; ő nem az a férfiu volt, a kire azok vártak; semmi esetre sem az a Messiás, Istennek az a felkentje, a kit ők óhajtottak. A sadduceus szerint ez az új nagy ember csak egy római quaestor, vagy procurator lehetett; a farizeusok Gámálielnél megtestesültebb farizeust, az essenusok pedig egy asketát vártak. Igy van ez most is. Némelyek, ugy látszik, azt gondolják, hogyha Jézus viszszatérne a földre egy bibliai hely alapján unitárius beszédeket tartana és unitárius értelemben bebizonyitaná az ő isteni küldetését, az általa tanitott örök igazságokat, elbeszélvén azokat a csodákat, melyeket ezelőtt 18 századdal tett és bebizonyitaná a lélek halhatatlanságát saját testi feltámadásából. Mások meg ugy vélekednek, hogy ő szigorubb jellegü beszédeket tartana; az emberek nagy részét teljesen megromlottaknak itélné, beszélne a feltétlen elválasztásról, a cselekedetek nélküli idvezülésről, a hit általi megigazulásról, és beszélne a pokolról addig, a mig az aszszonyok és gyermekek elájulnának és az emberek térdei a remegés miatt öszszeverődnének. Talán mindkét rész tévedni fogna.

Igy állott tehát a dolog. Az embereknek ez a három osztálya, lekötve saját előitéletei és babonáitól, ellensége volt egymásnak. A farizeusok azt mondották: „Mi tudjuk, hogy az Isten szólott Mózeshez, de hogy ez ember honnan való, nem tudjuk. Ő kálomolja Mózest és a prófétákat; igen, ördög van benne és bolond, miért hallgassuk őt?“ A sadduceusok azon panaszkodtak, „hogy a népet fellázitja“ — tette is azt. Az essenusok kétségkivül azt mondák, „hogy ő tobzodó és részeges, a publikanusok és bűnösök barátja“. E három szempontból tekintve az itélet igaz volt; mit tehetett volna ő, hogy mind a három pártnak tetszedjék. Semmit!

semmit olyant, a mit hajlandó lett volna tenni. Ezért mindnyáján gyülölték és igyekeztek őt elpusztitani. Az ok világos. Ő sokkal mélyebb volt, minthogy mélységét belátták volna; sokkal magasabban állott, mint hogy felfoghatták volna; sokkal távolabb állott tőlök, mintsem szerethették volna. Ő nem azon kor nagy embere volt. Ugy találta, hogy minden intézmény ellene van, ellene az egyház és az állam. Még Keresztelő János is, egy igaz próféta, de nem valódi próféta *) kételkedett, hogy vajjon Jézus-e az, kit az embereknek követni kell. Hogyha Jézus a farizeusok értelmében beszél, hittek volna beszédében és a beszélőben is. Ha a sadduceusoknak kedvez, nagy ember lesz az ok táborukban, és Herodes örömest ivott volna az ékesszóló galileaiért és az ácsnak fiát bibor és finom szövetbe öltöztette volna. Ha pedig az essenusokat dicséri, kimondván azok jelszavát, ők is megfizettek volna neki, talán fejévé teszik társaságuknak, vagy legalább a magok módja szerint megtisztelik. Jézus ezek közül egyik szerint sem beszélt. Miért tisztelték avagy csak türték is volna meg hát őt? Különös dolog lett volna ezt tenni. A Jézus hibája vagy fogyatkozása volt-e ennélfogva, hogy ezek az emberek viszszautasiták? ellenkezoleg. Eső egyformán hull, a nap egyformán süt jóra és gonoszra; a végetlen hatalom, bölcseség és jóság munkája minden ember előtt áll, kijelenti a láthatatlan dolgokat, s a bolond mégis igy szól, szivében ezt mondja: „nincsen Isten!"

Jézus nem beszélt a pártok előitéleteinek érdekében, s azért megvetették. De a midőn kimondotta azokat az igazságokat, a melyek Istentől vannak, melyek az ember állapotának minden helyen és minden időben megfelelnek, a mikor a farizeusok, sadduceusok és essenusok ajkaikkal szidalmat szórván, fogaikat csikorgatván, eltávoztak: voltak ott nemes keblü férfiak és alázatos aszszonyok, kik régóta várták Izrael megvigasztalását, a kik hallgaták, örömest hallgaták őt. Igen! azok mindenöket elhagyták, hogy kövessék őt. Őt! nem, nem ő volt, a kit követtek; az Isten volt az, a kinek benne engedelmeskedtek, az igazság és szeretet Istene.

Voltak olyan emberek is, a kiket szorosan véve nem lehetett a fennálló felekezetek közül egyikhez is számitani, a kik a sok-

---

*) A zsidó nép hiedelme szerint Malakiással a profetia bezáródott. Utána nem támadhatott próféta. Ezért Jánost sem tartotta prófétának, pedig ihlett próféta volt, de nem valódi. Ford.

képtelenség miatt kifáradva, igazság után szomjuhozának, a kik betegek voltak, de nem tudták miért és mitől, azonban még sem voltak anynyira betegek, hogy ne várják az angyalt, ki őket meggyógyitsa, ha mindjárt zavaros vizzel, vagy ismeretlen orvosszerek által is. Ezekben az emberekben nem voltak meg egy mereven szervezett és szűkkeblü felekezet előitéletei. Talán még annak ismeretével vagy jó szokásaival sem birtak. Krisztusnak első követői „tanulatlan és tudatlan emberek valának". Jézusnak magának sem volt rendkivüli miveltsége, olyan formán, hogy a világ az ilyen dolgokról itélni szokott. A városabeliek csodálkoztak egy nevezetes alkalommal, hogy ő miként tanult meg olvasni. Ugy látszik, ő a theologiából keveset tudott, mi reá nézve talán jobb volt. Reánk nézve pedig kétségenkivül jobb, hogy ő semmiféle theologiát sem tanult. Ő tudta azt, hogy a theologia nem vallás. A galileabelieknek nem volt szüksége theologiára, s ha lett volna is, ez esetben a jeruzsálemi igen silány theologiai iskolának a legutolsó irástudója is teremthetett volna elég theologiát, teremthetett volna egy olyant, melyben egész életen át higyjenek. Nekik vallásra volt szükségök. Ők látták, a mint Jézus annak szépségét kifejtette, és a midőn látták, üdvözölték, szivvel lélekkel üdvözölték azt.

Ha én oly költő volnék, milyennek némelyek születnek, s ha szavakkal tudnám festeni azt, a minek valóságban kellene a lélek előtt megjelenni, a szem előtt élni és aztán mindörökre élénk emlékezetben maradni, akkor beszélnék a népről, mely a hegyi beszédet, a példázatokat, a dorgálásokat és a boldogitó szavakat hallgatta. Ezek egyszerü emberek és alázatos aszszoyok valának; többen közülök együgyüek, miként mi, némelyek bünösök. De mindnyájoknak volt szive, mely szeressen, volt lelke, mely az igazságra vágyjék. Midőn ő beszélt, némelyek kétségenkivül azt mondották: „Új dolog, hogy az igaz imádó itt éppen ugy, mint Jeruzsálemben, most éppen ugy, mint minden időben lélekben és igazságban imádja az ő urát; aztán még az is szigoru parancs: szeressétek ellenségeiteket, bocsássatok meg nekik, habár hetvenhétszer megsértettek és bántalmaztak is; továbbá az a vélemény, hogy a törvény és próféták, legalább a mi azokban lényegileg a vallásra tartozik, egy szabályba van foglalva: szeressétek felebarátaitokat, mint önmagatokat, szeressétek az Istent teljes erőtökből, különbözik a synagoga farizeusi orthodoxiájától. Merész, vakmerő, lázitó dolog azt mondani: Én nagyobb vagyok a templomnál, bölcsebb Salamonnál, jobb jelvénye

Istennek mind a kettőnél". De valami mélyebben feküdt szivökben a zsidó orthodoxiánál; valami, a mit a zsidó orthodoxia ki nem elégithetett, de a mi annál inkább nyugtalanitotta az egyház vezéreit; valami, mit a zsidó orthodoxia el nem nyomhatott, el nem takarhatott. Bűnösök tértek meg az ő dorgálásaira. Érezték, hogy ő azt pirongatja, a kit szeret. S mégis a bűnről és bűnősökről adott képei nem voltak hizelgők, kevés vigasztaló volt azokban. De a publicanusok és paráznanők nem tették azért kezöket szivökre, igy szólván: „sérted érzelmeinket, nem szenvedhetünk". Nem! ezek szavait megfontolták és sirva bánkodtak. Ő megmutatta nekik az ők bűnöket, annak okát, következményeit és gyógyszerét. Mint szabaditó jött ő hozzájok és azok igy szólottak: „Üdvöz légy!" — azok a bánkodó Magdalénák, kik sirva borultak lábaihoz.

Érdekes volna ismernünk a felzaklatott érzelmeket, a melyek magokkal ragadták a Jézus körül özönlő sokaságot, mely őt követé, bárhova ment, miként a dagály követi a holdat; érdekes volna látni azokat az arczokat, melyek először kételkedve pillantottak reá, a midőn ő a Tábor hegyén, vagy a Genezareth tava mellett, Kaperneum, vagy Giskhalában *) beszélni kezdett, aztán miként borult el szavaira némelyeknek ábrázata, mintha villámokkal terhelt sötét felhő szállotta volna meg, mig másoknak arczán oly csillagfény sugárzott, a minő viharos éjeken a távoli felhőken át csak egy pillanatra csillámlik fel és aztán ismét eltünik, hogy többé nem láthatjuk. Érdekes volna látni, hogy az egymástól különböző érzelmek, a szenvedély, az előitélet és a kevélység miként enyésznek el az édes vallás vizénél, melyet maga körül árasztott, ujra keresztelvén a szentet és a bűnöst, az öreget és az ifjut, a lelki közösség testvériségére és a mindenség Istenének közös és örökkévaló szolgálatára. Érdekes volna látni, hogy ez az ifju héber nő, kinek keble mély, érzelemteli, lángoló, a ki megtagadja önmagát, ki az égi igazságok iránt fogékony, a ki dagadó érzelmeivel és az ifjuság fakadó rózsáival dús, mint egy fiatal szőlőtő — miként ragadja meg egyszerre és azonnal a szép eszményt, miként öleli nemes keblére azt egész odaadással. Érdekes volna látni, hogy az az ősz szakállu, kopasz öreg ember, ki telve volt rideg szabályokkal és tanokkal, atyáinak szabályaival és tanaival s egy szigoru élet tapasztalataival, a ki következtető, gondolkozó, számitó és bizalmatlan volt, sokra emlékezett, soktól félt, de a kinek kevés reménye mégis volt,

*) Giskhala egy kis város Galilea legészakibb részén. Ford.

a ki csak a kiszabott formákban bizott, s a kinek a régi emlékek iránti tisztelete abban az arányban nevekedett, a mint az ő hasznossága csökkent; — érdekes volna mondom látni, hogy nyer ez az öreg ember az ács fiától ifjui lelkesedést, mily csodálatosan érzi eltünt ifjuságát szivébe lassanként viszszatérni, rég elfeledett vágyait felujulni; látni aztán miként önti el az ifju remény piros árja, és hatja át minden tagját. Érdekes volna látni, hogy miként haboz az ifju elv és szenvedély között, a ki még nem merült belé az anyagiasságba, hanem bizonytalanul és akaratlanul küzd ama két kigyó: a szokás és vágy ellen, melyek mérges szárnyaikkal oly szépen körülfonták karját, mellét és nyakát, s nagy pikkelyeikkel annyira elfedték a sárkány rettentő erejét, a vipera mérges fulánkját, hogy a szegény ifju czirokálja a kigyók kinövéseit s örömmel játszik azok lángnyelveivel; érdekes volna mondom látni, hogy ő szivének vajudásai közepett miként iszik lassanként az igazság forrásvizéből és aztán engedelmeskedve szivében az angyalnak, miként rázza le a földiség kötelékeit, a megutált mezt, s miként tiporja lábai alá ama szörnyeket. Mindez nem csak érdekes, hanem tanulságos is volna, ha mindezt láthatnók.

Ezek oly különböző módon hallgatták és fogadták őt, mint a milyen különböző volt életök Az öreg emberek igy szólottak: „Ez Mózes vagy Ilyés, ez Jeremiás, a régi látnokok egyike, a ki halottaiból feltámadott, mert az Isten mai napság, az emberiségnek e terméketlen korszakában, ilyeneket nem teremt“. Az ifjak és leányok voltak kétségtelenül azok, a kik igy szólottak: „Ez a Krisztus, a népek óhaja, a világ reménye, az új nagy próféta, a Dávid fia, az ember fia; igen! az Isten fia! ő lesz a mi királyunk“. Az emberi természet szolgálatra kész, és azonnal követi a maga királyát, mihelyt felismeri. Szegény eltévedt juhok! az emberek gyermekei mindig vezetőt keresnek, bár gyakran hiába.

Hogy szólott ő mély és átható szavakban, hogy dorgálta a gonoszokat, kik kétszeresen érezték szemrehányásainak élét, mert tudták, hogy e szemrehányások nagy, mély és szerető szivből jőnek! Első szava talán ez volt: „Térjetek meg, de avval a biztositással, hogy elközelgetett Istennek országa, a melyet mindenki elérhet. Mily szeretetre méltónak tünnek fel az ő tanai, a természetnek ama nagy igazságai mindazok előtt, kik az igazságra törekedtek, s kik őszinte lelkü emberek valának! Ő a maga tapaszta-

lásából beszélt, mely tapasztalást természetesen ők is tehették. Nagy elveket és igazságokat hirdetett; nagyokat, mint maga az Isten, melyeket életének szeretetreméltóságából származó szépség lebegett körül. Hogy ha ő egyedül a zsidókhoz beszél, szavai azzal a néppel elenyésznek; ha csupán amaz időnek szól, nevének viszhangja szülőföldén elhalt volna; ha pedig a farizeusok, sadduceusok és essenusokhoz beszél, akkor önök és én csak mint rabbiról hallottunk volna róla; nem! igy soha se lettünk volna általa megáldva. Egy nemzet, egy kor avagy felekezet számára kimondott szavaknak megvan a maga haszna a magok helyöken, hanem ezek hamar elenyésznek. De minthogy ő az örökkévalóságot szólotta, igaz eszméit szárnyain hordja szét az idő; minthogy az emberhez beszélt, eszméi üdvözölve vannak, szépek és áldásthozók és azoknak kell lenniök, mig ember és idő létezni meg nem szünnek.

Ő nem tekintett hátra mint a farizeus, csupán, hogy felvilágositást, példát keressen. Ő maga előtt az irányt, maga körül a munkát nézte. Bő aratás kinálkozott, de a munkások kevesen valának. Igy van ez mindig. Ő nem keresett eszméket és szavakat az embereknél, a melyeket kimondjon, annál kevésbé tapsot. Ő Istenre függesztette szemeit a vezérletért, a bölcseségért és az erőért; s miként a héber legenda szerint a viz a pusztában a Mózes veszszoje érintésére, ugy támadt az ő szózatára is lelkesedés, az igazságnak egy hatalmas folyama a meglankadt, elgyengült, félénk és az igéret földe felé vándorló nemzet számára, ugy támadt ital a szomjuhozóknak és tisztulás a tisztátalanoknak.

Azonban ő ellenzésre talált, igen, számos ellenzésre talált. Hogy is lehetett volna az másképpen. Annak ugy kellett történni. Ő a békeség fejedelme kardot hozott. Szava emésztő tüz vala. A farizeusoknak taps és dicséret kellett, a mely sectájokat, terveiket és hagyományaikat magasztalja, azoknak hizelegjen. Ő pedig ezt mondotta nekik: „Térjetek meg“; rólok pedig a népnek igy szólott: „Ily igazság egy embert sem viszen bé a mennyeknek országába; ők hamis próféták, vakvezetők, kétszinkedők, nem az Ábrahám fiai, hanem az ördögéi“. Azok nem türhették őt, s ezen nincs is mit csodálni. Ő támadó volt, ki éppen azok rendszerének szive ellen inditott háborut. Kizárták gyülekezetükből azt a vakot, kinek vakságát ő meggyógyitotta, csupán azért, hogy e tényt bevallani merészelte. Törvényt hoztak, hogy azt is mind ki kell zárni, a ki ő benne hiszen. E szerint gyülölhették is őt ama vén farizeusok.

Az ő létezése gyalázatukra, beszéde megpróbáltatásukra szolgált, külső jóságos életével és benső kegyességével elitélte őket. Ez az ember romlásukra volt és ők ezt tudták. A ravaszság láthatja ugyan saját veszélyét, de csak a bölcs, az egyenes lelkü emberek ismerhetik fel az ők valódi, maradandó biztonságukat és védelmöket — a ravaszság soha.

Jézus Istennél kereste az igazságot. Az ő nagy elvei nem egyéni, személyes, saját képzeletmódjától függő, s ennélfogva csak alanyilag igaz eszmék valának, hanem Istennek egyetemes, örök igazságai, az absolut vallás. Nem tudom, hogy vajjon ezekkel együtt némely hibákat is nem tanitott-e. S ha tanitott is, azzal nem törődöm. Az ő igazságai azok, a melyek által én őt ismerem; az absolut vallás, a melyet tanitott és a melyben élt, fenkölt érzelmei, a melyek szerint őt megitélni kell. Ő hitt az Istenben és neki engedelmeskedett. Innen az ő ihletése, mely nagy volt, mint azok az erkölcsi és vallásos tehetségek, a melyeket Istentől nyert, s mint az ő tökéletes engedelmessége. Nem kevésbbé hitt az emberben. S ki hitt valaha Istenben, a nélkül, hogy az emberben ne hitt volna? Ilyen embert én nem ismerek. Bizonyára egy ihletett prófétáról ezt még kevésbé lehet feltenni. Jézus, a mint az emberben hitt, ugy beszélt az emberekhez. Széles e világon még soha sem volt próféta, a ki ha nemes szivvel és nemes élettel hivatkozott az ember jobb természetére, ne kapott volna feleletet. Igy történt ez a legnagyobb mértékben a Jézussal. Az irástudók nem tudták felfogni, hogy ő minő tekintélylyel tanit. Szegény farizeusok! hogy is érthették volna? Az ő emléktáblái*) nem voltak nagyobbak más embereínél; nem, talán nem is voltak emlék-táblái, sem széles szegélyü ruhája. Az emberek nem üdvözölték őt, saruikat kezökben tartván, a piaczon, e szavakkal: „Mester! Mester! Ily emberek éppen ugy nem érthették meg, minő tekintélylyel tanit, mint a hogy nem mertek kérdéseire felelni. A kik őt ismerték, érezték, hogy egészen más tekintélylyel szól, mint a milyent az irástudók igényeltek magoknak;

*) A hajdankori, sőt a mai zsidóknál is azokat a kis pergamen-tekercseket nevezik „emlék-táblák"-nak, a melyekre az ó testamentumból egyes helyek, különösen 5 Móz. 6, 4—9. 11, 13—21. 2 Móz. 13, 1—10. 11—16. voltak feljegyezve. E tekercseket ők egy kis négyszögü bőrkoczkában tartották, a melyet rendesen vagy a homlokukra kötötték, vagy pedig a bal karra, a szivhez közel. Ford.

érezték, hogy ő az igazságnak, egy nemes életnek tekintélyével, igen! azzal a tekintélylyel szól, a melyet Isten egy nagy erkölcsös, vallásos embernek adott. Isten éppen abban a mértékben ad tekintélyt az embereknek, a mekkora bennök az igazság és jóság ereje, a milyen lényök és életök. Igy Isten szólott Jézus által, a menynyiben ő az egész vallást tanitotta, melyet az emberek már előre sejtettek és kifejtettek, de a melyet az érzéki világ köréből még nem tudtak kiemelni.

Ez volt tehát Jézusnak a maga korához való viszonya: a felekezetiek megátkozták, isteneikkel átkozták meg őt; megvetették, bántalmazták, üldözték, életére törtek. Igen! azok elitélték őt az Isten nevében. Minden rosz, azt mondja a példabeszéd, az ő nevében kezdődik és az emberek sokat az ő nevében folytatnak tovább. A szenteskedők, a felekezetek és vezéreik megvetették, elitélték és végre keresztre feszitvén, megsemmisitettek. Szegény papok! ők azt remélték, hogy elölik ez által azt a hatalmas szellemet! de csak a testet némitották el, a szellem ezer nyelven beszélt.

Hasonló eset volt ez is ahoz, midőn a hajdankorban a saturnusi nap felkeltével, a mese szerint, az ős titán faj, a sötétség barátai és a világosság gyülölői megkisérlették a kelő reggelt a világtól elzárni, s azért Peliont Ossa hegyére, az Olympust Pelionra halmazták; de mihelyt a hajnal bibor szinével elöntötte a fellegeket s aztán aranysugarait szétárasztá, mihelyt a nap a fenséges magaslatokon a maga nagyszerü pompájában megjelent, a hegyek ormóin le azonnal szétterjeszté az elhordozhatatlan nappalt és ama hármas halom, a melyet fáradságosan hordottak öszsze, zúgva, rontva, és iszonyu rombolással tört le, s a gyámoltalan óriásokat romjai alá temette. Igy történt ez azokkal az emberekkel is, a kik Mózes székében ültek. De ez a nép, „mely a törvényt nem ismerte", s ép azért ki volt átkozva, ugy fogadta Jézust, a mint a farizeust, sadduceust vagy irástudót nem fogadta soha. Igen! innen származtak annak könyüi. A hierarchiai tűz nem lángolt oly fényesen, a nap ellenében. Annak a népnek volt egy Simon Pétere, volt egy Jakabja és Jánossa, a kik, mint a tudósitás mondja, kétségen kivül hibáktól sem voltak mentek, de keblökben oly sziv lakozott, mely képes volt fellángolni s aztán másokéit is lángra tudta gyujtani. Még több Márták és Máriák is voltak a nép között, kik szintén „nem ismerték a törvényt" és ki voltak átkozva. Ezek sok egyháznak anyjai levének.

Jézus jelleme nem változott, tanai még ugyanazok; de minő változás történt a korhoz, nem csak, hanem a korszakokhoz való viszonyában. Az a kő, melyet az épitők letettek, szeglet s egyszersmind alapkővé is lett. Őt Isten gyanánt imádják. Egy kis töredék kivételével az egész keresztény világ ezt a méltóságot jelölte ki számára. Nem csoda. A jó emberek a legjobb dolgot imádják, melyet ismernek és azt Istennek nevezik. Mit tanitottak volna abban az időben az emberek nagy tömegének inkább a Jézus jelleménél? Nekem ugy tetszik, hogy Jézus erkölcsi tökélye fennebb állott Istennek ama hierarchiai fogalmán, a mint azt Athenben, Rómában és Jeruzsálemben tanitották. Jézus a béke fejedelme, az igazság királya volt, ki még ellenségeiért is igy imádkozott: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekesznek!" Az ó szövetség Jehovája rettenetes, szigoru, hadakozó ember volt, a ki gyülölte a gonoszokat. Még alantabb állott az Istenről való papi fogalom Rómában és Athenben. Nem csoda, hogy az emberek Jézust csak hamar, mint egy Istent, és azután, mint magát az Istent kezdették tisztelni. Az apostoli és más legendák már beszélnek isteni születéséről, csodálatos hatalmáról, melylyei betegeket, sántákat és bénákat, süketeket, némákat és vakokat gyógyitott, kenyeret teremtett, a vizet borrá változtatta s ördögöket kergetett ki; beszélnek az ő hatalmáról, a melylyel a halottakat feltámasztotta. Beszélnek, hogy a természet vele egyetértett, s az ő halála felett mélyen elszomorodott nap délpontján megállott és három órára feltartóztatta a nappalt; hogy a kősziklák megrepedtek, és a sírok megnyilván, viszszaadták szent halottaikat, s az elszunyadottaknak első szülöttei ujra jártak Sionnak útain; azt is beszélék, hogy az elkedvetlenedett halál miként adta viszsza zsákmányát és hogy Jézus ugyanazt a testet és alakot viszszanyerve, szellemszerüen miként ment be a zárt ajtókon és miként vitetett emberi alakban fel az égbe az emberek szemeláttára! Higyjék e dolgokat az emberek ugy, a mint tetszik. Részemről én nem tartom azokat igazságoknak és tényeknek, hanem mythikus jelvényeknek és költészetnek; dicséneknek, a melylyel a miveletlen világ a maga királyát dicsőiti és magasztalja. Igazsága, élete, bölcsesége, jósága és kegyessége az, a miért én őt bensőleg tisztelem, sőt a miért a világ is szivében tiszteli. Innen van, hogy az emberek nevében templomokat épitenek és imádkoznak; innen van, hogy az általunk ismert legjobb dolgokat az ő nevével együtt tiszteljük.

Ő minden idők legnagyobb egyénisége, az emberi nemnek legdicsőbb remeke. Ő tanitotta az absolut vallást, az Isten és ember iránti szeretetet. Én nem kételkedem abban, hogy Istennek a maga kebelében még nagyobb emberei is lehetnek; ezzel azonban semmit sem akarok levonni a Krisztus fenséges jelleméből, csupán erősiteni Isten mindenhatóságát. A mikor ezek eljőnek, a régi harcz ismét megujul, az élő prófétát megkövezik, s a megholtat imádják. Legyen ez ugy a mint lesz, vannak kötelességek, melyeket ő egészen különbözőleg tanitott azoktól, melyeket az emberek közönségesen tanitanak. Ő a legnagyobb szerü tény volt az egész emberiség történetében. Ha azt követi, mit neki az emberek beszéltek, ha a hústól és vértől kér tanácsot: akkor ő egy nyomoru zsidónak marad s a világra nézve elveszett volna a vallásos genius gazdag adománya, a vallásos életnek legdrágább kincse, az egyetlen, absolut és igaz vallásnak evangeliuma. Mi lett volna, ha ő is ugy beszél mint mások: „Senki sem lehet nagyobb Mózesnél, senki sem lehet oly nagy?" Ő akkor törpének marad, s az isteni szellem elszállott volna lelkétől! De ő Istennel közlekedett s nem az emberekkel; tanácsot reményeiből s nem félelméből meritett. Ő, ki az emberekért emberekkel és emberek által munkált s Istenben bizott, a ki oly tiszta volt, mint maga az igazság, nem ijedett meg az egyház vagy állam kicsiny lármájától és nem remegett, ámbár Pilátus és Herodes csak azért lettek barátokká, hogy őt, a világ született királyát, keresztre feszitsék. Nekem ugy tetszik, mintha az ő nagy szelleme igy szólana hozzám vagy hozzátok: „Szegény felebarátom, ne félj, ne csüggedj. Az a jóság, mely bennem működött mindenkiben működhetik; Isten oly közel van hozzád most, mint volt hozzám amaz időben; az Isten most is oly gazdag igazságban, oly erős és hajlandó a teremtésre és az ihletésre mint valaha. Éjjel, nappal árasztja reád világosságának végtelenségét. Nyitsd meg szemeidet, hogy láss, és szivedet, hogy élj. Ime, az Isten jelen van!

Parkertől angolból

Péterfi Dénes.

Az emberi tökéletesség ismertető jegyei.

Nemhogy immár elértem volna a czélt, avagy hogy immár tökéletes volnék: hanem igyekezem, hogy ha elérhetném. Fil. 3., 12.

Volt idő, k. afiai! midőn a tudomány, csak halvány csillagocska volt, s e halvány csillagocska fényét is a körülállók anynyira elzárták, hogy a nép alsóbb rétegei közé egy árva sugarocska sem hatolhatott le. S kik voltak ezek a körülállók? Magok a népvezetői: a papok! Azok, kik a helyett, hogy a népnek a tudomány fényjét megmutatva, irány-ösvényt jelöltek volna ki azon czél elérésére, melyre minden embernek törekednie kell, mely levetkezteti emberi gyarlóságunkat és Istenhez fölemel, — e helyett mondom önhaszonlesésből vastagabb fátyolt vontak még azon isteni szikrára is, mely kiemeli az embert a föld göröngyei közűl és Istennel rokonositja, — és levezeték a népet a tudatlanság, a vakság sötét labyrintjébe, a bűnök és babonák tömkelegébe . . . honnan, hogy kivergődhessék, csak több századok bölcs elméi fonhattak biztos fonalat. . . . De végre mégis eljött az idő! Megsokallatta Isten, hogy azon teremtmény, melyet saját képére teremtett és istenségének szikráját lehelte beléje — oly vak legyen; és elküldé az idők teljességében az ő szent fiát, a Jézust, kezébe adván a több századok tapasztalataiból font fonalat, hogy kivezethesse általa az emberiséget a tudatlanság labyrintjéből a szellemország fényes nappalára. És eljőtt a szeretetnek embere! és fölnyitá szemöket azoknak, kik eddig vakok valának és megvakitá azokat, tudománya igazságának fényével, a kik látnak vala.

És megszólalt a szeretetnek hangján: A mit akartok, hogy mások veletek cselekedjenek: ti is azt cselekedjétek másokkal. Szeressétek a ti felebarátaitokat, mint önnön magatokat; szeressétek

még ellenségeiteket is. Arról ismerlek meg, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek.

És megszólalt a hitnek hangján: az Isten egy és lélek, s a kik őt imádják, szükség: hogy lélekben és igazságban imádják.

És megszólalt az ő prófétai hangján: Ösmerjétek meg az igazságot, mert az igazság szabadokká tészen titeket. Legyetek tökéletesek, mint a ti menynyei Atyátok tökéletes az egekben.

S a nép, melynek kebeléből a vakság minden szeretetet kitépett, mely legkegyetlenebb módon bánt ellenségeivel; a nép, mely önvéreit hurczolta szivtelen bálványainak véres oltáraira, a szeretet emberének szavára eszmélni kezdett! . . . Lelkében lángra gyult az eszme, s mint tenger-dagály hullámozni, mint zivatar, mely elnyeléssel fenyegeti a világot — pedig csak a megromlott levegőt tisztitja meg —, háborogni kezdett. Bálvány-isteneit összerombolta, s az egy igaz Istent lélekben és igazságban kezdette imádni!... S a nép vezetői? Megbotránkoztak ezen! meg, mert elvesztették vele jövedelem-forrásukat. . . . S hogy jövedelem-forrásuk ki ne apadjon, hogy az önérzetre ébredt népet ujból viszszaterelhessék a tudatlanság éjelébe: lázitónak nevezték a szeretet szeplőtelen gyermekét, s oh türelmes Isten! keresztre feszitették azt az embert, ki még a keresztnek keserves kinjai között is igy imádkozott vad kinzóiért: Atyám bocsásd meg nékiek, mert nem tudják, hogy mit cselekesznek!

Megfeszitették, mert azt hitték, hogy sirjába temetik tudományával együtt. . . . De hiába tették kőkoporsóba, hiába zárták barlang-üregbe: az eszme föltámadott! kitört a sirból s a halhatatlanság magasztos eszméjét hozta magával, mely zöld óázként tünik fel pályafutásunk küzdelmes sivatagján, mutatván nekünk az eget, hogy előre, előre törjünk, mert ott van a mi igazi hazánk!

Igen! az eszmét nem ölhették meg, kitört a sirból s vezette s vezeti a népet, maholnap kétezred éven át, a tökélesedés felé s vezetni fogja mind végig; mert hála a gondviselésnek, az emberiség mind jobban, jobban kezdi megérteni Idvezitőnk nagy szellemét.

Igen k. aa.! Idvezitőnk szava nem hangzott el a pusztában: cselekvő tudománya napról-napra mind inkább nyilvánul az emberek tetteiben.

Lelkem örömmel telik el, ha elgondolom, hogy szeretett Magyarhazánkban is „szeretetházak" épülnek, hogy az apátlan, anyátlan árváknak ne kelljen hontalanul bujdosniok saját honukban, — ne kelljen a szülők hiánya miatt erkölcsileg meghalniok, vagy koldusbottal kezeikben e rövid élet hoszszu nyomorait átszenvedniök!

Örömmel telik el lelkem, ha a magtárokra, kórházakra, biztosító-társulatokra, iskolákra, egyetemekre, templomokra, tudomány- és biblia-terjesztő társulatokra gondolok. Örömmel telik el az én lelkem, mert a Jézus tudományát, a Jézus szellemét látom nyilvánulni ezekben az emberek között.

Oh, de ker. aa.! az emberiség mindezek mellett is még meszsze áll attól a tökéletességtől, melyhez közelednünk kötelességünkké tette a mi Idvezitőnk. Bizony, bizony, ha a nagy apostol anynyi ismeret, anynyi munka, tevékenység és siker után is igy kiáltott fel: „Nem hogy immár elértem volna a czélt, avagy, hogy immár tökéletes volnék, hanem igyekezem, hogy ha elérhetném:" bizony akkor az emberiség még inkább elmondhatja ezt magáról.

Az emberiség még nem elég tökéletes! A háboruk ádáz zivatarjai — hányszor nem tiporják le az emberek vetéseit? Nem borzasztó őrültség-e az emberek ez egymás gyilkolása? Oh, aa.! lelkem fáj, ha elgondolom, hogy a 19-ik század felvilágosultnak nevezett korában: irtó háborut visel egyik nemzet a másik ellen, egy-egy oktalan biboros ember haszonleső szeszélye miatt!...

Nem elég tökéletes még az emberiség! Még gazdag jutalmakat adnak ama pokoli gépek feltalálóinak, melyekkel a halálnak mentől nagyobb aratást lehet eszközölni!...

Még nem elég tökéletes az emberiség! Hány nép, hány nemzet jajgat még a zsarnokok kancsukái alatt?!

Még nem elég tökéletes az emberiség! A népek rétegei még gyülölséggel viseltetnek egymás iránt a faj- és vallás-különbség miatt!... mintha bizony nem lennénk mindnyájan egyenlően a jó Istennek gyermekei, mintha bizony nem lennénk testvérei egymásnak!...

Oh, aa.! majd, ha az oktalan csaták zaja, a népek és nemzetek jajjai örökre megszünnek; ha nem azt kérdezik: micsoda nemzet, vagy vallásbeli vagy? hanem csak azt nézik: hogy esze és munkásságával, ki, menynyit hasz-

nálhat embertársainak, akkor csak akkor lesz tökéletes az emberiség, — akkor, csak akkor nyer valódi megtestesülést a Jézus szelleme, a Jézus tudománya!...

De ez az idő még meszsze van ai.! Sokan, s meglehet, hogy még közöttetek is többen — kételkednek e kor eljövetelében; pedig annak el kell jönnie! csak minden egyes ember tegye meg kötelességeit. Igyekezzék mindenki tökéletes lenni a Jézus meghagyása szerint és az Isten országa meg lesz alapitva.

A tökélesedésre akarlak buzditani tehát e jelen alkalommal. Kérem a jó Istent, hogy az ő szentlelkével ihlesse meg lelkemet, hogy meggyőzőleg beszélhessek, és a ti lelkeiteket is, hogy váljanak gyümölcsözövé az igazság magvai. Én afiai!

1. az értelem világában,
2. a sziv nemességében,
3. a jócselekedetek gyakorlásában

látom leginkább körvonalozva lenni az egyes emberek tökéletességét; mig e három pontot fölfejtem: kérlek figyelmezzetek!

I. Ker. ai.! Csak bujdosók vagyunk e föld határain! A mi hazánk, az igéret földje, meszsze van. Előbb, mint Mózesnek le kellett vetnie saruit, midőn az égő csipkebokornál Isten szine előtt hitte magát: nekünk is le kell vetkeznünk minden földi szenvedélyeket, emberi gyarlóságokat, hogy szellemülten, Isten arczához hasonlólag jelenhessünk meg ama régen megigért Isten országába.

Bujdosunk e föld határain, mint Izráél népe bujdosott a pusztában. Minket is kinoz az éhség, epeszt a szomjuság gyakorta; de ha ezekért megtagadnók szent hitünk Istenét és bálvány-istenek előtt kezdenénk ujjongani: bizony, bizony mondom tinéktek, ugy járnánk, mint Izráél népe, nemhogy elérnők az igéret földét, de még meg se láthatnók!

Veszélyes a mi utazásunk ai.! mert test, vér és a világ folytonos incselkedéssel kisértenek, hogy az igazság ösvényéről leterelhessenek; s ha nem az értelem világa világositja meg útunk tömkelegét, mint ama tüzoszlop: ugy eltévelyedünk, mint a magával jótehetetlen gyermek a rengeteg erdőségben.

Midőn az élet szenvedései ránk nehezednek; midőn jótetteinkért, csak hálátalansággal fizetnek az emberek; midőn szeretteink gyászos koporsója felett kell zokognunk, bizony, bizony, ha a józan értelem nem mondaná nekünk: Isten próbára

teszi néha az ő választatjait a hitetlenség ördöge rögtön hatalmában ejthetne.

Midőn látjuk, hogy a gonoszság néha diadalt ül az igazság felett; midőn a legigazabb ügynek buknia kell az emberek roszakarata miatt; midőn látjuk, hogy a népek és nemzetek legigazabb barátai a keresztnek keserves kinjai alatt vérzenek el, — mig az árulók, az igazság kigunyolói nem egyszer — fényes hivataloknak, kényelmes életnek örvendhetnek: nem rendülne-e meg lelkünk? . . . nem hajlanánk-e a bün felé? ha a józan értelem nem mondaná a hit által: Isten látja a ti cselekedeteiteket és a szerint jutalmaz.

Bizony ai.! józan-értelem nélkül minden lépésünkre megbotlanánk! oh, mert a bün ezer hálót sző ismeretlen utainkban, hogy hatalmába ejthessen, s ha nem látunk át titkos szővedékein, menthetlenek vagyunk!

Ezer alakban kisért a bün minden lépteinkben! Most bibor palástban öltözködve, kincsekkel megrakodva közeledik felénk, hogy az igaz utról letereljen; majd a hatalom menydörgő szavával akar reánk ijeszteni, hogy másokért boldogitó elveinket megtagadjuk; most Delila csábjaival közeledik felénk, hogy megejthessen; majd judási karokkal ölelget, hogy csókjaival elárulhasson.

Józan-értelemre kell hát szert tennünk, hogy mentek lehessünk a kisértések hatalmától! Józan-értelemre kell hát szert tennünk, ha a menynyei Atya végtelen tökéletessége felé akarunk törekedni.

A józan-értelem az a ragyogó nap, melyet nem homályosithatnak el a gyülölet, harag, boszuállás, irigykedés, rágalom és a testiség szenvedélyeinek sötét fellegei, — hanem áttörve mindezeken — éltető sugarának melegével uj életet támaszt még a halál honában is.

A józan-értelem, az a megvesztegethetetlen biró, mely nem engedi magát megvakittatni a végrehajtott tettek külragyogásaitól, hanem mindennek belbecsét, inditó okát, a lélek és sziv belvilágának müködését tekinti s a szerint itél . . . s gyakran, a hol mások gyaláznak: ő magasztal . . . a hol mások magasztalnak: ő az igazság villámaival sujt!

A józan-értelem hoszszu tűrő, bölcs, megbocsátó, másoknak javát akaró. Jól mondja a nagy apostol: az értelmes ember érett tanácsokat szeret, igazán jár, elméjében bölcs, megtartóztatja beszédét,

lhosszu türővé lészen. Bizony a ki eltér az értelem utjáról: meghal az!

Józan-értelemre tegyünk hát szert ai.! oly felvilágosult józan-értelemre, minő a Jézusé volt. Minden tettünknek rugója az igazság legyen. Ne legyünk elfogultak se a személyek, se az eszmék iránt. Ne azt tekintsük, hogy ki, hanem, hogy mit mond? Ne a személy, hanem az igazság előtt hajoljunk meg.

Sem a vallás dolgaiban, se az események, vagy emberek megitélésében, sem semminemü dolgainkban ne hódoljunk vakon a mások véleményének; hanem öngondolkozásunkat, értelmünket is vessük latba, s ha igy meggyőződtünk az igazságról: kövessük azt, ha éppen kereszt lenne is a jutalom.

Mindazonáltal őrködjünk magunk felett, nehogy az önbizottság határain átlépjünk! Ne itéljünk, mielőtt nem vizsgálódnánk, hogy ne itéltessünk! Önbizottan ne kiáltsuk: jöhet-e valami jó Názáretből? előbb menjünk és lássuk; vagy a nagy apostollal: mindeneket megpróbáljatok és a mi jó azt megtartsátok.

Józan értelemre kell szert tennünk, mert ha értelmünk világa tiszta: ugy ránk zudulhatnak az élet zivatarjai, de le nem roskadunk; lábunk elé szőheti a hizelgés csábos hálóit, de meg nem tud ejteni; jöhet a bűn bibor palástban öltözködve, megrakodva kincsekkel, de el nem tud csábitani; ránk menydöröghet a hatalom vészes haragja, de meg nem tud ijeszteni; oh, igy igazságunk érzetében nyugodt lélekkel ürithetjük ki a méreg-poharat, mint Sókrates; becsületünk érzetében bátran megyünk a halállal szembe, mint Regulus; meggyőződésünket, hitünket, ha kell, vérünkkel fogjuk megpecsételni, mint Idvezitőnk.

És nem csak a nagyoknak, nem csak a vezetőknek, hanem magának a népnek is józan-értelemmel kell birnia: „jaj a népnek, mely irott törvényeket vakon olvas és némán engedelmeskedik!“

Legyetek azért szorgalmasok a mi menynyei édes Atyánk hajlékának látogatásában. Hallgassátok figyelmesen az Ur igéit, mert az évángélium világossága meg fog szabaditni a lelki sötétségtől; mindenek felett ne vonjátok el gyermekeiteket a tanitó-intézetekből; ott élesedik az elme, mint a küszürü által a kard, melylyel a babonák és előitéletek szövedékeit szétvághatja, mint a gordiusi csómot a nagy hóditó; ez az a szent kazán, melyben a

szellem sugarai a tudományok melegétől felgyuladnak, hogy egykor nappá tömörüljenek öszsze a jövendő boldogságának világa felett; ez az a szent mühely, hol ama szegletkövek foragtatnak, melyen ama régen megigért Isten országa fog felépülni.

Intve intelek ai, hogy ti nem csak magatokért születtetek! tehetségeitekre igényt tart a haza, az emberiség! Józan-értelemre kell hát szert tennetek, hogy ne legyetek eszközei a pártérdekek hullámainak; józan-értelemre kell szert tennetek, mert ez parancsolja a keresztényi kötelesség: józan-értelemre kell szert tennetek, mert csak igy nevezhetitek magatokat valódi keresztényeknek, mert csak igy munkálhattak közre mindnyájan Isten országának mihamarábbi eljövetelén! . . .

II. De a józan-értelem magára még nem elég! olyan ez szivnemesség nélkül, mint a sárba dobott gyémánt, melynek minden szépségét, minden fényét befödi a reá tapott iszap.

Mit érne a nap, ha átláthatlan sötét felhőkkel lenne mindég födve?

Mit érne a folyam, ha csak forrásából merithetnénk tiszta, iható vizet?

Mit érne egy olyan szobor, melyen csak a fő lenne művészi kezek által kicsiszolva, a többi tagok pedig oly durvák lennének, hogy boszszankodással kiáltanánk fel szemlélésén: miért e gyönyörü fő ily durva testen?

Pedig ai.! hányszor nem találkozunk az életben ily élő-szobrokkal? kiknek homlokukon a tudománynak geniussa ragyog, de keblök hideg és setét, mint a vakság éjszakája, melyben nem ragyog a szeretetnek halvány csillagocskája sem, melyben nincsenek nemesebb emberi érzelmek; hanem a nemtelen vágyaknak hollóseregei, és a boszunak mérges viperái fészkelnek!

Oh, de az ilyen embereknek tudománya mit se ér! embertelen szivöknek egyetlen egy tette: örök árnyat borit nagyságukra. Ime, ott van Könyves Kálmán, hazánk egykori nagy királya, ki tudományával korának századát meszsze tulszárnyalja; de mint egy sötét éjszaka boritja el egy szivtelen tette az ő nagyságát.

Ha magasztos eszméire gondolunk, ha boldogitó törvényeit olvassuk — miként törlé el a megrögzött babonaságot s a tüzpróbát —: mint egy gunyolodó angyal előáll egy öt éves ártatlan gyermek, kisütött szemekkel és jajgató ajkakkal s szemeinek üregei

s ajkainak zokogásai azt kiáltják: nagy király! ime — ez is a te müved!

Nem, nem ai.! a józan-értelem, a tudomány, semmit se ér szivnemesség nélkül. A szivnemesség olyan, mint a kohó, melyben a nemes érczek megtisztulnak, nemesebbekké válnak.

És mi adja a szivnek ezt a nemességet? Semmi egyéb, mint a vallásosság! de az igazi vallásosság, mely a nemtelen érzéseket is nemesekké tudja változtatni, mely oly érzéseket tud a kebelbe oltani, hogy a gyülölet szeretetté, a boszu megbocsátássá, az ellenségeskedés barátsággá válik.

Az igaz vallásosság oly szent érzelmeket tud fakasztani, mely megtanit: szeretni ellenségeinket; áldani azokat, kik minket átkoznak; jól tenni azokkal, kik gyülölnek; imádkozni azokért, kik háborgatnak és üldöznek bennünket.

Az igaz vallásosság megtisztitja a keblet a nemtelen földi vágyaktól s helyébe az erénynek és erkölcsösségnek fehér liliomait ülteti, melyeknek segélyével az Isten zsámolyához fölemelkedhetünk, őtet láthatjuk és vele beszélhetünk az imádság szent nyelvén: mert az Istent csak azok láthatják, kiknek szivök tiszta.

De a vallásosság nemcsak szivünknek nemesitője, hanem boldogságunknak is főalapitója.

Midőn az est hollószárnyait kiterjeszti s reánk borul a setétség, milyen jól esik tudnunk azt, hogy van egy mindenható szerető édes Atya, ki őrt áll mifelettünk és szeretetének jobb kezével átölelve tartja a nagy mindenséget a setétnek homályában is. Vagy pedig, midőn a nap fölkel hajnal-ágyából s bibor-palástba öltözködve föláll a bérczek ormaira, milyen boldogitó, milyen édes érzés zajong ilyenkor vallásos keblünkben, mert megtestesülve látjuk magát az Isten szeretetét.

Ti magatok mondjátok meg ai.! lehet-e boldog az, kinek kebelében nem él a hit? Én azt mondom: nem lehet! birjon bár a föld minden tudományával és anynyi kincscsel, hogy Peru gazdagságában szegény legyen hozzá képest. A mi a valódi boldogságot adja, az: egyedül a hit!

Mi az, mi fönntart a szenvedések sujtoló csapásai között, mi uj erőt önt a csüggedt kebelbe s a fájó sebeket bekötözi a vigasztalás balzsom-olajával?

Mi az, mi letörli homlokunkról jutalom nélküli fáradságos

munkánknak verejtékeit, — s a koldusnak is elviselhetőbbé teszi silány életét?

Mi az, mi a haldoklónak, az örök elválás perczeiben édes mosolyt idéz ajkaira?

A hit ez atyámfiai! a hit, mely bekopogtat, benyit az özvegyeknek, az árváknak, a szenvedőknek hajlékaiba s szeretetével átölelve, vigasztalólag mondja: a tűrőké és szenvedőké a menynyeknek országa!

A hit az ai.! mely leszál a haldoklónak ágyához és egy boldogabb ujéletnek reményével biztatja: ember! ne félj a sirtól! a sir egy ujabb életnek ajtaja, melyen át egy boldogabb hazába juthatsz, hol az örökéletnek és örök boldogságnak részessévé leszesz.

A hit tart fenn egész nemzeteket éppen ugy, mint egyeseket, mert a hit, a vallásosság a jobb érzelmek, az erkölcsök nevelője — melyek nélkül Roma megdül és rabigába görnyed.

Hitet kell hát ker. ai.! a tudománynyal, a józan értelemmel párositani, mert csak igy lehet egység a sziv és lélek között, s ez által boldogság, ha a sziv épp oly nemes, mint a lélek.

III. Mondjátok meg ai.! ha meglátnátok egy szép terebélyes fát, melynek ágai, mintegy lombsátor hajolnának szerte-szét és gazdagon megrakodva gyönyörü virágokkal, nemde igy kiáltnátok-e fel: milyen derék, milyen gyönyörü egy fa! De ha valaki ekkor megsugná tinéktek, hogy virágaiból sohasem fejlődnek gyümölcsek, hogy ez a szép fa gyümölcstelen, ugy-e? ekkor ezt mondanátok sohajtva utánna: milyen gazdagon gyümölcsözhetne, bekár, hogy mégis haszontalan!

Lám, ker. ai.! e hasonlatban pálczát törtetek azok felett, kik mind a lélek miveltségével, mind pedig a sziv nemességével birnak, de tehetségöknek gyönyörü virágai soha sem fejlődnek gyömölcsökké. És nagyon helyesen! mert mit ér a tehetség, ha nem gyümölcsöző, ha nem nyilvánul tettekben? Tettek jellemzik a valódi embert! tettek nélkül olyan bármily rendkivüli tehetséggel is – hogy a szentirás egyszerü, de velős szavaival éljek, mint a véka alá rejtett gyertya. Mert ha minden ember csak enmagának születne, ha Istentől nyert tehetsége által egész életének tapasztalatait, vagy találmányait nem mondaná, nem mutatná másnak, avagy nem jegyezné fel; őseitől

öröklött vagyonát, vagy saját szerzeményét csak önkényelmére forditná, nem gondolva közjó, emberiség, haza és semmi mással: oh, ugy silány, együgyü, barom-életet élne az emberiség!

Lenne-e akkor tudomány? mely emberi hivatásunknak, a tökéletesedésnek — kikerülhetetlen eszköze — hiszen minden tudomány a századok tapasztalatainak kifolyásai. melyeket az egyes ember csak megért és szót ád azoknak.

Födöztettek volna-e fel anynyi nagyszerü találmányok: ipar, kereskedelem, szóval mind azok, mik az emberi jólét előmozditói?

Tett volna-e akkor valaki nagy, nemes áldozatokat az emberiség s a haza szent oltáraira?

Lenne-e kihez fordulniok az elhagyatott szegényeknek! a kik egyedüli reménységöket felebarátaik könyörületességeikben helyezik.

De félre e sötét gondolatokkal! az isteni véghetetlen bölcsesség másképpen teremtette az embert: nagyra törő lélekkel felruházott s csak valamenynyire teremtett kisebbekké az angyaloknál; dicsőséggel és tisztességgel megékesitett; kebelünkbe oltotta a jó és rosz tudását; megajándékozott szabadakarattal és értésünkre adta, hogy létünkre és tehetségünkre igényt tart a haza s az emberiség; jogokkal ruházott fel: urrá tett a föld felett! de ker. ai.! a kiknek jogaik vannak, azok egyszersmind kötelezettségek alá is vannak vetve és pedig annál több kötelezettségek alá, mentől több joggal birnak. Avagy nem vagyunk-e kötelesek anynyi jótéteményekért, melyeket Istennek ingyen való keyelméből nyertünö: iránta háládatosak lenni, mint jó gyermekekhez illik? Nem vagyunk-e kötelesek azt imádni, parancsolatait hiven betölteni, ki létűnk fentartója, sorsunk vezetője? Szülőink iránt, kik bölcsőnk álmai felett őrködtek, keblök melegén fölneveltek — nem vagyunk-e kötelesek hálás tisztelettel és szeretettel viseltetni? Felebarátaink iránt, kik közt vagyunk, élünk és mnzgunk; kik örömeink és fájdalmaink sorsossai: nem vagyunk-e kötelesek testvéri szeretettel viseltetni, mint egy Atyának gyermekei iránt? Hát kedves hazánk iránt, melynek ölelő karjai között élünk, melynek levegője táplál és nevel, hol szülőink, testvéreink, barátaink vannak vagy nyugosznak, hová anynyi édes emlék és anynyi remény csatol: nem vagyunk-e kötelesek önzetlen tiszta szeretettel és igaz hazafihoz illő áldozatkészséggel viseltetni?

Jogokkal vagyunk felruházva; de éppen ezzrt: kötelezettségeink

is vannak; s e kötelezettségeket tudtunkra adta Isten józan-értelmünk és a kijelentés által.

A kijelentés tanitott meg, hogy azt a szerető édes Atyát, azt a mindenek felett őrködő nagy Istent, ki anynyi mindennel megajándékozott: tiszteljük, szeressük és imádjuk; de nem „Uram, Uram!“ kiáltásokban, hanem lélekben és igazságban.

A kijelentés tanitott meg: tiszteljed atyádat és anyádat, hogy hoszszu életü légy e földön és jól légyen dolgod.

A kijelentés tanitott meg, hogy szeressük felebarátainkat, mint önnön magunkat, hogy az éhezőnek kenyeret, a szomjuhozónak vizet adjunk.

Józan értelmünk sugalja, hogy a jót — ne a háláért, haszon, vagy más érdekért tegyük, — mert igy tettünknek nincs érdeme, nincs becse.

Józan értelmünk sugalja, hogy hazánkat szeressük, tegyünk meg érdekében mindent, a mivel csak jólétét előmozdithatjuk; mert az egyes nemzetek hazája csak külön tüzhelyei azon nagy nemzetcsaládnak, melynek neve: emberiség; s az ily egyes tüzhelyek jólététől és boldogságától függ az összes nagy család jövőjének üdve, vagy a kijelentés szavaival élve: az Isten országának eljövetele.

Föl hát ker. ai.! míveljétek lelkeiteket; nemesitsétek sziveteket; a jócselekedetekben soha meg ne szünjetek; egyengessétek az Urnak utait; munkálkodjatok mig nappal van, mert eljő az éjszaka, melyen senki se munkálkodhatik. Föl ker. ai.! a nagy munkára, az emberiség jövő boldogságának megalapitására! Föl az Isten országa eljövetelének létesitésére, föl minden egyes ember, ki magát keresztyénynek nevezi! Szégyen és gyalázat arra, ki lomhán vesztegel, ki a néki adott talentumokat földbe ássa vagy véka alá rejti! de szálljon minden áldás és dicsőség azokra, kik az idők jeleit megértve, ernyedetlenül munkálnak az emberiség jövendőjéért. Amen.

Rédiger Géza.

Emlékjegyzetek nemzettségemről, tanulói s hivatalnoki életemből. *)

(Kovács István hátrahagyott kézirataiból.)

(Folytatás.)

VI.

Nagy események következtek gyorsan egymás után. A magyar és erdélyi országgyülések kimondották Erdélynek Magyarországgal egyesülését — unioját, s a magyar miniszterium által Erdélybe küldött teljhatalmu országos biztos, Beöthy Ödön, 1848-ban december végén feloszlatta az erdélyi királyi guberniumot. Őt 1849-ben Csányi László váltotta fel, s ezt májusban Szentiványi Károly, ki még azon hónapban engemet hivatván magához, midőn nála, a gróf Bánfy-féle nagy házban volt szállásán megjelentem: „Erdély politikai új felosztása van szándékban“ szól hozzám, „s ez iránt tervet kell késziteni. Én a bizottságot a végett ki is neveztem már. Ön egyik tagja annak s egyszersmind előadó benne. Horváth István (zsákodi) az elnök közleni fogja önnel a követendő elveket, én csak kettőt emlitek meg, egyiket azt: az ország kevesebb számu kerületekre levén felosztandó mint most van, a felosztást ugy kell intézni, hogy mindenik kerületben a magyar népelem legyen a számosabb“.

„Ez“ — mondám — „lehetetlen, mert Erdélyben a többi elem öszszesen hétszernél is több a magyarnál — értem a magyart és székelyt együttesen, s legfennebb is csak a Székelyföldön eszközölhető, s oly kerületben, mely talán székelyekből és más népekből vegyesen alakitható“.

„Ez már baj“, jegyzé meg Szentiványi. „A másik, mit mondani akarok az: Erdélyen át Magyarországig egy vonalat kell kijelölni, hol mindenütt magyar lakik, s annálfogva a magyar mindig

*) L. Ker. Magy. I. füz. 34-ik l.

biztosan járhat-kelhet, a nélkül hogy más nép által akadályoztassék".

„Ez is bajosan valósitható" — lőn észrevételem — „mert az országon keresztül sehol sincs a magyar elem szakadatlan lánczolatban egymással".

„De" — vága közbe — „gyarmatositással ily lánczolat eszközölhető, ugy-e?" — tevé kérdésbe.

„Az által gondolom igenis" felelém.

„Ebben tehát nem lesz elhárithatatlan akadály" — mondá egész biztonsággal — „mert a kormány el van határozva az előforduló hiányt, hol szükséges, gyarmatositással kipótolni. Hol gondolja ezt ön leginkább kivihetőnek?

„Talán Maros-Vásárhelyen innen Thorda s Kolozsvár felé" — válaszolám.

„Igen jó" — tevé hozzá — „mert a kormány előtt is ez a legkivánatosabb. Most már beszéljen Horváthtal".

Május 14-én megtartottuk az első bizottmányi ülést. Következőkben az egész országnak 10—11 kerületre felosztása megállapittatott, a terv róla elkészittetett, s Herczeg Lajos, mérnök bizottmányi tag által a rajz is. Ehez azonban más dolgozatok is járultak, mert a kormány historiai leirást kivánt a fiskust illetett uradalmak-, fekvő jószágokról is. Én ezeket is mind külön megirtam ex actis, és előadtam a bizottmányban; s mihelyt a munkálat kész lett, azzal engemet Szentiványi teljhatalmu országos biztos Pestre küldött, hogy ott is a ministeri tanács előtt előadjam a szükséges felvilágositásokat s netaláni módositásokat szóval, irással megtegyem; mellém rendelvén Herczeg Lajos mérnököt, hogy az általa készitett tervrajzot eshetőleg a változtatás szerint igazitsa.

Junius 20-ik napján az osztrákoknak magyarok ellen segitségökre jött oroszok már benn voltak Erdélyben; mert e napon betörtek a tömösi szoroson is, a borgó-prundin még hamarább, sőt innen a magyar fegyveres erőt Dézsig viszszanyomták vala. Erről Szentiványi kétségkivül tudomással birt, mindamellett positiv rendeletéből tárgyammal junius 21-én indulnom kellett Pestre. Szolnokig Biasini gyorskocsiján utaztam, onnan 23-án tovább Pestig gőzkocsin, miközben a czeglédi indóháznál sokáig kellett várakozni, mert Kossuth, országkormányzó, Czeglégen volt, s e vonattal akarván Pestre érkezni, rája kellett várakozni. Délfelé jött is Czeglédről ki az indóházhoz, lóháton, fejér tollas kalappal nehány tiszt

kiséretével, s helyet foglalván a hoszszu vonaton, ez gyorsan haladt a főváros felé.

Junius 24-én Pesten viradtam fel. Szemere Bertalan, belügyi s elnök ministerhez voltam névszerint küldve, s Kemény Zsigmond báróhoz egyenesen utasitva, ki neki lelki testi barátja s akkor ministeriuma mellett tanácsos is volt, hogy nála bemutasson; mit ő annál nagyobb készséggel tett, mivel már Kolozsvárt régebben literariai érintkezésben éltem vele. Szemere nagyon nyájasan fogadott; s átvevén tőlem a felosztási tervezetet járulékaival együtt s a hivatalos leveleket, értésemre adta, hogy a kormánynak szándéka lévén Magyarországot és Erdélyt négy katonai körre, kerületre (Circulus) osztatni, de ugy hogy Erdély ne külön, hanem Magyarországgal egyesitett kerületet képezzen, már megtette rendeleteit, hogy a terv kidolgozására Magyarország vidékeiről küldjenek ahoz értő megbizottakat; mihelyt ezek megjőnek, bizottságot alakitand belőlök, melynek tagja Erdély részéről én leendek; ennélfogva legyek mérnöktársammal együtt várakozással Pesten.

Másod vagy harmad nap báró Kemény szállásomra jővén, értésemre adja, hogy a miniszterelnök, Szemere, engemet osztálytanácsossá nevezett ki a belügyi ministeriumhoz, min maga is annál inkább örvend, mert igy egy helyen fogunk hivataloskodni. Kineveztetésem hivatalosan is tudtomra adatik közelebbről, s közöltettetni fog a hivatalos hirlapban is".

„Kineveztetésemet köszönöm a minister urnak" mondám Keménynek; „hanem a ministeri rendeletnek számomra leendő kiadását s a hirlapi közlést róla kérem későbbre halasztani".

„De miért?" kérdi Kemény.

„Nevezetes okaim vannak ezt kérni", felelék, „melyeket most nem közölhetek, de majd igen, s hiszem, helyeseknek fogja látni".

Herczeg Lajos mérnök egy szálláson levén velem, s jelen e beszéd alatt, Kemény báró elmenetele után nem győzött eléggé csodálkozni szavaimon, melyeknél fogva egy ily szép hivatalba minél hamarább beléphetésen kapva nem kaptam. Az eset tudva lön még az nap több erdélyiek közt, s mindnyájan ugy nyilatkoztak: halasztási kérésem nem volt okosság Én okaimat előttök sem emlitettem. Ezek voltak ime:

Részemről a magyar forradalom szerencsés végkimenetelében eleitől fogva nem tudtam bizni; mert meg voltam győződve, hogy az ausztriai uralkodó ház mindent el fog követni, mit csak elkö-

vethet a magyarok legyőzésére; szükség esetében segitségül hivandja az oroszt, ez pedig készséggel megadja azt ellenünk, kik közt lengyel csapatok harczolnak; sőt Magyarországban a lengyel Dembinsky, Erdélyben a lengyel Bem fővezérkedik, honnan legelébb is gyanithatta, hogy a magyar nemzet, ha mostani harczait siker koronázza, elébb-utóbb segitségére lennd a lengyelnek. Szintugy nem tudtam aztán remélleni, hogy az egyesült osztrák-orosz haderőnek, s a hazában benn ellenségeskedő népeknek a magyar egyedül — folytonosan ellentállhasson. E nézetemben Magyarországban, Buda-Pesten megerősödtem, még inkább mint voltam az előtt, s a ministerium állandóságában kételkedtem.

Bukása hamarább bekövetkezett, mint képzeltem. Junius 28-án Görgei Arthur fővezér a tulnyomó osztrák haderő ellenében Győrnél csatát vesztett, mit azon hozzáadással adott tudtára Kossuthnak, hogy nem reméлli az ellenségnek ellentállhatni, s a fővárost ellenök védhetni; azért a kormány siessen haladék nélkül Buda-Pestről máshova vonulni. Ezen tudósitás és intés mindkét városban elterjedvén, ott leirhatatlan rémülést, zavargást, mozgást idézett elő. Kitől lehetett, igyekezett onnan minél hamarább távozni.

Bezzeg most másként beszéltek azok, kik azelőtt kevés nappal hibáztatták, hogy a kinálkozó tanácsosi állomást azonnal nem foglaltam el. Milyen okosan tettem, ismételgeték, hogy magamat a ministeriumi hivatalnokok közé nem elegyitettem! Kivált Herczeg mérnök társam dicsérgetett azért, vádolta ellenben önmagát saját oktalanságáért; mert miután hallotta vala b. Keménytől kineveztetésemet, más nap hivatalért folyamodott a közlekedési ministeriumnál; most pedig megijedve a lehető kedvetlen következésektől, lótott-futott, hogy kérlevelét viszszakaphassa, mit természetesen nem érhetett el, mindenkinek elsőbb gondja levén önmagáról gondoskodni, mint az ő folyamodványa hol léte után járni.

Látván a tömeges menekülést — Julius 2-án én is hazabocsáttatásomat kértem Szemere ministerelnöktől. „A körülmények" mondák „menynyiben én azokat láthatom, közelebbről aligha engedik akár Erdélynek politikai kerületekre, akár Magyarországnak katonai circulusokra felosztását tárgyalás alá venni; de Kolozsvártt fogok lenni s ha velem parancsol, kész Buda-Pestre jőni."

„Szolgálhatok valamivel?" kérdé borus kedélylyel.

„Ha Szolnokig magam s társam számára pár vasuti jegyet nyerhetnék, azt nagy köszönettel venném" felelék.

Töstént irván nehány sort, azt ezen utasitással adá át:

„Ezzel menjenek el Csány közlekedési minister urhoz, s ő intézkedni fog a többiről.“

Szemerétől eljövén, találkoztunk három kolozsvári kereskedővel, kik hasonlóan Erdélybe sietvén, vasutjegyekre kivántak szert tenni, mi nem sikerülvén, fogadott alkalommal szándékoztak hazajőni, s felszólitottak: nagyobb biztonság okáért utazzunk együtt. Reáállottunk, s julius 3-án odahagytuk Pestet. De már Szolnokon azt beszélték: az oroszok elfoglalták Debreczent s tán N.-Váradot is. Szolnokon innen nem csak azt hiresztelték, hanem azt is: a kozákok már Arad felé száguldoznak. Második állomáson Szolnoktól tehát utazó társaságunk közt vitatkozás alá jött a kérdés: menjünk-e tovább vagy viszszatérjünk Pestre, hol most biztonságot találhatunk, hir szállongván a sok jövő-menő futárok által, hogy Görgei keményen megverte az osztrákokat. Nem tudván megegyezni, szavazás alá bocsátottuk a kérdést; én utazásunk Erdély felé tovább folytatását sürgettem, de csak egyik kereskedő szavazván velem, s hárman ellenünk: viszszaindultunk s julius 6-án ismét Pesten voltunk.

Itt megtudtam, hogy Görgei julius 2-án Komáromnál csakugyan szerencsésebben csatázott az osztrákokkal, mint junius 28-án, annálfogva előnyomulásukat akadályozza, de a további sikerben nem igen bizhatni. Erről biztosan értesülve, más nap oda mentem, hol a ministerium üléseit szokta tartani, tudomást szerzendő a N.-Várad körüli eseményekről, hol ismét hitelesen értesültem, hogy N.-Várad nincs elfoglalva, s bátran átutazhattam volna rajta, sőt még most is átutazhatom, ha akarok.

Lehetőleg gyorsitani kivánván utazásomat, mivel a Szemerétől nyert vasutjegyek még tárczámban voltak: Herczeg Lajos társammal Csány közlekedési minister hivatali irodáját felkerestük, megkisértendők: vajjon nem mehetnénk-e vasuton Szolnokig. Az előszobát teletömve találtuk várakozókkal, kik egymást ide-oda taszigálták, mindenik első ügyekezvén lenni a bébocsáttatásban. Én látván a körülményt, szólék távulról az ajtonállóhoz: „Mi ketten ezen társammal Erdélyből az ottani országos biztos által a ministeriumhoz lévén küldve, kérjük a minister urhoz mielőbb bebocsáttatásunkat; s ezt jelentse be“. Azonnal belépett s kijövén kérésünket mindjárt teljesülendőnek mondá, mihelyt a benn levő ur kijő. Ez hamar megtörténvén, mi léptünk be. Csány asztala mellett ült, de

izgatott állapotban. Átadván Szemere sorait, kérém: mivel Kolozsvárra meszsze kellene mennünk, ha lehetséges kegyeskedjék rendelkezni, hogy Szolnokig mehessünk vasuton.

„Bizony“ válaszolá, „Kolozsvár meszszecske van. Jól tudom, mert én is voltam ott (mint országos biztos); s tiszta jó szivvel szolgálnék az uraknak, de lehetetlen, mert a kormány megkötötte kezemet, megtiltott minden személyszállitást a vaspályán; a vonatoknak csak álladalmi tehert szabad szállitaniok. Mindjárt megmutatom a kormány az iránti rendeleteit is.“

„Ne fáradjon azzal minister ur“ mondám, „mert hiszszük a nélkül is.“

„No de mivel szolgálhatnék egyébbel az uraknak“ kérdé.

„Más kérésünk nincs“ felelék.

„Van-e elégséges pénzük?“

„Van anynyi, menynyivel remélhetőleg Kolozsvárra juthatunk.“

„De barátim nem árt, ha valamivel több is lesz annál. Jelentsék ki nyiltan, menynyit gondolnak még szükségesnek, mert ez iránt rendelkezhetem.

„60—60 forintot“ mondók, pénzzel el lévén látva Kolozsvárról eljöttünkkor.

Irván ő is nehány sort, utasita: „Vigyék el Vukovics Sebő, igazságügyi minister urhoz, itt és itt lakik.“

Vukovics lakán egy-két szobán áthaladván, azokat üresen kaptuk. Tovább egy ajtón benyitván, ő maga a szoba közepén állva bús képpel egy ifjuval, ugy látszott irnokával beszélt. „Bocsánatot kérünk minister ur, (az Excellentiás czim akkor nem járt) alkalmatlankodásunkért. Csány minister ur utasitásánál fogva voltunk bátrak ide jőni, s künn senkit se találtunk, kitől valami értesitést nyerhettünk volna“ S ekkor átnyujtám Csány sorait.

A szobában egy asztalnál és faszéknél nem volt egyéb, kivévén elszaggatott papirdarabokat, melyek széthányva hevertek. Az egész ugy nézett ki, mint a honnan minden értékest elhordtak, s a lakás is elmenő félben van. Egy ajtó még nyitva állott előttünk, melyen belől ismét kiüritett szobában két nő tünt fel mindennapiasan öltözve, kisirt szemekkel s könynyeiket törölgetve zsebkendőikkel.

„Hisz az urak tulajdonképpen a belügyi ministeriumhoz küldettek“ ekképp szóla Vukovics felénk fordulva.

„Ugy van“ mondám. „Miképpen utasithatta tehát Csány az urakat hozzám?“

„Erről felvilágositást adni nem tudunk."

Most a minister az asztalhoz közeledvén: „Miféle dolog ez" szóla boszankodva az ifjuhoz, „hogy itt se tentatartó, se egy darab papiros, mire irni lehessen, nincs. Hiszen ezeknek lenni kell itt utolsó pillanatig."

Az ifju innen-onnan gyorsan hoza neki, s ő is néhány irt sorával tovább utasitott bennünket: Budára Dusckek pénzügyi ministerhez.

Átmenjünk-e oda, töltsük-e az időt az által is vagy ne? tanakodván társammal; a gondolat, meglehet, hogy a mostani bizonytalan körülmények közt még több pénz is szükséges lenne, átmenetelre birt.

Duschek pénzügyi minister, magas termetü férfiu, sétált egy tágas teremben, midőn hozzája bebocsáttattunk. Udvariasan, de komolyan fogadott. Látása meglepett engemet; mert mindazon hivatalnokot, kisebb nagyobb rangut, kikkel közelebbi napokban érintkezésbe jöttem, izgatottan, elszomorodva találtam. Duschek egészen nyugottnak látszott előttem, mintha körüle semmi rendkivüli nem történnék. Megolvasván Vukovics czéduláját, mondá: „tessék keveset várakozni," szólitván egy hivatalnokot, s átadván neki a czédulát, meghagyá: „ez iránt rendelkezzék rögtön."

Az alig távozott s jött, midőn ismét egy mást szólitván nevén, szóla átadván a czédulát: „ezen urakat vezesse le a pénztárba, s az irt összeg töstént fizettessék ki." Ki is lőn azonnal fizetve: szép új Kossuth bankjegyekkel.

Duschek, mondák, a pénzügyi ministeriumnál oly pontosan vitetett mindent, hogy mindenféle müködés minden nap ugy végeztetett ottan, mintha azonnal végvizsgálat alá kellene terjesztetnie.

Délután ismét utra készültünk. A kolozsvári nevezetesb két kereskedővel együtt szekeret fogadtunk, s julius 8-kán másodizben is odahagytuk Pestet.

E napon már maga Kossuth is Czegléden volt, menhelyet a ministeriummal együtt Szegeden keresvén.

Julius 11-én éjjel-nappal utazva — nem minden ijesztő jelenség nélkül megérkeztünk Kolozsvárra. Ugyanezen napon az osztrák hadsereg előcsapatja is bévonult — Budára.

Szentiványi országos biztos nem kevésbé vágyott, kivált most már viszsza Magyarországba, mint mi vágytunk onnan Erdélybe;

s el is menvén juliusban, helyébe Boczkó Dániel jött, ki nem sokára terhes hivatalos állomásra rendelt.

A büntető országos feltörvényszék helye tudniillik Kolozsvárt vala. Ennek eleve többen kivántak tagjai lenni; de midőn az ellenség közelgett, némelyik közülök szabadságot eszközlött magának s kisirült a városból; minek következtében Boczkó, országos biztos, julius 27-én a feltörvényszék birájává nevezett ki ideiglenesen, meghagyva irásban, hogy abban biráskodni tartsam szoros kötelességemnek. A feltörvényszék elnöke Bethlen Pál, az ifjabb, gróf nem tartván immár se idő-, se czélszerünek több ülést tartani, az országos biztos keményen parancsolta annak naponként tartását. Volt tehát még nehány ülésünk: az utolsó augustus 14-kén, mert más nap, augustus 15-én az oroszok megjelentek — Kolozsvártt.

VII.

Az 184$^{8}/_{9}$-iki magyar forradalom le vala győzve. A bécsi császári kormány Erdélyt ugy tekintette, mint meghóditott tartományt s kénye kedve szerint bánt vele. Más politikai kerületekre osztotta. Más törvényeket, intézményeket, közigazgatásban, törvényhozásban más nyelvet — a németet — hozott itt gyakorlatba. Változtatás lön látható mindenfelé.

Erdély polgári s katonai főkormányzójává báró Wohlgemuth Lajos altábornagy neveztetett ki, melléje a polgári ügyek igazgatására mint császári teljes hatalmu biztos Bach Eduard, Bukovina igazgatója rendeltetvén. Wohlgemuth oldala mellett volt még közigazgatója rendeltetvén. Wohlgemuth oldala mellett volt még közvetlenül Glanz József, bécsi belügyministeri hivatalnok. Ezek septemberben Kolozsváratt lévén, azalatt a kolozsvári polgármestertől irásban azon utasitást vevém: ekkor s ekkor jelenjek meg emlitett Glanz urnál, a gróf Bánffy háznál; a hol megjelenvén, ezen kérdést tevé nekem: „Ön-e az a Kovács, ki a magyar országos biztos által országos ügyben a magyar ministeriumhoz volt küldve, s onnan viszszajötte után a büntető feltörvényszéknél, mint annak tagja biráskodott?"

„Én vagyok" felelém.

„Ezelőtt a Kolozsvárt megjelent egyik politikai hirlap dolgozó társa is volt. Ugy-e?" kérdé tovább.

„Voltam azon lap mellett, melyet Méhes Sámuel, tanár, adott ki," válaszolám.

„Üljünk le,“ mondá ekkor „mert több beszédem is van önnel.“ S ő helyet foglalt egy pamlagon, én égy széken.

Beszédét ezzel kezdé: „A kormánynak kivánsága, hogy itt Kolozsvártt egy magyar politikai hirlap adassék ki, mely nézeteit, intézkedéseit helyesléssel kisérje a magyar olvasó közönség előtt, s számitunk önre, hogy szerkesztését és kiadását elvállalja.“ — Itt elhallgatván; ilyenképpen nyilatkozám:

„Én tanulmányomnál fogva hivatalviselésre készültem; azt is viseltem huszanhat év óta, s annak éltem főképpen. Mellesleg voltam munkatársa is az érintett, hetenként két izben egy-egy iven megjelent lapnak is, de másokkal együtt, s ennélfogva az nekem kevés dolgot adott. De politikai hirlapnak szerkesztője lenni soha se kivántam s most annál kevésbé kivánhatom, mivel lehetségesnek nem is látom.“

„De miért nem?“ kérdé.

Folytatám: „A szerkeztő mellett, akárki legyen az, segéddolgozó társaknak kell lenniök, kik czélszerü képzettséggel birnak, rokonelvüek, s kikben a szerkesztőség teljesen bizhatik. Ilyen pedig annál ritkább most Kolozsváratt, mert ki volt is, innen vagy önkéntes, vagy más oknál fogva eltávozott. Aztán elegendő olvasó közönséget se remélhetni, minthogy az ezelőtt nagyobb részint a nemességből telt ki, ennek jövedelme pedig jelenleg átaljában korlátoltabb semhogy keveset kivéve, hirlapokra is költhetne. A nemesek elvesztették jobbágyaikat, jobbágyi fekvőségeiket, s bennök elvesztették a munkásokat is, kik allodialis birtokaikat ingyen müvelték s azok termékeit számukra betakaritották. Ők ezelőtt mentesek voltak minden közteher hordozástól, most adót fizetnek ők is. E mellett sokan közülök, kivált vármegyéken javaikban temérdtelen kárt szenvedtek a közebbi két év folytában. S ezen és több más oknál fogva egy erdélyi magyar politikai lap ha megindittatik is, fennállhatása, nagyon kétséges.“

„De“ szóla közbe „a kormány segiteni fogja.“

„A kormány“ jegyzém meg, „anyagilag segitheti; hanem szellemi tekintetben, alkalmas munkatársak előállitásában bajosan. S nem hallgathatom el, hogy még elvi tekintetben is nehézségek fordulhatnak elő. Eddigi alkotmányunk idejében is a magyar hazafiak különböző politikai nézeteket, elveket vallottak, s egyik pártbeli a másik pártbelinek lapjába nem csak nem irt, de azt nem

is olvasta. Jelenleg pedig mindenki várva várja látni: vajjon a létező kormány az eddigi alkotmány terén marad-e vagy más uton és más irányban indul s halad."

Alig ejtettem ki az utolsó szót, midőn Glanz indulatosan mondá:

„No már a volt magyar alkotmányról többé szó sem lehet. Azt a magyarok revolutiojokkal örökre eljátszodták; hanem," tevé hozzá csendesülten és hangsulyozva—„kapnak mást, még pedig liberalisabbat mint a régi volt".

„Ezen körülmény befolyással lesz minden esetre az inditatni szándékolt lapra". Ez lőn észrevételem a fennebbi nyilatkozatra. „Mert az olyanok is, kik kellő képzettséggel illő dijazásért talán hajlandók lennének azt dolgozataikkal, benn mint munkatársak, künn mint levelezők segiteni, támogatni, alig ha előbb mint azt tennék, a lap politikai irányával kivánnak megismerkedni".

„A tárgyról beszélünk még máskor. Most kérem a kir. lyceum nyomdájában készittessen egy részletes előszámlát: menynyiért nyomatna éven át egy oly politikai lapot, milyent itt ezelőtt kiadni szoktak volt, s ha elkészül, holnap vagy holnapután hozza el személyesen hozzám". Ezekkel bocsáta el Glanz.

A lapszerkesztés szóbajöttének első pillanata óta el voltam határozva, arra semmi esetre nem vállalkozni; de magamra nézve tanácsosabbnak tartottam, előbb csak akadályokat, nehézségeket hozni fel mentségemre és csak utolsó esetben mondani ki positive a nemet; mert miután a forradalmi kormány megbizatásaiban hiven eljártam volt, ez az uralomra jutott kormánynál fel vala róva, s több rovásra alkalmat nem adni, érdekemben állott. Annálfogva megkészitettem a nyomdai számlát, melyet a nyomda igazgatója, Szentpéteri Imre, azon értesitéssel adott nekem át: „Még egy ily számla éppen most van nála készülőben; s ha megmondom, ki készittette velem, ő is megmondja, ki készitteti és ki által a másikat". Semmi okom nem lévén titkolózni, felelém: „Velem Glanz készittette"; mire tüstént nyilvánitá: „a másikat pedig Bach késziteti Makoldi Samu által, ki kész is a lap szerkesztője lenni".

„Annál jobb" mondék, „s bizonyos lehet benne, hogy a hol tehetem, én is ajánlani fogom".

Makoldi a forradalom előtt fogalmazó gyakornok volt a kir. kormányszéknél és segédtárs a Szilágyi Ferencz által kiadott, politikai hirlapnak.

Harmadnap átadtam a nyomdai előjegyzéket Glanznak, ki ekkor csak anynyit mondott: „Estve szürkület után a lapkiadás tárgyában conferentia lesz a kormányzó jelenlétében s arra jelenjék meg ön is“.

September 24-én 1849-ben megtartatott az értekezlet gyertyavilágnál a Bánfy-házban, jelen lévén Wohlgemuth polgári s katonai kormányzó, egy hadsegéde és még egy tábornok, Glanz és én. Tanácskozás tárgyául a nyomdai számla szolgált. Felvették azt részletenként, beszéltek rólok, s aztán rendre helybenhagyták. Én egy szót se szóltam; annál inkább elbámultam, midőn Wohlgemuth felém fordulva mondá: „Ezeket már hallá az ur, s igyekezzék, hogy igy a lap minél hamarább folyamatba jöjjön“.

Akarja-e azt a kormány és miképpen segélleni vagy nem? erről se történt emlités. Ugy látszott, ez urak szeretnék egy magyar politikai lap megjelenését, mely eljárásaikat helyeselje, ajánlja, dicsérje, de az ő hozzájárulásuk nélkül, legalább nyilt hozzájárulásuk nélkül, mintha a szerkesztőség mindent csak ön jószántából, ön erején tenne, s elve a kormány irányával tökéletesen öszhangzó lenne.

„Excellentiád engedelmével“ szólék tehát most, „némi kérésem volna“.

„Csak tesssék“ mondá.

„A kiadatni szándékolt lap egészben kormánylap lenne-e, vagy csak kormány által segélyezett, de különben privát vállalkozási politikai lap? Ha kormánylap bár menynyire, ki lesz kormányképviselője a lap irányában, kitől és miképpen veszi annak utasitásait a szerkesztőség, és ki lesz a vett és közlött utasitásokért felelős mind fenn, mind alatt?“

Egymás szemébe néztek mindnyájan; de mindenik hallgatott, még Glanz is, ki mindenről eleget beszélt előbb.

„Ezekről köztünk nem volt szó“, eképpen szakasztá félbe a hallgatást Wohlgemuth, „de tisztában kell lennünk irántok; azért az értekezletet most bérekesztjük“.

Szétmenvén, Glanz meghagyá nekem: holnap 9 órakor ismét menjek hozzá. Nekem ugy tetszett: Glanz a közte s köztem folyt szóváltásokat nem közölte volt hiven Wohlgemuthtal.

Másnap mihelyt beléptem irodájába, szólitván egy szász ottani hivatalnokot, Haupt Frigyest, ki most osztálytanácsos a belügyminsteriumnál, Budapesten, ezen utasitást adá neki: „ezt az urat vezesse Bachhoz, s mondjon csak anynyit, hogy én küldöttem“.

Bach belmonostorutczai szállásán közönynyel fogadott. Kivánt a szóban levő lapszerkesztésre birni. Én azonban még több akadályt, nehézséget hordtam fel mint azelőtt, s kijelentettem, hogy egyátalában nem érzem magamat képesnek a kormány igényeinek megfelelő lap kiadására. De ugy hiszem, találkozik más, ki arra képes és kész is lesz; sőt magam is nevezhetnék olyant".

„Makoldi Sámuel", felelék. „ő is mint én a kir. kormányszék mellett hivatalnokoskodott, s a Szilágyi Ferencz tanár által kiadott politikai lapnak segéd munkás társa volt. A magyar, latin, német, franczia, oláh nyelveket nem csak érti, hanem beszéli is. Az oláh nyelvnek pontos ismerete pedig, mivel én éppen nem dicsekedhetem, hazánkban a mostani viszonyok közt egy lapszerkesztőnek igen nagy előnye s csaknem néikülözhetlen kelléke".

„Nem lenne tehát jó, hogy ön vele egyesülve szerkeszsze a lapot", kérdé.

„Nézeteink különbözők", válaszolám.

„Hát egy melléklapot is inditani meg, melyek közül egyiknek ön, másiknak ő lenne szerkesztője", kérdé tovább, mire azt jegyzém meg: „Részemről tanácsosabbnak tartom előbb csak egy lapot inditani meg, s csak ha ez czélszerünek és biztositottnak mutatkozik, lépni fel melléklappal".

Ezzel vége lett együtti beszédünknek.

Következett nap ismét hivatott Glanz. „Beszéltem én is Bachchal," — e szavakkal fogadott — „s ugy látjuk, önnek csakugyan nincs kedve lapszerkesztőnek lenni. Azért nem is sürgetjük többet. Hanem: van e purifikálva ön?"

„Nem vagyok".

„Igyekezzék hát magát minél hamarább purifikáltatni, s ha purifikálják, adja tudtomra Szebenbe. Elég lesz egy pár szóval egy kis czédulán jelenteni, s azt itt a Districts-Commando hivatalos csomagába belé tenni. Ott megkapom én, s gondunk lesz, hogy ön hivatalba jöjjön".

Purifikáltattam; de vele soha se tudattam.

Egy kormány segélyzette lapot aztán csakugyan Makoldi Sámuel inditott volt meg.

A purificationak, mely akkor nagyban szerepelt, értelme az volt: ki a forradalom előtt királyi állami hivatalt viselt, s utána fizetést vett, és forradalom alatt a forradalmi kormánytól hivatalt

fogadott el, annak érdekében működött; megbizatásaiban eljárt sat. ezen cselekvényeiért mindennek igazolnia, tisztáznia kellett bizonyitványokkal magát arra kinevezett vegyes bizottság előtt, melynek elnöke egy őrnagy, tollvivője hadbiró; tagjai civilis, polgári rendbeli egyének voltak, de olyak, kik a császár iránti hűségökről a forradalom idejében is ismertettek. Nekem mint királyi kormányszéki hivatalnoknak az volt hibául feltudva, hogy egyik országos biztostól, Szentiványitól megbizatást fogadtam el Buda-Pestre; másiktól, Boczkótól birói állomást a büntető feltörvényszéknél. Mentségem lényege ebből állott: Én a mit tettem, az országos teljhatalmu biztosok positiv parancsolatjára müveltem; s ki a forradalom idejét átélte, tapasztalhatta, hogy egyes magyar embernek nem függött tetszésétől, tegye-e vagy ne, mit neki egy ily biztos parancsolt, hanem akarva vagy nem, tennie kellett. Egyebet azonban, mi a forradalmi kormánytól eredt ugyan, de nem parancsolva, mellőztem el, noha hasznomat czélozta. Beadott bizonyitványaim tanusitják ugyanis, hogy Buda-Pesten létem alatt belügyministeriumi osztálytanácsosságra kineveztetésemet nem vállaltam el, mindez ajánlva ugyan, de elfogadnom parancsolva nem volt. Azt az igazoló bizottság előtt természetesen elhallgattam, hogy azért nem vállaltam, mert megtarthatni nem reméltem. Az oroszok Galicziából Magyarországba, Bukovinából, Oláhországból Erdélybe már át lévén kelve az osztrákok segitségére. Főterhelő ponttul ellenem a feltörvényszéknéli biráskodásom szolgált; noha csak közönséges vétkekre, bűntettekre terjedt ki, és bemutattam Boczkónak hozzám bocsátott parancsát, Bethlen gróf elnöknek pedig bizonyitványát, mely szerint a biráskodásom ideje, tulajdonképpen néhány napja alatt ellátott pereknek semmi következése nem lett, azok nem levén elküldve az illető törvényhatóságokhoz. Ez ügyemben azonban nekem leginkább segitett az, hogy Bertleff Mihálylyal és Némethy Jánossal együtt biráskodtam. Ők mindketten kormányszéki valóságos titkárok voltak; a mellett Bertleff szász, Némethy magyar, de a hatalmas Józsika háznak régóta különös pártfogoltja. Ezen körülményeknél fogva őket kimélni kivánták; s mivel őket nem lakoltatták, engemet sem lehetett s november 15-ről 1849-ben megkaptam az igazoló bizottmány (Purifications-Commission) tanubizonyitványát, hogy a forradalom alatti magamviseletéről teljesleg igazoltam, tisztáztam magamat, s az államhivatalban meghagyattathatom egész megnyugvással.

Már septemberben hat katonai vidékre (Militär-District) vala ideiglenes igazgatás tekintetéből felosztva az ország: károly-fejérvári, kolozsvári, rettegi, udvarhelyi, szebeni s fogarasi vidékre. Főparancsnok mindenikben egy-egy katonatiszt volt, mellé a polgári ügyek vezetésére polgári rendbeli vidéki biztos adatván, ez is és az is kellő hivatali személyzettel.

(Vége következik).

A hitczikkek alakulásáról.

Nagy hiba volna azt gondolni, hogy a hitczikkek a keresztény vallás kezdete óta változatlanul állanak, s azon tanok, melyeket a keresztény egyház napjainkban a magáéinak vall, mind viszszavihetők Jézusnak és az ő apostolainak tanitásaira A dogmák történetének tanulmányozása ellenkezőt mutat, s maga a katholikus egyház is kénytelen e tényt elismerni, ha nem akarja megtagadni saját létalapját, s nem akar lemondani arról, a mi, vagy a minek magát tartatni kivánja. A katholikus egyház theologusai se tagadhatják, hogy a dogmák különböző s az apostoli korszaktól kisebb nagyobb távolságra eső időben alakultak. El kell ismerniök, hogy a Jézus Krisztus tökéletes istensége csak 325-ben a niceai közönséges zsinaton, a szentlélek tökéletes istensége 381-ben a konstantinápolyi zsinaton hirdettettek ki az egyházban; el kell ismerniök, hogy az eredendő bűnről szóló tantétel, melyet a karthagói zsinat 412-ben elfogadott, csak 431-ben, az efezusi egyetemes conciliumon lőn hivatalosan szentesitve, valaminthogy a purgatoriumról szóló dogma szintén csak a florenczi zsinaton, 1439-ben nyilvánittatott kötelező hitczikké s t. b. De szerintök ezen tényekből nem következik, hogy ezek a hitczikkek régebbi keletüek ne volnának, hogy azokat azért magok az apostolok ne tanitották s az egész egyház ne vallotta volna.

A hitczikkek — ugy mondanak ők — csak azért hirdettettek ki nyilvánosan a conciliumok által, hogy meghiusitsák az eretnekek kisérleteit. Ha az egyháznak egyik vagy másik tantételét nem támadták volna meg, soha se lett volna rá szükség nyilvánosan kijelenteni, hogy az a tantétel a keresztény vallásnak kiegészitő része; valaminthogy a közönségesen ismert s a hivek egyeteme által minden ellentmondás nélkül elfogadott hittételek ily innepélyes kihirdetésen nem is mentek keresztül. A conciliumok mindig csak azért ültek öszsze, hogy elenyésztessék azokat a nehézsége-

ket, a melyek az egyház tagjainak lelkiismeretét megzavarhatták volna, vagyis hogy kárhoztassák az eretnekséget, a mely itt vagy amott felemelte fejét az egyház tekintélye ellen, kérdésbe tette azt, a mi azelőtt közönségesen el volt fogadva vagy ellenkező magyarázatot akart adni annak, a min addig az egyház megnyugodott. Mimódon lehetett volna az egyháznak átok alá vetni ezeket az ujitásokat, ha nem állitotta volna szembe velök s nem erősitette volna meg ünnepélyesen azokat a tantételeket, melyeket az eretnekek meghamisitottak vagy félrelökni készültek? Erre volt irányozva a conciliumok működése a kath. theologusok szerint. Szerintök az egyház soha sem szentesitett új hitczikkeket, hanem csupán megerősitette, emlékezetbe hozta azokat, a melyeket védelmébe kellett vennie. S igy abból a tényből, hogy valamely hitczikk bizonyos időszakban lett hivatalosan kihirdetve, nem lehet azt következtetni, hogy az csak annak az időpontnak a szülötte.

I.

Ez az elmélet kétségen kivül igaz, a menynyiben tény, hogy az egyházi egyetemes gyüléseken csakugyan soha sem szentesitettek önkéntesen, saját kezdeményezésök folytán új tanokat s nem is magyaráztak addig egészen ismeretlen hitczikkeket. Ezt mi is elismerjük; elismerjük, hogy azokat a tanokat a hivek egy tekintélyes része, tán a többség, a mit egyébaránt nem lehet bebizonyitani, már a szentesités előtt hitte és vallotta. De abból a körülményből, hogy azok a tanok már előbb el voltak terjedve, sőt éppen népszerüek voltak, hasonlóképpen nagy hiba volna azt következtetni, hogy azok ugy a mint vannak a kereszténység első korszakában már megvoltak. Abban a pillanatban, a midőn valamely dogma hivatalos szentesitést nyert, bizonyos értelemben már nem volt új; már átment egyfelől az alakulással, másfelől az elterjedéssel járó változáson is; de csak ritka esetben nem lehet feltalálni magát a forrást, a melyből eredett, a mely semmi esetre se megy fel az ős-keresztény egyházig, gyakran csaknem egykoru magával a szentesitési ténynyel.

A szentháromság tana a maga közönségesen ismert formájában nem elébb mint 381-ben a konstantinápolyi oeconomicum conciliumon lön hivatalosan megállitva. Legalább ezzel a körülirással egyetlen egyházi irónál sem lehet azt megtalálni a megelőzött három század alatt, jóllehet már jóval előbb alakuló félben volt,

A kiindulási pont erre nézve mindenesetre a keresztelési formulában, az atya, fiu és szentlélek nevében keresendő; de egy századnál több eltelt, mielőtt az emberek bár szükségét látták volna annak, hogy ezen hármas istenség természetéről és egymáshozi viszonyáról magoknak valamely fogalmat szerezzenek. A kik a bölcsészeti iskolákból kikerülve, hitelveiket az elmélet magaslatára kivánták emelni, azok kezdették figyelmöket először e tárgyra forditani s azok is csupán az atya és fiu, azaz az Isten és Jézus Krisztus közötti viszony meghatározásával foglalkoztak. Igaz, hogy Justin martyr, a ki ugy látszik első volt, a ki a ker. vallásból metaphysikai tantételeket akart csinálni, azt mondja, hogy a hit alapja az Istennek, az ő fia, a Jézus Krisztusnak és a szentléleknek imádásában áll; [1]) de ő is egyfelől inkább az atya és fiu közötti viszonynyal foglalkozik, a szentlélekre ellenben nem sok figyelmet fordit; másfelől nem csak hogy a fiut az atyának alárendeli, tehát távol van attól, hogy a két személyt egymással egyenlővé tegye, hanem e mellett midőn ő is elfogadja azt a nézetet, hogy az ige öröktől fogva az Istennél volt, egyszersmind határozottan kifejezi azt is, hogy az ige, mint külön személy csak akkor kezdett létezni, midőn Isten azt a világ teremtésére előszólitotta. [2]). S éppen ezt a tantételt átkozta el a nicaeai egyetemes zsinat.

Alexandriai Clemens hasonlóképpen ugy gondolkozik mint Justin. A logos szerinte is öröktől fogva megvolt az Istennél, mint az Isten bölcsesége. Onnan azért jött ki, hogy a világ teremtője legyen. Azután ő maga magát állitotta elő és a Jézus személyében megjelent a földön [3]).

De ha még távol is voltak ez időben a szentháromság tanától; már oly irányt vettek, a mely szükségképpen e tanra kellett hogy vezesse az embereket. Egyfelől a kereszténység megalapitója iránt érzett tisztelet nem nyugtathatta meg a hiveket azzal a tannal, mely a fiut alárendelt helyzetbe tette az atyával szemben. A világ teremtője, a ki egyszersmind az üdv eszközlője is volt, nem lehetett más, mint maga az Isten; a keresztény érzület ellenállhatatlanul erre a felfogásra vezette a hivőket. Másfelől ez a felfogás ugyszólván, szükséges volt azért is, hogy ez által a keresztény vallás határozottan meglegyen különböztetve a gnosticismustól és a

[1] Justini martyris opera, Paris 1615, in fol. p. 60, B—D. — [2]) Justini martyris opera p. 44. — [3]) Clementis Alex. opera. Paris 1641. p. 62. B. 102; D. 553, A; 547, D; 704, C; stb.

neoplatonismustól. A gnostikusok szerint a demiurg hasonlóképpen egy alárendelt isten volt és az idvesség szerzője is a fő Istentől különböző isteni lény volt. A neoplatoni bölcsészet szintén egy alsóbb rendü istennek tulajdonitotta a világ teremtését. Hogyan maradhatott volna tehát a kereszténység ezen fontos kérdésre nézve ugyanazon állásponton leghatalmasabb két ellenfelével? Ezt megengedni nem lehetett és a niceai zsinat atyái ennélfogva határozottan viszszautasitották egy első és egy másodrendü isten fogalmát, szakitottak az alárendelés tanával és kimondották, hogy a fiu nincs alatta az atyának, hogy a fiu és az atya egy lényegüek, s a két személy mellett is, az isteni méltóságra nézve egymással teljesen egyenlő egy és ugyanaz az Isten.

Meglevén ez állitva, most már az a kérdés állott elő, hogy mi hát a szentlélek? Az atyánál és fiunál alsóbb istenség-e? Ugy de ez által ismét viszszaesnek az isteni lények rangfokozatának általok már elitélt tanába. Nem volt tehát mit tenni, mint kimondani, hogy a szentlélek is az istenség harmadik személye, a mit aztán a konstantinápolyi zsinat 381-ben a maga symbolumában ilyen formán egészitett ki: „a szentlélek az atyával és fiuval egy és azokkal egyformán imádandó“.

A szentháromság tana eszerint elég hoszszu idő alatt és elég jelentékeny változásokon keresztülmenve, végre mégis meg lőn állitva; azonban még most sem volt elég határozottan körülirva s egész a hatodik századig kellett várni, mig e tan teljes és végleges formát nyert abban az okmányban, a mely közönségesen az Athanasius neve alatt ismeretes.

A hitczikkek alakulása módjára nézve egy más tant is felhozhatok, például a purgatoriumról szóló tantételt, a mely legelőször 1439-ben a florenczi zsinaton hirdettetett ki [1]. Bizonyára, hogy ez a dogma sem soroztatott egy önkényes mozgalom vagy ujitási viszketeg következtében a hivatalosan megállitott hitczikkek közé; a florenczi zsinat semmi egyebet nem csinált, minthogy formát adott annak, a mi már századokkal azelőtt megvolt. A keresztények kivétel nélkül hitték akkor és még azután is hoszszasan, hogy a lelkek miután a testtől elválnak, a purgatoriumba jutnak, hogy ott megtisztittassanak azoktól a megbocsátható bűnöktől, a melyeket a földön elkövettek és a melyekért itt még nem szenvedték ki a büntetést és hogy ezen kint meg lehet kevesbiteni, a

[1]) Hardouin, Concilin t. IX. p. 422.

gyötrelem idejét meg lehet röviditeni az élőknek könyörgés, böjtölés, alamizsna-osztás vagy más érdemes cselekedetek által, mindenek felett pedig a halottakért tartandó misék vagy indulgentiák által. De azért nem kevésbé igaz, hogy ez a hitczikk is lassanként, számos változásokon keresztülmenve formálódott ki. A történelem mutatja annak főbb mozzanatait.

Ha nem csalódom, legelőször a Clemens homeliáiban van emlékezet bizonyos tuzről, a mely megtisztitja és megszenteli a lelkeket [1]. Alexandriai Clemensnél ez az elv valamivel kifejezettebben, de még nála is nem elég világosan fordul elő. „A tűz — ugy mond ez, — a bűnösnek nem csak testét, hanem lelkét is megszenteli. Nem azt a vad lángot értjük, a mely emészt és pusztit, hanem azt a szellemi lángot, a mely áthatja a lelket, midőn ez ama tüzen átmegy [2]). E kifejezésben valószinüleg Pál apostolnak eme szavaira van az emlitett iró vonatkozással: „Más fundamentumot senki sem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Hogyha valaki épit a fundamentumra aranyat. ezüstöt, drágaköveket, fát, szénát, pozdorját: mindennek munkája nyilván leszen: mert a nap megmutatja; mert a tűz által megjelentetik; és mindennek munkája minemü legyen, a tüz megpróbálja. Ha kinek munkája, a melyet épitett, megmarad, jutalmát veszi: a kinek munkája megég, kárt vall; ő maga pedig megtartatik. de ugy mint tűz által" [3]). Mit akar az apostol ezzel mondani? Kétségen kivül azt, hogy az ember munkájából s egész életéből csak annak van az idvesség tekintetéből valódi becse, a mi öszhangban áll a hit fejedelmének s az idvesség szerzőjének tanitása szellemével. De a képes kifejezést később betüszerinti értelemben vették és azt hitték, hogy a keresztényeknek, vagyis azoknak, a kik Krisztust tartják fundamentumokul, bűneiktől tüz által kell megtisztulniok. Igy értelmezte azt Alexandriai Clemens s Origenes hasonlóan ezt a magyarázatot fogadta el; sőt ez tovább ment az apostolnál; mert kimondotta, hogy az idvezülendőknek szükségképpen át kell menniök ezen a tüzön, mely a fát és pozdorját, szóval minden emberi fogyatkozást porráéget. S ennek a próbának az apostolok szintugy alá kell hogy vessék magokat, mint más keresztények. De Origenes szerint ez az utolsó itéletkor fog bekövetkezni, mikor a tűz megemészti a világot, a nélkül, hogy ez által a dolgok lényege megsem

[1]) Homiliae Clement, IX, 13. — [2]) Alex. Clemens Stromates, VII, 6; Paedagog, III, 9. — [3]) 1. Kor. 3, 11—16.

misülne [1]). Ezt a tant, a melyhez Origenes sem maradt mindvégig hú; mert egy más iratában boldogoknak nevezi azokat, a kiknek nem lesz szükségök erre a tuzkeresztségre [2]): később eretnekséggel bélyegezték, jóllehet azt egyenlően vallották olyan egyházi atyák is, a kik teljesen igazhitüeknek tartattak, jelesen Methodius is [3]). Nyssai Gergely pedig még tovább ment s azt tanitotta, hogy ebből a tisztitó tüzből még a gonoszok is mint szentek kerülnek ki [4]). Ambrosius szerint ellenben csak a könynyebb bünöktől lehet a purgatoriumban megszabadulni, s ez csak az igazakat teszi méltókká arra, hogy a paradicsomba juthassanak [5]).

Egyébaránt az egyházi atyák mindnyájan, mint Origenes és a mai görög egyház [6]) ezt a tűzpróbát az utolsó itélet napjára teszik és csaknem mindnyájan abban a hitben voltak, hogy az a túz, mely a lelkeket megtisztitja ugyanaz lesz, mely a világot megemészti, jobban mondva átalakitja, hogy ez a boldogok lakhelyétil szolgálhasson [7]).

Egyedül Tertullian volt más véleményben ezen tisztitási műfolyam idejére nézve. Ő azt állitotta, hogy ez a pokolban a halál és feltámadás közötti idő alatt megy végbe [8]). Ez a vélemény, melynek később uralkodóvá kellett lenni, hoszszu időn át nem birt pártolókkal. Augustinus elevenitette azt fel s állitotta valószinünek. „Nem lehetetlen, mondja egy későbbi iratában, hogy a hivek, miután átmentek a tisztitó tüzen s azon arányban, a mint a földi, mulandó jókhoz kisebb nagyobb mértékben ragaszkodtak, rövidebb vagy hoszszabb ideig szenvedtek, a más életben idvességre juthatnak. Ha ez igy van-e, mindenki megpróbálhatja [9]).

A mit a hippoi püspök valószinünek tartott, tanitványai mint bizonyost fogadták el. A 16-ik évszáz kezdetén a purgatoriumról szóló tan valósággá lett, és Cäsarius kimondotta, hogy azoknak, a kiknek jelentéktelenebb bűneik vannak — peccata minuta — hoszszu időn keresztül kell kinoztatniok a tisztitótűzben, hogy örök boldogságra juthassanak; ellenben azok, a kik főbünöket — pec-

---

1) Origenes contra Celsum, V. 14 és 15. In Exod. homil. VI, 4; In Ezebhiel, homil. I, 13. — 2) Origenes, In Jerem. homil. II. — 3) Photius, Biblioth. 234. — 4) Gregoire de Nysse, Oratio pro mortuis dans ses Opera t. II. p. 634. etc. — 5) Ambroise, Expositio in Ps. CXVIII. Sermo 3, cap. 14 etc. — 6) Macaire, Theologie dogmatique orthodoxe, trad. franc. Paris 1860. t. III. p. 718. — 7) Haag, Hist. des dogmes chretiens, t. II. p. 824, note I. — 8) Tertullien De anima, 58. — 9) Augustin, Enchiridion ad Laurentium, 18.

cata criminalia sive capitalia — követtek el, nem érdemesek arra, hogy a tisztitó tüzön át is — per purgatorium ignem — életre jussanak, azok halálokkal az örök tűzre vettetnek [1]. Nagy Gergely teljesen egyetértett Cäsariussal [2] és ez a tan a villám gyorsaságával terjedett el a latin egyházban.

Ugyanezen idő alatt kifejlődött ezen tan másik része is, értem azt a hitet, hogy a lelkek gyötrelmét a tisztitó tüzben meg lehet röviditni és kevesbitni az élőknek érdemes cselekedetei által. Az a gondolat, hogy az élők könyörgése és áldozata hasznos a halottakra nézve, régi az egyházban A második évszázban az urvacsora kiszolgáltatásakor a halottakért szintugy imádkoztak, mint az élőkért. Igaz, hogy ezzel csak annak a hitnek akartak kifejezést adni, hogy az egyház tagjai egymással szakadatlan szellemi közlekedésben vannak akár a földön legyenek még, akár már innen elköltöztek. Ezt bizonyitja az is, hogy a vértanukért is könyörögtek, pedig nem lehet feltenni, hogy ezekre nézve az élők könyörgését hasznosnak tartották volna, miután a vértanukra nézve általános volt az a hiedelem, hogy ők haláluk után azonnal részesei lesznek a menynyei boldogságnak. De már Tertullian, csaknem minden orthodox-tan atyja, azt tartotta, hogy az élők könyörgésének nagy eredménye van a halottak állapotára, s kötelességeül tette az özvegy nőknek, hogy elhunyt férjök lelkeért imádkozzanak, s azoknak nyugalmát kérjék. [3] Ez volt még ekkor az uralkodó vélemény. Augustinus, ki megsértve látta lenni a martyrok emlékét, ha érettök is imádkoznak és a ki helyesebbnek találta, hogy az emberek őket inkább segitségül hivják s magokat kegyökbe ajánlják, [4] nem vonta kétségbe, hogy az imák, alamizsnálkodás s más egyházi ceremoniák a halottak érdekében ne birnának befolyással arra, hogy az Istent könyörületesebbé tegyék, mint vétkeiknél fogva megérdemelnék, a minek bizonyságául ő is azon régi gyakorlatra hivatkozott, mely szerint az urvacsora kiszolgáltatásánál szokásban volt imádkozni a halottakért; [5] de a mely szokásnak eredeti jelentőségét már ő nem értette.

---

[1]) Cesaire, homil. VIII. 3, dans la maxima bibliotheca Patrum, Lugduni t. VIII. p. 826. — [2]) Gregoire le Grand, Dialog. iib. IV- Cap. 39 és 40. — [3]) Pro anima ejus orat et refrigerium interim adpozsulat ei, Tert. De monogamia, 10. — [4]) Augustin, Sermo CLIX, I. — [5]) Augustin, Sermo CLXXII, 2.

Ettől a pillanattól fogva a könyörgések, az érdemes cselekedetek, a misék eredményében való hit, az elhunytak tulvilági állapotának könynyebbé és jobbátétele tekintetéből elterjedett a nyugoti egyházban s csakhamar közönségessé lon. Igy fejlődött ki fokozatosan a purgatoriumról való hitczikk, a mely aztán végképp megállapittatott.

A mint mondottuk azonban a purgatoriumról szóló tan is több század eltelte után nyerte meg azt a hivatalos formát, a melylyel ma bir az egyházban s igen valószinü dolog, hogy annak ünnepélyes megállitását az a körülmény tette szükségessé, melynélfogva a florenczi zsinaton kifejezést kellett adni a nyugoti és keleti egyház közötti különbségnek, e nélkül meglehet, hogy még egy jó darabig nem emeltetett volna kötelező hitczikké, hanem megmaradott volna közönséges néphitnek, miután anynyi áll, hogy ez a hit a társadalom minden osztályában már el volt terjedve. Abból a körülményből azonban, hogy a florenczi zsinat e tan kihirdetésével csak a már létező tannak adott kifejezést, a világért sem következik, hogy az az apostoli korszakra viszszavihető volna és hogy az nem fokozatosan fejlődött ki, támogattatva a közönség babonás hiedelme által.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy mindazok a dogmák, a melyek nem találhatók fel közvetlen a Jézus tanitásaiban, mint a purgatoriumról szóló tan is, nem birnak egyetemességgel, azokat nem csak hogy az egész egyház, de még egy nagyobb töredék sem fogadta el soha ellenmondás nélkül. Az ilyen dogmák legnagyobb részét eleinte a kereszténységnek gyakran igen is kis töredéke fogadta el s kihirdetésök magokban a zsinatokban mindig éles öszszeütközésekre adott alkalmat. Ezekről az ellenmondásokról, meghasonlásokról eléggé meggyőződhettünk azon két uj tan megállitása alkalmából, melyeket a közelebbi években emelt a latin egyház kötelező hitczikkei sorába, s hogy ezen két uj tannak kikirdetése élesebb surlódásokra, hevesebb öszszeütközésekre nem adott alkalmat, azt azon miveltségnek köszönhetjük, a melyre az emberiség eljutott De lett legyen bár heves vagy gyenge az az öszszeütközés, mely ezen dogmák megállapitásánál létrejött, az a rész, mely azokat elfogadta, többnyire győzelmes maradt; mivel azt az irányt követték, melybe őket az eszmék átalános áramlata hajtotta.

II.

De nem áll az is, mintha az egyház által kihirdetett tantételekre azért lett volna szükség, hogy az orthodoxia által eretnek-

séggel bélyegzett ujitásnak ezekkel ellenálljanak; mert az ujitók tulajdonképpen soha sem azok voltak, a kiket eretnekséggel vádoltak, hanem ellenkezőleg mindig azok, a kik magokat orthodoxoknak tartották. Ez az elmélet, igaz, ellenkezik az eretnekségről való régi, közönséges fogalommal; de annak igazságát történeti tények bizonyitják.

Az egyház tanitása szerint eretneknek neveznek egy olyan ujitót, a ki általánosan elfogadott hittételek ellen kikelve, azok helyébe addig ismeretlen hittételeket akar tenni. Igy határozták meg az eretnekséget már Ireneus és Tertullián is. „Hogyan létezhetne az igaz tan előtt az eretnekség — mond ez utóbbi — midőn minden dolognál az igazság megelőzi a képzeletet, mint a test a maga árnyékát? Minő tévedés azt gondolni, hogy az eretnekség megelőzte az igazi tant, mely éppen azt mutatja meg nekünk, hogy mi az eretnekség, hogy azt kikerüljük." [1]) Szerinte, valamint később az egész katholikus egyház szerint megdönthetetlen elv az, hogy az igazság kezdettől fogva létezett, és a tévedés mindig későbbi keletü. Isten — ugy mondanak ezek, — előbb mindig a jó magot hinti el, s azután jőn el az ördög, hogy a jó mag közé konkolyt hitsen." [2])

Ez a nézet azonban, melyet inkább csak az együgyü kegyesség, mint maga a szükség támogat, nem állja ki a próbát. Nem is tekintve egyfelől a gnosticismust, a mely tulajdonképpen nem is számitható az eretnek tanok közé, mert csak azon kor theosophikus irányának képviselője, nem tekintve másfelől azokat a felekezeteket se, a melyek a 16-ik évszáz óta a keresztény egyházban egészen más elvekre fektették a magok hitczikkeiket, mint a katholikus egyház, hanem egyedül csak azokra a meghasonlásokra forditva figyelmünket, a melyek magában a kath. egyházban felmerültek, mig a dogmák, egyházi fegyelem és szertartások kérdésében arra a megállapodásra jutottak, a melyet ma abban szemlélünk, látni fogjuk, hogy az eretnekek, távol attól, hogy ujitók lettek volna, ellenkezőleg mindig a régi hit mellett vivtak, szemben azzal az uj iránynyal, a mely az egyházban érvényre jutni igyekezett, midőn ez a nép babonás felfogásainak engedve, maga kivánt azoknak zászlóvivője lenni. Valóban az ujitó mindig a volt a két ellenfél közül, a ki magát a régi szokások és megállitott hittételek védel-

---

[1]) Tertullian, De praescriptionibus. 29. [2]) Tertullian ibid. 31.

mezőjének tartotta; s a védelmező az, a kit eretnekséggel vádoltak s üldöztek, mint uj tanok terjesztőjét. Következőleg, ha igazságosok akarunk lenni, meg kell cserélnünk az itéletet s az elnevezéseket, a melyek eddig az egyházban gyakorlatban voltak.

A hittan mindig változott; mert a hitczikkeket mindenik korszak a maga felfogásához alkalmazza s igy azok bizonyos értelemben folytonos fejlődésben vannak. Az új fogalmak néha csak természetes következményei a régebbieknek, máskor ismét azoknak kiigazitásai, azon álláspontjához képest, melyet az egyház az ujabb lelki szükségekhez mérten el kell hogy foglaljon. Egyik esetben ugy, mint a másikban az egyház mindig előre haladott, kiegészitvén, vagy helyreigazitván a maga hittételeit, mi közben aztán eretnekséggel bélyegezte azokat, a kik oly hittételekhez ragaszkodtak, a melyek szerinte már nem elégitették ki a lelkeket s a melyeket ennélfogva a maga részéről is téveseknek találta.

Gyakran hallhatni, hogy az eretnekeknek csaknem mindig igazok volt az egyházzal szemben. S ebben van is valami igaz. Miután ugyanis a mozgalom rendesen az eredeti kereszténység hamis felfogásából származott, mentől tovább haladott, annál több téves magyarázatot nyertek a mester szavai; már pedig a ki a maga következtetéseit hibákkal teljes előzményekből vonja le, igen természetesen, még inkább eltávozik az igazságtól. Az eretnekek ennélfogva, a kik hivek akartak maradni a már megelőző hitelvekhez, éppen ezért aránylag kevesebb hibát követtek el, mint az egyház, a mely a régi hitelvekhez folytonosan ujabb nézeteket csatolt. Azonban a dolgot más oldalról tekintve, el kell ismernünk, hogy az egyház következetesebb volt, legalább — a tévelygésben; mert végre is az egyház nem tett egyebet, minthogy tovább haladott azon az uton, mely már előtte meg volt verve; az eretnekek ellenben azt kivánták, hogy a kereszténység álljon meg, tehát mondjon le a haladásról, az életről. Kétségen kivül nagy hiba, hogy az irány, melyet a kereszténység az első pillanattól fogva maga elébe vett, nem az volt, a mely leginkább megegyezett volna az alapitó tanitásaival. De az egyház nem tudott jobbat választani; mert nem volt elég szabad s nem tudott feljülemelkedni azon idő befolyásán, a melyben élt. Egy más alkalommal talán erre a tárgyra még viszszatérünk; jelenleg elégnek tartjuk annak a történetből léendő kimutatását, hogy az eretnekeknek nem volt egyéb czéljok, mint megvédeni a régi hitelveket azon ujabb hitelvek ellenében, a me-

lyeket az egyház, engedve a viszonyok kényszerüségének, felállitott, vagy amazokból kifejtett.

Az áriánusok — például — azt állitván, hogy a Krisztus első a teremtmények között mind az idő, mind a méltóság tekintetéből, ezzel a nézetökkel a világért sem állitottak fel valamely új tant, hanem egyszerüen csak meg akarták tartani azt a hitet, melyet szent Pál, [1]) az apostoli atyák [2]) s az egész ker. egyház vallott a harmadik évszáz közepéig. Ez utóbbi állitás igazolásáért nagy köszönettel tartozunk magoknak a katholikus theologusoknak is, mert Bayle szerint P. Petau és de Huet is ugy nyilatkoznak, hogy „az atyák legnagyobb része a niceai zsinat előtt még oly homályosan beszélnek a szentháromságról, mintha mindnyájan áriánusok lettek volna.“ [3])

Lassanként azonban a keresztény kegyesség az idvezitőből hova-tovább magasabb eszményt kivánt magának formálni. Rövid idő mulva nem elégitette ki az embereket az, hogy Jézus Krisztus második Isten. A vallásos érzés azt kivánta, hogy a Krisztus az Istennel egyesittessék; de nem valamely alárendelt helyzetben. Különben is egy második isten fogalma nagyon is pogányos volt. Plátonál is előfordulnak a fiu-istenek s ő is ezeknek tulajdonitja a látható világ-teremtését, éppen ugy, mint a keresztények Krisztusnak. Hogyan, s a világegyetem teremtője, az üdv szerzője ne lenne több egy alárendelt istennél, mint a Philo igéjé és a Plato fiuistenei? E gondolatot a keresztények nem hordozhatták el; szerintök Krisztus nem lehetett más, mint maga az Isten; de azért nem kevésbé fiu, csakhogy teljesen egyenlő az Atyával.

Ily érzelmek uralma alatt, mi volt természetesebb, minthogy a régi nézet, mely a fiut az atyának alárendelte, a mely az idvezitőben csak egy második, egy teremtett Istent látott, ugy tünt fel a keresztények előtt, mint a mi lealázza az idvezitőt s kisebbségére van a kereszténység isteniségének, valamint magának a ker. hitnek. Azok, a kik ezt a régi hitnézetet fenn akarták tartani, midőn már egy sokkal megragadóbb s nagyobb tiszteletet gerjesztő hitnézet kezdett uralkodóvá lenni, végre gyülöltekké lettek; ugy kezdették őket tekinteni, mint a vallás titkos ellenségeit, ugy bántak velek,

[1]) Csel. XIII, 33; Róm. VIII. 29. Kol. I. 15. Zsid. I. 6. — [2]) Ignatii Epistola ad Magnesios 6. et 7; Hermae Pastor lib. III. Similit. 9. §. 12. — [3]) Bayle, Nouvelles de la Republique des lettres. 1865, juelles §. 7.

mint eretnekekkel, átok alá vetették s a mi nem sokkal előbb még igazhitüség volt, most veszélyes és büntetésre méltó tévelygés lett.

Kik voltak tehát az ujitók? Minden bizonynyal azok, a kik Krisztusnak tökéletes istenséget tulajdonitottak s nem azok, a kik Ariussal Krisztusnak csak viszonylagos istenséget tulajdonitottak. A mint P. Petau után Bayle is megjegyzi: „csaknem mindazok az atyák, a kik a niceai zsinat előtt éltek, az Árius véleményén voltak, és csak a rágalom és ferdités mondhatja azt, hogy Árius uj dogmát teremtett.“ [1])

Vegyünk egy más példát.

A nyolczadik évszázban Damascenus János volt az első, a ki az urvacsorában az átváltozás tanának egészen más értelmet adott, mint a minővel addig birt; mert ő anyagi átváltozást vett fel ott, a hol előtte az egyház doctorai csak szellemi átváltozásról tanitottak. És a magyarázat, a mely később alapul szolgált a latin egyházban a transsubstantiatió tanának, a mint látjuk, ujitás volt, de igen alkalmas levén arra, hogy a képzelő tehetséget megragadja, nem csak keleten, hanem nyugotan is meghóditotta a lelkeket. A régi tan hiveinek mind hiába való volt arra hivatkozni, hogy az egyházi atyák, a többek közt Augustinus is, az urvacsorát csak jelképnek tekintette és azt tanitotta, hogy Krisztus abban csak szellemileg van jelen. [2]) Nem volt-e sokkal egyszerübb, sokkal világosabb és sokkal meghatóbb is magát az idvezitőt érzékileg látni abban. Az orthodox tan, az igaz tan, a mely magától Jézustól és az apostoloktól származott, természetesen, hogy az volt, a mely a legmagasabb eszmét foglalta magában a sacramentumról. Az ellenkező, homályos s emellett rideg vélemény, mely az urvacsorát szent mysteriumától megfosztja, nem lehet egyéb eretnekségnél. Igy gondolkozott az egyház, s maga VII-ik Gergely, a ki ebben a kérdésben a hippói püspök véleményén volt, kénytelen volt engedni a közvéleménynek, [3]) s daczára az ő védelmének, toursi Berenger, ki erélylyel védte a felmerült kérdésnél a régi hitnézetet, mint ereknek elitéltetett.

Az egyház szereti a hitczikkeket, még a tegnapiakat is, apostoli eredetüeknek tartani, ha szinte a történelem ellenkezőt bizonyit

[1]) Nouvelles de la Republique des lettres. 1865. sept. §. 4. — [2]) Augustin. De doctrina christiana III, 19; Contra Adamant, 12; contra Faustum XX, 18, 21; Epistola XCVIII, 9. — [3]) Gieseler, Histoire des dogmes, trad franc. p. 482 és 483,

*

is. Szerinte mind igaz, a mit ő hiszen; mert ő csak azt hiszi és csak azt tanitja, a mit Jézus maga is tanitott, s a mit mindenkor és mindenki hitt; a kik ellenkezőleg gondolkoznak, azok tévelyegnek, azok eretnekek.

Igy fejlődnek a hitczikkek. Nem a birálat, nem a tudomány irányozzák a hitet s állitják meg azt, a mi igaz, hanem az érzés, az enthusiasmus; ezek pedig mindig azt fogadják el inkább, a mi az érzékeknek inkább hizeleg.

A hittételeknek kezdetben mindig a legegyszerübb értelmet adjuk, lassanként azonban mindinkább kiszélesbedik jelentésök. A mi kezdetben nem volt egyéb symbolumnál, concret valósággá lesz s a képes kifejezést később betüszerénti értelemben veszik. Mielőtt a fiut az atyával egyenlővé tették volna, előbb csak ugy tekintették, mint ennek alárendeltjét. Előbb mystikus értelmet tulajdonitottak a Krisztus jelenlétének az urvacsorában s csak azután kezdették azt hinni, hogy abban valósággal és testileg is jelen van a Krisztus. Előbb csak imádkoztak a martyrokért, a kiket bámultak és azt óhajtották, hogy az Isten őket közvetlen halálok után az örökboldogságban részesitse s csak azután kezdettek hozzájok imádkozni és őket segitségül hivni. A szent szüzet Krisztus anyjának hivták, mielőtt Isten anyjának hivták volna. S valahányszor egy tantétel alsóbb rendü jelentéséről egy magasabb rendü jelentésére mentek át, mindig ez utóbbit tartották orthodoxnak, a megelőzöttet pedig rendesen eretnekségnek bélyegezték.

III.

De a hitczikkeknek nem csak hogy jelentése folytonosan változott, a mig ugy szólván a tetőpontot elérték; hanem vannak oly hitczikkek is, a melyek miután egyszer már közönségesen el voltak fogadva, miután egy darabig a kegyes lelkek táplálékául szolgáltak, s mondhatni a sorban első helyen állottak, lassanként felejdékenységbe mentek, vagy mint eretnek tanok elitéltettek. Egy kiváló példát hozok fel.

Az első keresztények között általánosan elterjedt hiedelem volt az, hogy az idők vége közel van és hogy Jézus Krisztus nem sokára viszszatér e földre, hogy mindeneket megujitson s élők és holtak felett itéletet tartson. Talán egy könyve sincs az uj testamentumnak, a melyben erről szó ne legyen; a jelenések könyve pedig egészen ennek a nagyszerü katastrofának a leirására van

szentelve, és az apokrifusok között még sok hasonló mű van, a melyekben ezt a költői képet fel lehet találni. A világ közel bekövetkezendő végének és a messiás másodszori megjelenésének hirdetését az evangelisták magának Jézusnak is szájába teszik. „Bizony mondom nektek, hogy el nem mulik e mostani nemzettség, mignem mindezek meglesznek.“ [1]) E szavakat adják az evangelisták Jézus szájába.

Tehát ha van vagy egy hitelv, a melyet a ker. vallás alapitójának és az apostoloknak beszédére lehet fektetni, a szóban levő bizonyosan egyike azoknak. A szent irásban egy sincs ennél határozottabban kifejezve, s talán egy sem tett mélyebb benyomást az első keresztények lelkére, mint ez. Anynyira meg voltak győződve a felől, hogy mindnyájan megérik a Krisztus viszszajövetelét, hogy a legnagyobb bámulat fogta el, ha valamelyikök e remény teljesülése előtt meghalt. Hogyan, hát ezeknek már nem lesz részök a jövendölések betelésében? Ki lesznek-e az ilyenek zárva azon jók élvezetéből, a melyeket az ur viszszajövetele biztositott a hiveknek? E gondolatok nem kis mértékben nyugtalanitották a keresztényeket. És Pál apostol, hogy a kérdést megoldja s lecsillapitsa a hivek jogosnak látszó várakozásait, azt mondotta, hogy azon pillanatban, midőn az ur az égből viszszajövendő lesz, a megholtak is felkelnek sirjaikból, valamint az élők is akkor lényeges átalakuláson fognak keresztülmenni. [2])

Abban a mértékben, a mint az idő haladt, a türelmetlenség is nagyobb lett. Talán a Krisztus megváltoztatta a maga tervét? Talán lemondott a földön való megjelenésről s az ezzel öszszekötött itéletről? Ezen aggodalmak lecsillapitására aztán a Péter apostol 2-dik levelének szerzője kijelenti a hiveknek, hogy az Ur nem késik az ő igéreteinek beváltásával, hanem előtte egy nap olyan, mint ezer esztendő és ezen esztendő olyan mint egy nap. [3]) Hozzáteszi tovább, hogy az Ur későbbi megjelenésével a maga békességes türésének kivánja jelét adni s egyszersmind időt akar adni mindenkinek, hogy megtérjen és ez által az idvességet magának megszerezze.[4])

Az apostoli atyák éppen ugy meg voltak győződve a Krisztus közel viszszajöveteléről, mint Szt. Pál, mint Szt. Péter és mint az első század öszszes keresztényei: „Közel vagyunk az utolsó idökhöz

[1]) Máté XXIV, 34; Mark. XIII, 30; Luk. XXI, 32. — [2]) 1. Kor. XV, 51—54. — [3]) 2. Pet. III, 8 és 9. — [4]) 2. Pet. III, 14 és 15.

— igy szól Ignatius — ephesusbeliekhez irt levelében. Tiszteljük és féljük az ur békességes türését, [1]) nehogy az nekünk romlásunkra legyen [2]) Máskor ismét hivatkozva a Jézus Krisztus feltámadására és menybemenetelére, hozzáteszi, hogy Krisztus ugyanazon testben fog ismét megjelenni hatalommal és dicsőséggel, mnt azt a szent könyvekben megjelentve látjuk. [3])

Az ur közel viszszajövetelének ezen hiedelméhez nem sokára egy más is fűződött, melyet amannak kiegészitéseül lehet tekinteni s a melynek alapvonásait hasonlóképpen már az új szövetségi irásokban fel lehet találni. Jézus Krisztus, mikor viszszajő, nem egyedül fogja megváltoztatni a földi dolgokat s nem egyedül fogja gyakorolni az itéletet; a jelenések könyvében irva van, hogy a sátán akkor legyőzetvén és a mélységre vettetvén, mindazok. a kik a hitben állhatatosak maradtak, feltámadnak és ezen idő alatt vele együtt fognak uralkodni. [4]) Igaz ugyan, hogy az új szövetség többi részeiben legalább valamely határozott kifejezést ezen ezer évi uralkodásra vonatkozólag nem találunk. Pál apostolnál van csak egy hely, de ez is nagyon homályosan szól az ur uralkodásáról a halottak feltámasztása után. [5]) Barnabás, vagy bár ki legyen az ő nevét viselő levél szerzője, a melyet hoszszu időn át a kanonikus levelekkel egy rangunak tartottak, [6]) nagyon részletesen tárgyalja ezt a kérdést.

„Figyeljetek, kedves gyermekeim. igy szól, ezekre a beszédekre: Ő (a teremtő) hat nap alatt végezte bé minden munkáját. Ez azt jelenti, hogy a világ csak 6000 évig fog fennállani, s enynyi időt szabott Isten a maga munkáinak; mert előtte ezer esztendő anynyi mint egy nap, a mit ő maga is bizonyit, mondván: „A mai nap az én szemeim előtt anynyi mint ezer esztendő." Következőleg, szerelmesim, minden dolog csak 6 napig, azaz 6 ezer esztendeig fog fennállani. [7]) A hetedik napon az ur megnyugovék; ez azt jelenti, hogy a midőn az ő fia megjelenik, hogy a gonoszok uralkodásának véget vessen, azok felett itéletet tartson, a napot, holdat és a csillagokat megváltoztassa, akkor az ur a hetedik nap teljes élvezetének adja át magát. Hozzáteszi aztán: Ezt a napot büntelen kezekkel és tiszta szivvel várjátok bé. [8]) És ha a jelenvaló életben minden

---

[1]) Vonatkozás 2. Pét. III. 15-re. — [2]) Ignat. Epistola ad Ephesios, 11. — [3]) Ignat. Epistola ad Smyrnios, 3. — [4]) Jel. XX, 3—6. — [5]) 1. Kor. XV, 22—26. — [6]) Ez a levél Sinaiticus Codexben az apocalypsisnek folytatása. — [7]) Ireneus is ezt állitja, Adv. haeres. V. 28. Lactance Iustit. divin. VII. 14, 15 és 18 etc. — [8]) Exod. XX. 8. Jer. XVII. 24.

dologban tiszta szivvel kell eljárnunk, hogy nyugodtan várhassuk a napot, melyet az ur megszentelt, minő érzelmekkel várhatjuk azt mi, a kik elfordultunk az ő orczájától? Gondoljátok meg, hogy az Isten az, a ki a szombat napot az ő nyugalma által megszentelte, és a ki minket is megszentel, a ki az egyenetlenséget eltörli és teljet megujhodás által a maga igéretének részesseivé tesz, a mikor aztán mi is megszentelhetjük az ő szombatját." [1])

A fennebbi idézés, melyet egy régi, talán a 2-dik évszázad elején, vagy még az 1-sőnek végén keletkezett iratból vettem ki, világosan mutatja, hogy az ezer évig tartó uralkodásról való hitelv a' legrégiebbek közé tartozik. Ennek bebizonyitására hozhatnék fel még másokat is, nevezetesen idézhetném Papiast, ki ezen uralkodást valóban kirivó szinekkel festette és a kinek leirására Ireneus is hivatkozván, azt elfogadni látszik. [2])

S vajjon mi lett ezekből a hitczikkekből? Jézus Krisztus viszszajövetelének ideje, melynek az uj szövetségi iratok szerint be kellett volna következni, mielőtt a ker. vallás születésekor élő nemzedék a föld szinéről eltünt, minden magyarázat nélkül egy határozatlan időre, a világ végére taszittatott és az ezer évig tartó uralkodás eszméje, a melyet Eusebius óta még csak a kevésbé miveltebbek ápoltak, [3]) a negyedik évszázon kezdve teljesen eltünt az orthodox hitczikkek sorából s legfennebb némely kisebb jelentőséggel biró s e mellett mysticismust kedvellő felekezeteknél villant meg olykor-olykor.

Látva, hogy mi sorsa lőn idővel két hitczikknek, a melyek közül mindenik Jézus Krisztus és az apostolok határozott tanitásán alapulnak, a melyek nem a szájhagyományok nagyon is ingatag adatain, hanem magának az új szövetségnek iratain nyugosznak, s a melyek a két első század keresztényeinek egykor legbiztosabb reményét képezték: ki az, a ki mégis azt akarja velünk elhitetni, hogy a hitczikkeknek a keresztény egyház megalakulásával egy keletök van, s azok Krisztustól napjainkig változatlanul maradtak?

[1]) Barnabae epist. 15. — [2]) Ireneus adv. haeres. V. 18. — [3]) Eusebe Historia ecclesiast. III. 39.

M. Nicolas után
Ferencz József.

Észrevételek a népiskolai vallástanitás körül.

Was im Leben das Lebendigste sein soll, darf von Anfang nicht als ein Todtes mitgetheilt werden.

Schleiermacher.

Korunkban a vallás iránti közöny anynyira elterjedt, hogy nem csak az egyházi, hanem a világiak közül is sokan komolyan kezdettek már több év óta azon gondolkozni, hogy miként lehetne e bajon segiteni. Érzi és tudja a mult történelméből minden nemzet, hogy a vallás iránti közöny s az ezzel öszszekötött erkölcsi romlottság nem általános jólét, hanem a bukás örvénye felé vezet. Ez a tudat egy általános érdekü kérdést állitott elé, t. i. miként lehetne a vallás iránti közönyt kiirtani és a népben a vallásos érzést ismét felkelteni, kifejteni és megszilárditani? Ez az általános érdekü kérdés részben az oka, hogy minden országban oly élénk vallási mozgalmakkal találkozunk. Ez hivott életbe különféle egyleteket, melyeknek feladata egyesült erővel a népben a vallásos érzés felelevenitésére hatni, az által t. i. hogy felolvasások, folyóiratok által igyekezzenek a vallást a századok folytában hozzáragadt salaktól megtisztitani, s a szivet az idő folytán létrejött emberi találmányok békójából kiszabaditani, szóval a vallást a józan észszel való öszhangzásba hozás által az emberi szivhez közelebb hozni s lassanként abban ismét gyümölcsözővé tenni.

Azonban habár a vallás iranti közöny általános, de mégis talán sehol sem mutatkozik oly nagy mértékben, mint honunkban. Ennek szerintem egyik legfőbb oka, mert a külföld korábban fogott a baj orvoslásához s éppen azért nem harapozhatott anynyira el. Hogy menynyire érezték honunkban a vallás iránti közönyt, világosan mutatja az, hogy a nehány év előtt megpenditett „reformegylet“ eszméje villámgyorsasággal járta be egész Magyarországot,

számosan sorakoztak zászlója alá, hogy egyesült erővel fogjanak a nagy munkához, melynek sikerét a legjobbak közös igyekezete biztosithatja. Az egylet pár évvel ezelőtt meg is alakult. Azóta folytatja működését: folyóiratokban s különféle felolvasások által jelelvén ki a követendő új irányt. A jelenre másképp hatni természetesen nem is lehet: de a jövőt illetőleg más eszközökhez kell nyulnunk, hogy e kórságon segithessünk. Fel kell keresnünk, hogy hol gyökerezik a baj s ott kell gyökeres kiirtásához kezdenünk, mert csak ugy remélhetni, hogy czélt érünk.

A főkérdés tehát 1-ör Hol gyökerezik a honunkban oly igen elterjedt vallás iránti közöny? és 2-or Miként lehetne azt a jövőre nézve eloszlatni? Ezen kérdésekre kétségkivül a felelet nem lehet egyéb, mint az első kérdésre ez: „a népnevelésben“, s a másodikra szintén ez: „a népnevelés által“ egy új nemzetet kell nevelni paedagogiai uton a vallásnak.

Távol legyen tőlem, hogy én e kérdések fejtegetésénél eredetiséget igényeljek magamnak; én csak azon ismereteimet és tapasztalataimat kivánom közölni, melyeket e kérdések körül Németországon szerezni szerencsém volt, s a melyek által habár csak egy porondszemmel is, én is járulni kivánok a vallási közöny eloszlatásának nagy s eléggé meg nem becsülhető munkájához.

Megvallom, hogy a mi engem Németországban legelőbb meglepett: a német nép vallásossága volt. S midőn ennek oka után tapogatództam, arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez főleg a vallás tanitásában rejlik.

A vallás tanitása honunkban is megvan, némely felekezetnél még igenis nagy mértékben; de az eredmény még sem az, minek tulajdonképpen lenni kellene. S miért? mert tanitásában mindig azon a régi úton haladnak, melyről itt csak mint egy rég elmult időhöz tartozóról tudnak. Még mindig az egyes felekezetek a gyermekeknek először saját kátéjokat igyekeznek tanitani; vagy a mi egyre megy ki: a gyermekeket egyenesen vallásra akarják tanitani, nem pedig először a vallásos érzést bennök kifejteni. Nem az eredetileg emberben levő tiszta emberit igyekeznek a gyermekben felkeresni, azt öntudatra hivni, fejleszteni, szóval: a gyermek gondolkodására, érzelmeire paedagogiai úton hatni, hanem saját felekezetük elveit a gyermekek elméjébe vésni, s a szivet egyes kidolgozott confessiok által lebilincselve tartani. Ez által szereztetnek ugyan vallásos ismeretek, de vallásos érzés nélkül, a mi aztán

később némelyeket bigodtakká, másokat pedig közönyösökké teszen. E kettő közül pedig melyik a roszabb? nehéz lenne megmondani.

Általánosan elismert dolog, hogy a vallás egyedül az érzés dolga. Minden igaz vallásnak szivvallásnak kell lennie, a szivből kell az észbe nyomulnia, onnan az akaratra nemesitőleg hatnia s igy az erkölcsiségnek, az ember cselekedeteinek támaszául szolgálnia. A vallásismeret még nem vallás. Birhat valaki a legtöbb vallásismerettel és mégis belsőleg gyülölheti azt. S miért? mert csak vallásismerete van, vallásos érzés nélkül. S mi szűli ezt? kétségkivül a vallástan paedagogia ellenes tanitása a népiskolák s a gymnasiumok alsóbb osztályaiban.

Honunkban ugyanis, a mennyire én tudom, minden felekezetnél rendesen ott kezdik a vallástanitást, a hol a népiskolákban végezni kellene. A kicsi gyermeket emberré akarják tenni, mielőtt még gyermek volt volna. Pedig a mint Rousseau igen helyesen mondja: „A természet akarja, hogy a gyermekek gyermekek legyenek, mielőtt emberek lennének. Ha a rendet megforditjuk, idő előtti gyümölcsőt hozunk létre, melynek sem érettsége, sem ize nem lészen soha“. Ha valamely tantárgy tanitásában nem a természetes úton haladunk, ha nem tekintjük annak eredetét fejlődésénél, hanem egyenesen a közepébe vágunk s onnan folytatva adjuk azt a gyermek eleibe ugy mint előre elkészitett valamit; akkor csak magoltatunk. Fejtjük az emlékező tehetséget az értelem róvására s végre is kénytelenek leszünk tapasztalni, hogy csaknem egész fáradozásunk siker nélküli, gyümölcstelen maradott.

Azonban ennek igazsága és szomoru jele sehol sem tűnik ki anynyira, mint a vallás tanitásában, melynek megforditott kezelésével nem csak az értelem, hanem egyszersmind a sziv róvására is dolgozunk. Igen, mert akkor az emberiségnek a természettől ezen nemes érzések elhintésére adott szentélyt, parlagban hagyván, alkalmat nyujtunk, hogy abba idő folytával mindenféle nemtelen érzések s rosz hajlamok üssenek tanyát, gyökerezzenek meg, melyek aztán később a teremtés remekét, az Isten képét viselő embert mindenféle aljas, nemtelen dolgok véghezvitelére ösztönözzék és képesitsék.

Lehet hogy igen sokan vannak, kik azt fogják mondani, hogy a vallástanitásban igen is helyes úton haladunk, mert annak tanitását a „Mi atyánkkal“ kezdjük, s vannak a gyermekek felfogó képes-

ségéhez mért katekeziseink stb., melyekből oly sok szép erkölcsi s illedelmi szabályokat és vallástani elveket tanulnak meg kicsinyeink. Igen, tanulnak szajkó módra, a nélkül, hogy értenének abból valamit. Mit érthet pld. egy 5—6 éves gyermek a Miatyánkból, az apostoli hitformából? éppen anynyit, mintha a hitnek ezen meghatározását tanitanák be: „A hit az oly dolgoknak valósága, melyek nem láttatnak, és a melyek láttatnak, azok bizonyos mutatója.“ Honunkban pedig minden felekezetnél ez képezi a vallástanban a kiindulási pontot. Sőt a vallásosabb érzelmü szülők, mihelyt gyermekeik anynyira beszélni tudnak, legelébb is a Miatyánkat igyekeznek nekik betanitani, hogy annak estve reggel elmondása által imádkozásra szoktassák gyermekeiket. A czél kétségkivül nemes, de ez az út csak látszólag viszen oda. Kicsinyeik szája a folytonos gyakorlat által anynyira reászokik ugyan a Miatyánkra, hogy azt nem csak estve reggel öszszekulcsolt kezekkel, hanem játékközben sőt némelykor még álmokban is önkénytelenül mondani kezdik. Nekik sejtelmök sincs arról, mi lehet az. Az egészből csak anynyit tudnak: imádság. Az emlékezetbe hoszszas gyakorlat által bevésődött, a nélkül, hogy az értelem és sziv is abban egyidejüleg részt vehettek volna. A szülők nyugodtak, megelégedettek, mert ugy vélik, hogy gyermekeiket vállásosan nevelik. Örömük végtelen, midőn hallják kisdedeiket oly szépen imádkozni. Bizony pedig ha tudnák, hogy ez által imádságunk legszebbikét gyermekeikre nézve örökre csak érzéketlen valamivé teszik; ha tudnák, hogy ez által őket csak külső látszólagos, nem pedig, mint akarák, benső szivből jövő imádkozásra szoktatják, bizonyára másképp cselekednének.

De hisz ez nem a szülék hibája. Igy van ez az iskolákban is. A kis gyermekek felmennek az iskolába s a tanitó általános szokás szerint legelébb is a Miatyánkat kérdi fel tőlök. S ha talán valamelyik nem tudná, nem egy tanitó sohajt igy fel: Ugyan miféle szülői lehetnek ennek, még a Miatyánkat sem tanitották meg gyermeküknek! Most következik aztán a hadd el hadd. A tanitó mondatja vele addig, mig könyv nélkül el tudja ugyan mondani, de oda is van belé. Már az elég volt, hogy a gyermek az egészet gyülölni kezdje. De most mennek még tovább az apostoli hitformára, a tizparancsolatra, kathekezisre, s végre ha idő marad a bibliai történetekre is, s mindezeknek könyvnélküli tanitása által anynyira megnyeretnek a vallásnak, hogy alig várják az isk. időszak végét, hogy ne kelljen többet templomba járni, s ott egy óráig csendesen

ülni! Hogy az iskolától megszabadultak, elmennek ugyan némelykor azután is a templomba, mikor pl. vagy egy új pap prédikál, vagy pedig valamely új ruhájokat a közönségnek be akarják mutatni, de soha sem anynyira az igaz vallásos érzés, mint inkább az ujságvágy s magok fitogtatása viszi oda. Sőt már oda jutottunk, hogy nem csak a nép miveletlenebb, hanem a miveltebb osztályából is fennen hangoztatják: Mire való a pap, templom? terü a népen; el kellene törölni stb. és miért? mert a nevelés által az ég legszentebb ajándéka, a hit folytatott el bennek. A sok érthetetlen confessio betanitása ellenszenvet gerjesztett bennök az egész vallás iránt. Nem érzik annak szükségességét, jótékony hatását a szivre, mert annak idejében nem ismertették meg a kútfővel, honnan az örökélet vize csergedez. Ez az oka, hogy a templomok üresek, hogy a nép a vallás iránt közönyös. Ez az oka, hogy a sors csapása alatt oly hamar leroskadunk; nincs mi erőt adjon, mert nincs belsőleg elég erős hitünk.

Menynyire más uton haladnak a némethoni népiskolákban a vallás tanitásában. A mi rendszerünket egészen megforditják. A mi nálunk kiindulási pontul szolgál, az itt a zárt pontot képezi s megforditva. A vallástanitás az itteni népiskolákban csaknem egészen bibliai történeti tanulásból áll. Azonban a czél sehol sem a történeti anyag könyv nelkül való betanitása, hanem azok által a vallásos érzés öntudatra hivása, kifejtése, az érzések nemesitése, az akarat és erkölcsi jellem szilárditása. A bibliai történet mindenütt csak eszköz az emlitett czél elérésére.

Azonban a fennebbiekkel nem azt akarom mondani, hogy az 5—6 éves gyermekeknek az iskolai év elején mindjárt bibliai történetet kezdenek tanitani. Koránt sem! Először még erre is természetes úton előkészitik a gyermekeket az által, hogy egyszerü elbeszéléseket mondanak el nekik a jótékonyságról, becsületességről, szorgalomról, igazságról; általán olyan dolgokról, melyek a gyermekekhez közelebb esnek, azok képzelő tehetségét élénken megragadják, nemes érzéseit felébresztik s itéleteiket az igaz és jó felett élesitik stb. Azután, mivel a gyermekek már a szülői háznál hallottak valamit Istenről, kérdezik: Hallottatok-e valamit a jó Istenről? Ki adja az esőt, a szelet? Ki hozza fel a napot stb.? Mikor a gyermekek ezekre s több hasonló kérdésekre felelni tudnak, mennek tovább, s a gyermekekkel Istent, mint az emberiség atyját igyekeznek megismertetni, ily formán. Nó látjátok az a jó Isten,

ki a napot felhozza, ki esőt, szelet stb. ad, az adta nekünk az életet is; ő gondoskodik rólunk és szükségeinkről. S mindjárt ezután kérdik: Hogy hivjátok azt, ki nektek könyvet, ruhát veszen, szóval ki rólatok gondoskodik? mire természetesen mindnyájan azt felelik: „atyámnak". Látjátok, folytatják tovább, a jó Istent is, mivel rólunk gondoskodik atyánknak is nevezzük. Ő az emberiség jó atyja, ki azon jó gyermekeinek, kik engedelmesek, igazságosok, szülőiket és testvéreiket szeretik stb. megadja mindazt, mire szükségök van. Ő éppen ugy gondoskodik rólunk, mint az apa gyermekeiről. Azért mennek az emberek a templomba, hogy megköszönjék Istennek mindazt, a mit tőle vettek s imádkozzanak hozzá szükségeikben stb.

Mihelyt a gyermekek ez által Istenről, mint az emberiség atyjáról valami fogalmat szereztek, mennek át a teremtés történetére, hogy a gyermekek annál jobban átláthassák miért nevezzük az Istent atyánknak. De a czél nem az, hogy a történeti anyagot tanitsák be a gyermekeknek. Ez csak eszköz, mint fennebb is megjegyzém, a tulajdonképi czél elérésére. Ezután mennek a tizparancsolatra ily formán: „Az Isten gyermekeinek még kezdetben törvényeket adott s mind azokat a rosz embereket, kik e törvényeket áthágják, megbünteti; azokat pedig, kik parancsait megtartják, megjutalmazza. S ekkor megismertetik a gyermekekkel a tizparancsolat tartalmát Hogy pedig a gyermekek meggyőződjenek arról, hogy Isten csakugyan megbünteti, kik törvényeit áthágják, elbeszélik nekik röviden, de élethűn az első pár ember megbüntetését az Isten törvénye áthágásáért, s hogy a megjutalmazásról is fogalmuk legyen, eléadják Ábrahám hivatását vagy más hasonló történeteket. Ilyen formán igen ügyesen használják fel a testvéri szeretet élesztésére József történetét, melyből megtanulják a gyermekek testvéreiket még akkor is szeretni, ha azok talán méltatlanságot cselekedtek volna is velök, egyszersmind átlátják, miként jutalmazza meg Isten azokat, kik szülőiket, testvéreiket szeretik, szóval az ártatlanokat. Mózes történetével a nemzeti szeretetet gyarapitják, s más történetek elbeszélése által más, a szivre oly nemesitőleg ható dolgokat beszélnek el és értetnek meg a kérdezve fejlesztő módszer szerint a gyermekekkel, melyek minden esetre nem kis mértékben folynak be a gyermekek gondolkodásának s érzelmeinek nemesitésére, s nem kevésbé emelik bennök az Isten, szülők, testvérek, haza, nemzet és más emberek iránti szeretetet.

A mint a fennebbiekből is kitűnik, az 1-ső isk. évben a gyermekeknek csak azokat a történeteket tanitják meg az ó és új testamentumból, melyeket a gyermekek könynyen megérthetnek és a melyek csak a gyermekben levő jobb érzés kifejtésére s az ellenkező elnyomására szolgálnak. És ez igen helyes, mert az első benyomások a legmaradandóbbak s a legbámulatosabb következésüek. „Avagy ki dob el“ mint gróf Szecheni mondja, „egyhamar kenyeret készakarva közülünk, s ha a kenyér haját eldobjuk is, nem rendül-e meg bennünk valamely érzés, mintha nem jól cselekednénk, s inkább titkon dobjuk félre vagy zsebünkbe dugjuk, mintsem más előtt hajitanók el? és miért, mert dajkánk mondá egykor: „Kenyeret vesztegetni kár“. Az első benyomások bámulandó következésüek, s mi a gyermeki szivbe egyszer belevésődött, azt az idő vaskeze is nehezen irthatja onnan ki. Azért igyekeznek itt a vallástanitás által a gyermeki szivre oly nemesitőleg hatni, a jobb érzéseket abban kifejteni, az ellenkezőket pedig még csirájában kiirtani.

De lássuk, miként folytatják tovább a vallástanitást; nézzünk be a 2-ik, 3-ik, 4-ik osztályba. Itt is mindenütt a bibliai történetet találjuk. Ugyanis minden év elején röviden ismétlik, mit a megelőző évben tanultak, s ehez még megtanitják azokat a történeteket, melyeket most inkább megérthetnek. Ilyen formán az isk. időszak bevégeztével az egész bibliai történetet tudják. A m i a t y á n k a t csak az 5-ik isk. évben kezdik tanitani, mikor a gyermekek már az eddigiek által azon helyzetbe hozattak, hogy azt a tanitó ügyes megmagyarázása által megérthetik. Ezen év vége felé s a következő évben tanitnak röviden kathekezist is.

Vessünk most már egy rövid viszszapillantást az eddigiekre s vonjuk ki azokból a főelveket, melyeket itten a vallástan tanitásában követnek:

1-ör. Láthatjuk, hogy valamint a többi tantárgyak, ugy a vallástan tanitása is egészen szemléleti. A gyermekeknek teljesen ismeretköréből indulnak ki s ugy mennek ismeretesről ismeretlenre, szemléletről fogalomra, egyesekről általánosra és lehetőleg mindent a gyermekek előtt ismeretes tárgyra visznek viszsza, hogy mindenről annál tisztább fagalmat szerezzenek. Ez igen világosan kitünik abból, hogy miként vezetik a gyermekeket Istennek, mint az

emberiség atyjának ismeretére s miként értetik meg az emberek Istenhezi viszonyát a gyermekek szülőik iránti viszonyából.

2-or. Láthatjuk, hogy a vallástanitást a népiskolákban sem nem a miatyánkkal, sem nem rendszerint kidolgozott kathekezissel kezdik, hanem a gyermekeket legelőbb a bibliával igyekeznek megismertetni, mely theologiai s dogmatikai szinezet nélkül könynyen megérthető módon adja elő: mi az Isten, mik az emberek s milyen viszonyban áll Isten az emberekhez és ennek alapján a tiszta krisztusi vallást, a szeretet vallását igyekeznek a gyermekek szivébe oltani.

3-or. A mint a fennebbiekből kitünik, a bibliai történeteket sem ugy tanitják, mint egymás után következnek, hanem először kiválasztják a történetek azon részét, melyet a gyermekek is könynyen megérthetnek és a melyet bennek csupán a jobb érzés felkeltésére, kifejtésére s az ellenkező kiirtására szolgálnak.

4-er. A czél seholsem csupán a történeti anyag könyvnélkül való betanitására, hanem ez mindenütt csak eszköz a tulajdonképpeni czél elérésére.

5-ör. A gyermekek eleibe semmit sem adnak ugy, mint valamely kész, érthetetlen és megemészthetlen dolgot, a mi csak az emlékező tehetség fejlesztésére szolgálna, hanem a történet elbeszélése után kérdezések által a gyermekekkel kerestetik fel annak magvát, s végre

6-or. Az egyház elveivel röviden csak akkor ismertetik meg a gyermekeket, mikor már a vallás hasznát, szükségességét érzik s az egészet röviden öszszefoglalva az eddigiek alapján megérthetik.

Ezen elveket a többi tantárgyak tanitásában kisebb-nagyobb mértékben Pestalozzi óta követték is, csak a vallástanitásban haladtak azóta is még sokáig a régi magoltató uton, mignem tapasztalatból meggyőződtek, hogy igy kivánt czélhoz nem juthatnak? Dr. Schmidt állitá fel nehány évtizeddel ezelőtt azt az elvet, hogy a vallástanitásnak, mint egyébnek szemléletinek kell lenni. „A népiskoláknak, mondá ő, a vallástanitásra legtisztább szemléltető anyaga a bibliai történetekben van letéve,“ a miből aztán önként következik, hogy ennek kell a vallástanitásban a kiindulási pontot képezni. És most ez az elv képezi azt a pontot, hova a modern világ egész törekvése felekezeti különbség nélkül irányul a vallástanitást illetőleg, a mi eléggé kitünik Dr. Torénnak az upsalai egyetem theologia tanárának jelentéséből, a ki hazájából 1862-ben Német-

ország- és Angliába küldetett, hogy a vallástanitásban követett rendszert az emlitett országokban tanulmányozza. Ugyanis ő jelentésében a többek közt azt mondja: Mindenütt hova utam vitt, egy olyan rosz módszerről (az emlékező tehetség tulterheléséről) csak mint egy elmult időhöz tartozóról tudnak; mindenütt az itélet a felett határozott és korlátlan. A gépies olvasás és tanitás, mely szerint a drága, szent, üdvös mondatok felfoghatatlan és megemészhetetlen módon az emlékezetbe vésettek, a nélkül, hogy a gondolat és sziv is abban egyidejüleg résztvehettek volna, a kereszténység tanulására már többé semmi védelmet nem talál.“ Továbbá szintén a vallástanitásra vonatkozólag mondja Angliáról: „Tudományos paedagogusok Angliában azt tartják, hogy a vallástanitásnál semmi egyebet nem kell tanitani, csak olyant, minek absolut értéke van. A vallástanitási órák ott egyszerüen bibliai óráknak neveztetnek, melyeken a bibliának olyan saját arany-szavait tanitják, melyekben világért sem található semmi felesleges kifejezés.“ Torénnak ezen nyilatkozataiból látható, hogy a régi gépies vallástanitás szintugy Németországban, mint Angliában tulélte már magát, s ez új rendszernek áldásos gyümölcse már is nagy mértékben mutatkozik.

Ha tehát honunkban is a vallás iránti közönyt legalább a jövőre nézve kiirtani akarjuk, a régihez való ragaszkodást le kell győznünk, hogy a vallástanitással s általán a népneveléssel kivánt czélhoz juthassunk. Ki kell küszöbölnünk a népiskolák alsóbb osztályaiból a szorosabb értelemben vett kathekeziseket, confessióként stb. s ezek helyét a gyermekek fejlődéséhez mért bibliai történetekkel kell betöltenünk. Szakitanunk kell a bibliai történetek eddigi kezelésével is, mert ezeknek csak könyv nélkül való betanitása semmit ér.

A népiskolákban le kell vetkezni mindenféle felekezetiességet s teljesen oda kell hatni, hogy a gyermekekben a bibliai történetekkel csupán a vallásos, erkölcsös és nemes érzet fejtessék ki és hogy a gyermekek azon helyzetbe hozassanak, hogy majd az életben reájuk nehezülő jót és roszat elhordozni képesek legyenek, mert a mint Rousseau is kifejezi, ekkor lesznek legjobban nevelve. Egyes felekezetek elveinek megismertetése s azok birálgatása nem tartozik a népiskolába. „A népiskola, mint a gothai herczegség népisk. törvénye egyik §-ában ki van fejezve, nem köteleztethetik, hogy a gyermekekbe egy meghatározott egyház confessióját vésse be, mert azt nem teheti a nélkül, hogy a paedagogia szabályaival s

leglényegesebb feladatával öszszeütközésbe ne jőne; de a népiskola nem is lehet jogositva, hogy a különböző egyházak dogmáit birálgassa, mert arra sem képesitve, sem hivatva nincs; csak a tapasztalás szerint a gyermeki kedélyt megzavarná s teljesen a paedagogia ellen cselekednék. Egyházi czivakodások éppen oly kevésbé tartoznak a népiskolába, mint politikaiak. Az iskola teljesen a béke menhelye kell hogy legyen.“ — A népnevelés czélja a gyermekeket nem egyes felekezetek, hanem Isten gyermekeivé nevelni s éppen azért azon forrást kell a gyermek előtt felujitani, mely nem az egyes felekezetek, hanem az egész emberiség sajátja. Ebből tanulják meg igazán szeretni Istent, szülőiket, hazájokat, nemzetöket s az egész emberiséget; ebből merithetnek a szenvedésekben erőt, a jóra törekedésben kitartást; ez szolgálhat legbiztosabb támaszul és vezérűl, hogy az erkölcsiség ösvényéről le ne térjenek: szóval ez mutatja legtisztábban azt a tükröt, melyben minden ember tisztán láthatja magát és megitélheti cselekedetei szerint.

Nem lehet tehát tovább is, mint Schleiermacher mondja, annak a minek az életben legelevenitőbbnek kellene lenni, halottkint közöltetnie. Nem lehet a szivet egyes kidolgozott confessiók által tovább is békóba tartani s ez által az imádkozási tehetségtől megfosztani, mert az imádkozásra épp oly szüksége van a léleknek, mint a táplálékra a testnek. Vagy mint egy iró mondja: „A szivnek az az ima, mi a tüdőnek a lélekzés és azésznek a tudományok. Valamint az egészséges levegő testi, ugy az ima lelki jólétet szül. Kiséretében van a béke, vele egy sorban a biztosság, a szeretet és a megnyugvás. Ha azon helyzetbe tudtuk hozni növendékeinket, hogy imádkozni lélekből tudnak, s annak szükségességét érzik ha gyenge szivöket nemes érzésekkel tudtuk beültetni, akkor a vallástanitással s általán a neveléssel czélt értünk, mert a mint Heinroth mondja: „A természet törvényei szerint az öntudat beálltával az érzet kedélylyé, az értelem szellemmé és az ösztön akarattá fejlődik. A hit kötelékei által öszszetartva kedély, szellem és akarat öszhangzólag hatnak egymásra és kifejtik az emberben azt a legmagasabb életet, minek csak örvendenünk kell.

Pálffi Károly.

Szakosztályi vélemény az ismétlő-iskola és a kormány által megintett iskoláink érdekében.

A népnevelési szakbizottság a következő, hozzáutasitott tárgyak felett tanácskozott:

a) Czélszerü és lehetséges volna-e falusi iskoláinkban az ismétlő iskolába növendékektől tandijt venni?

A népnevelési szakbizottság a tárgyalás alá vett fennebb emlitett kérdést — az ismétlő iskoláztatást — a nép mivelődésére felettébb fontosnak tartja. Itt ugyanis részint ismétlik a növendékek az előbbi hat évben már tanultakat, részint még jobban begyakorolják az élettel szorosan egybefüggő s az elemi iskolában már koruknál fogva is eléggé meg nem tanult s különösen a gyakorlati használhatásig kellően el nem sajátitott s be nem gyakorlott tantárgyakat és ismereteket, ilyenek például: levélirás, számolás, nyugtairás, kisebb szerződések, kötlevelek stb. megirása. És mivel az iskolának hivatása, hogy a népet önerején való megélhetésre és életkörébe eső teendőinek önerején való intézésére képesitse és kiszabaditsa az alól a gyámság alól, a melyben most szenved, hogy t. i. évek hosszu során eljárt az iskolába, még sem tud értelmesen egy levelet megirni, annál kevésbbé tud, mint gazda vagy mesterember, gazdaságáról, mesterségéről számvitelt csinálni, a mi pedig igen fontos, ezért szükségesnek tartjuk és hangsulyozzuk, hogy a mely ekklézsiáinkban éppen nincsenek legyőzhetetlen akadályok, az ismétlő iskoláztatás mulhatatlanul kezdessék meg, még pedig olyan módon: hogy szerdán és szombaton délután legyen szünidő az iskolába rendesen járó gyermekeknek, az iskolatanitó pedig e két délután csak azoknak adjon oktatást, a kik az ismétlő iskolába járnak, de csak téli hónapokban.

Hogy e tekintetben is meg legyen a szükséges ellenőrködés, czélravezetőnek tartjuk, hogy ekklézsiáinkban a pap mellé a pre-

sbyteriumok nevezzenek ki még két tagot a magok kebeléből felügyelőknek, kik ellenőrizzék az iskolábajártatást és az egész nevelés és tanügy vezetését.

A mi pedig az ismétlő-iskolásoktól veendő dijat illeti, véleményünk az, hogy minden ismétlő-iskolába járó növendék ifju köteles legyen az egész tanfolyamra legalább is 30 krt. fizetni tandijul vagy ennek megfelelő értékül terményekben vagy munkában.

Továbbá a népnevelési szakbizottság a nép gyermekeinek neveltetéséről nem csak a 15-ik évig óhajt gondoskodni, hanem még azután is.

Papjaink kötelesek nyári hónapokban az ifjuságot vasárnap délutánként a vallásban és erkölcsben oktatni, ez a mi véleményünk szerint ezután is megtartandó; de e mellett óhajtandó még az is, hogy a lelkész a falu népének értelmesebb, különösen pedig ifjabb tagjaiból egy kört alakitson, melyet hetenként legalább kétszer öszszegyüjtsön egy arra kiszemelt helyen, például az iskolában, a hol maga részint népszerü előadásokat tartana, részint gazdasági vagy más az életre tartozó s a falusi nép fejlettségéhez, értelméhez és életmódjához mért népszerü munkákat olvastatna fel; a mely dolgokat a nép abból nem értene meg, azonnal megmagyarázná, felvilágositaná.

Ily módon a hallgatóságnak jóra való, kivált fiatalabb része hetenkint pár órát kellemes és tanulságos társaságban töltvén el, nem csak a rosz társaságtól és helytelenkedéstől, sőt a korcsomától is elvonatnék, de egyszersmind a tudás és önmivelés ösztöne is felébredne benne, a minek kimaradhatatlan következése lenne a közerkölcsök javulása, az értelmiség s a polgárosulás terjedése.

A második tárgy a mire a népnevelési szakbizottságnak figyelme fel van hiva, a nmlgu. vallás és közoktatási miniszter urnak azon leirata, melyben tudtul adatik főtisztelendő püspökünknek, hogy a Csik, Udvarhely, Háromszék másod tanfelügyelője jelentése szerint az Udvarhelyszéken levő ekklézsiáinknak egy része nem tesz eleget a törvény kivánalmainak, a menynyiben az illető ekklézsiák nem gondoskodnak sem elég tágas tantermekről, sem arról, hogy a gyermekek pontosan járjanak iskolába, hogy a kertészet gyakorlására nincsenek faiskolák s a tornászat tanitása nem foly.

Erre nézve az a mi véleményes jelentésünk, miszerint óhajtjuk, hogy az egyházi képviselő tanácsnak az a korábbi rendelete, hogy t. i. almási, bölöni, derzsi, korondi, vargyasi, szt. mihályi ek-

klézsiáinkban a leánygyermekek számára külön iskolaházakat épitsenek, foganatba vétessék.

Mi igen hasznosnak és czélszerünek tartanók, hogyha azokba nőtanitók vétetnének, mint a kik a női munkákban is útmutatást tudnának adni s a leánykákra, valamint az egész egyházban a női kedélyre hasznosan tudnának hatni. Továbbá szükségesnek látjuk, hogy Homoród-Szentpálra egy segédtanitó beállitása elrendeltessék. Az oly kisebb ekklézsiákra nézve pedig, mint Kis-Kede, Nagy-Kede, s általában azok, melyek nem eléggé népesek arra, hogy az iskola költségeit magokra fedezni birják, véleményünk az, hogy az ily ekklézsiák vagy más testvér hitfelekezetekkel, vagy magokkal a községekkel egyesülten iparkodjanak a népnevelés emelésére hatni.

Benedek Áron,
bizottsági jegyző.

Egyházi mozgalmak.

A Berlinben nem rég törvényerőre emelt egyházpolitikai t. javaslatok tanusitják ama kéz szilárdságát, mely ez idő szerint nem csak Németországra, de világra szóló harczot viv a római szent székkel. A korlátlan vallásszabadság vallói ugyan, például az angol sajtó, nem birják elképzelni, hogyan lehet a continensen a türelemnek határt vetni, nem sorolva a csörgőkigyókat a házi állatok közé, a melyekkel kötelessége az államnak illő kimélettel bánni. Azonban még Angliában is, a hol, az állami viszonyoknak ép, egészséges volta mellett nem lehet semmit aggódni a papok törvényellenes magoktartása miatt, anynyit csakugyan megengednek, hogy e törvények mindenesetre egyszerüsitik a vallási vita öszszekuszált tévegeit, s elejét veszik a minden ok nélküli szakadárságnak. Angliában teljes szabadság van hagyva a többé kevésbbé szent lélek működésének: egy-két tuczat ker. lélek ragadtatva méhrajként valamely eszmétől vagy érzéstől egy ujdonat-uj credót csinál, imaházat épit vagy bérlel, megválasztja lelkészét, legyen bár oly roszszul szigorázott papjelölt vagy roszszul remekelt czipész, s a jámborok kényök szerint keresik lelkök üdvét s nyugalmát: mint eretnekek, bolondok, vagy hitábrándosok, mint izlésök hozza magával.

Egészen másként áll a dolog Poroszországban az uj törvény szerint. Minden vallásos társulatnak kötelessége itt magát hivatalos belajstromozás végett jelenteni, bizonyos határozott helyiséget mutatni ki az isteni tisztelet tartására, s lelkészül senkit sem választhat mást, mint németet. Ennek pedig német iskolában kellett tanulni, német egyetemeken három évi tanfolyamot elvégezni s oklevelet szerezni. — Ily törvény Angliában egyszerre egy sereg methodista — prédikátort seperne el, s nem lenne helye többé az elkergetett kereskedő-segédek s tudákos szabólegényekből toborzott vándorpapoknak, nem is szólva a távol falvakban s utféleken buzgólkodó nőnemü hitszónokokról, a kik az elkövült s rögzött

lelkeket jóakaratu bűnbánatra serkentő beszédeikkel meglágyitani erőlködnek. Németországban az ilyszerü egyéneknek lakat van vetve szájokra. A lelkiismeret biztositva van, ámde nem szabad a szabadosság, a nyilván rajongó hevenyészet vagy fanatismus jellegét magán hordoznia. Valamely felekezethez minden embernek tartoznia kell, de az a felekezet legyen tisztességes s prédikátorának szükség bizonyos állami felhatalmazványnyal birnia.

Egyébiránt a német embernek nem igen lévén hajlama a szakadárságra — legalább a gyakorlatba nehezen szokta átvinni végtelen sokféleségü elméleteit, — a jelen egyházi törvény éle voltaképpen csak az ultramontanok ellen irányul. Ezeknek püspökei eddigelé nagyrészint külföldiek voltak, aránylag kevés német. Ezentul katholikus vagy protestáns hitközség papjának németnek kell lenni, és minthogy jelenleg a romanistáknak nem egyhamar lesz elég papjelöltjök, a kik az ujan kiszabott vizsgálati mértéket megütik, kénytelenek az államgymnasiumokba küldeni növendékeiket addig, mig a legujabb szabályzatok szerint szervezett collegiumokat elegendő számmal állithatnának. Ez utóbbi bajosan eshetik meg a Rómát illető minden ügyekben jelenleg uralkodó válság mellett, az előbbi pedig — az állam tanodáiban való képeztetése papjaiknak — ellenkezik minden eddigi módszereikkel, a melyek oda valának irányulva, hogy a papnövendéket mint más tanulóktól különböző sajátos lényt távol tartsák a világi tudományhoz való minden vonatkozástól. Innen a lelkiismereten tett erőszak és vallásüldözés feletti feljajdulások!

Bismarck hg. jól ismeri az uj törvények horderejét s másfelől a romanismus politikai befolyásának kigyózó utait. Igen jól tudja, hogy Németország nem koczkáztatja azt, a mit Angolország tesz a tőle elszigetelten álló Irlandban. Bismarck nem engedheti meg Németországban, hogy állam alakuljon az államban. A vatikánhoz való minden felebbezésnek az utját el akarja vágni. A papok ezentul saját püspökeiknek felelősek, de csak is ezeknek kizárólag s a két tényező között fennálló minden viszonyok ezentul Németországban, nem Rómában, és német, nem római vezérfonal szerint szabályozandók.

Ámbár ez egyházpolitikai törvények csupán egy honi törvényhozás jelentőségével látszanak birni, de mégis egyikét a legsulyosabb csapásoknak mérik a pápaság ellen. Azonban csakis papi felfogás nevezheti a papi hatalomvágy megszoritását vallásüldözésnek. A pápaság az ő középkori alakjában nem tarthat igényt ahoz, hogy

az ujabbkori jogállammal egyenlő rangot vagy plane fensőbbet foglalhasson el. Az ily főpapuralmi magas vágyaknak, világhatalmi törekvéseknek ellene szól az emberiség öszszes mivelődési iránya; az ebbeli édes illusiókat mindenütt kiábrándulás fogja követni, s a látni és okulni vonakodót meggyőzni aziránt, hogy bármi régi hely legyen is Róma, mint az egyházi kormány középpontja, s bármi jóhiszemben működjék is a klérus egyrésze, amaz egykor oly feszes pápasági szervezet mind inkább inkább néhaivá lesz, s hogy a római egyháznak is ujból rendeznie kell a maga állását, ha eddigi erejében fenn akarja magát tartani, s az élő világ szükségeivel, azzal, a mi az áldott nap fényében élni és mozogni szeret, magát öszhangzásba kell hoznia.

A porosz cultusminister máris folytatja erélyes intézkedéseit az egyházi törvények végrehajtására. Felhivást intézett a püspökökhez: jelöljék ki a seminariumokat, melyeket az egyetemek helyébe a papok előképzésére irányadókul tekintenek. Bekérte továbbá a seminariumok statistikáját s tanrendét. Természetesen, maga sem reméli e felhivásnak sikerét.

— Ifjunak lesben, öregnek köszöbön állván halála, az elaggott öreg IX. Pius pápáé is minden órán benyithat a vatikánba, elviendő onnan végnyugalmára a kereszténységnek azt a férfiát, a kit egyedül czimeznek szentnek és csalatkozhatatlannak. Nem csoda tehát, hogy a közel jövőben néhaivá válandó pápa utódjának ki és misége, választásmódja s a kath. egyházra vonatkozó valószinü következései nagy érdeklődés tárgyai, s e választáshoz oly soknemü reménye is füződik az egyházi dolgok ujjá alakulásának, hogy valójában méltó e remények alapját egy kissé nyugodt megfontolás alá venni.

IX. Pius mindenesetre a történelem rendkivüli férfiai közé fog számittatni, nemcsak pápai uralmának a sz. szék fennállása óta leghoszszabb tartama, s a kormányzási ideje alatt történt, kiválóan fontos világi és egyházi események tekintetéből; de főképp azon ritka befolyásért is, a melyet e pápának *személyisége* saját környezetére s az öszszes egyházban gyakorlott. E szent atyának szeretetreméltó, mindenkit elbüvölő s vonzó megjelenése s bánásmódja felett csak *egy* szózat uralkodhatik. Igaz, hogy e személyiség varázsa roszszat is szült az egyházban. Emlékezzünk csak a püspökök sajnálatraméltó gyengeségére, a melyet a pápával szembe több évek óta vétkesen megengedtek magoknak, elnézvén, hogy lassan-lassan az egész egyházi szerkezet, sőt még a tan is egy

absolut, csalatkozhatatlan pápa kedvéért át lőn alakitva, megváltoztatva — mindez a szeretetreméltó, szelid és nemes érzelmü IX. Pius iránti személyes tekintetekből. Ennek bizonyságául a tények nagy tömegéből hozzuk fel csupán azon eljárását a conciliumi minoritásnak, midőn az „ellenzéki"-püspökök julius 17-én 1870-ben azt mondják a pápához intézett iratukban, hogy ők csak azért maradnak távol a közgyűléstől, mert „gyermeki félelmök és tiszteletetök nem engedi, hogy egy a pápa személyét érdeklő ügyben annak nyiltan szemébe kelljen mondaniok azt, hogy „Non placet." Ehez járult még persze a szabadelvüség s meggyőződésükhöz való hűség hiánya is amaz 56 opponáló püspöknél. Valósuland-e egy jeles ó-katholikus jövendőlése, miszerint ama két büvös, oly vészes befolyásu szem bezárultával a püspököket lekötött varázs is el fog enyészni, alig hihető.

Állami dolgokban egyeleinte „szabadelvünek" mutatta magát az öreg egyháznagy; ellenben az egyház ügyeiben soha sem volt „liberalis." Minden allocutióját és encyklikáját kezdettől fogva mostanig azon egy szellem hatja át, a merev-római hierarchia szelleme, megtestesülve a római pápaságban. E jelenség oka viszont a pápa személyiségében rejlik, a ki bár pápai követségeiben sok világismeretet és tapasztalatot szerzett volt, de theologiai képzettsége igen középszerü. E részben a pápai szék tanácsadóihoz kelle ragaszkodnia, a kik általában a jézsuita rend tagjai és barátai közé tartoztak. A pápa jámbor kedélye, megrémitve az 1848—49-iki események által, majd a világi dolgokban is önként hajlott a Loyola ravasz fiai felé, elanynyira, hogy a mi 1846 óta az egyház ügyeiben Rómából kihatott a világra, annak eredete a „Jézus társaságára" vihető viszsza. A jézsuitismus azóta egyedül uralkodóvá lett az egyházban. Ezt a körülményt szem előtt kell tartani, ha a katholikus egyház mai állását s jövő alakulását érteni akarjuk. Több mint negyedszázadja működnek a jezsuiták a pápa nevében és oltalma alatt azon épület „koronázásán," a melynek alapjait ők ezelőtt három századdal vetették volt meg. Ez idő alatt uralkodó befolyásoknak sikerült nem csak az egyház tanában és szerkezetében mélyen beható módositásokat eszközölni, hanem az egyházi hivatalokat is oly férfiakkal tölteni be, a kikről tudák, hogy az ő rendszeröknek feltétlen hivei, vagy a kiket ők szükség esetében a szent szék iránti korlátlan engedelmességre kényszeriténék. E szellem áldozatait a kath. püspökök sorában mindenütt feltalál-

hatni; Magyar-, Német-, Francziaország és Amerika is bőven szolgálhat ilyekkel. A bibornok-collegium befolyása is lassanként a lehető legkevesebb mértékre lőn leszállitva; s ha egyes bibornokok, mint pl. Andrea bibornok, a b. collegium jogainak ily megsemmisitése ellen tiltakozni mertek, ez ellenzéki hajlamot a hierarchiai szervezetnél fogva könynyü volt elfojtani.

A bibornok-collegiumnak 72 tagból kell állani; azonban a jelen pillanatban 28 kalap üres. A meglévő 44 bibornokoknak mintegy felerésze lakik Rómában, a többi a világ minden részeiben elszórva. Az uj pápa választására a távolban lakók megjelenése lehetséges volna ugyan a gyors közlekedési módok korszakában; azonban kérdés, ha vajjon a „papalini-k" egyátalában, óhajtják-e az „idegen" kardinalisok részvétét a pápa-választásban, a midőn meglehetősen bizonyosnak mondják egy oly pápai oklevél létezését, mely a IX. Pius utódját kijelöli. Egy ily oklevél érvényessége ellen pedig nem lehet kifogás, mivel az 1870-ki „dogmatikai" határozatok óta a „csalhatatlan egyetemes-püspök" cselekvényeit semminemü egyházi törvény, hagyomány és rendelet sem szabályozhatja.

A választás eredménye iránt nem lehet kétség. Legyen bár megválasztva Angelis, Panebianco, Capalti, Sforza, vagy a Syllabus szerzője Bilio a szigoru egyházi pártból; vagy ha netalán Trevisanatot, Bonapartet, vagy ha Hohenlohe herczeget emelnék is „Péter székére": egyedül az fogja elnyerni a tiarát, a ki a jezsuitáknak lesz lekötelezettje. A jelenleg uralgó szellem megváltozása s ennél fogva egyházi reform a pápaság kebeléből semmiképpen sem várható. A legnagyobb férfierő és jellemszilárdság is a római püspöki széken kénytelen meghajolni a századok óta fennálló rendszer sulya alatt. Valamig ez tart, reformator pápára még csak gondolni is képtelenség. Uugyanezért az új pápára épitett minden remények alaptalanok. IX. Pius utóda a jelen körülmények között csak egy X. Pius lehet; a pápai rendszer semmi változást sem fog szenvedni. A „Jézus társasága" nem fog oly könnyü áron az ő becses vivmányától megválni. S a kath. egyház püspökei, papjai, laicusai? Fogják-e a római jármat még akkor is tovább hordozni, ha azt nem többé „a nyájas és szeretetreméltó" IX. Pius teszi fel rájok? Kétségkivül fogják: mert a mai püspökök is már régen elvesztették az apostoli szabadelvüséget; a klerus nagy része pedig római szellemben van nevelve, szoros függésben a hierar-

chiától, elkülönitve a hivőktől s elhagyva az államtól; s a világiak vakon hivők vagy közönyösek. A jelen nemzedékből nem sok ujoncza válik az ó-katholikus toborzásnak. De azért mi sem kétkedünk az egyháznak ujjászületésében, el fog az jőni mint eredménye az előhaladó felvilágosodásnak, mint vivmánya az ernyedetlenül igazság és világosság után törekvő okosságnak, mint gyümölcse a nyugtot nem ismerő anyagi és szellemi munkának e században, mely ugy az állami mint az egyházi életben az egyéni szabadság, a haladás, az általános egyenjogosultság és emberiesség ősjogának egyengeti az utját, kivivja diadalát. E hatalmas tényezőkre fektetjük reményünket, és azok már is erőteljes munkában vannak, s ez általános mivelődési munka nincsen egy emberélet arasznyi korához kötve; nem függ egy férfiu életétől vagy halálától, habár az Péter aranyas székén ülne is. Ha e tényezők egykor uralomra jutnak, az egyházi reform is magától bekövetkezik. Valaki azért ezt akarja, mozditsa elő ama mivelődési tényezőket. Minden más remény alaptalan, minden más eszköz hatálytalan.

— A porosz püspöki kar nem akar megnyugodni. Miután hasztalan küzdött, tüntetett, kérvényezett és izgatott az új egyházpolitikai javaslatok ellen; most, mikor törvényerőre emeltetvén, végrehajtásuk el van rendelve, ismét sikra szállottak ellenök. Hadizenetök egy a kormányhoz intézett feliratba van foglalva, melyben tisztelettel de szintoly kereken kijelentik, hogy nem képesek a máj. 15-én kihirdetett törvények végrehajtására közreműködni. „A törvények sértik azon jogokat és szabadságot, melyek az Isten egyházát isteni rendeletnél fogva megilletik. Tagadják azt az elvet, mely az államban és egyházban az Isten által rendelt két különböző hatalmat lát. Az egyház nem ismerheti el ama pogány állami elvet, hogy az államtörvények a jog egyedüli kútforrását képezik, és hogy az egyház csak oly jogokkal birhat, melyeket neki a törvényhozás és az állam alkotmánya ád, a nélkül, hogy Krisztus istenségét, tanainak és alapitásainak isteni voltát megtagadja; a nélkül, hogy magát a kereszténységet függővé tegye az emberek önkényétől. E törvények elismerése tehát a keresztény vallás isteni eredetének elvetése volna; de lemondás is az egyház minden történelmi és positiv jogairól; mert a törvényhozás, mint a jog egyedüli kútforrása jövőre minden jogot tetszése szerint és egyoldalulag megszüntethetne“. A lapok ugy szólnak e famosus nyilatkozatról, hogy hangja alattvalóhoz nem illik, s legkevésbbé püspö-

kökhöz. Alig hiszik, hogy a kormány szükségesnek fogná tartani a választ ez általános fenyegetésre. A május 15-ki törvények adnak eszközöket az államnak arra, hogy az engedelmességet minden tényleges esetekben megkövetelje, a klérust pénzbüntetések, dijelvonások, béperlések, és végső esetben hivatalbóli letételek által emlékeztesse arra, hogy Poroszországban nem souverain. E tényleges esetek elvárandók, s kétségkivül soká nem is maradnak el. „Az állam méltóságát megóvó egyházi törvények elkészültek, de a munkának nagyobb, eldöntő része még csak most kezdődik: most az ideje azokat szilárd kézzel, ingadozás és helytelen kimélet nélkül, mit megfélemlésre magyaráznának, végrehajtani. Az állam eddig védetlen volt, ma felfegyverkezett; de tisztelettel meghajolni előtte csak akkor fognak a rómaiak, a midőn észreveszik, hogy elszánta magát fegyvereinek használatára“. Igy szól egy berlini lap.

— A klerikális pártok mindenütt fellengző álmokkal és reményekkel üdvözlék a napokban erősebb conservativ és ultramontan szellemben újjáalakult franczia kormányt. Maga a vatikáni nagy fogoly sem állhatta meg, hogy az új fordulatot Francziaországban szebb jövő, legalább a római udvar érdekének mosolygó jövő záloga gyanánt ne üdvezölje. Azonban „baj van még közből“, a mint magát egy berlini félhivatalos lap, természetesen eléggé világos német szavakkal, kifejezi. A német nagykanczellár óhajtja, hogy „a franczia új kormány csak saját belügyeivel foglalkozzék. De nem is hiszi, hogy az egyházi szempontoknak befolyást engedhetne a maga külügyi politikájára“. Azaz, a német megengedi a francziának, hogy önnön országában teljes szabadsággal védje s ápolja a papi s egyházi érdekeket, csakhogy óvakodjék ez iránynak minden dicsvágyas átcsapásától a külpolitika mezejére. Az ultramontanismus ám szabad tetszése szerint boldogitsa Francziaországot, de az ultramontan politikának csak egy parányi bevitele is Olaszországba nem lesz inyére a berlini kabinetnek.

— A genfi kormány s r. kath. püspök Mermillod között kiütött viszály napi kérdés tárgyává tette Svájczban az állam és egyház közötti viszonyt; szép alkalom volt egy kisérletet tenni Európa legkisebb államában Cavour programmjának életbehozatalával, a mely már oly régidő óta fennáll az új világ nagy köztársaságában: szabad egyház a szabad államban. Svájcz azonban meghátrált, s a helyett hogy elvágta volna a kötelékeket, mik

az ó-világban mindenütt öszszefűzik az államot az egyházzal, még inkább törekszik a szorosabb öszszefüzésre; de mig más államok ez öszszeköttetést a világiak és egyháziak szabad és közös megegyezésével szabályozzák, a kis Svájcz az egyháziak kizárásával s a jus fortioris elve szerint akarja szorosabbra fűzni az állam ós egyház közötti viszonyt. A nagy államtanács elé bocsátott tervezet főbb pontjait ezekben foglalhatjuk öszsze. A genfi canton 23 kath. parochiára oszlik. A papok s káplánjaik a canton öszszeirt kath. hivei által választatnak. Hivatalaik elfoglalása előtt a papok polgári esküt tesznek az államtanács előtt. Eskütörés esetén elmozdithatók, valamint azon esetben is, ha a választók két ötöde az elmozditást kéri, s az ennek következtében véghezment szavazat többsége az elmozditást pártolja. Ezek a javaslat legfeltünőbb pontjai, melyek kétségkivül nagy tusát fognak előidézni a genfi cantonban, melynek lakossága legnagyobb részt katholikusokból, nagytanácsa azonban protestánsok és szabadon gondolkozókból áll.

— A ó-katholicismusnak, nem tudni, tüze vagy füstje-e nagyobb: voltaképpen egyik sem adja mivoltának sok jelét. Egy kis párt csakugyan vezényli a mozgalmat s erre nézve mostan Köln az érdekeltség központja. A német katholikusok tartanak ott gyülést, melyen az ó-katholikus hitfelekezet végleges szervezésére tesznek egy elhatározó lépést, t. i. ó-katholikus püspököt választanak. A gyülésen egyházi és laicus küldöttek vesznek részt, kik a püspökválasztást megelőzőleg, az ó-kath. egyház zsinati és községi szervezetét veszik tárgyalás alá. Az erre vonatkozó javaslatokat Schulte tanár szerkesztette s valószinüleg változatlanul fognak elfogadtatni.

Ch.

Fretwell J. ur látogatása.

A közelebb mult pünkösd ünnepe kolozsvári ekklézsiánkra s általában vallásközönségünkre nézve kedves emlékkel van öszszekötve. Fretwell J. ur a britt és külföldi unitárius társulat választmányának egyik kiváló tagja, több angol és amerikai hirlapok levelezője és munkatársa becses látogatásával szerencséltetvén bennünket. Nevezett hitrokonunk ünnepszombatján az estvéli vonattal érkezett körünkbe Bécsből, hol jelenleg, mint több londoni, amerikai és németországi nagy tekintélyü kereskedőházak főügynöke működik a világkiállitáson. Fogadtatására, mint már korábbi ismerői, isk. felügyelő-gondnok és egyetemi tanár Brassai Sámuel, Simén Domokos és Kovács János tanártársaink mentek ki az indóházhoz s ez utóbbihoz kisérték be, hol egyszersmind három napi itt mulatása alatt szállásolva is volt. Innep első napján jelenvolt az isteni tiszteleten s midőn az uri szent vacsorában velünk együtt résztvett, ugy tetszett, mintha csekély számunk egyszerre megtizszereződött volna; mert lélekben együtt éreztük magunkat angolhoni és amerikai hitrokonainkkal. Isteni tisztelet után azonnal megismerkedett Fretwell ur nevéről már ugy is ismert derék püspökünkkel, ft. Kriza János urral, a tanárokkal s több a templomban jelenvolt hitrokoninkkal; ezeknél, valamint más családoknál is látogatásokat tett, a minek különös érdeket kölcsönzött az is, hogy Fretwell ur anyai nyelvén kivül a német- és franczia nyelvet is szépen beszéli, sőt magyarul is ért, minélfogva a társalgás egyik vagy másik nyelven a nők részéről is meg volt könnyitve. Iskolánk, könyvtárunk megszemlélése mellett, meglátogatta városunk csaknem minden nevezetességeit: az egyetemet, muzeumot, a hol különösen a földtani osztály lepte meg, piaczi templomot, más templomokat, fellegvárt, gazdasági tanintézetet, sétatért, minden látott és hallott dologról magának jegyzést csi-

nálván. Brassai Sámuel ur által be lön vezetve egyh. képv. tanácsunk gyülésébe is s minekutánna az ő inditványára több itt járt angolhoni hitrokonink, nevezetesen Tagart, Tayler, Steinthal és Dall urak példájára Fretwell ur is az egyh. képv. tanács tiszteletbeli tagjának választatott s számára az illető okmány latinnyelven kiadatni határoztatott, ft. püspökünk, mint az egyh. képv. tanács elnöke, a következő német nyelven mondott beszéddel üdvözölte kedves vendégünket:

Igen tisztelt hitrokon, Fretwell J. ur! Egyház-tanácsunk nagy örömének s szerencséjének tartja önt tagjai közé sorozhatni. Egy oly férfiut siet igazgató tanácsában üléssel megtisztelni, a ki vallásközönségünk iránt már is őszinte érdekeltségének szembetünő tanujeleit adta, nemcsak azáltal, hogy dicső honában, Angliában virágzó unitárius hitrokonság gyüléseiben a testvéri szeretet melegével emlékezett meg rólunk is, a midőn általában az unitarizmus ügyeiben kiváló lelkességgel járt el, hanem azáltal is, hogy a szabad Amerikában mindinkább serdülő és erősödő unitarius egyházakat bámulatos önfeláldozással utazta be, vallás-erkölcsi életök mélyebb megismerhetése s lerajzolása tekintetéből, a miről szerkeztett jeles tudósitását szerencsések voltunk mi is itt a távolban gyönyörüséggel s haszonnal olvashatni. — És most nem kimélve semmi fáradságot, áldozatot, személyesen is felkeresett minket, hogy szinről szinre láthasson, a helyszinén, ugyszólva szemlélhesse állapotinkat, s testvéri szeretete melegével s magas képzettsége fényével illethesse lelkünket. — Üdvözöljük önt mi, itt a keleten a protestantismusnak előőrsei, kik éppen ezen helyzetünknél fogva gyakran voltunk halálos veszélyeknek kitéve; azonban, hála a menynyei atyának, a „kinek tetszett szent Fia kicsin nyájának is országot adni“ — s hála a magyar nemzet szabadság- és igazságszerető szellemének, „megfogyva bár, de törve nem,“ még mindig elég számosan vagyunk a magyar hazában arra, hogy ha nem is hatalmas apostolai, de legalább állhatatos hivei lehessünk a szabadabb elvü kereszténységnek.

Tisztelt Fretwell ur! a szabadság classicus hazájából jövén közinkbe, ugy tekinthetjük önt, valamint általában angol atyánkfiait tekinthetjük, mint ama britt földről a németek apostolaként megjelent W i n f r i e d e t, a ki az evangelium nagyszerü jótéteményét vivén magával oda, a B o n i f a c i u s nevet méltán nyerte. Önök meganynyi B o n i f a c i u s o k ránk nézve = jóltevőink, a szónak

legnemesebb értelmében — mint angolok, már igy is példányszerü culturájok, s politikai és társadalmi intézményeik által a legüdvösebb hatást gyakorolják magyar nemzetünkre, — és philantrophiájok szives melegében mily sok számüzött hazánkfia részesült az ujabb időben! örültek az örülőkkel és sirtak a sirókkal — s részvétök nem állott soha csak szóból, de mindenekfelett tényleges, solid felsegélésből. És mint unitáriusok hogy menynyire Bonifaciusok — jóltevők ránk nézve, azt hálásan érzi vallásközönségünk már csaknem félszázad óta: nemes rokonszenvök, testvéri szeretetök nemcsak arra gondolt, hogy az irodalom becses mannáját nyerjük, sok tekintetben arabiai pusztában folyó vándorlásunkban, hanem a próbáltatások csaknem porig sujtó idején anyagi segélylyel is láttak el — s fiainknak módot nyujtanak arra, hogy országukban és jeles collegiumokban a tudomány és magasb miveltség áldásában részesitvén, gazdagitsák a mi szellemi, erkölcsi életünket.

Kedves hitrokon! fejezze ki legmélyebb hálaérzésünket mind e jótettekért a mi szerencsésebb viszonyok közt élő testvéreinknek. Ön tapasztalhatta rövid köztünk léte alatt is a haladási vágyat, az igazság és szabadságszeretet, igen egyszersmind a még mindig ránk nehezedő sorssal való küzdelmet, a mely ellen csekély erővel s eszközökkel is ernyedetlenül küzdeni meg nem szününk. Az önök nemes és szives szinpathiája s jótékony szeretete éleszti erőnket, fenntartja reményünket, hogy hiába nem küzdünk. Különösen vegye ön ki nem fejezhető hálánkat a benső részvételért, a nagy áldozati készségért, mely ezen apostoli utjára inditotta, mintha az ur küldötte volna hozzánk, mint Pál apostolt Maczedoniába — hogy hozná nekünk a buzditás, bátoritás és vigasztalás szent lelkét — Éljen! —

Mire Fretwell ur hasonlóan német nyelven körülbelöl ezeket mondá:

Nagy köszönet részemről, hogy önök kedves testvérek, egyházi tanácsuk tagjává választani nem terheltettek, — felvettek tisztes gyülekezetébe azon vallástársulatnak, mely mint az Isten oszthatatlan egységét valló egyházaknak Nestora, 300 év óta küzd az ellenséges világviszonyok ellen, s bár ezernyi ostromot, megsemmisitésére irányzott megtámadást szenvedett, de mind ez óráig elég erélylyel és egyszersmind a körülményeket számbavevő eszélylyel birt létezését megóvni s a tisztább kereszténység fényével itt az

európai cultura s protestantismus keleti határszéleinél világoskodni. Az angol unitarismus sokkal fiatalabb keltü, ámbár ennek is sok sulyos csapáson, üldözésen, kiirtására intézett megtámadáson kellett átmennie, mig honában, a polgári s vallási szabadság teljesebb mértékét maga részére kiküzdött angol nemzet kebelében egyházzá alakulhatott. Önnönmagából, úgyszólva minden idegen befolyások közvetitése nélkül fejlődött ki. A bitt földön is voltak a reformatio hajnalától fogva el nem fogult, szabad szellemü férfiak, a kik a szentirások helyesebb értelmezése s a józan ész sugalma folytán eljutottak volt az egyisten eszméjének ismeretére, különösen az arminianismus, e tisztább és szabadabb irány az anglicán egyházban, sok világos főt állitott elé Angliában is, a kik bár az egyház kebelében maradva s egyházi hivatalokat is viselve, rokonszenveztek a saját meggyőződésökkel nyilván is sikra szálló egységhivőkkel.

Még újabb, fiatalabb keletü az amerikai unitarismus, mely ez idő szerint bár a kisebb felekezetek közé sorozható, de mégis nevezetes tényező az Egyesült Államok politikai s társadalmi életében, lelkészek, tudósok, államférfiak s világi hivatalnokok nagy száma érvényesitvén befolyását a nemzeti élet minden viszonyaiban. Priestley, a nagy hirü angol természettudós s egyszersmind unitárius lelkész Angliában, a mult század utolsó évtizedében, lakháza, könyvtára és laboratoriumának az ellene felizgatott néptömeg által történt leromboltatása után Amerika, Pennsilvania államába bujdosván ki, ott hintegetni kezdette az unitarismus eszméit, melyek csakhamar nagy viszhangra találtak, s több gyülekezetek alapultak rendes hitszónokokkal. Ettől különbözőleg vette kezdetét az unitarismus Uj-Angliában, hová az angol puritánok állitottak telepeket, a polgári s vallásos szabadság lelkétől vezéreltetvén oda; itt a vallásos controversiák tüzében, melyek a rideg calvinismus és szabadabb eszmék között folytak, önként fejlett ki az unitarismus, s oly alapos és ékesen szóló férfiak mint Channing és nagy száma a hozzá hasonló őszinte és bátor szellemeknek s erős charactereknek megvetették alapját a szabadelvü kereszténységnek, melynek zászlóját ottan jelenleg az unitarismus hordozza.

A mi vallásunk tagjai, igaz, nem állanak millió lelkekből; de azért a kevés szám is az igazság erejével, a szabadság tűzlelkével millió lelkekre gyakorolhat befolyást, s szellemi pusztaságokat varázsolhat át termékeny virányokká, önfeláldozó szellemi munkásság és erkölcsi erély vetései által. Ti kedves hitrokonim, barátaim!

soha sem lettetek hűtelenné az előhaladás eszméihez, bár környezett és ostromolt a setétség embereinek tábora, „megőriztétek koronátokat, azt, a mi nálatok vagyon, hogy senki el ne vegye.“ — A mi engemet illet, a kit a legforróbb rokoni, baráti érzés bizonyitványaival rövid itt létem alatt elhalmozátok, a ti érdeketekben minden lehetőt megtenni, valamint eddig is szivem vágya volt, úgy ezután is az leend, életem feladatává tévén sorsotok enyhitését, közintézeteiteknek tettleges segélylyel való támogatását. Erre nézve angol és amerikai hitsorsosaink buzgó és áldozatos érdekeltségét éleszteni s felhivni legközelebbi lépéseim tárgya leend; s ha egyebet nem is tudnék eszközölni, legalább uttörő leszek, s hiszem, hogy utánam jőni fog majd, a ki nálamnál erősebb lesz, következőleg többet kiviend, mint én kivihetek. Kedvesen hatott reám az a szoros, öszszetartó egyházias élet, a melyet magyar unitárius hitrokonimnál tapasztalok, a semmi nehézség, szükség és inség által meg nem tört, meg nem lankasztott ragaszkodás az igazság és szabadság elveihez; ugyanezen nemes aspiratiok, idealis és ethikai magasztos törekvések szereztek hazámfiai között, becsületet és tiszteletet általában a magyar nemzetnek; ily lelkes magatartás mellett a magyar nemzet, valamint az ennek kebelében levő unitáriusok mindig számot tarthatnak tovább is nemzetem és az amerikai rokon faj becsülésére és erőnkhöz képest való támogatásra—, a miben közvetitőül lenni tehetségem szerint éltem fogytáig én is működésem egyik főfeladatául fogom tekinteni. — Éljenek az én magyarhoni testvéreim! — —

A mint e beszédtöredékből látszik, Fretwell ur egyházi tanácsosi tisztét nem méltóságnak, hanem kötelességnek tekinti s mi hiszszük, hogy egyházunknak jelentékeny szolgálatokat fog tenni. Helyzetünkről, viszonyainkról, főleg segélyforrásaink szűkös voltáról értesülvén, nem egyszer fejezte ki bámulatát azon erély felett, a melyet egyházunk önfenntartása érdekében kifejtett, mi meg az ő tudvágyát, viszonyaink iránti érdekeltségét s valódi lelkesültségét bámultuk, anynyival inkább, mert nem is tartozik az ugynevezett egyházi rendhez, melynek hivatásszerüleg kell a vallásos dolgokkal foglalkoznia. De ez igy megy a mivelt angol népnél, ott a kereskedő és katona, iparos és földész, hivatalnok és művész, mindenik éppen olyan missionariussa a maga vallásának, mint a pap, s bizony mig e szellem nem hóditja meg a mi népünket is, a mig kivétel nélkül minden polgára a hazának nem érdeklődik a vallás által, a

mig nem leszünk a biblia szerint szent papság, addig csak fővényre épitünk, addig ép társadalmunk nem lesz. Vajha azért eme sorainkkal egyes gyülekezeteink, papságunk s minden hiveink és barátaink keblében megelevenithetnők a pünkösti szent lelket! Vajha önbecsülésre s önmunkásságra gyujthatnók egész közönségünket; mert másoknak segélyére és rokonszenvére csak az számithat joggal, a ki maga is ismeri és felfogja elhivatását; maga is mozog, tesz és áldoz. Fretwell ur kilátásba helyezte, hogy igyekezni fog nem sokára beküldeni Magyarországba egy papi embert Amerikából, a ki itt egyes ekklézsiáink állását a hely szinén tanulmányozza. Hozza Isten mielőbb: mi pedig folytassuk tovább a gondviselésben helyezett bizalommal missiónkat, mely nem egyéb, mint a lelkiismeret szabadságának biztos védelme alatt és segélyével azon munkálni, hogy a közmivelődés a vallási felvilágosodás által is terjedjen s az emberiség hovatovább közelebb jusson magas rendeltetéséhez, a Krisztus által hirdetett józan vallásossághoz, testvéri szeretethez, megtisztult erkölcsiséghez, szóval a tökéletességhez.

Hogy az igaz magyar természet a vendégszeretet nemes erényének gyakorlásában nem tagadta meg magát, ezt nem is kellene mondanunk. Háziaszszonyaink versenyeztek egymással a szivesség kitüntetésében. Ünnep első napján t. Ürmösi Sámuelné, második napján Jakab Elekné, harmadik napján Nagy Lajosné uraszszonyok dús teritékü asztaluknak volt vendége Fretwell ur, csaknem mindenütt az öszszes tanári karral és a ház barátaival, melyről hogy a specialis borok se hiányozzanak, arra a szives házi gazdák különös gondot forditottak s igy a pohárköszöntések is maguktól jöttek. Ft. Kriza Jánosné uraszsz. a családot egy kedves rokonuknak éppen akkor történt halálával ért gyász miatt, asztalt nem adhatott; de gondoskodott arról, hogy kedves vendégünk egész angol conforttal reggelizhessék szállásán, mely szivességet azonban Benczédi Gergelyné uraszszony is meg akarván osztani, egyszer a maga házánál reggeliztette meg Fretwell urat.

A jó szerencse Fretwell urnak egy régi jó barátját, a m. kel. vasut egyik főmérnökét, Ruge urat is közinkbe hozván, három nap ő is valóságos hitsorsosunk lett; velünk járt, kelt, velünk érzett és gondolkozott, s csak azt sajnálta, hogy azon idő alatt, mig Kolozsvárt volt állomásban, nem tudott velünk megismerkedni. És ezt mi is őszintén sajnáljuk; mert Ruge urban a hivatásából folyó szakismerettel anynyi nemes érzés, oly szabad és önálló

gondolkozásmód van párosulva, hogy az ember társaságában mindig jól érzi magát. Ő méltó fia a nagy nevü atyának, Ruge Arnoldnak, ki születésére nézve Rügen-szigetről való s tán nevét is innen vette s már 1820-ban, mint egyetemi tanuló s a Burschenschaft, emellett egy ifjusági, Németország egyesitésén müködő titkos társulat elnöke, a kormány által előbb halálra, később élet-fogytig tartó fogságra itéltetett, azonban két évi fogság után kegyelmet kapott. Itt a fogságban szerezte meg magának Ruge ur azon klassikai és philosophiai ismereteket, a melyekkel aztán fogságából kikerülve, Halléban, mint bölcsészettudor tanitói állomást nyert s mint ilyen Feuerbachchal, Straussal és Németország más jeleseivel a „Hallische Jahrbücher“ czimü elhirhedt s a kormány által is betiltott folyóirat szerkesztésében tevékeny részt vett. 1848-ban szintén jelét adta szabadság szeretetének, részt vett azon korszak mozgalmaiban, a minek következtében javai confiscáltattak is s ő kénytelen volt a szabad Albionba menekülni, a hol Kossuthtal s más magyar menekültekkel is megismerkedett. Miután Angolhon a menekültek iránt, kik Európa minden országainak ugy szólván értelmi képviselői voltak, anynyi rokonszenvet és vendégszeretetet tanusitott, hogy sokan többé attól megválni se tudtak, Ruge Arnold ur is egész családjával oda telepedett s most is ott lakik Brightonban, nem egy bölcselmi, vallási és politikai művel gazdagitván az irodalmat. Ő forditotta le német nyelvre Buckle-nek Angolhon civilisatiója történetenete czimü nagy hirü munkáját is.

Ezen kitérés után, mely ugy hiszszük, nem lesz érdek nélküli t. olvasóinkra nézve, i mét felvehetjük az elejtett fonalat, megjegyezvén itt azt is, hogy Ruge ur, ki most Egerbegyen van állomásban, templomunkat, iskolánkat s a mellette levő pár épületet, püspöki és papi szállást a Fretwell ur iránti szivességből az ő számára lerajzolta, ki azt egy utazásáról irandó brochure mellett kiadni szándékszik. Ez utóbbi czélból Fretwell ur, fényképész, Veress urnál is, hol magát számunkra lefényképeztette, több fényképet választott ki, s midőn árát tudakoztuk, Veress ur azokat szivességből felajánlotta. Jakab Elek t. barátunk pedig egy albumot vásárolván hozzájok, mint emléket adta át Fretwell urnak.

Ünnep harmadnapján estére, mely egyszersmind a búcsu estvély is volt, Fretwell urat Brassai Sámuel ur még megérkezésekor meghivta volt s igy sokaknak meghiusult abbeli reményök, hogy akkor ők vendégelhetik meg, a mire pedig e sorok irója családján

kivül még legalább 8—10 család számitott; de a sors Brassai bácsit is üldözőbe vette; mert a közvélemény azt kivánta, hogy a búcsu-estély valamelyik vendéglőben tartassék meg, hogy abban többen részt vehessenek. A parliamentirozás megkezdődött; de capitulacióról szó se lehetett egyik oldalról se, végre aztán a kiegyezés megtörtént ugy, hogy a vendég 9 óráig a Brassai bácsié, azontul mindnyájunké lesz.

És ugy lett. A búcsu-estély helyéül kijelölt vendéglőbe szép számu nő és férfi társaság gyült öszsze s alighogy oda Fretwell ur is megérkezett, megeredtek a pohárköszöntések; részünkről a vendég iránti tekintetből mind angolul, vendégünk részint angolul, részint németül toasztirozott, sőt egyik toasztját magyarul végezte be, mondván: „Örökre felejthetetlen lesz előttem az a 3 nap, a melyet önök körében töltöttem. S bár testileg jelenleg eltávozom önöktől, lelkemmel önök közt leszek örökké, s kérem tartsanak meg önök is engem jó emlékökben,“ a mire harsány éljenbe tört ki az egész vendégsereg. Egyébaránt ebben máskor sem volt hiány; pedig nem egymást éljeneztük, hisz egyes személyekről alig emlékeztünk meg; az eszmék voltak azok, a melyek lelkesitettek, nem a mi jelentéktelen tetteink. Ezek mint apró porondszemek enyésztek el a nagy és nemes eszmék mellett, melyeknek kivivására nem egyesek, hanem nemzedékek erejére és idejére van szükség. A többek közt Fretwell ur az unitarius vallás viszontagságteljes háromszázados történetére, egyszersmind püspökünk családját ért szomoru változásra s ezekkel kapcsolatban az ő három napi itt mulatása alatt keblében támadt váltakozó érzésekre hivatkozva, mondá:

The tide of time flows darkling,
The tide of time flows sparkling
And joy and grief will blended be
Till time becomes eternity.

E verset költő püspökünk azonnal leforditván, im itt közöljük magyarul is:

Az idők árja most sötéten hullámzik,
Az idők árja majd derüs fényben játszik,
Öröm és fájdalom kiséri mind egymást,
Valamig az idő öröklétbe megy át.

A búcsuestélynek, melyen népzenészeink több magyar népdalt bemutattak s vendégünk iránti tiszteletből az angol hymnuszt is eljátszodták, éjféli 12 órakor a Rákóczi induló vetett végett, midőn

forró kézszoritással váltunk el Fretwell urtól, ki haza sietett, hogy az indulásig hátralevő pár órát azon könyvek és emlékek öszszepakolására használja, a melyekkel őt a szó szoros értelmében megterheltük; mert miután magyarnyelven is olvas, mindnyájan siettünk őt kisebb-nagyobb műveinkkel megajándékozni. Különösen Jakab Elek t. barátunk, mondhatni, egy kis könyvtárral lepte meg, melyet midőn átvett, ángol humorral jegyzé meg, hogy igyekezni fog nem csak a könyveket, hanem azoknak szellemét is a magáénak mondhatni s Amerikában is elterjeszteni."

Más nap, jun. 4-én Fretwell ur a reggeli vonattal viszszautazott Bécsbe. A fiatalabb nemzedék, mely a búcsuestélyen résztvett, reggel 4 órakor az indóháznál várta, hova Fretwell urat Jakab Elek, Simén Domokos és Kovács János barátaink kisérték ki. A gőzmozdony sivitásával még egyszer felhangzott az éljen. A vonat elrobogott. Fretwell ur eddig a német protestáns-egylet Lipcsében tartandó gyülésére készül, mint az angol és amerikai unitárius társulatok megbizottja; mi pedig azzal az óhajjal zárjuk be sorainkat: adjon Isten sok ily emlékezetes pünköstöt unitárius egyházközönségünknek.

Ferencz József.

Különfélék.

Hálaünnepély. Kolozsvári főiskolánk tanuló ifjusága a jóltevők emlékére öt évenként tartatni szokott hálaünnepélyt ez évben május 22-én, áldozó csütörtökön tartotta meg a főiskola nagy halltermében diszes közönség jelenlétében. Az ünnepélyt igazgató-tanár Benczédi Gergely nyitotta meg rövid, de velős beszéddel; mire felhivta főiskolai főnök Barabás Lajost, hogy az ifjuság érzelmeit tolmácsolja, ki is ifjui lelkesedéssel dolgozott és elszavalt beszédet tartott. Ezután Derzsi József, pap és tanár olvasta fel egyik jóltevőnk, Koncz János csinosan kidolgozott életiratát. Végre igazgató-tanár, Benczédi Gergely az ünnepélyt megható szavakkal zárta be. Jövő füzetünkben az elmondott beszédeket és felolvasott életiratot együtt kiadni szándékozván, bővebb ismertetésőket ezuttal szükségfelettinek tartjuk. Az ünnepély emelésére a főiskolai énekkar is közreműködött. Ugyanaznap délutánján pedig a tanuló ifjuság a főiskolai beteg tanulók segélyezésére tánczestélylyel öszszekötött zártkörü májálist rendezett az angol-királynéhoz czimzett ujonnan alakitott mulató kertben 1 frt belépti dijjal, melyet nemcsak fesztelen és kedélyes mulatság fűszerezett, hanem e mellett fényes anyagi siker is koszoruzott; mert a nagy menynyiségü feljűlfizetésekkel a nevezett czélra 379 frt — krt o. é. jövedelmezett. Adja Isten, hogy ez alapot, melynek gyarapitására Kolozsvár város közönsége minden vallás különbség nélkül oly örömest meghozta emberbaráti áldozatát, mentől ritkábban kelljen ifjuságunknak igénybe venni.

A mint a lapokból láttuk, sz.-kereszturi iskolánk tanuló-ifjusága hasonlóan megtartotta kebelében a hálaünnepélyt; igen szivesen vettük volna, ha erről szerkesztőségünket is értesitették volna egy pár sorban; mert fájdalom, vállalatunk nem oly jövedelmező, hogy e végre levelezőket küldjünk a hely szinére: aztán Isten jóvoltából kereszturi iskolánk körében is van elég pennás ember; reméljük, hogy a tenta sem fogyott még el.

Hát tordai iskolánkban miért maradt el a hálaünnepély megtartása?

Hiszen tudtunkkal annak is vannak jóltevői. Mi a hálaünnepélyek pontos megtartását csak azért is óhajtjuk, hogy főleg az életiratok által eddig is már nem egy fontos és megbecsülhetetlen adatot szolgáltatott egyházunk történetéhez.

Kegyeletes határozat. Egyház-tanácsunk közelebbről elhatározta, hogy bölöni Farkas Sándor, Szt.-ábrahámi L. Mihály és kolozsvári Dimény Pál elhunyt jeleseink köztemetőben levő s az idők által megrongált siremlékeit kijavittatja. Folyóiratunk t. olvasói a két elsőnek a közmivelődés, főleg pedig egyházunk érdekében tett hasznos szolgálataikat életirataikból már ismerik; az utóbbi a 17-dik évszáz végén és a 18-dik elején élt, egyik legjelesebb papunk és tanárunk volt. Az ő idejére esik óvári és piaczsori iskolánknak elvétele, ugy hogy Dimény Pál sorban mind három iskolánkban viselte az igazgatói hivatalt, nevezetesen az óváriban 1690-től 1693-ig; 1693-tól 1716-ig a piaczsoriban és 1716-tól 1720-ig a b.-magyarutczaiban. Ő volt, a ki a piaczi templomnak, mely akkor még az unitáriusok kezében volt, 1697-ben történt leégésével segélygyüjtés végett Hollandiába és Belgiumba az ottani remonstrans és collegiáns, az unitáriusokkal rokonszenvező, atyafiakhoz utazott s onnan 9000 tallérral tért viszsza, mely öszveg a leégett templom felépitésére fordittatott. Emellett gyakorló orvos volt. Egyébaránt reméljük, hogy nem sokára teljes életiratát is birni fogjuk, egy barátunk rég gyüjtvén hozzá az adatokat. Enynyit most elégnek tartunk közölni a végre, hogy Egyház-tanácsunk emlitett határozatát szivünkből üdvözöljük. A ki elhunyt jeleseiről megemlékezik, jövőjét biztositja.

Szabédi ekklézsiánk közelebb mult husvét-ünnepe, nem a feltámadás öröm-, hanem a pusztulás gyász-ünnepe volt, ünnep-szombatján, ápr. 12-én diszes temploma, jól felszerelt iskolaháza, a papi és mesteri lak minden hozzátartozó gazdasági épületekkel együtt az emésztő lángok martalékává levén. Vigyázatlanságból, vagy gonosz szándékból eredt-e a tüz, tudni nem lehet; de a kár megbecsülhetetlen s a biztositás csak 500 frtig terjedt. Szolgáljon ez egyfelől szomoru intésül ekklézsiáinknak a lehető biztositásokra; másfelől siessünk mindnyájan enyhiteni kárt szenvedett ekklézsiánk siralmas állapotát gyors segélyezés által. Kolozsvári ekklézsiánkban az adakozások szép eredménynyel folynak; reméljük, hogy a kéregetők országszerte meleg rokonszenvvel találkoznak. A baj nagy; de az Ur nem hagyja el az övéit!

A magyar év. ref. egyház f. év május 8-án kegyeletes ünnepélyt ült meg, a tiszai egyházkerület főgondnoka, báró Vay Miklós egyházi hivataloskodása félszázados jubileumát. Az ünnepély Miskolczon

tartatott, jelen levén azon mind az öt ref. superintendantiának képviselöi. Fogadja a nemes báró részünkről is legmelegebb szerencse kivánatainkat azon nagybecsü szolgálatokért, melyeket hű és közhasznu hivataloskodása ideje alatt ugy hazánk, mint a protestántismus érdekében kifejtett. Az érdem mindenki előtt érdem, s a közügynek tett szolgálatok jótékony eredménye soha sincs csak azon körre szoritva, a melynek érdekében történnek. Mint a nap éltető sugarai s az eső üditő cseppjei még azon növényeket is táplálják, a melyeket közvetlen nem érintenek: ugy a nagy és nemes szivek munkásságából az egész társadalom hasznot huz. A jelzett ünnepély nagy fontosságunak látszik azért is, mert kiindulási pontul szolgálhat az öt ref. superintendantia egymással való szorosabb egyesülésére.

Theologiai könyvtár. A prot. egylet mult évi közgyülésében Dr. Kovács Ödönnek egy inditványa fogadtatott el, mely szerint három évre terjedő évi 4 frt o. é. kötelezettséggel egy theologiai könyvtár lenne alapitandó oly czélból, hogy ez uton részint a külföldről átültetendő, részint eredeti jelesebb szakmunkák kiadását biztositni lehessen. Közelebbről az aláirások megkezdődtek s eddig az aláirók száma a 200 felé jár; méltó reményünk lehet tehát hozzá, hogy a tervezett könyvtár sikerülni fog. Hasznát nincs miért fejtegessük; a ki egyházi irodalmunkat ismeri, tudja azt is, menynyi mindenre van nekünk szükségünk e téren is, mely a reformatió ideje óta csaknem a közelebbi időkig mondhatni parlagon hevert. Kétségen kivül a meginditandó theologiai könyvtár sem fog egyszerre uj eget és uj földet teremteni; de egyengetni fogja azon nagyobbszerü reformokhoz vezető utat, mely után mindnyájan óhajtozunk. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Albert János imakönyve. A mire már korábban felhivtuk volt olvasóink figyelmét, Albert János t. munkatársunk templomi használatra irt imakönyve megjelent. Miuthogy ez imák egy része a Ker. Magvetőben is közölve volt, nem látjuk szükségét annak, hogy részünkről hoszszason ajánlgassuk; anynyival inkább, mert nem szeretnők magunkra vonni a pajtáskodás vádját, mely irodalmunk nem csekély kárára anynyira lábra kapott. A bővebb ismertetést tehát más egyházi lapokra és folyóiratokra bizzuk; hanem anynyit nekünk is ki kell mondanunk, hogy ez imakönyv legjobb meggyőződésünk szerint egyike a gyakorlati lelkészet köréből közelebbről megjelent legjelesebb irodalmi termékeknek. Az Albert J. imáinak egyik kiváló érdeme az, hogy azok a lélek szükségeihez vannak alkalmazva s hű tolmácsai mindnyájunk vágyainak és reményeinek, szükségeinek és küzdelmeinek. Bizalmas beszélgetések azok az égi atyával, a me-

lyekről azonban nem hiányzik a költői ihlet sem, mi vonz, magával ragad, és emel. Őszintén óhajtjuk terjedésöket, a miben ugy látszik nem is lesz hiány; mert a mint értesültünk, helyt Tordán több mint 200 példányt rendeltek meg. Valóban, a tordaiak ezzel nem csak kedves papjokat, hanem önmagukat is megtisztelték. Az imakönyv az unitárius egyházközség nagyérdemü püspökének ft. és mlgs. nagy-ajtai Kriza János urnak van ajánlva. Kiállitása csinos. Ára 1 frt. 80 kr. Szépen bekötve 2 frt. 10 kr. o. é. Megrendelhető Stein János, muz. egyl. könyvárusnál, mint bizományosnál, Kolozsvárt.

„Az erdélyi székely szombatosok“ czim alatt a „Vasárnapi Ujság“ f. évi 14—18 számában Ürmösi Sándor dolgozata után á — r — jegygyel egy czikk jelent meg, mint adalék a hazai történethez; látszik azonban hogy irója sem a szombatosokról, sem Péchy Simonról nem tud többet, mint a menynyit az Ürmösi Sándor dolgozatából olvasott; adta a mint vette, s nekünk nem is lenne semmi kifogásunk ellene, ha dolgozatát történeti adaléknak nem nevezné, s nem állitana történeti tényeknek oly dolgokat, a melyek nem egyebek puszta mesénél. Ha — á — r komolyan érdeklődik a szombatosok története iránt, figyelmébe ajánljuk Kővári Lászlónak a Ker. Magvető III-ik kötetében: „A szombatosok Erdélyben“ és ugyancsak e folyóirat V-ik kötetében „Péchy Simon“ czimü igazán történeti adatokra fektetett dolgozatait.

Martin Paschoud, párisi reform. lelkész, a „Protestantism-liberal,“ e szabadelvü kereszténységi jeles folyóirat szerkesztője meghalt. Fájlaljuk e halálban nemcsak a nyilt és igaz lelkü keresztény iró, de az igazán egyetemes ker. anyaszentegyház kiváló bajnokának is elvesztését, a ki éppen ezen jelleménél fogva az angol unitáriusokat szellem- és szivrokonainak tekintvén, pünköst heti nagygyüléseiken többizben megjelent, mint képviselője a velök rokonszenvező franczia reformátusoknak. Szellemi munkássága, emléke legyen áldott és gyümölcsöző a magyar hazában is!

Cocquerel, a nagyhirü franczia lelkész és iró, angol nyelven is tart szent beszédeket Párisban egy bérbevett kath. templomban, s angol és amerikai unitarius hitrokonaink is résztvesznek a cultus költségeiben. Hirszerint, az őszön meg fogná látogatni magyar hazánkat s Kolozsvár városát is.

Egy francziai iró, ki magát unitárius kereszténynek nevezi. a „keresztény egyház történelme“ czimü müvet ad ki 3 kötetben; az első kötet a napokban jelent meg Párisban.

A kölni ó-kath. gyülés Reinskens tanárt választotta német missiói püspökké, s felkéri a porosz kormányt, hogy a felszentelt püspököt

ismerje el, a többi kormány elismerését is kérni fogják. A gyülés kijelentette, hogy a katholikus egyházhoz tartozónak tekinti magát s az ó-katholikus felekezet jogot tart az egyházi javak élvezetére. Ez utóbbi már egykissé nehezebb kérdés az előbbinél.

A „britt és külföldi unitárius társulat" nagygyülése pünköst hetén ment véghez Londonban; szónoka Steinthal lelkész ur vala, a ki az ötvenes években hitrokoni látogatásra jött volt Erdélybe, s az akkori osztrák kormány alatt titkos kém gyanujába esvén, hirtelen kellett hazafelé rándulnia. A nagygyülésről bővebben máskor. Csak anynyit még most, hogy az olaszországi unitárizmusnak most volt jelen első képviselője: Bricciforti tanár. Az üdvözlő táviratok közt a Pisa városi unitárius egyházét s a magyar unitáriusokét örömzajjal fogadták, mely között éljenek is voltak hallhatók.

A német protestáns-egylet nagygyülése aug. 12—14-én fog Lipcsében megtartatni. Napirenden lesz a többi közt a német evang. egyházalkotmány kérdése, s amaz általános érdekü kérdés, mily álláspontot foglaljon el az egyház, szemben a polgári házasság ügyével.

Mac-Mahon, a franczia uj elnök, apostoli áldásban részesült a pápa részéről, a ki egyuttal nagy hálákat ad Istennek, az egyház legidősebb leányának Francziaországnak politikai úrszine változásáért. Egyébiránt e szinváltozásnak még eddig semmi határozott jele sem mutatkozik; az elnök ámbár jó katholikus, de jó hazafi is, s emellett ha józan esze s belátása is van — a mi látszik is lenni — nem lehet át nem látnia, hogy a bigottak, s monarchisták, czéljának pártolásával csak egy borzasztó polgárháboruba sodorná e jobb sorsra méltó nemzetet. Egyedül a köztársaság az Francziaországban, melyre az Isten ujja, a rend és szabadság szelleme, a nemzet tisztább lénye is mutat.

Az olasz kormány oly gyöngéden bánik a Vatikánnal, mint egy nemes lelkü jó gyermek zsémbes, elaggott nagyanyjával. Nincs is ellene panasz, még a katholikus uralkodók részéről sem, sőt csodálják példás béketürését a vádak és szidalmakkal szemben, miket a szent anya — akarók mondani — atya szór szünetnélkül az ő Győző Manója (Victor Emmanuel) fejére A pápa egyetlen reménye csupán Francziaország, melynek feladata a katholikus problemát ultramontan szellemben oldani meg. A franczia- s még a németországi ultramontánok hite szerint is nemsokára ismét megszólalnának az ágyuk, Isten itélete ezen hatalmas hirnökei. V. Manót elsepri a forradalom, a forradalmat viszont Francziaország Bourbonja vagy Napoleonja fékezi meg, s a régi jó rendet helyreállitja. Németország sem kerülheti ki a forradalmat, s a gyászos vértengeren tul egy békesziget, a monarchiai elv, az egyház és igazság

diadalma vár minket. Álom s esős idő! — de mégis nem kell feledni, hogy igen komoly rendszer az alap. És Olaszország nem oknélkül keresi a német birodalom szövetségét. Mert az bizonyos, hogy a reactio Franczia-országban, s az egykori teljes politikai tekintély viszszanyerésének égő vágya mindaddig meg nem nyugszik, mig a boszu tüzét a németek ujból a Rajna bő vizével le nem hűtik.

A „hókus pókus" eredetét is feltalálták az ujabb kor éles elméi, mert: Felix, qui potuit rerum cognoscere causas. A hókus-pókus pedig fontos dolog szerepét játszsza még ma is sok tekintetben. A nép a czeremoniák alkalmával sokat hallotta a „hoc est corpus meum"-ot, s megszületett szájában a hókus-pókus, s él és uralkodik szanaszét.

Hyacinth atya körül Genfben, hol egyidő óta felolvasásokat tart, népes ó-katholikus gyülekezet tömörül, s már is 1500 személy jelentette ki, hogy mint lelkészét követni akarja. E napokban hiveinek serege egy hatalmas taggal szaporodott. Hartault abbé ez, a párisi érsek titkára, a ki mint kifejezé Hyac. atyának, segiteni akarja őt a nagy feladatban, melyre vállalkozott, erősen meg lévén arról győződve, hogy az 1870-ki irány egyaránt veszélyes a társadalomra, mint az egyéni lelkiismeretre. Hyacinth atya most házas ember, mint volt sok századon át valamenynyi katholikus pap, s mint irják, fia is lett már — s e fiu létezése teszi már Hyacinth tisztelendő urat voltaképpen atyává — s ily értelemben igaz, hogy egyidejü a fiu az atyával.

Az amerikai egyes. államokban, mint tudjuk nőlelkészek is vannak, a kik férjhez is mehetvén, ebből nem következik hogy férjök is lelkész legyen. Igy történt, hogy közelebbről Brown Olympia tisztelendő asz-szony egy Villis Henry nevü világi hivatalnokhoz ment nőül, s az „Indepen-dent" czimü lap megvárja a férfiutól, hogy be fogja bizonyitni, mily magasztos és nagy felelősséggel járó dolog egy lelkipásztornő férjévé lenni.

Az egyházi szerzetek vagyonáról az olasz parlamentben hozott törvény. A Róma várossában megszüntetett szerzeteknek javai a convertálás fenntartásával s az azokban levő — vagy a jelen törvény által azokra szabandó kötelezettségekkel a következő módon ruháztatnak át és osztatnak ki.

1. Azoknak a házaknak a vagyona, melyek a betegek ápolásában segédkeznek, akár saját kórházaikban, akár más kórházakban; vagy a melyek — bár mi módon — a jótékonyság munkáival foglalkoznak; átadatnak a római jótékonysági egyletnek, azon kötelezettséggel, hogy azokat rendeltetésökhöz képest kezelje, és hogy azokat hasonló kegyes czélokra használja az 1862. évi augustus 3. törvény szerént.

2. Azoknak a házaknak javai, melyeknek szerzetessei a népoktatással és növeléssel foglalkoznak, átadatnak Róma községének, mely köteles azt, mint külö ı álló, az elemi iskolák, ovódák és más hasonló intézetek fenntartására szolgáló alapot kezelni, figyelemmel lévén az állami törvényekre.

3. Az emlitett házaknak azon javai, melyek a másod foku népoktatásra, szakintézetekre, tudományos gyakorlatokra, vagy felsőbb foku iskolák fenntartására szolgálnak, hasonlóul megtartatnak rendeltetési czélukra; és királyl rendeletnél fogva a közoktatási és igazságügyi mtniszter előterjesztésére hasonló foku tanintézeteknek és iskoláknak adatnak, a királyság törvényeihez képest.

3. Azoknak a házaknak, melyekhez ekkézsiai templomok vannak csatolva, a javai kiosztatnak ezeknek az egyházaknak, és más egyházközségi templomoknak Rómában, tekintetbe vétetvén mindenik hitközség jövedelmei és népessége.

4. A fennmaradó javakkal — az évi járulék tizenhatszorossát véve fel tőkéül — a szent szék számára egy 400,000 franckig menő évi járadék állittatik, az egyházi rendek külföldön való képviseltetése költségeinek fedezésére. Mig a szentszék a nevezett öszszegről intézkedik, a kormány annak kezelését Rómában jogilag létező egyházi személyre bizhatja.

A királyi kormány felhatalmaztatik, hogy az emlitett képviseletek jelenlegi főnökeinél, mind addig, mig hivataloskodásuk tart, a lakásukra és hivatalok folytatására szükséges helyiséget, meghagyja.

5. A megszüntetett egyházi szerzeteknek és személyeknek azon javai, melyekről a jelen törvény másképpen nem intézkedett, egy külön álló, Rómában jótékonysági és vallásos czélokra szolgáló alappá alakitatnak. Ezen alap az egyházi vagyonról szóló országos törvény szerint fog szabályoztatni.

Ezen alapból fedeztetnek azon kiadások, melyek mostan az állam pénztárát terhelik, vallásos czélokért, szent és egyházi épületek fenntartásáért Ruma városában.

A pesti unitárius értekezlet. Fretwell J. ur, kinek kolozsvári látogatásáról egyik főczikkünkben megemlékeztünk, már is megkezdette az amerikai és magyar unitáriusok közötti szorosabb viszony létrehozásának szép reményekkel kecsegtető nemes munkáját. Miután ugyanis a bécsi világkiállitásra többen jöttek át ámerikai hitsorsosaink közül is, Fretwell ur felhivta őket, hogy látogatásunkra jőnének le Kolozsvárra. Erre azonban ámérikai atyánkfiai az idő rövidsége miatt nem vállalkoztak; de arra igen is hajlandók voltak, hogy a magyar fővárosba, Budapestre többen leránduljanak, miről Fretwell ur egyházi tanácsunkat is értesitvén, ez a mellett, hogy Budapesten lakó egyházi tanácsos atyánkfiait az ámérikai atyafiak

látogatására figyelmeztette, egyszersmind Kolozsvárról is egy küldöttség felküldését meghatározta. Igy jött létre jun. 15-én Budapesten egy angol, ámerikai és magyar unitárius értekezlet, melyben az angol atyafiakat Fretwell ur, az ámérikaikat Tiszt. Hale Edv. ur, a bostoni leggazdagabb unitárius egyházközség n. é. lelkésze s ugyancsak Bostonban megjelenő „Old and New" czimü havi folyóirat tudós szerkesztője és egy szintén tekintélyes hölgy, Miss Southwes Emma, több ámérikai lap rendes levelezője, végre minket az e czélra külön felküldött Simén Domokos és Kovács János tanárok mellett, Budapesten lakó atyánkfiainak nagy száma, a többek között Hajós János és Orbán Balázs, országgyülési képviselők, Buzogány Áron, cultusminiszteriumi titkár, Sebes Pál, hasonlóképpen titkár a közlekedési miniszteriumnál, Dr. Sebes Károly, gyakorló orvos, Szinovácz Gyula, Ürmösi Miklós, Gál Jenő, Fülöp Kálmán stb. képviseltek. Az értekezlet, melynek elnökévé Hajós János, jegyzőjévé Buzogány Áron afiai választattak, Simén Domokos által mondott imával kezdődött s czélja volt megismertetni ámérikai atyánkfiait mult történetünkkel, jelen helyzetünkkel s ebből kifolyólag megnyerni ámérikai atyánkfiait első sorban iskoláink, azután irodalmunk segélyezésére és támogatására, valamint végre egy pesti imaház alapitására. Minthogy jövő füzetünkben alkalmasint a z értekezletre vonatkozó jegyzőkönyvet egész terjedelmében közölhetjük, most elégnek tartjuk azt csak jelezni, mint oly mozzanatot egyházi életünkben, melynek egykor, talán már a közel jövőben áldásdús eredményei lesznek.

A magyarországi protestáns-egylet évi közgyülését augustus 24-én tartja meg Maros-Vásárhelyt. Ha jól emlékszünk, a mult évi közgyülés Kolozsvárt jelölte volt ki az idei közgyülés helyeül. Előttünk ismeretlenek e határozat megváltoztatásának indokai; de felteszszük, hogy azoknak fontosoknak kell lenni. Részünkről mindenesetre sajnáljuk, hogy Kolozsvár, melynek a reformaczió óta nem kis szerepe volt az egyház történetében, ezuttal nem lehet szinhelye az ujabb mozgalomnak, mely szintén a reformálásra, az egyházi vallásos élet megujitására, megelevenitésére van hivatva.

A svájczi alkotmány revisióját jelenleg még azon kantonok is kivánják, hol a nép tavaly az ultramontánok és radikálisok befolyása alatt a revisio ellen szavazott volt. A szabadelvü alkotmány győzedelmével az ultramontanismus Svájczban legerősebb támaszát veszti el s a szabadság és népfelvilágosodás minden barátjának óhajtania kell, hogy a szövetségtanács müve ezuttal diadalra jusson.

Bismarck hg. közelebbről kijelenté, hogy Németország nem fog a pápaválasztásba avatkozni, de a választási eljárást szemmel

fogja tartani, s csak a törvényszerüen választandó pápát ismeri el. E nyilatkozat nem kis feltünést okoz, mert abból az látszik, hogy a német nagykorlátnok már jókor készül a jézsuiták állam- vagy pápa-csinyjének egész befolyásával ellentállani.

Egyházi és isk. czélokra tett kegyes adakozások vallásközönségünkben 1871-ben.

a) **Kolozs-Doboka körben** 1) Kolozsvárt: Özv. Fejér Mártonné 100 frt. urb. papirosat leánya konfirmaczioi emlékére a karácsoni urvacsora költségeire. Gr. Bánfi Miklósné gyermekei 20 frt. a szegényeknek, Sinczki István az orgonánál levő széket megigazitotta. Gr. Bánfi Miklósné a padok festésére 200 frtot hagyományozott. Derzsi József, papi szolgálatba lépésekor 100 frt alaptőkét kötelezett az ekklézsiának. Urvacsorai bort és kenyeret adtak husvétban, Váradi György, pünköstben kenyeret, Marsalkó Józsefné, bort Gyulai László, szt. Mikály napkor kenyeret Csulak Dánielné, bort Fekete Pál, karácsonkor özv. Fejér Mártonné.

b.) **Aranyos-Tordakörben**: 1.) Sinfalván: A községi birtokosok korcsoma jövedelméből 49 f. 51 kr. 2.) Turbán: Özv. Csipkés Albertné urv. kellékeket. 3.) Kövenden: A falusi közönség és birtokosság papbér megváltás alapjául 215 fr. 25 kr. Csongvai Lőrincz az iskola javára 5 fr. urv. kenyeret Tanka Sámuel, bort Szász Gergely. A visitatiót élelmezték Gál Miklós, Tanka Sámuel, Egei János s Gál Lajos, 4.) Szt.-Mihályfalván: A hivek buzgóságából öntetett egy 5 mázsa 76 fontos és egy 83 fntos harang; a rákosi ekkla egy cserefát, ért. 10 fr. Templomszent. költségeire a felső falusiak 4 fr. 30 kr. Pap Sándor h. pap hátralékbéreit, ugyszintén isk. tanitó Szentgyörgyi Mózes is; a csegezi ekkla. 10 frt ért. fát; a harangra gyült Butyka Mátyás ivén 145 frt. Fülep Márton ivén 163 ft 80 kr. Boros Márton adott 70 kr. Dobos József 50 frt. Mlgs. Nagy Elek ur 30 frt. Siménfalvi Miklós 10 frt. Mikó Károly 8 frt. Urvacsorai kellékeket Miklósi Károly. 5.) Ar.-Rákoson: Biró Sámuel urv. kenyeret és bort. 6.) Bágyonban: Csegezi Tamás, 7.) Csegezben: Csongvai Lörincz szintén urv. kenyeret és bort adtak, 8.) T.-Szt,-Györgyön: A papi ház épitésére adott Vizi Dániel 10 frt. Simon János 50 kr. Tatár Sándor 2 frt. Szabó Sándor 5 frt. Kis István 2 frt. Móricz István 50 kr. Egy reform. 20 kr. Molnár László 50 kr. Mitrofán Jakab 20 kr. Tamás Elek és neje Zsakó Anna egy koporsó takarót, ára 25 frt. Csucsi János és neje, id. Móricz Geczi és neje, Györke János és neje, Mészáros János és neje urv. kenyeret és bort. 9.) Toroczkón: Borbély Judit, Pál Simonné, Kele-

men Mihály és neje, Simándi Gergely és neje urv. kenyeret és bort; 10.) Járában: A magtár alapitáshoz a hivek 130 frt 40 krt; az orgona-alaphoz 59 frt 31 kr. adakoztak. Báró Kemény Ödönné mind a négyszeri urvacsorához kenyeret és bort; két szép perzselyt. Kovács Mihály a templomi kat. megfestette; az orgonakészitőt két segédével élelmezték báró Kemény Ödönné 3 nap, Siménfalyi György 2 nap, Gábor Mihály két nap, Balázs Ferenczné 2 nap.

c.) **Kereszturkörben:** 1.) Bözödön: Arkosi Dénes esp. három ünnepre urv. bort. 2.) B.-Ujfaluban: Pálfi József a templom és papi épületeken való javitásokra 21 frt 63 kr. 3.) Tordátfalván: Derzsi József isk. tanitó hátralék tandiját 15 frt 33 krt isk. könyvek szerzésére. Boros Sándor, Boros György, Boros Sándorné urv. kenyeret és bort. 4.) Szt.-Mihályon: Szőcs Márton és neje egy szószékre való takarót. Ért. 9 frt. 5.) Szt.-Miklós: Gálfalvi Samu, Molnár Mihály, Duka Rákhel urv. kenyeret és bort. 6.) Medeséren: Kozma Berta egy ker. poharat. Máté Sándor, Lázár Márton, László Mihály urv. bort és kenyeret; özv. Demeter Dánielné 10 frt, Jakab József 30 dr. cserepet a mest. házhoz. 7.) Fiatfalván: özv. Lőrinczi Mózesné 16 ft 66 kr. Burzsár Todor 10 frt. 8.) Csekefalván: özv. Vadász Péterné egy szószéktakarót, ért. 10 frt. A község az isk. javára 33 frt. 9.) Szt.-Ábrahám: Gáspár Zsuzsánna egy urasztalai abroszt és kendőt, ért. 3 frt. A község az iskolának 9 frt 76 kr. 10.) Gagyban harangöntésre a hivek 304 frt 58 kr. Sz-királyi Ferencz 30 ft. 11.) Nagy-Solymos: özv. Rafaj Dánielné egy uraszt. abroszt és kendőt. 12.) M.-Zsákod: Kedei György 10 frt, György István 500 téglát, György Sára egy szószéktakarót, György István és neje 3 ünnepre bort. 13.) Rava: Árkosi Dénes az iskolának 10 frt, Simó András az ekklának 8 frt 32 kr, Izsák János 6 frt.

d.) **Udvarhelykörben:** 1.) Muzsna: Uj harangöntéshez a hivek 69 frt 60 kr. 2.) Derzs: Brok József toronyépitésre 3 frt, Gidó Péter az ekklának 50 frt. Magtárhoz begyült 240 v. gabona. 3.) Városfalva: László Mária isk. tanitó számára 2 véka férőü földet, Jobb Ferencz és neje a pap és isk. t. számára 370 □^{0} területü kender-földet, Sándor Ferenczné a templomi asztalra egy abroszt, a községi birt. 50 frt. 4.) H.-Szt.-Péter: A juhos társ. szószék takaróra 8 frt, Vas Jánosné 90 kr. 5.) H. Szt.-Pál: A községi birt. 36 frt 25 kr az ekklának. Máté András és neje négyszer urv. kenyeret, id. Török József és neje 4-szer bort. 6.) Recsenyéd: A községi birt. 78 frt 28 kr. 7.) H.-Szt.-Márton: id. Dombi Ferencz egy diszes bibliát. 8.)

Kénos: Jakab Gyula egy diszes anyakönyvet, Máté József és neje asztaltakarót, Dávid Terézia, Mózes Mihályné, Sándor Mihály és neje urv. bort. 9.) Gyepes: A községi birt. 77 frt 10 kr. 10.) Keményfalva Lakatos János malombeli részét s ezen rész után járó fekvőségekbeli illetőségét állandó jövedelmi forrásul az ekklának adta. 11.) Almás: A község isk. tanitói tandij emelésre 30 frt, orgona-szenteléskor Lukácsfi Gergely r. kath. 10 veder bort, Bodor Ferencz urv. bort. 12.) Oklánd: Kálmán Mihályné szószéktakarót, Kovács Jánosné a papi ülőszékre takarót. 13.) Vargyas: Több birtokos 480 frt. Egy harmadik harang állitására a birtokosság 344 frt. Dániel Gábor 5 frt, Gyertyánfi János 5 frt. Dávid Antal 1 frt, Sütő Mihály 1 frt, Borbát Lajos 1 frt, Papuk János 1 frt, Pál János 1 frt, Kelemen Elek 1 frt, Dimény Péter 1 frt, Pál György András 1 frt, László András 1 frt, Taszó Ferencz 2 frt, Türkösi Ferencz 1 frt, Szoiga Ferencz 1 frt, Imecs Mózes 1 frt, apróbb adakozásokból 22 frt 55 kr. Dániel Gábor 1848-tól fogva adja az urv. bort, évenként 4 vedret s ezáltal az urv. gyüjtelék megmaradván, persely-pénz czim alatt 556 frt tőke van; a kenyeret az urvacsorához régi gyakorlat szerint a pap szolgáltatja.

e.) **Sepsi-Miklósvárkörben**: 1.) Árkoson: Néhai Veres Pál egy köblös szántót hagyományozott, Veres György az egyh. épületekre 1000 cserepet; 3-szor bort az urvacsorához, egyszer br. Szentkereszti Zsigmond, Gyulai Sámuel a templomfalát kapcséló vasrudakon 4 frt értékü kovácsmunkát. Özv. Barabás Lidia szószéktakarót. 2.) Bölönben: Többen fát szállitottak a vámoshidra. 3) Laborfalván: Zsigmond Károly és neje urv. kenyeret. 4.) S.-Szt.-Királyon: Molnár József és neje urv. kenyeret. 5.) Kilyénben: Székely Gergely kenyeret, Incze József bort az ur asztalához.

f. **F.-Fejérkörben**: 1.) Ürmösön: Barabás Mária egy szószék takarót, ért. 8 frt. Maurer Károly, Gyerő Dávidné urv. bort és kenyeret. 2.) F.-Rákoson: özv. Biró Ambrus Móriczné és fogadott fia Ferenczi Miklós a temető nagyobbitására egy véka férőjü szántót, Székely Kata a maga és férje emlékére egy szószéktakarót, ért. 16 frt, Pál István urv. bort. 3.) A Rákoson: Szabó Zsigmond ev. ref. uj harangöntésre 10 frt, Antal G. Jánosné egy. uraszt. takarót, Antal György és neje, Bartok Albert részint bort, részint kenyeret uraszt.

g.) **Maroskörben**: 1.) Szabédon: Kelemen Istvánné egy uraszt. becses takarót megujitott. A vásárhelyi ekklának egy énekes könyvet. 2.) Sz.-Gerliczén: Id. Iszlai József egy énekes könyvet. 3.) Ny.-Gálfalván: A falusi közönség erdejéből való 300 frt tőkealap megajánlva isk. czélokra. 4.) Vadadban: Dénesi Zsigmond orgona-épitési alapul 50 frt. A falusi közönség egy közhelyének haszonberét 42 frt az isk. számára ajándékozta.

Vallás és tudomány.

(Eredeti és kölcsönzött gondolatok.)

A vallások sorsára béfolyással volt minden időben az irodalom. A béfolyás lehetett és lehet fokozataiban különböző az elenyészőig s minőségére nézve gyarapitó vagy ártó: egyébaránt anynyiféle, hogy summás elészámlálására is a vallások történelmét kellene részleteiben ismételnünk. Átalában mindazáltal megjegyezhetni, hogy egyiknek a másikra való befolyása mindenikök minőségétől és viszonyaitól függ. A hol az irodalom inkább a képzelet országában mulat, szóval költői, ott vagy keveset törödik a vallással, vagy örömest és barátilag társulnak együtt. Hiszen mind a kettő a szivhez szól s kölcsönösen használják egymást eszközök gyanánt hatalmuk gyarapitására. De az értelem mezején működő irodalom féltékenyen őrködik az ész felett, nehogy

„a sziv ragadja el"

és igy káján szemmel tekint a vallásra is, mely azt a csábitó szivet választja honául s hatalma eszközéül. Még van egy oldal, melyről tekinthetni az irodalmat; de elébb tegyünk egy kis különbséget a vallásokban, melyeket elsőbben is érzékiekre és szellemiekre oszthatni nagyjában. Az első rendbelieket nem igen bántja az irodalom, csak midőn más — többnyire belső — okok miatt hanyatlásra indultak, áll elé az is, mint a Maorik, kik a vénség, vagy nyavalya által elgyengülteket megmentik egy csapással az élet terheitől. De a mig élnek és uralkodnak, háboritatlanul élvezik hatalmukat. Nem igy a szellemibb természetüek, melyekkel minden időben farkasszemet néz az irodalom. A költői rész hűtelen vagy éppen elpártolt frigyesnek tekinti; az értelmi párt, — jelesen a philosophia, — vetélkedő társának az ész feletti uralkodásban. Barátságos indulatot egyik körülmény sem szül. Felbőszült torzsalkodás lesz pedig a feszültségből, ha az illető vallásnak theologiája van s egyszersmind egy független irodalom is létezik. Füg-

getlen, mondom, mert mig a tulajdonképpi irodalom maga is, vagy kirekesztőleg vagy főként a papság kezében van, addig nincs semmi baj, addig a philosophia is csak „ancilla theologiae." De mihelyt egy világi irodalom keletkezik, akkor javitsa ki ám a vallás az erődeit s állitsa jó karba lőszereit, mert a harcz és háboru kikerülhetetlen, s a kimenetel megjósolhatatlan. Emlékeztessem-e az olvasót a renaissance és reformatio öszszetalálkozására."

Attól az epochától — nem a wittenbergi thesiseket értem, — már eltelt 400 év; és a küzdelem még mind e mai napig tart. Miként a világi történelemben emlegetnek Hannibált, Alexandert, Gengiszkhánt és Napoleont; mint a hadjáratokban Thermopylet, Marathont, Crecyt, Poitierst, Lützent, Marengot sat. úgy lehet itt is a „Liber de tribus impostoribus"-on kezdve reámutatni Brunora, az encyclopaedistákra, a „Système de la nature"-re, Tyndalra, Humere, Horuszra, Strausra, Moleschottra. Nevezetes, hogy a mi más hadjáratokban ritka jelenség és setétség vagy félreértés következése, az itt rendes és mindennapi peripetiák közzé tartozik: az t. i. hogy azon egy zászló — a vallásé — alatt viaskodó hadtest különböző csapatai egymásra lődöznek és — mondhatni — tűzesebben, megátalkodottabban, mint az ellenségre. Ámde tudva van, hogy a vélemény árnyalatai gyülölékenyebbek, mint a vélemények maguk. A tolerantiát pedig csak azok tisztelik, a kiknek szükségük van az oltalmára. Egyenlő erejü felek esetében a gyakorlására eszélyesség kivántatik, melyet hatalommal, tulerővel csak nagylelküség használhat és ez még roszszabb erény, mint a magát hidegen megtagadó eszélyesség.

Térjünk viszsza az egyenes útra. Fenntebb úgy tüntetém fel a theologiát, mint támadásra késztető körülményt. Most még azt is hozzá teszem, hogy az egy ellentállásra nem elég erős véd és a viadalra nem elég hatályos daczfegyver. De ha hibául rovom fel a dogmának, hogy theologiával fegyverkezik, bizony a tudományt sem dicsérem, ha a divattal dogmává avattatja fel magát. Már pedig ez az eset, a vallás-tudomány háboru jelenleg folyó peripetiájában, mely Darvin hires könyve megjelenésével kezdődik. Nem ismerek a tudomány történelmében oly hypothesist, mely elanynyira rohanó ostrommal foglalta volna el a közvéleményt, mint a Darvinismus. Az átalános vonzalom eszméjének fél százévnél tovább kellett küszködni, mig Európa első mathematicussainál, a francziáknál érvényre juthatott, s ekkor is egyik főlökést egy litterator adta az ügynek. A fény hullámzása tanának hoszszas erőlködésébe került,

mig a Newton emanatios elméletét legyőzhette s Francziaország első physicusa, Biot, a Young könyve megjelente után 50 évvel az emanationak, — igaz, hogy már csak egyedül tartott — zászlója alatt halt meg. A hő mechanicai aequivalensének, mely ma ellentállás nélkül uralkodik a tudományban, első megpenditőjét, Mayert, halála után, — s munkáját a könyvtárak zugaiban fedezték fel. Már pedig mindezek erősebb, ingatatlanabb logikai alapokon állanak s dönthetetlenebb érvek támogatják, mint a Darwin elméletét, melyet kénytelen vagyok úgy tekinteni, mint egy teljesen felszerelt, minden kellékekkel fényesen ellátott, strategiailag elrendezett számos, fényes, feddhetetlen hadserget, melyhez csak kettő hiányzik, u. m. bizonyos czél, és átgondolt haditerv. Erre persze, hogy Darwin hivei némelyike boszszuságra gerjed, másika meg kinevet vagy gunyol; de sem egyik sem másik viszonzás nem valami tetemes erősség ellenem. De nem szól bizony mellettök az, hogy tudományos kérdésben az elfogulatlan vizsgálódás és észszerü, szabad meggyőződés rovására magukat párttá, felekezetté alakitották s elméletből dogmát csináltak. Társulatban csak gyengék keresnek segélyt és erőt, s a dogma kényszeritő, hatalmaskodó alakja kevés bizalmat árul el az ügy igazságában. Én hát imént kimondott jellemzésem mellett maradva a Darwin-féle hypothesis bámulatos elharapódzását a divat hatalmának tulajdonitom, melynek egyedüli érve vagy igazolása az, hogy „nem akarunk hátrább maradni másoknál“ és a mely hogy modor tekintetből miben különbözzék a crinolin-, tunique- vagy chignondivattól, bölcsebbektől várom magyarázatát.

Akár igy, akár úgy, vagy netalán sehogy se legyen magyarázva, azt én nem várom, hanem tovább megyek a tények ismertetésében.

A Darwinismus lényegesen és fajszerüleg a természetrajz uradalmában honoló — csaknem mondhatni uralkodó — eszme, úgy, hogy még a természeti tudományok többi ágaiban is csak halvány analogiáit nyomozhatni, milyet pl. az elemek gyanitott egynemüsége a kimiában, az erők átalakulása a physikában, a ködfoltok csillag-világgá változása az astronomiában. A divaton kapás azonban és a hátrább maradni nem akarás, nem nyughatott, mig oda is be nem csempészte, hol — józanul itélve — „hely számára nincs!“ Darvinismus az aesthetikában, Darvinismus a philologiában, nem csak fellebent eszmék, hanem értekezések, könyvek tüzetes tárgyai. Az ilyek számát szaporithatná még az is „a Darvinismus Ovidiusban“ például methamorphoseosban.

*

De lám, a triumfáló imperator háta megett ott állott a rabszolga, ki őt is emberi gyarló, halandó voltára emlékeztesse. A szóban forgó elméleteknek sem volt különb a sorsuk. Bármily gyors, bármily hatalmas vala elterjedésök, a helybehagyások közé ellenvetések, a magasztalások közé gáncsolások, a tapsok közé piszszegések vegyültek, még pedig nemcsak az ellenfél, hanem a szakbeliek részéről is. Szóval, a „si omnes consentiunt, ego non dissentio“ epochája a Darvinismusra nézve még nem állott bé.

Egy ily dissentiens szózatot van szerencsém a K. M. olvasóinak ezennel bemutatni, melyet az állatfejlődés hires buvára a 80 évet meghaladott és még mind jó erőben levő v. Baer K. E. nem régiben (máj. 10.) nyilvánita az Augsb. Allgemeine Zeitungban. Ne ütközzék meg a k. olv. ezen a neven. Igaz, hogy „augsburgi kávénénikének“ gunyolák a journalistika czeveréi az idézém forrást; de ne feledjük, hogy azt a hirlapot Schiller alapitá és hogy irodalmi keletkezésének az mind e mai napig megfelelt azzal, hogy a tudományos cultura mozzanatait minden lépten, nyomon hiven kisérte és kiséri. Többek közt Liebignek a kémia népszerüségére nézve epochát csináló leveleit is az közölte legelsőbben. Most már Baernek adjuk a szót.

* * *

Az Allgemeine Zeitungban tüzesen vivnak ez idő szerint a Darwinismus mellett és ellene. Ámbár ez a tér nem látszik nekem a legalkalmasabbnak egy ily kérdés felett döntő küzdelemre, de én még is csak békéredzem a vívodába. Nyilvánitnom kell ugyanis azt az óhajtásomat, hogy bár hagynák ki a nevemet a vitatkozásból minden oldalról, minthogy én nézeteimet a származási hypothesis felől még nem mondottam ki, és a fejlődés történelmére vonatkozó müveim — (melyekben főképp azt törekedtem kimutatni, hogy a fejlődés folyama az állati szervezetek főcsoportaiban nagyon különböző, de hogy akármely főcsoportnak mindig a leglényegesebb jelleme alakul legelsőben, még pedig az egészben; hogy azután mutatkozik elébb a a nagyobb, későbbre a kisebb csoportok jelleme s legutoljára a fajok sajátsága) — még a Darwinismus fellépte előtt jelentek meg.

Én egyébaránt megkezdtem volt ezelőtt egy néhány évvel egy czikket az akkor még ujdon Darwinismus felől; munkámat már

nyomtatni is kezdték volt — a mikor Darvinnak az a hirdetménye jelenék meg, hogy ő ki fogja saját elvei szerint mutatni az emberi nem keletkezését. El akartam várni ezt a könyvet, minthogy azt a kimutatást lehetetlennek tartottam és nagyon helyeseltem, hogy Darwin ezt a szükségképp eleibe tolakodó kérdést korábbi munkájában szántszándékosan mellőzte. Mig a könyvet vártam, más munkához fogtam, mely engem, sajnosan, igen sokáig lekötött, nem anynyira a velejáró nehézségek miatt, mint azért, hogy a szemem az alatt csak nem egészen megtagadta a szolgálatát. Mind a mellett óhajtom nyilvánitni — halálom előtt vagy után — a Darwin hypothesise felőli nézeteimet, tudományosan megalapitva. „Beszédeim és értekezéseim" második kötete, mely a harmadiknál későbbre fog megjelenni, arra van szánva, hogy magában foglalja a Darwinismus megvitatását. Ezuttal csak előlegesen közlöm véleményemet.

Darwin könyve az ember származásáról azonközben megjelent, de engem nem győzött meg. Mind e mai napig nem foghatom meg, miként lehetett majomnemü állatból idő folytán ember. Kétségeim iránta nagyon egyszerüek. Akárhogy is szemléljem a majmokat, — nekem mindig ugy tetszik, hogy azok élőfákon való életre szervezvék, az ember ellenben szilárd földön való egyenes járásra. Azt mondják, az igaz, hogy a két rendbeli tehetség idő folytán fejlődött ki az „alkalmazkodás" által. Úgyde hát ugyan mire lehetett szervezve a primatok*) kérdéses (problematihus) ősalakja. holott világos, hogy minden más állat bizonyos tartózkodási helyre van rendelve? Avvagy famászó állatok voltak azok, melyeknek némi maradékai, haladás eszméitől elkapva, évek ezrei és milliói alatt szoktatták el magukat a famászástól, mig hátulsó tagjaik megszerezték az egyenes járásra alkalmas alakot? Még inkább tudnám elhinni, hogy az az ősalak talponjáró volt és némi maradékai a fákról, melyek nekik élétkamaraául szolgáltak, telhetetlenségből nem akartak lejőni s úgy lettek „himbáló atyánkfiai"-vá („Verbummelte Vettern"), mint a majmokat nevezék.

„Úgyde" — kérdi talán valaki — „miért vesződöl te átalában azzal a kérdéssel, hogy mimódon élhetett az ősprimát? Elég az, hogy léteznie kellett a végett, hogy kimagyarázzuk az ember származását." Erre azt felelem, hogy arra a magyarázatra okvetetlenül megkivántató lehet, de én nem birom azt gondolni, hogy oly élő

*) Az ember és majom közös ős-typusa. (Ford.)

lény létezett és szaporodott legyen valahol, mely valamely életmódra ne lett volna eredetileg szervezve e földön.

„Jaj, jaj! rendeltetés, szándék, czél, mi az? Hát te nem tudod, hogy azok a természetvizsgálók, kik ilyes babonákhoz még ragaszkodnak, a kihalók névsorába vannak beirva?"

Igenis olvastam én effélét, de nem ijedtem meg rajta, mert már régóta tudom, mily közel vagyok a halálhoz. Azzal is vigasztalom magam, hogy nem irigykedem azokra, kik oly biztos léptekkel haladnak fel a halhatatlanság létráján. Csak azt óhajtom, hogy bár egy kissé szilárditnák meg azt az alapot, a melyen létrájok áll.

De biz úgy kell lenni, hogy egy s más hiánya van annak a szilárditásnak, midőn oly egy természetvizsgáló, minő Agassiz azt mondhatá nem régiben, hogy a Darwinismus „a mire of mere assumptions," azaz: csupa reáfogások posványa. Meglehetős gorombán, az igaz, de gonosz állapot az még is, hogy oly természetvizsgáló mondja azt a gorombaságot, a kinek senki sem vetheti szemére azt, hogy átalános eszmékre nincs felfogása s a kinek még hozzája a legalaposabb, mélyebb ismeretei vannak az őslénytanban, a fejlés történelmében és az öszszehasonlitó boncztanban, t. i. a természeti tudományoknak azon részeiben, melyek különös fontoságuak az állatok phylogeneticai fejlése ügyében.

A Darwinféle rendszernek valamint megalapitásán, úgy bétetőzésén is fennakadok én, t. i. azokon a következtetéseken és diszitményeken is, melyekkel az épületet szokták bévégezni. Mert hiszen diszitményeknek tartják valószinüen a vallásos eszmékre irányzott cynicus vagdalódzásokat, a melyekkel ékesitik nem ritkán a rendszer béfejezését. De ezeket már nem veszem tekintetbe, éppen mivel szépeknek nem találom. Hanem szólok egyet-kettőt a többi, philosophiai következtetésekre.

Egy névtelen iratában, melynek czime: „Az öntudatlan. mi a physiologia és a származási elmélet állópontjából" *), ezt olvassuk: „Csak most (u. m. Darwin fellépte után) lőn lehetővé téve, hogy elismerjük a czélszerüséget a természetben, de csak úgy, hogy úgy ismertessük azt, mint pontosan kimutatható, egymást kölcsönősen pótló műfolyamok eredményét." Na hiszen az igen örvendetes dolog,

*) Das Unbewusste vom Standpunkte der Physiologie ung Descendenztheorie. (1872.)

hogy a szerves testek alkatában — mert világos, hogy ezeket érti — a czélszerüség el van ismerve. De miben állanak ama kimutatható, gépies, egymást helyreütő viszonyok? Nemde abban, hogy a végtelenül folytatott változékonyság által keletkezett alakok közül a kevésbé czélszerüek a „lét feletti küzdelem“-ben megsemmisittetnek? Rémlik előttem homályosan, mintha hallottam vagy olvastam volna, miképp akartak az esetleges változékonyság által származottból eléállitani a nem odavalók kiküszöbölésével, czélszerü, sőt mélyértelmü valamit. Ime a mint igyekezem a homályba borult emlékezetet „átsegitni öntudatom küszöbén,“ előmbe áll egyszerre élénken. A logadói akadémiában egy philosophus, abból a helyes gondolatból kiindulva, hogy minden igazságot, a mihez az ember eljuthat, utoljára is csak szókkal fejezhetni ki, anyai nyelve minden szavait koczkákra irá és oly gépet talált fel, mely a koczkákat nem csak forgatta, hanem öszsze is keverte. A gépnek minden mozzanatára elolvasták az elétünő szavakat, s ha háromnak vagy négynek együtt véve értelmét lehetett venni, feljegyzék, hogy igy lassan-lassan minden lehető bölcseséghez hozzájussanak, mint a mélyet csakis szókkal lehet kifejezni. Az öszsze nem illők mellőzése bizony ott is gépies uton folyt és véghetetlenül gyorsabban hajtódott végre, mint a „lét feletti küzdelem“-beli. Sajnos, hogy nincsenek tudósitásaink, mire jutottak ott az időnek telyességében. A logadói akadémiában történteket Gulliver Sámuel egyedül irta meg a meszszi népségek közzé tett harmadik útjában. Ott léte idejében már néhány foliántot töltöttek volt meg egyes mondatokkal és azt óhajtották, hogy a közönség érdekében s az emberiség okulására készittetnének és hajtatnának államköltségen még bár 500 ily gépet! — A tudósitót sokáig afféle furcsa komának tartották, mert hiszen önként értető, hogy esetleges egyesmikből soha és sehogy sem támadhat czélszerü és mélyértelmü valami, hanem ilyest legelsőben is mint valami — bár javitható — egészet kell kigondolni. Igy vélekedtek akkor. És ime most kénytelenek vagyunk átlátni, hogy ama philosophus mély gondolkodásu egyén vala, a ki a tudomány mai diadalait jósolá meg.

Esetiesmi!? *) „Nincs semmi eseties (Zufall)!“ azt mondja persze kereken és telyes bizonyossággal Häckel tanár ur. Minthogy

*) A németimádásnak sikerült a „történet“-et a jelen esetben alkalmazható tőstörzsökös jelentéséből kiforgatni. Most már hogy megértessük magunkat: „esetlegesség“-et (!) kell irnunk.

mindennek kielégitő oka van, mindenütt szükségképpiség vagy kénytelenség uralkodik, és mivel a Nothwendigkeit és Zwang szavakat nem tartotta elég erőseknek, egy göröggel fejezi bé!

Hogy mindennek, a mi történik, kielégitő oka van, abban egy okos ember sem kételkedik. De esetiesmi mégis csak van, sőt igenis gyakran történik. Midőn én egy ház előtt, bármi czélból, megyek el felé s azon pillanatban egy cserép esik le a fedélről, hát az reám nézve esetiesmi — még pedig, ha a cserép a fejemre esik, szerencsétlen, ha előttem, vagy hátam megett esik le, nagyon közönyös eset. A kőnek persze kielégitő oka fogott lenni a leesésre — meglehet, hogy az, a mi a fedélhez tartotta, meglazult — de hogy leesése az én ott járásommal öszszetalálkozott, az esetiesmi, hanemha reám irányozta valaki, midőn aztán persze megszűnik esetiesmi lenni. Esetiesség tehát két vagy több oly esemény öszszetalálkozása, melyeknek ható okai különbözők. E szerint világos, hogy egyes esetiesség a természetben nincs; és szintoly világos hiba, hogyha bizonyos eseményt, melynek okát nem tudjuk, esetiességnek neveznénk

Ha, mint a származási hypothesis állitja, a felsőbb állatalakok az alsóbbakból lettek, az átalakulásokat feltételező okok vagy vannak okszerü kapcsolatban az alakokkal, — mint pl. egy cseresznyefa virágos és virágtalan sarjakat hajt, — vagy nincsenek. Ez utóbbi esetben a későbbi fejlődmények esetiesek, s minthogy az egész rendszerben ez az eset forog fenn, tehát az a szervies világ fejlődését az átalános változásokbeli esetiességekre, vagy egy szóval — az esetiességre alapitja. Ezt megmondta az ellenfél, szemébe a rendszernek, s ezért párthivei tanácsosabbnak látták inkább egészen mellőzni az esetiességet. Ha pedig okszerü kapcsolatban állanak a felsőbb állat-alakok az alsókkal, azok tehát ezeknek fejlődményei, mi jogon tagadhatni meg a czélok létezését a természetben.

* * *

Itt egy pillanatra átvéve a szót, figyelmeztetem az olvasót, mily szépen telt bé ez ügyben a közmondás: „Mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen!" Ha a Darwinisták nem léptek volna természetellenes szövetségre, — mi több — solidaritásba a Lamarckhistákkal, nem nyujtottak volna fogantyut irónk öklelő dilemmájának. Természetellenesnek mondám az alliáncziát, mert hiszen

Darwin a főkönyvében typusoktól származtatja a fajalakokat; az pedig hogy a typus alsóbb, tökéJytelenebb legyen annál a minek a typusa, világos ellenmondás. Ha pedig nem, abban az esetben szeretném megérteni, miben különbözzék a Darwinféle elmélet ime sarkalatos első tétele nem csak a Baer. feljebb idézve érintett nézetétől, de a Linné sokkal régiebb állitásától: genera sunt naturalia? Most már hadd beszéljen ismét értekezőnk.

* * *

Az igaz, hogy a Darwinismus az ő diadalait egyenesen a czélok tagadása 's az által az állitás által küzdötte ki, hogy czéltalan természeti erők egy rakás életalakot hoztak létre, melyek közül a természet válogatása a kevésbé életrevalókat megsemmisitette, s abból lett aztán az ugy látszó czélszerüség. Hiszen látjuk, hogy maga a philosophia is meghajlik ez előtt az eredmény előtt [1]). Ez úttal az is megtőrténik, hogy az új tannak, egy s más párthive — a világért sem a sokkal ovatosabb Darwin maga — ha kimutathatja, hogy ez vagy amaz szükségképpen lett, rettenetes örömmel kiáltja el magát: Szükségesség, de semmi czél!" E már igazán furcsa! Hát nem fér öszsze a czél a szükségesség alkalmazásával? sőt nem éppen ez biztositja-e amazt? Ha az a czélom, hogy egy madarat lőjjek, már akár azért, hogy megsüssem, akár hogy kitömjem, e czélomat bajosan érem el azzal, hogy srétszemeket hajgálok utánna, bármily kitartóan s ügyesen folytatnám is ezt a müveletet. De ha a serétet egy puskacsőbe töltöm, melybe elébb lőport tettem s fojtással leszoritottam, czélt érek, ha mielőtt a por ellobbanna, a csőt a madárnak irányzom. A por gyorsan elég, nagy menynyiségü gázt fejleszt, ez nagy helyet törekszik foglalni s az által a serétet nagy hatalommal hajtja ki a czélzott irányban a csőből. Ekkor tehát a természet erői a czél elérésére szolgálnak.

Emlitsem-é még, hogy egy fiu, ha az a czélja, hogy egy kört rajzoljon, önkényével s ügyességével nem sokra megy, de czélhoz jut könynyen, ha körzőt vesz, azaz gépies, kényszeritő eszközt használ?

Tudom én jól, hogy igen is tisztán beszélni sértő eljárás. De miként birtam volna más módon fejezni ki csodálkozásomat

[1]) Elég gyávaság, nem magától a philosophiától, hanem a látszatnak, divatnak hódoló képviselőitől. (Ford.)

a felett, hogy a természeti erők s anyagok működésében nem ritkán vélik a szükségképpi nem létét látni? Én is megvagyok győződve, hogy minden a mi a természetben van és történik, természeti erők és anyagok által lett és létez. De ezeknek az erőknek egymáshoz irányozva és arányozva kell lenni. Oly erőktől, melyek arányozva nincsenek, a mint szokták mondani, vak erőktől, azt tartom, soha valami rendezett dolog nem származhatik. Az emlitett példákban is arányozva valának a ható erők és anyagok. Sietek azonban tulajdonképpi czélom felé, mely abban áll, hogy pártfogásom alá akarom venni a theologiát, miután kimutatám olvasóimnak, minő fogásokkal történt véleményem szerint az, hogy a czél a természetből ez időben számüzve lenni látszik — sokak rémületére, némelyek nagy örömére.

Ezelőtt száz és még több évvel, midőn a szerves testeket sokkal kevésbbé ismerték mint ma, és a természeti erők, kivéve az egy nehézleti erőt, alig nyujthattak némi magyarázatot a vizsgálóknak, sokan közülök anynyira el voltak bájolva a szervezetek számától s alkatától, hogy mindenütt, az egészben s egyes részletekben a teremtő egyenes és közvetlen művét vélték bámulandónak. E volt, a most valamenynyiben nevetségesnek hangzó „insecto theologiák“, „ichthyotheologiák“ sőt „lithotheologiák“ és több hasonló czimü könyvek kora. A természetvizsgálás haladása kimutatá, hogy ezek a nézetek és felfogások igen is felületesek, és hogy sokkal mélyebben hatolunk, ha maga a természet határai közt ismerünk el szabályzott hatásokat. Ezeket önállóknak tekintve „erők“-nek nevezik, minthogy értelmünk ilyes felfogással könynyebben birja azokat a hatásokat tárgyalni. Hozzá járult, hogy a hasonlitó boncztan kimutatása nyomán a korábbi bámulat némely tárgya éppen nem is bámulni való. Igy pl. az egynemü részek nagy száma némely természetvizsgálót ájtatos bámulatra ragadta. Már pedig az egynemü részek nagy száma éppen a legalsóbb rendü szervics alakokat jellemzi. Ellenben a magasabb fokra fejlett szervezetekben kevesebb számu szervet lelünk, de ezek egymástól határozottan különböznek és szervezésök módjában több különbséget mutatnak. Némely féregnek, a póknak, a skorpionak és sok rovarnak több, kevesebb számu szeme vagy szempontja van. De ezek közül többen oly egyszerüek, hogy nem lehet bizonyosan tudni, hogy vajjon felfogják-e igazában a kültárgyak képeit. A csigolyás állatnak soha sincs két szeménél több, de ezek többnyire igazán bámulatosan al-

kotvák arra, hogy tiszta képet rajzoljanak a kültárgyakról és mindig oly mozgékonyok, hogy bizonyos pontra irányozhatni. Nem egy féregnek jókora számu zacskóalaku szive van; a csigolyás állatnak csak egy, de több kamarát foglal magában, melynek mindenikének más más rendeltetése van. Világos, hogy azok, a kik a többes számu szerveket bámulták, az emberi munkáról vették a hasonlatot. Minthogy egy olvasónak minden szemét külön kell csinálni, tehát több munkába kerül egy hoszszabb, mint egy rövidebb sort késziteni. De a természet hasonlithatatlanul terjedelmesb erőkkel vagy hatásokkal dolgozik, melyek az anyagban vannak. Neki hát egyneműü részek bő termelése gyakran — könynyebben jő, szeretném mondani, ha egészen ide illenék ez a szó. Vegyük például az esőt, mely sok millió cseppet hullat. Mekkora munkába kerülne az, ha minden cseppet külön-külön kellene alakitni! A természetben egyszerübb az eljárás. Egy viz-sík felett elsuhanó levegő vizet vesz fel magába vizgáz, — azaz a levegőben láthatatlanul feloszlott viz — képében s mennél melegebb, annál többet bir felvenni. De ha az elébb felmelegitett levegőt, tegyük, egy hideg szél meghűti, már nem tarthat magában anynyi vizgázt feloszlatva. Ennek egy része hát páraholyagcsák képében kiválik. Ezek aztán nem maradhatnak lebegve a levegőben, hanem lehullanak és kapunk számtalan cseppekben esőt. De ha azon természetes okokból csak egy külön csepp esnék az égről, az az eset a körülményeknek oly sajátságos combinátioját követelné, a milyen tán soha sem történt meg.

Hogy a mult száz physicotheologusai csak az emberi munkát vették itéletök sinormértékeül, még szembetünőbben kitetszik abból, midőn ők a szervies alakok különbféleségét és szépségét magasztalják s inkább vagy kevéssé tisztán azt adják értésünkre, hogy a teremtő művészi talentumát akarta bennök kimutatni.

Mentől jobban megismerkedett az ember a szervezetek alkatában s életében uralkodó szabályokkal s törvényszerü munkássággal, annál nevetségesebbnek mutatkozott a természetnek ama naiv módon való szemlélése. Elkezdték csupán csak a szemmeltartást és ennek a magyarázását, azaz, a látottaknak szabályra s ha lehet átalános törvényekre való reávitelét becsülni. Mintegy conventionalis szokássá vált a természetvizsgálóknál, hogy elmélkedéseikben a teremtőt teljességgel ne szerepeltessék, minthogy hozzája ez úton ugy se lehet jutni, és hogy emlegessék inkább csak a természetet, ugy mint minden valónak és levőnek, az embertől független ösz-

szegét. A természetvizsgálóknak ezt a szokását hibáztatták — legalább korábban — gyakran, kívált theologusok; de én azt nagyon jogosultnak tartom. A természetvizsgáló, mint ilyen, éppen azt akarja kitanulni, a mi a természetben magában van és működik.

De ezen kivül attól is nagyon elszoktatták magokat a természetvizsgálók, hogy a megfigyelt események és dolgok czéljairól szóljanak. Oka jó rendén a volt, hogy a korábbi nyomozók igen is hamar készek valának a felelettel arra, hogy ez s ez eseménynek vagy dolognak mi a rendeltetése, holott maga a dolog sokszor még meg sem volt vizsgálva. Legott a czéljáról tudakozódtak, nem gondolva létezése feltételeivel. A korábbi physiologia tele van ilyesekkel. Könynyen elgondolhatni, hogy ha az embernek nincs a dolgokról kellő ismerete, gyakran el kell czéljaik meghatárzását is vétnie. E miatt aztán a természetvizsgálásnak az az oldala, melyet teleologiainak neveznek, egészen elvesztette a hitelét.

Nem járja kétségkivül az, hogy bizonyos dolognak a czélját állapitsa meg a természetvizsgáló, mielőtt magát a dolgot ismerné ugy, a mint kell. De midőn most sok természettudós minden teleologiai nézetet mint tévesztőt nagy garral elutasit, akkor ő hibázik, véleményem szerint más oldalról. Kifejeztem már másutt *) azt a meggyőződésemet, hogy a „mi végett" kérdést nem kell a „mitől? miből? v. mi által?" kérdésekkel öszszevegyitni és felcserélni. Minden teleologiai tekintetnek a természettudományból megátalkodottan és fennyen való kiutasitása a nagy közönséget, mely mindenek felett a czél felől kérdezősködik, meghökkenti és zavarba hozza. Sőt még a legsanyarúbb természetvizsgálónak is, akárhogy kerülje, minden lépten nyomon eleibe tolakodik az a nézet. A Darwinisták nagy fontosságot tulajdonitnak az öröködésnek, de hát mi az örö-

*) Bulletin de l' Acad. de St. Pétersb. 9. köt. 126. és 127. lap. A fenn mondottra nézve nem hallgathatom el azt a megjegyzésemet, hogy nem kevés Darwinista merőben félreérti a czélszerüség fogalmát, midőn a mellett kardoskodik, hogy a „létezés feletti küzdelem"-ben fenmaradó éppen az által van czélszerünek kimutatva. Abban a küzdelemben nem a czélszerü, hanem a tartós valami marad fenn. A légkör viszályai küzdelemben vannak a mi [illegible] épületeinkkel s utóvégre győzedelmeskednek. Legtartósabb lakhelyeink a sziklába vájottak. De bizonynyal nem lehet ezeket a legczélszerübbeknek nevezni. A természeti tárgyak közt ama nézet szerint a kősziklák volnának a legczélszerübbek. De az emberekre nézve sokkal czélszerübbek a romlékony gyümölcsök és a megehető állatok. A czélnak egyátalában csak bizonyos irányban van jelentése és értéke.

ködés, ha nem bizonyos jövő meghatározása? Nemde nagy mértékben teleologiai eszme az? Sőt maga a szaporitó tehetség, nemde arra való, hogy új életfolyamot készitsen előre? Midőn a tojásfüzéreket látjuk egy felbonczolt rovarban s azt kérdjük: mi által lettek ezek a füzérek, egy napjainkbeli természetvizsgáló alig birna egyebet felelni reá mint azt, hogy: az anyagcserénél fogva alakultak szükségképp ugy, a mint elődeinél is történt. De hátha azt kérdik: mire valók? Hiba volna-é azt felelni reá: arra, hogy majd, ha a tojás megérik és termékenyitődik, az anyához hasonló egyéneket állitson elé?! Zaklatni, üldözni kell a szűk eszü (bornirt) teleologiát, mint minden szűkeszüséget átalában! De miért legyen ostobaság az, ha én a természet eseményeinek egymásba való bámulatos fogódzásában gyönyörködöm? ha én abból a tapasztalati állitmányból indulva, hogy az ember a föld alakulásának későbbi korában jelent meg, úgy veszem fel őt, mint a természet munkásságának legmagasban álló czélját és átlátom, hogy már előre meg volt különkülönféle állat és növény, melyek segélyével ő az ő természeti szükségeit kielégithesse?

Csak olyankor kellene talán a természetvizsgálónak mellőzni e szókat: „czél, czélszerüség“ *), midőn a természetbeli eseményekről szólva, vizsgálata határain belől tartózkodik. Mert ezt a szót: czél, főképp az embernek arra a tehetségére való tekintetből használjuk helyesen, melynél fogva az ember tűz ki czélt magának, törekedhetik elérésére, halasztja el vagy hagyja is anynyiba létesitését. Az a mit a természetben és nevezetesen a szerves testekben észlelünk, az más nemü. Minden alap-ok egy eseményt hoz létre, mely ismét egy más czélra hat. A természet egyes eseményének nem tulajdonithatunk czélt, mert a czélhoz egy akaró öntudat kell. Nem mondhatni tehát, hogy: a tojásnak az a „czélja“ (szándoka), hogy csirke legyen belőle, mert a tojásban sem öntudat, sem akarat nincs. De midőn a tojás a levegő hozzájárultával s kellő melegtől környezve ezer meg ezer változásokon megy keresztül, melyek végre életrevaló csirkét hoznak létre, mely a tojáshéjból kibuvik, hát a csirke bizony a vég eredménye mindazon változásoknak. De minthogy minden ép, egészséges tojás azon kö-

*) E szakaszban irónk a német „Zweck“ és „Ziel“ közt tesz különbséget, melyet ugy kell érteni, hogy az elsőnek „szándék“ jelentése is van, s az utóbbiban ez nincs.

rülmények közt azon eredményre viszen, azt vélem mondhatni, hogy: a tyúk tojás „czélja“ (Ziel, nem „szándék“) az, hogy csirkévé fejlődjék, e végett és ehez képest van szervezve. Czélt tehát (ebben az értelemben) tulajdonithatunk a tojásnak; nekem legalább ugy tetszik, hogy a „Ziel“ szó nem foglal magában öntudatos akaratot. (Az eső kő czélja a föld középpontja, a hol meg kellene állania, ha oda juthatna*). Azért hát azt javaslám elébb emlitett czikkemben, hogy midőn a természetbeli eseményekről van szó, a „szándékszeszerü“ (zweckmässig) helyett irjunk „czélirányos“t. A tyúktojás arra a czéljára van szervezve, hogy csirkévé alakuljon. A tojásnak ez a szervezése az anyai szervezetben készült el előre, további fejlődéséhez a termékenyités és kotolás által jut, melyek mindenikét az ösztön vezeti.

„Az ösztönök megszokások“, azt mondják a Darwinisták. Igaz, hogy néha ugy látszik. De — a mi esetünket illetőleg — világos, hogy már a legelső tyúknak is kotolnia kellett, különben nem volnának ma meg az utánavalók. Én hát az ösztönt az „akaró életben való czélirányosság“-nak tartom. Ezt a czélirányosságot tapasztaljuk minden testi életben, és a nélkül életnek szabályos folyamát gondolni sem lehet.

Igy látunk mi minden egyes szervezetben „czélirányosság“-ot, melyeket anyagok s ezek erejei eszközölnek. A czélirányosságnak a szükségképpiségek (kénytelenségek) szolgálnak feltételekül és fentartókul. A legmagasabb foku czélirányosság a szervezetekben maga az életfolyam az ő egészében és átalánosságában. E szerint én szükségképpiségek által eszközlött czélirányosságot látok. Amazokat anyagok és erők képében kell tekintenünk; de az anyagoknak és erejeiknek bizonyos mértékre kell öszszemérve lenniök, mert különben nem vezetnének átalános czélra.

Ez az öszszemérés csak szellemi egységtől indulhatott ki. Ez a szellemi egység csak a teremtő. Mi a lényege ennek az egységnek és mimódon lett belőle többség? annak szorosabb meghatározásához a természetrajzi nyomozás soha se juthat el.

Azok, a kik nem akarják elfogadni ezt az eredetileg szellemi egységet, kénytelenek azt állitni, hogy a világ véghetetlen számu

---

*) Egy példába foglalva azt is mondhatnók irónk értelmében, hogy a vadásznak a madár elejtése a „Zweck“-je, a madár maga, melyre puskáját irányozza, a „Ziel“-je.

esetiességekből alakult. Ezt a meggyőződést magamévá tennem lehetetlen. Hiszen ezeknek a számtalan esetiességeknek is csudálatosan kellett volna öszszemérve lenniök, hogy rendezett valami legyen belőlök. Én hát arra szólitom fel a teleophobusokat, azaz a „czéliszonyos“ vagy „czélellenes“ természetvizsgálókat, hogy a „czélszerüség“ (Zweckmässig) szót alkalmas esetekben cseréljék fel ezzel „czélirányos“ (Zielstrebig). Hisz azok is, kik a „Zweckmässig“ szót használják, csak az utóbbi értelemben veszik.

Brassai.

Emlékjegyzetek nemzettségemről, tanulói s hivatalnoki életemből. 1871. *)

(N.-ajtai Kovács István hátrahagyott kézirataiból.)

(Vége.)

A királyi gubernium $184^8/_9$-ben többféle változáson ment által. 1848-ban deczemberben feloszlatta ugyan a magyar kormány; de mivel Kolozsvárt azután néha osztrák katonaság foglalta el, annak alkalmával ottan-ottan ismét működött, s parancsára a hivatalnokok is jobbadán ottan maradtak és hivataloskodtak, következésképpen én is. 1849-ben deczember 31-én azonban az osztrák kormány is feloszlatta, s a mellette szolgált minden fokozatu hivatalnokokra nézve különbféle ideiglenes rendelkezéseket tett. A nyugalmazási szabályokat alkalmazva, a negyven évet egészen kiszolgált egyéneket egész élvezett fizetésökkel nyugalomba helyezte; de e szabályt oly szigorral vette alkalmazásba, hogy két consiliáriusnak csak két és három év hiányzott vala még 40 éves hivataloskodási idejéből, mégis csak fél fizetéssel bocsátotta nyugalomra. A többiek nyugvó állapotba (Quiescenten-Stand) tétettek, oly hozzáadással, hogy kik testileg, szellemképzettségileg további hivatalra képesek lesznek, alkalmilag alkalmaztatni fognak, addig pedig fizetéseikből kapják azt, mi őket a nyugalmaztatási szabály értelmében illeti; melynélfogva én, mint ki huszonöt év alatt folytonosan hivatalban voltam a királyi kormányszéknél — félfizetéssel rendeltettem ideiglenesen nyugvó-állapotba.

1850-ben april 28-ikáról vettem Kolozsváratt Wohlgemuth ország főkormányzó hivatalos értesitvényét, melyben tudatván, hogy a polgári teljhatalmu biztossal egyetértve, ideiglenesen tanácsossá nevezett ki a rettegi vidéki Beszterczén székelő ideiglenes bűnfenyitő törvényszékhez, rendeli: haladék nélkül foglaljam el ez állomást.

*) L. Ker. Magy. I-ső füzet 34. l. és II-ik füz. 138. l.

A rettegi vidék magában foglalta Belső-Szolnok-, Doboka-, Kolozs- és Thordavármegyék nagyobb felét. Rettegről elneveztetése nem volt egyéb, mint az oláh nemzetiség egyenjogusági követelményének eleget tenni akarás; mert a vidékek szervezete szerint a vidéki főhivataloknak Rettegen kellett volna állomásozniok, mit a katonai főparancsnokság és polgári biztosság megis kisértett, de hiányozván kellő helyiségek, mindkettő áttétetett Besztercze városába, noha ez előbbi vidékével együtt a szebeni katonai vidékhez tartozott. A rettegi vidéki ideiglenes törvényszék (Interims-Gericht) székhelyéül is Besztercze jelöltetett ki, annak feladatául pedig a számtalan kihágások és bűntények kinyomozása és ellátása — az osztrák törvények szerint és német nyelven — tűzetett ki.

Elvállaljam-e az új kineveztetést? e kérdés állott tehát előttem.

Nézetem, meggyöződésem az volt: leigázott hazánk sorsának erre vagy amarra fordulása nem függ alsóbbrendü fokozatu hivatalnokoktól; de hazája fiainak egyes hivatalnok is segithet egyben másban, s érzettem magamban, hogy a hivatali állomást, melyet elfoglalandok, lelkiismeretesebben, hasznosabban fogom hazámfiaira nézve betölteni, mint egy idegen ki tudja honnan jött. E mellett nyiltan megvallom: roszszul esett volna huszonöt éves folytonos hű szolgálatom méltán kiérdemlett jutalmától — fizetésemtől megfosztatnom; pedig hitelesen tudtam, hogy Szebenben kormánykörben ki van mondva az elv: minden államhivatalt viselt és fizetést vett magyar hivatalnok, ki további szolgálatra képes, ha a neki kijelölt vagy ajánlott hivatalt el nem fogadja: fizetését elveszti.

Ezeknélfogva a nem kért kineveztetést elfogadtam.

A törvényszék öt tagja öt különböző nemzetbeli egyénből állott. Az elnök prágai cseh volt, egyik tanácsos lengyel, másik szász, harmadik oláh, a negyedik — én székely.

Szebenben főtörvényszéki bizottmány (Ober-Gericht-Commission) lévén, annak 1850-beli november 19-kén kelt rendeleténél fogva kiküldettem a doboka- s belső-szolnokmegyei, kővárvidéki, Szamosujvár és Dézs városi, később széki levéltáraknál a törvénykezési s politikai tartalmu levelek különválasztására s akképp rendezésére. Feladatom volt:

1. Mindenik levéltár mellett egy-egy irományokat külön válogató bizottmányt (Acten-Sichtungs-Commission) öszszeállitani, azokat teendőik iránt utasitani, munkásságukba gyakorlatilag bévezetni.

2. Minden ügyvédet, ki ezen hatóságok valamelyikénél ügyvédséget folytatott, levél által külön felszólitani: a nálok ellátatlan maradt bűnfenyitő pereket küldjék bé, a kezeken levő polgárügyi perekről pedig a velök közlött formularék szerint terjeszszenek jegyzékeket az illető bizottmányhoz.

3. Ezen intézkedéseiről azonnal tudósitásokat küldeni fel a főtörvényszéki bizottmánynak.

4. Miután a levéltárak melletti bizottmányok mindenütt létrehozattak, az ügyvédek felszólittattak, amazokra pontosan felügyelni, a végből őket időnként meglátogatni, s munkálkodásaikról, ezek eredményeiről havanként hasonlóan tudósitásokat tenni.

1851-ben január elein indultam Beszterczéről küldetésem teljesitésére. A vettem felsőbb értesités szerint még az se tudatott: van-e Dobokavármegyének és Kővárvidékének levéltára, s ha van, hol. Az előbbire nézve Bonczidára lévén utasitva, ott kerestem azt, de hijában. Az oláhok 1848-ban az ottani megyeházból a leveleket, irományokat, pereket mind kihányták az utczára, ott szétszórták, szaggatták, a nagy protocollumokat sánczba rakták, hogy rajtok könynyebben átjárhassanak; s halállal fenyegettek mindent, ki csak egy darabot is merészel felvenni, minélfogva ott érte, verte eső s hó sokáig. 1849-ben derültebb napok tünvén fel s biztosabb idő következvén bé a magyarokra nézve: felszedegették a még mind szerteszét künnheverő s meglelhetõ leveleket, irományokat, s szekerekre rakva, mint a kelmét Szamosujvár városába vitették s ott egy magán (Placsintár-féle) épületben lehányták. S itt találtam én azokat 1851-ben miserabilis állapotban Bonczidáról Szamosujvárra átjöttemkor.

Itt egybeállitottam a bizottmányt, ez alatt azonban a városi tanácstól a város házánál egy terjedelmes szoba átengedését kieszközölvén, Dobokamegye levéltára maradványait abba szállittattam át, a szoba egyik felében, hol ezek földszintől padlásig fel álltak nagy halmazban. Egyszersmind a szoba másik oldalfalához deszkaállványokat készittettem fiókokkal ellátva, s midőn ezek is készen voltak, napot, órát határoztam a bizottmányi tagoknak a munkálódás kezdésére. Rajtok kivül tanácsbeli tagok, papok is számosan megjelentek, látni kivánván, mi lesz már tovább; mert szerintök Isten se lett volna képes ezen leveleket, irományokat rendezni, miután minden öszsze van hányva, zavarva, aztán sok, ugyanegy darab iromány részei, levelei is egymástól külön s szétszórva.

Értesülve lévén, hogy a levéltárban mult 18-ik századbeli leveleknél régiebbek nem léteztek: a jelenvoltak előtt ezen utasitást adtam a bizottmány tagjainak.

Legelőbb minden válogatás nélkül vegyék azt a levéldarabot, melyet legközelebb érnek, s csak arra figyeljenek: 1700, vagy 1800-adbeli; ha a mult századbeli levél, vessék ide, ha a folyó századból való, vessék amoda. Mely levélről nem tünik ki, melyik századbeli, azt vessék külön; s igy válaszszák és oszszák szét az egész levélhalmazt.

Mikor az megleszen, fogjanak a mult századbeli csomóhoz, s rendre most csak azt nézzék, melyik levél-iromány, melyik tizedbe való. S például az 1760-tól 1770-ig valókat tegyék egyik, másikat teszem az 1770-től 1780-ig terjedőket más fiókba, könynyebbség tekintetéből előre feljegyezvén vagy irván fiók felibe 1760, 1770, 1780 sat.

Ekképpen járjanak el a folyó századbeli levelekkel is, aztán — a választásban csak az évtizedeket tartván szem előtt.

A munka harmadik fokozata abból fog állani, hogy az évtizedbeli levelek évenként válogattatnak külön és helyeztetnek illő fiókokba.

Főfoglalatosságuk az ezután következő negyedik fokozatnál lesz, mert akkor a levelek — irományoknak tartalma lesz tekintetbe veendő s a törvénykezési tartalmuak a politikai foglalatuaktól pontosan elkülönitendők lesznek s külön helyzendők is. Azon alkalommal egyszersmind beltartalmon kivül a külalak is tekintetbe jő; mert arra is kell nézni: egész-e az irомány vagy csonka; ha ez, a bizottmányi tag egy iv papirra feljegyzi a levél évszámát, s az abban előforduló nevet legalább, s azután illető fiókjába helyzi, a későbben netán előfordulandó s öszeillendő levéldarabot melléje teendvén.

Ezek levén előleges utasitásaim, a pap és tanács urak hallván azokat, eképp nyilatkozának: „No hiszen, ha az urak mind ezt igy mégteszik, úgy a meglevő levelek csakugyan rendeztethetnek, hanem arra sok idő kell."

Néhány hónap alatt rendezve lett a levéltár.

Bizottmányt alkotván a Szamosujvár városi levéltár mellé is, rendelvény értelmében felszólitottam mind a dobokamegyi mind a nevezett városi ügyvédeket.

Ugyanezt tettem Dézsen a városi s belső-szolnokmegyei levéltárakra nézve és Kővárvidékére siettem.

*

Miután 1848-ban november 24-én Urbán Károly naszódi alezredes a 2-ik oláh ezrednél, Dézsnél a nagyobb részint nemzeti őrökből, honvédekből állott csapatot vezérlett katonai képzettség nélküli Katona Miklóst övéivel együtt el- és szétűzte: Katona nyakra-főre szaladt Nagy-Bánya felé; utközben azonban Kővárvidéke Nagy-Somkúton volt levéltárát onnan átszállitatta a szomszéd Sáros-Berkeszre, saját kőházába. A levéltárt vagy maga házát vélte-e ez által biztosithatni? ő tudja. Való, hogy egyiket se biztositotta; mert Urbán üldözvén őt egészen Remetéig, s recognoscirozással még tovább is, — midőn Berkeszre ért, Katona Miklós cserép-fedelü kőháza felgyujtatott s menynyire csak lehetett elégettetvén, a levéltár falai közt anynyira elhamvaztatott, hogy egyetlen egy darabka papir sem maradt fenn belőle.

Az azután gyülögetett levelekből Kővárvidéke Nagy-Bányán, Magyarországban kezdett levéltárt létesiteni; s azért a főtörvényszéki bizottmány által eleve utasittattam, hogy ha azt Nagy-Szombaton nem találom, Nagy-Bányán keressem. Ennélfogva márczius 9-ikén Berkeszről oda utaztam, s ott egy tanácsbeli személy felvigyázata alatt megis találtam az ujonnan keletkezett leveleket, irományokat, de ezuttal ott is kellett hagynom, mert a nagy-bányai magistratus nem ismerte el az erdélyi feltörvényszéki bizottmánynak N.-Bányán rendelkezési hatóságát. Előbb tehát el kellett háritanom ezen akadályt s másod izben ottani megjelenésem alkalmával szállitottam a leveleket Berkeszre.

Itt felszólitottam nemcsak az ügyvédeket, hanem a volt tisztviselőket is a netalán nálok levő hivatalos iratok beadására; s adattak is bé. De a legfontosabb iratszerzemény Hoszszu Lászlótól jött, ő a forradalom előtt hoszszas ideig nem csak főjegyzője, hanem esze s tolla is volt a vidéknek, s mint olyan előadó is minden törvénykezési, perlekedési ügyekben, kivonatot készitett minden tárgyból s egész terjedelmökben leirta a válaszokat, határozatokat, itéleteket mind; ezeket azonban, igen szép iró lévén, megtartotta maga számára, de lemásoltatta, hitelesittette a levéltáréra, s ezek elégtek ugyanott, hanem az övéi megmaradtak nála; s rábirtam őt adja át most a vidék részére. Előbb idegenkedett ugyan, mert életét szaladással menthette volt meg tőlük s kénytelenittetett Nagy-Bányán lakni; de egykor együtt lévén jogászok a kolozsvári lyceumban, s azóta folyvást bizalmas jó viszonyban élvén egymással, rábeszéltem. Iratai pedig annál fontosabbak voltak Kővárvidékére

nézve, mert mint ő állitotta, ott egyetlen egy per sem maradt függőben, melyről kellő felvilágositás ne találtatnék azokban.

A Szék városi levéltár rendezése is rám bizatván utólagosan, azt sajátszerü állapotban kellett látnom Hogy az oláhok el ne pusztitsák, behányták volt a tanácsház alatti pinczébe, s ezt bevakoltatták, hogy léte se legyen észrevehető. Annálfogva a levelek természetesen öszszezavartattak; azt azonban még türhetőnek tartottam; nagyobb baj volt azon körülmény, hogy a széki tanács az előtte megfordult leveleket, iratokat nem látta el év- s darab-számokkal, kivévén azokat, melyeket a királyi főkormányszékhez felterjesztett, oda nem merészelvén az év és a felterjesztvény számát feltenni — önkéntesen, a mint tetszett. A városi jegyző lévén az egyedüli személy, ki hivatalának megfelelő képességgel birt, midőn ezen rendkivüli mulasztáson csudálkozásomat hallotta, mentségül azt jegyzette meg: hiányzanak az arra való egyének. Egy-egy senator évi fizetése 12 forint, s ezek választásánál is aztán nem a képességet nézik, hanem ökreik számát, mert tanácsosnak Székvárosában csak azt választják meg, kinek 6 ökre van.

A rendezésem alá bizott hat levéltár között hasonlithatlanul legnagyobb a belső-szolnokmegyei volt Dézsen. A nagy, diszes megyeháznál már épitetésekor terjedelmes terem alakittatott levéltár számára, s ezt régi szokás szerint rendben is találtam, kivévén némi részét, melyet az osztrák polgári hivatalok, maguknak minél több helyiséget vévén igénybe, rendetlenségbe, zavarba hoztak. A sok levél külön válogatása tehát itt is sok időt kivánt.

Feljülről időközben rendeletet vettem vala: válogatás alkalmával forditassék figyelem a megsemmisithető levelekre is és azokról terjesztessék koronként lajstrom fel. Én a rendeletet tudattam ugyan a bizottmányokkal, de azon meghagyással: egyetlen egy darabot se jelöljenek ki megsemmisitendőnek; még a madárfejekről szólót se. Eljöhet az idő, s reményem szerint előbb-hátrább el is jövend, midőn a vármegye ismét volt activitásába fog lépni; mert I. József császár is sok mindent kisértett meg önkényüleg a magyar alkotmány mellőztével, s utoljára mégis kénytelenittetett saját rendeleteit viszszavonni. S ha aztán akkor itt a levéltárban valamit nem találnának, legott azt állitanák: a mostani bizottmány semmisitette meg. Azért a legkisebb darabot is meg kell tartani, s illő helyére tenni, felsőbbeknek azt jelentvén: hogy semmisithető levelek nem léteznek. Ez igy is történt kezem alatt mindenütt.

Commissióban hat hónapot töltöttem. Ezalatt minden hónapban legalább egyszer mindenik bizottmánynál meg kellett fordulnom: megadni az ujabban szükségessé vált utasitást, látni munkásságuk eredményét s róla tudósitást juttatni a főtörvényszéki bizottmányhoz. Beszterczei szállásomon kivül: Széken, Szamosujvárt, Dézsen, Berkeszen is kénytelenittettem szállást tartani, hogy megjelenésemkor készen találjam s benne a szükséghez képest tartózkodhassam. A fuvarosok mindenütt készpénzzel voltak fizetendők. Napi dijam 4 forint 30 krajczárból állott, s előleget csak 100 frtot kapván, ezen felül követelményem még 774 forintot 13 krajczárt tett conv. pénzben. Mind ezt szabályszerüleg kimutatva s documentálva illetékem utalványoztatása végett felterjesztettem a főtörvényszéki bizottmányhoz, de belőle soha egy krajczárt se kaptam. Sürgetéseimre se választ.

Eszerint a rám bizott commissió költségeit saját rendes fizetésemből állottam ki, s egyedüli jutalmam az öntudat volt: hogy hazámfiainak használtam.

1852-ben Erdély — korona-tartomány (Kronland) mint akkor hivatalosan nevezték, 11 politikai kerületre lévén osztva, egyike ezek Beszterczéről neveztetett s én oktoberben fizetésem emelésével ebbe tétettem tartományi törvényszéki tanácsossá (Landesgerichsrath.)

1854-ben a törvényszéki kerületek ujonnan kerekittetvén ki, s számuk 10-ben állapittatván meg, ez alkalommal is a beszterczei kerületben Beszterczén maradtam ismét nevelt fizetéssel,

1855-ből egy esetet kell felemlitenem, mely rám nézve már magában fájdalmas volt, de hivatalos helyzetem még fájdalmasabbá tette.

Irántam szivélyesb barátsággal mint Kemény József gróf senki se viseltetett. Korábbi gyengélkedései 1855-ben szembetünőbbek lettek. Állapotáról a hozzá legközelebbiek tudósitottak Gerendről, de azt nem vélték oly anynyira veszélyesnek, mint valóban volt. Én óhajtottam a grófot meglátogatni s ő viszont óhajtott engemet látni: de kerületi törvényszéki elnökömtől B e s z t e r c z é r ő l távozásra nem nyerhettem szabadságot; mit azzal okadatolt, hogy a hazai körülményekkel nem levén ismeretes — székezéseink működéseiben csak úgy tud megnyugodni, ha azokban én is jelenvagyok. S csakugyan hetekig se tartott ülést, ha betegség miatt azokban részt nem vehettem. Sürgetéseimre mégis engedett egy heti szabadságidőt, mit megirván a grófnak, tudattam a napot is, midőn leg-

későbbre Gerenden lenni reméltem. E közben azonban vettem Mikó Imre gróftól is a figyelmeztetést, hogy ha Kemény gróffal életben találkozni akarok, siessek Gerendre, — és september 9-én valék oda indulandó a Mezőségen át lehető lerövidebb uton, hogy annál hamarább érkezhessem. Hanem azelőtti nap sept. 8-ikán délután veszem elnököm levelét, melyben értesitvén, miképp most vette hiteles tudósitás szerint szebeni főtörvényszéki praesidens Lattermann Ferencz báró hivatalos körutra indult s közelebbi héten meglátogatandja Beszterczét is, ennélfogva az engedélyes szabadságidő későbbre halasztandó. — Hasztalan lőn szóbeli minden előterjesztésem, kérelmem. Maradnom kellett, s Lattermann megjelent ugyan Beszterczén, megtette ott a szándékolt törvényszéki vizsgálatot, s el is ment onnan; de én az engedélyezve volt szabadságot többé nem használhattam.

Kemény József gróf 1855-ben september 12-én délelőtti 10 óra tájban, Gerenden — kimult.

A Lattermann miatt közbejött akadályról szándékosan nem tudósitottam volt, s annálfogva, mivel az előtt Gerendre érkezhetésem napját legtávolabb sept. 12-re jelentettem volt, e napon oda megérkezésemet biztosan hitte s remélte.

Halála után egy nőszemély, ki folytonosan körülötte őrködött, irá nekem: „Es war wohl voraus zu sehen, dass der arme Graf nicht leben kann, allein so schnell habe ich doch nicht gedacht. Er hat Sie Herr von Kovács mit aller Sehnsucht bis zum letzten Augenblick erwartet. Morgens 5 Uhr hat er mir gesagt: der Kutscher soll gleich nach Thorda fahren, denn bis Mittag ist Kovács in Gerend; sorge dass sein Zimmer alle Bequemlichkeit hat; wenn er nur gewiss kommt, ich habe viel mit ihm zu sprechen. Dies waren seine letzten Worte. Um 10 Uhr war er todt; er ist nur eingeschlafen, und sein letzter Wunsch ist nicht in Erfüllung gegangen, seinen Freund hat er nicht mehr gesehen!"

Ha sept. 9-én elindulhatok Beszterczéről, 10-ikén Gerenden vagyok, a grófot életben találom, s legalább 24 órát még beszélhetünk együtt.

1857-ben urbéri törvényszékek is állittattak fel a kerületekben, következésképpen a beszterczeiben is Beszterczén, és én a mellé szavazással biró ülnökké neveztettem ki a bel- és igazságügyi miniszter által együttesen, ugy mindazonáltal, hogy kerületi tanácsosi addigi állomásomban maradok s ezzel öszszekapcsolt minden teen-

dőimet tovább is vinni köteles leszek. Ha az urbéri törvényszéknél csak az ülésekben megjelennem és szavaznom kell vala, ott ily kötelességet könynyen teljesithettem volna; de annak elnöke, fekvő birtoka lévén a Mezőségen, szerette azt néha meglátogatni; nevezetesen nyári hónapokban a végett 6 heti szabadságot kérni, mikor kitelendő volt, uj 6 héttel megtoldatni; e mellett mielőtt távozott, üléseket nem tartatni, vagy a tartottakban ellátott ügyeket részéről elintézetlenül hagyni, s viszszajöttekor néhány napot ismét — elgyengélkedni — állitólag, s mivel helyét elnökileg mindig nekem kellett pótolnom, az urbéri törvényszéknél is sok dolgom volt a nélkül, hogy annak tekintetéből a kerületi törvényszéknél legkisebb könynyitésben is részesittettem volna.

Urbéri törvényszéki ülnökségem után semmi fizetés sem járván, annak csak anynyi hasznát vettem, hogy egy alkalommal, midőn ismét rendkivüli dologgal akartak terhelni, elvállalásától már kettős hivatalom terheivel menthettem magamat.

Herczeg Lichtenstein, erdélyi polgári kormányzó s főhadparancsnok egyik évben Beszterczére jővén, szokás szerint tisztelegtek nála mindenféle hivatal-branche-ok. A katonaság, papság, polgári hivatalnokok után mi következénk, törvényszékiek. A kétszárnyas ajtón bebocsáttatván s körbe állván, elnökünk rendre bemutatá s nevezé mindenikünket, és midőn távozandók valánk, a herczeg előmbe lépvén, fenhangon mondá: „Ön künn az előszobában fog maradni s várakozni mig a fogadtatásnak egészen vége lesz". Mindenki reám nézett mintha soha se látott volna többször. Az egyik ajtószárny a herczeghez bebocsáttatásunkkor betétetett ugyan, de a másik nyitva hagyatott, s azelőtt az előszobában erdélyi születésü magyar huszár kapitány, Jékey Sándor állott, ki annálfogva jól hallván mit mondott nekem a herczeg, az előszobába kiléptemkor igy szól hozzám magyarul: „Nó az urnak feladják ma a leczkét". — „Mit mond a Rittmeister ur?" kérdi rögtön tőlem elnököm, ki magyarul nem tudott, s én értesitvén németül, szembe fordulva Jékey kapitánynyal, egész komolysággal ezt mondja neki: „Ez a tanácsos ur nem afféle ember, kinek leczkéket szokás feladni"; s azzal ment a többi törvényszéki hivatalnokokkal, én pedig ott maradtam. Az előszobában mind arról suttogtak, vajjon mit akar velem a herczeg, s mi fog történni velem.

A fogadtatás rendre megesett, s ekkor a herczeg a nyitva állott ajtószárnyon kiszól:

„Kreisgerichts-Rath Kovács soll kommen“. „Kovács, kerületi törvényszéki tanácsos jöjjön“.

Mihelyt beléptem, a herczeg karon fogott, az ablakhoz elővezetett, s ott szivartárczáját vevén, szivarral kinált meg, mondván: „egy kis beszéde van velem, s ez alatt szivarozzunk együtt“.

Nagy urak alsóbb rendü egyének iránt rendszerint csak akkor szoktak ily nyájas leereszkedők lenni, mikor szükségök van rájok; s én a fogadtatásból mindjárt ily helyzetben képzelém magamat herczeg Lichtensteinnal szemben. Az ajánlott szivart megköszönvén nem fogadtam el, de ő csak akkor szünt meg kinálgatásával, midőn állitanom kellett — mi igaz is volt — hogy soha se szivarozom.

Jékey kapitány az ajtóból átlátá, hogy a herczegnek egészen más beszéde van velem, mint ő gondolta, s az ajtószárnyat csendesen béteve.

„Nem hivatalos ügyről akarok önnel szólani“, eképp kezdé beszédét a herczeg, „hanem más fontosabbról, mely az erdélyi magyarokat közel érdekli, s melyre nézve ön, mint többektől értesültem, sokat tehetne. A dolog veleje az: a magyarok általában nem azon szempontból tekintik az ausztriai uralkodó házat, melyből tekinteniök kellene, mert ez időnként érdekökben sok nagy dolgot vitt véghez, melyeket ők magokra soha se lettek volna képesek véghez vinni, noha elismerni nem akarják. Szükséges lenne tehát egy historiai munka által világossá tenni, kimutatni, hogy őket saját érdekeik az uralkodó házhoz ragaszkodásra utalják. Önt nekem többen ugy emlitették, mint ki a hazai historiai történetekkel ezelőtt is kiválóan foglalkozott, s a szóban levő ügyben annál fogva igen jó hatással működhetnék. A munkát legczélszerübb lenne német nyelven irni, mert a magyarok, kik befolyással birhatnak, különben is értik, beszélik e nyelvet; aztán a magyar nyelvvel nem ismeretes körök is olvashatnák“.

Nyilatkozatom ez lön: „Nem lévén anyanyelvem a német, abban nem érzem magamat anynyira otthonosnak, hogy német szövegü historiai mű irására vállalkozhatnám“.

„Az nem baj“ szóla közbe a herczeg. „Megirhatja ön magyarul, s lesznek aztán segédek, kik felügyelete mellett átteszik német nyelvre“.

„De, folytatám „vannak rám nézve más akadályok is, melyek közül elegendőnek vélek még csak egyet felemliteni. Én kettős

hivatalba vagyok alkalmazva. Mint tanácsos a beszterczei kerületi törvényszéknél, s mint ülnök az ugyanezen kerületi urbéri törvényszéknél. Mint tanácsos terhes referádát viszek, s tulajdonképpen ez egyedül elég hivatalos teendőmnek vétethetnék. Az urbéri törvényszéknél csak üléseznem és szavaznom kellene ugyan, mint a kineveztetésemről szóló decretum mondja; hanem tettleg másképp áll a dolog. Ott is sok mellékes teendőm van; nevezetesen többször hetekig kell helyettesitenem az urbéri törvényszéki elnököt is S e két hivatalom oly mérvben igénybe veszen engemet, hogy más több foglalatosságra, s főképp historiai mű írásra is vállalkoznom lehetetlen.

„Azt magam is belátom", mondá rá a herczeg.

Folyt még tovább is beszéd az ügy körül, s a herczeg azzal bocsáta el: Beszterczéről Naszódra menyen, onnan azonban ismét Beszterczére jő. Az alatt gondolkozzam, nem lehetne-e mostani foglalatosságaimban valami könynyebbséget eszközleni számomra, s ha találok arra módot, viszszatértem alkalmával jelentsem magamat nála".

Jékey huszár százados egészen más állásban és más ábrázattal fogadott most az előszobában mint azelőtt. Ő egyike vala a herczeg körüli tiszteknek. Mint róla beszélték: a herczeg lóistálója Szebenben az ő közvetlen felügyelete alatt állott.

Lichtenstein herczeg megjárta Naszódot. Viszszatért onnan Beszterczére, de nála nem jelentkeztem. Ő se hivatott.

Eljött 1859. S egy rövid háboru, melynek szintere Olaszföld volt, eléggé kitüntette az 1849 óta folytatott absolut kormányzás romlottságát és veszélyességét a monarchiára nézve. Az egyesült francziák és szárdok az ausztriai hadsergeket Lombárdiában junius 4-én Magentánál, junius 24-én Szolferinónál anynyira tönkre verték, hogy julius 11-én Ferencz József császár kénytelenittetett III. Napoleonnal a villafrancai békét megkötni, s annál fogva a termékeny és gazdag Lombardia birtokáról végképpen lemondani

Még az alattvalói hűségről hires tiroli nép is oly elégedetlen volt a divatozott kormányzással, hogy a császár által ez alkalommal fegyverfogásra szólitatván egyik tiroli pontnak védelmére Garibaldi ellen nem akart fegyvert fogni. Ily körülmények közt lehet-e csodálkozni a magyarok elégületlenségén?

A tiz éves kormányzat tovább tarthatatlannak bizonyult; s 1860-ban megváltoztatott. Ennek következtében Bécsben az erdélyi

udvari Cancellaria; Kolozsvárott a királyi Gubernium, Maros-Vásárhelyt a törvényes királyi Tábla, az országban a volt törvényhatóságok viszszaállitatának, s 1861-ben május 1-sőjén az évtized alatt életbe léptetett törvényszékek működése megszüntettetett.

Mily nagy volt a törvényszéki referensek, előadók teendői közt a különbség 1850 előtt és után! Ezen év előtt a régi guberniumnál minden referens mellett, akár consiliarius, akár secretarius volt az, több, kevesebb egyének: cancellisták, fogalmazó-gyakornokok, fogalmazók, dolgoztak folytonosan mint segédek. Minden ügydarabból, melyet a referenseknek elő kellett adniok a tanácsülésben, segédei előre kivonatot készitettek; ha az ügy már megfordult volt a guberniumnál, az illető akkori iránta kelt határozatot melléje tették a levéltárból, s igy küldötték át referensöknek, hogy láthassa, miként áll az egész ügy. Ez megolvasta, mit szükségesnek tartott; s a kivonat végében oda irta röviden véleménye lényegét, latin nyelven, a kivonat is azon lévén; előadta aztán a tanácsi ülésben, hol jobbadán helybenhagyatott, s ekkor küldötte, ki mellette fogalmazói kötelességet vitt, s ez dolgozta ki kellő alakban a határozatokat, itéleteket, átiratokat, felterjesztvényeket s a t., melyeket előbb az illető referens, azután a cancellarius, végre a tanács elölülője, gubernator vagy statuum praeses átnézvén s szükség esetében rajtok igazitván, neveik aláirásával helybenhagyták. Melyekhez képest a segélyszemélyzettel környezett referensnek teendője könnyü volt. Ellenben az 1850 óta hivataloskodott törvényszéki referenseknek semmi segitségök se volt, mindent egymagok köteleztettek végbevinni. Kivonatokat, véleményeket, itéleteket sat. mind ők fogalmazták, készitették német nyelven, mikből eléggé látható az érintett különbség.

VIII.

A bekövetkezett reorganisatio folytán király ő felsége által — természetesen az illetők ajánlatára — 1861-ben juniusban királyi táblai ülnökké (assessor) neveztettem ki, mi a kir. kormányszék által Mikó Imre gróf elnökségi névaláirása mellett még azon hónapban tudtomra adatott azon értesitéssel, hogy a királyi tábla Szent István király nap utáni napon, augustus 21-én kezdi meg működéseit.

Ezen napon és törvényhozási időszakon tehát a királyi tábla Maros-Vásárhelyt ismét látható lön régi külső alakjában. Meg volt a három itélőmester a három magyar vallás részéről. Üléseit kar-

dosan, nyilvánosan tartotta, menynyiben azokon a táblai cancellisták is megjelentek, mi régi országos végzés és azon alapult hoszszas gyakorlatnál fogva történt.

Nemzeti fejedelmeink idejében hazai iskoláinkban jogtant nem tanitottak, s az ifjak azt főképp gyakorlatilag tanulták a két cancellárián, melyek közül egyik a fejdelem körüli udvari s nagyobb (Cancellaria aulica, vagy major), a másik az itélőmesterek mellettí kisebb cancellariának (Cancellaria minor) neveztetett, s azon körülménynél fogva, mely szerint amott kiadványok alkalmával a fejedelmi nagyobb, itt a kisebb használtatott.

A nemzeti fejedelmi kor lejárván, a XVII-ik század utolsó tizedében a kir. gubernium hirdetgetett s tartott országgyülést, és 1695-ben éppen Kolozsvárott, mely többek közt azt végezte: Hogy az úri, főrendü ifjak, s a nagyobb cancellaria tagjai a hazai törvényekben magoknak ismereteket szerezzenek; engedtessék meg nekik a királyi táblai ülésekbe bejárni, s a peres ügyek feletti tanácskozásokat, vitatkozásokat, határozatokat hallgatni, csendesen, hallgatólag viselvén magukat ottan, s a tábla elnökétől függvén. Itt veszi eredetét a cancellisták táblai ülésekben megjelenése, mely aztán folytonosan gyakorlatban maradt, s miután ők mind a polgári, mind a büntető peres ügyeket végig hallgathatták: melyik miből keletkezett, mely törvényeknél fogva védelmeztettek vagy ostromoltattak, micsoda törvényes lépéseken vitettek át, miképpen és minő indokoknál fogva határoztattak el fokonként, figyelemmel kisérhették e gyakorlat rájok nézve valóságos üdvös elméleti s gyakorlati jogiskola, jogakadémia volt. S ebben részesülének 1861-beli canczellisták is; régi mód szerint magyarosan, kardosan öltözködve.

Egy más régibb gyakorlat kedvezményét a királyi tábla tagjai élvezhették, de csak egyszer.

A királyi tábla 1850 előtt csak a hat elébe szabott törvénykezési időszak alatt működhetett; mert pert előtte törvényszerüen kezdeni s folytatni csak akkor lehetett. Egyik ily szak a Szent István napi volt, mely ettől szt. Mihály napig tartott. Az ezen időszak alatt egybejövéstől és ülésezéstől a Tábla fel volt ugyan mentve már 1768-ban, mi azonban ennek megtartására valánk utasitva, ezért kezdődött működésünk augustus 21-én. Hanem midőn a törvényszak szent Mihály nap eljöttével eltelt, szokás szerint a más törvényszak kezdetéig, az-az szt. Márton napig szétoszlottunk, s kiki mehetett hova tetszett; de az csak ez egyszer történt, mert

annak elteltével a királyi tábla ülésezése s működése folytonosan szünetelés nélkül tartandóvá rendeltetett.

1850 előtt a kir. táblai assessorságnál uriasb szolgálat, hivatal nem volt: julius, augustus, september, october hónapokon át novemberi sz. Márton napig szünetelvén.

1862-ben martius 18-án király ő felsége kegyelmes volt Velenczében kelt határozmányánál fogva királyi közügyigazgatói állomásra államügyészi minőségben kinevezni. Miután ugyanis az ausztriai polgári s büntető törvények és perrendtartások érvényben voltak hagyva, mig törvényhozás útján mások állittatnak helyökbe: a közügyigazgatói régi hivatalkörnek helye egészben többé nem lehetett, annál fogva csak egy részével bizatott meg, mi főképpen a kir. tábla hatósága alatt állott magyar és székely törvényhatóságokbeli fenyitő s büntető ügyek s ugyanott létezett államügyészekre felügyelésből és kormányzásból állott. Azonban mint régebben a közügyigazgatóknak (fiscalis-directoroknak), ugy nekem is Kolozsváratt, a kir. kormányszék szine előtt kellett hivatali eskümet letenni. Mi megtörténvén, utasitást kértem és szorgalmaztam irásban magamnak adatni, de szóval csak azt kaptam a bizodalmasb tanácsosoktól: tartsam sinormértékül azt, mit a létező körülményekhez képest legczélszerübbnek fogok látni.

Mint egyszersmind kir. táblai ülnöknek ezen állomásból folyó kötelességeim voltak természetesen.

Előttem Zsákodi Horváth István volt közügyigazgatónak kinevezve, de az alatt lévén alakulóban a szervezés, idejéből egyetlen egy ügydarabot leltem ellátva, minél fogva mindent nekem kellett kezdeni s folytatni vagyis folyamatba hozni.

1865-ben Erdélyre nézve legfőbb törvényszék Bécsben rendeltetett felállittatni, s ennek következtében az akkori erdélyi udvari cancellaria elnökétől, báró Reichenstein, Ferencztől Bécsből Maros-Vásárhelyt junius 13-án vevém a hivatalos értesitvényt az iránt, hogy Ő apostoli királyi Felsége junius 5-kei kéziratával méltóztatott engemet e törvényszék tanácsosává legkegyelmesebben kinevezni, mely működését julius 15-én levén megkezdendő, az előtt jelentsem magamat elnökénél, Papp Vazul Lászlónál, Bécsben.

Noha évenkénti fizetésem mint közügyigazgatónak 2000 pengő v. 2100 osztr. ért. forint vala, s mint legfőbb törvényszéki tanácsosnak 4200 forint, azon feljül évi szálláspénz 630 forint osztr. értékben értve; mind e mellett ujonnan lett kineveztetésem nekem

örömet nem nyujtott. Kiszolgáltam volt már a szabályos 40 évet, mi jogos igényt adott akkori egész fizetésemhez nyugalmaztatásom esetében, s óhajték vala még jó egészségben nyugalomba lépni s netalán hátra leendett éveimet más, mint hivatalos teendőkre forditani; de miután király ő felsége újabb kegyelmét is minden kérésem nélkül méltóztatott velem éreztetni; teljesitettem parancsát, s a kiszabott határidőre Bécsben megjelenvén, 1865-ben jul. 15-ik napján ott az erdélyi királyi legfőbb törvényszék kinevezett tagjai jelenlétében ülésezését s működését megkezdette, de csak egy évig folytathatta a békövetkezett porosz háboru következményei miatt.

Mert 1866-ban julius 3-ikán az ausztriai hadsereg Benedek fővezérsége alatt Csehországban Sadova, — Königgrätznél oly rettentő vereséget szenvedett, mely az egész hadjárat kimenetelét eldöntötte. A legyőzöttek és szétverettek nem valának többé képesek a győzedelmeseket feltartóztatni s ezek győzelmöket használni tudván és akarván, siettek Bécs felé. Julius 12-én már Brünnben, Morvaország fővárosában voltak.

Ily körülmények között a legfőbb törvényszék ezen kérdést látta teendőnek az erdélyi udvari Cancelláriához: Tekintve, hogy a háboru eseményei által a közlekedés Bécs és Erdély között hoszszasabb időre megszakittathatik, s a peres ügyek folytatása megakadályoztathatik, nem lenne-e czélszerü a törvényszéknek máshová áttétele? s iránta király Ő Felsége akaratáról és parancsáról alkalmas rövid úton tudomást szerezni?

Cancellaria elnöke ekkor báró Reichenstein elbocsáttatásával gróf Hallerkői Haller Ferencz, lovasság generalissa vala, ki az ügyben lépést tevén, általa julius 14-én — egy szombaton — azon utasitást vettük: a törvényszék maradjon továbbra is Bécsben. Ámde már másnap — 15-én — kelt kéziratával ő felsége a törvényszék helyét Bécsből áttétetni rendelte Kolozsvárra, parancsolván, hogy tagjai haladék nélkül induljanak oda.

E szerint az erdélyi királyi legfőbb törvényszék éppen egy álló esztendeig volt és működött Bécsben. Első ülését tartotta 1865-ben julius 15-én; az utolsót 1866-ban julius 14-én.

A julius 15-ikei királyi parancsot, elnökünk utján, irásban, 17-ikén délután 2 óra tájban vevén; ekkor már a Duna balparti vasút Pozsony-Pest felé el volt zárva, s csak a jobb parti székesfejérvár-budai nyitva, itt is azonban csupán személy szállittatott, teher nem. Az ijedelmes tolongást nagy városban, midőn ahoz közelg a

győzedelmes ellenség és nincs remény ellene állhatni, alig lehet képzelni. — Láttam 1849-ben Buda-Pesten, 1866-ban Bécsben.

Nagy bajjal szerezhettem magamnak egy vasútjegyet, s e képp szerencsés voltam julius 18-kán Bécsből elindulni s Buda-Pesten, Nagy-Váradon át Kolozsvárra érkezni.

A béke hamarább megköttetett, mint remélni lehetett; de időközben a legfőbb törvényszék át lön költöztetve Kolozsvárra; annálfogva legfelsőbb rendelvénynél fogva ott is maradt. A bécsi lakás tekintetéből rendelt szállásbér Kolozsvárott megszüntetett ugyan, hanem a hivatalállomási fizetése mindnyájunknak meghagyatott egészen.

Egészségem novemberben gyengülni kezdett s miatta már a következett hónapokban csak magam nagy megerőltetésével jelenhettem meg néha ülésekben.

1867-ben mártiusban kénytelennek éreztem magamat hivatalom folytatásától felmentetést és hat heti szabadságidőt kérni; mi megadatván e hónap 18-ától április 28-ikáig: ezen napról aztán beadtam nyugalmaztatásom iránti kérelmemet, leveleimmel kimutatván, miképp 43 éven és néhány hónapon folytonosan tényleges államszolgálatban voltam, s annálfogva a régibb és ujabb nyugdij-szabály igényelte 40 évet bővön kitöltöttem.

Kérelmem magyar miniszteriumnál lőn tárgyalva. Ferencz József urunk királyunk ez évi február 17-én kelt leiratával viszszaállitotta a magyar alkotmányt, s egyszersmind gróf Andrássy Gyulát miniszterelnökké kinevezvén, magyar miniszterium alakitására utasitotta, mi megis történt helybenhagyásával. Ő felsége pedig junius 8-ikán annak rende szerint magyar királylyá megkoronáztatván, magyar királyi igazságügyi miniszteriumának felterjesztése folytán, méltóztatott ezen 1867. évi september 8-kán kelt legfelsőbb elhatározásával 4200 pengő forint évi fizetésem megtartásával véglegesen nyugdijas állapotba helyeztetni, egyszersmind megrendelni, hogy hoszszas, hű és sükeres szolgálataimért legfelsőbb megelégedése és elismerése tudattassék velem.

Eképpi nyugdijaztatásomról az engemet illető okmányt vettem Nagy-Ajtán 1867-ben, november 7-ikén. *)

*) Az itt véget ért emlékjegyzetekben nehány jelentékeny sajtóhiba maradván, kérjük azokat eképpen kiigazitani: I. füz. 35 lap 21 sor Berecz helyett olv. Bencze; u. o. 34 sorban Bene helyett hasonlóképpen Bencze kell. 36 lap 1 sor Nemzetiségemről helyett [nemzetségemről. 46 .ap 6 sor batóthi helyett: Bárothi. Szerk.

Hálaünnepély
a jóltevők emlékére az unitáriusok kolozsvári főiskolájában
május 22-ikén 1873.

I.

Megnyitó beszéd
mondotta Benczédi Gergely, igazgató-tanár.

Tisztelt gyülekezet! Mint a korhadás lassu működése apránként felemészti nem csak azon természeti testeket, melyek a mi szemeink előtt hasztalanoknak, sőt károsoknak látszanak, hanem azokat is, a melyeket becseseknek és nélkülözhetetleneknek tartunk: úgy a feledékenység penészes csirái fokonként elboritják nem csak azon egyének emlékét, a kik embertársaiknak semmi hasznára sem voltak, hanem azokét is, a kik valamely magasztos eszmének vagy ügynek diadalra juttatásáért szellemi vagy anyagi kincseik egész öszszegét feláldozták.

Különösen vannak idők, t. gy., melyeknek nemzedéke, ámbár érzi, tudja és közvetlenül élvezi is az elődök gondosságának, nagy lelkü jótéteményének édes gyümölcsét: mégis közönyösségnek, hogy ne mondjam könyelmüségnek és hálátlanságnak megdöbbentő jeleit mutatja. — Valóban, ha mindenki egyedül a tapasztalás keserü sugallatára hallgatna, vajmi kevés lenne azoknak száma, a kik valamely szent ügynek szivökhőz forradását nem csak ajkaikon hangoztatnák, hanem tettel is megmutatnák.

Ámde valamint mindig voltak, ma is vannak, s én erősen meg vagyok győződve, mindig is lesznek oly igazi nemes jellemek, a kik nem hiu dicsvágytól ösztönöztetve, nem kortársaik vagy az utódok hideg tapsaira vágyva teszik a jót; kiket az érdemnek mellőzése, söt sokszor szándékos elhomályositása nemhogy lehangolna, sőt annál buzgóbb tevékenységre, annál nagyobb áldozatkészségre ösztönöz; ugy vannak és mindig is lesznek olyanok is, habár kevesen is, a kik jeleseiket tisztelik, nevöket hálával és kegyelettel emlegetik.

Igaz, hogy néha még ezen kevesek száma is csak nem egészen elapad; de biztat a remény, hogy valamint a természet működése is oda irányul, hogy az ártalmast is hasznossá változtassa, s a szemeink előtt megsemmisülni látszó testek koporsóját is csak uj parányok illatos bölcsöjévé alakitsa: igy a netalán hálátlan nemzedék romjaiból is kétségkivűl mindig egy hálásabb, egy kegyeletesb csirája fejlődik ki; mert a mi jó, az meg nem semmisülhet, annak örökre fenn kell maradni.

T. gy. Ha még a titkos, a sokaságtól nem is gyanitott jótéteménynek is nemzedékről nemzedékre mutatkozik üdvös hatása, éppen ugy, mint az ajkainkon kibocsátott leggyöngébb fuvallat sem enyészik el eredmény nélkül, hanem meszsze terjedő hullámokat vet a levegő rétegeiben: akkor mit mondjunk az oly nagyszerü áldozatokról, a milyeneket egy Zsuki László, Augusztinovics Pál, Koncz János és a többi hozzájok hasonló nemes lelkü emberbarátok közöttünk tettek. Ők azok, a kiknek köszönhetjűk, hogy egyházunkat és iskoláinkat az idők förgetegei el nem seperték. — Ők azok, a kiknek emlékére tartja ifjuságunk minden 5-ik évben ezt az ünnepélyt, nem divatból, nem fitogtatásból, hanem a legőszintébb hálának és kegyeletnek édes érzésétől indittatva; mert tudja, tudnia kell, hogy csak az a nemzedék méltó a jó téteményre, csak a méltó a szabadságra és az életre, mely a jótéteményt nem csak élvezni, hanem meghálálni is kész és képes is.

Nemes lelkü jóltevőink nemcsak e néma falakba s a tudománynak ebben felhalmozott kincseiben emeltek magoknak örök emléket, hanem bevésték azt hitfelekezeteink minden tagjának keblébe s hogy hálánk és köszönetünk együttes nyilvánitását, a kényszeritő körülmények meggátolhatják ugyan, de végképpen elnyomni sohasem fogják, bizonyitja e mai emlékünnepély is, mely nemzeti szabadságunk napjának ujabb feljövetele óta, Isten jóvoltából, már a harmadik, s melyet midőn ezennel megnyitok, az ifjuság érzelmei tolmácsolására felszólitom isk. főnök, Barabás Lajost.

II.

Emlék-beszéd.

Mondotta Barabás Lajos, iskola-főnök.

Jelige: Viszszaemlékezés mult idők leánya, te maradtál nekünk. Kölcsei.

Az emlékezet a Muzsák anyja, és mi a Muzsáknak szentelt e hajlékba öszszegyültünk, hogy ez édes anyának — az emlékezetnek — ünnepet szenteljünk. Hol a toll, mely leirhatná azokat a nemes érzelmeket, melyek e pillanatban szivünket dobogtatják, keblünket dagasztják? Hol a szó, mely méltón kifejezhetné azokat az alkalmi gondolatokat, melyek elménkben szünet nélkül váltogatják egymást? A toll, a szó erőtelen; de mi mégsem hallgatunk, nem hallgathatunk. Ha mi nem beszélnénk, ezek a kőfalak beszélnének helyettünk. Sziveink telve vannak érzelmekkel: hadd beszéljen a sziv teljességéből a száj. Gondolataink űzik, kergetik egymást: hadd legyenek azok szavakba öntve. Ragadjuk kezünkbe tehát az emlékezet fáklyáját és annak fényénél a mult idők kietlen éjjelén keressük fel azokat a ragyogó pontokat, melyek nemcsak iskolai és egyházi, hanem édes hazánk életében is oly gyakran világitó szövétnekül szolgáltak, keressük fel azokat a bemohósodott sirhantokat, melyeknek jéghideg göröngyei, a szabad eszmékért egykor melegen, forrón, lángolon dobogott sziveket takarnak; keressük fel azon nemes keblü, áldozatkész emberbarátok szellemeit, „a kik éltökben anynyi jót tehettek, hogy velök ki nem halt szép emlékezetök.“

Jertek, menjünk mindnyájan, keressük fel őket. Az emlékezet világa áttör időn s enyészeten. Nem tévedünk el!

Jöjjön velünk az is, ki kétségbe vonja, hogy virulna ma is az emberi szivben a hála virága s győződjék meg tévedéséről.

Jöjjön velünk az is, ki az elődök emlékeérti lelkesedést csak pillanatnyi, szalmatüzként ellobogó lángnak állitja: tekintsen szét az utódok lelkesült arczain, a képzelet szárnyain szálljon viszsza a multba, s ha öszszehasonlitotta a mai napot a régen elmult napokkal, könynyen be fogja látni, hogy állitásának nincs alapja.

Jöjjön velünk az is, ki az ifjuságot megvetőleg azzal vádolja, hogy csak a jelennek él, a multról hamar elfeledkezik és a jövőre éppen nem is gondol; s midőn tanuja lesz annak, hogy az ifjuság nem hálátlan, midőn tanuja lesz annak, hogy az ifjuság jóltevőiről

nem szokott elfeledkezni, s ha egyébbel nem, szive legszentebb érzelmeivel, lelke rajongó szeretetével áldozik azoknak, s a jóltevők által teremtett alapon s azok szellemében a magán- és közjó buzgó munkássaivá törekszik magát kimivelni: meg vagyok győződve, hogy vádját viszszavonandja.

Jöjjön velünk az is, ki az unitáriusokat elfogultsággal, önzéssel akarja gyanusitani, s midőn látni fogja, hogy mi eldődeinktől öröklött szeretettől vezetve, rágalmazóinknak és elleneinknek — még azon sirok felett is, melyeket nagyrészt ők készitettek jeleseink számára — készek vagyunk békejobbot nyujtani: tökéletesen hiszem, hogy megilletődve viszánozza békés érzelmeinket.

Jöjjön velünk átalában mindenki, a kinek valami vádja vagy gyanuja volna velünk szembe, jöjjön velünk ma! De még sem! Ne jöjjön! mert az ilyen csak zavarná ünnepélyünk méltóságát s a méltatlan vádak és gyanusitások megujulása miatt lelkesedésünk nem volna teljes, nem volna egész, nem volna öszszhangzatos.

Hanem jöjjetek ti, kik a szépért mindig lelkesültök; jöjjetek ti, kik a multat tisztelitek, hogy jövőtök legyen; jöjjetek ti, kik a szellem fegyverével harczoltak, s hogy erőt e harczra az ismeret és tudás forrásából meritettetek, nagyrészt azoknak köszönhetitek, kiknek emlékére ma szivünk oltárán a hála és tisztelet tömjéjét füstölögtetjük.

De miért is e biztatás! Szükségtelen az. Hiszen itt vagyunk, eljöttünk ez ünnepély méltóságához illő, felemelő érzelmekkel. Eljöttünk, itt vagyunk s

„Emlékünkbe felvonul
Három század képe.“

Oh e három század lefolyta alatt sok derü és boru váltokozott az unitárismus egén, sok öröm- és gyásznapokat éltek át elődeink!

Az unitárismusnak, magával a keresztény vallással egykoru eszméjéhez, még a reformatio alkalmával sem tudott felemelkedni az emberiség nagyobb része. A bérczes kis Erdélyé a dicsőség, hogy a kereszténységgel született szép eszme keblében ujból feltünt. A bérczes kis Erdélyé a dicsőség, hogy az unitárismus halottaiból feltámadott. Mert mig Laelius Socinust és többi társait saját hazájokból, Olaszhonból és még oly országokból is, hol a reformatio zászlója már lobogott, a szent háromság tagadásáért a szabad vizsgálódás, öntudatos hit és a lelkiesmeret szabadságának hirdetéséért száműzték: Erdély ölelő karokkal keblére fogadta a

szabadság bajnokait, hogy eszméiket, mint a jövő áldásos magvait szabadon elhinthessék földébe. A mag jó földbe hullott. A hit, remény és szeretet élő vizével öntözve, terebélyes fává növekedett A szabad eszmék dús lombozata árnyékba boritotta a tudatlanság és babona addig napfényen űzött mystificatiót. Az egyenlőségnek, a fa e virágkoronájának terjengő illatárja, a szabadeszméknek azon elömlő gazdag szinpompája, megdöbbentette a zsarnok hatalmat. És a zsarnok hatalom a babonával és tudatlansággal szövetkezve, meginditotta az élethalálharczot az unitárismus amaz élőfája ellen, melynek gyökerei a szivek mélyéből nőttek ki és lombkoronája az égig ért.

Oh menynyi nyomorgattatás, üldöztetés és szenvedés jutott osztályrészetekül nektek, az unitárismus megdicsőült martyrjai; menynyiszer vérezhetett szivetek, midőn hitetekre, gondolataitokra lánczot akartak tenni, midőn a dézsi hirhedt országgyülésen (1638) hitetek kristály tiszta forrásának megzavarását türni kényszerültetek; menynyiszer hullathattatok keserü kőnyeket lelketek mély fájdalmában, midőn tapasztaltátok, hogy ki vagytok zárva még az édes haza szolgálatából is; midőn látnotok kellett, hogy művelődésteket meggátlandók, elvették iskoláitokat, el templomaitokat, nyomdátokat (1716. márcz. 31.). De félre e sötét képekkel, hiszen emlékünnepet ülünk. Az árny szükséges volna ugyan a kép kidomboritásához, a fényes erények még tündöklőbbé tételére, de nem volna alkalmi, mert ki tudja: hátha a fájdalmas viszszaemlékezések könyeket csalnának szemeinkbe, és e könyeken át ragyogó alakok helyett, csak muló-szivárványféle képeket szemlélhetnénk. Vessük a feledés fátyolát a fájdalmas multra, mert hiszen

„Gyászos multnak viszszagondolása
Elviharzott kinnak sarjadása.“

Elmélkedjünk inkább — a szép jelennek, a melyben élünk, és a még szebb jövőnek, a melyre kilátásunk van — megteremtőiről.

Ők nagyot, szépet, istenit alkottak!

Az unitárismus megalapitói csak hamar tulszárnyalván a reformatió áramlatát és álláspontját, a vallásos hitre és vallásos életre nézve oly elvek és nézetek érvényesitésére törekedtek, a melyek midőn az emberi lélek és sziv vágyait kielégitik, az emberi szellem, a józanokosság és vizsgálodó, elmélkedő értelem követeléseinek is megfeleljenek, hogy ez által felszabadittatván az emberi szellem

a középkor korlátolt felfogása és előitéletei által reávetett békoktól, az ember a tekintély tisztelete helyett az öngondolkodás- és önmeggyőződésre legyen utalva s annak követésére jogosittatva. Ezen elvek és nézetek kifejtésén és terjesztésében fáradoznak napjainkban is a felvilágosodott vallás, az öntudatos hit szabadgondolkodásu hivei a polgárosult nemzetek között mindenütt, habár különböző nevek és zászlók alatt.

És midőn a mi eldődeink az észszerü szabad vallás megalapitásán munkálkodva, átlátták, hogy az oly növény, egy olyan virág, mely csak az értelmesség, a szellemi miveltség földében, a tudomány ápoló kezei között virul és terem gyümölcsöket: egy uttal és egy idejüleg a tudományok az értelmesedés és lelki müveltség fejlesztésében is fáradoztak, tanintézeteinket, mint meganynyi erődet tekintették, a melyekre a józan szabadság, a szabad hit és vallás érdekében folytatott küzdelmükben biztosan támaszkodhassanak.

Az ifjuság tudományos növelését a jövő zálogául tekintették; áldozataikat nem a vallás külső pompájának fejlesztésére, nem csillogó papi méltóságok teremtésére, hanem a tanintézetek javitására, gyarapitására tették minden időben, azon szép czélból, azon nemes szándékkal, hogy a józan értelemmel és szellemi miveltséggel párosult tudomány által támogatott öntudatos vallásos hit igazi keresztény életet biztositson egyház községünk kebelében.

Erre törekedtetek ti az unitárismus zászlóvivői, megdicsőült bajnokok s most már anynyiszor meghiusulni látszó tervetek és reményetek megvalósulásához közeleg. Titeket íllet az utókor hálája és magasztalása, mert a hitet, lelkiismeretet és gondolatot szabaddá tettétek; tiétek a borostyán-, a babér-, a borostyánkoszoru, mert az egyenlőség, testvériség és szabadság szent elveiért nemcsak lelkesültetek, hanem „megfogyva bár, de törve nem“ lankadatlanul küzdöttetek és lelkesülten áldoztatok. Vajha ez ünnepélyes pillanatban megjelennétek mi közöttünk! Vajha szellemszárnyakon körüllebegnétek minket! Ohajtanánk látni titeket, hogy valamint Phidias isteni szobrai látására önkénytelenül kiegyenesedik a szemlélő, ugy mi is titeket csodálva, törpeségünket és önzésünket beismerjük s hozzátok emelkedhessünk! De mi ez? Mintha látnám az unitárismus karácsoni ünnepén a bölcső mellett a korát túlhaladó szabadelvü fejedelmet, János Zsigmondot (1540—1571) állani.

Mintha hallanám az igazság és szabadság rendületlen bajnokát, Dávid Ferenczet (1566—1579) ott tordautcza szegletén, egy kerek köven, beláthatatlan népsokaság felett, a szivek és velők megoszlásáig ható, elragadó ékesszólással beszélni, s mintha hallanám a kolozs-ó-vári hires főiskolában a vallás tiszta fogalmait terjesztő tanitásait s a téveszmék rögzött tömegeit romboló éleselmü feszegetéseit. Mintha látnám a 16-ik és 17-ik század anynyi tisztes püspök, tanár, lelkész és világi dicsően működött szellemek között kiemelkedetten Szentábrahámi Mihályt, (1737—1758) midőn mint vállain egeket tartó Atlász, egy személyben igazgató, tanár, lelkész, főjegyző és püspök élethalálharczot küzd az unitárismus létezhetéséért, midőn megmenti egyházunk már el-elsülyedő hajóját s lesz annak második megalapitójává. Ott látom e nagyok és dicsők sorában a magyarhaza egyik legősibb nemzettségü főnemesét, Zsuki Lászlót, (1741—1792) a kit nagyszerü áldozattétele, a „Muzsáknak és erényeknek“ szentelt hajlék, lelki hazánk, unitárius anyaszentegyházunk legfőbb nemesévé tett. Ott látom a nemeslelkü Augusztinovics Pált (1763—1837), ki nagyszerü hagyományával, hazánk ujjá születési korszakában, midőn a segély oly várva-várt volt, nemcsak segitett egyház állami életünken, hanem jövőre nézve is erősitette erkölcsi bizalmunkat. Ott tündöklik a sokat munkált és sokat szenvedett lelkes székely, Bölöni Farkas Sándornak (1795—1842), ott a közelebbről elhunyt n.-ajtai Kovács Istvánnak († 1872. jan. 14.) alakja, az ők nagy és örökbecsü könyvtáruk örökké hirdetni fogják hazafiságuk és nagyságuk emlékét. Ott látom a művelődési és tanintézeteink buzgó pártolóját, Gedő Józsefet (1778—1855), a közügyekért élő-haló Fejér Mártont (1812—1865), Jobbágy Andrást, a Konczokat, Szász Gergelynét és a gyémánt tiszta jellemü egyszerü tanárt, Mikó Lőrinczet (1806—1872). Ott látom még egész hoszszu sorát jóltevőinknek, „a kik nem csak arról gondoskodtak, hogy éljenek; hanem hogy nemesen éljenek.“ De ki győzné azokat névszerént mind előszámlálni? Ki győzné tetteiket s azoknak az általános művelődésre kiható eredményeit elmondani? Oh akkor csaknem minden unitárius embert meg kellene emlitenem, mert mindenikök lelkesült és tett; mindeniköket a szeretet szent érzelmei vezették. Ez isteni szeretetök teremtett, alkotott. Ez isteni szeretetök által halhatatlanokká lettek.

A ki szeretetet vet, szeretetet arat, azt mondja a példabeszéd, s ez minden esetben igaz is volna, ha a vetés és aratás közti idő gyakran nem nyulnék oly hoszszura. Hányan vannak, a kik vetettek s nem arathattak; hányan vannak, a kik elültették a rózsafát s más szedte le a rózsáját; hányan vannak, a kik a szeretet melegével ápoltak valamely szent eszmét vagy nemes czélokra törekvő intézményt, és hozzákötött szép reményeik valósulását nem érhették meg. A nemesen érző sziv a munka közepén megszünt dobogni, felette sirdomb emelkedett, a temetésre hivó harang érczszózata elnémult, a gyászmenet eloszlott . . . . és itt vége volna-e mindennek? az érdemnek a felejtetés lenne-e jutalma? Nem, nem! Még a herostratusok sem feledtetnek el, hát a kik az erény útján járva lettek nagyokká, hogy halnának meg! „Halott csak az, kit elfelejtenek". Ők halhatatlanok!

A művel, a munkával, a mit az ember e rövid élet folytában véghezvisz, mindig emlékoszlopot állit magának. A lélek, melyet a szülő gyermekébe lehell; a szellem, melyet az ember környezetében elterjeszt; a nagylelküség, az áldozatkészség, a melylyel az ember a kor felvilágosodott eszméit segiti győzelemre, vagy a nagyratörő tanuló ifjuság művelődését mozditja elő, mind meganynyi emlékkövek, melyek időről időre, nemzedékről nemzedékre hirdetik alapitójuk emlékét. És az ily emlék felette becses az élőnemzedékre nézve. A fenséges példa követésre vonz. Hova kell pedig követésre méltóbb példánykép azoknál, kik éltökben a legszentebb eszmékért lelkesültek, küzdöttek és áldoztak. Ha lelki nagyságot látunk, mintegy szárnyakat érzünk magunkon, hogy hozzájok emelkedhessünk; ha szilárd akaratot látunk, a czélunk elérésében hátráltató akadályok alig észrevehetőkké törpülnek; ha lelkesült arczok jelennek meg előttünk, keblünk hidegsége azonnal oszlani fog; ha igazságért küzdő lebeg előttünk, megborzadunk az igazságtalanságtól; ha hazáért, egyházért, szóval közügyért áldozót látunk, menynyivel szivesebben szedjük elő filléreinket. Dicső elődöknek, ha emlékök tiszteletben tartatik, törpe utóduk nem lehet. „Csak sast nemzenek a sasok, nem szül gyáva nyúlat Nubia parduczcza".

Sasok voltatok ti is az unitárismus bajnokai, kik most szellemszárnyakon körüllebegtek minket. Sasok voltatok — a szabad eszmék égi honában lebegő sasok. Futottatok és nem fáradtatok, jártatok és nem lankadtatok, szerettetek és nem csüggedtetek. Az emlékoszlop, melyet az unitarismus kebelében állitottatok maga-

toknak, örökön örökké fogja hirdetni lankadni nem tudó szereteteteket, csüggedni nem tudó bátorságtókat. Az öreg és az ifju, a férfi és a gyermek, kik mindnyájan érezték és érzik meszszekiható munkásságtok eredményét, szivökbe zárva legszentebb emlékeik közt őrzik neveiteket.

Ti nem vagytok, nem lehettek elfeledve. Még ha akarnánk sem tudnánk nem emlékezni reátok. Hiszen ha anyaszentegyházunk bármely épületébe lépünk be, mindenütt a ti neveteket látjuk: a könyvtárak, az alapitványok, a padok, a szószéktakarók, s még a kövek is a ti kegyeletes emléketeket tárják előnkbe. Ti nem fogtok elfeledtetni, ti éltek az édes haza emlékében, melynek egész éltetöken át hű napszámosai voltatok, éltek az unitarismus emlékében, melynek anynyi balszerencse között fentartó oszlopai voltatok, éltek a hálás utódok emlékében, kiket szellemi gyermekeitekül fogadtatok. Kő nem jelzi ugyan mindenitek nyugvó porait, de feliratlan emléketek él sziveinkben, ti halhatatlanok vagytok!

Halhatatlanokká tettétek magatokat reánk, az erdélyi unitáriusokra nézve ti is a szabad Angliának és Észak-Amerikának szabadszellemü unitáriusai! A rokoni szeretet melegével mind az anyagi, mind a szellemi téren nekünk hozott s már gyümölcsöző áldozataitok lángoló betükkel vannak beirva egyházunk aranykönyvében. Fogadjátok a távollevő, a rólatok soha el nem feledkező testvérek hű üdvkivánatait!

A szeretet Istene áldjon meg titeket is, kik a jelenben munkálkodtok a körül az oltár körül, melyet a dicső elődök anynyi küzdelem közt tarthattak fenn.

Dicső a hazáért és egyházért m e g h a l n i, de még dicsőbb azért é l n i. A példák előttünk vannak. Kövessük!!!

III.

Nagy-Solymosi Koncz János élete és alapitványai.

Olvasta Derzsi József, pap és tanár.

A jelen a multon, a jövő a jelenen alapszik. Az egyház és nevelés ügye mostani állásának, melyet nagyon kétségbeejtőnek a körülmények kellő számbavétele mellett nem nevezhetünk, alapkövei a multban vannak lerakva; sokan munkálkodtak annak gyüjtésében, sokan vetettek a jövőnek, hogy legyen mit arasson, mivel erősödjék, haladandó a haladó idővel; sokan, kik csupán keblök szent ihletéből tettek és áldoztak, nem számitva az utó kornak magasztalására, kiknek nevei talán feledésbe mehetnek egyenként, de tetteik nyomán eme nagy jelentőségü egyetemes czim alatt „Nemesek“ a történet híven őrzi. A közelebbi és távolabbi, sokszor borus multban sok ilyen név világol; azokról habár röviden, nehány vonásban is megemlékezni: a híven harczolt vitézekre nézve kegyelet, ránk nézve erő és buzgalom forrása, útmutató. Igy olvad öszsze mult és jelen egymásra ható egészszé. Ha ők tetteiknél fogva élnek és munkálnak a jelenben is, mi az emlékezés által kell hogy éljünk a multban is. A számtalan csillagoknak csak igen kevés része ismeretes név szerint, habár mindenik világol — a nagyobbak pályáját, természetét, különböző viszonyait egyre ismertetik, valamenynyit lehetetlen, a nagyobbak képviselik a kisebbeket is, a nagyobbak ismerete fogalmat ád az egészről.

Nekem jutott a szerencse, hogy egyházunk hű munkását, kinek neve közel fél század óta ismeretes, az adatok csekély és sokszor ellenkező volta miatt, bár hiányos rajzban is felmutassam.

E hű munkás Koncz János.

A városfalvi ekklézsiának régi anyakönyve, melybe születési éve bé lehetett irva, a mult század utolsó negyedében elégett; néhai Koronka József, székely-kereszturi igazgatótanárhoz intézett, 1837-ben december 10-kén kelt, saját kezü leveléből kivehetőleg 1775-ben november 11-én született *) Udvarhelyszékben, Városfalván, hol atyja Koncz János iskolamester volt; anyja, némelyek szerint városfalvi Zoltán Judith, mások szerint Zoltán Zsuzsánna; anynyi bizonyos, hogy Zoltán leány, mely család ott ma is fennáll. Testvérei voltak: József, később egy ideig szentmihályi iskolamester;

---

*) Nem sokáig élhetek, mert 62 évet betöltöttem 11-a Nov. 1837. s. k. lev.

Sámuel vagy György, borbándi birtokos (mind kettő fi-utódok nélkül halt el); Klára, neje Koncz Mártonnak, ki előbb ny. gálfalvi levita, azután a boldogaszszonyfalvi, végre ravai pap és kereszturi esperes volt, és Judith, Barabás Ferencz, fiatfalvi pap neje.

A három fiuval és két leánynyal megáldott iskolamester csekély jövedelméhez képest igyekezett mind az öt gyermekének nevelést adni; mind a három fiu végzett ember volt. Mielőtt Jánost pályáján követni kezdenök, érdekesnek tartom a családra nézve két élő személy hitelt érdemlő tudósitása alapján némi tájékozást adni, anynyival is inkább, mert ez a későbbiekre is igen sok tekintetben világot vet.

A 17-ik században, a Rákócziak idejében, magát N.-Solymosról irt Koncz Boldizsár, parajdi kamaraispán volt, kinek Incze Katával való házasságából 7 fia született, kiknek egyike Boldizsár, mint erdélyi unitárius püspök 1684 aprilis 16-án halt meg. A kamaraispán többi fiai, megosztozás után, részint Nagy- részint Kis-Solymosban telepedtek meg. A nagy-solymosi ágból Udvarhelyszéken többen királybiróságot és főjegyzőséget viselvén, mikor 1753-ban a székelyeket is adó alá vetették, mint nagy birtokosok, s talán mint primori ranguak, adómentesek maradtak, a Kis-Solymosba telepedett Koncz fiak maradékai pedig nagyon elszaporodván, mint kis birtokosok adó alá estek; ezen kis-solymosi nemes székely ághoz tartozik a Koncz János családja is, habár ő maga nagyon ragaszkodott a nagy-solymosi ághoz, s habár helybeli főiskolánk 1729-ben kezdődő s az 186⁷/₈-iki tanévben bezárt anyakönyvében 463 szám alatt igy van is beirva: Joannes Koncz de Nagy-Solymos, mit bizonyit az a körülmény is, hogy Kis-Solymosban volt nagyobb birtoka, mit ottani rokonainak hagyományozott. E kevés kitérés után vegyük fel ujra a fonalat.

Koncz János Városfalván kezdette tanulását az édes atyja vezetése alatti elemi iskolában, s ugy látszik, hogy atyja több évig tanitotta otthon a szülői háznál, várván az időt, midőn a fiu saját erején is képes legyen fentartania magát; 13—14 éves korában már Toroczkón volt, mert az ottani párticula jegyzőkönyvében 1789-ben az alumnusok között neve előfordul. Hogy a toroczkói aliskolában hány évet töltött, bizonytalan, de anynyi bizonyos, hogy az ottan nyert benyomások igen nagy befolyással voltak egész életére, késő vénségében is édesen és nagy kegyelettel emlékezett

ott töltött éveire viszsza. Itt saját erején kellett megélnie, atyja szegénysége miatt legfennebb változóval láthatta el. Az emlitett jegyzőkönyvben a neve után álló jegyzés szerint a tordai iskolába ment, melyet azelőtt 30 évvel még nagybátyja K. S. Koncz Boldizsár igazgatott. 4—5 év multán 1794-ben már a kolozsvári főiskolában van, s a fennebb emlitett jegyzőkönyv szerint: fit Togatus 1-a martii. Ugyan e jegyzőkönyvben a neve után álló későbbi bejegyzés szerint 4 évvel később 1798-ban a conjugisták köztanitója és exactor, 1799-ben pedig a rhetorok p. pr. és senior Pakei József igazgatósága alatt. Hogy tehetséges és nagy szorgalmu tanuló volt, az nem csak kor- és tanulótársai elbeszélése által maradt fenn mai napig, hanem mutatják imént emlitett iskolai hivatalai is, melyek kivált abban az időben kitüntetések voltak, és még egy más körülmény, melyet nem sokára megemlitendő leszek.

A szülői ház elhagyása óta saját erejére levén utalva, iskolai pályájának vége felé ugy áll előttünk, mint próbált, edzett ember, a minőről mondani szokták, hogy a jég hátán is megél. Ugy látszik, hogy a seniori hivatalt egymás után 2—3 évig viselte, folytonosan nagy szorgalommal készülvén egy magasabb czél elérésére. Az iskolában többek között magán tanitója volt Szentiványi Dánielnek a pár év előtt elhalt Szentiványi László édes atyjának. A nemes lelkü s fia jövőjén egész odaadással csüngő atya minden módon jutalmazni akarván Kocznak fia nevelése és oktatása körüli fáradozásait, a szokásos tiszteletdij mellett alkalmat nyujtott a tanitónak, hogy nélkülözéssel gyüjtögetett nehány ezüst huszassát hasznos befektetések által gyümölcsöztethesse és gyarapithassa, tulkokat vásárolt, Szentiványi teleltette, nyaraltatta, egy-két év mulva eladván, többet vett; igy gazdáskodott egyfelől; másfelől pedig azt is beszélik, hogy mint iskolafőnök kivette haszonbérbe az iskola pinczéjét, hordókat szerzett, a külvárosiaktól idejekorán sok szőlőtermést vásárolt, maga leszürte, szóval borkereskedést inditott, s hogy ez annál jövedelmezőbb legyen, a külvárosban egy alkalmas házas telket vett, és ott mérette saját borát és tartotta hámas lovait.

Ez időre esik Magyarország ébredése; József császár intézkedései felkeltették a nemzeti önérzetet, a haladás lelke megfuvalt, hatását főként az ifjuságnak kellett érezni; másfelől a protestantismus nyomását megszüntették, legalább szinleg az 1791-iki articulusok, a csaknem halálra szorongatott unitárismusra nézve is fel kezdett tetszeni a százados éj után egy új élet hajnala.

1789 óta egész Európa figyelme Francziaországra volt irányulva, a franczia eszmék villámfolyam gyanánt járták át a középkori elavult intézmények moha alatt tespedő, már-már késő vénségre jutott, mankón járó Európát; földrészünk már keresztülment a franczia forradalom vérkeresztségének egy részén, mintha az itélet napja közelgetett volna, mely mindenkiben komoly gondolatokat ébreszt. E megrázó viharból egy kedvező, új életet hirdető szél lengedezett az unitárismus megrongált élőfája felé, az ifjuság nagy terveket forgatott agyában, még a gyenge is erősnek érezte magát, éjet napot öszszetett, készült, hogy legalább mint közvitéz becsülettel megállhassa helyét a kezdődő új világ küzdelmei között.

A halhatatlan Zsuki László már ismeretes hagyománya képesitette egyházunkat arra, hogy a szükséges épitkezéseket megtehesse. Ez iskola, melyben jelenleg innepet szentelünk a Koncz főnöksége idejében kezdett épülni s haladott nagyon sokra.

E körülmények kétségen kivül nagy hatással voltak a tehetséges, magas, erős, szép termetü Koncz fogékony lelkére is. Elhatározta magát, hogy erőit és tehetségeit az egyháznak szenteli, annak az egyháznak, melynek élén másfél századdal előbb a hivatalára büszke Koncz Boldizsár fényeskedett, melynek tordai iskolájában félszázad előtt egy másik Koncz Boldizsár buzgolkodott és virasztott a nemzetiség és unitárismus csirái felett az elnyomatás nehéz éjszakáján, melynek oltárára páratlan áldozatát Zsuki éppen alkalmas időben, az ő szeme láttára most tette le. Ajánlatot tett, hogy elfogadás esetén, saját költségén, fogja magát külföldi egyetemeken tanárságra kiképezni, az ajánlatot a főtanács elfogadta, ő minden fennebb emlitett ingóságait eladván, 5000 ezüst huszast tett zsebébe, s 1801. vagy 2 őszén már utban volt P. Horváth Károlylyal, a ma élő Gábor és Kálmán nagyatyjával együtt. Bécsben állottak meg s iratták bé magokat az egyetemre. Hogy menynyi időt tölthettek itt, azt meghatározni nem tudom. Horváthtal együtt laktak; egyszer meghasonlottak, állitólag azért, hogy Horváth tőle holmi szolgai teendők teljesitést követelte, Koncz zsebére ütött és elvált tőle, németországi egyetemekre szándékozván menni, de utlevelet nem kaphatott. Ez eset után hire indult, hogy a francziák Bécset szándékoznak ostrom alá fogni, ő tehát Bécsből haza felé indult gyalog. E pedig történhetett 1803-ban.

Koncz tehát 1803-ban, oktober vagy november havában Pozsony felé gyalogolt, ut közben Pozsonytól nem meszsze egy öreg

ur akar felülni egy kopott bérkocsiba, ő is felugrik az ut széléről, hova pihenni ült volt le és segédkezik; az utast meglepi ez előzékenység, kilétét kérdezi, maga mellé ülteti, egy pozsonyi vendéglőbe szálnak, az ő számára is szobát rendel, költségeit fedezi; utközben lebeszélte Konczot külföldre menési szándékáról, biztatja, hogy menjen gazdaságot tanulni Keszthelyre, ő ismeri az igazgatót s ajánlani fogja. Koncz hajlandó, másnap utban volt Keszthely felé, az ur ajánló-levelével zsebében. Pártfogója nem ismertette meg magát vele. Mikor az igazgató a levelet felbontotta, akkor tudta meg, hogy Festetics gróf, — valószinüleg György — volt. A gróf teljes ellátást és ingyen tanitást rendelt számára keszthelyi nagy hirü Georgikonjában.

E véletlen szerencse éppen alkalmas pályát nyitott meg előtte. A mint az eddigiekből kivehető, nagy előszeretettel viseltetett a gazdászat iránt. Bérczes hazájában a tudományos gazdászat ismeretlen volt. A testvérhonban a mult század második felében alapitott keszthelyi Festeticsféle, a szentmiklósi Nákóféle, s a Szarvason Tetsedik Sámuel év. lelkész által alapitott gazdasági iskolák már virágzottak, a tanulók száma évről-évre gyarapodott, Erdélyből még senki sem fordult meg ez intézeteken, ő volt az első, ki a gazdasági tudományokat elvégezve, 1—2 év multán 30—31 éves korában, mint szakember jelent meg Erdélyben. A meghivások egymást érték a nagy birtokosok részéről, egyelőre nem fogadott el egyet is, még tanulni akart, hogy teljesen el legyen készülve ama titkos nemes czélja és vágya megvalósitására, mely ifju korát, sőt egész életét jellemzi, s melyet mint gyermek kifejezett toroczkói tanuló korában. Egy nyári szünidő alkalmával ugyanis József testvérével együtt hazament, atyja többször megszidta élhetetlennek, semmirevalónak a rokonczátlan fiut, s ő egyszer igy szólt a félve szeretett atyához: b e l ő l e m, h a I s t e n m e g s e g i t, u r l e s z. A zavaros idők feltartoztatták, nem léphetett ősei nyomaiba, most más uton akart méltó lenni azokhoz. A maros-vásárhelyi kir. táblán cancellistának esküdt fel, s mint itélő - mesteri, akkor ugynevezett continuus a jogi tudományokat elvégezvén, ügyvédi oklevelet nyert, s fel is esküdött 1806-ban a szentmártonnapi perioduson, de ügyvédséget soha sem folytatott. Ez időben szándéka volt megnősülni, de valami nagybátyai reflexiók anynyira viszszaijesztették vagyis boszantották, hogy a viszony felbomlott, s többé nem volt kedve. Vagyona ekkor is szép lehetett. Egész életében takarékos volt fösvénység nélkül,

egyszerüen és olcsón, de csinosan öltözködött, magatartásán bizonyos nemes büszkeség ömlött el még hajlott korában is. Magának kényelmet és jóllétet szerzett pazarlás nélkül, vagyont teremtett igaz úton, szorgalmas, kitartó munkásság által, mire magasabb világnézete, sok oldalu tudományos készültsége, számitó, speculativ észjárása, vállalkozó szelleme és tiszta jelleme képesitették is. Egyike volt ő azoknak, a kik érzik és tudják saját értéköket s azt érvényesitik is, a nélkül, hogy gőgösök s mások elnyomói volnának. Alapja volt önérzetének, mint a ki nagy részben saját erején képezte ki magát.

Az ügyvédi oklevél megnyerése után elfogadta a Lázár grófi család meghivását és átvette a gyalakuti s a hozzá tartozó jószágok kezelését és igazgatását, mint jogügyi és jószágigazgató. A birtok megelevenedett keze alatt, a környék gazdaközönsége iskolába járt hozzá, az udvarház körüli jegenye sorok ma is beszélnek róla.

4—5 évig lakott Gyalakután. A sokak által különcznek s talán eszelősnek állitott gróffal nem tudott megegyezni, beadta lemondását, a gróf erősen kérte a maradásra, Koncz nem tágitott s 1816-ban már Algyógyon volt Kun Zsigmond grófnál hasonló állomásban. Egyszersmind kivette haszonbérbe a szomszéd csigmói 4—500 holdnyi jószágot is. Éppen ez időre esik a még ma is emlegetett nagy éhség, melyet 3—4 évi terméketlenség és a közlekedési utak hiánya idézett elő, s melynek enyhitésére maga Ferencz király nejével, a mult hóban Bécsben elhalt Károlina Auguszta királynéval személyesen megjelent Kolozsváron, s ezereket osztott ki az éhen halásra jutott nép között. A mint beszélik, Kocznak sok gabonája volt bészerezve még cancellista, s gyalakuti jószágigazgató korából. A piaczi árak nagyon magasak lévén 16—20 forinton kelt a buza vékája, s örömest vették, csak legyen. — Koncz vagyona nagyot nőtt, habár sokat osztott szét ingyen a nép között, különösen Algyógyon és Csigmon, a mit ma is hálásan emleget a nép. A csigmói jószágot, melyhez tartozott 25 jobbágyon kivül az egész falu, nehány év mulva megvette Kun gróftól; mi áron, meg nem mondhatom. Oda költözött lakni. Mint csigmói birtokos megvette a közeli Szászvároson egy becsületes magyar embertől — mint tudósitóm irja — a postamesteri jogot két szép telekkel, azokon levő épületekkel, s minden a hivatalhoz szükséges kellékekkel együtt 30 ezer ezüsthuszason, — kevéssel később a vá-

ros határán egy szép nagy rétet 25 ezer ezüsthuszason. — Hunyadmegye mint birtokost, s jogilag is képzett embert, megválasztotta táblabirónak.

Az 1848-iki események neki is sok kárt okoztak, az oláhság csaknem minden vagyonát elrabolta, s hogy ő maga is életben maradt, egy hű szolgájának köszönhette. Ugyanis a magyarok Jánk táborát a havasra felszoritván, az ide legközelebb fekvő Csigmóról kényszerült volna e tábor magát rablás utján is élelemmel ellátni, a mi meg is történt volna, ha birájának tapintatossága, hihetőleg az ő utasitása következtében, a gabona pénzen való kiszolgáltatása által meg nem akadályozza, mi okból Koncz az oláh tábor titkos élelmezésével vádoltatván, a magyar kormány mint árulót kötél általi halálra itélte, mely alól azonban maga igazolása után fölmentetett 300 frt pénzbirság lefizetése és vérbiróság vállalása feltételével. A körülmények változván, e hivataláért az osztrák kormány, minthogy nehány oláhot, kik védtelen és elbetegesedett honvédeket vertek agyon, felakasztatott, 2 évi sulyos várfogságra itélte, s birtokait confiscalni akarta, mit azonban okossága és eszélyessége által megakadályozott. Szebenből, hol egy hónapig raboskodott, Károly-Fejérvárra vitték, s a várnak 21-ik kaszamatájában ült 2 esztendeig. Itt kereste fel néhai Mikó Lőrincz tanár, mint a képviselő tanács küldöttje, arra kérvén, hogy engedje meg a tanuló ifjuság segélyezésére tett alapitványainak — melyeket röviden mindjárt megismertetek — a kormány által erejét sokszorosan felülhaladó költekezésre, iskolai béruházásokra szoritott vallásközönség közszükségei fedezésére leendő forditását, habár csak részben is, mig a nagy szükségen adakozás utján segitve lesz, mit ő, különben is el levén keseredve, kereken megtagadott. Mikó Lőrincz üres kézzel, bánatosan hazatért. Kevés idő mulva 1852 nyarának elején hire indult, hogy az ifju uralkodó Erdélyben körutat tenni szándékszik; Koncz egy levelet ir a képv. tanácshoz, melyben kéri, hogy lépjék közbe, s valahogy eszközöljön kegyelmet számára a rövid időn Kolozsvárra jövő fejedelem szine előtt. A képv. tanács ez évi 259 j. sz alatt egy rövid kérelmet formuláztatott a Koncz érdekében, indokolva beteges állapotával és hajlott korával, s az iskolák számára tett szép alapitványaival — a kérelem személyesen leedő átadását néhai Székely Mózes főjegyzőre bizta, ez meg is történt. 1853-ban a városi kapitányságnak jun. 15-én kelt 2315 számu, a képv. tanács által ez évi jul. 10-én 222 j. sz. alatt tudásul vett

értesitése mellett a kérelem azzal a válaszszal jött viszsza, hogy ő felsége nem méltóztatott annak helyet adni. Ő tehát maradt ott a hol volt.

A fogság idejének leteltével egyenesen Csigmóra költözött, minthogy az itéletben a postamesteri jog és hivatal elvesztése is ki volt mondva. Az ötvenes évek szomoruak voltak rá nézve is, mit fokozott az a körülmény, hogy a már rég óta meglevő reumatismus a börtön által is megrongált öreg testet nagyon gyötörte, s e mellett szemei is anynyira elgyengültek, hogy látását is csaknem egészen elvesztette végső éveiben. Ehez járult, hogy nagy fáradsággal gyült szép vagyona részint a lefolyt mostoha idők, részint gyengesége miatt kezdett oszladozni, mint a ház, melynek lakói elköltöztek s falai között baglyok és denevérek fészkelnek. Ily állapotában, miután szászvárosi javait már oda igérte volt egy nevét viselő rokonának, ki azokat az ő halála után, mikor tulajdonosává váltak, pár év alatt nagy könnyelmüen el is pazarolta, egész odaadással csüngött az iskolák javára rég óta tett alapitványain; mindig azokat, azok gyarapodását számitgatta, azok érdekében levelezett, végrendeleteket irt, s azokat gyakran módositotta. Hasonló volt a hajóshoz, ki miután nagyobb hajóit elvesztette, arra törekszik, hogy legalább a megmaradt kisebbik, rongálva is, valahogy jusson partra, s hirdesse az élő világnak, ha ő ott vesz is, hogy azon is élt még valaki. Itt rejlik oka annak, hogy a körülményekkel meghasonlott, azok által legnagyobb részben kijátszott Koncz miért tett 10—15 rendbeli intézkedést alapitványaira nézve.

Az erdélyi unitáriusok kolozsvári főtanodájának 1829-ben 2000 frt, 1830-ban pedig 1000 ezüst frt, öszszesen 3000 ezüst frt, a tordai algymnasiumnak 1837-ben 100 drb. arany, 1838-ban 200 pengő frt, 1839-ben 212 p. frt, a 100 drb. aranyat 450 p. forintnak véve, öszszesen — 862 pengő forint; — a székely-kereszturi algymnasiumnak 1832-ben 400 ez. frt, 1836-ban 24 ez. frt, 1837-ben 40 ez. frt, 1838-ban 40 e. frt., ugyanez évben ismét 200 e. forint, öszszesen = 704 ezüst forint; — a toroczkói aliskolának 1834-ben 200 ez. frt., 1838-ban 46 e. frt., 1839-ben 212 ez. frt., öszszesen 458 forint alapitványt tett oly módon, hogy mindeniket az illető iskola hatósága kezelvén, kamathalmozással gyarapitsa az 1880-ik évig, s ha ez időt ő meg nem érné, az intézkedések a további teendőkre nézve, az egyházi tanács levéltárába betett végrendeletbe lesznek foglalva. Mind a négy alapitvány jó igyekezetü, jó

erkölcsü, szegény sorsu tanuló ifjak segélyezésére vala szánva. A tőkék gyarapodása nem mindig egyezett meg az ő számitásával, részint sok kamat oda veszése, részint a forradalommal bekövetkezett általános romlás miatt. Végre belátta, hogy az ilyen kezelés nem vezet kellő idő alatt czélra. 1861-ben, január 20-án kelt az Egyh. képv. tanácshoz intézett utolsó levelében lemondott rendelkezési jogáról, azt egészen a főtanácsra ruházta, hogy bekövetkező halála után végrendeleteiben és leveleiben többször kifejezett czéljához és szándékához képest azok felett belátása szerint intézkedjék.

Ennek alapján az öszszes idetartozó irományok rendezésére, osztályozására s az azokban szétszorva kifejezett czélok és intézkedések öszszeállitására kiküldött bizottmány terjedelmes munkálatát az Egyh. képv. tanácshoz beadván, ez véleménye kiséretében az 1862-ik évi september hó első és következő napjain Kolozsvártt tartott főtanács eleibe terjesztette, a mely aztán behatólag intézkedett is 16 j. sz. alatt. Ezen jegyzőkönyvi pont szerint az alapitványi összegek következőleg állanak:

1. a kolozsvári iskoláé 1862-ben augusztus végén tett 16,999 forintot és 50 krajczárt. Ezen alapitvány megnyilt ugyan ez évi september első napján 10,000 o. é. forint tőkével, melynek évi 6% kamatja 600 frt. o.é. Hogy azonban a havankénti kiosztás fennakadás nélkül folyhasson, minthogy még kamatkészlet nem volt, az emlitett 16,999 forint és 50 kr egész tőkéből a javadalmazóvá tett 10,000 o. é. forinthoz az évi szükséglet, 600 o. é. forint kamat gyanánt átvétetett. Theologusok és felosztályu (6, 7, 8 g. gymn. oszt.) tanulók számára tiz alapitványi állomás, az alosztályuak számára pedig négy lőn rendszeresitve. Egy felosztályi egész alapitvány egy tiz hóból álló iskolai évre teszen o. é. 50 forintot, havanként o. é. 4 frt. 50 kr. előlegesen kiadandó részletekben, az alosztályi pedig ugyanannyi időre teszen o. é. 25 forintot emlitett módon kiadandólag. A 16,999 forint és ötven krajczár egész tőkéből ily módon fenmaradott 6396 forint és 50 krajczárnyi összeg pedig külön tőkévé van téve oly módon, hogy mikor tiz ezer forintra emelkedik, kétfelé szakad, fele csatolódik az emlitett tiz ezer forint alapitványhoz hasonló czélra, másik fele pedig a hagyományozó szándékához képest magvát fogja képezni a kolozsvári papok s mind három gymnasiumbeli tanárok özvegyei és kiskoru árvái nyugdij-, illetőleg segélyalapjának. Minthogy azonban a kolozsvári iskolához

tett alap tulajdonképpen csak képzeletileg van elválasztva, 1862 óta mindig kiosztatván a kiosztandó kamatok, a helybeli iskola öszszes Koncz-alapja értékpapirokban és készpénzben teszen ma 17,415 forintot és 13 krt o. é.

2. a tordai iskoláé értékpapirokban és készpénzben 6702 forintot és 67 krt o. é.

3. a toroczkóié hasonló minőségben 2137 frtot és 22 krt o. é. Ezen három iskola alapitványait a vallásközönség Kolozsvárt lakó közpénztárnoka kezeli az 1862-iki főtanács határozata következtében, s azóta a tőkék pontosan és hiba nélkül kamatoznak és gyarapodnak. Ezen főtanács a székely-kereszturi iskola tőkéjére is kiterjesztette a körülmények által követelt határozatát, azonban annak nagyobb része maig sincs a központi pénztárba beadva.

4. a székely-kereszturi iskola Koncz-alapjának itteni része értékpapirokban és készpénzben ma teszen 1806 forintot és 8 krt o. é. Sz.-Kereszturon kezelt része 1871 végén tett 4217 forintot és 6 krt o. é. öszszesen teszen 6013 forintot és 14 krt o. é. A székely-kereszturi, tordai és toroczkói alapitványok még nincsenek megnyilva, de remélhető, hogy az alapitó által anynyiszor emlegetett, s már közel levő 1880-dik évben, vagy a táján mindhárom alapja akkora lesz, hogy meg lehet nyitni. A kolozsvári egész alapból az 1862-iki felvétel szerint fennhagyott már ismeretes öszszeget az 1864-iki főtanács kétfelé választván, a Koncz-alapból 3814 frt és 63 kr. nyugdijtőkévé tétetett, s több lelkes és áldozatkész hitrokonok által tetemesen gyarapittatván, 1872-ben január 1-én az özvegyi és árvai alap is megnyilt, s azóta többen részesülnek abban.

Eszerint a négy iskola öszszes Koncz-alapja teszen 32268 forintot és 16 krajczárt osztr. értékben.

Ezek mellett a városfalvi, kis- és nagy-solymosi unitárius ekklézsiáknak 50—50 ezüst forintot hagyományozott.

Megemlékezett egykori kedves tanitványa, Szentiványi Dánielről, egy a képv. tanácshoz küldött potló intézkedésében, melyben rendeli, hogy mikor előbbi terve szerint az 1880-dik év eljő, az iskolák számára tett öszszes alapitványainak egymásután következő első két évi öszszes kamatai, fiágon levő utódainak adassanak ki, miről azonban az elől emlitett Szentiványi László, a Dániel fia az 1862-iki főtanácson a tanuló ifjuság javára innepélyesen lemondott.

Csigmói jószágát Koncz Imrének hagyta, oly kötelezettséggel azonban, hogy az abrudbányai unitárius ekklézsiának állandó tőke gyanánt 500 ezüst forintot fizessen annak átvételekor.

Nem csak maga tett jót, másoknak is ajánlotta azt. Érdekes egy 1842-ben május 17. kelt, néhai Koronka József székely-keresztúri igazgatóhoz irt, s az ottani iskola irományai között levő levele, melyben alapitványainak gyarapodása felett ötvendezvén, egy helyen igy szól: „Az Augusztinovicsiana fundatióra is én doboltam rá néhai Augusztinovics urat. Én adtam néhai Farkas Sándor urnak az ideát, mely 10—10 ezer rf. capitalis öszszeállitása után hamarább kezd ugyan kinyilni, de az is, hogy annál érezhetőbbé válhasson, csak lassan-lassan fog per 10—10 ezernek interesséből kinyilni."

Szegénységgel küzdő közelebbi és távolabbi rokonait, különösön cancellista korától kezdve, folyvást segélyezte, különösön Barabásnénak, Judithnak gyermekeit.

Koncznak, minthogy egész életében nőtlen maradt, a mit kivált hajlottabb korában nem tudott eléggé bánni, midőn anynyi vagyon birtokában is teljes egyedüliségben érzé magát, két idealis gyermeke volt, egyik az erdélyi unitárius vallásközönség, illetőleg annak tanuló ifjusága, másik meg az a gondolat, hogy rokonai közül valami módon névörököst neveljen magának, a ki hozzá méltó legyen minden tekintetben. Utóbbit több Koncz-fiuval megkisérlette, egygyel sem sikerült, közülök az egyiket ismerjük.

Iszonyu az, mikor valaki egyedül érzi s mintegy tuléli magát, nem látva egyetlen sarjat maga körül, mikor nincs reménye, az élethez semmi sem köti, s a földnek minden javai hivságos semmiség gyanánt tünnek fel, — midőn látja, hogy meg kell halni, a remény nélkül, hogy valaki sirját meglátogatja a szelen kivül. Ily gondolatokkal küzködni évtizedeken keresztül, s még a halálos ágyon is, a legnagyobb szenvedés. Koncz tehát nem akarván meghalni, a vallásközönséget, ez örök ifjut fogadta fiává, tudván, hogy ez élni fog, mig a föld meg nem hal, s ő is, emléke is élni fog vele együtt, életének nyomait nem takarják be a szelek. Ő hiv és kegyeletes volt a fészekhez, mely nevelte, melyben repülni tanult, egy-két galyat vitt annak gyámolitására, hogy álljon, s még sokak repülhessenek ki belőle. Megnyugodva, a sorssal kibékülve szállott a koporsóba 1862-ben márczius 13-án, életének 87-ik évében, nem vádolva senkit, s nem kárkoztathatva senki által. Egy nagyon kevéssé

találó, gyarló kidolgozású arczképe Kolozsváron a consistorialis teremben van őrizet alatt. Elfáradott teste a szászvárosi temetőben pihen, egyszerü sirja felett a kegyelet és emlékezés angyalai virasztanak.

IV.

Bezáró beszéd.

Mondotta Benczédi Gergely, igazgató-tanár.

Tisztelt gyülekezet! Társadalmi és culturalis viszonyaink nagy átalakulásnak néznek elébe. A közérdekeltség a nevelés ügyére forditotta figyelmét, a mi a mily örvendetes, éppen oly kivánatos jelenség. Csakhogy itt is mint mindenben az elmult idők mostoha viszonyainak tekintetbe vételével s a mai tényállásnak alapos ismeretével kellene a birálatnak eljárni. A tapasztalati tényeket hangzatos szavakkal elcsavarni lehet ugyan, de megdönteni nem. Már pedig ki tagadhatja, hogy nemzetünk századokon át az önfenntartásért való küzdelemben volt elfoglalva. Ki tagadhatja, hogy az akkori viszonyokhoz képest a felekezetek is lelkiismeretesen megtették iskoláik iránti kötelességöket s az ők iskoláikban is, daczára a sanyargattatásoknak, ha nem is magosabban, de azon a fokon mindig állott s ma is áll a vallás-erkölcsi és tudományos nevelés, a hol a kormányi hathatós támogatás alatt lévő intézetekben.

Most oly eljárás kezd t. gy. minden-napossá válni, a melynek nemzetünkre nagyon végzetes következései lehetnek. Értem azt, hogy nincs elv, nincs érdem, nincs szinte semmi a multban és jelenben, a mire némelyek a gyalázás bélyegét ne sütnék. Pedig azt hiszem, ti is abban a meggyőződésben vagytok, hogy a folytonos önrágalmazás, a folytonos önbecsmérlés éppen oly káros, sőt károsabb mint az öndicsekvés. Valljuk meg hiányainkat, ismerjük el netaláni mulasztásainkat, de tegyük ezt az önbizalomnak, a javulás és javitásra való törekvés e fontos tényezőjének megsemmisitése nélkül. Mert jaj annak a nemzetnek t. gy., mely az önbizalmat elveszti, mely magáról és magáért gondoskodni nem akar, saját sorsa iránt nem érdeklődik, közügyeiért lelkesedni és áldozni nem tud, hanem mint egy élettelen tömeg, mindenbe a kormánytól várja az életadó lehelletet. Nemzet még soha sem lett s nem is lehet nagygyá, miveltté és virágzóvá, külső, mesterkélt emelés, hanem csak belső, organicus növekedés által.

A mi iskoláinkban is sok a hiány, melyeknek sürgös kipótlását igényli nemcsak a tudomány és mivelődés fontossága, hanem annak a szabad és független nevelésnek szent érdeke is, melyet derék eldódeink és jóltevőink a mi számunkra nagy áldozatokkal fenntartottak s minket is hasonlóra köteleztek.

Ha azt kérditek, vajjon képesek leszünk-e e nagy feladat végrehajtására? én azt felelem, hogy képesek leszünk. Mert nem hiszem, nem hihetem t. gy., hogy a mig alig néhány évvel ezelőtt, az elnyomatás fájdalmas emlékü korszakában titkos könyeket hullatva, görnyedtünk a türhetetlen gyámkodás alatt s sohajtoztunk az önkormányzat után: ma, midőn szabadok vagyunk, a közügyek s különösen a nevelés iránti érdekeltségünk és áldozatkészségünk csak addig terjedjen, a meddig a hatalom veszszeje ér. Mert legközelebbi hálaünnepélyünk óta is oly nagyszerü, oly buzditó példáival találkoztunk egyes hitrokonaink részéről a nemes lelkü áldozatkészségnek, hogy lehetetlen a jövőhez a legszebb reményeket nem kötnünk.

A mi kicsiny felekezetünk soha sem élvezte a gyermek gondatlan, az ifju örömökben dús napjait, hanem a férfiu keserü tapasztalatokban gazdag korát. Egyik nemzedék mindig a másiknak adta át örömeit és aggodalmait, áldozatkészségét és tevékenységét. Századokon át olyanok voltunk, mint azok a légnemü testek, a melyeknek feszitő, ellentálló ereje annál nagyobb, minél sulyosabb a reájok nehezedö nyomás. Csak ez a szellem maradjon meg ezután is közöttünk; csak áldott emlékü jóltevőink példáját, szorgalmát és áldozatkészségét tartsa szemei előtt, különösen ifjuságunk: iskoláink virágozni fognak s gyupontjai lesznek ezután is az igaz tudomány és mivelődés éltető sugarainak; a minek s igy egy derültebb, boldogitóbb jővőnek forró óhajtásával, a hála és kegyelet mai ünnepélyét ezennel bezárom.

Az amerikai, angol és magyar unitáriusok találkozása Budapesten, junius 14, 15, 16-án 1873.*)

E nagy érdekü találkozásnak Mr. John Fretwell junior, tekintélyes angol kereskedelmi házak ügynőke, egy lelkes, buzgó unitárius férfiu, volt az indit ványozója, kit unitárius buzgalma inditott arra is, hogy magyarul megtanuljon, csak azért, hogy a magyarországi unitáriusokkal közelebbi érintkezésbe jöhessen s állapotaikról s viszonyaikról minél több ismeretet szerezhessen.

E derék, mivelt férfiu a bécsi világkiállitásra megjelent több angol és amerikai hitrokoninkat megnyerte arra, hogy Budapestre társaságban lejöjjenek egy a magyar unitáriusokkal tartandó értekezletre.

Ezen tervét Buzogány Áron, vallás és közoktatási m. kir. ministeri titkárnak több levélben megirta, alaposan felfejtvén ezen találkozásnak czélját s azon következményeket, melyek reánk, magyar unitáriusokra nézve egy ily találkozásból várhatók. Ugyan e tárgyban irt Hajós János, orsz. képviselő és m. kir. belügyministeri oszt. tanácsosnak is, — és erdélyi barátainak, Kovács János és Simén Domokos tanároknak. Nevezettektől Fretwell azon egyhangu biztositást vevén, hogy egy ily találkozás nekünk, magyarországi unitáriusoknak forró óhajtásunk és hogy szivből fognók őket magunk közt üdvözölni: csakugyan jelezte is, hogy mintegy 24 tagból álló társaság, angol és amerikai unitáriusok, férfiak és nők, f. é. junius 14-én gőzhajón Budapestre indulnak s estve megérkeznek.

Erdélyi hitrokonink s nevezetesen a Kolozsvártt székelő egyházi képviselő tanács részéről Simén Domokos és Kovács János tanárok is megérkeztek Budapestre, hogy e találkozáson részt ve-

*) Előbbi füzetünkben tett igéretünkhöz képest, im itt közöljük e ritka s eredményében, azt hiszszük, meszsze kiható találkozás leirását egész terjedelmében, a mint azt illető biztos afiai egyháztanácsunk elejébe terjesztették. Szerk.

gyenek. Az e. k. tanács egyszersmind Hajós János és Buzogány Áron egyh. tanácsosokat is felhivta, hogy nevezett tanáraival egyetértőleg működjenek közre e találkozásnál.

Nevezettek junius 14-én találkozván, meg is állapodtak közösen a találkozás mikéntjére nézve s Budapesten levő többi hitrokonaikat felhivták a csatlakozásra, hogy az érkezendő vendégeket minél többen fogadhassák és üdvözölhessék.

Junius 14-én estve felé a bécsi hajóval meg is érkeztek vendégeink, de csak részben, Amerikából Edw. E. Hale, bostoni pap és az „Old and New“ czimü tekintélyes havi folyóirat szerkesztője, és Miss Emma Southwick, egy igen mivelt hölgy és irónő; — Angliából nevezett J. Fretwell junior. Nevezettek nem csak a maguk nevében, hanem egyszersmind a Bécsben maradt amerikai és angol unitáriusok megbizottjaiként jöttek Budapestre, többi hitrokonaik állitólag azért maradtak Bécsben, mert Király Ő Felségétől éppen az napra kaptak audentiát, s ott részt kivántak venni. Egyébaránt megbizták a megérkezetteket, hogy a Bécsben maradtak nevében is üdvözöljék magyar hitrokonaikat s biztositsák rokonszenvükről.

Megérkezett vendégeinket már a gőzhajó-állomásnál testületileg fogadtuk és Simén D. aa. mindnyájunk nevében röviden üdvözölte őket.

Azután a „Hungaria“ czimü vendéglőbe kisérvén vendégeinket, ott félórára visszavonultak, újból öltözködtek, aztán fogadtak bennünket. Mr. Fretwell német nyelven, Mr. Hale angol nyelven tartott üdvözlő beszédben fejezték ki önömüket e találkozás felett, egyszersmind előadván idejövetelök czélját, mely abban áll, hogy velünk s viszonyainkkal megismerkedvén, rólunk, magyarországi unitáriusokról, otthon saját hazájokban s különösen saját rokonaink közt minél többet s minél részletesebben beszélhessenek, s esetleg anyagi és erkölcsi segélyt nyujthassanak abban, a miben szükségünk van. Ugyanazért másnap, azaz junius 15-kén a délelőtti órákban egy conferentiát óhajtanak velünk tartani.

Az ezen beszédekben kifejezett érzelmek feletti örömünket s viszontüdvözletünket Kovács János aa. adá elő. Ezután megállapittatott, hogy a conferentia másnap d. e. 10 órakor kezdődjék, s kevés szivélyes társalgás után eloszlottunk.

A conferentia.

Junius 15-én d. e. 10 órakor emlitett szálloda egyik termében megjelentek: Mr. Hale, Mr. Fretwell, Miss Southwick, Simén Domokos, Kovács János; pesti hitrokonink közül: Hajós János, Buzogány Ááron, Sebes Pál, kereskedelmi m. kir. kereskedelmi titkár, Sebes Károly, orvostudor, Orbán Balázs, orsz. képviselő, Szinováicz Gyula, törvényszéki jegyző, Ürmösi Miklós, ministeri s. fogalmazó. Gaál Jenő, legfőbb törvényszéki fogalmazó, Farkas Sándor, tisztviselő, Vajna Lajos, irnok, — továbbá Morelli Gusztáv, György Aladár, Liptay Pál, Ruge Arnold, utóbbi négy egyén nem hitrokonink közzé tartozó, de rokonszenvező barátink. Budapesten lakó hitrokonink közül többen távol lévén, nem jelenhettek meg.

A gyülés Simén D. aa. által tartott imával nyittatott meg. A szép ima, mely az egész gyülekezetet buzgóságra gerjeszté, szó szerint a következő:

Mi Atyánk! kit fenn ragyogó magasság, itt alatt mélység leborulva tisztel, a rokonlelküekkel való együtttalálkozás és benső megilletődés e magasztos és szent pillanatában egy érzése van szivünknek, egy gondolata lelkünknek. És mi lelkünk felszárnyalásával e gondolatunkat és érzelmünket mutatjuk be neked, jó Atyánk, ez életünkben meszsze kiható pillanatban.

„Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek, e földön békeség és az emberekhez jó akarat!" e magasztalás zendül meg mostan lelkünkben, jó Atyánk! kinek szeretete nyilatkozik valamint az egyesek, ugy a népek és nemzetek történetében is. A te szeretetedre ismerünk gondviselő működésedben, mely által édes hazánkat és nemzetünket anynyi örvény s hullám között is fentartottad és megoltalmaztad. Jóságodat látjuk átlengeni, jó Atyánk, anyaszentegyházunk egész életén; azt látjuk végig huzódni az emberiség történetén, mely által az emberi nemzetet a tökéletesség felé közelebb vitted, s egy jobb kor hajnalán az igazságra fogékonynyá tetted. Szeretetedet látjuk az evangeliumban, az igazság üdvözitő tudományában, melyet ama jobb kor legnagyobb embere, szent fiad által hirdettetél, s a mely benned bizni és egy jobb jövőben remélni megtanit. Kegyelmed és édes atyai szereteted hatja át egész valónkat, hogy szent fiad által higyjünk benned, s e hitben örök életünk legyen. Jóságod és szereteted derit fényt útainkra, s űzi el a tudatlanság, álnokség és sötétség éjjelét; az ihleti lelkeinket, s oldozza fel a szolgaság lánczait,

hogy teljesen szabadok és e szabadságra méltók legyünk; az heviti szíveinket, hogy embertársainkat szeressük, s egymást szeretve gyámolitsuk az erőtelent, ruházzuk a mezitelent, töröljük le a nyomor és bánat által kisajtolt könyeket, egész erőnkkel munkáljuk az emberiség boldogságát, s a miért naponta milliók ajka esedez: a te országod eljövetelét, hogy tiszta erkölcs, szeretet s erények, szent hit és hűség lakjanak itten.

Hálaadásunkban rólad emlékezünk, kegyelmes Istenünk! s ennyi jóságodért áldunk, magasztalunk!! Áldunk és magasztalunk az igazság ismeretéért, a hit és erkölcsi szabadságért, az örök élet reményeért, a melynek minket is részeseivé és hirdetőivé tettél, s a melynek útain minden hivő és bűnbánó sziv minden emberi közbenjárás nélkül közetlen hozzád juthat áldozatával. Egyszerü és tiszta volt az a tudomány, a melyet az ember Jézus és lánglelkü apostolai hirdettek, s a melylyel a feléd törő lélekneknek téged és a hozzád vezető útat megmutatták s a lélek örök szomját megenyhitették. Ugyanoly tiszta és egyszerü az a vallás is, a melynek hirdetésére minket is felkentél, s a melyet őseink által három század óta prófétáltatván, eloszlattad a homályt, a melyet egy sötét kor az igazság evangeliumára boritott, s e sötét kor farizeusai földi salakkal vegyitvén az igaz eszmét, a régi törvény holt betüinek kőkoporsójába zárták, megszabván mit kell hinni és mit nem; feltörted a szolgaság lánczait, melyeket az önzés az igazságra és követőire vert, a szolgákat fiakká tetted, s népedből szent családdá avatál; szabad szárnyat adtál a gondolatnak és lelkiismeretnek, hogy téged megközelithessen, megérthessen, s a benned való igaz hitben, bizalomban és szeretetben találja fel lelkének üdvét, boldogságát. És te győzelmet adtál a világosságnak, s terjedést és diadalt az igazságnak az idők viharai közepette is, ugyanynyira, hogy ma már népek milliói vallják: „egy az Ur, a mennyei Felség, alatt és fenn“.

Valóban a te gondviselésed szerető kezeire ismerünk az emberi szellem vezérlésében, a melylyel azt a józan felvilágosodás utján a tökéletesség felé elébb-elébb vezeted; arra ismerünk közelebbről amaz intézkedésedben is, a mely által a különböző nyelvü és egymástól meszszi lakó gyermekeidet ugyanazon lélek által hevitve, az igazságnak ugyanazon szelleme által lelkesitve és azért élve a te szent ügyed érdekében öszszehoztad. És im ez intézkedésed következtében egy szent vándorútra indultunk. Ihletésed és lelkünk szent szerelme hozott minket öszsze hazánk fővárosába, hogy itt, miként a jeruzsálemi első egyház tag-

jai, testvéri karokkal ölelhessük és szivesen üdvözölhessük szeretett atyánkfiait. S mivel azt hiszszük Atyánk! hogy a te szent ügyed, az igazság ügye legszebb hivatalunk: elhagytuk otthonunkat és hivatásunk körét; elváltunk szeretteinktől, s daczolva az oczeán fenyegető viharaival és a puszták hevével, vándorokká lettünk, hogy együtt lehessünk hitünk fiaival és leányaival, s közösen tanácskozhassunk nagy neved dicsőitésén és az evangeliumi szabad keresztény vallás terjesztésén, szilárditásán és előmenetelén.

S midőn itt most az öszszetalálkozás nemes örömének szent érzelmeivel és buzgó áhitattal szent szined előtt állunk, mindenható Felség! midőn azt óhajtanók, bár egészen szivek lehetnénk, hogy méltóbban imádhassunk, rólad zeng énekünk szózatja, s dicsőitésedet rebegik ajkaink. Oh mert lehetne-e sziv anynyira érzéketlen, hogy a kegyelemnek enynyi áldására fel ne lelkesüljön s imádásodra ne olvadjon!? Vedd azért hálánkat gondviselő jóságodért, s fogadd el szeretetcd magasztalására lelkünk emez első gondolatait és szent érzelmeit. S mert hiszszük, hogy a mely jó munkát bennünk és általunk elkezdettél, be is fogod végezni, arra kérünk: légy továbbra is minekünk őriző pásztorunk. Ihlesd sziveinket, hogy kegyelmed áldásaira mindig méltók lehessünk. S miként az apostolok a hit lelkesiső erejét, s szent vallásunk bajnokai az evangelium egyszerü, örök igazságait vették: övezz fel minket is a te szent igédnek, az igaz tudománynak hatalmas fegyverével; s vezérelj, hogy szivvel, lélekkel, bölcseséggel, önfeláldozással, akarattal és tetterővel egybeforrva, őrizzük meg és ápoljuk a reánk maradt drága örökséget, s lelkünk legfőbb javának a tisztább igazságot, hitünk és életünk élő forrásának a szeretetet tartsuk. Ruházz fel mindnyájunkat a polgár és honfi dicső erényeivel. Oszlasd el egünkről a szeretetlenség fellegeit, s fűzd egygyé a hitkülönbség által egymástól elzárt sziveket szereteted varázsa által. Adjad, hogy a betü és hagyomány ne zárja el többé a józan ész tiszta látását, s ne fojtsa el a lélek szabad nyilatkozatát. Ihlesd lelkünket a valódi tanitványok szent hevületével és önfeláldozásával. Tedd dicsővé anyaszentegyházunkat, a mely Jézus tudományán épült fel. Legyenek áldottak buzgó őseink, kiket nevökön nevez a történelem; áldottak legyenek azok is, kiknek nevét a történet muzsája elhallgatta, de az örök igaz és szépért való küzdelmeik és szenvedéseik bevésvék az utókor életébe. S ha apáink küzdöttek is, ha kezökben a szent szabadság zászlójával vértanuságot szenvedtek is szent vallásunk bajnokai azért, hogy tisztább eszméket, józanabb elveket ültethessenek bé az emberek szivé-

be: legyen áldott az emlékezet, a melyet nekik szentelünk e pillanatban; legyen áldásos és kiható a tett, a melyet a reájok való emlékezés és szent hitünk melegének hatása alatt végbeviszünk. Három hoszszu évszázad viszontagságos napjai után hozz ránk víg esztendőt. E pillanatban pedig ne engedd feledtünk, hogy igazságban és szent ügyed érdekében kell járnunk, s tiszta szivvel és áldozó kezekkel közeledjünk szent oltárodhoz.

Ha te vagy, Atyánk, hitünk kővára és paizsa, akkor megáll az Istennek igéje és nem állhat senki ellene. Oltalmazd azért hazánkat, szeretteinket és szent hitünk cselédeit, kik messze bár, de lélekben köztünk vannak. Közelebbről pedig hallgasd meg e kicsiny sereg magasra szárnyaló gondolatait. Tedd gyümölcsözővé a te nagy nevedben felvett, s az igazság és felvilágosodás terjesztésére czélzó munkánkat. Engedd, hogy e nemes és igaz munkánk után a rokoni szeretet melegétől kölcsönösen áthatva és fellelkesülve térjünk viszsza távoli hajlékainkba, s hazatértünkkel a jövőre reményt és biztatást, a jelenben pedig egy nemesen és jól töltött nap emlékét s váló hitrokonink szeretetének zálogát vihessük magunkkal. Amen.

Ezután a conferentia elnökévé Hajós János, jegyzőjévé Buzogány Áron választatott.

Elnök, Hajós János aa. a következő meleg üdvözlő beszéddel foglalá el elnöki helyét:

Tisztelt gyülekezet!

Jól tudom, hogy a mai kornak nem feladata szavakban áradozni, hanem ezzel éppen ellentétben álló két jelszava van: gyorsan munkálni és az idővel gazdálkodni, — a mit ez angol példabeszéd „az idő pénz“ igen találóan fejez ki.

Azt is belátom, hogy ha valaha ez irányt követnem kell, az most éppen kettős kötelességem, mert körünkben éppen azon nagy nemzetek fiait tisztelhetjük Angliából és Amerikából, mely e jelszót teremtette, követi és minden irányban érvényesiteni törekszik.

Mindamellett azt hiszem, hogy Mr. John Fretwell és Mister E. Halle, valamint Miss Southwick, ki a vallásos buzgalom és evángeliumi szeretet szelid galambjaként jelent meg és van körünkbe — meg fogják engedni, a helyzet rendkivüliségének és azon lelki állapotnak, melynek hatása alatt állunk mindnyájan, önök pedig tisztelt hazámfiai éppen érzelmökkel megegyezőnek találandják, ha, mielőtt munkához fogva értelmünk szavát hallatnók, szivünk érzelmei elől sem zárjuk el az utat, s angol és amerikai t. hitrokonainkhoz néhány üdvözlő szót intézek ma-

gyarhoni egyházközségünk fiai és leányai nevében, kik a hittan tisztultabb világánál, de azért szintén a legbensőbb vallásos buzgalommal bocsátják imáikat a mindenhatóhoz in honorem solius Dei.

Az előtt, ki vallásfelekezetünk történelmét csak főbb vonásaiban ismeri, nyilván tudva van, hogy a reformatio küzdelmei közepette még csak bölcsőjében szendergett erdélyi unitárius egyházunk, midőn már is azon sulyos veszteség és csapás érte, hogy egyik legbuzgóbb apostolának, Dávid Ferencznek börtönben kellett nemes lelkét kiadnia. S ha azon szenvedésekre és anyagi károkra gondolunk, melyeket vallásunk követőinek és egyházi községeinknek a XVII-ik és kivált a XVIII-ik században kiállaniok kellett, és a melyek kivált anyagi fejlődésünket csak nem századokra viszszavetették, — mert a lélek és a szellem felülállott a hatalom erőszakjain, — nem lehet eltitkolnunk a fájdalom azon sebjeit és vonásait, melyeket a történelem e szomoru episodjai a lelkiismeret szabadságán ejtettek!

Voltak tehát szomoru napjaink is; de azért nem hiányoztak egyházi életünknek oly lélekemelő eseményei sem, melyekre mint meganynyi fénypontokra nagy örömmel és a kiállott küzdelmekért nyert erkölcsi elégtétel megnyugtató érzetével térhet viszsza az emlékezet. — Ilyennnek találom a külön államot alkotott Erdélynek azon törvényhozási tényjét, melylyel a kor felekezeti párttusáin felülemelkedve, 1568-ban az unitárius vallást a törvényesen bevett vallások közé igtatta. Ilyen volt azon időszak, midőn már nem csak kunyhókban, hanem Erdély fejedelmi trónján is helyet és pártfogást talált az egy Isten tisztelete. Ilyen emlékezetes napok voltak azok, midőn a felekezeti düh elől menekült lengyelországi unitáriusok Erdély unitárius népénél erkölcsi és anyagi támogatásra leltek és az üldözött hit biztos menhelyre talált. Végül ily magasztos emlék köti egyházunk hiveit 1791-hez és 1848-hoz, melyek közül elsőben e vallás alkotmányos jogaiba ismét viszszahelyeztetett, utóbbiban pedig Magyarországra is törvényesen bevett vallásnak jelentetett ki.

Mind meganynyi fényes és öröm emlékei a multnak. De azért ezekkel szembe sem halványulhat el a mai nap öröme, sőt kiváló értéket nyer azon nemzetközileg is fontos sajátsága által, hogy ez az első nap és alkalom, melyen a szabad és hatalmas Anglia, a független Amerika, és Magyarhon — a szabadság ezen évezredes veteránjának, tehát e három nemzet — képviselői együttesen értekezletet tarthatnak. A mi ránk unitáriusokra nézve annál több értékkel bir, mert e megható jelenetben élő bizonyságát leljük fel annak, hogy az unitárismus már nem csak Erdély szükebb bérczeire és völgyeire szoritkozik, hanem naponkint nagyobb és

tágabb tért foglal magának az értelmi világ egyetemén, — beláthatjuk. hogy már tul van szárnyalva azon kor, melyben még csak az emlékében is tisztelt „amerikai utazó“ szellemdús közléseiből értesülhettünk arról, mily számos és szépen virágzó egyházak vannak az Oceánon túl, és a szabad Anglia földjén, — mert saját körünkben és személyesen üdvözölhetjük Mr. Fretwell-t a hitbuzgó és tevékeny polgárt, éz Mr. Hale-t Bostonból, éppen azon egyház kebeléből, melyben a hittani és társadalmi műveiben halhatatlan Channing Ellery Vilmos egykoron élt, hatott és működött.

Ne csodálkozzanak hát önök, ha e szép és ritka jelenést nem a mindennapiság közönyével szemlélem, hanem azon lelki magaslatról, melyet e tisztelt férfiak is elfogadtak akkor, midőn e nagy és fáradalmas utra csak azért szánták el magokat, hogy magyarhoni hitrokonaikkal szorosabb szellemi érintkezésbe jöhessenek, óhajaikat, szükségeiket kipuhatolhassák, s őket az egy Isten tiszteletére és a keresztény-felebaráti szeretetre való törekvésben a szellem és anyag hatalmas fegyvereivel istápolhassák.

Én e ritka és megható jelenetben egy szebb jövő vigasztaló vonásait vélem felfedezhetni, ez önkénytes közeledésben pedig a lelkiismeret szabadsága, az ember szellemi jogai iránti tisztelet és rokonszenv, és a hitbuzgóság szellemeit látom képviselve. S azt hiszem, hogy önök és mindnyájunk lelki hangulatával találkozom, ha ezen esemény feletti örömünkben azon baráti kéznek — mely felénk a Themse partjai mellől és az Oceánon tulról nyujtatott — testvéri jobbomat nyujtom magyarhoni hitrokonaink egyeteme nevében, s a legmelegebben üdvözölve őket, azon óhajtásunkat fejezem ki: vajha minél gyakrabban élvezhetnők e testvéri találkozás ünnepét s a feletti szivbeli örömünket!

Ezzel az értekezletet megnyitottnak nyilvánitom.

Kovács János aa. híven tolmácsolá Hajós aa. beszédét.

Fretwell aa. magyar nyelven üdvözlé a jelen levőket az angol és külföldi unitárius társulat nevében eképpen:

Unitárius Magyarok!

Kedves Keresztény Testvéreim!

Ma, Istennek hála! megértem régóta ápolt óhajtásom teljesültét, azon alkalmat, hogy egyesülve nehány amerikai szellemrokoninkkal kezet szoríthassak azokkal a magyar unitáriusokkal, a kikkel az én angol atyámflai sok év óta testvéries közlekedésben álltak. Ámbár csak nehány napja alkalmam vala Kriza püspöknek, s ottani tiszttársainak az Isten országa épitésén való munkásságokat tapasztalni; s szerencsém vala a

mi angol titkárunkat értesiteni, hogy milyen hiven teljesitik feladatukat itten Erdélyben azon tanulók, a kiket önök Londonba küldöttek, hogy minket megismerjenek és iskoláinkban tanuljanak; Amerikába is tehettem azt a tudósitást, hogy az a város, melynek jelszava ez:

Fortior est, qui se, quam qui fortissima vincit
Moenia, nec virtus altius ire potest,

Erdélyre nézve az, a mik a puritánok által alapitott Harvard és Yále egyetemek Uj-Angliára nézve, középpontja azon miveltségnek és erkölcsi erőnek, melyek Amerikán túl meszsze a csendes tenger partjáig fénylenek.

De az nem vala nekem elég; forró óhajtásom volt, hogy mind Uj-Angliából, mind Ó-Angliából nálamnál gazdagabb tapasztalással s mivelt itélő tehetséggel biró férfiak jőnének oda, hogy saját szemlélet után itélnének, ha vajjon a lelkesedés, melyet én a székely-magyarok és az ő ügyök iránt szivemben ápolok, jogosult-e? Ily férfiat mutatok én bé jelenleg önöknek, a kinek neve nem csak a mi egyházunkban, de az egész angolul beszélő Amerikában is tiszteletben áll.

Edward Everet Hale, a ki mint hitszónok és iró mindenütt szerencsés volt népét az Isten országa ügyének terjesztésére buzditani.

Az idő, fájdalom, felettébb rövid arra, hogy mint én, ő is Erdélybe utazhatna; de ő eljött velem Budapestre, hogy itteni szellemrokonainkat, a kiket mi a távolból becsülni megtanultunk, szinről-szinre láthassa.

Mi köszönjük önöknek, Uraim, barátságos fogadásukat. Mi azt a kevés időt, melyet önökkel tölthetünk, arra kivánjuk felhasználni, hogy együtt nyugodtan tanácskozhassunk, hogy angol és amerikai szellemrokonaink elébe tiszta, világos képet terjeszthessünk az önök törekvéséről, küzdelmeiről, reményeiről és a czélt akadályozó nehézségekről. Az egy Atya Ur Istennek áldása kisérje a mi egységes törekvéseinket.

Mire Mr. H a l e, az erdélyi unitáriusokhoz, főtisztelendő Kriza János püspök ur útján, az amerikai unitáriusok nevében a következő latin üdvözletet intézé:

Reverendissimo Johanni Kriza et Consistorio Representativo Ecclesiarum Unitariarum in Hungaria, —

Fratres Unitarii, Fratres in Christo;

Concilium Ecclesiarum Unitariarum in America vos salutat, et me cum aliis spem ac benevolentiam nostram ecclesiis vestris transmittere, designavit.

De prosperitate ecclesiarum vestrum, et seminarii Claudiopolitana, gratiâque in eas Dei optimi, laeti audivimus. Vos quoque ubique et

semper veritatis semina, — verba optima optimorum sanctissimorumque disseminare, grate cognovimus.

Patrem nostrum in coelis, Unum Deum indivisibilem, cui nulla terra, cui nullum tempus distat, — Illum vobis in secula benedicturum esse, — undique ubique in omnibus ecclesiis nostris precamus.

In nomine Concilii Ecclesiarum Unitariarum in America

Edward E. Hale

Budae Pesthii Junia XV die. M. DCCCLXXIII.

Ezután németül folytatá beszédét. Felette óhajtotta, mondá, hogy az amerikai és magyar unitáriusok közt megint személyes érintkezés jöjjön létre, mely Farkas Sándornak é. Amerikában járta óta egészen megszakadt. Igy lehet legbiztosabban megismerkednünk egymás viszonyaival és szüségeivel, minek mindig jó következményei szoktak lenni. Mr. Hale hiszi, hogy ezen találkozásnak is meg lesz jó eredménye. E tekintetben igéri, hogy majd otthon barátaival együtt egész tehetségét s befolyását fel fogja használni. Ohajtja, hogy ezután többször találkozzunk s legyen okunk drágának tartani a barátságot, melyet kötöttünk. Isten segedelmét kéri közös, szent czéljainkra!

Ezután Kovács János adá elő hoszszabb angol beszédben az erdélyi unitárius vallásközönség három százados történetének főbb vonásait, vázolá helyzetünket s viszonyainkat s jelzé szükségeinket. Beszéde magyarul szó szerint itt következik:

Uraim!

Én a legnagyobb készséggel engedek az elnök ur felhivásának, s nagy lelki örömmel terjesztem elő jelenlegi legégetőbb anyagi szükségeinket kedves hitrokoninknak, kiket nemes buzgóságuk s ügyünk iránti lelkesedésök az oceánon túl fekvő országokból körünkbe hozott, hogy személyesen megismerkedhessenek viszonyainkkal és körülményeinkkel. De mielőtt kivánságuk szerint anyagi szükségeinket elősorolnám, mulhatatlanul szükségesnek látom az unitarismusnak hazánkban való háromszázados történelmét és viszontagságait legalább röviden érinteni; mert ezek felvilágositásul szolgálnak jelen helyzetünkre nézve is. Egyházunk felett átzúgott eseményekből látni fogják öröm és derüs napjaikat; látni fogják azokat az óriási küzdelmeket, tusákat, melyeket buzgó elődeink vivtak hitökért, meggyőződésökért és lételökért, midőn egyházunk csaknem a megsemmisülés szélén állott. S miután hallották egyházunk multját, bizonyára csodálkozni fognak, hogy kicsiny sergünk 300 év alatt anynyi nyomás és ellenséges viszonyok között is fenn tudta tartani magát s képes volt megünnepelni háromszázados jubileumát;

csodálkozni fognak, hogy képes volt a mindenfelől ellenünkbe tornyosuló hullámok ellen az egyház hajóját megóvni s a jelenlegi biztos révpartra vezérelni. S hogy egységhivő kis sergünk annyi ezer meg ezer viszontagságon is diadalmaskodni tudott, azt csak egyházunk vezérférfiai egyetértésének, példás igyekezetének és munkás szeretetének lehet köszönni. Ezeknek előrebocsátása után hozzákezdek egyháztörténelmünk elbeszéléséhez.

A kis bérczes Erdély mindig hű ápolója és pártolója volt a szabad eszméknek, s hogy ebben a tekintetben Európa más tartományait meszsze túlszárnyalta, mutatja a Tordán 1557-ben tartott országgyülési végzés, mely igy hangzik: „Mindenki azt a hitet vallja, azt a vallást kövesse, a mely tetszik". — Ezen üdvös és fenkölt szellemü végzés által a tér meglőn nyitva az unitarismus terjedésének Erdélyben. Nemsokára a Vicenzában megkezdett s Lengyelhonban meghonosodott unitárius nézetek és elvek eljutottak hazánkba is, a hol csak hamar elkezdődtek a heves vitatkozások az Isten egysége és háromsága felett, melyeknek eredménye a lett, hogy mikor 1566-ban a lángelméjü és hirneves szónok, Dávid Ferencz, Kolozsvárt egy hatalmas beszédet tartott, az emlitett város, az ország nagy része, az értelmiség egészen elfogadta az unitárius vallást. A következő évben 1567-ben pedig a korát felvilágosodásban túlhaladó fejedelem János Zsigmond is hét tanácsosával ünnepélyesen átállott az unitarius vallásra. S 1568-ban jan. 6-án tartott tordai országgyülésen János Zsigmond uralkodása alatt az ország felvilágosult rendei a „lelkiismeret teljes szabadságát" biztositották s szent vallásunkat Erdélyben törvényes bevett vallásnak nyilvánitották. Ez országgyülési megszentesités után az unitarismus teljes diadalünnepét ülte s leghatalmasabb volt minden tekintetben az akkori törvényesen elismert felekezetek között. Az unitáriusoknak ekkor 425 ekklézsiájok volt, két superintendens vezetése alatt, s 11 iskolájok gazdag fejedelmi dotatiókkal ellátva.

De fájdalom! az unitáriusok örömnapjai kevés ideig tartottak. Nemes lelkü fejedelmünknek, János Zsigmondnak, 1571-ben történt halála után az unitárius egyház fénye és tekintélye azonnal alább kezdett szálni; mert a fejedelmi trónt most katholikus, majd református fejedelmek foglalták el, kik előtt az unitárius vallás háttérbe szorult. Daczára a lelkiismeret szabadsága elismerésének, vallásunk buzgó apostola, Dávid Ferencz, első áldozatul esett a jezsuita befolyásnak s ettől kezdve sötét fellegek tornyosultak az unitárizmus előbbi derült egére.

A kemény háboru megkezdődött az unitárius hit ellen s tartott három századon keresztül hol szelidebb, hol durvább alakban.

Emlitsem-e az emberi érzelmekből kivetkezett vad Bástának rémuralmi korszakát, mely a magyar faj s az unitárius felekezet megsemmisitését tette volt feladatává, midőn a jezuitizmus kénye kedve szerint dulhatott a szabadságkevelők jogaiban? Igen! a szellemet magas röptében megállitották. A szabad vizsgálódás elve helyébe formulázott hitczikkeket állitottak; 1638-ban pedig Dézsen a „Krisztus imádását és segitségül hivását" tárgyazó confessiot erőszakolták reánk; vagy 62 ekklézsiánkat alattomosan a szombatosság ürügye alatt a református egyházba kebeleztek; majd törvényt alkottak, hogy unitárius vallást követők ne viselhessenek hivatalt, s ez számos főurakat vitt át a katholika egyházba. Azonban az unitáriusok életsorsa, daczára a sok zaklatásnak és czivódásnak, még sem volt éppen oly mostoha, mint a külföldön levőké, különösen Lengyelhonban és Magyarországon, hol anynyi kegyetlen üldözésnek és sanyargatásnak voltak kitéve hitfeleink, ugy hogy 1660-ban mintegy 380 lengyel család kénytelen volt elhagyni édes honát; ezeknek nagy része Kolozsvártt a legmelegebb vendégszeretetre talált. Magyarországon pedig 1710 után minden nyoma eltünt az unitárizmusnak.

A 18-ik század még tán sanyarubb volt reánk nézve mint az előbbi; mert ekkor mintegy keresztes háborut inditottak elleneink ekklézsiáink, egyházi embereink s javaink ellen; 1716—18-ban katonai erőszakkal elfoglalták szép templomunkat, iskoláinkat, könyvnyomdánkat, s igy minden javainkból s az önfentartás eszközeiből kiforgatva, egyházunk csaknem az enyészés sirja szélén állott. II-ik Józsefnek az „edictum tolerantiale"-ja némi reményt látszott önteni a levert keblekbe, de ez csak elvileg állottt, mert a gyakorlat mást mutatott. Végre megérkezett a világtörténelem legfontosabb eseménye — a nagy franczia forradalom, mely az előbbi társadalmi élet viszszás viszonyait halomra döntötte s lassanként a föld minden miveltebb országát bejárta s a népeket emberi és polgári jogaik, t. i. a testvériség, szabadság és egyenlőség dicső eszméi kivivására tüzelte. A forradalom hevitő lángja hazánkba is elhatott, s lelkes férfiaink igyekeztek is vallásunkat törvényes jogaiba viszszahelyezni. Anynyi eredmény volt is, hogy legalább az erőszakos rendszabályok ellen a törvényhozás által biztositva lőnek, s hitfeleink hivatalba léphettek. Az örökre emlékezetes 1848-ik évben ujból örömünnepet ültek az unitáriusok, midőn Magyarországon is törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatott az unitárius vallás. De ez örömet csak hamar elnémitotta nemzeti lét-alapunk- s függetlenségünkért vivott óriási harczunknak gyászos kimenetele. Az osztrák absolutismus sulya és vasveszszője nehezedett ránk. Nemzeti alkotmányunkat félrevetették s

megkezdődött a magyar nemzet germanizálása. A szabadérzelmüek szomoru sorsra jutottak. Igy egyházunk is remeghetett, mivel gyanus volt az osztrák kormány előtt, mint szabadelvü s minden önkényü kormányt gyülölő felekezet. Eleinte szép igéretekkel kecsegtettek, hogy adjuk fel autonomiánkat, de ezzel nem értek czélt. Végre 1856-ban egy parancsoló levél érkezett Consistoriumunkhoz Bécsből, melyben ki volt mondva, hogy ha enynyi s enynyi tanárt s egy bizonyos menynyiségü öszszeget nem tudunk kimutatni, a kormány bezáratja iskoláinkat s ő veszi át a kormányzási jogot. Ez halálos csapás volt az unitárizmusra nézve! Kis sergünk majdnem kétségbe volt esve, 'hogy most három százados küzdelme után kelljen megsemmisülnie! De minél nagyobb a szükség, annál közelebb van az isteni gondviselés! Egyházunknak szegényje, gazdaga meghozta áldozatát egyháza megmentésére. Aláirás utján kiteremtette a kivánt öszszeget, a melyhez angolhoni hitrokonink is oly szép segélylyel járultak, melyért ujból fogadják őszinte köszönetünk és forró hálánkat! — e szerint a gonoszság és ármány nem tudott diadalmaskodni az igaz ügy bajnokain; mert lelkesültségök meghiusitotta rosz tervöket. — 1867-ben létre jött a kiegyezkedés Ausztria és Magyarország között s Erdély is ez utóbbihoz csatoltatott s hasonlag az unitárius vallás ujból törvényesen elismertetett. 1868-ban hála és örömkönnyek közt ültük meg sokat hányatott és szenvedett egyházunk háromszázados lételének emlékünnepét, melyen a szabad Angliának szabadelvü fiai is — kikkel csak az utolsó félszázadban szőtt ismerkedés hozott mindinkább szilárduló családi öszszeköttetésbe — képviselve voltak. Önöktől is — Amerika lelkes fiaitól — vettünk akkor üdvözlő iratot, azután pedig ujból felkerestek már két izben tetemes segélyökkel, mit mi eléggé meghálálni nem tudunk; most pedig személyesen is meg akarván ismerkedni viszonyainkkal, szükségeinkkel: kedves jelenlétökkel is megörvendeztettek minket, ez minden esetre irántunki rokonszenvöket és meleg részvétöket tanusitja. A mi jelenlegi állapotát illeti egyházunknak, az elég kedvező, s mondhatnám virágzó. Az unitáriusok száma Magyarország és Erdélyben mintegy 54 ezer. Ekklézsiánk van öszszesen 106. Egy fő- és két algymnasiumunk és egy aliskolánk. Ezeket elődeink saját véres verejtékökből és költségeiken épitették; tovább egyes buzgó unitárius atyánkfiai, mint Zsúki László, Augustinovics s mások, kegyes adományaikból; s most is saját erőnkből tartjük fenn. Csak a legujabb időben, nerezetesen 1868 óta részesült egyházunk is abban a szerencsében, hogy más egyházak példájára a miénk is évenként 5000 frttal segélyeztetik az állam részéről, mit e helyen szintén

nemzeti kormányunk iránti elismeréssel megemliteni, hazafiui kötelességemnek ismerem. Mi azt hiszszük, hogy egy olyan vallási testület, mely anynyi viszontagság és nyomor között magát három századon fenn tudta tartani: biztos jövőnek nézhet elébe. S minket jeles elődeink önfeláldozó tettei arra ösztönöznek, hogy elveinket diadalra juttassuk. S hogy e kecsegtető reményünk nem fog meghiusulni, arra feljogosit minket két hatalmas nemzet lánglelkü fiainak hő pártolása és felénk tárt jobbja! Daczára buzgó törekvéseinknek és áldozatkészségünknek, még sok hiány és szükség van egyházunkban, melyek megoldásra és pártolásra várnak. Én ezeket három pont alá foglalom, ugyanis,

1.) hogy hazánkban a nevelés terén ezután is az előhaladott kor kivánata szerint teljes erővel működhessünk s minél képesebb és tudományosabb papokat bocsáthassunk ki ekklezsiáinkba nézeteink s elveink s az evangeliomnak jézusi szellemben való hirdetése végett, óhajtandó volna, hogy gymnasiumaink, különösen pedig a kolozsvári theologiai akademiánk kellő tanitó erőkkel láttassék el. Az eddigi rendszerünk szerint theologusaink nem fordithatnak elégséges időt önképzésökre, mivel tanitással vannak elfoglalva az alsóbb osztályokban, de a tanárok szaporitásával e rendszert megszüntethetnők. Kolozsvári fátanodánkat négy új tanári állomás felállitásával a legjobb karba tudnók hozni.

2. hogy vallásos ismereteinket fejleszszük, nézeteinket terjeszszük, a vallásos és erkölcsi életet emeljük, s kiképzett papjainkat a theologiai tudományosság és a haladas folytonossága szinvonalán megtarthassuk, szükséges lenne irodalmi működésünknek emelése, szélesbitése, különösen pedig a Ker. Magvető nagyobbitása, szilárditása, s a Channing művei mellett más jelesebb angol és amerikai munkáknak magyar nyelvre való leforditása, átdolgozása. Ezeknek a fedezésére tehát a már felajánlott 500 dollár állandósitása s egy irodalmi alap létesitése volna a második szükség.

3.) Minthogy Erdély eddig külön ország volt s külön törvényhozás alatt állott: az unitárizmus központjául Kolozsvárt tekintettük, de mióta az unio a két ország között létrejött, Kolozsvár megszünt az unitárizmus középpontja lenni; mert most Magyarország és Erdély egy, s a közös főváros Budapest, ide tehát Magyarország szivébe kellene egy kis templomot (Hale ur közbeszólt, hogy nem kicsit, hanem egy nagyot, hogy ő is prédikálhasson benne) épiteni, hogy az itten lakó unitáriusoknak is legyen hol imádják Istenöket, s hogy a közös hit ereje által szorosabban egymáshoz füződjenek. Az első nyilvános unitárius isteni tisztelet Pesten közkedvességben álló jeles szónokunk, Ferencz József

tartotta 1869-ben az ev. reformátusok. tanintézetének tanácstermében, mely isteni tiszteleten számosan jelentek meg a más hiten levők közül is, és többnyire mind tudományos, irói emberek. A nagy lelkesedéssel előadott alkalmi beszéd rendkivüli hatást idézett elő, ugy hogy akkor s később is többen nyilatkoztak s nyilatkoznak ma is, hogy ha egy templomot tudnánk teremteni: azonnal tömegesen jőnének hozzánk, mit indokol az az eredmény is, hogy már 1867—68 óta számosan állottak át vallásunkra. A Budapesten létesitendő templom, tehát nélkülözhetetlen kellék, mert ha ez a tervünk valósulhat: akkor az unitárizmus diadalt arat Magyarországon is.

Ime, kedves hitrokonink, hallották egyházunknak multját, jelenét; látják mik a legégetőbb szükségeink jelenleg. Mi már ezeknek az orvoslását teljes erőnkből igyekezünk előmozditani, s ha önök is közreműködnek velünk e szent és üdvös czélra: mi azt hálával és testvéries köszönettel fogadjuk. Oh vajha ez öszszejövetel megteremné üdvös gyümölcsét. Igen! én megvagyok győződve, hogy önök, mint egykor az angyalok a pásztoroknak, örömhirt hoztak nekünk a kék tengeren túl levő hazájokból, s hogy ez a mi örömünk teljes lesz s azt tőlünk senki el nem veheti. — Az egy igaz Isten áldása, szelleme lebegjen az ő nevében és dicsőségére elkezdett munkánkon.

Buzogány Áron: a Kovács beszédét egészen magáévá teszi, azonban mintegy ismételve, három dologra kiván sulyt fektetni: először sajnálná, ha bár legkevésbé is ugy tünnénk fel igen tisztelt vendégeink s hitrokonink előtt, mintha mi tulságos mértékben kivánnánk angol s amerikai hitrokonink gyámolitására támaszkodni. Hiszen háromszáz esztendő folytán anynyi nyomatást, üldözést, anynyi szenvedéseket magunkra hagyatva, saját lábunkon birtunk kiállani! Ha százszor várták elleneink utolsó lehelletünket, bámulatukra mi százszor üdültünk fel saját életerőnk által. Ha valamiért önérzettel hordhatjuk fejünket, azt tehetjük főleg azért, mert soha sem estünk kétségbe, lelkierőnk s bizalmunk soha el nem hagyott! Ha mindazáltal angol és amerikai hitrokonink barátsága öröm és reménynyel tölti el szivűnket, az természetes; mert nekünk, a kik századokig árvák voltunk, jól esik, hogy meleg keblü testvérekre találtunk oly nemzetek fiaiban, kikkel az érintkezés már magában tisztesség. Ez az erkölcsi támasz már magában felette becses. Ha angol és amerikai hitrokoninktól anynyi segélyt is várunk, az nem tétlenségünk s tehetetlenségünknek a jele; hanem azon természetes helyzetből foly, mert tudjuk, hogy ők sok időn keresztül sza-

bad országok égalja alatt kedvezőbb állapotnak s szerencsésebb viszonyoknak örvendettek, és tudjuk, hogy nekik nemes, keresztény szivök van, mely örömmel siet segélyével oda, hol a közös szent ügy érdeke azt kivánja. — Második, a mire sulyt kiván szóló fektetni, az, hogy Isten segedelmével valahára mi is teljesebb alkotmányos szabadságnak örvendvén, midőn a szabad sajtó hatalmas eszközével, az eszmék hatalmával szállhatunk a küzdtérre, kötelességünknek ismerjük e nagy előnyt felhasználni. Az irodalom terén tett munkásságunk miatt eddig sincs okunk szégyenleni magunkat; ám de most többszörös erőfeszitésre vagyunk hivatva e téren, s mivel olvasó közönségünk nem nagy, s ennélfogva minden irodalmi vállalat áldozatokkal jár: a lelkiismeret szabadságának hoznak áldozatot angol és amerikai hitrokonink, ha irodalmi munkásságunk fejlesztésére segédkezet nyujtanak, anynyival inkább, mert ebbeli törekvésünk egyik czélja az is, hogy a kitünőbb angol és amerikai unitáriusok műveit, melyeknek becsét ismerjük, anyanyelvünkön hazánkban meghonositsuk. Harmadik, mire sulyt fektet szóló, az, hogy miután most már Magyarország és Erdély egy ország, egy kormány és egy törvényhozással; miután az unitárius vallás most már a Királyhágón innen is a törvényesen elismert vallások közé tartozik: nagy fontosságu lenne vallásközönségünkre nézve, hogy itt a fővárosban, Budapesten is egy rendszeres ekklézsiánk s templomunk alapittassék. A fővárosban sok az elem, mely hozzák csatlakoznék, mihelyt nyilvános egyházi életet mutatnánk. Hogy eddig rendszeres ekklézsiát nem alapithattunk, annak oka az, mert Erdélyből, vallásközönségünk központjáról segélyre nem számithattunk, sokfelé levén anyagi ereje igénybe véve; mi pedig, kik itt lakunk, nagyobbára még szintén jövevények itten, az élet mindennapi szükségeivel küzködve, oly erőt nem fejthettünk ki, hogy bár egy szerényebb kápolnára szert tehettünk volna. A budapesti templom lehetne angol-amerikai-magyar unitárius templom, az alkalmazandó pap lenne mindig olyan, a ki az angol nyelvet is birja. Fentarthatnók ezen ekklézsiát a három nemzet unitárius hivei, mint közös missiót, mely bizonyára gyakorlatibb és szebb eredményeket szülne, mint Ázsiában és Áfrikában alapitott több missio. Szóló melegen ajánlja a mondottakat vendégeink figyelmébe.

Ezután Mr. Hale kivánatára Hajós János előadá a magyarországi vallásfelekezetek viszonyait, — Buzogány Áron a különböző iskolák s tanintézetek rendszerét s állapotát ismertette

a népoktatási törvényczikkel kapcsolatban. Egyszersmind átadá Mr. Halenak a vallás és közoktatás m. kir. minister által a magyarországi tanügy állapotáról 1870. 1871 évekre kiadott jelentésnek egy német nyelvre forditott példányát, melyet Mr. Hale különös érdekkel látszott fogadni.

Fretwell John ezután constatálja, hogy óhajtásaink a hallottak után három pontban foglalhatók: a) gymnasiumaink s a theol. seminarium megerősitése nehány új tanári állomás alapitásával s a mostan alkalmazott tanárok fizetéseinek javitása által, — b) egy irodalmi alap létrehozása, és c) Budapesten egy ekklézsia s templom alapitása. Mind ő, mind amerikai barátai, különösen örvendenek, mondá, hogy e conferentiában részt vehettek s állapotainkról és szükségeinkről magoknak enynyi ismeretet szerezhettek. Legyünk meggyőződve, mondá, hogy igaz készséggel fognak majd otthon Angliában és Amerikában ügyünknek szolgálni, és nem kételkedik, hogy e baráti találkozásnak igen jó gyümölcsei leendnek.

Miss Southwick Emma, egy mivelt lélek szerénységével és minden szavában jóságot sugárzó modorral kért engedelmet, hogy egy pár szót ő is mondhasson. Ne csüggedjünk, mondá, hogy e találkozásra többen nem jelenhettünk meg; ő tudja, hogy hazájában felette sokan vannak, kik óhajtanának velünk testvéri kezet szoritani. Sok szent ügy még kevesebbek által indittatott meg, — hisz nem a szám, hanem a czél és érzés biztositéka a sikernek. Ezután előadja, hogy az amerikai nők a vallási élet körében sokféle módot találnak jó és hasznos cselekedetekre; különösen a szegények gyermekeinek ápolásában és tanitásában soha ki nem fáradnak. Boldognak érzi magát, hogy enynyi magyar unitáriust megismerhetett; a magyarok szabadságszeretetéről eddig is sokat hallott, közmondásos ez Amerikában, hol a szabadság becsét ismerik. Reméli, hogy még lesz alkalma a magyar földet látni, s talán még több okunk lesz akkor egymást szeretettel üdvözölni. E beszéd nagy hatást tett az egész társaságra, és melegen megéljeneztetett.

Hajós János aa. válaszolt e beszédre. Üdvözölte a kisasszonyt nemes érzelmeiért, biztositá, hogy az amerikai nőkről oly fogalmat ébresztett és saját személyében ugy mutatá be őket, hogy az által a mély tisztelet, melyet irányukban eddig is éreztünk, még fokozódik. A magyar különben is ősidők óta lovagias tisztelettel tekintett a nőkre itthon is, s a magyar nők azt szintén megérdemelték. Mi tudjuk, hogy hazánk s szabadságunk fentartásában s mivelődési

és jótékony intézetek alapitásában nagy része van hölgyeinknek, s ezért a nőket minden országban a társadalom nemesebb részének tekintjük. Vigye a kisaszszony legforróbb üdvözletünket boldog hazájába!

Hajós János ezután hasonlóan meleg szavakkal zárta be a conferentiát, mely baráti kézszoritásokkal végződött.

A beszédek angol, latin, német és magyar nyelven folytak, — a magyart Kovács tolmácsolta. A beszédeket több helyen éljenzés követte.

A conferentia után.

Vége lévén a gyülés hivatalos szinezetének, ezután barátságos társalgássá vált együttlétünk. Ebédre kimentünk a Margitszigetre, melynek pompája meglepte vendégeinket. Ebédnél Fretwell, Hale, Hajós, Kovács, Simén, Buzogány mondottak pohárköszöntéseket. A társaság igen kedélyes volt. Később Budavárba mentünk fel, estve felé nehányan a szt.-Gellért-hegyre, honnan a felséges kilátás elvarázsolta Fretwellt. Estve együtt vacsoráltunk zene mellett az Angolkirályné szállodában.

Másnap, junius 16-án délelőtt megnézték az akademia palotáját, az Eszterházi-képtárt, Muzeumot, — voltak az országgyülésen, Hajós eszközlésére találkoztak Deák Ferenczczel, kinek szivélyessége nagyon meghatotta vendégeinket. Mr. Hale megjegyzé, hogy a képviselő házban épp ugy találta magát, mint az amerikai parlamentben. Délben az indóházban együtt búcsuebéden búcsupoharat koczczintván, Simén Domokos búcsubeszéde után elváltunk. Mr. Hale utolsó szava az volt: reméli, hogy majd a budapesti unitárius templomban fogjuk egymást viszont üdvözölni! Adja Isten! Kovács János Bécsbe kisérte fel vendégeinket, hogy ott nevünkben a többi amerikai és angol hitrokonokat is üdvözölhesse. *).

---

*) A mint Kovács J. barátunktól értesültünk, a conferentia Bécsben ugyszólván tovább folyt. Más nap, ugyanis, jun. 17-én a véletlenül közbejött királyi látogatás miatt visszamaradt amerikai és angol hitrokonink közül többen, nevezetesen Jackson S. Schultz, az egyesült államok részéről főbiztos a bécsi világkiállitáson, Hamilton Hill, biztos a massachusetti állam részéről, Louse Coyl kisaszszony stb. az amerikai departement vendéglőjébe öszszegyülvén, Hale és Fretwell urak, mint képviselők, előadták a budapesti conferentián hallottakat s ügyünket mindnyájan a magokévá tettték s annak felkarolását melegen igérték, nem csak, hanem a teendők sorrendjét is megállapitották mely srerint Hale ur, még mielőtt haza érne, körülményesen leirja a budapesti conferentián történteket, ugyanezt teszi Fretwell ur Angliában. Haza érve

Megjegyzem, hogy a conferentián kivül egész együttlétünk alatt többnyire saját vallásunk viszonyairól beszéltünk, lehetőleg mindenben körülményes felvilágositást igyekeztünk adni.

Budapesten, junius 17-én 1873.

Hajós János,
értekezleti elnök.
Buzogány Áron,
a conferentia jegyzője.

Hale ur felolvasásokat fog tartani Bostonban, ugyanerre felkéri Bellows urat is Newyorkban s általában az amerikai unitárius társulat gyülésén elintézik a további teendőket. Kilátásba helyezték, hogy addig is, mig tetemesebb segélylyel gyámolithatnának, amerikai jeles művek forditására és kiadására a megkezdett segélyt állandósitják. Adja az ég, hogy siker koronázza buzgó törekedéseiket; melylyel, azt hiszszük, nem csak egyházunk, hanem egyszersmind a közmivelődés ügyét mozditják elő. Szerk.

Iskólai értesitések.

I.) Kolozsvári föiskolánkról.

Az $187^2/_3$-ik év sept. 6-án reggel 8 órakor nyilt meg a Bedő József papjelölt könyörgésével s isk. felügyelő gondnok Brassai Sámuel urnak az ifjusághoz intézett alkalomszerü beszédével.

Ez isk. évre az anyakönyvbe beirattak: a) papjelölt és papnövendék 29; b) a nyolcz gymnasialis osztályba 213; c) a négy elemi osztályba 65; öszszesen 307. Még pedig nemzetiség szerint: magyar 245, német (szász) 23, zsidó 29, oláh 6, lengyel 2, czigány 2; vallás szerint: unitárius 176, r. kath. 39, ágostai 26, ev. ref. 31, gör. kath. 6, mózes vallásu 29.

Évfolytában a papjelöltek közül papnak kilépett 2, katonának besoroztak s e miatt kilépett 1, tanitónak kilépett 13, egyetemi hallgató lett 2. más tanintézetbe ment vagy végképp haza ment 14; s e szerint év végéig a tanodában maradt 275.

A nyolczadik gymn. osztályból érettségi vizsgára jelentkezett 31, kik közül betegség miatt nem tett vizsgát 3, nem bocsáttatott 4, viszszavettetett 3 hónapra 10, letette 14, ezek közül 1 általános kitünővel, 1 kielégitőleg, és 12 dicséretesen; az érettségi vizsgálat irásbeli része megtartatott május 26 és 27-én, a szóbeli része junius 25 és 26-án.

A városi torna-vivoda elkészülvén, január havától elkezdve a mi gymnasiumunk növendékei is gyakorolták magokat a tornászatban az I-ső gymnasiumon kezdve, minden osztály hetenként 2 órán, junius 22 nagy közönség jelenlétében általában jeles vizsgát is tettek.

Jóltevőink emlékünnepe, mint minden 5-ik évben, ez évben is megtartatott áldozó csötörtökön a reggeli templomozás után, szép számu közönség jelenlétében, az iskolai nagy teremben, ugyanaz nap délután az ifjuság tánczmulatságot rendezett a maga kebelében levő betegsegélyező egylet javára, mely közel 400 frt. tiszta hasznot hajtott.

A több rendbeli alapitványból ez évben is számos tanuló részesült segélyben. Ugyais a.) a néhai b. e. Koncz János alapitványából több, kevesebb ideig havanként $2^1/_2$ frtot kaptak: Faluvégi Áron, Székely Zsigmond, Tamás József, Gelei Márton, Orbok Gyula, Bágyi Kálmán, Lőrinczi Bende, Veres Vilmos, Lakatos Ferencz, Kővári Sándor, Tóth Olivér, Gálfi Sándor, Dombi János, Szabó Márton, Jakab István, Lőrinczi Dezső, Nagy Gyula, Komjátszegi Lajos, Tarcsafalvi Izsák, Máté József, Gál Miklós, Demjén Miklós, Szinte Gábor, Jakab Sándor, Benedek János, Osváth Zoltán, Nagy Gergely, Siménfalvi Árpád, Pap László, Osváth Áron.

b.) A Fejér Ödön alapitványból havanként $2^1/_2$ frtot kaptak: Csép Lajos, Barabás Ábel. c.) Az Árkosi Lajos alapitványából szintén havanként $2^1/_2$ frtot kaptak: Osváth Domokos, Német István. d.) A Kelemen Beniamin alapitványból naponként egy-egy czipót kaptak: Nagy János, Varga Venczel, Deák Tamás.

Lendvai Latkócziné uraszszony ez évben is tanusitotta iskolánk iránt számos éveken át gyakorolt jótékonyságát, mert a legjobb tanuló részére jutalmul 1 drb. aranyat küldött, mely Gelei Lajos VIII. oszt. tanulónak itéltetett, mivel a több kitünő tanuló közt, a névsorban ő állott legelől.

A néhai b. e. Fejér Márton által a szépirásra tett alapitványból a 2 tallért a felosztályuak közül nyerte Szinte Gábor VI., az 1 tallért az alosztályuak közül Német István, II. gymn. oszt. tanuló.

A kövendi Szász Gergelyné, Incze Klára alapitványából ez évben kettős dijt t. i. 10 frtot o. é. kapott Barabás Lajos, isk. főnök és papjelölt, mint a ki a jóltevők emlékünnepén az ifjuság részéről a szónoklatot tartotta.

A Paget Olivér alapitványból, az angol nyelvben tett előhaladásért az első dijat t. i. 100 frtot o. é. nyerte Péterfi Dénes, III. éves theol.; a 2-ik dijat t. i, 50 frt. Egyed Mózes III. éves theol. a 3-ik dijat t. i. 25 frtot Sándor Gergely I. éves theol.

Állami ösztöndijat, 60 frtot fejenként kaptak: Gelei Lajos, Mátyás János és Mózes Mihály.

A néhai bölöni Farkas Sándor alapitványából, a vett könyveken kivül, a következő szaklapok és folyóiratok hozattak a tanári kar s illetőleg a könyvtár számára: Természet; Magyar Nyelvőr; Magyar Tanügy; Középtanodai Közlöny. Cserepéldányban küldettek: a Protestáns egyházi és iskolai Lap és Erd. prot. Közlöny.

Mlgs. kááli Nagy Elek ur, az ifjuság olvasó egylete részére

ez évben is küldötte a „Századok“-at, a „Kelet“-et és az „Erdélyi Gazdasági Közlöny“-t.

Nagyajtai Kovács István nagybecsü könyvtárát kolozsvári főiskolánknak hagyományozván, az 1-ső számu szoba, az Augusztinovics hagyatékából ennek befogadására átalakittatott és a könyvtárhoz csatoltatott. Szintén az Augusztinovics e czélra tett alapitványából a vegytani laboratorium számára mintegy 80 frt áru műszerek hozattak s egyszersmind a világitó gáz is bévezettetett.

A Kovács István hagyatékán kivül az isk. könyvtár részint vétel, részint ajándékozás utján öszszesen 304 kötettel gyarapodott.

Az iskolában a következő pályázatok történtek:

1.) Az ifjusági olvasó egyletnél a „Lendvayné“ czimü alapból ki volt tüzve pályadijjul 13 tallér; és pedig: egy oratiora 4 drb. nyerte Barabás Lajos. Latin forditásra 2 tallér, nyerte a betegápoló egylet pénztára. Egy népneveléstani értekezésre 3 dr., nyerte Barabás Lajos. Egy természettani értekezésre 4 tallér, nyerte Orbok Mór.

2. A theologusok önképző és olv. egyletben tartott szavallati versenyen nyertek a jó szavallásért: Péterfi Dénes és Nagy Lajos egy-egy drb. könyvet. Pályadijul volt kitüzve 5 drb. tallér; a következő tárgyakra: egy pünkösti prédikácziora 3 tallér, nyerte Péterfi Dénes; egy meyegzője napján elhalt nő felett tartandó alkalmi könyörgésre 2 tallér, nyerte Egyed Mózes.

3. Az ifjusági önk. kör által egy lyrai költeményre ki volt tüzve 3 tallér, elnyerte Nagy F. Miklós.

A betegség ez évben is meglátogatta főiskolánkat, a menynyiben rövidebb ideig tartó betegségen kivül, 6-on huzamos ideig feküdtek forró nyavalyában, de hála Istennek, mindnyájan felgyógyultak, a mit részint az iskola falai között vagy háznál való gondozásnak, részint dr. Gálfi Endre, dr. Incze Miklós és dr. Gyergyai Árpád buzgó fáradozásainak köszönhetünk. Evvel kapcsolatban a legmélyebb hálával emelem ki én is Kelemen Beniámin urnak azon örökre emlékezetes áldozatát, mely szerint folyó évi junius 22-én az e. k. tanácsnak bejelenté, hogy főtanodánk beteg tanulói számára kórodának az iskola háta megett egy házas telket vett, s ezen kóroda számára áldozza, a mig él, jövedelmének egy tized részét. Ezen újabb nagyszerü áldozata egyházunk nagylelkü maecenásának, számos ifjat fog az életnek és a hazának megtartani, s én nem zárhatnám bé e tudósitásomat méltóbban, mint annak forró óhajtásával, hogy adjon Isten nemzetünknek és egyházunknak sok ily nemes lelkü emberbarátot.

Végül megemlitem, hogy a nyári közvizsgák a junius 18-kán kiütött cholerajárvány miatt, már jnnius 25-én bevégeztettek és az ifjuság haza bocsáttatott.

Benczédi Gergely,
ig. tanár.

2.) Tordai középtanodánkról.

A tordai unitárius középtanodában V. gymnasialis és 4 elemi osztályban tanitott az $187^2/_3$-ik oskolai évben 3 rendes tanár, 5 köztanitó. A rendes tantárgyakon kivül még Iszlai Márton köztanitó tanitott testgyakorlatot az egész ifjuságnak és műéneket a gymnasialis osztályoknak.

Tanult ez oskolában öszszesen 178 tanuló, kik közül a gymnasialis osztályokban volt 86; az elemi osztályokban 73 és kezdő 19. Vallás szerint unitárius 87; év. ref. 49; róm. kath. 20; görög kath. 19; izraelita 1; lutheranus 1; görög nem egyesült 1. Nemzetiségre magyar 157: román 20; izraelita 1; év közben eltávozott az intézetből 11.

Mint örvendetes eseményt kell megemlitenem, hogy ez évben, melyben a betegségek oly sok neme pusztitott hazánknak csaknem minden tájain; intézetünkben egy haláleset sem történt, sőt még sulyos beteg sem volt senki.

Az oskola könyvtára és természetrajzi gyüjteménye ajándékozások és vétel utján tetemesen gyarapodott. — Az oskolai nagy hallterem oly állandó padokkal láttatott el, melyek irás és rajztanitásra is alkalmasok.

Az ifjuság a rendes tantárgyakon kivül az olvasótársasággal egybekapcsolt „önképzőkörben," szépirodalmi munkálkodásban és versszavallásban is gyakorolta magát. Jártatott szépirodalmi és természettani lapokat, s könyvtárát vétel utján tetemesen gyarapitotta.

A néhai boldog emlékü Fejér Márton által szépirásra tett alapitványból az 1 ezüst tallért a gymnasialis osztályuak közül Kanyaró Mihály V-ik gymnasialis oszt. tanuló nyerte.

Midőn e rövid ismertetését adom intézetünknek, nem tehetem, hogy az egész tanári kar és a szülők nevében forró köszönetet ne mondjak városunk kitünő fiatal orvossának, Dr. Szentpéteri János urnak, a ki azon kivül, hogy a hozzá folyamodó tanulókat minden dij nélkül gyógyitotta és a szegényebb sorsuak közül sokat még

orvossággal is ellátott — intézetünkben minden héten rendes látogatást tett, hogy meggyőzödjék a fiatalság egészségi állapotáról, és idejekorán intézkedhessék, a netalán bekövetkezhető betegségek ellen. — Fogadja a tisztelt orvos ur e nemes emberbaráti buzgalmáért hálás köszönetünk.

Torda, julius 2-án 1873.

Pálfi Károly.
ig. tanár.

---

3) Sz. Kereszturi középtanodánkról.

Az irt gymnasiumba az 187²/₃-ik ik iskolai évben fölvétetett 156 tanuló. Ezek közül az öt gymn. osztályban volt 84 tanuló. A három elemi osztályban 72. Az év folytában a gymn. osztályból eltávozott 2. Meghalt ugyancsak kettő. Rendes tanuló volt 151. Magántanuló volt 5.

Vallás szerint: unitárius volt 126, ev. reform. 26, lutheránus 2, gör. keleti 2.

Nemzetiség szerint: magyar 152, szász 2, román 2.

Ebben az iskolai évben két új tanerőt nyert intézetünk, egyiket homoród-almási Sándor János akademita hitrokonunk személyében, ki a számtani s részben a természettani szakokra lőn alkalmazva; a másikat helybeli pap és féltanár tordátfalvi Gombos Sámuel atyánkfia személyében, a ki a hit- és erkölcstanra s a felsőbbb osztályokban a magyar nyelv s különösen költészet és ékesszólástudomány tanitására lőn alkalmazva; a kik felsőbb rendelet folytán lélekemelő ünnepélyességgel igtatódtak bé tisztes és fontos hivatalukba, és pedig mindketten egyszerre ugymint 1872-dik évi dec. 8-án.

Jutalmat nyertek, a nyári közvizsgák alkalmával: Péter József és Vaska Béla nevü 5-ik gymn. osztálybeli tanulók az Ágoston István-féle alapitványból 42—42 frtot o. ért.-ben, jó tanulás, magántanitás és jó erkölcsi magaviselet következtében.

A Fejér Márton alapitványból az egy ezüst forintos tallért a szép és helyes irásért Marosi Ferencz, harmadik elemi osztálybeli tannló nyerte el.

Az irt alapitványokon kivül volt még kiosztandó 36 frt o. é. Ebből 24 o. é. frtot fizetett özv. Vas Miklósné szül. Szabó Anna urhölgy, néhai áldott emlékezetü Szabó Sámuelnek, sz. kereszturi gymnasiumunk legelső igazg. tanárának és egyik alapitójának a buzgóságban és áldozatkészségben méltó leánya, a ki 400 o. é.

forint ösztöndij-alaptőkét tett le gymnasiumunk számára olyan kikötéssel, hogy annak kamatai az isk. igazgatóság által időnként meghatározandó menynyiségben jó tanuló és jó erkölcsü ifjaknak osztassanak ki a nyári közvizsgák alkalmával.

Hat o. é. frtot pedig vagyis 100 frt szintén ösztöndij-tőkének $6^0/_0$-os kamatját fizette t. Daraghy Mihály, helybeli ügyvéd ur, a ki egyszersmind gymnasiumunk peres ügyeinek már több időtől fogva minden dij nélkül folytatója; mely kamatkiosztásnál az igazgatóságnak az alapitó ur által hangsulyozott óhajtás szerint minden felekezeti külömbséget félre kell tennie.

Végül ugyancsak 6 o. é. forintot fizetett nevelésügy iránti áldozatkészségben az egész vidéken egyik legbuzgóbb hitrokonunk és hazánkfia t. Raffay Károly ur.

Ez a harminczhat forint a következő módon és tanulóknak lőn kiosztva:

4—4 forintot kaptak belőle Rofay Zsigmond és Sándor Mózes 4-ik, Nagy Gergely és Deák Ákos 3-dik gymn. oszt. tanulók. 3—3 frtot Demeter Lőrincz és Kozma Imre 2-ik, Lőfi Gyula és Péterfi Lajos 1-ső gymn oszt. tanulók. — 2—2 frtot pedig kaptak Buzogány József és Vári Dénes 3-ik, Bartha Dénes és Varga Árpád 2-ik elemi osztálybeli tanulók.

Könyveket kaptak: Bedő József és Péterfi Dániel 4-ik gymn. oszt. tanulók közül egyik a Kereszt. Magvetőnek VI-ik, a másik a VII-ik kötetét. — Varga Móricz 4-ik és Gáspár János 3-ik gymn. osztálybeli tanulók a Channing E. V. válogatott műveinek III.—III-ik köteteit. Mind e becses könyveket sz. keresztürköri unitár. esperes tiszt. Árkosi Dénes ur szivessége s gymnasiumunk nevelésügye iránti köztudomásu érdekeltsége folytán. Máté György 2-ik gymn. oszt. tanuló kapta szintén a Ker. Magvetőnek VI-ik kötetét mint szentmihályi unitárius lelkész tiszt. Török Sámuel ur által ösztöndij gyanánt felajánlott könyvet.

Ebben az isk. évben a helybeli unitárius megye és a gymn. közt létrejött s az egyházi főhatóság által megerősitett vásárlás, illetőleg csere folytán a tanoda udvara 87 □ öllel tágasodott egész hoszszában s ezen kivül az udvar közvetlen szomszédságában testgyakorlati helyiségül, és gyümümölcsfa-iskolának 651 □ öl kiterjedésü kertet kapott az intézet.

Szintén ebben az isk. évben rendeztetett a gymnasium könyvtára rendes tanár és újonnan választott könyvtárnok Sándor János

atyánkfia buzgó munkássága folytán egy arra forditott száraz és világos helyiségben. Ebben az évben kezdett munkába vétetni a természettaniak tárának ujból rendezése is választott őr, László József tanár atyánkfia által.

Ebben az iskolai évben szereltetett fel két tanterem schweizi mintára készült padokkal, ezek közül az egyik terem számára készülteket fizettük az $186^9/_{70}$-ik isk. évben e czélra adott és 68 frtot és 66 krt tevő báli jövedelemből és annak illetőleges kamatjából.

Végül az isk. év utolsó napja estvéjére az intézet elöljárósága iskolai tanszerek bevásárlása javára rendezett egy tánczestélyt, a melynek tiszta jövedelme tett 80 o. ért. forintot.

És itt az igazság és hálaérzete kényszerit arra, hogy legszivesebb köszönetet nyilvánitsunk az egész anyaszékben szeretve tisztelt tekintetes Jakabházi Zsigmondné szül. Pakot Polixena urhölgy iránt, a ki mint fölkért bálanya nem csak hogy legfőbb mértékben folyt bé a többféle rendü és rangu díszes társaság öszszevarázsolására azon igen méltó tekintélyénél fogva, a melyet egy a szó legigazabb értelmében vett jó anyának és honleánynak szeplőtelen, tisztes és áldozatkész élete, munkássága még jelen — a tekintély megadását illetőleg egy kissé daczos — korunkban is kivív, hogy ugy szóljak: erkölcsileg kikényszerit; hanem e társaság öszszevarázsoló szerepén feljül belépti jegyét 20 o. é. forinttal váltotta meg a nevelés szent ügyének érdekében.

Székely-Keresztur jul. 30-án 1873.

Marosi Gergely,
a fennirt gymn. igazg. tanára.

Az udvarhelyszéki tanitóegylet közgyüléséről.

T. szerkesztő ur! Julius 9- és 10-én az udvarhelyszéki általános tanitóegylet városunkban tartá közgyülését, melynek tárgyairól e vázlatos tudósitást méltóztat a „Keresztény Magvető“ olvasóinak bemutatni, ha jónak látja.

A megállitott programm szerint, az első nap voltak a tanácskozások, mintatanitás és a disztornászat az áll. t. képezde növendékeivel és a gyakorlóiskola 1—4 osztályosaival. Estve hangversenyt rendezett a t. képezde a gyülés tiszteletére. A nagy gyülés a második nap kezdődött az unitárius gymnasium nagy halltermében. Az elnöki megnyitó beszédet követte a titkári jelentés, melyben elősoroltatott a fiókegyletek munkássága egészen, alakulásuktól fogva mostanig. Örvendetes haladást tett a Keresztur- és Homoródkörben levő fiókegylet. Átalában, csaknem az egész székben, a társulás szellemét, a tanügy körül levő mozgalmat és az aziránti érdeklődést hallók a jelentésből.

Ezt követte h. almási tanitó Égeni Samuel értekezése a következő tárgyról: „Miképpen felelhet meg a tanitó az iskolai egészségtan követelméyeinek adott körülményeink között?“ Különösen hangsulyozta az iskolák czélszerü berendezését és tisztántartását, s hogy a tanitónak miként kell a tanitás körül eljárni és fegyelmet tartani, hogy a gyermek teste fejlődésében rövidséget ne szenvedjen.

A közgyülés tárgyai között egyike volt a legtanuságosabbaknak, képezdei igazg. tanár Gyertyánffy István értekezése: „a tanitók önképzéséről“. A több, mint másfél óráig tartó előadás élénk figyelmet keltett mindenkinél, tele levén Kehr, Diesterweg-féle eszmékkel oly gazdagon, hogy azt egy kis levélben részletesen megismertetni teljes lehetetlen, a melynek előadásakor az ember nem tudta, a szép nyelvezetben-e, vagy pedig az eszmék praktikus menetében gyönyörködjék. Kiemelte, hogy a tanitó pá-

lyája kezdetén ne tekintse magát kész, bevégzett embernek, mert az oklevél még nem elég a tanitóságra, az csak anynyit bizonyit, hogy az illető elvergődött addig a pontig, a hol a tanitást meg kell kezdenie; de azt nem, hogy mindent, a mi mulhatatlan szükséges, tudna.

Az önképzés eszközeit terjedelmesen elősorolta s kézzelfoghatólag felmutatta azt a helyzetet is, a melybe a magát nem képző tanitó esik, és minő nagy bünt követ el az ilyen, midőn egész nemzedékeket megnyomorit. A kor, ugy mond értekező, mint egy vasúti vonat, ugy halad, s a ki az értelem, tudomány pénztáránál nem vált jegyet e vonatra, az semmihez sem fog érteni a mai korban. Hogy világosithasson az másokat, a ki maga sötétségben van.

Értekezése vége felé rámutatott azokra a veszélyekre, a melyek bekövetkezendők, ha az egyenetlenség befészkeli magát az egylet tagjai közé, s ha a szűkkeblü felekezetiesség és féltékenykedés miatt nem simulnak egymáshoz. Ezt követték a bizottsági jelentések, inditványok stb.

A gyülés tartama alatt egy közös vacsora és egy közös ebéd volt a „korona“ szálloda nagy termében, a hol kedélyes toásztok és a t. képezdei dalárda által előadott darabok mellett élvezetes órája volt a szép számmal öszszegyült vendégeknek.

Daczára a nyári munkaidőnek, a tanitók számosan jelentek meg; sőt más osztálybeliek is emelték a gyülés fontosságát s a tanügy iránti érdeklődésöket mutatták ki az ők megjelenésökkel. S azt hiszem, hogy e pár napot éltök szebb napjai közé sorozták. Tudósitásom azzal az óhajtással végzem, hogy a társalgás, öszszetartás üdvös szelleme gyökerezzék meg mélyen az emberek lelkében, mert a nagy Szechényi szerint: csak az egyesületnek van igazi sulya. Mi forrhat egy magános főben tökélletességre! Az agyvelő csak agyvelő által emelkedhetik lépcsőnként oly erőre, mely gyakran, bár villámként, az agyagba szorult halhatatlan lelket teljes fényében tünteti előnkbe.

Székely-Keresztur jul. 12. 1873.

Sándor János.

A Marosköri közgyülés kivonatos ismertetése.

Egyházköri közgyülésünk Farkas Gyögy esperes, és Filep Albert kir. tanácsos tanfelügyelő, mint egyik felügyelő gondnok, rendes elnöklete alatt Szent-Háromságon tartatott meg 1873 julius 14- és 15-ik napján. A közigazgatási 15, a törvénykezési 16 j.könyvi számok alatt tárgyalt ügyek közül, hivatkozással a j. k. számokra, a következőket kivánom megismertetni:

5. sz. Olvastatott vadadi pap Nagy Sándor afiának folyamodása, mely szerint a közte és a megyéjebeliek egy része között felmerült kedvetlen viszonyok okából, gazdasági hátramaradása, ugy mellbeli gyengélkedése tekintetéből is, papi hivataláról ezennel örökre lemond, s egyszersmind kéri a papi bérnek, a helyébe következő új pappal leendő méltányos elintézését. Melyre válaszoltatott: Miután beterjesztő afia, és a vadadi ekklézsia hiveinek egy része közt felmerült kedvetlen viszály ügye, az e. k. tanácsnak idei 202 számu leirata által, már különben is elintéztetett, s annak végrehajtása elrendeltetett: egyházi közgyülésünk folyamodó atyánkfia lemondását tudomásul veszi, és annak el- vagy nem fogadása kérdésébe ezennel nem bocsátkozik, hanem a beterjesztett lemondást külön felirat mellett, a tisztelt e. k. tanácsnak, végelintézés végett hivatalosan feljelenti. A mi a közte és a helyébe lépő új pap közt való bér kérdését illeti: az, egy az elnökileg már kinevezett papi biztosnak, a tett szolgálatok mértéke szerint, annak idejében, az igazsággal megegyezőleg és méltányosan eljárni, álland kötelességében.

6. sz. Reggeli 9 órakor másnap a templomban isteni tisztelet tartatott, hol szép gyülekezet jelenlétében, sz.-mártoni pap Szentmártoni Kálmán afia, unitárius pap létére, 1 Kor. 13, 13. alapján épületesen szónokolt „a hit, remény és szeretet“ háromságos tanáról, innen a kölcsönös üdvözlések megtétele után' a papság házánál folytattatik a tanácskozás; hol

8. sz. Az iskolavizsgálatokról beterjesztett tudósitások meleg tárgyalása után, és azok kapcsában, inditványoztatott: hogy miután iskolatanitóink legnagyobb részénél — a felette csekély dijazás mellett is — ugy a képesség mint a jóakarat, ügybuzgalom, szorgalom és kitartás, nem hiányzanak, iskolaügyünk mégis, anynyi jóakarat és erőfeszités ellenére, megközelithetőleg sem felel meg a szorgalmi idő, egyöntetüség, kellő haladás, nem a törvény szigora kivánalmának; mert a tanittató szülők hideg részvétlensége, bűnös hanyagsága meghiusitja iskolázásunk sikerét, a kivánt időben való beállithatását, rendszeres folytathatását és hű kitarthatását; elősegiti a kimaradások, s kivált a mulasztások megrenditő szaporodását; az iskolát tartó egyházak pedig többnyire, s mondhatni általán, vagy restek, vagy elégtelenek saját erejükön czélszerü iskolaház állitására, felszerelésére, s tanitóik illö dijazására; s miután az oktatásügyi minister ő nmlga ez év folyamán, elhatározó nyilatkozatra s kimutatásra szólitotta fel mindenik vallásfelekezetet a végett: hogy melyik iskoláját képes önerején fentartani, s melyiket nem? Valóban, eljöttnek látszik az idő a komoly magunkba szállásra, a szigoru számvetésre, és siető elhatározására annak: ha valjon nem volna-e tanácsos, sőt elódázhatlanul szükséges, fennálló iskolaügyünknek más fordulatot engedni, saját erőnkkel, vagyonunkkal s az állam részéről nyuitandó támogatással iskoláinkat ugy rendezhetni be, hogy azok virágzásba hozása mellett, felekezeti ügyünk, vagyis templomi szolgálatunk, fennakadást ne szenvedjen? Mindezek komoly megfontolást, az e. főtanács elintézését, s keresztülviteli módozatára utasitásadását igényelvén, annak érvényre emelése felirat útján lenne eszközlendő.

A felhozott idő, kor és végzetszerüvé vált tanügyi ezen inditványt, egyházi közgyülésünk egész terjedelmében és egyhangulag elfogadta, magáévá tette, s környéki minden iskoláinkat annak értelmében átidomitandóknak véleményezte, s meleg pártfogása mellett, véghatározás végett, annak az e. főtanácshoz való fölterjesztését meghatározta.

9. sz. Egyik tagtársunk részéről panaszosan lett bejelentve, hogy azon községben, hol paposkodik, Marosszékbeli polgári egy tekintélyes tisztviselő által mondatott ki: hogy lakta községében strázsálással, nappali és éjjeli őrködéssel, a pap és mester is, sorszámban tartoznak; mert az ők javaik felett is tartatik őrködés. E

nyilvános utasitás azt vonná maga után, hogy tehát az illető belső emberek, tartoznak lakta községükben, hidak tartozásával, sánczásással, s mindennemü személyes rovatalok s a t. hordozásával is, pedig a kizárólagos hivatali kötelességekkel, kikerülhetetlenül, botrányosan és homlokegyenest jőne mindanynyiszor öszszeütközésbe, könynyen boszus zaklatásoknak téve ki azokat.

Tiszteli panaszló aa. a jogegyenlőséget a közteherviselésben is, s igazságosnak tartja az egyháziak részéről a magánvagyon utáni adót, rovatalt, ugy a fizetése arányában jövedelmi adót is; de nem tarthatja olyannak — legalább méltányosnak nem — az 1848 óta most először megkisérlett ez eljárás szerinti terheltetését az egyházi szolgáknak akkor, midőn faluhelyeken szolgálatjok után különben is csekély fizetéseik évről évre csorbittatnak; az élelmi és ruházati czikkek a korábbi adómentes évekhez képest a drágaságban tetemesen fokozódtak; a papi és iskolatanitói pályára lépök száma aggasztólag gyérül! Hát az iskolatanitók, ha ugy lehetne kifejezni, a nevetségig csekély dijért nincsenek-é különben is eléggé elfoglalva a közszolgálatban, testi és lelki erejök egész kimerüléséig? és nem elég kárpótlást nyujtanak a papok is, a száma nélküli községi, árva s törvényszékekhez való anyakönyvi kivonatok kiállitásánál, s erkölcsi és sok másféle bizonyitványok meghurczoló ellenjegyzésénél; statistikai adatok, adókivetések, nyomozásokkori kimutatások bekérésénél, halálesetek beterjesztésénél, a katonák, honvédek házassági és haláleseteik mindanynyiszori benyujtásánál sat. sat.? mely terhelő eljárásokért az állam semmit nem fizet, hanem parancsol.

Ha már ez újabb terheltetés nem maradhat el: legyen az állam méltányos, és az eddigi ingyenes előrántásokért nyujtson ezután legalább az irományoknak megfelelő dijt. „A ki fizet, az parancsol“.

Lehetnek ugyan oly falusi községek, melyek a szellőztetett utasitás mellett is, az ilyetén lealjasitó szolgálmányok tételétől, avagy csak méltányossági szempontból, és a vallás iránt viseltető kegyeletből, megkimélik a belső embereket; de legtöbben lehetnek s lesznek is olyanok, a kik kapva kapnak az adott utasitáson, és kárörömmel hányják a sárba belső embereiket.

Ezt az esetet — mielőtt az nagyobb mérvet öltene — panaszló atyánkfia orvosoltatni kéri a Marosszék bizottsági gyülése előtt, és illő pártolás kikérése mellett átirni, az ugyancsak marosszéki, más felekezetü t. cz. többi esperestségekhez is. Mely sérelmes beterjesztést egyházi közgyülésünk közakarattal elfogadja, ma-

gáévá teszi, és a kijelölt helyekre pártolás kikérése mellett fel- és átiratni határozza.

10. sz. Az egyházi képviselet, törvényhozási, törvénykezési s az egész közigazgatási szervezet kérdése ujból felelevenittetvén, egyházi közgyülésünk erre nézve még 1871 ben kimondotta, hogy az e. főtanács által az irt érdekben közlött tervezetét kész elvileg elfogadni, csakhogy keresztülvitelének valósulását a képviselők dijazásának lehetőségétől s az azt kifejtő gyakorlattól tette volt függővé. Ezen előbbi nézete mellett jelenleg is megmaradva, kifejezendőnek véli, hogy a képviselet szükségét csak akkor látja valóban bekövetkezettnek, ha az nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé vétetik igénybe. Ez ugyan közöttünk nem vált még életszükséggé; de miután hazánkban általán, a polgári téren ugy, mint az egyházin, minden irányból a képviseleti úton megindult önkormányzat kérdése csaknem egészben megoldást nyert, részünkről sem árt az alkalmazkodás, csakhogy a szabadság és önkormányzat drága árba számitódik és pénzbe kerül, a mit előteremteni az alkotmányt kedvellők kötelessége. Ugy azt is kimondandónak véljük, hogy a megállitandó képviselet dijazásáról előre gondoskodni kell; mert az ingyen szolgálatban ha van is olykor köszönet, de az nagyon nyomoruságos állapot volna, ha a szellemileg valóban tehetséges, de anyagilag a „res angusta domi“ nyomása alatt küszködő egyén minden jó akarata és ügybuzgalma mellett is — kizárva látná magát a képviseletből! Ismételve hangsulyozzuk, hogy a képviselethez pénz kell. A mit előállithatni vélünk, részint az e. főtanács által már kijelölt úton, mely szerint a korábbi áldozathozásban részt nem vett ujabb nemzedék önkéntes adakozásra biratnék, részint pedig a kivetendő akár birtokaránylagos, akár az adóforintokhoz mérsékelt egyházi adó behozatala útján, mely összeg egyharmada az egyes ekklézsiáknál, egy harmada az esperestségeknél hagyatván, csak az utolsó egy-harmad folyna be a központárba, a miből aztán folytonosan fedezhető volna — egyebek közt — a képviselők dijazása is. Addig, mig ez nem valósitható, maradna az eddigi közigazgatási rendszer, mely körülmény szabályzati némi módositások megemlitése mellett, megiratni határoztatott az e. főtanácsnak.

Egyéb kisebb érdekü tárgyak felsorolását mellőzöm, ugy a törvényszékieket is; melyeknél a válóperekről különösen megjegyzendő: hogyha a polgári házasság létre jő, azontúl hasonlitunk a malomhoz, melyet a viz elhagyott.

Kelemen István,

A német protestáns egylet 7-ik közgyülése.

Lipcse, 1873 aug. 15-én.

Kedves barátom!

A napokban egy igen régi óhajtásom teljesült. Részt vehettem a némethoni protestáns egyletnek Lipcsében tartott közgyülésén, a hova engem főleg két dolog vezetett. Először, mint unitárius ember és a magyarhoni Reform-egylet tagja, őszinte barátja vagyok annak a szabad és józan irányu törekvésnek, a mely a némethoni prot. egylet működését jellemzi. Másodszor figyelmessé kivántam az egylet tagjait tenni a magyarhoni unitáriusok, s átalában az unitárismus törekvései iránt. E két szempont inditott engem arra, hogy a Német protestáns egylet ez évi aug. 12—14-én Lipcsében tartott közgyülésén, részint mint kolozsvári elvtársaimnak is megbizottja, megjelenjek. Meglehet, hogy e mozzanat és az egylet közgyülése sokakat fog érdekelni a Magvető olvasói közül. Leirom tehát igen röviden a nyert benyomás hatása alatt.

Kolozsvárról aug. 9-én elindulván, 10-én reggel Bécsbe, ononnan Fretwell barátunk társaságában 11-én estvére megérkeztem Lipcsébe.

A másnap, u. m. aug. 12-én megnyilandó prot. egyleti működésnek ez alkalommal két főtárgya volt. Az egyik az, hogy minő álláspontot foglaljon el az egylet a már elódázhatatlanná vált polgári házasságra vonatkozólag. A másik egy evangelico-protestáns egyházalkotmány szervezetének megállapitása.

A tulajdonképi közgyülés aug. 13 és 14 napjain tartotta üléseit. Az ezeket megelőző napon a szűkebb és tágabb körü bizottmányok tartották üléseiket, és vitatták meg előlegesen az előterjesztendő javaslatokat.

A tágabb körü bizottmánynak d. u. 2 órakor tartott ülésén Fretwellel együtt én is megjelenvén, magamat az elnöknek bemutattam, tudatván vele útazásom és küldetésem czélját. A gyülést

Dr. Holtzmann heidelbergi egyetemi tanár nyitótta meg, felolvasván Dr. Bluntschlinak egy levelét, a melyben sajnálatát fejezte ki a felett, hogy betegsége miatt meg nem jelenhetik. Ezután tudatta a bizottmánynyal, hogy az angol és kolozsvári unitáriusok részéről két követ érkezett, hogy az angol és kolozsvári unitáriusoknak a német prot. egylet törekvései iránti rokonszenvét tolmácsolják és szives üdvözletöket fejezzék ki. Örömét fejezte ki a prot. egylet nevében érkezésünk felett, s szivesen üdvözölt a bizottmány nyilt ülésében. Erre elébb Fretwell, azután én felállván a szónoki székbe, magunk és megbizóink nevében kifejeztük rokonszenvünket a prot. egylet törekvései iránt Különösen én kiemeltem, hogy minő örvendetes és biztató reánk nézve, hogy az Isten egysége, az evangelium valódi szelleme és feltétlen lelkiismereti szabadság iránti nézeteinkkel nem állunk többé magunkra, miután a szabadirányu prot. egylettel e téren mint testvérek és rokonok találkozunk.

Miután a bizottmány a gyülésben való megjelenésemet, s a magam és elvrokonim nevében kifejezett meleg üdvözletemet, s elvrokonimnak számos aláirással ellátott, a közgyüléshez intézett s általam beadott levelét élénk örömmel s éljenzéssel fogadta, az ügyek vezetésére Dr. Räbiger, boroszlói tanárt választotta meg. Ezután napirendre térvén, az ügyvezető bizottmány által kidolgozott javaslatnak, t. i. a polgári házasság behozatalára és az evang. prot. egyházalkotmányra vonatkozó javaslatoknak tárgyalásához fogott, a melyeket némi módositás és kiegészités után elfogadott, s a másnap tartandó közgyülésre kinyomatni határozott.

A bizottmányi ülésnek d. u. 5 órakor vége lévén, az egylet tagjai esti 7 órakor ismerkedési estélyre gyültek öszsze. Itt a lipcsei prot. fiókegylet elnöke Dr. Binkau emelt legelébb is poharat a prot. egylet tagjaira. Utána Dr. Haase bielitzi tanár toasztirozott Lipcse szabadgondolkozásu polgáraiért. Végre Richter, berlini pap emelt poharat Sydowért, a tudomány és az egylet ügye vértanujáért.

Az első napi közgyülés aug. 13-án isteni tisztelettel kezdődött a Miklós-egyházban, a melyen az orthodox-párt férfiai közül is számosan voltak jelen. Éneklés után Dr. Baumgarten, rostocki tanár lépett a szószékre. Beszédének tárgya a jövő kor egyháza, alapigéje 1 Pét. 2, 9: „ti pedig választott nemzetség, kir. papság, szent nép vagytok“ sat.

volt. Szónok elragadó ékésszólással, erős érvekkel és élénk szinekkel festette a jövő egyházát. Érveivel nem csak a logikus főket ragadta bámulatra, hanem még a nép között is hóditott az egylet ügyének, s annak sikerét az orthodoxia alattomos bujtogatásai ellenében biztosabbá tette. Beszédében kimutatta, hogy a jövő egyháza e két elven épül fel: az egyetemes papság eszméjén és hogy a keresztények szent nép. Kiemelte, hogy az apostoli ker. egyház alkotmánya oda lett A község egyetemes szent papi joga letünt. A reformatio ujra az ős ker. egyetemes papságot hirdette. De a papi és consistori hivatal azt elhomályositotta, majnem kioltotta.

A keresztényeknek tehát az a legfőbb teendője, hogy a község ős papi jogát viszszanyerje. Csak akkor lesz szent papság a nép, ha Istenével közvetlen érintkezhetik. Ekkor megszűnik az államegyház által létrehozott erőszak, s valósul a szeretet és igazság országa, a jövő egyháza. Szerinte a német genius van hivatva, hogy az egyházban a szabadság szent harczát megharczolja annak elleneivel. És ő azt hiszi, hogy ez sikerülni is fog.

Isteni tisztelet végével az egylet tagjai az egyetem aulájában gyültek öszsze. A terem minden zuga megtelt. A gyülés elnökül Dr. Räbigert, alelnökül a lipcsei fiók-egylet elnökét Dr. Binkaut választotta.

A gyülés titkára az irodalmi működéséről hires Manchot, brémai pap és a „Norddeutsche Protestantenblatt“ szabadszellemü szerkesztője volt.

Elnök-választás után Dr. Räbiger az ülést megnyitván, rámutat az egylet feladatára. Szerinte ez abban áll, hogy az egylet a maga szellemében igyekezzék helyreállitani a német ev. egyházak alkotmányát. A confessionalis párt az eddig gyakorolt uralmat továbbra is meg akarja tartani a maga kezében, s ezért elleneműködik az egyletnek. Azonban kiemeli, hogy e kedvetlenitő körülményekkel szemben örvendetes események is vannak. Őrvendetes például, hogy a legfőbb egyh. hatóság Sydowot hivatalába viszszatette, s elismerte, hogy az evangelikus egyháznak jogában áll, a lelki szükségekre való tekintettel confessioját megváltoztatni. Örvendetes az ó katholicismus tett haladása. Övvendetes az a rokonszenv, a melyet az angol és magyar unitáriusok követei, Fretwell János és Simén Domokos urak, az unitáriusok részéről kifejeztek.

Erre a közgyülés a polgári házasság behozatalára vonatkozó javaslat tárgyalásához fogott, a mely a szerint, a mint azt a tágabb körü bizottmány megállapitotta, igy hangzik:

1. A polgári házasságkötés a házasság jogi oldalán alapul. Ez nem ujitás, sőt ellenkezőleg oly ősi jogi tétel, a melyet a római és germán világ, a középkori egyház és a reformátorok is elismertek.

2. A polgári házasság akkor vezet czélhoz, ha kötelező; s ez csakis mint ilyen léphet érvénybe a felekezetek különfélesége, a hierarchia merényletei, s az egyház és állam közti harcz következtében.

3. A polgári házasság nem sérelmes az egyházra nézve. Ez, mint polgári cselekvény, nem csap át az egyház terére. Ellenben az egyház előtti frigykötés (megáldás), mint a házasságra vonatkozó cselekvény erkölcsi és vallási oldala, mint szabadon végbevitt lelkiismereti kötelesség, sokat nyer tisztaságában és szentségében, s emeli az egyház tekintélyét és méltóságát.

4. A házasság vallási és erkölcsi oldalának kiváló fontossága az egyháznak szoros kötelességévé teszi a polgári házasság behozatalával, hogy

a.) a házasságnak keresztény szellemben való felfogására közreműködjék,

b.) az egyház tagjainál komolyan hasson oda, hogy házasságra az egyház áldása nélkül ne lépjenek; azonban e rábeszélés ne történjék a házastársak egyéni szabadságának rovására.

5. A polgári házasság behozatalával szükségessé váló egyházi rendszabályoknak (milyenek: a kihirdetés, összekelési formulák stb.) a polgári házasságkötés által már jogilag létrejött házasság érvényességének elismeréséből kell kindulniok.

E javaslat előadásával Dr. Schellenberg, mannheimi dékán levén megbizva, egy két óra hoszszat tartó indokolás és a házasság történetének alapos vázlata kiséretében terjesztette elé.

A vitát Richter, berlini pap nyitotta meg. De minthogy az érdekes vitának tüzetes leirása igen hoszszura nyujtaná leirásomat, ezért azt mellőzöm. Elégnek tartok anynyit megemliteni, hogy a bizottmány javaslata elfogadtatott, s az elnök az ülést fél 3 órakor bezárta.

Gyülés után közös ebéd volt; ebéd után pedig nagyszerü templomi concert a Tamás egyházban, melynek fénypontját a Mozart „Ave verum“-ja és Mendelsson „Reformations-Symphoniája“ képezték.

A második napi közgyülést ismét isteni tisztelet előzte meg a Miklós egyházban. A prédikátor ez alkalommal a szónoklatáról hires Lang Henrik, zürichi szabadszellemü lelkész, Schweitz második Zwinglije volt. Beszédének alapjául a Zsolt. 119, $_{52}$. választotta: „Megemlékezem a te eleitől való itéletidről oh Uram, és vigasztalást veszek". Szónok élénk vonásokkal ecsetelte a modern világnézet vallásos felfogását. Szerinte a világról való modern tudományos felfogás, a mely a világot szoros törvények alatt állónak tekinti, éles ellentétben áll az ó felfogással, a mely mindenütt csodát lát és keres. Az elébbi felfogás hivei közül sokan elvetik a vallást, az utóbbi felfogás hivei pedig háborut izennek a tudománynak. A kettő közt sok vizsgálódó lélek áll, a kik sem a világ tudományos szemléléséről, sem a vallásos világnézetről le nem mondhatnak. Ezeknek akar szónok segitségére jöni, midőn kimutatja, 1.) hogy a dolgok folyása nem menyen roszul oly világban, a melyet szoros törvények kormányoznak, és 2.) hogy az e törvények alatt álló világ nem zárja ki a vallást.

Szónok jeles beszédében kibékiteni törekszik a vallást a tudománynyal. Szerinte bár a régi bölcsek is tudták, hogy mi igaz, és szép, de mégis az a vallás a rugója minden világmozgató tetteknek, a melyet a Mária fia hirdetett, s a melynek fényénél ő új ég alatt új földet mutatott meg az embereknek. Erős vonásokkal festi az isteni gondviselést, s kivánja, hogy az a vallás jusson diadalra, a mely a müvelődést az Istenben való hittel megegyezteti.

Langnak e vallásos meleget lehellő és a modern tudományosság szinvonalán álló beszéde után az egylet tagjai az egyetem aulájában gyültek öszsze. Az ülés tárgyát ez alkalommal az ev. protestáns egyházalkotmány képezte. Mielőtt azonban a közgyülés napirendre tért volna, Dr. Haase, bielitzi tanár inditványozta, hogy a „Protestáns biblia" második kiadása alkalmával annak szövege revisio alá vétessék, s a tudománynyal megegyező szövegforditás eszközöltessék. Ez inditványt a közgyülés elfogadta és megbizta a szűkebb bizottmányt, hogy a szükséges lépéseket e tekintetben tegye meg. Ugyan ez alkalommal Schellenberg, mannheimi décán is jelenti, hogy az „Andachtsbuch des Protestantenvereins" czimü imakönyv közelebbről Hardt melletti Neustadtban megjelenik, és arra a közgyülés figyelmét felhivja.

Ezután a gyülés áttért az ev. prot. egyházalkotmány tárgyalására, melyet Dr. Bluntschli helyett Dr. Holtzmann terjesz-

tett elé alapos indokolás kiséretében. Szerinte az egylet nem tudja eléggé ismételni, hogy ajtai minden iránynak és gondolkozásmódnak nyitva állanak. Eddig is csak türelmetlenség volt az oka annak, hogy tagjainak dogmai kérdésekkel kellett foglalkozniok. Ez azonban elmult, és a jelenkor valódi jelzője az alkotmányi kérdés. Az ide vonatkozó javaslat a bizottmány által megállitott szerkezet minden pontjaiban elfogadtatván, az elnök köszönetet szavaz a lipcsei fiókegyletnek, valamint az egyházi hatóságnak a tanusitott szivességért, s az ülést bezárja.

Gyülés után 5 órára fényes diszebéd volt rendezve az egylet tiszteletére a lövöldében. Ezen mintegy 300-an vettek részt s a legélénkebben folyt le. A pohárköszöntések sorát Dr. Räbiger kezdette meg, éltetvén a német császárt és a szász királyt. Utánna Dr. Koch, lipcsei polgármester ivott a lelkiismereti szabadságért, s Dr. Breydorff, lipcsei pap az angol és magyar unitáriusokért, s azok követeiért.

Ez a német prot. egylet 7-dik közgyülésének, irányának és müködésének rövid vázlata. A ki a németországi szabadirányu theologia szellemét, s a közelebbről létrejött egyházi mozgalmakat figyelemmel kisérte, be fogja látni, hogy Németország az erkölcsi és vallásos élet megifjodási küzdelme, s egy magasabb rendü reformatio mozgalmai közepette él. Különösen a legutóbbi háboru óta óriási küzdelem vehető észre Németországon, a mely már is jelentékeny diadalt aratott a sötétség felett. E küzdelem nem egyéb, mint az öntudatos protestáns lélekerő harcza a megcsökönösödött confessionalismussal; czélja az, hogy az e g y h á z a t r e f o r m á l j a, s az e g y e t e m e s n é m e t n é p e g y h á z eszméjét valósitsa. E nemes czélja valósitásában már is annyira haladt, hogy diadala az ultramontan törekvések ellenében biztositva van. És én meg vagyok győződve, hogy ez újabb és magasabb rendü reformatio hazánkra sem fogja eltéveszteni jó hatását.

A mi már az általam e gyülésen elérni szándékolt czélt illeti, e tekintetben teljesen meg vagyok elégedve útazásom eredményével. Személyes ismeretségbe jövén a protestáns egylet vezérférfiaival, sikerült figyelmöket az unitárismus iránt felébresztenem; felvilágositanom őket az unitárismus iránya, szelleme, czélja és törekvése felől, és sok oly előitéletet oszlatnom el, a melyekkel elleneink régebben és újabban gyanusitottak. Szorosabb viszonyba

léptem a szabadabb irányu irodami férfiakkal és lapszerkesztőkkel, a kik igéretet tettek nekem, hogy szivesen közölni fognak a szabad német sajtó útján minden czikket, a mely őket a magyar unitáriusok valódi helyzetével, szervezetével, elveivel alaposan megismerteti, s ez által a rokonságot a prot. egylet és egyházunk közt tisztábban felmutatja és bensőleg közelebb hozza egymáshoz; egyszersmind azt is kifejezték, hogy ha „Keresztény Magvető" czimü folyóiratunkat lapjaikkal kicseréljük, örömükre fog szolgálni.

Simén Domokos.

Különfélék.

Kelemen Benö. E névhez már sok szép emlék van kötve egyházunkban, s most egy újabbat kell ahoz feljegyeznünk. Nevezett atyánkfia, ugyanis, közelebbről a főtanoda háta megett a görbe szappanyutcza szögletén 4800 o. é. frton egy házas telket vásárolván, azt főtanodánk beteg tanulói számára kórodául ajándékozta. „Már életpályámra léptemkor fogadást tettem" — monda a nemes adományozó, midőn a megvásárolt házas telket illető szerződést junius 22-én tartott E. K. Tanácsi gyülésünkben személyesen bemutatta és átadta — „hogy Isten segedelmével szerzendő vagyonomból megviszem áldozatomat az egyház és nevelés oltárára; mert Istennek áldozni szent kötelesség. Én ezen adót a nevelésre kivántam forditani; mert meg vagyok győződve, hogy aki a nevelésre adózik, az Istennek adózik. Ezen fogadásomnak eleget is kivántam tenni, hátra van még egy kevés, melyet ismét arra szántam. Körülbelől három hóval ezelőtt jöttem annak tudomására, hogy helybeli főtanodánk betegei számára egy kóroda van tervezve közadakozás utján, az eszme megragadott s elhatároztam, hogy ezt a kórodát magam fogom felállitani". Ezután részletesen előadván a tervbe vett kóroda felállitása, a bejelentett házas telek megvásárlása körül tett lépéseit, mély vallásosságtól áthatott beszédét igy végzé: „Nem tudom meddig fogok élni; de akár meddig élek s akár menynyi jövedelmem legyen Isten jóvoltából, annak tized részét évenként ezen kóroda fentartására fogom adni életem fogytáig".

Az ily szép tett és áldozatkészség sokkal ékesebben beszél magáért, minthogy annak magasztalására szavakat kellene keresnünk. Legyen elég részünkről kifejezést adni annak a meggyőződésnek, hogy valameddig egyházunkban a vallásos buzgóságnak ily megható nyilatkozataival találkozunk, addig jövőnk iránt nem lehet kételkednünk. A bizalom pedig egyik leghatalmasabb támasza minden nemes törekvésnek.

A mint tudjuk, a nemes áldozó már minden lépést megtett arra, hogy az általa adományozott kóroda — ha szükség lesz reá — még a

jelen iskolai évben, rendeltetése szerint, használható legyen. Abba három ágyat rendelt meg s azokat ágynemüvel is felszerelte. Intézkedett, hogy a kóroda helyiségében egy beteg ápolónő legyen, a ki ott állandó szállást kap. Mily megnyugvás azon szülőknek, kik a távolból kénytelenek ide küldeni gyermekeiket. Adja Isten, hogy ezek közül kevesen vegyék igénybe ez emberbaráti intézményt; de azért hiszszük, hogy e sorokat nem fogja ugy elolvasni senki, hogy ne mondja el velünk együtt szivének teljességéből: Isten éltesse tisztelt családja, hazánk és egyházunk örömére és boldogitására hoszszasan a derék férfiut, egyházunk ezen nemes szivü jóltevőjét, Kelemen Benő atyánkfiát!

Egyházi főtanácsunk aug. 31-re tervezett gyülése az országszerte uralkodó cholera miatt nem tartatott meg. A gyülés napja újabban még nincs elhatározva; mert ez a járvány megszűnésétől függ; reméljük azonban, hogy az őszről el nem marad. Ha a birtok kicsiny is, az aratni való sok benne s főleg most részint egyházi, részint iskolai ügyeink körül anynyi a teendő, hogy mindennapra találnánk valami tanácskozásra való tárgyat.

Ugyancsak a járvány miatt iskoláink sem állottak be a rendes időben, september 1-re s september folytán még valószinüleg nem is fognak beállani. Egy hónapi idővesztés! De ez még a legkisebb; mert ha a járvány megszűnik s a tanitást megkezdhetjük, a szűnidők megröviditésével a most elvesztett hónapot kipótolhatjuk, s ha Isten megsegit, ki is pótoljuk. Ennél sokkal nagyobb és gyászosabb az, hogy a járványnak hazánkban eddig több mint 60000 ember esett áldozatul. Ki tudná megszámitani a sok özvegy és árva könyüit? Tanárkarunk sem maradt gyász nélkül, Kolozsvártt Papp Mózes, egyh. főjegyző és tanár, Tordán Májai István tanár t. barátunkat érte a sulyos csapás, alig egy hét alatt veszitvén el mindketten áldott jó nejeiket, gyermekeik szerető gondos édes anyját. Az Ur legyen vigasztalójuk!

Vendégeink. Mióta a vasút a legtávolabbi országokat is szomszédosokká tette, gyakrabban van szerencsénk nekünk is külföldi hitrokonainkkal találkozni. Fretwell ur után, kinek látogatásáról megelőző füzetünkben megemlékeztünk, ugyancsak junius havában Coquerell urhoz, a nagyhirü párizsi református lelkészhez volt szerencsénk, kit szabadelvüségeért s nevezetesen a szentháromságnak határozott megtagadásaért a párizsi református consistoriumban most uralkodó orthodox-párt az egyházból kizárt. Coquerell ur a református

nevet megtartotta, de nyiltan bevallja, hogy ugyanazon vallási elveket hirdeti, a melyeket az unitáriusok is hirdetnek. Angliában és Amerikában több unitárius templomban prédikált, ottani hitrokonainkkal szoros baráti viszonyba lépett s a bécsi világkiállitásról hozzánk is lerándult, hogy a mint mondá, megismerkedjék a legrégibb unitáriusok utódaival. Két napot töltött körünkben s a tőbbek közt templomunkat is meglátogatván, felment a szószékbe. „Immár elmondhatom“ — ugy monda — „hogy egy magyar unitárius templom szószékében is voltam“. Átalában irántunk való rokonszenvének számos jeleit adta s megigérte, hogy az általa szerkesztett „La Renaissance“ hetilapot nekünk megküldi, a mit be is váltott. A francziaországi szabadelvü protestánsok figyelme angolhoni hitrokoninkkal való érintkezésnél fogva eddig is fel volt ébresztve irántunk, hiszszük, hogy Coquerell ur személyes látogatása és ismeretsége e figyelmet még fokozni fogja.

Legujabban Morison Robert urhoz, a szabad észak-Amerika egy derék ifju polgárához volt szerencsénk, ki aug. 14-én érkezett körünkbe s jelenleg a Székelyföldet s itt különösen ekklézsiáinkat látogatja, Kovács János tanártársunk kiséretében. Örömmel értesülünk mindenfelől, hogy nevezett atyánkfia mindenütt szives fogadtatásban részesül s maga is teljesen otthon érzi magát mindenütt. Körutjáról később még lesz alkalmunk szólani, valamint hiszszük, hogy nevével még többször fogunk találkozni; mert ő lesz immár arra hivatva, hogy állásunkról kimeritő és személyes tapasztalatra alapitott ismertetést adjon amerikai hitrokoninknak. Legyen üdvözölve körünkben és koszoruzza siker nemes törekvéseit!

A vallás kérdése a képviselöházban. Mi csak most emlékezhetünk meg Deák Ferencz, hazánk nagy fiának, a képviselő házban junius 28-án tartott epochalis beszédéről, melyben egyházpolitikai programmját szokott nyiltságával terjeszté elő s a melyhez az országban már számos vármegye és város csatlakozott a maga elismerő nyilatkozatával. Ugy hiszszük azonban, hogy erről megemlékezni most se késő, mert e beszédben kifejtett elvek megvalósitása bizonyára hoszszu évek műve lesz. Deák Ferencz a vallás kérdésében az amerikai rendszer barátja, hol, a mint tudjuk, a különböző egyházak abban a viszonyban állanak az államhoz, mint bármely más egylet vagy társulat, a hol nem ismernek sem uralkodó, sem bevett vallást. S kétségen kivül hogy csak igy nyer helyes megoldást a vallás kérdése előbb-utóbb. Mi részünkről örömmel csatlakozunk ahoz s minden jól kiszámitott lépést, mely erre vezet, őszintén üdvözlünk.

A magyar prot. egyh. és isk. Figyelmező nem tagadja meg magát. Közelebbről megjelent aug. és sept. füzetében: „Unitár támadások a protestantismus ellen és a Protestáns-egylet" czimmel Frecska urnak egy hét levélre terjedő czikkét bocsátotta világra, mely feleletül szolgál Simén D. t. munkatársunk „Egy prot. pap, ki a protestantismust és a Krisztus evangeliumát megtagadja" czimü, folyóiratunk jelen évi 1-ső füzetében megjelent czikkére. Már csak az a körülmény is, hogy a Figyelmező t. szerkesztője se méltatta arra Frecska urnak ezt a czikkét, hogy azt folyóirata rendes rovatában közölje, hanem csak mellékletképpen adta ki, eléggé jellemzi Frecska ur újabb dolgozatát. Enynyi handabandát még csak akkor olvastunk, mikor Kámori perelt. Ballagival. Minthogy a czikk főleg S. D. ellen van intézve, a feleletet reá bizzuk, ő bizonyosan el fog bánni Frecska urral ugy a mint érdemli. Részünkről most csak egyet kivánunk megjegyezni, mint igen tanuságos dolgot. Azt mondja, ugyanis, Frecska ur, hogy a z u n i t á r i s m u s az e r e d e t i b ű n e g y r é s z e. Ebből azt kell következtetnünk, hogy az eredeti bűn vallói s igy az evangelikusok is legalább féligmeddig mind unitáriusok. Köszönjük a nyilatkozatot, de mi eddig legalább Fr. urban igazán nem fedeztünk fel még egy szemernyi unitárismust is, s miután ugy látszik, hogy a józan észnek határozott ellensége, nincs is reményünk hozzá, hogy valaha unitáriussá lehessen.

Hale ur az unitáriusok pesti conferencziáján megjelent bostoni lelkész, már több levelet irt az amerikai lapokban ez értekezletről. A levelekre magok a szerkesztők is felhivják olvasóik figyelmét. Mi e levelekből arról győződtünk meg, hogy jobb kezekre nem bizhattuk volna ügyünket, mint Hale ur.

Channing válogatott műveinek IV-ik kötete, mely egyszersmind a Keresztény Magvető jelen VIII-ik kötetéhez jutalomképpen járuland, sajtó alatt van.

Névzavar. Több oldalról jött tudakozódások következtében kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy a K. Magvető II-ik füzetében „Észrevételek a népiskolai vallástanitás körül" czimü czikket nem várfalvi Pálffi Károly, tordai középtanodánk igazgató tanára, hanem tarcsafalvi Pálffi Károly, jelenleg a sz. udvarhelyi főreáltanodánál a német nyelv helyettes tanára irta Karlsruhéból, hol akkor mint tanárjelölt állami költségen képezte magát.

Tantervek. „A Magyar Tanügy" czimü folyóirat julius havi füzetében négy táblázaton érdekes öszszeállitást közöl Poroszország, Ausztria, Szászorszag, Bajorország, Baden, Würtenberga és Zürich gymnasiumaiban I. a nyelvek, II. a földrajz és történelem, III. a természettudományok, IV. a mathematika tanitására vonatkozó tanterveket illetőleg. Ezekből nehány adatot most anynyival időszerübbnek látunk közölni, mivel a középtanodák tervbe vett ujraszervezésével a tananyag beosztása valószinüleg iskoláinkban is több kevesebb módositáson fog keresztülmenni.

I. nyelveket illetőleg a.) az anyanyelvet nevezett államokban mindenik osztályon keresztül hetenként 2—3 órán, b.) a latin nyelvet 9—10, sőt Würtenbergában 12—14 órán tanitják. c.) a görög nyelvet Poroszországban, Ausztriában, Szász és Bajorországban a 3-ik, Badenben és Würtenbergában a 4-ik, Zürichben pedig már a 2-ik osztályban tanitni kezdik 5—7 órán.

II. A földrajzot és történetet illetőleg a.) Ausztriában a földrajz és történet tanitása egybe van kapcsolva. b.) Poroszországban az első két osztályban csak földrajzot tanitnak, a 3-dikon kezdve külön tanóra van a történet számára, de a földrajz tanitása is foly hét osztályon keresztül 2—3 órán. c.) Szászországban földrajz és történet már az 1-ső osztályban külön órát nyer, a 6-ik osztályban azonban a földrajz külön tanitása megszünik. Tanórák száma 2—3. d.) Badenben mint Poroszországban, csakhogy itt a földrajz tanitása már az 5-ik osztályban véget ér. e.) Bajorországban a földrajz tanitása már a 4-ik osztályban véget ér, a történet külön tanitása itt is a 3-dik osztályban kezdődik. f.) Würtenbergában a történet külön tanitása szintén a 3-ik osztályban kezdődik, de a földrajz mind a nyolcz osztályban 1—2 órán tanittatik. g.) Zürichben szinte megforditva áll a dolog; mert ott történetet tanitnak 7 osztályban, földrajzot ellenben csak a két elsőben.

III. A természettudományokat illetőleg a.) Ausztriában a két első osztályban zoologia és botanika, a 3-ikban és 4-ikben már a physika is szerepel, 5-ikben rendszeres természetrajz, 6-ik és 7-ikben physika, 8-ikban földrajz és geologia, 2—3 órán. b.) Poroszországban 1-ső 2-ik 4-ik és 5-ik osztályokban természetrajz, 3-ikban semmi, 6-ik, 7-ik és 8-ik osztályokban physika amaz két, ez egy órán; c.) Szászországban csaknem mint Poroszországban, d.) Badenben 3 első évben természetrajz, a következő két évben physika, 6-ikban geologia, zoologia és botanika, azután ismét physika. e.) Bajorországban és Würtenbergában a hat első évben semmit sem tanitnak a természettudományból, a 7-ikben

és 8-ikban Bajorországban mathematika s phys. földrajz, Würtenbergában a 7-ikben természetrajz, a 8-ikban physika és egy kis chemia. f.) Zürichben a két első osztályban semmi, 3-ik és 4-ikben természetrajz, 5, 6, physika, 7, mathem. és phys. geographia, 8-ikban semmi.

IV. A mathematikát illetőleg. a.) Poroszországban számtant minden osztályban tanitnak, de a mértant csak a 3-ikban kezdik, hetenként 3—4 óráu, b.) Ausztriában minden osztályban tanitnak számtant is mértant is. c.) Szászországban a mértan tanitása a 4-dik osztályban kezdődik, nem különben Badenben és Bajorországban; d.) Würtenbergában a mértan tanitására csak a 7-ik és 8-ik osztályban van óra téve. e.) Zürichben a szám- és mértan tanitása megegyezik az ausztriai tantervvel, csakhogy a mértant itt is csak a 2-dik osztályban kezdik, a a 8-dik osztályban aztán sem itt, sem Ausztriában nincs mathematikai óra.

A theologiai könyvtár érdekében. Megelőzött füzetünkben már felhivtuk olvasóiuk figyelmét egy tervbe vett protestáns theologia könyvtárra; most az alább közlendő felhivást aval az ajánlatunkkal közöljük, hogy aláirásokat mi is szivesen elfogadunk és közvetitünk.

Aláirási felhivás

a protestánsegylet által meginditandó „Theologiai könyvtárra."

A „magyarországi protestánsegylet" alapszabályaiban a vallástudományi irodalom felvirágzásának előmozditását is feladatai közé sorozta, s e czélból mindjárt legelső választmányi gyülésén, akkori anyagi erejéhez képest két érdekes pályakérdésre 900 forint jutalmat tűzött ki. Később szükségesnek mutatkozott az egyházi tudományos irodalomnak még nagyobb mérvü felkarolása és rendszeres fejlesztése, s az 1872-ki pesti közgyülés elrendelte az előmunkálatok megtételét egy protestáns theologiai könyvtár meginditására. A közohajtás egy ily nemü vállalat iránt oly hangosan nyilatkozott, hogy mielőtt a választmány a szükséges előmunkálatokkal és számitásokkal elkészülhetett, s hivatalos aláirási felhivását közzé tehette volna, a szándék egyszerü hirlapi jelzése folytán már mintegy kétszáz aláiró, s illetőleg előfizető jelentkezett.

E kedvező és nálunk eddig szokatlan körülmény felbátoritotta a prot. egylet választmányát, sőt éppen kötelességévé tette, hogy a vállalat meginditását folyó évi junius 8-iki gyülésében elhatározza, s ahoz szükség esetén anyagi támogatását is fclajánlja.

A protestáns theologiai könyvtár 1874-ben fog megindulni, az egyleti évkönyvek és az „Egyházi Reform“ alakjában. Előfizetési ára lesz évenként 4 frt; de az előfizetők három évre kötelezik magokat. Ha a vállalatnak 500 előfizetője lesz, évenként 40 iv könyvet fog adni, s azontul minden 100 előfizető után 10 ivvel emelkedik a könyvek tartalma, ugy hogy ha ezer előfizető lesz, a mennyit három millió protestáns könynyen kiállithat, az egylet körülbelől 90 ivnyi könyvet adhat évenként. A protestánsegylet valamint egyéb irodalmi vállalatain, ugy ezen sem akar nyerni, hanem inkább kész ezt is anyagi támogatásában részesiteni. Az irók tiszteletdija e könyvtár részéről nyomtatott ivenként egyelőre 20 foriutban állapittatott meg.

A prot. theol. könyvtár adni fogja a külföldi egyházi irodalom legkitünőbb termékeit, gondos forditásban, valamint oly eredeti magyar műveket is, melyek a külföldi egyházi irodalom szinvonalán állanak; még pedig nem csak szorosan szaktudósoknak való theologiai munkákat, hanem minden mivelt embernek hasznos és szükséges egyház-társadalmi műveket is.

Azon kitünőbb művek, melyek a választmány itélete szerint a magyar irodalomba átültetésre méltók volnának, a következők:

1) Schenkel: „Charakterbild Jesu“, vagy Keim: „Geschichte Jesu nach den Ergebnissen heut. Wissenschaft, übersicht erzählt“. Természetesen a kettö közül csak az egyik.

2) Hase: „Handbuch der protestantischen Polemie gegen die römisch katholische Kirche“.

3) Pleiderer: „Die Religion, ihr Wessen und ihre Geschichte“.

4) Opzoomer: De Godsdienst“.

5) Halaszthatlan szűkséggé vált egy magyarázatokkal ellátott uj tetamentumot közzé tenni, melynek szövege a Károlyi-féle forditás kijavitása volna a Tischendorf-féle kritikai görög szöveg alapján. A magyarázathoz alapul felveendő volna: „Protestanten Bibel des neuen Testaments“ (Leipzig. 1872. és 1873. két kötet, 1451. lap, dolgozva a legkitünőbb német theologusok — Holsten, Holtzmann, Lipsius, Lang, Pfleiderer stb. által), valamint az ép ily szellemü és minőségü holland uj testamentum. E nagy munkát aként gondoljuk kivihetőnek, ha az irók páronként vállalkoznak bizonyos részlet elkészitésére, s minden párnak munkáját egy másik pár még egyszer szigoruan átnézi.

6) A „Bibliotheque de philosophie contemporaine“-ből válogatott füzetek pl.:

a) Paul Janet: „Le materialisme contemporain“.

*

b) Reville: „Histoire du dogme de la divinité de Jesus Christ".

c) Bost: „Le protestanisme liberal".

d) Coquerel, fils: „De premiers transformations du Christianisme".

e) Ugyanattól: „La conscience et la foi."

f) Ugyanattól: „Histoire du credo."

Eredeti müvek közül első helyen fogjuk adni Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848. óta Magyarországon" czimü dolgozatát, mely a protestansegylettől 300 forint pályadijat nyert; valamint e vállalatban adjuk ki az egylet nagyobbik pályakérdésére remélhető dolgozatot: „A magyar protestans egyház történetét a szathmári békétől a türelmi rendelet kiadásáig." És talán nem tulzás azon ohajtás és remény, hogy a debreczeni levéltár egyháztörténetünk érdekében át fogja engedni leforditás és közlés végett az ott elhelyezett Sinay-féle pert; ha ottani körök közelebbről hasonló czélra felhasználni nem akarnák.

Előleges tájékozásul ennyit most elégnek tartunk; de ismerve a külföldi egyházi irodalom élénkségét, valószinünek látszik, hogy három év alatt oly müvek fognak ott megjelenni, melyek az objectiv tudományos becsen kivül napi érdekkel is birnak. Ha ezek előleges tervünkön változtatást tesznek, az csak olvasó közönségünknek válik előnyére.

Az egyleti választmány meghagyásából tisztelettel felkérjük mindazokat, kik a vallástudományi irodalom iránt érdekkel viseltetnek, s az emberi szellemnek e téren való fejlődését is figyelemre méltónak tartják, hogy a protestáns theologiai könyvtárra előfizetni és előfizetőket gyüjteni sziveskedjenek. Egyelőre csak az aláirásokat kérjük beküldeni, pénz nélkül, f. é. oktober 1-söjéig Pestre (szénatér 6. sz.) az egyleti titkárhoz, hogy a vállalat terjedelme iránt tájékozhassuk magunkat. Az előfizetési pénz évenként 4 forint, mindig előre, január 1-ső felében lesz beküldendő. Gyűjtőknek 10 előfizető után az egylet tiszteletpéldánynyal fog szolgálni.

Kelt Pesten, 1873. julius 20-án.

Fördös Lajos,
alelnök.
Kovács Albert,
titkár.

Az unitárius mozgalom az É. Amerikai Egyesült Államokban.

(Egyházi beszéd Freemann Clarke Jakabtól Bostonban.) *)

A mennyek országa hasonló a kovászhoz, melyet az asszony vévén, három mérték lisztbe elegyit, mig nem az egészet áthatja. Mát. 13, 33.

Az igazság befolyása kétnemü: az egyik, mely külső és látszólagos eredményeket, a másik, mely benső és elrejtett eredményeket szül. Jézus az ő vallásának vagy országának befolyását mind a kétféleképpen rajzolja. Az ő országa hasonló egy élőfához, a melynek ágain a levegőnek minden madarai fészket raknak, t. i. az egy külső nagyszerü intémvény vagy egyház, mely hazája fog lenni mindenféle népeknek. Ez az igazságnak külső és látszatos befolyása. Intézményeket hoz létre, társulatokat alkot, nemzeteket ugyanazon hitre térit, törvénykönyveket készit, templomokat emel, és megtestesiti magát kövekben és téglákban. Ez az ige, mely testté lesz és lakozik közöttünk, és mi láthatjuk az ő dicsőségét.

Jézus az ő igazságának másik befolyását a kovászhoz hasonlitja. Ez benső, elrejtett. Ez belőlről és nem kivülről hat. Ez nem a külső magaviseletet változtatja meg először és a belső életet azután, hanem átalakitja a benső eszméket először, a gondolatok gyökszálainak módositása által a lélekben s igy lassanként módositja a külső életet is. Ez hasonló a kovászhoz, melyet az aszszony vévén, három mérték lisztbe elegyit, mig az egészet áthatja. Ez az ige a mi szájunkban és szivünkben.

*) Why the unitarian movement should be supportetd? A sermon preached in the Church of the Discipels. march 2. 1873. Bá James Freeman Clarke.

Körülbelől egy századdal ezelőtt két nagy vallásos reformátor állott elő Angliában, a kiknek műve megmagyarázza a befolyásnak ezt a két módját. Ezek egyike Wesley János, egy emelkedett lelkü, nagy ihletséggel s nagy szervező tehetséggel felruházott férfiu. Ő az angol egyházat dermedt és fél-halt állapotban találta, de azt felvillanyozta s új életet öntött belé. Ő a vallást a templomból az utczára és a kőszén-bányákba vitte ki a legközönségesebb emberek közé. Ő mindenüvé elhatolt, a hol csak ember volt található, és egy nagy szervezetet hozott létre, mely folytatta az általa elkezdett müvet, és ma már Európában és Ámerikában tanitványai száma milliókra megyen. Egy nagy élőfa, melyen a levegő minden madarai fészkeket raknak. De az nem bocsátkozott le egészen a gondolatok mélyébe, és nem módositotta lényegesen a keresztény vallástant.

A másik reformátor, a kit emlitettem, Priestley József volt. Wesley, jóllehet nagyon sokat tett lelkesitése és szervezése által, nem változtatta meg kora megállapitott hitczikkeinek egyikét sem. Ő arminianus volt és nem kálvinista, s követői is azok maradtak. Azonban a methodisták milliói közt, kik az ő nyomdokiba léptek, alig van csak egy is, a menynyire én tudom, a ki valami nagy igazsággal járult volna a vallásos eszmék birtokához.

De a kutató szellemü s tudnivágyó Priestley, egy oly férfiu, ki kész megválni az avult tanoktól, s elfogadni az újakat azonnal, a mint azokat Isten kijelenti az ő lelkében, egy egész eszme-mozgalmat idézett elő, mely csaknem forradalomba hozta az öszszes egyház véleményeit. Az ő tanitása ama kovász volt, három mérték lisztbe vegyitve, mig az egészet áthatná. Az ő kovásza érintette Angliának kitünő szellemeit, mint Coleridge, Lamb Károly, Southey és később Jowett, Stanley, Robertson, Maurice, Ámerikában pedig Freeman, Channing, Parker. Igen, az ő kovásza inditotta meg azt a mozgalmat, melyről ma beszélni fogunk: az unitárius mozgalmat az Egyesült Államokban.

Az unitárius mozgalom ebben az országban itt kezdődött, és legteljesebb fejlődése is itt Bostonban volt. Hogy itten kellett elkezdődnie: az nagyon természetes, és semmiképpen sem volt esetlegesség. Boston volt bölcsője az unitárismusnak, mint bölcsője volt a forradalomnak, mint bölcsője volt az Egyesült Államok nagyszerü rabszolgaság-ellenes mozgalmának, s mint szülő és dajkáló anyja volt sok más reformnak. Itten volt a hazája, kezdettől fogva,

a szabad gondolatnak, szabad iskoláknak és szabad egyházaknak. Az egyházi kormányzat congregationalis formája, a mely megengedi, hogy mindenik egyház szabadon alkossa saját hitelveit, sokkal kedvezőbb a szellemi szabadságra nézve, mint a presbyteri és episcopalis rendszerek, melyek a déli államokban mindenkor uralkodtak.

A bostoni szabad iskolák és a Cambridge-i egyetem, az értelmi munkásság felé irányzott túlnyomó és lelkes törekvés által a szomszéd területek szellemi levegőjét termékenynyé tették. Bostonnak is meg vannak a maga hibái, némely dolgokban korlátolt eszü és vidékies, nem akar tudni arról, a mi máshol történik. De nem is olyan világias mint New-York, sem olyan aluszékony mint Philadelphia, sem oly könynyelmü, mint Baltimore. Boston gondolkozó közönség, s a maga idejében sok üdvös és hasznos dolgot is gondolt ki.

Midőn az unitárismus megjelent, az egész protestáns világ lényegileg ugyanazt a hitet vallotta; olyan hitet, mely reá volt kényszeritve, Calvin, a genfi reformátor rendkivüli tekintélye által. Calvinismus volt a hittudománya, tisztán vagy feleresztve, minden protestáns egyháznak. Ezt tanitották az angol egyház 39. czikkelyében, az Assembly kátéjában, a Cambridge-i és Saybrook-i szószékeken stb. A szabadelvü theologia egyedüli törekvése egészen az unitárizmus keletkeztéig abból állott, hogy alkosson egy rendszert, mely hasonlitana a calvinismushoz, a nélkül, hogy az lenne.

Priestey József, egyike a legigazabb és legbátrabb embereknek, jóllehet szerény és egyszerü mint egy gyermek, oly szelid lélekkel, a melyet semmi gyalázás és üldözés nem tudott megkeseriteni, megtörte a varázst. Ő megtagadott egyenként minden calvini és orthodoxus hittételt. Igaz, hogy a két Socinus és a lengyel testvérek, már azelőtt jóval, rendkivüli éles elmével és megczáfolhatlan logikával vitáztak a calvinismus ellen; de az ő irataik el voltak zárva a latin foliantokba s ennélfogva ismeretlenek a nép előtt. Dr. Priestley és az unitáriusok tagadták Krisztus istenségét, a szentháromságot, az emberi természet teljes megromlását, az elégtevő érdemet, a szentirás betüszerinti ihletését és az örök kárhozatot, szóval, tagadtak minden hitczikket, a melyet akkor lényegesnek és sarkalatosnak tekintettek a keresztény vallás hitrendszerében.

*

A szentháromság helyett ők az Istennek egyszerü egységét tanitották. Nyilván vallották, hogy a szentirás kezdetétől végeig hirdette a próféták által: „Halljad, Izráel! a mi Urunk Istenünk, egy Ur" — és az apostolok által: „Nekünk csak egy Istenünk van, az Atya!"

Egy az Isten mindenek felett, mindenek által és mindnyájunkban, — ezen egy Isten jelentette ki magát a természetben, annak fenséges rendje, bámulatos szépsége, határtalan változatossága, és miriádszerü hatályossága által; kijelentette magát a Krisztusban mint atyja és barátja minden ő teremtményeinek, kijelentette magát a lélek halhatatlan ösztönében. Őtet tanitották mint elsőt és utolsót, mint a ki sokkal fenségesebb az ő isteni egyszerüségében, mint bármely titokszerü metaphysikai vegyüléke a három személynek

A Krisztus istensége helyett az ő isteni emberiségét tanitották, kijelentvén, hogy ő nem a Fiu Isten, hanem az Isten fia. Krisztusnak emberi szeretete és emberi igazsága, emberi nagylelküsége, kegyessége, embersége, bátorsága, alázatossága: mind el voltak homályositva és rejtve az ő istenségének mysticus tantétele által Ha ő végetlen Isten, akkor az ő szeretete nem emberi gyöngédség, a melyet utánozhatunk. Bátorsága érthetetlen, mert Isten mitől félhetne? Alázatossága ámitás, mert hogyan lehet alázatos egy Isten? Kegyessége ellenmondás, mert hogyan imádkozhatik vagy könyöröghet egy Isten? Az unitáriusok tették először láthatóvá az e m b e r Jézus Krisztusnak égi jellemét és ez által megérthetővé, hogy az ember mire van teremtve és mivé lehet.

Az emberi természet teljes megromlása helyett az unitáriusok azt állitották, hogy az ember az Istén képére van teremtve és csak kevéssel alább való az angyaloknál; hogy az embernek nem szabad magát megvetni, hanem köteles magát tisztelni; hogy minden emberben van valami jó, valami isteni. A régi theologia azt tanitotta, hogy az emberek nem tudnának elég roszul itélni magok felől. Az unitáriusok az embereket önmagok becsülésére oktatták, és az önbecsülés gyökere sok erénynek.

A régi theologia azt hirdette, hogy Isten nem bocsáthatja meg a bűnt valamely elégtétel nélkül; hogy az ő igazsága engesztelő áldozatot kiván; és hogy Krisztus a bűnösök helyett bünhödött a végre, hogy Istent képessé tegye a megbocsátásra. Az unitáriusok tagadták, hogy ilyen nehézség létezett volna. Ők igy szól-

tak: Istenre nézve nem volt nagyobb nehézség megbocsátani az ellene vétkezőknek, mint egy nemes keblü emberre nézve megbocsátani azoknak, a kiktől bántalmat szenvedett; és hogy Istennek végetlen irgalmassága elhomályosult eme tanitás által. Az unitáriusok kinyilatkoztatták, hogy mihelyt az ember kész bűneit megbánni, Isten is meg fog bocsátani, és hogy a Krisztus halála nem az isteni haragnak, hanem inkább az isteni könyörületnek volt nyilvánulása.

A régi theologia olyan könyvnek tüntette fel a bibliát, a milyen az soha sem kivánt lenni, t. i. csalhatatlannak elölről kezdve végig. E szerint nekünk hinnünk kell az ó-szövetség minden meséjét és hitregéjét, hogy a világegyetem a földnek a maga tengelye körül hatszori forgása alatt teremtetett; hinnünk kell a Jónás és Jósue történeteit; nem szabad észrevennünk egyetlen ellenmondást és eltérést sem; és egy gyermekies kornak költői képzeteit, isteni kijelentés gyanánt kell elfogadnunk. Az unitáriusok tagadták ezt; ők a Bibliát egy olyan emberi könyvnek tartották, mely eseményeket beszél el egyszerü, őszinte és történelmi módon; és jól lehet az irók sokszor magasztosan ihletve voltak az isteni igazságok belátására és kijelentésére, de soha sem követeltek magok részére csalhatatlanságot.

Az unitáriusok az örök-büntetést illető tant is tagadták, és rettenetes gyalázatnak és aljávaló gúnynak nyilvánitották az Istenségre nézve, azzal vádolni őt, hogy ily módon bánik az ő gyermekeivel. Ők azt állitották, hogy a büntetés a jövő életben ugy, mint a jelenben arra a czélra van rendelve, hogy minket megjobbitson; hogy minden ember olyan boldog lesz a jövő életben, a menynyire képes, és a helyett, hogy ottan csak kétféle állapot lenne: az egyik örök és végetlen boldogság, a másik végetlen nyomor; a más világon is valószinüleg millió meg millió különböző állapot van, éppen mint ezen.

Ezek voltak a régi unitáriusok tiltakozásai és nyilatkozványai Angliában és Amerikában, és nem is szüntek meg a jelen óráig előtérbe állitani, mindanynyiszor, midőn az alkalom ugy kivánta. És mi lett az eredmény?

Az eredmény nem lett az, hogy mi egy nagy felekezetet formáltunk volna ezer meg ezer egyházzal. Az unitárizmus nem lett egy terebélyes élőfa, a melyre a levegő minden madarai rakják fészköket. De volt egy parányi kovász, mely áthatotta az egész

tésztát; megváltoztatta az orthodox tanitás egész jellemét s anynyira átalakitotta a calvinismust, hogy az ma már alig létezik valahol a maga egyszerü és tiszta formájában. Az unitárizmus szababelvübb gondolkodásmódot hozott létre minden egyházban. A régi hitczikkek fenmaradnak, s a régi tanokat még mind vallják; de csak oly formán maradnak fenn, mint az a jégdarab, mely egy északi folyóban úszkál tavaszszal; ott lebeg a felszinen és szilárdnak látszik, de valójában vizmosta és kész a sülyedésre. Valamelyik szép reggel a nap felkeltével a jég is mind eltűnik.

Azonban az unitárius testület, mig egyfelől régi hitágazatokat, melyek egyformán lealázók voltak Istenre és emberre, megváltoztatni segitett, másfelől elveket is alapitott meg, melyek még sokkal fontosabbak. Éppen mint a régi alchimisták azon kisérlet által, hogy a nemtelenebb érczeket aranynyá változtassák: felfedezték a vegytant, ugy az unitáriusok is a szentháromság elvetésének megkisértése által: létrehozták a szabadelvü kereszténység elveit.

Lassanként oda jutottak, hogy belássák és állitsák, miszerint a kereszténység lényege: a jóság, nem valamely hitágazat, vagy szertartás, vagy felbuzdulás, vagy vallástétel, hanem élet. Oda emelkedtek, hogy vallják a haladás tanát, erősitsék, hogy a kereszténység, mint minden más emberi tapasztalat és tehetség, képes a folytonos fejlődésre és tökéletesedésre. Ők arra a meggyőződésre vezéreltettek, hogy az igazságnak szenvedőleges elismerése kevésbbé kedves Isten előtt, mint a becsületes, tevékeny, szabad és független gondolat, ha szintén az a gondolat egy időre tévedésbe vezetne is; és hogy a helyett, hogy különválnánk azon becsületes emberektől, kik a miénktől különböző véleményen vannak, kötelesek vagyunk egyesülni mindazokkal, kik szeretik az Istent és az embereket. És igy az unitáriusok olyan elveket állitottak fel, melyeknek alapján lehet csupán valaha a keresztény egyház egy. A r. kath. egyházban van egység, de nincs szabadság. Az az alaki egységet az által éri el, hogy nem enged meg semmi független meggyőződést. A protestáns egyházban pedig van szabadság de nincs egység. Mindenik felekezet azt tanitja, hogy az embereknek magoknak kell gondolkozni, azonbnn vonakodik azokkal egyesülni, a kik másképpen gondolkoznak. Ellenben minden felekezetek között egyedül az unitáriusok sürgették, hogy minden jó embernek egyesülni kellene és együtt munkálni, nem tekintvén

a hitformai különbségekre, mert a ker. egyháznak igazi egysége a szellem és nem a betü egysége; ez amaz egység, melyen mint alapon állanak minden különbözőségek s a mely alapithat egy közönséges és egyetemes igaz egyházat, a melyben minden térd meghajol és minden nyelv megvallja, hogy a Jézus Krisztus úr az atya Isten dicsőségére.

Én nem állitom, hogy a mi népünk vagy egyházunk eljutott volna ez eszmék magaslatáig. Mi soha sem becsültük, se nem méltányoltuk azokat ugy, a mint kellett volna, s nem is tettünk annyit azoknak a terjesztésökre, mint tennünk kellene. Mi, a kik azokat csaknem egész életünkön át hallottuk, ugy veszszük, mintha mások is szintugy vallanák. Meganynyi avult, köznapi dolgokká lettek már itten; kétségkivül jó lenne, ha minden Bostonban levő unitárius templomot bezárnának egy évig s minden bostoni unitárius embert áthelyeznének délre vagy nyugatra, hogy kénytelen lenne egy egész évig hallgatni az azon államokbeli prékikálást és véleményeket. Az atyafiak ugy járnának, mint azok, kik Európába mentek s viszszatértök után tudják igazán, mi módon kell megecsülniök saját hazájokat és annak szabad intézményeit. Rendesen ugy van, hogy megunjuk saját előnyeinket s azokra keveset adunk. Némelyek nagyobb és befolyásosabb testületekhez kivánnak tartozni, és ezért a presbyterianusokhoz csatlakoznak; mások valamely divatosabb egyházhoz vonzódnak, s azért az anglikánokhoz állanak. Mások ismét a legelőhaladottabb eszmék iskolájához óhajtanak tartozni, és elfogadnak bármiféle tant, mely ahoz tart igényt, hogy újabb, merészebb és szabadabb elvü valamenynyinél.

Kivánatos lenne azokra nézve, kik azt hiszik, hogy az unitárizmus megtette a maga munkáját, ha azt a fáradságot vennék magoknak, hogy az ország más részében levő népszerü egyházak bármelyikében az isteni tiszteletet meglátogatnák. Itt Új-Angliában, mindenik egyház többé-kevésbbé szabadelvü és okosságszerü. A levegő itten sűrün telve a szabadság élenyével. Ámde az ország népének többségét még most is arra tanitják az ő protestáns szószékeikről, hogy rettegjenek Istentől, hogy ő olyan lény, a ki gyermekeinek megszámlálhatatlan ezereit örökké tartó kinszenvedésekre küldi; arra tanitják, hogy ő az embereket véleménybeli tévedésekért elkárhoztatja, tanitják, hogy a Biblia betüszerénti értelmének kétségbevonása, vagy a teremtés könyve földtanának feszegetése hitetlenség; tanitják, hogy Isten nem képes megbocsátani sa-

ját teremtményeinek, hacsak némelyeket meg nem büntet helyettök; arra tanitják, hogy igen nagy különbséget teszen az, ha vajjon minket néhány csepp vizzel öntöttek-e le a szentkeresztségben vagy egészen bémártottak; arra tanitják, hogy valaki nem tartozik olyan egyházhoz, melynek püspökei, főpapjai, dékánjai vannak, a menynyei atya az ilyent künn-tévedező barbárnak tartja, s nem az igaz keresztény anyaszentegyház tagjának. Angliában csak most tartának egy rendkivűli nagy gyülést, melyre Angliának minden nevezetesebb helyéről jelentek meg képviselők, azzal a követeléssel, hogy az „Athánáziusi hitvallás“ az isteni tiszteletnél tovább is megmaradjon, és hogy innepélyesen mondassék ki, hogy mind azok, a kik nem hiszik a szentháromságot, ugy a mint ama hitvallásban metafizikailag meg van határozva, minden kétségen kivül örökre el fog veszni. A minap pedig a new-yorki „Independent“ lapban, egy episcopalis lelkész azt nyilvánitotta, hogy egy nehány szertelenkedő egyénnek kivételével, az ő egész egyházok vonakodott elismerni az olyanokat keresztényekül, a kik nem tartoznak a püspöki egyházhoz, követelte, hogy az ilyeneket mind ujra kell keresztelni és felavatni, vagy confirmálni, midőn az ő testületökbe lépnek. Ez úri ember, a ki magát az angol egyház képviselőjének vallja, gunyolja annak egységi eszméjét minden más protestáns felekezettel s igy szól: „az ő egyháza testvéri kezet nyujt azoknak, a kik alája vetik magokat annak“.

Igen! Az unitáriusoknak még sok teendőjök van. Én saját tapasztalatomból tudom, mily tömérdek a munka, a mi még mindig vár reánk, magasztos feladatunk megoldására. Miután hoszszas ideig laktam nyugaton és délen: tudom, hogy ottan ezeren meg ezeren vannak, kik sötétségben tapogatóznak olyanszerű hit után, melyet nekünk kell adni nekik. Itt a kezemben egy csomó levelet tartok, melyeket a következő felirattal jegyeztem meg: „Levelek elszórtan lakó vizsgálódó elméktől“. Ezeket én a mult év lefolyása alatt kaptam oly egyénektől, a kik történetesen könyveim és röpiratáim közül, melyeket az unitárius társulat kiadott, egynehányat olvastak s arra kérnek e levelekben, nyujtanék módot arra, hogy még többet olvashassanak oly szellemben irt műveimből. Némelyek közülök azt irják, hogy ők azokban feltalálták azt, a mit egész életökön keresztül kutattak, s az rájok nézve a legnagyobb áldás. Most már kérdem, kedves barátim s hitrokonim, hogy vajjon kötelességünk-e nekünk vagy nem, hogy tegyünk valamit azért,

a mit mi igaznak lenni hiszünk? Kötelezve vagyunk-e arra, vagy nem, hogy a mi világosságunkat tündököltessük? Mi és gyermekeink meg vagyunk mentve ama rémséges és ádáz tanoktól, melyek homályt boritnak az egész életre, és a halált ugy tüntetik fel, mint kocka-játékot az ördöggel a felett, ha vajjon lelkünk idvezülendő-e vagy pedig el van veszve? Mi ettől különböző iskolában nevelődtünk, s más oktatást vettünk. Minket arra oktattak, hogy ne féljünk Istentől, sőt érezzük, hogy a leggyöngédebb atya és anya nem gondoskodik jobban magzatairól, mint ő minden gyermekeiről. A mi vallásunk a remény, nem pedig a félelem vallása. Mi megmenekültünk a rettegés ama poklától: mert félelemben élni, anynyi mint nyomorultan élni. Minket az okosság szabad gyakorlására tanitottak, arra, hogy Isten azt kivánja tőlünk, hogy szabadon gondolkozzunk, és hogy a vélemény nem lehet elég szabad. Minket arra oktattak, hogy az emberi természet jó, nem pedig rosz; hogy az ember nem féreg, se nem ördög, hanem Isten gyermeke; hogy Jézus a mi kedves testvérünk és barátunk, ki még akkor is szeret minket, mikor már senki sem szeret, és akkor jött segitségünkre, mikor e segitséget leginkább nélkülöztük. Mi olyan hitben nevekedtünk fel, mely elveszi a haláltól a fullánkot, és a sirtól a diadalmat, mivel azt tanitja nekünk, hogy ugyanazon isteni szépség és jóságteljes törvények fognak uralkodni a jövő életben is, mint a jelenben, és hogy a halál mindnyájunkra nézve egy jobb életre való feltámadás.

A mult hétfőn Új-Hampshire-be mentem egy egyházunkhoz tartozó nőnek a temetésére, ki az atyja házához ment volt meghalni. Ottan, a régi major-házban, mely gyönyörü szilfákkal volt körűlvéve, éppen oly csendesen szenderült el, mint egy csecsemő az ő bölcsőjében. Minden oly derüs, verőfényes volt annál a temetésnél, és semmi homályosság sem volt abban a házban. A kegyes haldokló ugy beszélt közelgő haláláról, mint mi beszélni szoktunk teendő látogatásunkról, s előre mindent elrendezett temetési gyászünnepéhez. Midőn éppen elszenderülőben vala, atyja igy szólott hozzá: „Nem félsz-e az elköltözéstől? „Ő felnézett derült mosolylyal, és azt felelte: „Miért? Mitől félnék?"

Valahányszor én e haldokló nőre gondolok, a ki oly természetesen, boldogul s az isteni szeretetben való oly erős bizalommal vált meg az élettől; s másfelől elgondolom azt a rettegést és ijesztő homályt, mely sok ezernyi ugynevezett kereszténynek halottas-

ágya felett lebeg: ilyenkor mindig érzem, hogy az, a ki jót akar cselekedni, semmi jobbat annál nem tehet, mintha a józan észszel megegyező vallást igyekszik elterjeszteni.

Ezt mi örököltük. Atyáink küzdöttek, mi az ő munkájokba léptünk. Őket gunynyal illették, megvetették, az egyházból kitaszitották, száműzték oly nézetek vallásáért, melyeket ma már az egész keresztény egyház lassanként elfogad.

Az igéret földén mi békében élünk,
A szabadság méz és téjjel dús ölébe,
De karddal kezökben ők szerzék azt nekünk,
A veszély tövisét selyemlágygyá téve.

„A kinek sokat adtak, sokat kivánnak elő tőle" az evangelium irója szerint. Mint Pál apostol, azt hitte, hogy ő mind a zsidóknak, mind a pogányoknak adós, s nem tudott nyugodni addig, mig tartozását le nem rótta: ugy szintén mi is adósok vagyunk, tartozunk megmondani mindeneknek azt, a mit Isten az ő atyai szeretetének vigasztaló és örvendetes evangeliumából kezünkre bizott.

Én örömmel vagyok unitárius, nem azért, mert mindenben megegyezem az unitáriusokkal, hanem mert nem egyezem meg. Én örvendek olyanokkal lenni egy egyházban, a kik különböznek tőlem, mert az ugy annál érdekesebb és üdvösebb. Nemde ti sem óhajtanátok mindig csak olyanokkal beszélni, a kik éppen ugy gondolkoznak, mint ti! Aztán, ha nekem van igazam, és nekik nincs igazok: akkor velök kivánok lenni azért, hogy őket megtéritsem; ha pedig nekik van igazok, és én tévedek, akkor is velök óhajtok lenni, hogy ők térithessenek meg engem.

Az unitárius testület az egyedüli, tudomásom szerint, mely a béfogadás, és nem a kizárás elvére van alapitva. Minden más egyházak magok körül vonalakat huznak, hogy az idegeneket kizárják mi kinyitjuk ajtóinkat, hogy mindenkit bebocsássunk. Nekem nem nagyon tetszik az unitárius név, a menynyiben az a trinitáriust kizárni látszik; de valójában azt nem teszi. Sok trinitárius tartozott ehez az ekklézsiához, és a mi saját egyesülésünk alapjában nincs is semmi, a mi gátolná őket a velünk lételben. Az unitárius egyház a keresztényeknek azonegy testülete, mely azt mondja mindennek, a ki keresztény óhajt lenni, nem tekintvén arra, hogy mit hiszen s mit nem: „jöjj és egyesülj velünk és törekedjél segiteni minket a végett, hogy keresztényekké legyünk, és mi is törekedünk neked ebben segitségedre lenni".

Az egyesülés imez alapja le volt téve ezelőtt három évvel „az unitáriusok és más keresztény egyházak Nemzeti Conferentiája“ által, mint az egyedüli alapja az ő testületöknek. A mi hitrokonunk, Hepworth inditványára, az egyesülés alapjául a következő tételt fogadtuk el: „A midőn újból kijelentjük a mi hűségünket a Jézus Krisztus evangeliuma iránt, és óhajtjuk a legszélesebb körü szellemi egységet s a leghathatósabb gyakorlati együtt munkálást biztositani: ezennel meghivjuk a mi társulatunkhoz mindazokat, a kik a Krisztus követői kivánnak lenni“. A mi hitrokonunk, Hepworth azóta ezt a munkatért igen tágasnak találta a maga részére, de én mindenesetre köszönetet szavazok neki inditványáért, a melylyel alkalmat adott azon szabadelvü, széles tér nyitására. Mert az belőlünk egy igazi egyetemes egyházat alkot, olyan egyházat, mely saját társulatába készséggel fogad bé minden becsületes embert, a ki Jézus követője kiván lenni. Legyen az bár római katholikus vagy protestáns; legyen orthodox vagy radicalis; legyen tisztes és erényes ember vagy egy minden tisztesség nélkül való szegény bűnös; egy kicsapongó, ki rosz szokásaival fel akar hagyni; egy elbocsátott gonosztevő, ki éppen most szabadult ki az államfogházból; ha mind ez előszámláltak Krisztus követői kivánnak lenni, mi vallásunk elvei szerint kinyitjuk ajtónkat előttök és üdvözöljük társaságunkban. Én részemről, hálát adok Istennek, hogy egy oly szabadelvü, széles látkörü egyházhoz tartozom, mint ez, mely minden időben ajtaján kivül hagyja függeni a kilincs huzóját, hogy bárki bémehessen a házba. Ilyen volt Krisztus egyháza kezdetben; mert az egyedüli föltétel arra, hony valaki tanitványa lehessen, az volt, hogy őtet kövesse. Még az se volt szükség, hogy valaki a feltámadást higyje; mert Pál apostol mondotta: „Hogyan mondják némelyek közületek, (t. i. a korinthusi ekklézsiában) hogy a halottak nem támadtak fel?“ Pál nem rekesztette ki őket az egyházból, sőt sietett érvekkel fellépni, hogy őket meggyőzze; és mi a feltámadás gyönyörü leirását az ő kétkedésöknek köszönhetjük.

Csak legyen egyszer elég buzgó vallásos élet, s akkor a hitformák szükségtelenekké válnak. Azokat az első három század alatt nem találta szükségesnek; addig az ideig elég volt egyedül a Jézusban való hit. Midőn van hitünk nekünk Jézusban magában, akkor nincs szükségünk hitformára, mely megtanitson arra, hogy mit gondoljunk az ő személye felől. Ha én hiszek a barátomban

és meghitt barátságos viszonyban vagyok vele, nem szükség az ő életrajzát tanulmányoznom. A hitvallások és szertartások nem a vallásos élet jelenlétének jelei, hanem éppen távollétének. Azok meganynyi erőditvények, melyeket a gyengébb hitüek és meggyőződésüek emeltek a végett, hogy magokat a kétkedők ellen oltalmazhassák. A chinaiak kőfalat épitettek határaikon a tatárok berohanásai ellen; de a tatárok nem épitettek kőfalat, hogy a chinaiakat távol tartsák. A hitczikkelyeket is a gyengék készitik az erősek ellen, s nem az erősek a gyengék ellen. A hitforma a hit hanyatlásának és a hitetlenség bekövetkezésének a jele.

Ha ez igy van, mi bostoni és angliai unitáriusok, az igazság, egyenesség, emberiesség, szabadság és Krisztus iránti tiszteletből: kötelesek vagyunk mindent megtenni, a mi tehetségünkben áll, hogy ezeket az eszméket a hová csak lehet, terjeszszük. Egy városnak vagy környéknek sem kellene lenni az Egyesült Államokban, hová a mi könyveink, szónokaink el ne hatolnának. A mi feladatunk nem az, hogy egy nagy élőfává növekedjünk, hanem hogy egy kis kovász legyünk; de a kis kovász szükség, hogy benne legyen a tésztában és szétterjedjen, mignem az egészet áthatja. — Egy kérdést intézek hozzátok, barátim és hitrokonim, mielőtt elhatároznátok, hogy menynyit adakozzatok ma reggel ez ügynek előmozditására: képzeljétek el, mintha ti magatok, gyermekeitek Kentuckyben vagy Észski-Carolinában élnétek egy rideg, orthodox egyház uralkodó befolyása alatt, és aztán gondoljatok arra, menynyire szeretnétek ti, hogy a bostoniak buzgólkodjanak a szabadelvü kereszténység terjesztésében. Tinektek sokat adtak itten, és sokat kivánnak elő tőletek mind itten, mind a jövőben. Amen.

Angolból

Kovács János.

Dávid Ferencz elitéltetése.

(Egyháztörténelmi korrajz).

Egyházunk története egy tragicus jelenetét kivánom feleleveniteni, mely azon korban európai jelentőséggel, reánk nézve pedig történelmi fontossággal bir, mint a mely az unitárizmus alapelvei megtisztulhatására jelentékeny befolyást gyakorolt.

A kor: a XVI. század második fele; a tragoedia hőse: Dávid Ferencz, első püspökünk, korának leghűbb typusa, ki mint katholikus született, lutheránus pap, református püspök lesz, s mint az unitárizmus mártirja halt el; a kérdés, melyért szenvedett, nem csekélyebb: mint a Krisztus istenségének minősége.

Belátjuk, hogy ha a kort, melyben e jelenet játszik, ha a tragoedia hőse jellem és életrajzát, ha az akkori vallásos fogalmak és küzdelmek akkori európai állását előadásunk hátterébe kivánnók állitani: korrajzunk sokat nyerne ugyan, de akkor túllépnénk kitűzött czélunk határán, mi nem egyéb, mint Dávid Ferencz elitéltetése lefolyásának egy pár egyházi iró utáni, anyanyelvünkönl előadása. Egyik: Miles (Siebenbürgischer Würg-Engel. 118—158 l.) másik: Fosztó Uzoni kéziratban levő (Unitario Ecclesiastica Historia Transsylvanica II. 234—266 l.) munkája.

Az időről mégis anynyit meg kell jegyeznünk, hogy Miles e jelenet lefolyását hibásan 1870-re, János Zsigmond fejedelem végnapjaira teszi; mig Fosztó Uzoni, Bod Péter (Smyrnai szt. Polikarpus 30—36 l.) s mások igen helyesen 1579-re, Báthori Kristóf fejedelem alatt adják, — Dávid Ferenczről pedig fel kell emlitenünk azt, hogy 1566-ban a református egyház kebeléből hiveivel, Kolozsvár városával együtt kilépvén, az unitárius vallásnak nemcsak püspöke, de egyszersmind apostola lett; s mint ilyen, nemcsak a fejedelmi udvart nyerte meg a vallásnak, hanem meg a törvényhozást, mely 1568-ban szabad prédikálhatását mondta ki, 1871-ben

pedig törvényes vallásnak ismerte el. Végre fel kell hoznunk azt, hogy a fiatal János Zs. a beczikkelyezés után pár hónappal meghalt; trónját a katholikus Báthori ház foglalta el, kik közül az első, Báthori István misét csak titokban hallgat, következője Kristóf már nyilt katholikus, ennek fia Zsigmond maga is jezsuita: egy ily uralkodóház alatt Dávid Ferencz reformátori hajlama könynyen hajótörést szenvedhetett.

Különös vétetlen: a mely évben törvényesittetett, azon évben már kezdetét vette az unitárius vallás üldöztetése. Hárman osztoznak létrehozása dicsőségében: Blandrata György, ki mint udvari orvos jött be Lengyelországból 1563-ban, s ha nem is hozta magával e vallást, nagy terjesztője volt; Dávid Ferencz, ki lángelméje, ragyogó szónoklata s tollának hatalmával meghonositotta; s János Zs. fejedelem, ki maga is elfogadván, beczikkelyeztette: közülök János Zsigmond a beczikkelyezés után két hóval gyanus halállal halt el; Blandrata a kolozsmonostori uradalom három falujáért meghajolt; Dávid Ferencz pedig nyilt áldozatnak szemeltetett ki. Azonban, hogy ezen üldöztetés nem a görög tragoediák fátuma, arra nézt elég legyen felhoznunk, hogy akkor a vallás és politika karöltve járt: a protestantismus a török, a katholicismus az osztrák pártot képviselte; s miután az volt a kérdés, hogy János Zsigmond halálával Erdély a török porta protectioja alatt maradjon-e, vagy Ausztria alá menjen, s az utolsó előkészitésére a jezsuiták már beindultak Erdélybe: igen természetes volt, hogy nem csak a Dávid Ferencz reformatioinak szándékoltak véget vetni, de egyszersmind a politikai irány megtéritésére is hatni kivántak.

Azon időben Erdélyben három vallás, illetőleg három püspökség van: református, lutheránus és unitárius, mert a katholikus vallás csak a fejedelmi udvarra és Csikra szoritkozott. A magyarság és székelység a két első vallás közt megoszolt; Kolozsvár és Torda, a magyar városok e két legtekintélyesebbike, unitárius; a lutheránus vallás és szász nemzet, már akkor csaknem egy fogalom.

Báthori Kristóf, a jezsuiták által sugalmaztatva, mert a katholikus vallást még nem erőszakolhatta, támaszává lett a reformátusnak. Nem erőszakolhatta pedig, mert az alig húsz éves secularizatio által felállitott új birtokviszony megzavarása, vagy megzavartatásának félelme által, trónját hozta volna ingadozásba.

Népszerütleniteni az unitárius vallást, megbuktatni Dávid Fe-

renczet: lett a jelszavuk. Akkor szabad lévén a szószék és sajtó: a vallás népszerütlenitését röpiratok és fejedelmi engedélylyel tartott nyilt disputatiok, vitatkozások útján készitették elő; Dávid Ferenczet pedig, mert tudománya, ékesszólása és népszerüsége miatt hozzá nem férhettek barátjai, paptársai, családtagjai, különösen fiatal második neje által kivánták tőrbe ejteni.

Mint püspök s a kolozsvári piaczi templom első papja, s a plebánia jövedelmeinek élvezője, nyilt házat, nyilt asztalt tartott, az értelmiségnek mintegy központja volt, s beszédtárgy csakis a vallás. Négy segédpapja lévén: Hunyadi Demeter, Basilius István, Szathmári István és Eppel János, elég időt nyert a szokásos disputatiokat meglátogatni s ismert vallásos röpiratait kibocsátani. Látva a sikert, nem csoda, hogy azon missio merész gondolatának adta át magát, hogy a külföldről kapott eszmét, a vallást, mit kora Dávid Ferencz vallásának nevezett, tisztultan hagyja az utókornak.

Mint tudjuk, a reformatio, főleg Erdélyben, nem a vallás sarkalatos kérdései, hanem a sacramentumok, illetőleg a keresztség sacramentuma feletti nézetkülönbségen oldatott meg. Dávid Ferencz tovább ment, egyenesen a dogmát, a szentháromságot támadta meg, prédikálván, hogy ha a Krisztus nem örök Isten, nem kell Istennek nevezni; s miután a szentirás csak a Teremtőt parancsolja imádnunk: Krisztust imádni, könyörgésünkben segitségül hivni, nem lehet, nem szabad, A sacramentumok feletti nézetkülönbség azt idézte elő, hogy azelőtt a katholikus Erdély lutheránussá, majd a szászok lutheránusok maradtak, a magyarság reformátussá lett; most pedig Dávid Ferencz a magyarságot református és unitáriusokra osztotta.

Hogy a további rázkodás és szakadást kikerüljék, Báthori István a vallásos röpiratokat 1571 sept. 17-éről censura alá vetette; s hogy főleg Dávid Ferencz agitatioinak gátot vessenek, a törvényhozás sem késett belevegyülni. Az 1572 május 25-i tordai országgyülésen Dávid Ferencz Krisztus örökistenségét tagadó hittana terjesztését betilták; Hofbauert, János Zsigmond nyomdászát 1573-ban nyomdástól kiüzték; az 1577 oct. 21-ki tordai országgyülésen az unitáriusok zsinat tarthatását Tordára és Kolozsvárra szoriták; megtettek menynyit lehetett, hogy az ujitás ne harapodzék.

A helyzet komolyságát első sorban Blandrata, udvari orvos, s az unitáriusok világi feje fogta fel, ki mint olasz vallásügyi mene-

kült, a vallással együtt helyzetét is félthette. De különben is a kolozsmonostori uradalom három faluját éppen az időben kapván, az udvarnak meg vala nyerve, s Dávid Ferenczet, mint barátját, Erdélybe jöttének egyik részesét, reformátor társát nem is késett mérsékletre inteni; s különösen abba, hogy a Krisztus segitségül hivását már ez idő szerint kimondják, ugy látszik, belenyugodni nem tudott. Egyelőre maga kisértette meg a lebeszélést majd papirra tétette, maga szintén irásban felelt, s azokat papjaik elé terjeszték. Mire e sem használt, 1578 őszén külföld egyik ágitátorát, a szintén vallásügyi menekült Socinus Fausztot behiván, kivitte, hogy Dávid Ferencz házához, asztalához fogadja, hogy vitatkozzanak.

Vitatkoztak, de kevés eredménynyel; s mivel Socinus Blandrátát értesité, Blandrata ott támadta meg Dávid Ferenczet, hogy a plebánia dézmajövedelme iránt papjai által igényt támasztatott; s kijelenté Dávidnak, hogy ha tévelygéseiről le nem mond, mint hitujitót és eretneket az országgyülés elé állitja, s az ilyekre kimondott büntetést reá olvastatja.

Hogy a nézeteket tisztázzák, Blandrata Dávidot és Socinust arra szólitá fel, hogy vitatkozásuk tételeit s érveiket tegyék irásba, küldjék meg neki, Dávid Ferencz már ekkor betegeskedni kezdvén, Socinus küldte el mindkettőt; de már azon elkeseredettség hangulatával, miszerint azzal kisérte, hogy Dávid zsidó vallásra tért, s az ótestamentum terére ment viszsza. Hogy a végsőt is megkisértsék, abba állapodtak meg, hogy e kérdést a lengyel unitáriusok itélete alá bocsássák.

Ily feszültek voltak a viszonyok, s midőn Dávid Ferencz, tán hogy a helyzetet papjai előtt leleplezze, Blandrata akaratján kivül, Tordára, 1579 febr. 24-ére zsinatot hivott öszsze, melynek hitczikkelyei fenmaradtak, s látjuk benne, hogy a Krisztus istensége is érintetik, a nélkül, hogy a segitségül hivás nyiltan megemlittetnék.

A megbántott Blandrata, hogy a következményeket megelőzze: az ügyet a fejedelem elé terjeszté. Ez által a koczka el volt vetve.

Dávid Ferencz, kinek Socinus még mind vendége, april első napjaiban, mint betegeskedő, a mai plebania épületben szobájában

ül, beszélget Socinussal, midőn az ajtó feltárul, s veje Miles szerint Kapronczai, mások szeriut Trauzner Lukács, Kolozsvár főjegyzője lép be, előadja, hogy a város birája a fejedetemtől parancsot kapott, hogy Dávidot hivatalától függeszsze fel, szoros őrizet alá vegye; s mert a biró a néptől tartott, maga fejétől nem mervén végrehajtani, a tanácsot hivta öszsze; s azzal Socinushoz fordulva, szemére veté aljas árulását, s felszólitá, hogy ipja házát hagyja el: mire Dávid, a kifejlett heves vitának azzal vetett véget, hogy kijelenté, miképp kémkedését maga is kezdette sejteni, s egy bölcs nyugalmával szólt: menj Faust, végezd be mit elkezdettél.

Dávid őriztetése el lett rendelve. Jőn veje, Trauzner Lukács Mitevő legyen? Kérdi tőle. Ki nem kevesebbet tanácsolt, minthogy ügyét terjeszsze a nép elé. Vasárnap következett. Mert Dávid beteg is volt, őrizet alatt is volt: nem fog prédikálni, mindenki azt hitte: a midőn a templom goth ablakai Dávid Ferencz halvány méltóságos alakjára vetik világukat . . . szószékre lépett . . . . s az Isten egysége felett egyikét mondá legfényesebb szónoklatainak, s azzal viszszatért házi fogságába.

Mert helyzetét is érinté, Kolozsvár meglehetős ingerült állapotba hozatott. Másnap bel és kültanács öszszegyül: a tanácskozás folytán a fejedelemtőli félelem, s a Dávid Ferencz iránti ragaszkodás küzdött egymással; végül is küldöttég meveztetett a fejedelemhez, mely nem kevesebbet kért, mint szeretett első főpapjainak őrizet alóli felmentetését. Roszszul lettek fogadva, az őrizet ujból elrendeltetett; s pár nap mulva megjött a rendelet, hogy a pédikáczioja felől hallgatóinál a legszigorubb nyomozás hajtassék végre.

Tordára országgyülés lőn öszszehiva. Dávid Ferencz őrizet alatt átvitetett, papjai meghivattak. Egyike volt a legnépesebb országgyüléseknek, melyeket valaha a Keresztesmező, ez az Isten szabad ege alatti tanácskozási terem látott. Blandrata, Socinus, a kolozsvári papok s néhány szász lelkész jó előre megérkeztek; hogy a gyülés nagyjait megnyerjék, nyilvános vitatkozást tartottak, vagyis tartották a Dávid tana feletti kárhoztató beszédeket: azonban a világi urak oly állást foglaltak el, hogy a fejedelem, ki Tordán a ma is ugynevezett fiskus épületben volt szálva, a Dávidért kérelmezni jövő országgyülési fényes küldöttséget, mintegy hadat a tágas udvarra berobogni látta: félve a közetkezményektől, az ügyet elhalasztotta, a papokat szétereszté, Dávidot őrizet alatt viszszabo-

csátá; s most megjött a hir, hogy Kolozsvár vevén a hirt, győzelmi ünnepet ül; Blandrata hivei megrémülve hozzárohannak: „vagy meghalok, vagy meg nem szabadul“, felkiáltva, a fejedelemhez rohant, s kivitte, hogy Dávid Ferenczet erős katonai fedezet vigye Kolozsvárra, s a legszigorubb őrizet alá vettessék.

Egy hónap mulva jun. 1-re új országgyülés lett öszszehiva, most Fehervárra. Dávid is kemény őrizet alatt oda indittaték, ki a városból diadalmenet kisérte. Mikor tőlök elvált, mint főpap, megáldá hiveit, kiket mint mondá, többé látni nem fog. Az nap Tordára, másnap Enyedre, harmadnap Fejérvárra értek.

A rendek már együtt voltak. Megérkezése után másnap ügye elővétetett. Teljesen el lévén gyengülve, veje, Trauzner Lukácsra támaszkodva, katonai sorfalak közt indult a fejedelmi palotának, a mai püspöki laknak. Minden tér le volt foglalva, csak is az udvari kapitán nyithatott neki útat. A terem közepén a birák és jegyzők asztala, élén a fejedelem, Báthori Kristóf, megette a fejedelmi tanácsosok és főurak; egyfelől a vádló, Blandrata, Socinus református és lutheránus papokkal; másfelől Dávid Ferencz és vele tartó papjai fegyver között; tovább egy sereg kolozsvári polgár, kik tanuképpen voltak megidézve. Dávidnak, mert már is kimerültnek látszott, a fejedelem széket adatott.

A tárgyalást az erdélyi történelem egyik legnagyobb alakja, kora bölcse, Kendi Sándor kancellár, unitárius főur nyitotta meg egy beszéddel, melyben előre bocsátva a szokásos megköszönést, hogy a fejedelem az ország alkotmányát tisztelve, ismét országgyülést hivott öszsze, előadta, mily szomorán érdekli a fejedelem atyai szivét a vallásbani meghasonlás, mely miatt naponta új vélemények s ábrándozások merülnek fel a szegény hazában,, éppen azok részéről, kik azokat fékezni volnának hivatva; s mert ezen eretnekség, ezen harapodzó méreg meggátlásla a fejedelemnek szivén fekszik: következett be az, hogy Dávid Ferencz őrizet és kereset alá vettetett.

Bézárván megnyitó beszédét, Blandrata a fővádló emelte fel szavát: isten, fejedelem, az egyházi és világi jelenlevők szine előtt óvást jelentett ki az iránt, hogy a mit tett és tesz, a kényszerüségnek engedve tette és teszi; mert Dávidot szóval, irásban, küldöttek által eleget óvta, intette, hogy ujitásba ne bocsátkozzék; s mivel abban egyháza romlását látja, lelkiismeretének tesz eleget midőn a rosznak elejét kivánja venni. A judási csókra Dávid

elkezdte feleletét: emlékezteté Blandrátát, hogy tana nem új, mert már a nagyváradi disputatio alkalmával (1569) sürgette a nyiltabb kilépést, azóta az iránta való barátság lelkiismeretét fogva tartotta.. Itt Blandrata közbe kivánt volna szólani, de a kanczellár Dávid Ferencztől a szabad nyilatkozhatást mintegy elvonta, hallgatásra inté, mert mint mondá, nyilvánvaló hogy a keresztény vallástól eltért, hogy a szószékről Isten és szent fia ellen káromlást szólott: s bár a feladás már azért is való, mivel kolozsvári paptársai juttatták a fejedelem tudomására, hogy senki se mondhassa, miképp kihallgatlanul itélték el, minden egyebet mellőzve, adja elő, mit tanitott.

Dávid azonnal meggyőződött, hogy itt nem kihallgatásról, hanem a kész itélet formulázásáról van szó. Ereje még inkább megtörött. A fejdelemhez közelitve, alig hailható hangon kérte, vegye tekintetbe elgyengültségét, s fogadja el, hogy érte veje felelhessen. El lévén fogadva, a kancellár a papir tekercset felnyitotta, e két kérdést olvasá fel: „Mondottad-e tanitásodban, hogy a Krisztust imádságban nem kell segitségül hivni", s hogy a kik segitségül hivják, épp ugy vétenek, mintha Máriát, Pétert, Pált, vagy a több megholt szenteket hivják segitségül". Mihez Blandráta még azt csatolá, hogy feleljen arra is. miképp irásait magáéinak ismeri-e?

A feltett kérdésre felelni maga kezdett, de hallható nem lévén, veje folytatá, hogy: azon irásokat, melyeket Dávid irt, igen is magáénak ismeri; de a melyeket mások irtak, — Socinust értette, ki azelőtt nevében egy 16 pontu röpiratot nyomatott vala — azokat magáénak nem vallja, — de különben is ezen irások nem oly természetüek, hogy felettek itt helyt itéletet lehetne mondani, azért felkérte a birákat, hogy azokat terjeszszék a lengyel egyház itélete alá, mi prédikálását illeti, bevallá, hogy igen is, János evangeliuma II. része azon tételéből, mely a kanai lakadalomról szól, prédikált, s azon következtetést hirdeté, hogy miután a Krisztus segitségül hivását s hozzá imádkozást a szentirás sehol sem rendeli, a Krisztus segitségül hivása Isten előtt kedves nem lehet; s ha csak emberi gondolat alapján. teszszük, akkor a szenteket szintugy hihatjuk segitségül.

Mig a titoknokok jegyeztek, Blandrata gunyosan mosolygva szólt: „viszszatértetek a zsidó vallásra". „Doctor — felelt Dávid — nehány év előtt magad is e véleményen voltál". Mit a kancellár azon szavakkal vágott ketté, miszerint a kapott felelet nem felel

ugyan meg teljesen a feltett kérdésre; de ha szintén tagadta volna is, tévelygését bizonyitják irásai s az élő tanuk; nem az a kérdés, hogy a tan való-e, hanem az, hogy e tan újitás-e vagy nem?

Az ünnepélyes csendet ismét Blandrata komoly fellépése szakitá meg: Isten, fejedelem, ország és egyház előtt óvását fejezé ki, hogy a tévelygéshez soha sem adta beléegyezését; s ha valahol és valaha ilyen formán beszélt vagy irt volna, azokat ünnepélyesen viszszahuzza; s a benső megindulás hangján felszólitá Dávidot, hogy tegye ő is azt.

Nem! — kiáltott fel Trauzner — azt nem fogja tenni, az könnyelmüség; egy férfi, mit egyszer hitt és vallott, azt viszszavonni nem fogja. „Nem oly hevesen, fiam, — vágott közbe Dávid — igy magadat is megrontod". „Történjék, mit Isten akar". fejezte be Trauzner . . . s azzal a koczka el volt vetve. Kezdődött a vádpontok megállitása.

Blandrata, ki Dávidot mindenképp hitujitónak kivánta felmutatni, a Dávid Ferencz irataiból szerkesztett tételek, illetőleg kérdőpontok olvasására kivánt térni. Trauzner felszólal, hogy nem tartozik ide, mert mint az elnöklő fejdelem formulázta, csak az a kérdés, hogy az, mit ipja prédikált, ujitás-e vagy nem? Vita, sőt czivódás fejlődött ki közöttek. Blandrata fenyegetődzött: Trauzner az egyenlő jogra hivatkozott. Már Dávid is bele akart a vitába bocsátkozni, midőn a kancellár közbeszólt, s a tételek fel lettek olvasva. Dávid Ferencz erre a fejedelemhez fordult, s hivatkozva hogy már déli 12 óra, tehát az idő eltelt, hogy adandó feleletét meg kell hiveivel beszélni, s hogy a gonosztevők is időhaladékot szoktak nyerni: a tárgyalás másnapra halasztását kérte. E kivánatra kitört a zaj, Blandrata és hivei a nem halasztás mellett zajongtak, mig Dávid hivei a halasztást követelték. E közben felmerült, hogy Dávid és pártja vonuljon ki, hogy az el vagy nem halasztás felett dönthessenek: azonban Dávid hivei szintén részt kivántak venni, különben vádlóik egyszersmind biráikká tétetnek felettek. Az erőszak győzött. Ki kellett vonulniok, s mire beléptek, tudtokra adatott, hogy kivánságukhoz képest a tárgyalás el van halasztva.

Viszszavitetett hol szállásolva volt, a papi lakba. Meg lévén engedve, világi és egyházi férfiakból értekezlet gyült egybe. Minden nyomtatványt felütöttek, melyben a Krisztus imádását évek óta elvetették; fel Blandrata katekismusát, mit a radnóti 1567-ki zsi-

natra nyomatott, mely szintén elveti, hogy bebizonyithassák, mikép e tant több év óta vallják, tehát nem Dávid Ferencz ujitása. Mindazáltal Dávid, mint egyházának feje, ünnepélyes nyilatkozatot tett, hogy ha már az Isten egységének vallása áldozatot kiván, ő kész az áldozatra: hiveit pedig felszólitá, hogy tartsák fenn magukat jobb időkre.

Másodnap reggeli 7 órakor ismét felgyültek a rendek. Dávidot gyengesége miatt most a szolgaszemélyzet vezette be. Blandrata vádpontjai felolvastattak. Trauzner megtette ipja nevében a feleletet: kimutatá, hogy e tan nem Dávid Ferencz, hanem az egyház tana; bebizonyitására Blandrata irataiból a következő passust: „ha valamely igaz imádtatása és tisztelete nyilatkoztatott ki az Istennek az ótestamentumban, az újtestamentumban az csak egyedül az atyára határoztatott, — olvasta fel és felmutatta a radnóti katechesist, mely azt mondja, hogy csak az atyát kell imádni; felhozta Sommerus könyvét Károli Péter ellen, melyben azon kérdésre, hogy kit kell segitségül hivni és imádni, a felelet az, hogy egyedül csak az atya Istent. A fejdelem erre a mind két részről benyujtott iratokat és röpiveket öszszecsomagoltatá, Dávidéknak távozást intett, s az udvari kapitánnak kiadta, hogy a Dávid pártjabeliek a várost el ne hagyhassák, s a rendről felelőssé tette. E parancs ellenében a merész Trauzner nem kevesebbet követelt, mint hogy a termet a vádlók is hagyják oda, s a népjogra hivatkozott, mely vádlót és vádlottat, mig az elitélve nincs, egy jog és szabadság védelme alá helyezett. De az önkény ismét győzött. A vádlók viszszamaradása kimondatott. Dávid Ferencz már indulóban volt, midőn Blandrata még egyszer felszólitást intézett hozzá, vonja viszsza tanát, mert még nem késő. Bocsássák tanát a lengyel unitáriusok birálata alá — felelt emez — s ha tévelyeg, el fogja ismerni. Blandrata, ki előbb a hon függetlenségét látta az által koczkáztatva, Dávid kivánatába szintén beléegyezett.

Dávidék kiléptek. Másfél órai kemény vita következett. Több Dávid párti maradván benn, azok egyre értesiték, hogy ügye mind inkább-inkább hanyatlik. Ügyén segitendő, felkérte vejét, hogy lépjen be, a lengyelországiakra tett hivatkozását vonja viszsza; de nem cselekedte. Végre, hogy a kiket lehet megmentsenek, határozatba ment, hogy eskü szerkesztessék, a ki azt leteszi, mentve legyen.

Legelőbb is Blandrata tette le az esküt, mint következik: Én, Blandrata György, megvallom a mindenható Isten és fia Jézus

Krisztus, és Szentlélek előtt, hogy a Dávid Ferencz vélekedésének részese nem vagyok, soha nem is voltam; s azt állitom, hogy az új tudomány, az Istennek és fiának irtózatos káromlása. Most következtek a református papok. Huszonhaton voltak jelen. Esküt tettek. Sőt Eppel Demeter és Szegedi Lajos hozzáadák, hogy ők szorgalmatosan, éjjel és nappal olvassák a keresztény és pogány irókat, de hasonló istenkáromlás csak a Julianus apostatáé, kit Isten menykővel sujta agyon. Volt mégis egy, a nagy-bányai pap, kinek nevét feljegyezni méltónak sem tartották, ki kijelenté, hogy: miután a nagy-váradi disputatio alkalmával már felállitták a tant, miszerint egy az Isen, kit imádni kell: azzal hallgatólag a Krisztus és a szentlélek imádását már kizárták, következésképp Dávid Ferenczet ujitónak nem tartja s ő el nem itéli.

Következtek volna a lutheránus papok. Testületileg kijelenték, hogy ők eredeti confessiojuktól el nem tértek, a mig Isten akarja, el sem is térnek: mindazáltal mi a jelen ügyet illeti, a felett itéletbe nem bocsátkoznak. Végül felszólittatott az unitárius nemesi rend: kik határozottan Dávid Ferencz mellett nyilatkoztak.

Vége lévén, a vádlott bevezettetett. A kancellár a fejdelem nevében Dávid Ferenczre a közetkező itéletet mondá: „Megértette a mélt. fejedelem az egész dolgot, miképpen a te agyadtól koholt tudományokat követvén, elhagytad az ekklézsiai egységet; istentelen, hallatlan, átkozott káromkodásra vetemedtél, az ország végzése ellen közönségessé tetted, ujitóvá lettél: azért ő felsége tégedet érdemed szerint mások példájára megbüntet, hogy az efféle eszelős újitásoktól elirtózzanak. Addig pedig, mig tetszik a mélt. fejedelemnek veled parancsolni, fogságba tartatol".

Az itélet elhangzott, más szavakkal nem kisebb volt, mint fő- és vagyonvesztés. De a megbántott vélemény-szabadság felemelte szavát. Kegyelem életének, hangzott csaknem minden ajakról. A papság, a karok és rendek a fejedelem szivéhez fordultak . . . csak vádlói kiáltozák: feszitsd meg. Igy állt perczekig az elsáppadt fejdelem. Blandrata még a közben is a viszszahuzást sürgeté, s biztositá a kegyelemről: de már az elitélt a menekülés ez útját viszszautasitá. — A vérszomjuhozók zaját most a fejdelem intése szakasztotta meg, ki Kendi által biztositá őket, hogy a példaadás nem fog elmaradni, most azonban az elitélt csak is kemény őrizet alá vettetik.

Az elitélt elvezettetett. A szót ismét a kancellár vette fel.

Dávid Ferencz hátramarasztott papjaihoz fordult. „Ki kell irtanunk a roszat, — szólt hozzájok — lássátok mi veszély érte főnökötöket, ugyanez fog érni benneteket is, ha nyiltan el nem ismeritek, hogy Krisztust, mint örök istent imádnunk kell". A kancellár szavát méjj hallgatás, s a hallgatást azon kérés követte, hogy nyerjenek másnapig időhaladékot. „S miért nem feleltek ma?" A kancellár e kérdésére nem más lett a felelet: „minthogy igaz, hogy keserü a halál, de a lelkiismeret szabadságát fel nem áldozzuk". Még ki sem mondták a végzetessé válhatott szavakat, mire az országgyülés mint egy ember felkelt, kérésök megadatását követelte. Mindenik neve feljegyeztetett. S azzal a kedélyében lesujtott ülés eloszlott.

Harmadnap szintén felgyültek. Azonban a történtekről csak anynyit látunk feljegyezve, hogy az unitárius lelkészek névjegyzéke felolvastatott, s köztök a Trauzner neve is, bár hivatkozott, hogy ő világi ember levén, az ujitásróli törvény reá nem tartozik.

Az országgyülés után Blandrata Kolozsvártt zsinatot tartott, mintegy 250 unitárius pap jött öszsze: fogadalmat kivánt tőlök; le is tették tizenhaton kivül, kik között Pictoris Máté, Udvarhelyi János, Erdődi András valának a főbbek.

Hogy mi történt a fogadalmat le nem tevőkkel, kútfőink nem említik.

Dávid Ferencz elitéltetése után harmadnapon a dévai várba indittatott. Mielőtt a várat 1849-ben egy robbanás romba nem döntötte, még látható és ismeretes volt a szűk és sötét cella a Maros felől, hol azon évben 1579 nov. 7-én meghalt.

A szereplők közül: Blandrata a következő évben itt hagyta Erdélyt; Kendi Sándor 1594-ben fejét veszté; Trauzner, később, Kolozsvártt Bocskai alatt szerepet vitt.

Kővári László.

Hálaünnepély
a jóltevők emlékére a székely-keresztúri unitárius tanodában május 21-én 1873.

I.

Megnyitó beszéd,

mondotta Marosi Gergely, igazgatótanár.

Nagyon tisztelt gyülekezet! Az élet mestere a történelem azt tanitja nekünk, hogy mióta az egyes emberek és társulatok az érdem határozottabb fogalmára eljutottak, fölemelkedtek, vagy egy vagy más módon, de törekedtek tiszteletök, elismerésök érzelmeit nyilvánitani az iránt, hálájok zsengéjét bemutatni annak oltárán. Ez a fogalom, ez az eszme és az ezekből kifolyó háláérzelem inditja, a bibliai történelem szerint, legelső testvérpárt arra, hogy az egyik a földnek termékeiből, a másik nyájának zsengéjéből a növény- és állatvilág urának, teremtőjének, az Istennek áldozatot mutassanak be. Ez az eszme s ez az értelem szülte a görögök és rómaiak isteneinek és félisteneinek s a kereszténység nagyobb és apróbb szenteinek legióit. Ez az érzelem dicsőitette meg és tette halhatatlanná a görög Achillest és a római Maecenást. Ez az érzelem tisztelte meg „igazságos" melléknévvel Aristidest és Hunyadi Mátyást s emelt ő nekiek a jelzőben ércznél erősebb és maradandóbb emlékoszlopokat. Ez az érzelem koronázta meg Titus római császárt „az emberiség gyönyörüsége" melléknévvel, azt a Titust, a ki elveszettnek tartá azt a napot, a melyen valakivel jót nem tehetett, koronázta meg olyan koronával, a melynek fénye átragyog időn enyészeten. Ez az érzelem énekelteti és beszélteti a perzsákkal, még a Xenophon idejében is s általa mind e mai napig, a honalapitó idősebb Cyrus tetteit és érdemeit is a krónikások följegyzései szerint.

És tisztelt gyülekezet! Avagy nem méltán-e? Mert ha már az is dicséretet, méltánylást érdemel, ha az ember hivatalosan tar-

tozó kötelességét bármely állásban hiven teljesiti, menynyivel inkább érdemesek a dicséretre, az elismerésre, a hálára azok, a kik a szoros kötelesség teljesitésén, a conventionalis tartozások lerovásán feljül emelkednek? Sokkal, bizony sokkal, elanynyira, hogy idzezitőnk csak az ilyen szerü cselekedeteket tartotta és tanitotta Isten előtt kedveseknek, a midőn igy szól tanitványainak: „Ezenképpen ti is, ha mindazokat megcselekedénditek is, a melyek nektek parancsoltattak, mondjátok ezt: Haszontalan szolgák vagyunk, mert a mit kellett cselekednünk (csak) azt cselekedtük. Luk. VII. 10. Elismerésre, halálra méltók, főleg az olyan jóltevők, a kik vagyonuk, vagy testi és lelki tehetségeik, fáradalmas munkásságuk egy részét a közügynek javára, kiváltképpen a nevelő-intézetek előállitása- és fentartására szentelték. Elismerésre, hálára méltók a közintézetek bajnokai, s jóltevői pedig azért, mert fáradságuk, áldozatuk gyümölcse nem szoritkozik egy-két személyre, egy-két családra, egy szük körre és szük időtartamra, hanem meszsze-meszsze kihat térben és időben egyaránt. S áldozatkészségük folytán a hazának és anyaszentegyháznak diszei, dicsőségei emelkednek fel a népnek minden rétegeiből, a kik aztán az ország különböző pontjain hatnak, alkotnak és gyarapitanak, hogy a haza, a nagy Kölcsey-vel szólva, fényre derüljön.

Az az eleven érzet, az az erős öntudat és meggyőződés, mondom, hogy a jóltevők hálás emlékezetükre méltók, vagy a mint Rómának egyik legelmésebb irója Seneca magát kifejezi: a jótéteményekre való emlékezetnek nem szabad megvénülni, s az elvett jótéteményeknek örök emlékezetbe kell — az illetők részéről — bevésődni, inditotta legfőképpen a mi egyházi főtanácsunkat is arra, hogy jóltevői emlékére, minden ötödik évben a húsvét és pünköst innepe közötti szorgalmi időn megtartandó hálaünnepélyt határozzon a körülirt és a tiszt*lt hallgatóság tagjai között kiosztott programmokban látható renddel és módon. E felsőbb rendeletnek székely-keresztúri altanodánk igazgatósága is nem csak a törvények iránti tisztelet- és kötelességérzetéből, hanem szive sugallatából is kész örömest engedve, ez ünnepélyt a mai napon, a programmban látható módon megtartani óhajtja, s én azt ezennel megnyitottnak nyilvánitom, tért adván az ifjui lelkesedés és a férfiui higgadt megfontolás igéinek hálaszózatainak

II.

A székely-kereszturi unitarium gymnasium épittetésének történelmi rajza, tekintettel a jóltevőkre.

Olvasta Sándor János, tanár.

„A ki semmi jót sem tett,
semmit sem élt“.

Ha van egy emlékünk a multból, egy drága kincsképpen gondjainkra bizott intézet, melyről tudjuk, hogy őseink sok fáradsággal és áldozattal létesitették, főképpen érettünk és utódainkért; nemde nem ébreszt-e ez minket az irántok való tiszteletre, nem emeli-e lelkünket magasra, felköltvén a kegyelet érzését bennünk? Hadd legyen azért e nap a tisztelet és kegyelet ünnepnapja?

Térjünk viszsza gondolatban a mult időkbe, vizsgáljuk meg az akkori viszonyokat, bonczolgassuk az eseményeket, s a kik dicsően éltek és haltak meg érettünk, azoknak tettei és eszméiből vegyünk irányt életünkre nézve. Áldva és hálával emlegessük neveiket. Az érdem előtt hajoljunk meg.

Majd minden nép bir valami nevezetes emlékkel a multból; egyiknek hazája volt nagy és dicső s most annak romjain mereng; másiknak nagy fiai éltek, kik korszakot alkottak az emberiség történelmében, tetteik vagy fölfedezéseik által, s most hálával adózik emléköknek a fényért, melylyel megvilágositák az útat a haladni kivánók előtt.

Nekünk is, unitáriusoknak, vannak emlékeink a multból; Jézus tudománya szellemén épült szentegyházunk, melyben többül erkölcsi sulyunk, nevekedünk értelemben és az ő szeretetének melegével tápláljuk szivünket. Vannak iskoláink, melyek lépcsők a tökéletesedés felé s jövő tökéletesedésünknek biztos alapjai.

Mi is, mint az öszszes emberiségnek egy kis része, multtal birunk, tehát van történetünk; melynek lapjai ha nincsenek is világra szóló fényes tettekkel beirva, de mindenesetre tanuságosok. A történeti személyek főjellemvonása a szerénység, kiknek használás és nem fénylés volt czéljok, megtenni mindent a felekezetért s ezzel egyszersmind a nemzetért, az emberiségért.

De történelmünk inkább csak a XVI-ik században kezdődik, a mikor nemzetünk életében új korszak állott be a reformatio kezdetével és a dynastia változása következtében. A szabad gondol-

kozás, vizsgálódás szelleme át kezdé járni az emberek különböző rétegeit A magyar nemzetiségét fenyegetve látá az új kormányhatalom alatt, s a vészthozó jeleket felismervén, tettre, munkára serkene. Buzgott a hazáért, hitért; de nem feledte müvelni azt a talajt is, a honnan van a nemzetnek élete s a valódi hit kiinduló pontja; az iskolákat elismeré a társadalom szilárd és biztos alapjának lenni.

Az emlitett században történelmünk lapjain tiz felsőbb iskolánk szerepel; de a mostoha idők miatt, melyek a szabad eszméknek nem kedveztek, megsemmisült nagyobb részök, ugy, hogy a XVII-ik században, midőn a szellemi fegyverekkel folytatott harcz következtében a protestantismus hazánkban túlsulyra emelkedett, már csak ötről van emlékezet, pedig a nevelésügy jobb állapotban látszék e században lenni, mint az előbbeniben, mégis e század vége és a XVIII-ik eleje nem kedvezett a müveltségnek, sok protestáns tanintézet bezáratott, vagy pedig korlátoltatott azokban a tanitás szabadsága.

A XVIII-ik század második felében a protestánsok jogait törvények biztositották, a dynastia megerősödött, a háboru zaja elmult. Ekkor a kormányhatalom lágy álomba akarta ringatni nemzetünket, lassanként megfojtani nemzetiségét és kedve szerint idomitani, hogy ártalmatlan lehessen rá nézve. Mária Therezia idegen müveltséget és erkölcsöket próbált beléoltani, de viszszahatásra talált, a veszélyes álomból felébredt a nemzet. II-ik József németesitő rendeleteit nem viheté keresztül. Türt, várt nemzetünk, s végre az $179^{0}/_{1}$-ki országgyülés megjutalmazta kitartását. Ekkor rendeltetik el a magyar nyelvnek az iskolákban való tanitása, s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állithatására és a tanitás módja, rendje stb. meghatározhatására, kezelhetésére. E században már csak három iskolánkról van emlékezet, a mint látszik, időről időre csökkent azoknak száma; hanem a mint számban fogyának, szeretem hinni, abban a mértékben erősödének szellemben.

A XVIII-ik század végén jőn elő történelmünk lapjain e székely-keresztúri gymnasiumunk, mely eddig minden felsőbb iskoláink között a legfiatalabb. Hogy ez miként és miféle alapokból épült, látható: Protocollum Consistorii Repraesentativi Unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

N. ajtai Kovács István atyánkfia, a „Keresztény Magvető“ VII-ik kötetének 2-ik füzetében leirja ez iskola történelmét, de inkább csak: a tan-, nevelésmód és rendszer változásra szoritkozott; az épités mikéntjéről és az egyes jóltevőkről majd semmit sem mond, valószinüleg nem rendelkezett elég adattal. Különben ezt tenni, felemlegetni éppen minket illet, e helyen, ilyen alkalmakkal, mivel ezek a hálaünnepélyek olympiadok iskolánk életében.

Székely atyánkfiainak a nevelésügy iránt való érdeklődéséről tanuskodik az, hogy 1783-ban Pálfi Sámuel és Antal, a keresztúrfiszéki unitár. ekklézsiák inspector-curátorai, a consistoriumhoz folyamodnak s annak beléegyezését kérik arra nézve, hogy Siménfalván egy felsőbb népiskolát állithassanak; okadatolván ezt Torda és Kolozsvár távollétével s e miatt, azt mondják, a jelesebbek, a kik kiválnak népiskoláinkból s óhajtanának még többet tanulni, más vallásuak collegiumaiban kell hogy tanuljanak, a mely eleitől fogva az unitárius ekklezsiák elfogyásának legnagyobb oka volt. Ez nem létesült, de egy felsőbb iskola eszméje megszületett e vidék s a mi legfőbb, a székelyföldi unitáriusok számára, melyet 1789-ben a keresztúri egyházközség felujitott.

Az eszme lassanként megragadja az emberek gondolkozását, szájról-szájra adják, s egyszer csak azt látják, hogy testté vált. Egy felsőbb iskola eszméje igy válék meggyőződéssé a homoródalmási zsinaton 1793-ban, hogy a mint már sürgetve volt, Székely-Keresztúron gymnasium állittassék, és a felállitás modalitásának kicsinálására főcurator P. Horváth Ferencz mellé Kénosi Sándor Mózes kéretett fel s hogy ezt aztán Pálfi Mózes és Dimény József atánkfiaival is közöljék. Nem levén az épités megkezdhetésére nézve egy krajczár is, a zsinat gyüjtést rendel el a keresztúrfiszéki, maros-, udvarhely- és háromszéki környékekben.

A kinevezett bizottság megkezdette munkáját, s a mint kitünik, egész lelkesedéssel, érdeklődéssel, mintegy vetélkedve, hogy melyik tehet többet; de némelyek közülök elsőbbséget akarván magoknak tulajdonitani, e miatt egyenetlenség támadott s a kolozsvári zsinat 1794-ben azt a végzést hozza: egy commissio állittassék a következőkből: inspector curator Pálfi Sámuel, Pakot Zsigmond, Pálfi Mózes, Sándor József, Dimény József, Jakabházi Pál, Fekete Sámuel, Mátéfi István és Simén András aaiból, oly móddal, hogy s e n k i k ü l ö n ö s e n f ő n e l e g y e n, hanem megegyezett

akaratból tegyenek mindent: A begyüjtendő oblatumokat percipiálja Pálfi Dénes aa. és a meghatározandó helyekre erogálja is.

Az elrendelt gyüjtésre való felhivás a háromszéki ekklézsiák inspector curatora Ballók Ferenczhez jutván, egy körlevelet intéz a körében levőkhez, melyből egy kis töredéket meg kell hogy emlitsek: „Most szándékozik, ugy mond, statusunk Székely-Keresztúron egy gymnasiumot felállitani, a melyben az ifjuság legalább a rhetorikáig tanulhasson, de az pénz-. emberbeli segitség nélkül meg nem eshetik, szóval: szükségesek az eszközök. Már pedig most nem régiben derült fel az arany szabadságnak az a kivánatos hajnala, melyet régtől fogva a mi eleink óhajtottak, de meg nem érheték; kivánták látni Simeonnal, de meg nem láthaták; most van az a kivánatos idő, melyben a diaetalis articulusok szerint, mind ő felsége. mind pedig a k. gubernium hire nélkül, collegiumokat, templomokat, cak a consistoriumunk hirével is szabad épiteni". Ezután kimutatni igyekszik Kolozsvár és Torda távollétét és egy közelebbi iskola előnyeit s felszólitja a patronusokat, aszszonyságokat, papokat, ekklézsiákat, vagyis az ő szavai szerint: „minden érzékeny, jó szivü és eleven tagjait az ekklézsiáknak, hogy a szegény aszszonynyal filléreiket ne sajnálják e gymnasium épitésére, mivel mind az Áronok, mind a Mózesek innen származnak. Ha buzgott Esdrás és Nehemiás a népnek tanitásában, a törvények magyarázatában; Darius és Cyrus, ha, pogányok levén, nem kimélleték az Ur házára teendő költséget; nem kiméllették a zsidók az Ur sátorának felépitésére aranyokat, ezüstöket, nem kétlem, szentül hiszem, hogy ti is a közjóért örömest meghozzátok az áldozatot".

A gyüjtéseknek az a következése lett. hogy az épitést elkezdették 1794-ben, insp. curator Pálfi Mózes felügyelete alatt; de lassan mehetett, mert a készlet szükön volt, sől félben is maradott egy kevés ideig; mi hogy nem végképpen való megakadása leve az épitkezésnek, azt, az 1795 ki bölöni zsinaton jelenlevők érdeklődésének lehet köszönni nagy részben. Ekkor neveztetik ki tanárnak Szabó Sámuel, jóllehet még nem vala helye a muzsaseregnek, hanem, hogy az iskola épittetésének hivatalából kifolyólag, komolyan lásson utána s bevégződésével kezdje meg azonnal a tanitást.

Szabó Sámuel mellett a gyüjtésben, rábeszélésben stb. tevékeny részt vett püspök Lázár István, ki akkor az iskolák főfelügyelője vala és Dimény József. Ez utóbbi lelkes magaviselete és egyenes szivüsége bizonyitványát találjuk az 1799-ki főconsistoriumi

jegyzőkönyvben, melyben ez a végzés áll: „tudósittassék insp. curator Dimény József aa. arról, hogy tökéletesnek találtatott az elédásban emlitett adományokról való remonstratioja, s valamint eddigelé is tökéletesen meg volt győződve a főconsistorium, a nevezett atyánkfiának közönségünkhöz való egyenes szivüsége s gyümölcsös szeretete iránt, tapasztalván annak nevezetes jeleit, ugy ezutánra is ajánlja azt, ahoz buzgó jó indulatjából". Lázár István, itt a hely szinén, hónapokig fáradozott az épittetésben s 1796 oct. 21-én a consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „én megvallom, egy dolognak több kivánóját, mint itteni gymnasiumunk jó móddal való felállásának, soha se tapasztaltam. Bizony, sir örömében a nép, látván mostan minden reménysége felett való folyamatját a gymnasium épitésének, melynek felépülése iránt már egészen kétségbe is esett vala„.

A fennebb emlitett protocollum szerint, a gymnasium felállitásában a keresztúri unitárius tractus a legelevenebb tag volt; hanem, a mint éppen abban látható, az egyes adakozók közül sok fedékenységbe ment, mert a generale consistorium csak 1800-ban határozta öszszegyüjtetni azoknak neveit és adományaik menynyiségét. E határozat eszközlé, hogy az emlitett protocollumban, habár töredékesen is, de láthatjuk ma az áldozni kivánó ekklézsiáknak és egyeseknek neveit, s ha most ezeket mind fel nem emlitjük is, de megőrizzük az utókor számára. Mégis legyen szabad az egyesek közül elésorolni nehányat: mélt. Sándor Mózesné, tek. Pálfi Dénes és Elek, Jakabházi Pál, gr. Lázár Ádámné, Simén András, gr. Gyulai Ferencz, Biró József, Mátéfi István, Pakot József, Ugron Lászlóné, Kelemen Béniám, szent-mihályi pap, stb.

Midőn az épités vége felé közeledett s a tanitás megkezdhetése bizonyos vala, az itteni környékek elöljárói kérik a consistoriumot, hogy Tordáról rendeljen négy deákot Keresztúrra, a kik a már felépült négy lakószobában, hospesek legyenek s a tanitásban tanár Szabó Sámuelnek segédkezzenek. A tordai domesticum consistorium megtagadja, azt hozván fel okul, hogy ez által iskolájok jövedelme csökken. Lázár István, püspök, pártolja az itteni környékek óhajtását, daczára annak, hogy Kolozsvártt is voltak Tordapártiak. A kolozsváriak közül az értelmesebbek inkább végzett egyéneket akartak alkalmazni; az utóbbi számitás helyesebb voltát az itt levők is elismerték, de a szegénységen minden megtörött s éppen ezért egy gyengébb rendszert is jobbnak láttak egyelőre,

mint semmi rendszert. Nem azért nem alkalmaztak tudós férfiakat a tanügy élére, hogy annak hasznát ne látták volna, hanem azért, mert nem volt miből fizetni. A derék Lázár István czeket jól tudta s e mellett itt a hely szinén arról is meggyőződött, hogy e hely nekünk, unitárius szempontból, nagyon fontos. Belátta ő, hogy nem eszmék, hanem az érdekek, helyi kérdések, viszonyok szerint csoportosultak Tordán a pártok.

A tordai domesticum consistorium nézetét pártolta Sala Mihály itélőmester, a ki származására nézve hidvégi, jobbágy családból való volt. Ez vagy nem ismerte az itteni viszonyokat, vagy pedig nagy ellenszenve volt Keresztur és Szabó Sámuel tanár iránt. 1796 nov. 7-én saját kezével irt levelében *) azt mondja: „ha Kereszturon nagy personalis status állittatik, az életmód is bajosabb lesz, mert ki főz ottan egy jó nemes ember gyermekének? s több ilyen környülállások is vannak. Egy kicsiny kertecskébe, a mely csak akkor fundáltatik, sok individuumokat a szükség felett nem jó gazdaság volna tenni. A consistorium még azt se tudhatja, micsoda leczkebeli tanulók lesznek ottan; én megvallom, mig a kertésznek industriájáról bizonyos nem vagyok, addig ő neki sok iuast nem adok; ha ki kell mondani, Szabó uramról, sok industriát a tanitásban tőle nem remélek".

Az itteni környékek a gymnasium felállitását és a lehető jó móddal való berendezését azért is óhajtották, hogy a közel lévő szász atyafiak közül is sokan hajlandók voltak gyermekeiket ide hozni a magyar nyelv megtanulása végett. Erre Sala Mihály azt mondja: „hogy a szász atyafiaknak szolgáljunk, azt, a publicus fundus terhe nélkül, jó szivvel megteszszük; noha el nem hitethetem magammal, hogy értelmes és jó tehetségü szász úri ember egy olyan falura, a milyen Szitás-Keresztúr, iskolába küldje a maga gyermekét".

Hihetőleg elfogultság, a keresztúri helyi viszonyokkal való ismeretlensége okozta, hogy emlitett hitrokonunk folytonosan ellenezte ez iskolának a czélba vett módozatok szerinti felállását, vagy hitközségünk különben is szerény anyagi erejének, és áldozati buzgalmának megosztását, elforgácsolását nem tarthatta tanácsosnak, ellenzésének végül az is lehetett oka, hogy a tanügy vezetésére kinevezett Szabó Sámuel igazgató tanárban vagy nem bizott, vagy

*) Lásd a gymn. levéltárában.

személyes gyülölettel viseltetett iránta. A következmények megmutatták, hogy tévedett.

Lázár Istvánra való neheztelését fejezi ki a tordai domest. consistorium is, midőn 1796 nov. 5-én a repraes. consistoriumhoz irt levelében azt mondja: „hát mire való az az extremum, hogy tiszt. püspök ur az oda bé lakó atyákat itten tanuló gyermekeiknek viszszavitelökre disponáltattaknak lenni irja? Ezen extremumra, mi azt hiszszük, csak az olyan atyák vehetők, kik Kereszturon innen nem jártak és a valóságnak becsét, a képzelt dologtól nem tudják megkülönböztetni". Ezekkel a centralistákkal szemben ma a világ azt mondaná: ha mivelődni akarunk, a tudomány, felvilágosodás sugarai ne egy, vagy két helyre szorittassanak öszsze. Hát, Németország csak egy-két városának köszöni a tudományban való nagyságát? Minél több világló pont van, annál átlátszóbb a légkör. Nem mondok nagyot, de ha tömörülnünk kell, éppen az anynyira védett tordai oskola fog lemaradni történelmünk szinteréről, s az egykor ugy lenézett keresztúri fentartását fogják kivánni több nemü érdekeink *).

Hogy e hely a mi existentiánkra nézve fontos, ezt csak ugy hinnék némelyek, ha egy nagy tekintélytől hallanák? Ezzel is szolgálhatok. Főgondnok mlgs Nagy Elek ur 1856 nov. 19-én Koronka József igazgató tanárhoz irt levelében ezt mondja: „Mindnyájan tudjuk és elismerjük keresztúri gymnasiumunk nagy fontosságát s hogy annak nem csak fennállását, hanem egyszersmind jó erőben fentartását szent vallásunk érdeke mulhatatlanul megkivánja". Ezt a régiek közül is a mélyebben belátók igy tudták, mi is igy tudjuk. Az unitárismus fájának gyökérszálai Erdélyben e gymnasiumban fogják a legtermékenyebb és legtáplálóbb földet találni, a honnan vallásunk éltető elemeit szítta és színi fogja nagyobb részben. Ez eszme belénk élte magát, sőt meggyőződéssé vált bennünk.

A leirt viszonyok és körülmények között épitének elődeink e helyen egy faépületet 1794—96, de ez a hely a vizjárás következtében ártalmas vala az épületre nézve és az ifjuság erkölcse is, az itteni mostoha viszonyok miatt, nem vala idomitható — hanem

---

*) Mi óhajtjuk, hogy éljen és virágozzék mindkettő s ehez a tordai atyafiak részéről a közelebbi főtanács alkalmával nyilatkozott buzgalom újabb reményt ad. Vajha aranyosszéki atyánkfiai között is nagyobb érdekeltséget tapasztalnánk a tordai iskola iránt, melynek sorsa őket érdekli legközelebbről. Szerk.

ezek még nem igazolják a fennebbi ellenvetéseket, mert Keresztúrnak is, mint éppen más helységnek, szabadott és szabad haladni — s több effélékből kiindulva 1806-ban, tehát nem az építés kezdetén, a mint Kovács István irja, a homoród-almási ekklézsia kérelmez a consistoriumnál, e gymn. oda leendő áttételéért, szem előtt tartván különösen az ottani környéki és háromszéki ekklézsiák érdekeit. A keresztúri kör és a marosszéki ekklézsiák egyenként tiltakoznak ez ellen; ha látnák azonban, hogy több kár nem következik a keresztúri gymnasium elromlásából, mint az újonnan építendőből a menynyi haszon lenne, akkor át lehet tenni; vagy pedig az almásiak saját erejöken építsenek egyet, azonban: unius aedificatio ne sit alterius destructio. Ekkor elmaradott ez, hanem 1812-ben ujra felelevenül a k. tanácsban a gymn. Almásra, vagy H. szentmártonba való áttétele; de miután Keresztúron a költségek már egyszer megtétettek, megállapodás történt, hogy a gymn. véglegesen Sz.-Keresztúron maradjon; mert igy mind a három-, mind a marosszéki ekklézsiák érdekei a legjobban vannak egyeztetve.

A jegyzőkönyvek és eredeti levelek azt mutatják, hogy Szabó Sámuel éles ellentétben élt insp. curator Biró Józseffel, s ez és más körülmények, a melyeket Kovács István fel is emlit, a tanárságról való lemondását idézték elé és az ő helyét Koronka József foglalta el 1813-ban sept. 8-án.

Ez után nem sokára új korszak áll bé a gymn. életében Mihály János insp. curatorságával, kit e hivatalra 1814-ben választottak.

1818-ban Koronka József még két szobát sürget építtetni a meglevők mellé; de minthogy a faépület romladozott volt, az említett évben, az oklándi zsinaton, nem ennek a megujitása, hanem egy kőből építendő iskola rendeltetik el. Tekintve az 1817-ki inséges esztendőt és annak következéseit népünknél; valószinüleg e bátorságot Mihály János hivatali állása és erélyes közreműködése önté hitfeleinkbe. A gyüjtések újból megindultak, gyüjtő-ivekkel tanulóifjak is bocsáttattak szét az országba. Esperest Kelemen Béniám, Koncz Márton, insp. curator Mátéfi István lelkesen karolták fel az ügyet. A homoród-vidéki ekklézsiák meszet, a keresztur-környékiek fát, mások deszkát stb. adtak, mely adakozások láthatók a következőleg czimzett jegyzőkönyvben: protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis gymnasii Keresztúrensis. Inchoatum anno 1818.

1825 nov. 14-én a Kadácsban tartott egyházköri gyülésen Mihály János ajánlja, sárdi, de Széplakon lakó, mlgs Simén János urat, mint a keresztúri gymn. új insp. curatorát, az ottani unitárius közönségnek. Ezután előadja, hogy az eddig épült szobák nem elégségesek a gymn. népességéhez képest, azért, a mai körülmények között igéri-e a közönség a segedelmezést. Mindnyájan készségöket jelentették ki, és Simén János 1000 forintot s 24 véka gabonát igért, kit követének: Mihály János, Biró József, Pálfi Zsigmond s több egyesek és ekklézsiák szép ajánlataikkal. Ez látható a gymn. 1844-ben kezdett jegyzőkönyvében, ebbe van bevezetve mint kivonat az emlitett egyházköri gyülés jegyzőkönyvéből.

Igy aztán, az egyesek adományaiból 1819—1823-ig épült szobák, 1833-ban még hárommal szaporittatának s e szerint egy 16 szobából álló tekintélyes kőépület álla rendelkezésére felekezetünknek.

Hitrokonaink s velök együtt más jóakaróink is, nem csak az iskola falait emelék, hanem abban is buzgolkodának sokan közülök, hogy e falak között tanuló szegény szülők gyermekei segedelmezést nyerjenek s mintegy könynyitve legyenek pályafutásokban, hogy bémehessenek a muzsák templomaiba s hallgathassák azok papjait.

E czélra szászvárosi postamester Koncz János 1832-ben sept. 1-én 400 ezüst forintot hagyományoz. Hasonlólag 1833-ban Nagygalambfalván lakó kénosi Sándor Józsefné, szült. Finta Rákhel 500 ezüst huszast, 1836-ban pedig 1000 mfrtot. Tibád Antal is ez évben 100 ezüst frtot; ez vagy nem jött bé, vagy pedig elsiklott. Nevezett czélra továbbá kis Solymosi Augustinovics Sámuel 1846-ban 2000 mfrtot, musnai Demeter János pedig 1847-ben 6000 mftot. Gál Ábel 1856-ban egy 2-dik tanitói állomás felállithatására 1000 mftot, gagyi Pálfi Mihály iskolai szűkségek fedezésére 112 frt. o. é, hasonló czélra medeséri Varga János 70 frtot o. é., mely alapoknak csak a kamatai fordithatók az irt czélokra.

Állandó alapot tevő jóltevőink közé számithatjuk: Ágoston Istvánt, Fejér Mártont, Daragi Mihály, Rafaj Károly atyánkfiait és Vas Miklósnét.

Elhunyt jóltevőink közül egy párnak adományához csak per útján juthattunk, s némi önfejüség is járulván e perek folytatásához, az öszszes tőkék megcsonkultak, mindamellett ma már körülbelől 12,000 frttal rendelkezünk o. értékben.

Gymnasiumunk épittetésének történelme s az abban szereplő lelkes jóltevőink müködése le van hozva egész a hatvanos évekig. Itt megállunk: mert e tizedben meginditott mozgalom, az épület megnagyobbitását illetőleg, egy új korszakot nyit meg annak történelmében, a melyben a közügy iránti érdeklődés semmivel sem áll alantabb, mint a régebbi korban; pedig azt szokták mondani: buzgolkodunk ugyan ma is, hanem a régiek kitartása páratlan. Megengedem ezt sok tekintetben, de ez esetben szabadjon kimondanom: hogy őseinknek méltó utódai valánk és vagyunk.

A fölemlegetett jóltevőknek, vagy legalább közülök egynek adhatjuk vala életiratát. Lesz még erre időnk; most inkább czélunk vala látni, hogy kik a miéink s az elmult idők homályából kibontani s megújitni emléköket. Ha éltöknek minden pontján nem kisérhetők is, de azon ismerők meg őket, a melyen legnagyobbak valának, a melyen leginkább kimagaslának társaik közül, a mikor t. i. nemesen gondolkozának, jócselekedetekben gyakorlák magokat.

De még egyszer tekintsünk viszsza elbeszélt történelmünk lapjaira. Erről elmélkedve, úgy érzem magamat, mintha Helvéczia, vagy egy más festői országnak egy magas pontján állanék; szeretném egyszerre az egészet belátni, de az idő és szemem gyengesége nem engedi, be kell érnem egynehány főbb pont látásával, pedig a kis halmok is oly szépek a magok nemökben, mint a fellegekbe nyuló havasok, azokat is szeretném látni saját pompájokban. S a mint távozom, az a gondolat jár agyamban, ismét látnom kell, és erősen érzem azt, hogy vágyom viszsza. Az elbeszéltem személyekkel is igy vagyok; még nem távozám meszsze, vágyom viszsza' hiszem hogy ti is. Jöjjetek! lépjünk fel a hála és kegyelet szent magaslatára s nézzünk viszsza.

Iskolánk alapulásakor, mint magas bérczi fát, látjuk kiemelkedni társai közül a meleg érzésü Ballók Ferenczet. Látjuk a kezdet nehézségeivel küzdeni: Sándor Mózest, Mátéfi Istvánt, Jakabházi Pált, Kelemen Béniámint, Koncz Mártont. S ha elöljáróit, főképp felügyelő gondnokait nézzük, ott látjuk a tiszta szivü és gyümölcsös szeretetü Dimény Józsefet; az áldozni kész Simén Jánost, a fáradhatatlan nagy Mihály Jánost, Udvarhelyszék alkirálybiráját, kik intézetünknek mind anyagi, mind szellemi ügyei vezetésében betölték helyöket. A felügyelő gondnok, vagy észszel, vagy anyagi áldozattal, vagy mind a kettővel, köteles a reá bizott intézetet pártolni, különben bitorlója hivatalának, s bűnt követ el, ha

mást leszorit a cselekvés teréről. E gondolatok élének mind a hármoknak kebelében s ennek kell ma is élni minden méltó utód lelkében.

És ha anyaszentegyházunk főpásztorát keressük iskolánk történelmi személyei között, ott fénylik a jeles püspök Lázár István, a ki nem vala oly elfogult Keresztur iránt mint Sala és pártfelei. Püspöksége alatt kezd, sokat szenvedett s csaknem a megsemmisüléshez közel álló egyházunk éledni egyes jóltevők adományai által; főképp Zsuki László hagyománya következtében. Nagy tekintetü, munkás, éles látásu, bölcs püspöknek, irja Székely Sándor, az Unitár. vallás történelmében. Convocatoriáiban, melyeket minden rendü és rangu atyánkfiaihoz bocsátott, hogy az iskola épitéséről együttesen tanácskozhassanak, gyakran él e kifejezéssel: „kérem, kényszeritem,“ mi mindenesetre lelke sedésre mutat.

S ha még tovább vizsgálódunk, látunk egyes családokat jelentékeny szerepet játszani. A Pálfi család kiváló ezek között a régebbi korban; az újabb időben is e névhez méltólag viselé magát gagyi Pálfi Mihály atyánkfia.

Látunk egyes ekklezsiákat, a melyek vetélkednek, igéreteket tesznek, csakhogy ez iskolát a magok kebelökben állithassák fel. Melegen érző környéki gondnokok viszik a zászlót; a nemzeti megélhetésnek, becsülettel megállhatásnak egyengetik útját. Nem katonai laktanyák, fonó-gyárak, bankok stb. felállitásában, hanem előbb az iskolákban látták egy nemzetnek az életrevalóságát lenni; mert ha jó iskolák vannak, lesz akkor és csakis akkor, hazájáért igazán lelkesedni tudó harczfi, értelmes gyári munkás, okszerü gazda, szorgalmas és takarékos iparos stb. Nagyon helyesen mondotta a nagy Széchenyi: hasznos és szükséges a bolondok-háza, hanem a nemzet valódi ereje a közértelmességen alapul.

Az alapitók között ott tündöklik, a vallásfelekezetünk fennállhatását szivén hordozó, Koncz János, ki a mindennapi szűk gondolkodásmódon felülemelkedve, nem egy gazdag felekezet, vagy intézet érdekeért lelkesül, hanem ott segit, saját hitfeleinél, a hol legnagyobb a szükség, sőt másokat is ösztönzött erre.

Követi őt, a nemes szivü nő, Finta Ráchel, a ki a tudomány és nemes ügy iránti tiszteletét mutatá fel adományával, mint az a nő, a ki drága kenetet töltött Jézus fejére.

Látjuk a vallásos Augustinovics Sámuelt, a ki végrendelete elején igy nyilatkozik: „háladatos szivvel köszönöm neked Istenem, hogy más lengyel társak között, áldott emlékü édes atyámat felhivád szent oltárodnak szolgájául; annak törzsökéből oly magot is támasztál, a ki statusomnak, a vallásos Zsuki László után, igaz buzgósággal veté meg alapját, számvevő hivatali elnök és királyi tanácsos, feleljthetetlen szeretett kedves testvérem, Augustinovics Pál által. Ezer hála neked, a ki engemet is ez áldást árasztott törzsökből születtetni engedtél".

Megjelenik továbbá Demeter János, a ki ezt irá végrendeletébe: „kivánom, hogy adományomat a gymnasium évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrúgója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának".

Jóltevőink koszorujában van Gál Ábel s a még életben levők közül is mind többen-többen tünnek fel. De szakaszszuk félbe most szemlénket, melynek folytán kiderüle, hogy iskolánk nem királyi vagy fejedelmi adományokból, hanem az egyesek, a nép filléreiből létesüle, s éppen ezért szent és magasztos előttünk, mert népünk keze emelé.

Ha azt kérdezné tán valaki: melyik átyánkfia adományozott a legválságosabb időben? azt felelhetnők: mindenik a legégetőbb körülmények között, mivel a szegénység mindig nyomunkban volt. Azt mondják: a szegénység a remény anyja, társalogj e szép leánynyal s nem látod a rút anyát. Elődeink e szép leánynyal, egy jobb jövő reményével társalgának, még mi is csak folytatjuk e társalgást, javult és javul helyzetünk, hanem azért mégis van miért sohajtanunk. S ha a reményt elvesztenők és csak az anya társaságában maradnánk, a kétségbeesés örvényébe vessük magunkat? Nem! fenmarad, előttünk áll még a kötelesség, a mely parancsol helytállani és mindent megtenni intézetünkért. A szegénységgel nem szabad mentegetőznünk, kezünk között szégyen lenne megsemmisülni birtokunknak. Intézetünk ha szegény is anyagilag, de melegen érző szivekben gazdag volt volt mindig és az ma is. E tudat bátoritson s felsorolt jeleseink példája lelkesitsen, hogy midőn nem sokára harsogni fog a sorakozz, hazánk többi tanintézetei mellett a miénk is megállhasson s egyházunknak, nemzetünknek hasznára lehessen.

III.

Bézáró beszéd.

Mondotta Marosi Gergely, igazgató-tanár.

Nagyon tisztelt gyülekezet! Eltekintve attól a megdönthetlen igazságtól, hogy minden cselekedetnek, ha a jó névre igényt akar tartani, az egyéni tökéletesedés s az ebből és csakis ebből folyó boldogság öregbitésére vagy a nagy apostol szavaival élve: Isten dicsőségére kell czéloznia, a mi által az ember is megdicsőűl és boldogul; most lefolyt hálaünnepélyünknek is a kegyes jőltevők emlékére szivünk szerelméből bemutatott hálaáldozaton, ünnepszentelésen kivül — részletesen szólva — két czélt kell elérnie, hogy az ünnepeltek szelleméhez méltó legyen s lelkületök irányzatának megfeleljen. Az egyik az, hogy az innepszentelők s mindazok, a kik erről az ünnepélyről egy vagy más módon értesülnek az ünnepeltek példáján — kiki a maga köréhez és tehetségéhez képest — hasonlóképpen áldozatra buzduljanak a közügyek, főleg pedig a nevelőintézetek, mint minden egyéni, nemzeti és társadalmi előhaladás és boldogság legbiztosabb alaptényezői iránt. És itt legyen szabad egy-két jámbor óhajtásnak kifejezést adnom, meglevén győződve affelől, hogy ezeknek illőbb helyét és jobb idejét ez ünnepélyes alkalomnál nem is képzelhetem.

Vajha ez intézetnek minden volt és az életbe kilépett s tudománya és szorgalma után Istentől több avagy kevesebb vagyonnal megáldott tagja, egykori növendéke, lelkére venné egyik jeles római költő Martialisnak eme mondását: „Gyalázat csak kapni és semmit sem adni“. Vajha példát vennének e részben egyik kegyes Tábitánk, Kénosi Sándor Józsefné, szül. Finta Ráchel uraszszonytól, a ki, mint egyik végrendeletében mondja: „az ő jóltevő Istenének sok jótéteményeit tapasztalván meghalmozva önnönmagán, kiváltképpen pedig azt, hogy nekie kegyes szülőktől való származást ajándékozott, a kik őtet az unitária szent vallásban s ennek vezérfényénél az Urnak félelmében nevelték fel: hogy némü-némü részben az isteni kegyelmet meghálálhassa, kötelességének ismeré szent vallásának boldogitására anynyit tenni, a menynyit mint árva özvegy tehet: ehez képest hagy és ajándé-

koz a sz. keresztúri unitarium gymnasiumnak 500 mfrtokat bécsi váltóban". Vajha felindulnának az elvett jótéteményekért való hálakötelesség teljesitésére e nemes nő példáján mindazok a férfiak, a kik ettől az intézettől a legnagyobb jótéteményt, a tudományt, az alapismereteket nyerték, és hálájok adóját iránta mindeddigelé leróni elmulasztották. Vajha felindulnának avagy csak saját egyéni érdekökből is, mert bizony bizony mondom, hogyha ilyenképpen cselekesznek: örömük nagy, igaz és állandó lészen. Igen! mert ha igaz és pedig mindnyájunk szivének legbelső sugallata tesz erről bizonyságot, ha igaz a római nagy szónok, Ciceronak eme mondása: „semmi dologban sem szoktam anynyira gyönyörködni, mint kötelességem teljesitésének öntudatában"; bizonyára kétszeresen igaz ez a hálakötelességek teljesitését illetőleg.

A másik elérendő czél pedig az ilyen hálaünnepélyek megtartásánál az, hogy a tanitók és tanitványok az itt bemutatott, föltemlegetett hálás érzelmek és cselekmények által is buzduljanak, lelkesüljenek olyan közreműködésre, hogy az illető intézetekből a jóltevők czéljához, végakaratjához képest észszel és szivvel egyaránt erős, egyaránt mivelt ifjak kerüljenek ki, vagy legalább is vessék meg bennök az alapját szintugy a szakértelemnek, mint a nemeslelküségnek és a szilárd jellemnek, vagy a nagy apostol szavai szerint, növekedjenek itten az ifjak a tudományban és az Urnak beszédének intésében. E czélnak és óhajtásnak ád kifejezést szóban forgó intézetünknek egyik legnemesebb jóltevője is végrendeletének a következő szavaiban: „Ezen szent és istenes czélból tett végrendeletemet keblem méjjéből kivánom és óhajtom, hogy a nemes gymnasium évezredeken keresztül éldelje és használja, s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, — legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának". Szép szavak! Igaz szavak! s örökre igazaknak maradnak.

Az értelmi és erkölcsi tökéletesedésnek párhuzamosan kell haladni, öregbedni, főképpen pedig a nevelőintézetekben biztos alapot nyerni, ha ezek a „nevelő intézetek" nagy jelentőségü névnek igazán megfelelni akarnak; hogy igy aztán a fenn és alant napirenden lévő szédelgések, ámitások, anyagi és erkölcsi bukások s az ezekből származó test- és lélekmarczangoló fájdal-

mak, egyéni, családi és társadalmi nyomorok mentől inkább kevesedjenek és kimaradjanak.

Mert életképekben mutatva fel az előbbi eszmét: avagy nem több kárára mint hasznára válik-e a polgári társadalomnak az iskolákból kikerült egy olyan számitó, a ki akár az égi testek mekkoraságát és egymástóli távólságokat is pontosan ki tudja számitani, de a becsületet, az adott szó szentségét számba sem veszi; egy olyan mérnök, a ki a csillagok útjait pontosan ki tudja mérni, de aztán embertársát csak pénze, rangja, egy szóval szerencséje, nem pedig erényei után méri; egy olyan tanitó, a ki minden csinját, binját a kis ujján tudja a tanitás legjobb módszerének, akár egy Kehr-t avagy Diesterweg-et tisztelnél ő benne, de különben a nagy mesternek Jézusnak szelid és alázatos szivével s emberszerető lelkével ellenkezőleg egész valója, föllépése, szóval egész társadalmi magaalkalmazása mód nélkül való önhittséget, ridegséget és szűkkeblüséget árul el; egy olyan biró, a ki a paragrafusok erejénél fogva megitéli és eldönti, hogy mi a szép, mi a jó és igaz, a helyes és a becsületes, de aztán életével, magaviseletével a világ botránkozására teljesen öszszezavarja az igazság és a gazság, a becsület és a becstelenség fogalmait?!

Mindezeket igy elgondolva, azt hiszem, tisztelt gyüleket! hogy igen méltán zárom be mostani háláünnepélyünket azzal a könyörgéssel: adja a mindenható Isten, hogy ezen a kies és csendes Deltán épült gymnasiumban is a többiekkel egyetemben a folytonosan fejlődő tudomány az örökké megálló isten-igével és az ezen igébe vetett hitben gyökeredző erkölcsiséggel, az egyes emberek és családok, a nemzetek és országok fenmaradásának és boldogságának emez egyedül biztos alapjával folytonosan karöltve tanyázzanak évezredeken keresztül; és hassanak ki innen az időben és térben, az ország különböző pontjaira áldáshozólag, boldogitólag. Ugy légyen!

Egyházi főtanácsunk közgyűlése.

Egyházi főtanácsunk évi közgyűlése, a járvány miatt, mely egész hazánkban oly siralmas nyomokat hagyott hátra maga után, f. év aug. 31-ről elnapoltatván, nov. 16-án lőn megtartva Kolozsvárt. A gyülés népesebb volt, mint egy eleinte hittük volna, a mit részben a vasúti közlekedés eszközölt; s három napot tartott, mialatt nem egy fontos tárgy került tanácskozás alá. E sorok czélja ezekből némelyeket t. olvasóinkkal is megismertetni; mert ha az egész gyűlésről körülményes leirást akarnánk adni, ugy a jegyzőkönyvet kellene kiadnunk.

A közgyülés a mondott napon reggeli 8 órakor nyilt meg, püspök ft. Kriza János ur megnyitó beszédével s marosköri esperest. t. Farkas György ur segedelmet kérő imájával. A megnyitó beszédet im itt közöljük egész terjedelmeben:

„Üdvözlöm a hitrokon és a főpásztor meleg érzésből fakadt szavaival E. Főtanácsunk egybegyült tagjait. Ily későre haladt az idő, mikor egybegyülhetnünk módot és alkalmat engede a földiek sorsát megfoghatatlan útakon igazgató mennyei Gondviselés. Mi emberek a nyárhoz, — ehez a trmészet ezernyi ezer kellemeivel ékeskedő időszakhoz — tartottuk vala magunkat, hogy könynyebb és czélszerübb lenne ily időben a legtávolabb lakó atyafiaknak is eljőni a szellemi legfőbb érdekeinket illető találkozásra. Azonban, az ember tervez, de mégis Isten az egyedül, a ki végez és mindent véghajt; kezdeményezhetünk valamely fontos ügyben, czélt tűzvén magunk elé s e czélra határnapot; de vajmi kevéssé áll hatalmunkban meggátolni a kedvetlen események folyamát, a melyek a mi előre felállitott határkövünket kimozdithatják helyéből. Ime, harmadfél hóval későbben — nyár helyett a komor tél kezdetekor — tarthatjuk meg nagy gyülésünket, mint kitűztük vala; eljött a csapás, a mindenható Istennek e mi földünkre is kimért látogatása, jobb és balkezünk felől ezernyi ezeren hullottak el embertársaink

közül, s a mi hitrokonaink száma is több mint ezer taggal kevesbedett. S többen vagyunk itt e szűkebb körben is, a kik még most is fájóan sajgó kebellel gondolunk viszsza a magunk vagy barátaink, hitfeleink családjait sujtott nehéz és vérző sebekre.

De legyen áldott a mennyei Gondviselés, a mely könyörülő jóságát is érezteté velünk, nem engedvén, hogy szélesebb mérvet öltsön az emésztő csapás. „Megoltalmaza az éjszaka kegyetlenkedő dögtől és a délben pusztitó döghaláltól", a koronás dalnok szerint — s ha későre is, az ő angyalainak parancsolt felőlünk, hogy őrizzenek minket útainkban, s legközelebbről vezéreljék el ide egyházunk központi helyére a hivatalos atyafiakat. Itten, atyafiságos együttlétünk alkalmával, midőn elmondjuk egymásnak a sok szomoritót, a sok nyomasztót, a mi állapotunkban létezik: meg kell emlékeznünk arról is, a mi örvendeztet és kedvezőbb jövő reményével biztat.

A sok közönyösség, a nyilvánvaló anyagi szegénység mellett is, láthatni nem kevés jelét a vallás iránti erős ragaszkodásnak s buzgó tevékenységnek, az egyházi és iskolai téren mutatkozó lelkes törekedésnek. Nem mondhatni, hogy kisded anyaszentegyházunk fiai és leányai „első szeretetöket" elhagyták volna, sőt a szeretet munkáiban nyilatkozó hitnek tündöklő tanusitványait tapasztaljuk folyton folyó áldozatok, alapitványok tételében. S hagyhatnók-e figyelem nélkül azt a körülményt, hogy koronként meleg rokonszenvet tapasztalunk irányunkban nyilatkozni a magyar haza oly vidékeiről is, a hol eddigelé az unitárius név nem volt ismerve vagy roszszul volt ismerve? Nem lehet-e az különös örömünkre, hogy mind szorosabban meg szorosabban füződnek köztünk s a meszsze külföldön lakó hitrokonok között az egymás iránt érdeklődő atyafiui szeretet és barátság kötelékei, — hogy személyesen is látogattak meg már nehányan angol és amerikai hitrokonink közül, meglátogattak még oly idegen földi férfiak is, a kik a nélkül, hogy hitbeli családnevünket felvették volna, a miénkkel rokon hitnézeteknek s irányoknak vallói és terjesztői. Sőt a szeretetben munkás hit bámulatos jelenségeként kell megemlékeznem ama tengeren túli hitrokoninkról, a kik eljöttek hazánk fővárosába oly czélból, hogy saját küldötteinkkel komoly értekezletet tartsanak az irántunk mint a tettleges segélyt leginkább nélkülöző testvér iránt legközelebb teendő lépések felett. S nem kell-e hitünk erejét s reményünk lelkesitő örömét fokoznia azon körülménynek is, miszerint a mi hitelveink előhaladása nagyobb meg nagyobb mérveket ölt naprólnap-

ra még oly országokban is, a hol ujabb időkig csakis erős gyülölőket számithatott a szabadabb elvü kereszténység.

Azonban, tisztelt közgyülés! mind ezen kedvezőbb kilátásu körülmények mellett is életerőnk forrását minmagunkban kell keresnünk, s életrevalóságunkat buzgó vallásosságunk s minden áldozatra kész szeretetünk által kell tanusitanunk; ekként biztosithatjuk számunkra a közel és távol levő atyafiak rokonszenvét és becsülését is. Adja a Mindenható, hogy jelen közgyülésünk is legyen egy hatályos lépés a czél felé, mely nem egyéb, mint erős alapját vetni meg a szellemi és erkölesi tökéletesedésnek, az igaz felvilágosodásnak és munkás, feláldozó szeretetnek. Az a mennyei atya, a ki az idők viszontagságos tengerén a mi egyházunk hajóját mindeddig bölcsen igazgatta és kegyelmesen megtartotta, adja minekünk, a hajó ez idő szerint való népének is az ő jóra vezérlő és világositó szent lelkét: öntse ki a bölcseség és egyetértés lelkét e szent czélu gyülésünkre is, hogy erőnkhöz képest folytathassuk az erkölcsi és vallásos épülődés munkáját, sat."

I. A köztanácskozás, a nevelés és pedig első sorban a népnevelés ügyével vette kezdetét. A beterjesztett jelentés szerint egyházközségünk öszszes falusi iskoláiban a mult 187$^{2}/_{3}$-ik isk. évben elemi oktatást nyert 5201 tanuló, ezek közt unitárius volt 4677, más vallásu 524; mi a megelőzött isk. évhez képest, midőn a tanulók száma 5182 volt, nem nagy gyarapodást mutat, sőt tekintve, hogy akkor az unitárius tanulók száma 4699 volt, ezekre nézve még apadás mutatkozik. Azonban ez az apadás csak látszólagos; mert év folytán három iskolánk, név szerint a gagyi, keményfalvi és laborfalvi községi iskolákká változtazván, azokból nem jöttek kimutatások; feltehető azonban, hogy a tanulók száma azokban jóval meghaladja az itt mutatkozó apadást; aztán tekintetbe veendő az is, hogy a mult isk. évben több falusi iskolánkban a roncsoló toroklob miatt a tanitást nem lehetett folytatni, a mi szintén az elébbi létszám rovására esik; szóval a tanulók száma nem apadott, hanem gyarapodott a mult évben is.

Mint falusi iskoláink belső haladásának egyik jele s jövendőre eszköze van jelezve, hogy sok iskolánkban a taneszközökkel és szerekkel való felszerelés szépen előhaladott, a mint ez kiválóan a keresztúrkörből az egyes iskolákról felterjesztett rendes leltárakból látható, mely felszerelési tárgyak részint egyes testületek, részint

az illető ekklézsiák, de legnagyobb részben a kormány által adattak. Átalában pedig a főtanács örvendetes tudomásul vette, hogy egyházunk kebelében a falusi iskolák iránti buzgalomnak nem egy helyt szép jelei mutatkoznak s a mi különös, ez a buzgalom mondhatni nagyobb mérvben nyilatkozik közepes ekklézsiáinkban, mint a nagyobbakban és tehetősebbekben; a legnagyobb és legtehetősebb egyházközségben pedig, mint a bölöni, a legkisebb, ugy hogy nevezett eklézsiánk falusi iskolájában a mult év óta semmi haladás sem észlelhető, az iskola-látogatás is a legroszabb lábon áll, a tanköteles fiuknak csak fele, a leányoknak alig egy harmada járván iskolába.

Azon határozatok közül, melyek a falusi iskolákat illetőleg jövőre hozattak, a fontosabbak a következők:

1.) Belső embereink és egyházi közigazgatási közegeik felszólittatnak, hogy a gyermekek iskoláztatására a rendelkezésök alatt álló módokkal és eszközökkel mindent tegyenek meg, különösen a szülők felvilágositása és buzditása által.

2.) A köri hatóságok felszólittatnak, hogy az iskolákat iparkodjanak tanszerekkel és eszközökkel felszerelni, e czélból ilyenekért forduljanek az illető tanfelügyelőségekhez.

3.) A főtanácsilag megállitott 1 frt. tandij mindenütt vétessék fel.

4.) Nagyobb ekklézsiákban a leány-gyermekek számára igyekezzenek külön leány-iskolát s abba nőtanitót állitani.

5.) A községi iskolákba járó unitárius tanulók számáról, előhaladásáról is az illető környékek előljáróságai a kimutatásokat szerezzék meg és küldjék fel az e. képviselő tanácskoz.

6.) Meghatároztatott, hogy jövőre csak kivételesen alkalmaztassanak gymn. tanulók a falusi iskolákban tanitóknak; hanem üresedés esetében az állam tanitóképezdében végzett és tanitói oklevelet nyert ifjakkal töltessenek bé a lehetőleg a tanitói állomások. Minthogy pedig egyházi szerkezetünknél fogva a tanitónak szükség esetében papi teendőket is kell végeznie, ebből az ötletből az állami képezdékben működő vallástanárok oda utasitandók, hogy tantárgyaik közé vegyék fel a liturgiai legszükségesebb formák ismertetését és tanitását is.

7.) Az ismétlő iskolák mindenütt megkezdendők, oly módon, hogy szerdán és sombaton délután csakis az ismétlőknek adjon oktatást a tanitó, de csak a téli hónapokban; egyszersmind azt az óhajtását is kifejezte a főtanács, hogy jövőre nézve a pap és gond-

nok mellé a presbyterium nevezzen ki még 2—3 tagot, a kik képezzék a kebli iskolai széket, ellenőrizzék az iskolába járást s az egész nevelés és oktatás ügyét.

8.) A vasárnapi oktatás ezután is nem csak fentartandó, hanem ennek fejlesztéséül óhajtandó, hogy a lelkészek a téli estvéken hiveik értelmesebb tagjait hetenként egyszer vagy kétszer öszszegyüjtvén, népszerü előadásokat, gazdasági vagy más népszerü munkákat olvastatnának.

II. A felsőbb oktatást vagyis gymnasiumainkat illetőleg szintén örömmel győződött meg a főtanács arról, hogy körülményeinkhez képest itt is fejlődés, haladás látszik. Ezt mutatja az, hogy a kolozsvári föiskolánál a tanárok több órát vettek magokra, hogy a köztanitói működés kisebb körre szoruljon, söt egy köztanitói állomás meg is szüntetett, a helyett egy segédtanári állomás szerveztetvén, a melyre Ulár Pál, a kegyesrendiek közül közelebbről kilépett tanár alkalmaztatott. Ugyancsak a kolozsvári főiskolánál Dr. Gyergyai Árpád, gyakorló orvos atyánkfia egyházunk és nevelő intézetünk iránti buzgóságától indittatva, hetenként 3 órán az élettan tanitását szivességből magára vállalta, miért nevezett atyánkfiának a főtanács is köszönetet határozott *) Sz.-Keresztúri algymnasiumunknál szintén a rajz és szépirás tanitása jobb móddal szerveztetett, arra az állami képezde tanára Felméri Mózes alkalmaztatván. Mindkét iskolánknál a tornászat rendes tantárgygyá tétetett.

Jövőre nézve meghatároztatott:

1.) Hogy a vizsgáló bizottság mind fő- mind középtanodáinkból az érdemsorozat felterjesztése mellett mindanynyiszor tegyen tudósitást arról is, hogy a különböző tantárgyak hogy voltak kiosztva az illető tanárok és tanitók között? ki mit, micsoda kézikönyvekből, hány órán és minő eredménynyel tanitott stb.

2.) Tordai középtanodánkra nézve meghatároztatott annak tovább épittetése.

3.) Sz.-kereszturi középtanodánknál az isk. igazgatóság ujolag szerveztetett. Tagjai: a felügyelő gondnokok, tanárok, a kebli egyház jelenlegi tanitója, a keresztúrköri és udvarhelyköri esperes. Továbbá a közvizsgálatok alkalmával a bizottság mindanynyiszor

*) Örömünkre szolgál megjegyezni itt azt is, hogy azóta Dr. Bartók István afia, a városi polgári iskola tanára, hasonlóképpen buzgóságból vállalkozott a természetrajz és menynyiségtani földrajz tanitására, hetenként 6 órával.

gyülést tart, melynek az isk. igazgatóság tagjain kivül tagjai mindazok az egyh. tanácsosok, a kik a vizsgákon megjelennek.

4.) Mind tordai, mind sz.-kereszturi középtanodáink tanulóira nézve a legatiókba való kiküldés megszüntetése elvileg meghatároztatott s csak addig tartatik fenn, a mig az egyh. képviselő tanács módot talál és mutat a legatióknak jövőre theologus ifjakkal leendő gyakoroltathatására.

5.) Mint nevelésügyünket illető mozzanatot ide sorozzuk a főtanácsnak azon intézkedését is, mely szerint a nevelés és oktatásügyi tárgyak előadására egy külön jegyzőség állittatott fel.

III. A szorosabb értelemben vett egyházigazgatási tárgyak közül a következőket emlitjük meg:

1.) Meghatároztatott az ekklezsiai közgyülések és presbyteriumok ujra szervezése a Ker. Magvető VII-ik kötete 304 lapján is közölt szervezeti javaslat alapján. Mihezképest nem látjuk szükségesnek, hogy azt most ismét egész terjedelmében közöljük, csak a módositásokat jegyezzük meg.

Az idézett szervezeti javaslat 1. pontja meg van toldva ezzel: „A hol kepefizetés nincs, ott minden teljes koru, önálló, külön gazdasággal, mesterséggel vagy üzlettel biró férfi“ (tagja az ekklézsia közgyülésének).

A 2. és 3. potok változatlanul maradtak.

A 4-ik pont igy módosittatott: „A presbyterialis gyülés tagjait az ekklézsia közgyülése saját kebeléből az irástudók közül, a koruknál, képességüknél és buzgalmuknál fogva alkalmasabb tagokból választja, tekintettel az ekklézsia népességére 3—24 számmal.

A többi 5. 6. 7. pontok szintén változatlanul maradtak.

2.) Hogy a papi beigtatások mindenütt illő ünnepélyességgel és egyformasággal történjenek, meghatároztatott, hogy minden papi beigtatásnál az illető esperes vagy akadályoztatása esetében általa kinevezett személyesse az isteni tiszteletünknél szokásos rendes éneklés után tartson egy rövid beszédet, melylyel ajánlja az új papot a gyülekezetnek s hivja fel a papi kötelességek szent és buzgó teljesitésére, beszéd közben olvastassa fel az új pap kineveztetési okmányát s végül szólitsa fel a szószék elfoglalására. Ekkor az új pap a szokott ima után tartsa beköszöntő beszédét. Az új papnak a szószékből való lejövetele után az esperes vagy személyesse a beigtatási ünnepély bezárására tartson egy rövid bezáró beszédet.

3.) Az 1873-ik évi államsegély felhasználására nézve a főtanács elfogadta a képviselő tanácsnak ide vonatkozó javaslatát, mely szerint abból forditandó lenne:

a.) az államsegély kivételekor a nyugtára tett bélyegre	17 f. 50 kr.
b.) a belső embereket és ekklézsiákat terhelő tőketartozások 1873-ik évi kamatainak fedezésére	3186 f. 60 kr.
c.) A fennebbi tőketartozások, névszerint a vadadi, keményfalvi, sz. benedeki, káli, csekefalvi, h. szt. péteri papság, továbbá a járai, ürmösi, siményfalvi és várfalvi isk. tanitóság tőketartozásai törlesztésére	735 f. — kr.
d.) a kolozsvári másodpapság fizetésére . .	600 f. — kr.
e.) szegény ekklézsiák egyházi szükségeinek fedezésére	460 f. 90 kr.
együtt . .	5000 f. — kr.

Ez utóbbi pont alatti öszvegből 400 frt. a verespataki ekklézsiának; a fenmaradó 60 frt. 90 kr. pedig elnyomorodott pap Barabás Imrének adatott.

4.) A zsúki alapitvány 5 p. forintos osztályába felvétettek özv. Gyöngyösi Áronné és özv. Barta Györgyné.

5.) Kereszturköri esperes Arkosi Dénes afia már ismételt izben lemondván hivataláról, a főtanács azt 20 évi buzgó és lelkiismeretes szolgálatának elismerése és az esperesi czim meghagyása mellett elfogadta s az esperesi hivatal betöltésére a szükséges intézkedéseket megtétetni határozta.

6.) Néhai b. e. szindi Jobbágy András hagyatékának kezelése, mely a mult évi főtanács határozata következtében egy három tagu bizottságra ruháztatott volt, a tordai isk. igazgatásnak adatott az egyházi képviselő, illetőleg főtanács főfelügyelete mellett.

7.) A. f. fejérköri ekklézsiák belső embereinek kepeilletménye sajnálatra méltó rendetlenségbe jővén, annak jobb móddal leendő elintézésére, illetőleg javaslat készitésre Dániel Gábor elnöklete alatt Gyöngyösi István, Maurer Károly, Maurer István és Kisgyörgy Sándor afia személyökben bizottság neveztetett ki.

8.) Bölöni ekklézsiánkban a papi kepe megváltás 800 frt., a mesteri 400 frt. évi fizetés biztositással helybenhagyatott, oly formán, hogy a kepe megváltással egyidejüleg tétessék legalább 2000

frt. állandó alapul a végre, hogy ez kamathalmozással kezeltetvén, abból a kor szükségeihez mérten a most megállitott évi fizetések folytonosan neveltessenek. Önként értetvén, hogy a fakepe, eskető, temetés, keresztelés s más papi szolgálatokért járó palást-dij s a parochialis földeknek a belső emberek általi használata, az eddigi módon megmarad.

9.) Aranyos-tordakörből több felterjesztés csak az egyh. főtanács megnyitása előtti estve érkezvén meg s igy azokat sem az egyh. képv. tanács véleményével kisérni, sem a jegyzőségnek kellőleg elégséges ideje nem levén, azoknak a maga idejében leendő felküldése elrendeltetett.

10.) Előterjesztetvén a lefolyt év alatt angol és amerikai hitrokonainkkal folytatott levelezés és a bécsi világkiállitás alkalmából történt többszöri személyes érintkezés, a mik a Ker. Magvető olvasói előtt is jobbára tudva vannak, a midőn egyfelől ezeket a főtanács örvendetes tudomásul vette, másfelől megbizta az egyh. képv. tanácsot, hogy amerikai és angolhoni hitrokoninkkal a hitrokoni atyafiságos viszonyt még szorosabbra fűzni igyekezzék s a mikor az alkalmat és időt eljöttnek és megérkezettnek látja, amerikai hitrokoninkhoz segélygyüjtés végett követeket is küldhessen.

IV. A pénztári ügyek között előfordult főbb határozatok:

1.) A képv. tanács által a jövő évre készitett és előterjesztett költségvetés előirányzata elfogadtatott. Ennek egyes tételeiből, nevezetesen pedig abból, hogy Sz. Keresztúron egy tanári állomás 700 frttal, állandósittatott, ugyanott az irás tanitásra 100 frt. fordittatott; továbbá az egyházi főjegyző fizetése 50 frttal; a pénztári jegyző fizetése szintén 50 frttal pótoltatott és végre a tanügyi jegyzőség 120. frt évi fizetéssel szerveztetett s igy öszszesen az évi költségvetés 1020 frttal emelkedett; e mellett a főiskolai épület mondhatni diszesen kijavittatott, a közkönyvtárnak egy szobával való megnagyobbitására tetemes költség fordittatott — a főtanács örömmel győződött meg arról, hogy pénztárunk állása a mult évihez képest javult, habár másfelől kénytelen volt érezni azt is, hogy kicsiny pénzerővel rendelkezik anynyi szükséggel szemben, a melyek valláskozönségünkre nehezednek s a melyek folytonosan nevekednek.

2.) Több rendbeli számadások megvizsgáltatván, az illető számadók a számadás terhe alól feloldoztattak.

3.) Meghatároztatott, hogy az ekklézsiák és belső emberek az államsegély adását megelőző évekről maradt kamathátrálékaikat $^2/_3$-dal lefizethetik.

4.) Az egyenes adósokra nézve a kamatláb 8%-ra emeltetett.

5.) A tanári fizetések javitásának szükségessége kimondatván az egyh. képv. tanács megbizatott, hogy készitsen a közelebbi főtanácsra tüzetes javaslatot arról, hogy a fizetésjavitás honnan és miképp történjék; a mikéntre nézve utásitásul adván azt is, hogy legyen tekintettel tanár atyánkfia szolgálati idejökre s hozzon oly fokozatos fizetésjavitást ajánlatba, mely szerint a tanári fizetéseket a szükségesség, méltányosság, igazság s más intézetek által is elfogadott elvek alapján megállapitani lehessen.

V. Mint rendesen, ugy most is több rendbeli választás történt.

1.) Ezek között első helyen a pénztárnoki választást emlitjük meg. Miután ugyanis Jakab Elek pénztárnokunk hivatali állásánál fogva Bupapestre rendeltetett, a pénztárnokságról lemondott. E lemondást a főtanács a helyzet kényszerüségével eléggé indokoltnak látta, de mégis sajnálattal fogadta el s Jakab Eleknek a pénztárnokságban tanusitott buzgalmáért, veszendőben levő tőkék biztositása, kamathátrálékok felhajtása körül kifejtett erélyes eljárásáért elismerését kifejezvén, pénztárnoknak egyhangulag Fekete Pál afiát választotta meg. *)

2.) Nem kevesebb sajnálattal vette a főtanács Brassai Sámuel, isk. felügyelő gondnoknak e hivataláról való lemondását, melyet gyengélkedésével indokolt, s miután tényleg második felügyelő gondnokunk Hajós János is, ez idő szerint nem lakik Kolozsvárt, meghatározta, hogy az előbbiek mellé egy 3-ik isk. felügy. gondnokot választ, mely állásra a közbizalom Berde Áron e. tanár afiát hivta meg.

3.) A kolozsvári főiskolánál az igazgatói két éves folyam letelvén, az igazgatóság ujolag Benczédi Gergely tanárral töltetett bé.

4.) Ferenczi Mózes, a pénzügyi és számvevő bizottság elnöke, hoszszabb időre Pestre költözvén, helyébe a nevezett bizottság elnöksége Berde Mózesre ruháztatott.

5.) A fennebb emlitett tanügyi jegyzőségre megválasztatott tanár Kovácsi Antal.

*) A főtanács tagjai tán még haza se érkeztek, mire Fekete Pál afia, mielőtt a pénztárt átvette volna, a pénztárnokságról lemondott. A képv. tanács a pénztár ideiglenes kezelésével, addig is mig a pénztárnokság a szokott módon főtanácsi ujabb választás utján rendesen betölthető lesz, Filep István afiát bizta meg.

6.) Tordai főtanodánk egyik isk. felügyelő gondnoka, Székely Elek, elhalálozván, másik felügyelő gondnoka, Székely Miklós, mint kir. törvénybiró e hivatalt nem vihetvén és igy erről lemondván, helyökbe Szigeti Sándor és Veres Dénes választattak meg isk. felügyelő gondnokoknak.

7.) Egyházi tanácsosokká választattak: Dr. Gyergyai Árpád, Ulár Pál főiskolai, Székely Mihály a gazdasági tanintézet, Benedek Áron, a kolozsvári állami tanitóképezde, Dr. Bartók István, a kolozsvári polgári iskola tanárai, Czakó László, Pálfi Ferencz, Tóth Mihály ügyvédek, Nagy János egyetemi tanács jegyző, Darkó Zsigmond, Torda városa jegyzője, Szigeti Károly, gy. monostori birtokos.

VI. Mint egyházi gyüléseink koronáját, mint az unitárius hitélet legfényesebb bizonyitékát a jelen főtanácsi közgyülés alkalmával történt kegyes adományok feljegyzését közleményemnek végére hagytam.

1.) Kelemen Benő, kiapadhatatlan áldozatkészségü afia, kinek az év folytán a beteg tanulók számára kórházul 4800 frton megvásárolt, illetőleg vallásközönségünk kolozsvári főiskolájának adományozott házastelkéről már e folyóiratban megemlékeztünk, s kijelentettük, hogy abban nevezett afia saját költségén 3 ágyat a beteg tanulók számára felszerelni igérkezett, a mit már be is váltott, jelen főtanácsunkat ezen czélból a maga és családja részéről újabbi áldozattételekkel lepte meg, a minek tolmácsolására álljon itt szószerint saját alapitványlevele.

Az erdélyi unitárius hitfelekezet mlgs egyházi főtanácsához. Kolozsvártt.

Kolozsvári főtanodánknak Isten segedelmével van már korháza, de ez magára ápolás nélkül czélnak megfelelőleg fenn nem állhat. Ez okon alólirtnak van szerencsém irt kórház javára magam s családom részéről következendő alapitványokat tisztelet-teljesen bejelenteni.

1.) Polyxena leányom, fájdalom már özv. Zatureczki Gedeonné; megbizásából s részéről, részint boldogult férje kegyeletes emlékeül, részint azon kedvezmény élvezetének hálás kifejezésével, miszerint három fia, kik közül kettő végezhette, a harmadik jelenleg folytathatja főtanodánkban tanulmányait — teszek le ezennel a mlgs egyh. főtanács rendelkezése alá 500 frtot, mond ötszáz frtot erdélyi földtehermentesitési öt dr. szelvényes egy 500 frtos kötvényt. Ezen kivül igéretet téve nevezett leányom részéről az érdeklett kórodába egy negyedik ágynak általa mielőbb léendő felállitása felől.

2.) Katalin leányom férjével honvéd alezredes Szigeti Miklóssal általam szintén tétetnek le 500 frtot 4 dr. százas és 2 dr. ötvenes, együtt 30 dr. kamatszelvényekkel ellátott erd. földtehermentesitési kötvényekben.

3.) Magam s nőm Bod Katalin részéről is 500 frttal kivánok a fentebb érintett alapitványhoz járulni oly módon, hogy ezen öszveg kiállitására, b.-magyarutczai házunk földszinti két lakszobáját, melyek évi lakbére jelenleg 150 frt. de jövendőre feljebb emelhető, oly határozottsággal bocsátjuk az egyh. mlgs főtanács pénztárnoka rendelkezése alá, miképp irt szobák, velem egyetértve, bérbekiadásába közreműködve, azok évenkénti lakbérét közvetlenül tovább kezelés végett bévegye mindaddig, mig ezek lakbére a jövö évi Szt.-György napig bejönni kellető 235 frt hátralékkal együtt 500 frtra növendi ki magát.

A fentebbi pontokban tájékozott, összszesen 1500 frtra menő alapitványt azon tiszteletteljes kérésem kiséretében bocsátom az egyh. mlgs főtanács rendelkezése alá, hogy az az érdeklett kóroda javára mint állandóan fenntartandó tőke érintetlenül hagyatva, kamatjai forditassanak a kóroda szükségei fedezésére, a mi pedig ebből fennmaradna, az csatoltassék az irt tőkéhez viszont kamatozás végett.

Kolozsvártt, nov. 17-én 1873.

Kelemen Benő, m. k.

2.) Özv. Mártonfi Gergelyné szül. Koncz Juliánna 1873. okt. 10-ről Gogány-Váralyán kelt alapitványozási okiratánál fogva kolozsvári főtanodánk szegény tanulói segélyezésére 6000 frt, sz.-keresztúri iskolánk szegény tanulói részére pedig 3000 frt, együtt 9000 frt o. é. alapitványt tett, oly módon, hogy ezen öszveget gogány-váralyai birtokos, Gál József, mint törvényes utóda, vallásközönségünk pénztárába, legtovább egy év alatt nevezett alapitónő halála után köteles lesz béfizetni; gondoskodva levén az alapitványi levélben a segély-kiosztásra nézve is.

3.) Czakó László, ügyvéd afia 1873. nov. 17-ről kelt alapitvány-levelénél fogva tordai gymnasiumunknál felállitandó egy új tanári állomás alapjául 400 frtot tevő kegyes adományát jelentette bé, mely öszveget a jövő 1874. jan. 1-én fizet bé, ugyanazon időtől járó kamatszelvényekkel ellátott erd. földtehermentesitési kötvényekben. „Három százada annak" — igy kezdi alapitvány-levelét a nemes adományozó — „hogy unitárius hitvallásunk fennáll, s hol törvényes elismertetést nyert, annak helyeül Tordát rendelte a gondviselés. Magam is mint unitárius s mint tordai szerény tehet-

ségemhez képest annak létesithetésére, hogy szeretett hitvallásom — szülővárosom — Torda ősfalai között mentől biztosabb alapot nyerve, annál tartósabb és hoszszabb életnek örvendhessen, szorgalmam és munkásságom által szerzett igen kevés vagyonomból egy 400 o. é. frtos alapitványt teszek." stb. „Ezen szerény áldozat által" — igy végződik az alapitvány-levél — „ugy vallásom, mint azon oskolák iránti kötelességem hiszem, habár nagyon kevés részben is, teljesithetni, a melyeknek jelenlegi szerény állásom köszönhetem."

A főtanács mindhárom rendbeli kegyes adományt örvendetes tudomás vétel mellett elfogadva, Kelemen Benő afiának küldöttségileg is, mindnyájoknak pedig a közgyülésből küldendő levélben köszönet kifejezését meghatározta. Végre

4.) Néhai b. e. Nagy Mózes afiának vallásközségünk részére végrendeletileg hagyományozott 1000 o. é. frt, kolozsvári ekklézsiánk részére szintén 1000 o. é. frt, együtt 2000 o. é. frt már be is fizetett kegyes adománya az egyh. képv. Tanács utján a főtanács tudomására hozatván, ez azt a néhai emléke iránt való kegyeletes érzés kifejezésével igtatta jegyzőkönyvbe, a jóltevők emez örök időkre szóló pantheonába.

Ezekben már alkalmasint összefoglaltam jelen évi főtanácsunk főbb tárgyait. Kiegészitésül legfennebb még anynyit kell megjegyeznem, hogy miután főgondnokaink, mlgs kaali Nagy Elek és harczói Gálfalvi Imre, ugyszintén isk. felügyelő gondnok Brassai Sámuel, mint talán legidősebb egyh. tanácsos, gyengélkedéseik miatt a közgyülésen részt nem vehettek, az elnökséggel világi részről a közbizalom Berde Áron egyetemi tanár afiát tisztelte meg. A vasárnapi közisteni tiszteleten az egyh. szolgálatot e sorok irója teljesitette. S egy közbeszédet, az itt már megszokott patriarchalis módon szeretett püspökünk asztalánál költöttünk el a pohárköszöntések kedélyes vagy elmés, véget alig érő sora között.

Miután azonban főtanácsi közgyülésünk leirásában egészen tárgyilagosan kivántam maradni, szabadságot veszek magamnak végül némely tárgyakra nézve egy pár egyéni megjegyzést tenni.

A mint e közleményből is látható, köztanácskozásaink egyik főtárgya, a nevelésügy volt. És méltán, mert mint a próféta is már régen megmondotta volt: „E l v é s z a n é p, m e l y t u d o m á n y n é l k ü l v a l ó." Mi, kik a vallásban is a folytonos fejlődés és haladás elvét valljuk, anynyival kevésbé lehetünk közönyösök a

nevelés iránt, mert ez egyik leghatalmasabb eszköze a vallásos felvilágosodás terjedésének is. Nekünk tehát iskoláinkért tenni, áldozni kell. Én részemről a nélkül, hogy legkevésbé is ellensége volnék a korszellem amaz áramlatának, mely a nevelés ügyét az által kivánja előmozditani, hogy abba az államot is részvételre hivja fel, a nélkül, hogy az állami intézetek iránt legkisebb ellenszenvet is éreznék magamban, óhajtanám, hogy a mig lehet, iskoláinkat tartsuk meg, azokat fejleszszük, tökélyesbitsük. Az a társadalom, mely mindent a kormánytól vár és remél, a rothadás elemeit hordja magában. Az állam által soha egy nemzet se lett nagygyá, ha maga eltörpült, ha saját szükségeiért önmaga tenni és áldozni nem tudott.

Tenni és áldozni! ezt sokkal könynyebb kimondani, mint megtenni — fogják talán sokan megjegyezni. — Igaz, csakhogy a tehetetlenségnek oka nem mindig és mindenütt a szegénység, hanem igen sokszor és igen sok helyt a közöny, a részvétlenség, a lelkesültségnek kihalása. Senki jobban nem érzi vallásközségünk tagjai legnagyobb részének szegénységét, szükös anyagi viszonyok közé való helyezését, mint én, s mégis azt hiszem, hogy mi is többet tudnánk tenni, mint a menynyit teszünk, ha mindenikünkben lángra gyulna az a nemes tüz, melynek áldott melegét a multban is anyszor éreztük s e főtanácsunkon is Kelemen Benő, özv. Zatureczkiné, Szigethi Miklós és neje, özv. Mártonfiné, Czakó és néhai Nagy Mózes afiai kegyes adományaikban oly szép lobbot vetett. Kevesen vagyunk, de ha a 60,000 unitáriusból csak 10,000 évenként egy-egy frtot róna magára egy tőke előállitására, melyből iskoláinkat s egyházközségeinket koronként segélyezni lehessen, mily lendületet lehetne adni egyházi és iskolai életünknek. S hányan vannak, a kik ezt a frtot legalább is megtizszerezhetnék! Nem szeretném félreértetni, mintha én kicsinyleném vallásfelekezetünk tagjainak áldozatkészségét, de én az irással tartva, azt mondom, hogy a kinek sok adatott, attól többet is várnak, s mivel vallásfelekezetünk tagjainak a multban ugy mint a jelenben az áldozatkészségből sok adatott, ugy hiszem, többet is kivánni, nem vétek. És ezt most hangsulyozni anynyival szükségesebbnek látom, mert a középtanodai küszöbön levő törvényjavaslattal ismét a lenni vagy nem lenni kérdésénél állunk. Ismét meg kell mutatni életrevalóságunkat, különben elvesztjük a tért lábaink alól, melyen 300 év óta anynyi kitartással és önfeláldozással küzdöttek őseink és a melynek megszilárditására a közel multban is oly nagy erélyt és

buzgóságot fejtett ki vallásközönségünk. Nem egy okunk van hinni, hogy törekvéseinkben, közintézeteink fenntartása szent gondjában legközelebbről amerikai hitrokonink is segédkezet fognak nyujtani, de ez a remény még inkább kell hogy fokozza buzgóságunkat; mert a segélyre csak az méltó, a ki maga is tesz.

Másik, a mire megjegyzést kivánok tenni, az ekklézsiai közgyülések és presbyteriumok ujjá szervezése. Én ezt igen fontosnak tartom. Tapasztalhatjuk, hogy a presbyterek egy része csak a hivatalt viseli, de a kötelességekről mit se tud. Ha már ez a hivatal nem lesz örökös, az ekklézsiáknak módjuk lesz benne, a hanyagokat koronként buzgó és erélyes tagokkal kicserélni, a kik az egyházközség dolgait szivöken hordozzák s azért lelkesülni tudnak. Minő tér nyilik itt a munkásságnak! Templom és iskola, papi és mesteri lakház körül menynyi teendő vár egy erélyes presbyteriumra?. Aztán ideje volna ám arról is gondolkozni, hogy a papi és mesteri fizetéseket mi módon lehetne valahogy gyarapitni; mert igaz ugyan, hogy a Jézus tanitványai is csak szegény halászok és vámszedők voltak, de ma a halászok és vámszedők is jobb sorsban vannak, mint voltak 2000 évvel ezelőtt. A jó papnak — mondják — holtig kell tanulnia; de hogy tanuljon az, a kinek kapálni, kaszálni kell, hogy megélhessen. Emeljék a községek a belső embereket s ezek őket fogják emelni. Nézetem szerint egy jó presbyterium sokat lendithet mindezeken. A mit a szent könyv Mózesről jegyzett fel, hogy ő a kősziklából is forrást fakasztott, nem éppen mese. Az éles szem meglátja a segélyforrást ott is, a hol más nem keresi. Én óhajtom, hogy az ujonnan alakitandó presbyteriumok mindenütt a Mózes veszszőjével birjanak s fakaszszanak éltető és termékenyitő forrásokat egyházközségünk szomju földjén.

Harmadik a legatiok kérdése. A főtanács kimondotta, hogy a tordai és sz. kereszturi gymnasium tanulóira nézve a legatioba való küldés intézményét eltörlendőnek tartja s megbizta az egyh. képviselő tanácsot, hogy az egyházkörnyékekkel magát érintkezésbe téve, készitsen javaslatot az iránt, hogy jövőre nézve mi módon lehetne a legatiokat theologus ifjakkal gyakoroltatni. Tehát nem a legatiok eltörléséről van szó, hanem azoknak jobb móddal való beállitásáról. Lehet hiszen az eddigi gyakorlat mellett is figyelemre méltó érveket találni, mint a szegény ifjak segélyezése, azoknak ez úton való társadalmi mivelődése, a szülők gyermekeik nevelése iránti vágyának fokozása stb. de én azt hiszem, hogy az ellenér-

vek még számosabbak és fontosabbak. Midőn ez intézmény megszületett, akkor a tankör sokkal kisebb volt, alig állott egyébből, mint a vallás és a latin nyelv tanitásából; ma sokkal inkább el van foglalva a gymn. tanuló, mint hogy hátramaradás nélkül 3—4 prédikácziot betanuljon minden innepre; akkor a szülők 8—10 éves korukban adták iskolába gyermekeiket s igy mire legatioba mehettek 16—18 évesek voltak, most a 4-ik és 5-ik gymn. osztályokban 13—14 éves tanulók vannak; ily korban pedig maga Jézus is csak tanult és nem tanitott. Aztán az a segély, mit ez uton kapnak a tanulók, oly csekély, hogy azt kipótolni nem lesz nehéz, mihelyt a Koncz-alapitvány tordai és kereszturi iskoláinknál is életbe lép. Ugy de éppen itt a baj — fogják mondani a régi intézmény pártolói — azért a kis segélyért, a mit a legatusok kapnak, magokra vállalják-e a theologus ifjak az innepi prédikácziokat? Én azt hiszem, hogy mihelyt ez egyházi törvénynyé lesz, annak minden theologus engedelmeskedni tartozik vagy lesz, vagy nem lesz benne haszna; másfelől természetesen az az ekklézsia, a mely legátust kiván, utját és módját találja annak, hogy azt valamivel jobban dijazza, mint eddig. De meg csoportositásokat is lehet tenni, hogy két három szomszédos község egy legátust vitessen, a mit előbb-utóbb aligha nem leszünk kénytelenek igénybe venni itt-ott még a papságokra nézve is. Végül hátha az innepek harmad napját, a mely etszéles e föld kerekségén rajtunk és az erdélyi ref. superintendentián kivül aligha egyebütt tartanak, eltörölnők: vajjon nem lehetne-e a legatiokon ez által is segiteni? Szóval e tárgygyal kapcsolatban sok kérdés felmerülhet, a melyek méltók a megfontolásra és megvitatásra, és a melyekre nézve szivesen tért nyitunk folyóiratunkban is. *)

---

*) E helyen egy megjegyzést nem hallgathatok el. Egy kerek éve mult el annak, hogy vallásközönségünk közigazgatási és törvényhozási hatóságainak szervezetére készitett javaslatot közre adtuk, leginkább abból a czélból, hogy az illetők hozzá szólhassanak, s a kérdést, ha kell, megvitassuk. Azóta három füzetet adtunk ki, a nélkül, hogy a marosköri partialisról nyert tudósitásban foglalt ide vágó észrevételen kivül valaki egyházközségünkből a tárgyhoz hozzászólott volna. Alig egy pár nappal főtanácsunk előtt azonban a Magyar Polgár 256—8 számaiban Sz. S „Képviseleti rendszer-tervezés az unitáriusoknál“ czimü czikkben jónak látta nem anynyira megtámadni, mint elodáztatni a kérdést. Mi csak örülni tudunk rajta, ha egyházi ügyeink minél szélesebb körben ismertetnek; de azt hiszszük, hogy első sorban magunk közt kell azt megbe-

Volnának még, a miket észrevételekkel kisérhetnék; de már is hoszszura nyult főtanácsi értesitésem. Egy más alkalommal talán ismét felveszem a fonalat s az itt csak érintett eszméket bővebben is fejtegetem; minden esetre czélom egyházi közgyűléseinkre vonatkozólag egy pár inditványt tenni, a menynyiben óhajtanám azokat egyfelől papi, másfelől tanári értekezletekkel öszszekötni, amabban a vallási, ebben a nevelési kérdések tüzetes megbeszélésével. A vetés és aratás nem csak az anyagi, hanem a szellemi világban sem szűnik meg soha.

Ferencz József.

szélni, és erre nem anynyira a politikai lapok, mint inkább saját közlönyünk van hivatva. Ezt megjegyezni most azért tartottuk szükségesnek, mivel fennébbi czikkünkben nem egy kérdést hoztunk szőnyegre, a melyek bő anyagot szolgáltatnak az elmélkedésre. Legyenek meggyőződve paptársaink, hogy mi az ellennézetüeket is szivesen meghallgatjuk.

Egyházi mozgalmak.

Ebben az évben nyolczszáz éve ama hatalmas pápa-király sirba szállták, a ki teljes öntudattal s világos számitással első alapitá meg a római hierarchia még mindig fennálló rendszerét szemben a világ hatalmaival. VII. Gergely bámulatos alkotása e nagy idő alatt nagyszerü szerepet játszott, — sok édes, de annál több keserü gyümölcsöt hozott: mert milliók vére és könynyhullása tapad e végzetteljes élőfához s a belső rongáltság, a katholikus egyházban, a szakadás a 16. században, — a katholikus hitben tisztán megmaradt nemzeteknek értelmi és anyagi hanyatlása, mind hangos bizonyságot tesznek egy oly rendszer ellen, mely az 1870. julius 18-án hozott vatikáni végzésekben érte el tetőpontját. Ettől fogva indult is meg annak igazán semmi erő által fel nem tartóztatható sülyedése. A mai világ éppen nem a régi többé, mig a pápaság mind a réginek akar maradni, s olyanná kivánná tenni a világot is, mely ellen aztán szórja untalan az ő száraz menyköveit a szinfalak mögé bepillantott világ nagy mulatságára.

A világi hatalom elvesztése, mely nyomban követé a „csalhatatlanná" lett pápaságot, első kiáltó jeléül szolgálhatott a világ megváltoztának; majd még keményebb csapások következének. A katholicismus ölében létező értelmiség fellázadott a vatikán merényletei ellen s oly mozgalom támadt, mely tovább meg tovább haladva, a római egyházat egy második nagy reformatio rendítő hatásával fenyegeté. És ez egyházi mozgalom a német császárság ujra feltámadt hatalmában találá fel erőteljes támaszát. Csaknem egy évezredig mérköztek és viaskodtak egymással császár és pápa a legelszántabb harczokban s tudjuk, mint tiporták porba a pápák örökös elleneiket, a Hohenstaufeneket s ejtettek ezáltal mély sebeket a német birodalmon is, a melynek századokig tartott megaláztatása, szakadozottsága s tehetetlensége legnagyobb részint a római törekvések gyümölcse.

A német császárság tehát ujra feltámadván, mindenekelőtt a Rómával szemben követendő politika iránt kellett tisztába jőni. A pápa nagyon természetesen mindjárt az új császárság megalkotása után sietett félre nem érthető módon példálózni, mily dicső felséges dolog lenne az új császárnak követni ama frank király Pipin eljárásmódját az olaszoknak a vatikán elleni támadása irányában. Az egyházi állam helyreállitása dijául a pápa kész lett volna az „eretnek“ Vilmos császárt is megáldani, s kész lett volna tán még arra is, hogy hasonlóan ama nagy Károly császárhoz, Rómában ő maga sajátkezüleg tegye fel fejére a császár-koronát.

Ámde ez új német császárság korántsem volt folytatása az egykori német nemzetü római császárságnak. Ezt csakhamar tapasztalnia kelle IX. Piusnak, midőn a tőle megbizott püspököknek, a kik a porosz-franczia háboru véres árnyában a római udvar érdekében akartak működni, a porosz kormány hirtelen s határozottan bevágta megkezdett utjokat. E pillanat óta viseltetik oly különös ellenszenvvel a pápa az új német birodalom iránt, mely ellen minden alkalmas és alkalmatlan időben hangoztatja az egész világ előtt atyai szive bús panaszát, sőt nyilvános ellenségként szóval s irással vádolja, kárhoztatja Németországot, császárját és ennek legfőbb tanácsadóit; a pápai szolgálatban álló lapok csak gyülölettől s boszutól tajtékzanak a német birodalom ellen, s a törvények s hatóságok ellen szegülő német püspökök a pápától elismerő s üdvözlő iratokat kapnak, sőt egyszer olyannyira elveszté eszét a római püspök, hogy reményét fejezé ki, miszerint „a Nabukadonozor álomban látott köve majd öszsze fogná törni az oszlopot“ (a német birodalmat), a miben egyenes felhivás van kimondva a német katholikusokhoz a nyilt fellázadásra.

A római egyház legfőbb püspökének ily magatartásával szemben erélyes föllépésre volt szükség. Itt az államok függetlensége, sőt létezése forgott kérdésben. A német birodalom vezetői csak a szükségtől kényszeritve mentek belé a küzdelembe, a mit örömest kikerültek volna, midőn a francziák elleni harcz s e mellett a németországi zilált viszonyok minden erőt igénybe vettek. Azonban a római udvar és párthivei minden békés kiegyezést visszautasitottak, csak a harcz kellett nekik s ezt a német államférfiak igen okosan azonnal is átlátták. A német birodalom küzdelme ekként védelmi harczczá lőn, mely által a jelenkori mivelt s jogállam óltalmat találna a római zsarnok-uralom

merényletei ellen, a szellem szabadulást nyerne a hierarchia nyomása alól, a mely Krisztus vallása palástját öltötte fel képmutatásból, de a melylyel önhaszonleső czéljait csak igen nyomoru módon fedhette bé. Ily indokból keletkeztek aztán ama törvényes védfegyverek a római követelések és bujtogatások ellen. Az új szószéki és iskolai felügyetőtörvény, a jezsuiták és velök rokon rendek kiutasitása és végül az új erélyes egyházi törvények a lelkészek oktatását s hivatalba tételét s esküjöket stb. illetőleg — megannyi többé-kevésbbé érzékenyen ható fegyverei az államnak, miket ez következetesen s erélyesen is kezel. —

Egyszerre ismét tollat vesz kezébe a szent atya s levelet intéz a német császárhoz, ujra ismételvén állitását, hogy a német kormány rendszabályai „mind inkább-inkább a kathol. vallás megsemmitését vették czélba,“ hogy azok „Krisztus Jézus vallása ellen“ irányozvák, s „nem lesz más hatásuk, mint hogy magát a császár trónját ássák alá“; másfelől a pápai levéliró nem átalja azt a valóban mélyen sértő feltevést mondani ki a német császárról, hogy „saját kormánya eljárását nem helyesli és nem hagyja jóvá a katholikus vallás ellen foganatositott rendszabályok szigorát“ — és végül ily sértő nyilatkozatát azzal indokolja, hogy „egyik kötelessége az igazságot mindenkinek megmondani, azoknak is, a kik nem katholikusok: mert m i n d e n k i, a k i k e r e s z t s é g b e n r é s z e s ü l t, e g y v a g y m á s m ó d o n a p á p a a l á t a r t o z i k.“

Alig lesz diplomatiai okmány, a melyben oly sok valótlan s fennhéjázó dolog anynyi durvasággal volna elmondva, A pápa itt ismét ugy lép fel, mint királyoknak királya, mint császárok és királyok felett uralkodó és biráskodó ur, a kik nyilván mind ő alája tartoznak. Ez a „Civilta Cattolica“ s a „Genfer Korr.“ jézsuitáinak római elmélete, mint ez csak nemrégiben a Liberatore jézsuita atya könyvében rendszerbe van véve, s e rendszert, e mindenhatósági elméletet most Pio Nono ünnepélyesen szentesiti s ezzel úgy véli, csak „egyik kötelességét teljesiti.“

Immár e merész kihivásokra derekasan megfelel Vilmos császár. A pápa „igazságait“ kimezés nélkül „tévelygéseknek“ nevezi, a miket levelében „helyre akar igazitni,“ s határozottan viszszautasitván ama föltevést, mintha a német kormány oly utakra tért volna, miket császárja nem helyesel, mivel „Poroszországban a törvények és kormányrendszabályok fejedelmi jóváhagyására szo-

rultak," rámutat „ama katholikus-politikai pártra, mely a századok óta uralgó felekezeti békét állam-ellenes üzelmei által megzavarni igyekezik; és e mozgalmat felsőbb rendü kath. papok nemcsak helyeselték, hanem a fennálló országos törvények ellen fellázadva ahoz csatlakoztak." A ki szemmel tartotta a porosz püspökök izgatásait, nyakas ellenszegülésöket, s a porosz és német középtöredékkel való öszszeköttetéseiket s a belga, franczia, svájczi és osztrák ultramontánokkal szőtt viszonyaikat, az tökéletesen egyetért a német császárral, midőn „egy ker. felekezet papjai és hivei"-nek „a minden állami rend ellenségeivel" való eme kézfogását megbélyegzi, de egyszersmind nyiltan kimondja, hogy az uralkodó kötelezve van az Isten (tehát nem „a római szék kegyelme") által kormányzatára bizott államokban a belbékét megvédeni s a törvények tekintélyét megóvni! Ezáltal a pápának a német birodalom kormányzási és törvényhozási ügyeibe való minden beavatkozását elutasitja a császár, kijelentvén, hogy „eme királyi kötelessége betöltéseért Istennek (s nem a pápának) tartozik számadással". Sajnálja, hogy a törvény szigorát egy oly ker. egyház papjai ellen kell gyakorolnia, melyről felteszi, hogy a világi felsőbbség iránti engedelmességet szintén az isteni akarat kifolyásának ismeri el, s elvárja a dolgok valódi állásáról jobban értesülendő pápától, miszerint hajlandó lesz a maga tekintélyét felhasználni arra, „hogy az igazság sajnos elferditése és a papi tekintélylyel való viszszaélés mellett űzött izgatásnak véget vessen." És most ez ünnepélyes emelkedésü szavakkal folytatja: „Krisztus Jézus vallásának, mint szentségedet erről Isten előtt biztositom, ez üzelmekhez semmi köze, az igazságnak szintoly kevéssé, a melynek szentséged által felhivott zászlaját én fenntartás nélkül elismerem."

Ez világos beszéd; szintoly érthetően és erélyesen hangzik a felelet a pápa azon fennhéjázó állitására is: hogy minden ember, ki a keresztséget felvette, a pápának van alávetve. Az évangelikus vallásu Hohenzollern büszkesége az ellen ime szavakban nyilatkozik. „Az evangelikus hit, melyet, mint szentségednek tudnia kell, én elődeim példájára alattvalóim többségével együtt vallok, nem engedi meg nekünk, hogy az Istenhez való viszonyban más közbenjárót ismerjünk el, Urunk Jézus Krisztuson kivül."

Igy lőnek a pápa állitásai és igényei minden pontokra nézve

mint „helytelenek“ és „el nem fogadhatók“ viszszautasitva, azon egyenes felhivás mellett, hogy kegyeskedjék ő szentsége jobban értesülni s aztán a maga papságára nyugtató hatást gyakorolni. Eltökéli-e magát egyikre mint másikra IX. Pius? A német császár válasza óta már havak teltek el; azonban az állam és hierarchia közti küzdelem mind foly ernyedetlenül; sőt mintha még fokozódott volna Rómának a német birodalom elleni makacs eltökélése. Mert csak igy lehet megmagyarázni a porosz kormánynak az ellenszegülő püspökök ellen irányzott nagyobb erélyességét. Ekkor az ó-katholikus püspök hivatalos ünnepélyességgel véghezment elismerése is kellő megfejtést talál s a császár és pápa közti levelezés is magyarázatául szolgálhat ezen legujabb rendszabályoknak, valamint a polgári házasságról szóló törvényjavaslat, a melynek életbeléptetését a porosz kormány elhatározta.

Németország ma oly harczot viv, a mely iránt minden államnak a legfőbb érdeklődést kell éreznie. E harczban a hatalmas Angliának is teljes rokonszenvét az állami viador birja, mint erről az épp e napokban ottan nagyszerüen tüntető népes meetingek tanuskodnak, melyekben a népnek felsőbb mint alsóbb osztályai résztvesznek, bátor kitartásra buzditván a német kormányokat. A kisded Svájcz is erőteljesen és szivós kitartással s merész előhaladással folytatja az ultramontán törekvések elleni küzdelmét, s e harczra a magyarnak is minden órán készen kell állania, mint minden szabadságára s függetlenségére büszke nemzetnek, a német birodalmi korlátnoknak ama jelszavát tévén sajátjává: „Canossába nem megyünk — sem egyházi, sem állami tekintetben!“

— Az ó-katholicismus ujabb stadiumba lépett közelebbről az által, hogy a f. é. jun. 4-én Kölnben tartott nagy gyülésen megválasztott ó-katholikus püspököt, Dr. Reinkens J. Hubertet a porosz kormány hivatalosan elismerte s esküjét bévette. E Róma-ellenes mozgalmat mindeddig az államok csak türték, itt-ott elméletileg jogosultnak is elismerték; a porosz kormány ünnepélyes ténye már egy államilag elismert és védett egyház teljes jogával ruházza fel az ó-katholicismust s egyházi viszonyokra vonatkozó minden cselekvényeit mint egészen törvényeseket szentesiti. Ezen állami elismerés tagadhatlanul új erősséget nyujtott az ó-katholikus iránynak s meszsze kiható következményü leend annak további terjedésére. Az állam minden bizonynyal politikai okokból sietett ezzel az elismeréssel, bizton remélvén, hogy az ó-katholikusokban hű szö-

vetségeseket nyerend a római hierarchia ellen megindult küzdelemben. S e reményében az állam nem is fog csalatkozni.

Az ó-katholicismus létrejövésére ugyan legkivált a római tanok és igények elleni felháborodás adott okot és jogosultságot. Azonban tévesen fogják fel az ó-katholikus vallás irányát, a kik azt hinnék, hogy az ó-katholikusok csupán a vatikán legujabb végzéseit s legfeljebb még a syllabust és a szeplőtlen fogantatás hitágazatát utasitnák el magoktól, egyébre nézt pedig mozdulatlanul megmaradnak a római egyház rendszere mellett annak minden kinövéseivel és viszszaéléseivel együtt. Az ó katholikus mozgalom egész terjedelmének gondosabb szemlélője e tévedését el kell hogy ismerje. Az ó-katholikusok törekvési czélja az ó-keresztény egyházi életnek teljes megujitása, ujra felelevenitése. És ez a mozgalomnak szélesebb körü, végtelenül magasb létezési jogosultsága. S éppen mert ily magasztos czélt tüztek ki az ó-katholikusok törekvésök tárgyául, nem nevezhetni az ő egyházukat a római egyház „secta"-jának, vagy szakadékának. E vallásos mozgalom felett nem a római pártszempontból, hanem az ó-katholikus egyház egyedül érvényes alapjáról kell itéletet mondani. Az 1871 évi müncheni programmban az ó-katholikusok nyomatékosan kijelentik hogy a régi osztatlan keresztény egyház hitéhez ragaszkodnak. Mindenesetre okosan tették az ó-katholikusok, hogy a lehető legrégibb ker. századokra vitték viszsza vallásuk alapját, midőn az egyház egysége nem volt még az a rideg egység, mely minden különféleséget kizár kebeléből. S az egyházi atyák korából aztán mintegy kivánkozik a lélek még tovább viszsza az apostolok és Jézus korába, hol az evangeliumok tisztább hitforrása buzog „az elfáradtak és megterheltek" enyhületére.

De térjünk viszsza az ó-kath. mozgalom legujabb stadiumának további szemléletére. Az állami elismerésnek legközelebbi következménye lesz az ó-katholikus községi és zsinati szerkezetnek tettleges behozatala. Ez által fel lesz oldva az egyház minden hierarchiai bilincsek alól s viszszaadva ismét a hivők gondozásának, a kik nem lesznek többé kizárva az egyház igazgatásában való részvételből. Ezen ó-keresztény egyházi szerkezet pedig lehetetlen, hogy vonzólag ne hasson a még késlekedő és kételkedő lelkekre, s az ó-katholicismus nyilt vallóinak és hiveinek szaporodása bizonyságot teend emez egyházi re-

formoknak jogszerüsége, sürgőssége és szükségessége felől. Az ó-katholikusok számát Németországon mostanig 50,000 lélekre tették; ezentúl gyorsabb és nagyobb lesz a szaporodásuk. Csak a közelebbi napok alatt több helyen tartott ó-katholikus gyülések örvendetes kilátásokat nyujtanak e tekintetben, midőn a főbb nemes körökben is mind inkább-inkább terjed a mozgalom, s az ó-katholikus lelkészek vallásos előadásain grófok, herczegek is megjelennek, természetesen a televér római kath. egyház tagjai közül. Az állam és császár által elismert vallás tisztességes szint kezd ölteni a tisztesebbek szemei előtt. Regis ad exemplum totus componitur orbis.

A katholikus egyház ölében nevekedő mozgalom folytán pepig a római hierarchia hatalma s befolyása is rövidséget, korlátozást fog szenvedni, és ez eredmény az államnak a hierarchiával tartó harczában az előbbinek előnyéül fog szolgálni; „Az államhatalomnak a pap-uralmi túlkapások ellen megindult harczában“, igy szól a német ó-katholikusok főközlönye, a „Deutsche Merkur“, „ó-kath. püspök Reinkens a legjobb szövetséges társ lesz mert ő a bensőleg szabaddá lett kath. egyháznak az állammal való békéjét képviseli s apostoli müködésével mind inkább-inkább megerősiti azt a meggyőződést a papi izgatások által felzavart kedélyekben, hogy az evangeliumot még ma is és jövőben is szabadon, akadálytalanul prédikálhatni az emberiségnek üdvösségére. A vallásos lelkiismeretnek csak ezen folyvásti felvilágositása által lehet elvégre az ultramontanismust is az állam javára véglegesen legyőzni“. Ily értelemben tevé le Reinkens püspök az ünnepélyes esküt is: arra fogna törekedni főképpen, hogy „a püspöki vezetésére bizott lelkészek és községek szivében a király iránti tisztelet és hüség, a törvények iránti engedelmesség s mindazon erények, melyek a keresztényben a jó alattvalót jellemzik, gondosan ápoltassanak, s ő nem fogja türni, hogy az alatta levő lelkészség ellenkező szellemben tanitson és működjék“. Ő ez esküjét, ugymond, annál inkább leteheté, mert bizonyos abban, hogy őtet püspöki hivatala semmire sem kötelezi, a mi a király iránti hüség és alattvalóság esküjével s az egyházi törvények iránti engedelmességgel ellenkezhetnék.

S az állam és egyház közötti viszonynak eme felfogása nemcsak a jelen idő szerinti ó-kath. püspök és több elvtársa meggyőződésével egyezik, ez nemcsak muló alkalmazkodás, hanem „igazi

vallásos kötelem teljesitése. Az ó-kath. püspök a régi ker. tanokkal összhangzólag vallomást is tett arról, hogy „a jelen porosz államkormányzat a törvényhozás, az igazgatás terén oly elveknek hódol, a melyek nemcsak az észszerüen, gondolkozó szellemhez illőknek látszanak, hanem úgyis mint a ker. vallás lelkéből származók, lényegileg keresztényiek. Ez homlokegyenest ellenkezik mind azon bujtogató tanokkal, beszédekkel, pásztori levelekkel és iratokkal, a melyek ultramontan részről azt akarják elhitetni a néppel, hogy a jelenkori állam még Diocletiannál és hitehagyott Juliannál is dühösebben üldözi az egyházat.

Az egyházi kérdések maholnap nálunk is napirendre kerülnek. A haza megvárja a magyar episcopatustól, hogy eme kérdésekkel szemben nem Róma, vagy Isten dicsősége szine alatt az egyház érdekeit, hanem a régi keresztény tanokat s a közhazát fogja szeme előtt tartani s védelmezni. A mai jogállam se nem vallástalan, se nem egyház ellenes, de féltékeny őre a maga teljes önállóságának és szabadságának, s a hol ez megtámadtatik, semmi tekintetet s kiméletet nem ismer. Ezt érzi és tapasztalja a vatican foglya, a szolgák szolgája, a legtőbb országban az állam törvényei előtt akarva nem akarva meghajlani kényszerülő egyházi szolga. Az ó-katholicismus mutatja, hogy lehet az ember jó katholikus, s a mellett hű, szabadelvü polgára a mai jogállamnak.

— Annál már szebben, illőbben nem lehetett volna Róma felszabadulása harmadik évfordulóját megünnepelni, mint ezt az olasz kormány tevé az idén sept 20-án. E napon vonultak volt be az olasz sergek Rómába, űzték el a pápai zuávokat, vetettek véget a pápa világi hatalmának s koronázták meg voltaképpen az olasz egységet, Rómának a nemzet székvárosává emelése által. Gyásznap a világ valamenynyi klérikusára — „örömünnep a megszabadult rómaiakra, a fővárosnak birtokába jutott olaszokra, egész világon az igazság és szabadság minden barátaira nézve. Egy római hirlap e napot az egyetemes szabadság ünnepnapjának nevezte, s igaza is van, mivel a pápa világi hatalmának megbukta nem helyszerü, de általános jótétemény. Az ünnepély leszebb, legjelentősebb része az volt, hogy ösztöndijakat osztottak ki a római község mindkét nemü tanuló gyermekei között, a Capitolium piaczterén, a Márk-Aurél szobra lábánál, a római polgármester elnöklete alatt, jelenlévén a közoktatási, a belügyi és kereskedelmi miniszterek s a községi tanács főtagjai. A polgármester hangsulyozta beszédében a

babonának és tudatlanságnak a klerikális nevelést a humanus, szabadelvü oktatás váltotta fel, s a papok Rómája helyet adott a szabad polgárok Rómájának. Ez alkalommal egyhangu felkiáltások között távirat lön határozva az akkor Bécsben mulató Viktor Manó királyhoz a Capitoliumban öszszegyült római nép hálás érzelmének kifejezését közlendő azért, hogy három éve a porta pia résén bevezette volt Rómába az oktatást és a haladást. — Nemde az idők legjobb, legkitünőbb jelei közé tartozik, hogy Róma, a papi mal governo alól felszabadulva, jólléte évfordulóját ily nemes módon, iskolai ünnepélylyé alakitja át! A türelmetlenség, babona és zsarnokság e sok százados sötét lakhelyére, a papok Rómájába elvégre behatolt a szabadság magasztos fénye! Észszerübb eljárás nem lehet ennél, mert egy felvilágosodott néphez nem illik többé a klerikálisok járma, a mi örökös cselszövőség jelvénye; felserdültek már csak kinnal hordhatják, meglett emberekre nézve pedig felettébb szoritó, szorongató.

S mit jelent az egy és szabad Italia királyának e diadalmi utja, s szivélyes fogadtatása Németországon és Ausztriában? Intésül szolgálhat talán a francziáknak is, ha tán az olasz királyságot ismét meghóditni vágyakodnának; azonban egy franczia lap szerint e tények inkább az öszszes klerikális párthoz látszanak szólni Olasz- és Németországban szintugy mint Francziországban. Azok a szivből, lélekből fakadt örömnyilatkozatok, a melyekkel Viktor Manót a bécsiek és berliniek fogadták, bús énekhangok a pápa-király füleinek, mert tisztán kiveheti azokból a tanuságot, hogy világi hatalmáról már hegedültek, s akárki próbálná meg annak viszszaállitását, hiu és kába dolgot követne el.

A jobb érzésü francziákat nyomasztja igazán annak látása, hogy legmélyebb gyülöletük tárgya, a porosz viseli jelenleg képét a népek jogának! Keserü szégyenérzet látniok, miként álnok cselszövők a nép bútitását hatalmuk és jól élhetésök eszközeül használó bigottakkal kezet fogva, akarnak egy jezsuita királyt vinni be Párisba, hogy aztán ez egy jezsuita papkirályt állitson vissza Rómában! A franczia protestánsok is boszszankodnak, hogy hitfeleik között, a kik csaknem mindnyájan — orthodoxok ,szintugy mint liberalisok, — a köztársaság őszinte párthivei, egynéhányan résztvesznek ama restauratiói bűnös merényletekben, s a cselszövők élén van főleg a hires G u i z o t, a ki protestáns létére megbélyegezte magát a pápa világi hatalmának nyilvános védelmezése által, s ki a protestáns

orthodoxokkal kezet fogva jelenleg egy más gonosz terven is dolgozik, melynélfogva a franczia reformált egyház kebelében ne szenvednének meg többé egy szabadelvü lelkészt s tanárt is, a ki a mult évi zsinaton szótöbbséggel hozott hirformát — protestáns pápai-féle hivatalos syllabust — alá nem irja. —

A franczia reform. egyház orthodox vezérei, számos szabadelvü hitközség tiltakozása daczára, kieszközölték a jelen ultramontan szinezetü katona-kormánynál a mult évben elnapolt zsinat öszszehivását, a melyen 108 képviselő helyett csak 61 jelent meg. A zsinat szabadelvü tagjai ünnepélyes nyilatkozatot adtak be, mely szerint „ők nem vehetnek részt a zsinati tanácskozásokban, valamig formaszerüen nem lesznek biztositva aziránt, hogy a többségtől elfogadott hitforma nem egyéb mint vallási elvek kimondása, a melyek csak azok szerzőit s elfogadóit kötelezik s a jelen gyülés sem fogja azokat semmiképpen ráerőszakolni a ref. egyház mostani vagy ezutáni tagjaira; kinyilatkoztatják, hogy ők nem adhatják fel a szabadság elveit, a melyek a protestantismus lét-alapját képezik." A liberalis rész valóban nem vehetett részt egy olý gyülésben, mely minden jogosság nélkül jogosultnak hiszi magát egy, habár fél-orthodox symbolummal terhelni a protestáns ker. ember lelkiismeretét, azzal a „hitnek minimumával," mint az erőszak szépitői azt jellemezni okos dolognak tartják.

A „Renaissance" szerint a szabadelvü részt azzal vádolhatják tán, hogy szakadásra adnak okot az egyházban. Azonban ez a sophisma nem állja ki a birálatot, s ha ketté szakadna az egyház, kit nyomna azért a felelősség terhe? Azokat-e, kik egyedül azt kivánják, hogy az egyház maradjon meg azon hitbeli szabadság birtokában, a melyet az 1802. év óta élvez, vagy azokat, a kik a legforradalmibb reactiót kisértvén meg, az egyházat ujra belé akarják vinni azon békókba, melyeket apáik széttörtek? E hitforma ugyan nem jutott még törvény erőre. Az államtanács hoszszas tanácskozás után nem adott törvényes megerősitést az orthodox párt követelésének, s e pillanatban legalább nem félhetni a rettegett decretumtól. E fontos tény csak megerősitheté a zsinat szabadelvü tagjait azon szándékukban, hogy távol tartsák magukat a zsinattól mindaddig, mig ez megalkotott hitformáját kötelezővé akarja tenni. A szabadelvü párt másként cselekedve elfogadni látszott volna a hitformát épp abban a perczben, midőn az államtanács, felfogva a helyzet rendkivül sulyos voltát, vonakodik azt megerősitni.

A zsinat mindemellett is kijelentette, „hogy nem távozik el kimondott elvétől, s nem fogad el semmi oly határozatot, a mely ellenkeznék az egyház szabadságával s megsértené a lelkiismeret függetlenségét.“ E szerint rákényszeritni egy credót (és minőt!) minden jövőbeli lelkészre, azaz megtiltani az ürességbe jövendő liberalis egyházközségeknek, hogy saját választásu papjok lehessen; nem lenne ezen „egyházközségeknek szabadsága ellen“ s „semmiben sem sértené meg a lelkiismeret függetlenségét.“ A zsinat határozata folytán megtörtént a végzetszerü szakadás azsinat kebelében, s e szakadás miatt a felelősség terhe Isten és emberek előtt azokra nehezedik, a kik kereszténytársaikat arra akarják kényszeriteni, hogy velök egyformán gondolkozzanak. Kárhoztatásukat régen kimondotta az apostol e nagy és mély szavakban: A hol az Urnak lelke, ott a szabadság. — A credo-kényszernek csupán a javaslata már is több lelkészjelöltet, s éppen a jelesbek közül, arra inditott, hogy mondjanak le a papi pályáról. Nem voltak képesek megigérni azt, hogy négy évi theologia után, egész életökön át, a Guizot-tól inspirált s Bois tanártól szerkesztett hitformához szabják meggyőződésöket. Figyelemre méltó, hogy több orthodox párti lelkész is nyilván tiltakozik a szabadelvüeket fenyegető üldözés és a templomoknak az orthodox párt részére szándékba vett elsajátitása ellen.

— Francziaországban a búcsujárók, a csudatevők buzája az idén hallatlan virágzásban volt; a jezsuiták keze korlátlanul irtogatja a liberalismus veszélyes növényét a hét évre biztositott „dicső legyőzött“ mindenható dictaturája alatt. Ha valaha, most bezzeg nagy kelendőségnek örvend a materialismus, mert mi volna egyéb mint bálványozása az anyagnak, a legsoványabb materiának, azon áhitatos látogatása a szentek ereklyéinek, melyek ezernyi ezer vakbuzgót vonzanak a legmeszszibb búcsuhelyekre is. S az ereklyékben rendesen megvan ma is az a csodás erő, mely szerint azon egy szentet több példányban is mutogathatják a nagyhitü népnek. A párisi érsek pedig az ő meghitt baráti, a jezsuiták sugallatára egy szép napon arra a gondolatra jött, hogy körlevél által felhivja papjait, imádság utján, az előirt czeremoniák megtartása mellett értesitsék a mindenség Urát arról, hogy Francziaországot ünnepélyesen felajánlják Jézus szent szivének. Természetesen Francziaország eddigelé nem tartozott azon mindenséghez, mely felett a jó Isten, a vallás szavai szerént,

korlátlanul rendelkezik, s az Ur rá volt szorulva, hogy a franczia episcopatus e rendelkezésre felhatalmazza. Mily istenes eljárás a jó ultramontanok részéről. A felajánlás dolga hát rendén volna. Azonban a szent sziv tiszteletére a nemzeti akarat által a mont-martre-i halmon épitendő templom ügye nem látszik hasonló szerencsének örvendeni. Nagy bökkenő, hogy kevés van abból a három dologból, mi a hadviselés mellett nevezetesen még épitéseknél is első rendü szükségül ismeretes. Megtörténhetik tehát, hogy az offertorium csak ugy templom nélkül esik meg, mert a klérikális bohózat rendezői és szinjátszói szeretik ugyan a nép vallásos érzelmeit a nép elméjének elbutitására kizsákmányolni, de amolyan középkori költséges dómok épitésére nincs elég mély és áldozatrakész hitök.

— Svájczban is az ád legtöbb dolgot, a mit még mindenütt feltaláltunk, hogy lábatlankodik. — Csak hogy itt ur az állam, s alattvaló az egyház vagy papság, ha a herkópáter volna is. Mint nov. 28-ról irják Bernből: „A nemzeti tanács három napi vitatkozás után jóváhagyta a 48. czikket a vallás- és lelkiismeret-szabadság sérthetlensége iránt, valamint a 49. czikket is az isten-tisztelet szabad gyakorolhatását, az egyházi törvénykezés megszüntetését, a jezsuiták kitiltását és zárda-alapitás és viszszaállitás tilalmát illetőleg.“ E szerint meg volna adva a halálos csapás az ultramontanismusnak, mely Svájcz szabad levegőjét nem rég megfertőztetéssel fenyegette s a polgárságot két nagy pártra szakasztotta. S az eredmény annál dicsőbb, mert itt az ultramontanismust nem egy protestáns államférfi győzte le mint Németországban, hanem magok a polgárok, legnagyobb számban katholikusok. —. Hyacinthe atya, — ki most igazi apa, mert fia születése azzá szülte vagy tette — Genfben ó-katholi kus lelkészszé választatván, nagy hatással működik. E korszerü szellem-áramlat nagy haladást teszen az egész Svájczban, a protestáns hitközségekben már évek óta erősbülő liberalis vallás-iránynyal együtt.

Chr.

Levelezések.

I.

A bécsi világkiállítás tanügyi osztályáról.

Budapest, november 20. 1873.

Kedves barátom! A bécsi világkiállitásról eleget irtak a lapok egy féléven át; mégis helyén lesz, azt hiszem, a Ker. Magvetőnek is megemlékezni e nagy fontosságu eseményről legalább egy pár általános vonással. Tetszésedre bizom tehát, hogy e levelemet, vagy annak egy részét a K. Magvetőben közöld, ha arra alkalmasnak találod.

A bécsi világkiállitás feljül mult minden eddigi nemzetközi kiállitásokat főképp terjedelemre, a kiállitott tárgyak sokaságára nézve. Ez természetes; mert a világ most csak pár év alatt is anynyit halad, hogy annak meg kell látszania a világpiaczon; aztán az előbbi világkiállitások tapasztalatain okulni szoktak az illetők, a mi minden következő kiállitásnak előnyére szolgál.

Bécsnek becsületére válik tehát az idei világkiállitás, mely megnyittatott f. év május 1-én és bezáratott november 2-án. Igaz, hogy Ausztriának vagy 15 millió frt. veszteségbe került, értem a fedezetlen költséget; de Bécs maga annál többet nyert. Csak Magyarország többet hagyott Bécs piaczán 15 millió frtnál. A jó magyarok, kiket régebb semmi módon és semmi hatalommal nem birtak Bécsbe terelni, most tengerként özönlöttek oda az industria és cultura szelid hivogatására. Menynyit hiresztelték barbarságunkat azért, mert a nyers erőnek nyersen szegültünk ellene; ime most bebizonyitottuk, hogy a mivelődés és ipar productumai is varázserővel birnak fogékony lelkünkre.

Magyarország a világ piaczán most először mutatta be magát önállóan, mint cultur-nemzet, s a világ bámult azon, a mit felmutatni tudtunk. Akarat, erő és haladás látszott mind abból,

a mit kiállitottunk. Gazdászat, ipar, tudomány és művészet terén erős bizonyitványait adtuk életrevalóságunknak. Ha a német, franczia, angol nagy nemzetekkel nem állunk is egy vonalban, de az európai nemzetek sorában bizonyára oly tiszteletre méltó helyet foglaltunk el, melyet eddig nekünk senki sem szánt, s melyet most tőlünk nem egy nemzet irigyel. Ha eddig Európa előtt mint cultur-nemzet nem voltunk, most vagyunk. Itt bételjesedett gróf Széchenyi István jövendőlése.

Csoda-e hát, ha sietett a szegény magyar oda, hol a nemzetek szellemi erővel és békés munkásságuk eredményeivel öszszemérköztek? Csoda-e, ha vágyott látni életrevalóságának képét, ő, kit eddig mostoha tudorai élhetetlennek, halottnak hirdették? Csoda-e, ha a mostoha anyagi viszonyok daczára is tömegesen részt akart venni azon örömben, melyet a nemzetek képviselőinek elismerése a helyszinén nyujtott?

De a mint előbb jeleztem, én a bécsi világkiállitásnak csak tanügyi dolgairól akarok röviden megemlékezni. Ide térek hát viszsza.

Minden ország igyekezett a népiskolai, közép és felső tanodai taneszközöket, tankönyveket és tanügyi eredményeket bőviben kiállitani és előnyösen felmutatni. Leginkább sikerült ez a népiskolákra nézve Svédországnak, Svájcznak, az ámerikai egyesült államoknak, Ausztriának és Magyarországnak; a közép és felső tanodákra nézve pedig első helyen Németország vonta magára a figyelmet.

Svédország, Sveicz, Ausztria és Amerika külön népiskolai épületeket állitottak, minden taneszközt ugy helyeztek el ezekben, a mint gyakorlatilag lenniök kell. Egy ily épület magában foglalja a tantermen és iskolai gyüjteményeken kivül a tanitó lakását is, persze igen czélszerüen. A tanteremben a csinos és kényelmes padok; a falakon földabroszok, természetrajzi képek, betütáblák; asztalokon kisebb nagyobb földgömbök, planetarium; állványokon fekete táblák, számoló gépek; szekrényekben könyvtár és ásvány-, nővény-, állatgyüjtemény sat., minden, a mi egy iskolában szükséges és minden a maga helyén, kézügyben, izletesen. Egy ily tanteremben vágyik az ember tanitó lenni! Ott van a tanterv s órarend; az iskola egész programmja; ott vannak az anyakönyvek, szorgalmi s mulasztási naplók. Füzetkékből meg lehet ismerni az iskolai tanitási és nevelési módszert, a mi nagy fontosságu egy iskolára nézve.

Legtöbb izléssel a svéd népiskola volt berendezve, legegyszerübben az amerikai. A gyermekek kézi-munkáinak feltüntetésére (rajzok, faragványok, női kézi munkák) legtöbb gondot forditott a svájczi iskola. Bámulat fog el, midőn látod, hogy menynyi mindennek és mily ügyesen előállitására képes az iskolás gyermek. A lúd- és bornyuőrzésnél bezzeg hasznosabban foglalja el magát egy ily iskolában a gyermek.

A többi országok tanügyi eszközeiket saját osztályaikban egyéb kiállitási tárgyak közt külön csoportban állitották ki. Igy Magyarország is. A magyar tanügyi csoportban tekintélyes helyet foglalt el az öszszes kézi könyveknek, melyek felekezeti vagy községi, nép- vagy felsőbb tanintézetekben használtatnak, jól rendezett gyüjteménye; a közelebbi években előállitott térképek, földgömbök, telluriumok, planetariumok, kisebb nagyobb alakuak. Igen sikerültek a népiskolai olvasókönyvek illustratiojára a magyar közokt. miniszter által kiadott csoportozat-képek; ugy a természetrajzi fali táblák, ezek közt különösen a gomba-rajzok. Diszesen állittatott ki a reáliskolákban, tanitóképezdékben s egyéb tanintézetekben szükséges mértani, physikai eszközök, vegytani szerek, ásvány- és növénygyüjtemény. Több iskóla kiállitotta irásait, rajzait, a női intézetek a női kézi munkák gyüjteményét, — ez utóbbiak közt nagy figyelmet gerjesztett a budai tanitónő-képezde női kézimunkák gyüjteménye, mely a legdurvább foltozástól, s a legkezdetlegesebb öltéstől elkezdve a legfinomabb munkákig fokozatosan állittatott öszsze. Királyné ő felsége és Gizella főherczegné is sokáig tetszéssel szemlélték ezeket. A közokt. miniszter szándékszik ezen kitünő gyüjteményt valami módon több példányban kiadni, magyarázó szöveggel együtt, hogy más női tanintézeteknek is alkalma legyen azt megszerezni. Az a nagy haszna volna, hogy ez által a női kézi munkák tanitásában bizonyos czélszerü rendszer állapittatnék meg.

Ez csak néhány vonás a magyar tanügyi csoportról, melynek lajstromát egy nagy nyomtatott kötet foglalja magában, melyet a kiállitáson ingyen adtak mindenkinek. De ha az érintettekhez hozzágondolod még több tanintézetnek tantervét; a mult évekről öszszeállitott iskolai statistikai kimutatásokat; a népoktatási törvényczikket, mely magában egy epochalis eseményt jelez, az ennek alapján történt intézkedések kimutatását, — a pesti egyetemi boncztani dolgokat s eredményeket, végül a magyar klassikus széirodalom s tudományos művek díszkötésü gyüjteményét sat.; láthatod enynyi-

ből is, hogy a magyar tanügyi osztály tiszteletre méltóan állott meg a nemzetközi piaczon s igen jó benyomást tett mind hazafira, mind külföldire.

A németországi taneszközök közt különösen a mechanikai és physikai taneszközök gazdag gyüjteménye vonta magára a szakférfiak figyelmét. Bámulatos a haladás és tökélyesedés e tekintetben. Az embernek önkénytelenül eszébe jut, hogy ily segédeszközök menynyire megkönynyebbitik és elősegitik a tanuló ifjak technikai fejlődését, a mi korunkban oly nagy fontosságu.

Az amerikai osztályban kitünő helyet foglalnak el némely palotaszerü épület-modellek, melyeknek homlokzatán méltósággal ragyog egyik vagy másik iskolának neve. A tanügy barátjának jól esik szemlélni ezen jelekben ama fontosságot, melyet a haladó népek a nevelés-oktatásügyben helyeznek.

Ha jól emlékszem, a svéd iskolában láttam egy mappát, melyen a városok kiálló tűhegygyel voltak jelezve, a térkép alatt egy polczon apró koczkákon a városok nevei, melyeket a tanulónak kellett a térképen levő tühegyekre felrakni. Ez a földrajz tanitását nagyon könynyiti; a tanuló emlékezetébe az egyes helyek inkább bevésődnek, miért igen óhajtandónak tartanám, ha az ily nemü térképek a mi iskoláinkban is használatba hozatnának.

A magyar közoktatási minister 85 tanitóképezdei tanárt és néptanitót küldött ki államköltségen a világkiállitás tanügyi osztályának tanulmányozására. Minden megyéből legalább egyet. A kiküldöttek köteleztettek hazatértük után tapasztalataikat azon vidéken lakó tanitótársaikkal közölni felolvasások vagy hirlapi czikkek utján. Hasonlóképp több város, sőt egyes patronusok is, dicsérendő figyelemmel több néptanitót küldtek saját költségükön Bécsbe. Hiszem, hogy a közoktatás ügye nálunk ez által is erős lendületet veend; mert a kiküldöttek közt sok jeles egyén volt, kik tapasztalataikkal itthon hatni fognak tudni.

Legfőbb kitüntetés ezen kiállitáson a díszokmány (Ehren-Diplom) volt, ezt kapott a nemzetközi jurytől a magyar közoktatási minister a magyar tanügy előhaladásáért és a népismei gyüjteményért. Feltünő volt, hogy az osztrák közokt. ministert e megtiszteltetés nem érte. Pedig öszszesen 34 diszokmány osztatott ki tanügyi s ezzel kapcsolatos közmivelődési jutalmazásra. Legtöbb jutott ebből Németországnak, azután É. Amerikának 4, Svájcz és Austria 3—3-at, Francziaország, Olaszország, Belgium 2—2-öt, Anglia, Svéd-

ország 1—1-et kaptak, a konstantinápolyi orvos-egyetem is egyet. Ausztriában a bécsi kereskedelmi akadémia, a bécsi zeneegylet és Bécs városa iskoláiért kapták a diszokmányt.

Haladási érmet tizenegyen, érdem-érmet 15-ön, végre elismerő okmányt 26-on; öszszesen tehát 53 kitüntetést nyertek a magyar tanügyi s közmivelődési tárgyak s eredmények kiállitói; köztük vannak egyesek, társulatok, tanintézetek és városok. Ebből Erdélyre 5 kitüntetés jutott; kevés biz ez, de oka abban keresendő, hogy az erdélyiek nem is igen igyekeztek tanügyi dolgaikat a világkiállitáson eléggé felmutatni.

A kiállitott tanszerek s tankönyvekből közoktatási miniszterünk Budapesten egy állandó tanügyi muzeumot akar alapitani, melyhez egyfelől az ezután megjelenő tankönyvek s taneszközök is egy-egy példányban csatoltatnának, másfelől külföldi országokkal csereviszonyba lépvén, a tőlök kapandó tanügyi figyelemre méltó dolgok is ide helyeztetnének. Ez iránt az intézkedések már meg is tétettek. Figyelemre méltó intézkedés mindenesetre, mi által hazánk fővárosa egy oly tanügyi muzeumot nyer, hol sok, kivált kezdő tanférfiu, állandó forrást fog találni az okulásra.

Csak nehány vonással jelzém a benyomást, melyet reám a bécsi világkiállitás tanügyi tekintetben tett s a kitüntetési eredményeket. Részletekbe szándékosan nem mélyedtem, mert akkor felette hoszszura kellett volna terjeszkednem. Különben is a lapok és folyóiratok sok becses részletet közöltek már, s a kit ez ügy mélyebben érdekel, könynyen kapott vagy kaphat alkalmat a Néptanitók lapjából, Vasárnapi ujságból, Magyarország és a Nagyvilág mellék-lapjából s más hetilapokból s napilapok tárczáiból többet megtudni.

Isten veled!

barátod
Buzogány Á.

II.

A háromszéki unitárius egyházköri pénztárról.

Igen kedves Tisztelendő ur! A háromszéki unitárius egyházkör által a folyó évi közgyülés alkalmával véglegesen megalapitott és már folyamatban is lévő pénztár bizottmányi testülete megbizásából, tisztelettel kérem e közleményemnek a Ker. Magvető deczemberben megjelenendő IV. füzetében kevés tért juttatni.

A háromszéki unitárius egyházköri pénztárt alapitották a környéki papok, tanitók és nehány eddig közrejárult pártoló tag. A pénztári alap áll az eddig befizetett tagsági dijakból, és a létezés ideje óta mostanig a papszéki bevételből megszavazott egy rendes ülnökéhez hasonló és minden alkalommal kiszolgáltatandó részletből. Az ezekből eddig begyült öszszeg teszen ötvenöt (55) osztrák forintot, mely a pénztárnoki kimutatás szerint, kamatozásra kiadatott.

Tagja a pénztárnak mindenki, a ki a megállitott dijt — egy forintot — béfizette.

Czélja: a környékben keletkező új egyházak segélyezése, milyenek a Brassói és Sepsi-Szentgyörgyi.

A pénztár működését csak akkor kezdi meg, ha előbb tiz ezer (10,000) forintra nőtte ki magát. *)

A pénztár — a megállitott alapszabályok értelmében — az egyházköri közgyülés felügyelete és négy bizottmányi tag kezelése alatt áll, kiket a közgyülés, titkos szavazattal választ, mindig három évre.

A most megválasztott bizottmányi testület tagjai: Farkas József elnök, Serester Sándor pénztárnok, Kádár Lajos jegyző, Kiss Sándor ellenőr.

A czél üdvös, melynek pártolása, véleményem szerint, hitfeleink előtt, elég közérdekü; e pártfogásra való felhivásnak, kérem, tekintsék unitárius hitfeleim e közleményemet, kiket az ügy érdekel. Ajánlatot elfogad az elébb emlitett bizottmányi testület bármelyik tagja.

Laborfalván, november 30-án 1873.

Alázatos szolgája Kiss Sándor,
laborfalvi unitárius pap.

*) Ehez ugyan nagy idő kell; hanem azért szivünkből üdvözöljük a kezdeményezést. Minden kis mag, melyet elvetünk, egyszer terebélyes fává nőhet. Részünkről ezennel 5 frtot irunk alá az egyházköri pénztár javára. Szerk.

III.

Egy kis helyreigazitás.

Tisztelt szerkesztőség! Midőn a „Keresztény Magvető“ VIII-ik kötetének harmadik füzetében érdeklődéssel olvasnám nagy-solymosi Koncz János életiratát, abban a 258-ik lapon egy téves adatra, illetőleg állitásra akadtam, melyet az ügy fontosságának érdekében legyen szabad helyreigazitanom.

Az állittatik ugyanis a sz.-kereszturi Koncz alapot illetőleg, hogy az egyházi tanács 1862-ik évi határozatának daczára, az a legnagyobb részben még maig sincs a központi pénztárba beadva, — s ottan 6013 frt és 13 krból csak 1806 frt és 8 kr kezeltetik.

A dolog pedig — mint ezt a központi pénztárnok naplója, az egyh. k. tanácshoz tett jelentések s még a kora tavaszszal felküldött számadásom Kolozsvártt helytt megtekinthetőleg mutatják — ugy áll, hogy az egész alapból már általam is az utolsó év alatt 2991 frt szedetett fel és küldetett ki a központi pénztárba s igy közel 5000 frt kezeltetik jelenleg ottan. Tehát ez alapnak csak egy csekély része van még künn s mint hivatalosan és nyilvánosan tudva van, a hátralevő öszszeg felszedése és kiküldése is folyamatba vétetett s csak anynyiban késik, a menynyiben nagyobb részéhez csupán hoszszadalmas perlekedéssel juthatni.

A dolog ilyen állásában tehát az életiratnak azon Kereszturra eső árnya „eloszlik, mint a buborék.“ *)

Kozma Ferencz,
a sz.-kereszturi unitár. gymn. pénztárnoka.

*) A helyreigazitást közöltük az illető életiróval, ki természetesen arra hivatkozik, hogy a számokat ugy adta, a mint kapta, valószinüleg a pénztár korábbi állása nyomán. Egyébiránt az ily kedvező helyreigazitásokat máskor is szivesen fogadjuk s meg vagyunk győződve, hogy ebben helyreigazitó pénztárnok afiának is sok érdeme van. Vajha ily kellemes csalódáson mehetnénk keresztül egész pénztárunkra nézve. Szerk.

Könyvismertetések.

1.)

A vallásos eszmék története. Főiskolai tanulók s mivelt olvasók számára dolgozta Szász Domokos, kolozsvári ev. ref. pap, egyházmegyei jegyző, s a főtanodában vallástanár. Kolozsvártt. Stein János tulajdona. Két füzet 1870—73. (XVII. 78—1966 l.)

Háromszáz évtől kezdve az újabb ideig a vallás-tanitás csupán káték. confessiók és mesterségesen kidolgozott dogmátika theologiák által eszközöltetett. S az eredmény meg is felelt a várakozásnak mindaddig, a mig a vallástanitás teljesen elkülönittetett más tudományoktól, mintha annak ezekkel semmi köze nem volna, vagy merőben kivül esnék az emberi birálat határain. De mióta az emberiség a vallást is közelebbi viszonyba hozta más tudományokkal, arra ugyanazon criteriumokat kivánja alkalmazni, a mit más ismereteire, azóta az eddigi eljárás hovatovább mind tarthatatlanabbá lett, s ha nem igyekszünk rajta segitc, magát a vallást, az emberi lélek emc legdrágább kincsét teszszük ki veszélynek.

E szörnyü baj majdnem egy időben emelte fel fejét Európa miveltebb és protestáns szellemü tartományaiban. Azonban az e bajon való segités kezdeményezésének dicsősége a németeket illeti. Ők ismerték fel a bajt legelébb és ők igyekeztek annak orvoslását hasznos, czélszerü, s a tudomány mai álláspontjának megfelelő vallástanitási könyvek átalánositásával eszközölni. E baj nálunk is létezik, nálunk is orvoslásra vár. S fájdalom, mindennek daczára senki sem vette magára azt a fáradságot a legközelebbi időkig, hogy e kérdéssel ex thesi foglalkozzék, és egy oly kézi könyvet szerkeszszen, a mely az emlitett bajt némileg orvosolja, s összhangot hozzon létre a vallástanitás és a többi tudományok közt.

E bajon kivánt segiteni Szász Domokos a fennebbi kézikönyvvel, a melyet Reville és Scherr nyomán az 5-ik és 6-ik gymnasia-

lis osztályok számára dolgozott, s a mely nagyban be fog folyni arra, hogy a fennebb jelzett bajt némileg orvosolja, a vallás iránt meghidegült kebleket ős szükségeiknek oltáraihoz viszszavezesse, az ifjakban a vallásos igazságok iránti fogékonyságot felébreszsze és bennök a felébresztett vallásos érzelmeket megszilárditsa és állandósitsa. S éppen ezért lehetetlen, hogy a legőszintébben és a legmélyebben ne üdvözöljük Szász Domokosnak kezünk alatti művét, melyből a 2-ik füzet csak nem rég hagyta el a sajtót.

A hely szűke miatt kénytelen vagyok mellőzni annak a tervnek ismertetését, a melynek szem előtt tartásával Szász Domokos kezünk alatti művét készitette. Legyen elég itt csupán az indokot emlitenem meg, a melyből Szász Domokos munkája készitésénél kiindult; és azt az eredményt mutatnom fel, a melyet amaz indokból kiindulva létrehozott.

Szerző terjedelmes előszavában előadván munkája létrejöttének történetét, az indokra nézve, a melyből kiindult, igy szól: „Az idők jelei óva intenek, hogy a vallás-tanitás terén is a tespedés álmából fölébredve, tovább haladjunk, hiven ama jelszóhoz, melynek mi protestánsok lételünket köszönhetjük“. Szerző előtt a tökéletesedés, a haladás volt a czél és az indok, a melyből munkája megirásánál kiindult, s a melyet a vallástanitásnál egyedüli czélul tűz ki. Szerinte e czélt nem az orthodox irány és tanitásmód által, nem a pietisticus, nem is a vulgaris rationalismus iránya által lehet legbiztosabban elérni, hanem csupán a Jézus iránya által, a ki a vallást az emberi természet örök szükségeinek megfelelő dolognak tekintette, s az egész emberhez szólván, az ember nemesebb természetének minden kivánalmait és szükségeit kielégiteni törekedett. És éppen ez általa kijelölt irány mutatja azt az álláspontot, a melyet munkája kivitelében követett. Ez irány kijelölése azt mutatja, hogy Szász Domokos teljesen elismeri a modern theologia álláspontjának helyességét, s elsőséget ad annak a vallásos ismeretek tárgyalásában. Bizonyitja ezt az a tervjavaslat, a melyet a vallástanitásra nézve előszavában eléad; bizonyitja az a felfogás, a mely egész munkáján végig huzódik, s melyet leghivebben fejez ki az 5-ik lapon, a hol a vallások eredetét az emberi szellem természetében gyökerezőnek mondja, és a 21-ik lapon, a hol a rómaiak vallásáról szólván, azt mondja: „épp azon oknál fogva, hogy vallásuk nem saját szellemi életök eredeti terméke volt, hiányzott benne ama költői elevenség s művészi öszhang, mely a görög vallást oly kitünően jellemzé.

Szász Domokos munkáját három korszakra osztotta, u. m. 1-ör a vallásos eszmék története Jézus fellépése előtt; 2-or Jézus vallása eredeti formájában; 3-or a vallásos eszmék története Jézus halálától kezdve a jelen korig, melyből az első korszakot az 5-ik osztálynak, a 2-ik és 3-kat a 6-ik osztálynak szánta..

Szerző az első korszakot három fejezetre osztja. Az elsőben a vallások eredetét és különféleségét adja elé dióhéjban. Ebben elmondja, hogy a különböző vallások az emberiség különböző foku miveltsége következtében jöttek létre koronként. Azonban a módot elhallgatja, a melyben ezek létre jöttek. Pedig a tanulóra nézve nagyon üdvös lett volna, ha bár röviden azt is megmondja, hogy ez miként történt. A 2-ik fejezetben a sok isten-imádás vallásait sorolja elé a hajdankorból röviden, néhol meglepő szép jellemzésekkel. A 3-ik fejezetben a sémi egy isten-imádást tárgyalja Ebben élénk vonásokkal ecseteli azt a hivatást, a melynek következtében a zsidó nép a monotheismus magasztos eszméjére felemelkedett. Ezután kimutatja a zsidó nép történetének kezdetét Ábrahámmal; eléadja a pátriárkák monotheismusát, Mózesnek korszakot alkotó fellépését és a theocratia megalakitása körül végbevitt tetteit és érdemeit. A Mózes neve alatti, s az egyházak által eddig inspiráltaknak tekintett könyvekről és azok tartalmáról ekként nyilatkozik: „A Mózes könyve az Ábrahám előtti korszakból is kétségen kivül igen jelentékeny események leirását tartalmazza. De a mily tiszteletre méltó tárgyai ezek a szájhagyományok a tanulmányozásnak, éppen oly kevéssé tekinthetők szorosabb értelemben vett történeti tények gyanánt. Itt örömmel constatáljuk, hogy szerző a régi egyházi nézetekkel teljesen szakitott az inspiratio tekintetében. Hasonló szellemben és helyes felfogással nyilatkozik a zsidó népnek a királyok és fogság alatti állapotáról és prófétismusról. A prófétákat valódi látnokoknak tekinti. Azonban ezek szerinte nem azért érdemelték meg a „látnok" czimet, mert „képességgel birtak a távoli eseményeket megmondani", hanem azért, mert „a fejletlen népnél sokkal mélyebben bé tudnak pillantani a dolgok rendjébe", mindenek felett pedig azért, mert „a népet tanitották, s főként oda igyekeztek, hogy a nép vallását polytheisticus elemektől megtisztitva, monotheisticus álláspontra emeljék". Végül a zsidóság közt otthon és a külföldön kifejlett pártokat és iskolákat emliti meg. Azonban ezeknek sokkal kevesebb tért engedett, minthogy abból a tanuló kimeritőleg megismerhetné e pártok irányát és nézeteit.

Eddig terjed szerző művének az 5-ik osztály számára szánt része. A mi ezen hátul van, a 6-ik osztály tárgyául van kijelölve.

A 6-ik osztály tantárgyát a 2-ik korszak nyitja meg, egy fejezetben, az „idők teljessége“ czim alatt. Ebben eléadja Jézusnak nyilvános pályájára fellépése pillanatától kezdve életét, tetteit, tanitásait, halálát és a tanitványoknak a megdicsőült Krisztusban vetett hitét Jézusnak 30 éves kora előtti történetére vonatkozó bibliai elbeszélésekre, ugy látszik, nem sok sulyt helyez a szerző. Szerinte a Jézus fellépése előtti időről „fenmaradt adatok nagy része inkább a szájhagyomány s monda körébe tartozók,“ s történeti értékkel nem birnak“. (55. l.) S ebben mi teljesen egyetértünk vele. Szerző ez után élénk szép vonásokban mutatja fel Jézusnak, az emberiség legnagyobb fiának működését és tetteit. De a mit szerző művében oly következetesen keresztül tudott vinni az egyház egyik hitczikke, az ihletés ellenében, az itt a csudákra nézve nem sikerült neki. Csupán egyetlen egy helyen, a pünkösti eseményeknél járt el helyesen a csoda elvetésében. A csodák közül némelyeket kimagyarázhatatlannak állit, másokat erkölcsi béfolyásnak tulajdonit (61. lap). Jézus feltámadását a halálon nyert diadalnak, megdicsőülésnek tekinti, s nem mondja meg, hogy vajjon a megdicsőülést testi vagy szellemi értelemben kell-e venni. Ugy látszik, hogy szerző nem akarta kimondani nézetét a kényes kérdésre vonatkozólag. Azonban szerintünk ez nem volt helyes; mert igy megingatja a csodákban való hitet, s nem nyujt helyébe mást. Szerintünk sokkal helyesebben jár el szerző akkor, ha határozottan kimondja, hogy csoda nem történt, és hogy az új testamentomi csodák nem egyebek oly szent hagyományoknál, a melyekkel a hajdankori népek vallás-alapitóikat és nagy embereiket körül szokták volt rakni, s a melyekkel a Jézus egyéniségéhez forrón ragaszkodó keleti hivő nép az ő személyét is körülrakta és felékesitette, abban a hitben, hogy ezek által magasabbra emeli az emberiség szabaditóját.

Szerző a Jézus halála után következő eseményeket öt fejezetre osztja. Szerző művében legtöbb tért enged az egyház megalakulásának és az egyházban keletkezett különböző vallási irányoknak. Az utolsó korszak első fejezetében az apostoli korszakot rajzolja. Miként minden protestáns theologus Pál apostolt tartja ideáljának, ugy szerző is Pált, a kereszténység e nagyszerü alakját emeli ki leginkább e fejezetben, feltüntetvén az ő nézeteit, ha-

tását és a zsidó kereszténység stabilismusa elleni küzdelmeit. — A 2-dik fejezetben a ker. vallásnak a pogányság elleni harczait emeli ki és az ó-katholikus egyháznak kifejlődését, az egyes pártok küzdelmeit és az új testamentumi iratok keletkezését. Azonban a hol az egyházban lábra kapott dogmai nézetekről szól, nem mondja meg, hogy ezeknek lételt a hellenista szemlélő ész adott. Nem emliti meg, hogy ez új testamentumi iratok miként, minő okból és miféle nyelven lettek irva eredetileg. Az új testamentumi egyes könyvek hitelességére vonatkozó nézeteit sem fejezi ki határozottan. Pedig a tanulónak tudnia tell tisztán, hogy vajjon az egyes iratokat valósággal azok irták-e, a kiknek nevét viselik. Különben csak kétséget támaszt a tanulóban az a kifejezés, hogy „az újabb időben a tudományos birálat kétségbe vonta némely könyvek hitelességét“, de szilárd meggyőződést és tájékozást nem nyujthat.

A 3-ik fejezetben a kereszténység terjedését, a mahommedanismus létrejöttét, s a r. katholicismus megalakulását és uralomra jutását emliti meg. Ennek végén leirja azokat az okokat, a melyek az egyházban az elodázhatatlan reformok szükségességét előidézték.

A 4-ik fejezetben a reformatioval létrejött új irányokat és megújult szellemet emliti meg. Azonban a reformatioval létrejött vallási irányok közül inkább csak a luther- és kálvinféle irányokkal foglalkozik tűzetesen. A többi irányoknak még symbolikus könyveit sem emliti meg, sőt mintegy mellékesen érinti csupán. Pedig egy történetirónak a kisebb alaku, de nagy horderejü mozzanatokat sem szabad kicsinyleni. A történeti hűségnek és egymásutánnak tán jobban eleget tesz vala akkor, ha a reformatio keletkezése pillanatában azonnal ex thesi rámutat az unitarismusra, a mely antitrinitarismus név alatt azonnal protestált a szentháromság tana és más a középkorból átjőtt tévtanok ellen. Ezután a kereszténységben létrejött bölcsészeti és theologiai irányokat, a keleti egyház vallásos életét, a r. katholicismus veszteségeit, s e veszteségek helyrepótlására újabb időben tett kisérleteket érinti. Az 5-ik fejezetben egy viszszapillantást vet az előadottakra. S végül egy függelékben a magyarok ős vallását adja dióhéjban.

Ime t. olvasó, ez az a szép eredmény, a melyet egy sokat gondolkozó fő, a vallástanitásnak helyesebb útra terelése szempontjából létrehozott. Valóban lehetetlen, hogy Szász Domokosnak e

művét a legjobb és legszebb irodalmi jelenségek közé ne sorozzuk, s köszönetet ne mondjunk neki azért a fáradságért, a melylyel műve napvilágot látott. Mi részünkről a legmelegebben ajánljuk eme könyvet az irodalom minden barátjának. Mi azt hiszszük, hogy az ily és hasonló jó könyveknek sikerülni fog az emberekben a vallásos érzelmeket felébreszteni és megszilárditani, s a vallásos eszméket és tudatot kifejleszteni.

2.

Protestanten Bibel Neuen Testamentes Unter Mitwirkung von Dr. Bruch, Dr. Hilgenfeld, Dr. Holsten, Dr. Holtzmann, Dr. Krenkel, Lang, Dr. Lipsius, Dr Pfleiderer., Späth u. Ziegler. Herausgegeben von Dr. P. W. Schmidt und Dr. F. v. Holtzendorf. 2. Bde. Leipzig, 1872—73. Verlag von Johann Ambrosius Barth. (XXXI. 1055 lap). Ára 3 tallér 20 garas.

Tudjuk, hogy a biblia nem egyszerre létesült, nem titokszerü és isteni diktálás következtében keletkezett munka, hanem különböző állapotu, koru és gondolkozásmódu irók munkáinak öszszege. A biblia 15 hoszszu század irodalmi tevékenységének eredménye, a mely a kereszténységnek majdnem kétezer éves történetében mint a hit forrása tűnik fel. A biblia tehát mind tartalmára, mind hitelességére, mind az egyes irók czéljára nézve a tudományos vizsgálódás tárgyát képezi.

A középkori papság az általa megalkotott hitformákat és egyházi hagyományokat felibe tette a bibliának, s ezek ellenében a biblia majdnem egészen elenyészett A Luther idejében a bibliát a megigazulás tana szemüvegén át tekintették. Később, egészen az újabbi ideig, oly könyvnek tekintették azt az emberek, a mely tökéletesen magában foglalja Isten minden szavát, a melyet Isten egy húzamban diktált le az embereknek.

A bibliának ilyetén felfogása egészen eltéritette az embereket attól az eredeti felfogástól, a melylyel a reformátorok azt tekintették, és két szélsőségre vezette. Az egyik rész a betüimádás barátja lön; a másik pedig kevésre becsülte, mert ez utobbi párt emberei egy része nem látott túl a maga confessioin, a másik meg nem tudta kiegyeztetni a bibliával azokat az igazságokat, a melyeket neki a tapasztalat nyujtott. Ilyen formán egy mély ür jött létre, a mely az egyháziakat a világiaktól elválasztotta.

Az újabb kor felismerve a veszélyt, a hova az egyházi és világi elemnek emez elválasztása, s a bibliának és a tudománynak ellenségekké tétele vezethetne, mindent megtett, hogy ezeket egymással kibékitse, s eloszlassa azt a téves felfogást, a melylyel az emberek a bibliát tekintették. Szerinte nem a nap sötétült el, hanem az embereknek a napról való felfogása ment tévútra. Ugyanazért az újabbkori theologia abból az elvből indulva ki, hogy a történetiró legtöbbnyire leghelyesebb birája valamely dolognak, a bibliát történeti szempontból kezdette tekinteni; ráalkalmazta a történelmi birálat elveit, hogy igy azt a vallás szolgái előtt becsesebbé, a tudomány férfiai előtt érdekessé és elfogadhatóvá, s átalában a hivő nép előtt érthetővé tegye. Szerinte a bibliai eseményeket nem a titokszerü természetfelettiség szemüvegén át, hanem a történet világánál kell és lehet szemlélni.

Az újabb kori theologia eme helyes elvének megfelelőleg temérdtelen munka jelent meg az újabb időben, részint az egész bibliára, részint annak egyes könyveire vonatkozólag. De mind ez ideig hiányzott egy oly munka, a mely az újabbkori tudomány vivmányait és a modern theologia dicső eredményeit, mintegy dióhéjba foglalva, együtt állitsa a nagy közönség elé, a melynek sem ideje, sem módja megszerezni és áttanulmányozni mind azokat a foliánsokat, a melyek e tekintetben megjelentek. E hiányt igyekezett pótolni a „német protestáns egylet", midőn a gondolkozni szerető német nép számára a kezünk alatti új testamentumot kiadta. S valóban lehetetlen, hogy a legőszintébb örömmel ne üdvözöljük egy oly kitünő mű megjelenését, mint a kezünk alatti új testamentum, a melynél annak szerkesztői oda czéloztak, hogy az új testamentumot ne csak olvashatóvá, hanem a jelen kor vallási mozgalmai igényeihez képest teljesen érthetővé is tegyék.

E tekintetből a kezünk alatti mű szerkesztői alapul vették az új testamentumnak a Luther-féle forditás szövegét, ugy azonban, hogy a hol az vagy érthetetlen volt, vagy pedig az eredeti görög szövegtől eltért, az eredeti szöveg szerint kijavitották. Az egész új testamentum elébe egy átalános, minden egyes könyv elébe pedig egy-egy különös bévezetést dolgoztak a theologiai tudomány mai álláspontján és vivmányai értelmében, a mely tiszta világot derit az egész új testamentumi gyüjtemény keletkezésére, az egyes könyvek iróira, azok czéljára, az egyes könyvek keletkezési helyére, idejére és iróik vallási nézeteire. E mellett az új testa-

mentum egész szövegét magyarázó jegyzetekkel kisérték, a melyek az új testamentumnak eddig homályos helyeire új világot deritnek, azokat érthetőbbekké teszik, s az egyes helyek közt létező ellenkezéseket elenyésztetni törekszenek.

Bár a kezünk alatti könyv egyenesen a német nép számára van készitve, mindazáltal igen nagy hasznát vehetik annak a mi papjaink és tanitóink is, a kik a német nyelv birtokában vannak. A kezünk alatti munkában röviden mind az elé van adva, a mit a modern theologia, a német alaposság és szorgalom e tekintetben felmutathat. Ez okból a legmelegebben ajánljuk e könyvet minden papnak és vallástanitónak, a ki a haladó történelmi és bibliai vizsgálódás eredményeit ismerni, s tanitványaival megismertetni óhajtja; ajánljuk az anyáknak, a kik gyermekeik szivébe helyesebb ismereteket óhajtanak csepegtetni; ajánljuk mindazoknak, a kiknek a lelkiismereti szabadság, a haladás és tökéletesedés szivén fekzik.

Simén Domokos.

---

*

Különfélék.

Üdvözlő felirat. Urunk, királyunk I-ső Ferencz József ő császári és királyi apostoli Felsége trónra léptének huszanöt éves fordulója alkalmából, egyházi képv. tanácsunk f. év nov. 25-én tartott üléséből, a következő üdvözlő feliratot intézte a nagyméltóságu vallás és közoktatási m. kir. minister utján ő Felségéhez:

Császári s apostoli királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Az erdélyi unitárius vallásközönség szivből és lélekből osztozik azon általános örömérzetben, melyet Felséged trónra léptének huszanöt éves évfordulója alkalmából, hű népei mindenfelől kifejezni igyekeznek.

Alattvalói hódoló mély tisztelettel siet az erdélyi unitárius vallásközönség is ezen örvendetes alkalomból Felséged trónjának zsámolyánál kifejezést adni legbensőbb örömérzetének és szerencsekivánatának!

Fogadja Felséged atyai szive kegyesen az erdélyi unitárius vallásközönséghez tartozó gyermekeinek és hű alattvalóinak e szép és ritka alkalomból ismételve kifejezett legbensőbb örömérzete és szerencsekivánata mellett azon buzgó és forró óhajtását is: hogy a mindenható Isten Felségedet, Felséges királynénkkal és Fenséges gyermekeikkel — szeretett hazánk és nemzetünk szép reményeivel — hazánk jólétére és virágoztatására boldogan és hoszszasan éltesse!

Alattvaló hódoló mély tisztelettel lévén
Császári s apostoli királyi Felségednek

legalázatosabb szolgái és alattvalói
az erdélyi unitárius vallásközönség nevében
Kriza János, püspök.
Pap Mózes, egyh. főjegyző.

Az országos költségvetés is abban a modern betegségben szenved, hogy több a kiadás mint a bevétel; ennek pedig nincs más orvossága, mint törölni, a mit lehet. A vallás és közoktatás ügyi minisztérium jövő évi költségvetéséből a pénzügyi bizottság 405,642 frtot

törölt. A kitörölt tételek közt állanak a tanitóképezdéknél 6847 frt,, a póttanfolyamokra megszavazott 100 ezer frt, képezdei tanitójelöltek külföldi útjára előirányzott 5000 frt, a népnevelési szükségletek öszszegéből 190,000 frt, a felnőttek oktatására előirányzott öszszegből 10,000 frt a néptanitók lapja kiadására szolgáló 20,000 frt. Már most kérdjük: hogyan birja meg az állam az öszszes nevelés terhét, ha az eddigi költekezésekből is törölni kell? Miből állit jobb iskolákat, mint a felekezetek, a melyek szintén örömest áldoznának többet is, ha módjuk volna benne? A fizetéseket megszavazni könynyü, de nehéz fedezni. Vajjon az állam is nem lehetett volna-e takarékosabb a hivatalnokok létszáma és fizetése megállitásánál?

A kolozs-dobokamegyei néptanitók egylete kitartó buzgalommal igyekszik rendeltetésének megfelelni. A nyilvános felolvasások, melyeket Kolozsvárt az egylet oktatásügyi bizottsága az adventi és böjti vasárapokon már két év óta rendezni szokott, ismét megkezdettek, a programm azon czélszerü változtatásával, hogy jövőben az ily nemü felolvasások, helyesebben értekezések, egyszersmind nyilvános vita-estélyeknek tekintetnek s a hallgatóság bármelyik tagjának jogában áll fölemlitett tételek mellett, vagy azok ellen szót emelni. Mi óhajtanók, ha néptanitóink is utját módját találnák annak, hogy ily felolvasásokat rendezzenek, s erre nézetünk szerint igen alkalmas idő volna a partialisok tartása, a mikor rendesen öszszegyülnek.

Fretwell ur, mult pünkösti derék angol vendégünk, czélul tüzvén ki a liberalis kereszténység jelen helyzetének minél általánosabb megismerését, f. évi juniusban meglátogatta volt Galiczia és Osztrák-Silezia néhány protestáns hitközségét is s ugy találta, hogy szembetünő szegénységök mellett is sokat áldoznak egyházaik s iskoláik fentartására. Bielitzben van egy főiskolájok és képezdéjök a tanitók számára, a kik egyszersmind lelkészekké is lesznek ama protestáns helységekben. Jelenleg 49 tanitó és lelkészjelölt tanul, a kik alapos képzettséget nyernek lelkes tanárok vezetése alatt. E főiskolát a bécsi protestánsok nem segélyezik kellőleg, azon egyszerü okból, mert a Bielitzben lakó superintendens Dr. Haase s egyháza vezérférfiai unitáriusok, mig a bécsi protestánsok szorosan ragaszkodnak az ágostai és helvét hitvallásokhoz. Fretwell ur lelkes buzgalma s tevékenysége folytán aláirás indult meg angol hitrokoninknál a bielitzi főiskola szegényesen fizetett tanitói számára. (Inquirer).

Fretwell ur jelenleg ismét Amerikában mulat. Dehogy mulat: az unitárismus e fáradhatatlan Pál apostola a miben egyszer megindult,

hogy t. i. az egymástól meszsze elszórtan lakó testvéreknek szellemi öszszeforrasztója legyen, e vallásközi feladatát igyekszik is megoldani egész lelkével, minden erejével. Mint a magyar hitrokonok egyik legjobb ismerője, nem kisebb buzgósággal működik ott és Angliában a mi életbevágó érdekeink előmozditásán, mint a nagy kereskedő-házakén, a melyeknek távol országokat beutazó ügyvivője. — Hale ur szintén, a budapesti értekezleten jelen volt bostoni hires pap, ugy is mint egyike az amerikai jelesb iróknak, a nagy hirre kapott „Old and New" szerkesztője, ugy is mint egyik legjelesebb, leghallgatottabb lelkésze Bostonnak, szóval és tettel elkezdett iskoláink érdekében munkálkodni. Elragadó ékesszolással s meleg érzéssel emlékezik többször ama jeles folyóiratában a magyar föld ügyeiről s gyermekeiről, s buzditja hontársait e kies ország meglátogatására, a mely szerinte egyiránt gazdag a természet és társas élet gyönyörködtető kellemeiben. — Az 1873. évet három amerikai jeles ifju látogatása tette ránk nézve kedves emléküvé, egyikök Morison lelkészjelölt, fia a „Religious Magazin" nagy tudományu és mély vallásosságu szerkesztőjének, a más kettő festész, a kik pár év óta Németalföldön folytatták önmivelésöket s Erdélyből Török- és Görögországba útaztak el, a telet Olaszországban töltendők. Mind nagyon szeretetre méltó, mivelt és szerény ifju emberek.

A köztiszteletben álló Paget családot Angliában egy véletlen szomoru eset a legmélyebb gyászszal boritá. Paget Károly Esqu. és neje mult oct. 13-án egy szép délután, midőn egy angliai tengeri fürdőhelyen egy sziklás előfokon mulatnának, egy az apály idején nem várt, hirtelen nagy rohammal jött óriási hullám a két öreget megcsapván, magával sodorta viszsza a tenger mélyébe, a hol a leggondosabb keresés után is hulláikat mindeddig nem találták meg. Az elhunyt, mintegy 74 éves férfi, egyike volt a környék legnemesb szivü jóltevőinek s a politikai és társas téren, mint egyik példánya a gyakorlati józan eszü britteknek, nagy sikerrel működött, résztvéve sok jó intézet felállitásában s vezetésében; parlament tagjává is kétszer volt megválasztva. Mint apósa főiskolánk jeles növendéke, a legszebb, legbiztatóbb virágjában elhervadt Paget Oliver-nek, e szeretett veje emlékét egy az angol nyelv tanitására tett jelentékeny — csaknem 6000 frtra menő alapitványnyal örkitette meg. Legyen áldott a nemeslelkü jóltevők emlékezete a magyar földön is!

— **Az „evangeliumi szövetség"** ez őszön New-Yorkban tartotta meg nagygyűlését. A különböző protestáns felekezetek önkéntes képviselőinek évenkénti találkozása ez oly czélból, hogy az anynyira óhaj-

tott szorosabb egyesülést az egymással gyakran versengő testvérek között létesitsék. Valami 500 orthodox lelkész és tanár jelent meg, kik között mintegy 200-an útaztak oda Európából, magokkal vivén a szabadelvü keresztények elleni gyülölséget is, a melyen az amerikai orthodoxok egy része megütközött s egyikök jeles beszédben kelt pártjára az **unitáriusoknak**, úgy fogván fel ezek vallás-rendszerét, mint a mely természetes viszszahatást képez a középkor képtelen, szőrszálhasogató scholastikus hittana felé hajló hitvallások ellen. Az unitáriusok még mindig kizárvák e túl-igazhivők tisztes társaságából, s csak az aklon kivül kénytelenek hallgatni a bús panaszkodást azon, hogy „a hitetlenség“ mint terjed évről évre a németországi, svájczi, s még több országbeli protestánsok között. E hitetlenség más szóval: szabadelvü kereszténység, a mely az amerikai orthodoxiát is már derekasan liberalizálni kezdette. Alig oszlott szét az „evangeliumi szövetség“, s a radikálisok „anti-evangelikus szövetség“ czim alatt tartották meg nagy feltünést keltett gyülésöket.

— **Ewald**, a hires göttingai tanár, nehány évvel ezelőtt egy amerikai látogatójától tudakozta a házájabeli különböző hitfelekezetek létszámát; s midőn az emlitené az unitáriusoknak csekély számát, a tanár azzal a határozott hanggal, a melyre, a kik egyszer ismerték, mindig emlékeznek, azt mondá, hogy „az semmiképpen sem lehet“. Ő ismeretes az unitárius tudósok műveivel, tudja mily sokan vannak unitáriusok az amerikai irók és államférfiak között, s a többi felekezetekhez képest mily számos unitárius ifju jött Németországba tanulmányainak kiegészitése végett; s ezen adatokból, az ő birálati és történelmi vizsgálódásaiban használni szokott elveinek alkalmazása mellett, jogositva érezte magát arra, hogy ellent mondjon amerikai tudósitójának, kinyilatkoztatván az ő nyomatékos modorával, hogy ellenkezőleg, az unitárius vallás egyike az elterjedtebb s legvirágzóbb felekezeteknek.

A theologiai könyvtár ügye a megvalósulás küszöbén áll. A protestáns egylet f. évi november 10-ki gyülésében elhatározta, hogy azt 1874-ben meg fogja inditani. Szerkesztője Kovács Albert lesz. Az előfizetők száma jelenleg 600, a mi lehetővé teszi, hogy évenként 45—50 ivnyi könyvet adjon. Az első kötet Szeremlei Sámuel: „Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta „Magyarországon“ czimü munkájával január hóban megjelen; ugyanazért az első évre eső 4 frt. előfizetési pénz január hó 15-ig a szerkesztőhöz, ki egyszersmind az egylet titkára is, beküldendő. Gyüjtőknek a theol. könyvtár tiz egyszerre beküldött előfizető után tiszteletpéldánynyal szolgál; de ennél még egy

negyobb jelentőségü körülményre kivánjuk felhivni tisztelt olvasóink figyelmét. A theologiai könyvtár keretében fog megjelenni a javitott biblia forditás is, a melyre az egylet oly kedvező szerződést reméll kötni, hogy az előfizetők az új forditást a megigért könyvilletményen feljül, tehát egészen ingyen fogják kapni.

Ezzel kapcsolatban megemlitjük, hogy azon egyházi szaklapok és folyóiratok, a melyek a jelen évben a magyar protestáns egyház irodalmát képviselték, a Keresztény Család kivételével, mely az év végén megszűnik, a jövő évre is kibocsátották már előfizetési felhivásaikat. 1.) A „Protestáns Egyh. és isk. lap", előfizetési ára egész évre 9 frt. Megjelen Pesten, hetenként két iven. Szerk. Ballagi Mór. Főmunkatárs Farkas József. 2.) Az „Egyházi Reform", előfizetési ára egy évre 3 frt. Megj. Pesten. Szerk. Kovács Albert. 3.) Az „erd. prot. Közlöny" 6 frt. Szerk. Szász Gerő, főmunkatárs Szász Domokos. Megj. Kolozsvárt. 4.) A Magyar prot. figyelmező, ára 4 frt. Debreczen. Szerk. Révész Imre. 5.) A Keresztény Magvető előfizetési felhivását a boritéklapon találják.

Kriza János érdemdús püspökünk családját érzékeny csapás érte Kálmán fioknak egy szerencsétlen esés miatt bekövetkezett véletlen halála által. A korán elhunyt, mint kir. törvényszéki jegyző, kitünő készültsége- egyenes jellemével az ifjuság disze volt. Elvesztét mindnyájan fájlaljuk. Béke porain! Égi vigasz a gyászoló családnak!

Hibaigazitás. A K. Magv. jelen évi folyamának II-ik füzetében 206 lapon az Aranyos-Tordaköri, nevezetesen Szt. Mihályfalvi adakozók között hibásan áll Butyka Mátyás Balyka Mátyás helyett. Ugyanitt Boros Márton adománya nem 70 kr, hanem 80 frt. o. é.

A szerkesztőség azon hálaünnepély askalmából, mely a jelen évben iskoláinkban a jóltevők emlékére, nevezetesen kolozsvári főiskolánknál egyik első rendü jóltevőnk néhai Koncz János életiratának felolvasásával tartatott meg, jónak látta arczképét is a pusztulástól megmenteni s azt ezennel az előfizetési felhivásban kilátásba helyezett Kovács István arczképe helyett e füzethez csatolja.

Egyszersmind t. olvasóink becses figyelméhe ajánlja a Ker. Magvető jövő évi folyamára szóló új előfizetési felhivást, a melyben csak anynyi változás történik a mult évihez képest, hogy egyikünk, Kovácsi Antal, a közelebbi főtanács alkalmával tanügyi jegyzővé történt választatása következtében, a szerkesztőségről lemondván, helyébe Simén Domokos lépett.

